Majjhimapaṇṇāsaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā

Tathā—

Uparipaṇṇāsaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Uparipaṇṇāsaṭīkā

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 15

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka   ကာ kā   ကိ ki   ကီ kī   ကု ku   ကူ kū   ကေ ke   ကော ko
ခ kha   ခါ khā   ခိ khi   ခီ khī   ခု khu   ခူ khū   ခေ khe   ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Gahapativagga

2. Bhikkhuvagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Majjhimapaṇṇāsaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsaṭīkā

Mātikā Piṭṭhaṅka

3. Suññatavagga

4. Vibhaṅgavagga

5. Saḷāyatanavagga

Uparipaṇṇāsaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Gahapativagga

1. Kandarakasuttavaṇṇanā

1. **Āramapokkharaṇī-ādīsū**ti ārāmapokkharaṇī-uyyānacetiyaṭṭhānādīsu. **Ussannā**ti bahulā. Asokakaṇikārakoviḷārakumbhīrājarukkhehi sammissatāya taṁ campakavanaṁ **nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitan**ti daṭṭhabbaṁ, na campakarukkhānaṁyeva nīlādipañcavaṇṇakusumatāyāti vadanti. **Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatī**ti iminā na māpanakāle eva tasmiṁ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. "Pañcasatamattehi aḍḍhateḷasehī"ti evaṁ **adassitaparicchedena.** Hatthino cāreti sikkhāpetīti hatthācariyo, hatthīnaṁ sikkhāpako, tassa puttoti āha **"hatthācariyassa putto"**ti. Tadā bhagavā tesaṁ pasādajananatthaṁ attano buddhānubhāvaṁ aniguhitvāva nisinnoti dassento **"chabbaṇṇānaṁ ghanabuddharasmīnan"**ti-ādimāha. **Bhagavato ceva gāravenā**ti bhagavato garubhāvena, bhagavati gāravenāti vā pāṭho.

Niccaṁ na hotīti abhiṇhaṁ na hoti, kadācideva hotīti attho. Abhiṇhaniccatā hi idha adhippetā, na kūṭaṭṭhaniccatā. Loke kiñci vimhayāvahaṁ disvā hatthavikārampi karonti, aṅguliṁ vā phoṭayanti, taṁ sandhāya

vuttaṁ **"accharaṁ paharituṁ yuttan"**ti. **Abhūtapubbaṁ bhūtan**ti ayaṁ niruttinayo yebhuyyena upādāya ruḷhīvasena vuttoti veditabbo. Tathā hi pāḷiyaṁ "yepi te bho gotama ahesuṁ atītamaddhānan"ti-ādi vuttaṁ, kiñci akattabbampi kariyamānaṁ dukkarabhāvena vimhayāvahaṁ hoti, tathā kiñci kattabbaṁ, purimaṁ garahacchariyaṁ, pacchimaṁ pasaṁsacchariyaṁ, tadubhayaṁ suttapadaso dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ.

Sammā paṭipāditoti sammāpaṭipadāyaṁ ṭhapito. Esā paṭipadā paramāti **etaparamaṁ,** bhāvanapuṁsakaniddesoyaṁ yathā "visamaṁ candimasūriyā parivattantī"ti[1]. Ayaṁ hettha attho—bhagavā bhikkhusaṁgho paṭipadāya tumhehi paṭipādito, atītepi kāle buddhā etaparamaṁyeva bhikkhusaṁghaṁ sammā paṭipādesuṁ, anāgatepi kāle etaparamaṁyeva bhikkhusaṁghaṁ sammāpaṭipādessantīti paribbājako nayaggāhena diṭṭhena adiṭṭhaṁ anuminanto sabbesampi buddhānaṁ sāsane saṁghasuppaṭipattiṁ majjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya samasamaṁ katvā dasseti, evaṁ dassento ca tesaṁ sudhammatañca tathā dasseti evāti veditabbo, buddhasubuddhatā pana nesaṁ sarūpeneva dassitāti. **Na ito bhiyyo**ti iminā pāḷiyaṁ etaparamaṁyevāti avadhāraṇena nivattitaṁ dasseti0 sīlapadaṭṭhānattā samādhissa, samādhipadaṭṭhānattā ca paññāya, sīlepi ca abhisamācārikapubbakattā ādibrahmacariyakassa vuttaṁ **"ābhisamācārikavattaṁ ādiṁ katvā"**ti.

2. Pucchānusandhi-ādīsu anantogadhattā **"pāṭi-ekko anusandhī"**ti vatvā tamevatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"bhagavā kirā"**ti-ādi vuttaṁ. **Upasantakāraṇan**ti upasantabhāvakāraṇaṁ. Taṁ hi ariyānaṁyeva visayo, tatthāpi ca buddhānaṁ eva anavasesato visayoti imamatthaṁ byatirekato anvayato ca dassetuṁ **"na hi tvan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha ñātatthacariyā kākajātakādivasena veditabbā, lokatthacariyā taṁtaṁpāramipūraṇavasena, buddhattacariyā mahābodhijātakādivasena. **Acchariyaṁ bho gotamā**ti-ādinā kandarakena kataṁ pasādapavedanaṁ dasseti.

Yepi teti-ādinā tena vuttamatthaṁ paccanubhāsantena bhagavatā sampaṭicchitanti caritattā āha **"santi hi kandarakāti ayampi pāṭi-ekko**

---

1. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.

anusandhī"ti. Yo hi kandarakena bhikkhusaṁghassa upasantabhāvo kittito, taṁ vibhajitvā dassentopi tena apucchitoyeva attano ajjhāsayena bhagavā "**santi hī**"ti-ādinā desanaṁ ārabhi. Tenāha "**bhagavato kira etadahosī**"ti-ādi. **Kappetvā**ti aññathā santameva attānaṁ aññathā vidhāya. **Pakappetvā**ti sanidassanavasena gahetvā. Tenāha "**kuhakabhāvenā**"ti-ādi. **Paṭipadaṁ pūrayamānā**ti kāmaṁ avisesena sekkhā vuccanti, te pana adhigatamaggavasena "pūrayamānā"ti na vattabbā kiccassa niṭṭhitattā. Maggo hi ekacittakkhaṇikoti āha "**uparimaggassa vipassanāya upasantā**"ti. **Ito muttā**ti maggenāgatūpasamato muttā. Kalyāṇaputhujjane sandhāya vadati. Tenāha "**catūhi satipaṭṭhānehi upasantā**"ti.

Satatasīlāti avicchinnasīlā. Sātisayo hi etesaṁ sīlassa akhaṇḍādibhāvo. Suparisuddhasīlatāvasena santatā vutti etesanti **santatavuttino**ti āha "**tasseva vevacanan**"ti. Evaṁ sīlavuttivasena "santatavuttino"ti padassa atthaṁ vatvā idāni jīvitavuttivasena dassento "**santatajīvikāvāti0 attho**"ti āha. Sāsanassa jīvitavutti sīlasannissitā evāti āha "**tasmin**"ti-ādi.

Nipayati visoseti rāgādisaṁkilesaṁ, tato vā attānaṁ nipātīti **nipako**[1], paññavā. Tenāha "**paññavanto**"ti. **Paññāya ṭhatvā jīvikākappanaṁ** nāma buddhapaṭikuṭṭhamicchājīvaṁ pahāya sammājīvena jīvananti taṁ dassento "**yathā ekacco**"ti-ādimāha. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ **Visuddhimagge**[2] **taṁsaṁvaṇṇanāyañca**[3] vuttanayeneva veditabbaṁ. **Rathavinītapaṭipadā**dayo tesu tesu suttesu vuttanayena veditabbā. Ito aññattha mahāgopālakasuttādīsu[4] lokuttarasatipaṭṭhānā kathitāti āha "**idha pana lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā**"ti, satipaṭṭhānasuttepi[5] vomissakāva kathitāti. **Ettakenā**ti ettakāya desanāya.

---

1. Nipāyati saṁkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako (Saṁ-Ṭī 2. 488 piṭṭhe.)
2. Visuddhi 1. 17 piṭṭhe.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 41 piṭṭhe.
4. Ma 1. 281 piṭṭhe.
5. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3.

Kārakabhāvanti paṭipattiyaṁ paṭipajjanakabhāvaṁ. Mayampi nāma gihī bahukiccā samānā kālena kālaṁ satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma, kimaṅgaṁ pana vivekavāsinoti attano kārakabhāvaṁ pavedento evaṁ **bhikkhusaṁghañca ukkhipati.** Tenāha **"ayañhettha adhippāyo"**ti-ādi. Nānārammaṇesu aparāparaṁ uppajjamānānaṁ rāgādikilesānaṁ ghanajaṭitasaṅkhātākārena pavatti kilesagahanena gahanatā. Tenāha "anto jaṭā bahi jaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā"ti[1]. Manussānaṁ ajjhāsayagahanena sāṭheyyampīti dassento āha **"kasaṭasāṭheyyesupi eseva nayo"**ti. Yathā sappimadhuphāṇitādīsu kacavarabhāvo, so kasaṭoti vuccati, evaṁ santāne aparisuddho saṁkilesabhāvo kasaṭanti āha **"aparisuddhaṭṭhena kasaṭatā"**ti. Attani asantaguṇasambhāvanaṁ **kerāṭiyaṭṭho. Jānātī**ti "idaṁ ahitaṁ na sevitabbaṁ, idaṁ hitaṁ sevitabban"ti vicāreti deseti. Vicāraṇatthopi hi hoti jānāti-saddo yathā "āyasmā jānātī"ti. **Sabbāpi -pa- adhippetā** "pasupālakā"ti-ādīsu viya. Idha antara-saddo "vijjantarikāyā"ti-ādīsu[2] viya khaṇatthoti āha **"yattakena khaṇenā"**ti. **Tenā**ti hatthinā. **Tānī**ti sāṭheyyādīni.

Atthato kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtāva lobhasahagatacittuppādassa pavatti-ākāravisesāti tāni pavatti-ākārena dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yassā**ti pāṇabhūtassa assassa vā hatthino vā. **Ṭhassāmī**ti tattheva sappaṭibhaye ṭhāne gantvā ṭhassāmīti na hoti. Imassa sāṭheyyatāya pākaṭakaraṇaṁ vañcanādhippāyabhāvato. Tathā hi catūsu ṭhānesu **"vañcetvā"** icceva vuttaṁ, niguhanto pana tattheva gantvā tiṭṭheyya. Esa nayo sesesupi. **Paṭimaggaṁ ārohitukāmassā**ti āgatamaggameva nivattitvā gantukāmassa. Leṇḍavissajjanādīsu kālantarāpekkhābhāvaṁ **"tathā"**ti iminā upasaṁharati.

Antojātakāti attano dāsiyā kucchimhi jātā. **Dhanakkītā**ti dhanaṁ datvā dāsabhāvena gahitā. **Karamarānītā**ti dāsabhāvena karamaraggāhagahitā. **Dāsabyan**ti dāsabhāvaṁ. **Pessā**ti adāsā eva hutvā veyyāvaccakarā. **Imaṁ vissajjetvā**ti imaṁ attano hatthagataṁ vissajjetvā.

---

1. Saṁ 1. 13, 167 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 112 piṭṭhe.

Imaṁ gaṇhantāti imaṁ tassa hatthagataṁ gaṇhantā. Sammukhato aññathā parammukhakāle kāyavācāsamudācāradassaneneva cittassa nesaṁ aññathā ṭhitabhāvo niddiṭṭhoti veditabbā.

4. **Ayampi pāṭiyekko anusandhī**ti etthāpi anantare vuttanayeneva anusandhiyojanā veditabbā. Tenevāha **"ayañhī"**ti-ādi. Catuttho hitapaṭipadaṁ paṭipannoti yojanā. Puggalasīsena puggalapaṭipattiṁ dassento **"puggale pahāyā"**ti āha. Paṭipatti hi idha pahātabbā, na puggalā. Yathā assaddhādipuggalaparivajjanena saddhindriyādibhāvanā ijjhanti, evaṁ micchāpaṭipannapuggalaparivajjanena micchāpaṭipadā vajjitabbāti āha **"purime tayo puggale pahāyā"**ti. **Catutthapuggalassā**ti imasmiṁ catukke vuttacatutthapuggalassa **hitapaṭipattiyaṁyeva paṭipādemi** pavattemīti **dassento. Santā**ti samaṁ vināsaṁ nirodhaṁ pattāti ayamettha atthoti āha **"niruddhā santāti vuttā"**ti. Puna **santā**ti bhāvanāvasena kilesapariḷāhavigamato santāti ayamettha atthoti āha **"nibbutā"**ti. Santāti ānetvā yojanā. **Santo have**ti ettha samabhāvakarena sādhubhāvassa visesapaccayabhūtena paṇḍiccena samannāgatā ariyā "santo"ti vuttāti āha **"santo have -pa- paṇḍhitā"**ti.

Āhito ahaṁmāno etthāti attā[1], attabhāvo, idha pana yo paro na hoti, so attā, taṁ **attānaṁ. Paran**ti attato aññaṁ. **Chātaṁ vuccati taṇhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesānan**ti attano santāne attapariḷāhajananasantappanakilesānaṁ. **Cittaṁ ārādhetī**ti cittaṁ pasādeti, sampahaṁsetīti attho. Yasmā pana tathābhūto cittaṁ sampādento ajjhāsayaṁ gaṇhanto nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"cittaṁ sampādetī"**ti-ādi.

5. Dukkhaṁ paṭikkūlaṁ jegucchaṁ etassāti dukkhapaṭikkūlo, taṁ **dukkhapaṭikkūlaṁ.** Visesanavisesitabbatā hi kāmacārā. Aṭṭhakathāyaṁ pana dukkhassa visesitabbataṁ sandhāya bāhiratthasamāsaṁ anādiyitvā **"dukkhassa paṭikkūlan"**ti attho vutto. Yena hi bhāgena purisassa dukkhaṁ paṭikkūlaṁ, tena dukkhassa purisopīti. Tenāha **"paccanīkasaṇṭhitan"**ti.

---

1. Aṁ-Ṭī 2. 369 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

6. **Catūhi kāraṇehī**ti dhātukusalatādīhi catūhi kāraṇehi. **Kammaṁ karotī**ti yogakammaṁ karoti. Yasmā sambuddhā paresaṁ maggaphalādhigamāya ussāhajātā, tattha nirantaraṁ yuttappayuttā eva honti, te paṭicca tesaṁ antarāyo na hotiyevāti āha **"na pana buddhe paṭiccā"**ti. **Kiriyaparihāniyā** desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato. "Desakassa vā"ti[1] idaṁ sāvakānaṁ vasena daṭṭhabbaṁ. **Mahatā atthenā**ti ettha **attha**-saddo ānisaṁsapariyāyoti āha **"dvīhi ānisaṁsehī"**ti. **Pasādaṁ paṭilabhati** "arahanto"ti-ādinā saṁghasuppaṭipattiyā sutattā. **Abhinavo nayo udapādi** santatasīlatādivasena anattantapatādivasena, sopi taṁ sutvā dāsādīsu savisesaṁ lajjī dayāpanno hitānukampī hutvā sekkhapaṭipadaṁ sīlaṁ sādhento anukkamena satipaṭṭhānabhāvanaṁ paribrūheti. Tenāha bhagavā **"mahatā atthena saṁyutto"**ti.

8. Paresaṁ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo,** tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṁ vidāraṇato **dāruṇo,** viruddhavādatāya **kakkhaḷo,** bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko.**

9. **Khattiyābhisekenā**ti khattiyānaṁ kattabba-abhisekena. **Santhāgāran**ti santhāravasena[2] kataṁ agāraṁ yaññāvāṭaṁ[3]. **Sappitelenā**ti sappimayena[4] telena. Yamakasinehena hi tadā kāyaṁ abbhañjati. Vacchabhāvaṁ taritvā ṭhito vacchataro. **Parikkhepakaraṇatthāyā**ti vanamālāhi[5] saddhiṁ dabbheti[6] vediyā parikkhepanatthāya. **Yaññabhūmiyan**ti avasesayaññaṭṭhāne. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Kandarakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Desakassa vā puggalassāti (Ka)
2. Sandhāgāranti sandhānavasena (Ka)
3. Yaññāgāraṁ (Aṁ-Ṭī 2. 370 piṭṭhe.)
4. Sappimissena (Aṁ-Ṭī 2. 370 piṭṭhe.)
5. Vanamālāti navamālāhi (Ka)
6. Dabbehi (Ka)

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. **Avidūre**ti iminā pāḷiyaṁ "vesāliyan"ti idaṁ samīpe bhummavacananti dasseti. **Sārappattakulagaṇanāyā**ti[1] mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame ṭhāne**ti aññe aññeti dasagaṇanaṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavo **aṭṭhakanāgaro. Kukkuṭārāmo**ti Pāṭaliputte Kukkuṭārāmo, na kosambiyaṁ.

18. Pakatatthaniddeso ta-saddoti tassa "bhagavatā"ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṁ abhisambuddhabhāvaṁ saddhiṁ āgamanīyapaṭipadāya atthabhāvena dassento **"yo so -pa- abhisambuddho**"ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṁ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena tasaṁ visayavisese pavattidassanatthaṁ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjā-abhiññānāvaraṇañāṇavasena sabbaññutaññāṇamaṁsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṁ yojetvā dassento **"tesaṁ tesan**"ti-ādimāha. Tattha **āsayānusayaṁ jānatā** āsayānusayañāṇena. **Sabbaṁ ñeyyadhammaṁ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti apiyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatā**ti desetabbadhammānaṁ desetabbappakāraṁ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimutti-ādibhedaṁ dhammadesanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīnan**ti kilesārīnaṁ, pañcavidhamārānaṁ vā, sāsanassa vā paccatthikānaṁ aññatitthiyānaṁ. Tesaṁ pana hananaṁ pāṭihāriyehi abhibhavanaṁ appaṭibhānatākaraṇaṁ, ajjhupekkhanameva vā, **kesivinayasuttaṁ**[2] cettha nidassanaṁ.

Tathā ṭhānāṭṭhānādivibhāgaṁ **jānatā,** yathākammūpagasatte **passatā,**savāsanānaṁ āsavānaṁ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena.** Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādivasena tiṇṇaṁ kammānaṁ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā,** davādīnaṁ

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 361 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Aṁ-Ṭī 1. 427 piṭṭhe.

abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṁ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṁ dasabala-aṭṭhārasa-āveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

19. **Abhisaṅkhatan**ti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhuyya kataṁ. Svassa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharaṇenāti āha **"uppāditan"**ti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṁ pāḷiyaṁ "abhisaṅkhataṁ abhisañcetayitan"ti vuttanti **"cetayitaṁ pakappitan"**ti atthamāha. **Abhisaṅkhataṁ abhisañcetayitan**ti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhaṁsanabhāvaṁ ulliṅgeti. Yaṁ hi ahutvā sambhavati, taṁ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyaṁ "abhisaṅkhatan"ti-ādi. **Samathavipassanādhamme ṭhito**ti samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṁ paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṁ anulomañāṇaṁ pāpetā hutvā vipassanādhamme ṭhito. Samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo,** nandanaṭṭhena **nandī**ti. Tattha sukhumā apekkhā vuttā, yā "nikantī"ti vuccati.

Evaṁ santeti evaṁ yathārutavasena ca imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. **samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo**ti anāgāmiphalaṁ nibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṁ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdhānāgāmiphalena laddhabbattā. Tathā sati tena anāgāmiphalampi laddhabbameva nāma hoti. Tenāha **"anāgāmiphalaṁ paṭividdhaṁ bhavissatī"**ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso. Aññāpi kāci sugatiyo**ti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatiyo**ti asurakāyamāha.

Samathadhurameva dhuraṁ samathayānikassa vasena desanāya āgatattā. Mahāmālukyovāde "vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāran"ti pādakajjhānaṁ katvā "so yadeva tattha hoti rūpagataṁ vedanāgatan"ti-ādinā vipassanaṁ vitthāretvā "so tattha ṭhito āsavānaṁ

khayaṁ pāpuṇātī"ti[1] āgatattā **"mahāmālukyovāde vipassanāva dhuran"**ti āha. **Mahāsatipaṭṭhānasutte**[2] sabbatthakameva tikkhatarāya vipassanāya āgatattā vuttaṁ **"vipassanuttaraṁ kathitan"**ti. **Kāyagatāsatisutte**[3] ānāpānajjhānādivasena savisesaṁ samathavipassanāya āgatattā vuttaṁ **"samathuttaraṁ kathitan"**ti.

Appaṁ yācitena bahuṁ dentena uḷārapurisena viya **ekaṁ dhammaṁ pucchitena "ayampi ekadhammo"ti kathitattā ekādasapi dhammā** pucchāvasena **ekadhammo nāma jāto** paccekaṁ vākyaparisamāpanañāyena. **Ekavīsati pabbāni** tehi bodhiyamānāya paṭipadāya ekarūpattā **paṭipadāvasena ekadhammo nāma jāto**ti. **Idha** imasmiṁ aṭṭhakanāgarasutte. Nevasaññānāsaññāyatanadhammānaṁ saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattatāya tattha sāvakānaṁ dukkaranti na catutthāruppavasenettha desanā āgatāti catunnaṁ brahmavihārānaṁ, heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ āruppānañca vasena **ekādasa. Pucchāvasenā**ti "atthi nu kho bhante Ānanda tena -pa- sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto"ti[4] evaṁ pavattapucchāvasena. **Amatuppattiyatthenā**ti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānipi kammaṭṭhānāni ekarasampi amatādhigamapaṭipattiyāti attho. Evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalabhūmīti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbā.

21. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṁ.** Sesaṁ uttānameva.

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. **Santhāgāranti**[5] atthānusāsanāgāraṁ. Tenāha **"uyyogakālādīsū"**ti-ādi. **Ādi**-saddena maṅgalamahādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santhambhantī**ti vissamanti, parissamaṁ vinodentīti attho. **Sahā**ti

---

1. Ma 2. 99, 100 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 31; Ma 1. 70 piṭṭhesu.
3. Ma 3. 131 piṭṭhe.
4. Ma 2. 12, 13 piṭṭhesu.
5. Sandhāgāranti (Ka) Saṁ-Ṭī 2. 334 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

sannivesavasena ekajjhaṁ. **Saha atthānusāsanaṁ agāran**ti etasmiṁ atthe ttha-kārassa ntha-kāraṁ[1] katvā santhāgāranti[2] vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Santharantī**ti[3] sammantanavasena tiṭṭhanti.

Tepiṭakaṁ buddhavacanaṁ āgatameva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamanaṁ vuttameva, tiyāmarattiṁ tattha vasantānaṁ phalasamāpattivaḷañjanaṁ hotīti. Tasmiñca bhikkhusaṁghe kalyāṇaputhujjanā vipassanaṁ ussukkāpentā hontīti ce? Ariyamaggadhammānaṁ tattha āgamanaṁ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñchāpetvā**ti vilimpitvā. **Catujjātiyagandhehī**ti tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhehi. **Nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, na bhittivisesavasena. Bhittivisesavasena pana nānāsaṇṭhānarūpameva. **Mahāpiṭṭhikakojavake**ti hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhikāti laddhasamaññe kojaveti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Hatthattharaṇā** hatthirūpavicittā. **Assattharakasīhattharakā**dayopi assasīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakaṁ** nānārūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṁ attharakaṁ.

Upadhānanti apassayanaṁ. **Upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṁ,** tamālapattādīhi kataṁ **pattadāmaṁ.** Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṁ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṁ **pallaṅkapīṭhaṁ,** tīsu passesu, ekapasse eva vā sa-upassayaṁ **apassayapīṭhaṁ,** anapassayaṁ **muṇḍapīṭhaṁ.** **Yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepe.

Saṁvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesañca[4] itarapadesañca samaṁ katvā vidhāya. Tenāha **"kattariyā padumaṁ kantanto viyā"**ti. **Timaṇḍalaṁ paṭicchādento**ti ettha ca yasmā buddhānaṁ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṁsagatā, tasmā tadā bhagavā evaṁ sobhatīti dassento **"suvaṇṇapāmaṅgenā"**ti-ādimāha. Tattha **asamena**

---

1. Ndha-kāraṁ (Ka)
2. Sandhāgāranti (Ka) Saṁ-Ṭī 2. 334 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Sandharantīti (Ka)
4. Kocchakapadesañca (Ka)

buddhavesenāti-ādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhaṇe kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṁ pasādajananatthaṁ attano sabhāvapakatikiriyāyeva kapilavatthuṁ pāvisīti dasseti. Buddhānaṁ kāyappabhā nāma pakatiyā asītihatthamattameva padesaṁ pharatīti āha **"asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesī"**ti. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṁ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo.**

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva aggā[1] phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitānan**ti-ādi parikappūpamā. **Yathā taṁ -pa- alaṅkataṁ** añño virocati, evaṁ virocittha, samatiṁsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṁ virocitthāti vuttaṁ hoti. **Pañcavīsatiyā nadīnan**ti gaṅgādīnaṁ candabhāgāpariyosānānaṁ pañcavīsatiyā mahānadīnaṁ. **Sambhijjā**ti sambhedaṁ missībhāvaṁ patvā. **Mukhadvāre**ti samuddaṁ paviṭṭhaṭṭhāne.

Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṁ akkhīnīti cetaṁ parikappanavasena vuttaṁ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkampaṁ uppādento, evaṁbhūtopi **aheṭhayanto pāṇāni.** Sabbadakkhiṇattā buddhānaṁ **dakkhiṇaṁ paṭhamaṁ pādaṁ uddharanto. Samaṁ samphusate bhūmiṁ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṁ samaṁ phusati, **rajasānupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṁ unnamatī**ti-ādi buddhānaṁ suppatiṭṭhitapādasaṅkhātassa mahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṁ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṁ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipan**ti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosayanto. Catūhi pādehi caratīti **catucārī.**

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇākālo nāma kiresa**[2]. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṁ.** Kasmā? **Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṁvaṇṇanā jānantassa yathādhammasaṁvaṇṇanaṁyeva[3] anupavisatīti.

---

1. Sākhaggā (Saṁ-Ṭī 2. 336 piṭṭhe.)
2. Nāma hi ayaṁ (Ka)
3. Yathāraddhasaṁvaṇṇanaṁyeva (Saṁ-Ṭī 2. 337 piṭṭhe.)

Dukūlacumbaṭakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena. **Nāgavikkantacaraṇo**ti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññanimmitamahāpurisalakkhaṇo. **Maṇiverocano yathā**ti ativiya virocamāno maṇi viya. Verocano nāma eko maṇivisesoti keci. **Mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, koviḷārādimahārukkho viya vā. **Padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṁ mahāpadumaṁ viya, vikasamānapadumaṁ viya vā.

Ākāsagaṅgaṁ otārento viyāti-ādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṁ dukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṁ accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṁ ākaḍḍhento viyā**ti nāḷiyantaṁ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṁ uddhaṁmukhaṁ katvā ākaḍḍhento viya. **Yojanikan**ti yojanappamāṇaṁ. **Madhubhaṇḍan**ti madhupaṭalaṁ.

Mahantanti uḷāraṁ. **Sabbadānaṁ dinnameva hotī**ti sabbameva paccayajātaṁ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṁ ārāmaṁ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṁ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṁ āharitvā pakkhittaṁ viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṁ pavisitvā dvāraṁ pidhāya muhuttaṁ nisinnassa visabhāgantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayo ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṁ pavisitvā dvāraṁ pidhāya nipannassa pana sabbe parissayā na honti, ajjhayantassa dhammapītisukhaṁ, kammaṭṭhānaṁ manasikarontassa upasamasukhaṁ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṁ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṁ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti, etasmimpi ca āvāse vasantaṁ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṁ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṁ **"āvāsadānasmiṁ dinne sabbaṁ dānaṁ dinnameva hotī"**ti. **Bhūmaṭṭhaka -pa- na sakkā**ti ayamattho mahāsudassanavatthunā[1] dīpetabbo.

---

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

Sītanti[1] ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddha-utuvipariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṁ. **Uṇhan**ti aggisantāpaṁ. Tassa pana davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭibāhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṁ bādhanāni na honti, evaṁ karoti. Sītiṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṁ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanaṁ hi pavisitvā dvāraṁ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike. **Makase**ti nidassanametaṁ, ḍaṁsādīnaṁ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṁ ummūlabhañjanavasena pavattiyā ghoro saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇatthan**ti nānārammaṇato cittaṁ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṁ. **Sukhatthan**ti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṁ. **Jhāyitun**ti aṭṭhatiṁsārammaṇesu yattha katthaci cittaṁ upanijjhāyituṁ. **Vipassitun**ti aniccādito sabbasaṅkhāre sammasituṁ.

Vihāreti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṁ** bahussutānaṁ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṁ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṁ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā.**

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṁ aññamaññūpakārataṁ dassetuṁ **"te tassā"**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṁ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanudanaṁ dhammaṁ desenti. **Yaṁ so dhammaṁ idhaññāyā**ti so puggalo yaṁ saddhammaṁ imasmiṁ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

---

1. Sārattha-Ṭī 3. 393; Saṁ-Ṭī 2. 338 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Pūjāsakkāravaseneva paṭhamayāmo khepito, bhagavato desanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṁ "bahudeva rattin"ti vuttanti āha **"atirekataraṁ diyaḍḍhayāman"**ti. **Sandassesī**ti[1] ānisaṁsaṁ dassesi, āvāsadānapaṭisaṁyuttaṁ dhammiṁ kathaṁ sutvā tato paraṁ "mahārāja itipi sīlaṁ, itipi samādhi, itipi paññā"ti sīlādiguṇe tesaṁ sammā dassesi, hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsesi. **Samādapesī**ti "evaṁ sīlaṁ samādātabbaṁ, sīle patiṭṭhitena evaṁ samādhi, evaṁ paññā bhāvetabbā"ti yathā te sīlādiguṇe ādiyanti, tathā gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti yathāsamādinnaṁ sīlaṁ suvisuddhaṁ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparivisesāvahā honti, evaṁ cittaṁ samuttejesi nisāmanavasena vodāpesi. **Sampahaṁsesī**ti yathānusiṭṭhaṁ ṭhitasīlādiguṇehi sampati laddhaguṇānisaṁsehi ceva upari laddhabbaphalavisesehi ca uparicittaṁ sammā pahaṁsesi, laddhassāsavasena suṭṭhu tosesi. Evametesaṁ padānaṁ attho veditabbo.

Samudāyavacanopi asītimahāthera-saddo tadekadesepi niruḷhoti āha **"asītimahātheresu vijjamānesū"**ti. Ānandattheropi hi antogadho evāti. **Sākiyamaṇḍale**ti Sākiyarājasamūhe.

Paṭipadāya niyuttattā **pāṭipado.** Tenāha **"paṭipannako"**ti. Sikkhanasīlabhādinā **sekho,** odhiso samitapāpatāya **samaṇo.** Sekho pāṭipado paṭipajjanapuggalādhiṭṭhānena paṭipadādesanaṁ niyamento paṭipadāya puggalaṁ niyameti nāmāti **"paṭipadāya puggalaṁ niyametvā dassetī"**ti. Sekhappaṭipadā sāsane **maṅgalapaṭipadā** sammadeva asevitabbaparivajjanena sevitabbasamādānena ukkaṁsavatthūsu ca bhāvato asekhadhammapāripūriyā āvahattā ca **vaḍḍhamānakapaṭipadā. Akilamantāva sallakkhessantī**ti idaṁ tadā tesaṁ asekhabhūmi-adhigamāya ayogyatāya vuttaṁ. **Akilamantāvā**ti iminā paṭisambhidāppattassapi anadhigatamaggasaññāpanā bhāriyāti dasseti. **Osaṭā**ti anuppaviṭṭhā. **Sakalaṁ vinayapiṭakaṁ kathitameva hoti** tassa sīlakathābāhullato. Sesadvayepi eseva nayo. **Tīhi piṭakehī**ti karaṇatthe karaṇavacanaṁ. Tena taṁtaṁpiṭakānaṁ tassā tassā sikkhāya sādhakatamabhāvaṁ dasseti.

---

1. Sandassetvāti (Pāḷiyaṁ)

Piṭṭhivāto uppajjati upādinnakasarīrassa tathārūpattā, saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṁ vā etan**ti yenādhippāyena vuttaṁ, tameva adhippāyaṁ vivarituṁ **"pahotī"**ti-ādi vuttaṁ. **Catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi** Sakyarājūnaṁ ajjhāsayavasena. Tathā hi vakkhati "satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṁ paññapetvā nipajjī"ti. Yadi evaṁ "piṭṭhi me āgilāyatī"ti idaṁ kathanti āha **"upādinnakasarīrañca nāmā"**ti-ādi.

23. "Iminā pātimokkhasaṁvarena -pa- sampanno"ti-ādīsu[1] samannāgatattho sampanna-saddo, idha pana pāripūri-atthoti dassetuṁ **"paripuṇṇasīloti attho"**ti vuttaṁ. Yo pana sampannasīloyeva, so paripuṇṇasīlo. Parisuddhaṁ hi sīlaṁ "paripuṇṇan"ti vuccati, na sabalaṁ, kammāsaṁ vā. **Sundaradhammehī**ti sobhanadhammehi. Yasmiṁ santāne uppannā, tassa sobhanabhāvato. Tehi sappurisabhāvasādhanato **sappurisānaṁ dhammehi.**

24. **Iminā ettakena ṭhānenā**ti "idha māhānāma ariyasāvako"ti ārabhitvā yāva "akasiralābhī"ti padaṁ iminā ettakena uddesapadena mātikaṁ ṭhapetvā. **Paṭipāṭiyā**ti uddesapaṭipāṭiyā. **Evamāhā**ti "evaṁ kathañca mahānāmā"ti-ādinā idāni vuccamānena dassitākārena āha.

25. **Hirīyatī**ti lajjīyati pīḷīyati[2]. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā **"jigucchatīti attho"**ti vuttaṁ. **Ottappatī**ti uttappati. Pāputrāsalakkhaṇaṁ hi ottappaṁ. **Paggahitavīriyo**ti saṅkocaṁ anāpannavīriyo. Tenāha **"anosakkitamānaso"**ti. **Pahānatthāyā**ti samucchindanatthāya. Kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadā nāma adhigamo evāti āha **"paṭilābhatthāyā"**ti. **Satinepakkenā**ti satiyā nepakkena tikkhavisadasūrabhāvena. Aṭṭhakathāyaṁ pana nepakkaṁ nāma paññāti adhippāyena **"satiyā ca nipakabhāvena cā"**ti attho vutto, evaṁ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca imināva visesā sati gahitā, parato

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Bīḷiyati (Ka)

“cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā”ti satikiccameva niddiṭṭhaṁ, na paññākiccaṁ, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṁ. Teneva hi paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi ajjhāyanasammasanāni sambhavanti.

Cetiyaṅgaṇavattādīti **ādi**-saddena bodhiyaṅgaṇavattādīni saṅgaṇhāti. **Asītimahāvattapaṭipattipūraṇan**ti ettha asītivattapaṭipattipūraṇaṁ mahāvattapaṭipattipūraṇanti vattapaṭipattipūraṇa-saddo paccekaṁ yojetabbo. Tattha **mahāvattāni**[1] nāma vattakhandhake[2] vuttāni āgantukavattaṁ āvāsikaṁ gamikaṁ anumodanaṁ bhattaggaṁ piṇḍacārikaṁ āraññikaṁ senāsanaṁ jantāgharaṁ vaccakuṭi upajjhāyaṁ saddhivihārikaṁ ācariyaṁ antevāsikavattanti cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni asīti khuddakavattāni sabbāsu avatthāsu na caritabbāni, tasmā mahāvattesu aggahitāni. Tattha “pārivāsikānaṁ bhikkhūnaṁ vattaṁ paññapessāmī”ti ārabhitvā “na upasampādetabbaṁ -pa- na chamāyaṁ caṅkamante caṅkame caṅkamitabban”ti[3] vuttāni pakatatte caritabbavattāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṁ “na bhikkhave pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṁ mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṁ ekacchanne āvāse vattabban”ti-ādīni[4] pakatatte caritabbehi anaññattā visuṁ visuṁ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṁ vasena sampiṇḍetvā ekekaṁ katvā gaṇitabbāni pañcāti ekasattativattāni, ukkhepaniyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṁ “na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṁ paccuṭṭhānaṁ -pa- nhāne piṭṭhiparikammaṁ sāditabban”ti[5] idaṁ abhivādanādīnaṁ asādiyanaṁ ekaṁ, “na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṁsitabbo”ti-ādīni[5] ca dasāti evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni, kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti, evaṁ appakaṁ pana ūnamadhikaṁ vā gaṇanupagaṁ na hotīti idha “asīti”cceva vuttaṁ. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese “dvāsīti khandhakavattānī”ti vuccati.

---

1. Mūlaṭī 2. 163 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Vi 4. 373 piṭṭhādīsu.
3. Vi 4. 83, 86 piṭṭhādīsu.
4. Vi 4. 86 piṭṭhe.
5. Vi 4. 52 piṭṭhe.

Sakkaccaṁ uddisanaṁ sakkaccaṁ uddisāpananti paccekaṁ sakkaccaṁ-saddo yojetabbo. **Uddisanaṁ** uddesaggahaṇaṁ. **Dhammosāraṇaṁ** dhammassa uccāraṇaṁ. **Dhammadesanā—**

> "Ādimhi sīlaṁ deseyya, majjhe jhānaṁ vipassanaṁ.
> Pariyosāne ca nibbānaṁ, esā kathikasaṇṭhitī"ti[1]—

evaṁ kathitalakkhaṇā dhammakathā. Upagantvā nisinnassa yassa kassaci gahaṭṭhassa, pabbajitassa vā taṅkhaṇānurūpā dhammī kathā **upanisinnakathā.** Bhattānumodanakathā **anumodaniyā. Saritā**ti ettha na kevalaṁ cirakatacirabhāsitānaṁ saraṇamanussaraṇamattaṁ adhippetaṁ, atha kho tathāpavattarūpārūpadhammānaṁ pariggahamukhena pavattavipassanācāre satisambojjhaṅgasamuṭṭhāpananti dassetuṁ **"tasmiṁ kāyena cirakate"**ti-ādi vuttaṁ. **Sakimpi saraṇenā**ti ekavāraṁ saraṇena. **Punappunaṁ saraṇenā**ti anu anu saraṇena. Satisambojjhaṅgampi vivekanissitaṁ virāganissitaṁ nirodhanissitaṁ vosaggapariṇāmiñca katvā saranto tattha tattha javanavāre saraṇajavanavāre parittajavanavasena **anussaritāti veditabbā.**

Gati-atthā dhātusaddā buddhi-atthā hontīti āha **"udayañca vayañca paṭivijjhituṁ samatthāyā"**ti. Missakanayenāyaṁ desanā āgatāti āha **"vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā"**ti. Tenāha **"vipassanāpaññāya cevā"**ti-ādi. Vipassanāpaññāya nibbedhikapariyāyato. Sā ca kho padesikāti nippadesikaṁ katvā dassetuṁ **"maggapaññāya paṭilābhasaṁvattanato cā"**ti vuttaṁ. Dukkhakkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammā**ti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññā khepitakhepanāya na puna kiccaṁ atthīti upāyena ñāyena yā pavatti, sā evāti āha **"hetunā nayenā"**ti.

26. Adhikaṁ ceto abhiceto, mahaggatacittaṁ, tassa pana adhikatā kāmacchandādipaṭipakkhavigamena visiṭṭhabhāvappatti, tannissitāni **ābhicetasikāni.** Tenāha **"abhicittaṁ seṭṭhacittaṁ sitānan"**ti. **Diṭṭhadhammasukhavihārānan**ti imasmiṁyeva attabhāve phāsuvihārabhūtānaṁ.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Saṁ-Ṭṭha 3. 109 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

tehi pana samaṅgitakkhaṇe yasmā vivekajaṁ pītisukhaṁ samādhijaṁ pītisukhaṁ apītijaṁ satipārisuddhiñāṇasukhañca paṭilabhati vindati, tasmā āha **"appitappitakkhaṇe sukhapaṭilābhahetūnan"**ti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitā**ti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, "nikāmalābhī"ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānā paccavekkhaṇavasiyo ca vuttā evāti veditabbā. **Nidukkhalābhīti** iminā tesaṁ jhānānaṁ sukhapaṭipadākhippābhiññataṁ dasseti, **vipulalābhī**ti iminā paguṇataṁ tappamāṇadassitabhāvadīpanato. Tenāha **"paguṇabhāvenā"**ti-ādi. **Samāpajjituṁ sakkoti** samāpajjanavasībhāvatāya sādhitattā. **Samādhipāripanthikadhamme**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Akilamanto vikkhambhetuṁ na sakkotī**ti kicchena vikkhambheti visodheti, kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṁ aññesaṁ samādhipāripanthikānaṁ dūrasamussāraṇaṁ idha vikkhambhanaṁ visodhananti veditabbaṁ.

27. Vipassanāhitāya uparūparivisesāvahattā vaḍḍhamānāya pubbabhāgasīlādi**paṭipadāya.** Sā eva pubbabhāgapaṭipadā yathābhāvitatāya avassaṁbhāvinaṁ visesaṁ pariggahitattā aṇḍaṁ viyati aṇḍaṁ kilesehi adūsitatāya apūti aṇḍaṁ etassāti apuccaṇḍo vipassanaṁ ussukkāpetvā ṭhitapuggalo, tassa bhāvo **apuccaṇḍatā. Vipassanādiñāṇappabhedāyā**ti pubbenivāsañāṇādiñāṇapabhedāya. **Tatthā**ti Cetokhilasutte[1] "sa kho so bhikkhave evaṁ ussoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā"ti āgatattā **ussoḷhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvoti evaṁ yaṁ opammasaṁsandanaṁ āgataṁ, taṁ** opammasaṁsandanaṁ **idha** imasmiṁ sekhasutte yojetvā veditabbanti sambandho.

28. Mahaggatādibhāvena heṭṭhimānaṁ jhānānaṁ anurūpampi attano visesena te uttaritvā atikkamitvāna ṭhitanti **anuttaraṁ.** Tenāha **"paṭhamādijjhānehi asadisaṁ uttaman"**ti. **Dutiyādīsupi** abhinibbhidāsu. Pubbe nivāsañāṇaṁ uppajjamānaṁ yathā attano visayapaṭicchādakaṁ kilesandhakāraṁ

---

1. Ma 1. 149 piṭṭhe.

vidhamantameva uppajjati, evaṁ attano visaye kañci visesaṁ karontameva uppajjatīti āha **"pubbenivāsañāṇena paṭhamaṁ jāyatī"**ti. Sesañāṇadvayepi eseva nayo.

29. **Caraṇasmin**ti paccatte bhummavacananti āha **"caraṇaṁ nāma hotīti attho"**ti. **Tenā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṁ agatapubbadisāgamane tesaṁ sādhakatamabhāvato.

Aṭṭha ñāṇānīti idha āgatāni ca anāgatāni ca **ambaṭṭhasuttā**dīsu[1] āgatāni gahetvā vadati. **Vinivijjhitvā**ti pubbenivāsapaṭicchādakādikilesatamaṁ bhinditvā padāletvā.

30. **Sanaṅkumārenā**ti sanantanakumārena. Tadeva hi tassa sanantanakumārataṁ dassetuṁ **"cirakālato paṭṭhāyā"**ti vuttaṁ. **So attabhāvo**ti yena attabhāvena manussapathe jhānaṁ nibbattesi, so kumārattabhāvo, tasmā brahmabhūtopi tādisena kumārattabhāvena carati.

Janitasmiṁ-saddo eva i-kārassa e-kāraṁ katvā **"janetasmin"**ti vutto, **janitasmin**ti ca janasminti attho veditabbo. **Janitasmin**ti sāmaññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭho**ti lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṁ **"ye gottapaṭisārino"**ti vuttaṁ. **Paṭisarantī**ti "ahaṁ gotamo, ahaṁ kassapo"ti pati pati attano gottaṁ anusaranti paṭijānanti vāti attho.

Ettāvatāti "sādhu sādhu ānandā"ti ettakena sādhukāradānena. **Jinabhāsitaṁ nāma jātan**ti-ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā therabhāsitaṁ buddhabhāsitameva nāma jātaṁ. "Kimpanidaṁ suttaṁ satthudesanānuvidhānato jinabhāsitaṁ, udāhu sādhukāradānamattenā"ti evarūpā codanā idha anokāsā therassa desanāya bhagavato desanānuvidhānahetukattā sādhukāradānassāti. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Sekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Dī 1. 94 piṭṭhe.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. Aṅgā nāma janapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhivasena aṅgātveva vuccatīti āha **"aṅgāyeva so janapado"**ti. **Mahiyā panassa uttarena yā āpo**ti mahiyā nadiyā yā āpo tassa janapadassa uttarena honti. **Tāsaṁ avidūrattā** so janapado **uttarāpoti vuccati.** Sā pana mahī katthaci katthaci bhijjitvā gatāti āha **"kataramahiyā uttarena yā āpo"**ti. **Tatthā**ti tassā mahiyā āgamanato paṭṭhāya **ayaṁ āvibhāvakathā.** Yasmā[1] lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatanadiyoti etesu yaṁ yaṁ na manussagocaraṁ, tattha sayaṁ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tattha tattha sammohavidhamanatthaṁ **"ayaṁ kira jambudīpo"**ti-ādi māraddhaṁ. **Dasasahassayojapanaparimāṇo** āyāmato ca vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Udakena ajjhotthaṭo** tadupabhogisattānaṁ puññakkheyena.

Sundaradassanaṁ kūṭanti **sudassanakūṭaṁ,** yaṁ loke "hemakūṭan"ti[2] vuccati **mūlagandho** kāḷānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikagandho** kabitthādi. **Rasagandho** sajjādi[3]. **Pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakuṅkumādi **phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṁ gandhānaṁ gandho. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṁ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandho gandhagandho. Sabbāni puthulato paññāsayojanāni āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti.

Manoharasilātalānīti otaraṇatthāya[4] manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisatānaṁ sādhāraṇakammānubhāvena suṭṭhu paṭiyattāni suppavattitāni honti. Macchakacchapādayo udakaṁ malinaṁ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmaludakāni.** Tiriyato dīghaṁ uggatakūṭanti **"tiracchānapabbatan"**ti[5] āha.

---

1. Aṁ-Ṭi 3. 228 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Makuṭanti (Ka)
3. Sajjulasādi (Aṁ-Ṭī 3. 228 piṭṭhe)
4. Ratanamayattā (Aṁ-Ṭī 3. 228 piṭṭhe.)
5. Pabbatakūṭanti (Ka)

Āpaṇāni eva vohārassa mukhabhūtānīti āha **“āpaṇamukhasahassānī”**ti. **Vibhattānī**ti vavatthitāni aññamaññāsambhinnāni. **Vasanaṭṭhānan**ti attano yathāphāsukaṁ vasitabbaṭṭhānaṁ. Āsati etthāti **āsanaṁ,** nisīditabbaṭṭhānāni.

Asāruppaṁ paṭicca uppajjanakassa chādanato channaṁ **anucchavikaṁ,** tadeva ajjhāsayasampattiṁ patirūpeti pakāsetīti **patirūpaṁ.** Tenāha **“nappatirūpan”**ti. **Kāraṇavevacanānī**ti ñāpakakāraṇavevacanāni. Ñāpakaṁ hi kāraṇaṁ adhippetaṁ. Atthaṁ ākaroti pakāsetīti **ākāro,** tameva līnaṁ guḷhaṁ atthaṁ gametīti **liṅgaṁ,** so tena nimīyatīti **nimittan**ti vuccati. Idāni tamevatthaṁ vivarituṁ **“dīghadasavattha -pa- nimittāti vuttā”**ti āha. **Te**ti ākārādayo. **Tathā hi pana me**ti-ādinā potalito gahapati “paribbājakaniyāmena ahaṁ jīvāmi, tasmā gahapati na homī”ti vadati. **Ovadanto**ti anusāsanto. **Upavadanto**ti paribhāsanto.

32. **Gedhabhūto lobho**ti gijjhanasabhāvo lobho, agijjhanalakkhaṇo na lobho. **Anindābhūtaṁ aghaṭṭanan**ti nindāya paṭipakkhabhūtaṁ paresaṁ aghaṭṭanaṁ. **Nindāghaṭṭanā**ti nindāvasena paresaṁ ghaṭṭanā akkosanā. **Byavahāravohāropī**ti kayavikkayalakkhaṇo sabyohāropi dānaggahaṇaṁ vohāro. “Datto tisso”ti-ādinā voharaṇaṁ paññāpananti **paññatti vohāro.** Yathādhippetassa atthassa voharaṇaṁ kathanaṁ bodhananti **vacanaṁ vohāro.** Yāthāvato ayāthāvato ca voharati etenāti **vohāro, cetanā.** **Ayamidhādhippeto**ti ayaṁ cetanālakkhaṇo vohāro idha imasmiṁ atthe adhippeto, so ca kho sāvajjova samucchedassa icchitattā. Idāni catubbissepi vohārassa idha sambhavaṁ dassetuṁ **“yasmā vā”**ti-ādi vuttaṁ. **Gihīti cetanā natthī**ti ahaṁ gihīti cetanāpavatti natthi. **Gihīti vacanaṁ natthī**ti gihīti attano paresañca vacanappavatti natthi. **Gihīti paṇṇatti natthī**ti gihīti samaññā natthi. **Gihīti byavahāro natthī**ti samudācāro natthi.

33. **Pāṇātipātova saṁyojanaṁ.** Kasmā? Bandhanabhāvena pavattanato nissarituṁ appadānato. Pāṇātipātassa atthitāya so

puggalo "pāṇātipātī"ti vuccatīti āha **"pāṇātipātassa -pa- hotī"**ti. Yaṁ hi yassa atthi, tena so apadissatīti. **Bahutāyā**ti acakkhukādibhedena bahubhāvato. Pāṇātipātassa paṭipakkho **apāṇātipāto.** So pana atthato kāyadvāriko sīlasaṁvaroti āha **"kāyikasīlasaṁvarenā"ti. Attāpi maṁ upavadeyyā**ti-ādi pāṇātipāte ādīnavadassanaṁ. Ādīnavadassino hi tato oramaṇaṁ. **Desanāvasenā**ti aññattha sutte abhidhamme ca dasasu saṁyojanesu pañcasu nīvaraṇesu desanāvasena apariyāpannampi **saṁyojanantipi nīvaraṇantipi** idha vuttaṁ. Kasmā? Tadatthasambhavato. Tenāha **"vaṭṭabandhanaṭṭhena hitappaṭicchādanaṭṭhena cā"**ti. Pāṇātipāto hi apāṇātipātapaccayaṁ hitaṁ paṭicchādentova uppajjatīti. **Eko avijjāsavo**ti idaṁ sahajātavasena vuttaṁ, upanissayavasena pana itaresampi āsavānaṁ yathārahaṁ sambhavo veditabbo. Pāṇātipātī hi puggalo "tappaccayaṁ atthaṁ karissāmī"ti kāme pattheti, diṭṭhiṁ gaṇhāti, bhavavisesaṁ paccāsīsati. Tattha uppannaṁ vihanati bādhatīti **vighāto,** dukkhaṁ, patiḷāhanaṁ anatthuppādavasena upatāpanaṁ **pariḷāho,** ayametesaṁ viseso. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Iminā upāyenā**ti atidesena pariggahito attho parato āgamissatīti.

34-40. **Imasmiṁ pade**ti etena sattasupi vāresu tathā āgataṁ padaṁ sāmaññaho gahitaṁ. Tenāha **"iminā"**ti-ādi. Rosanaṁ kāyikaṁ vācasikañcāti tappaṭipakkho arosopi tathā duvidhoti āha **"kāyikavācasikasaṁvarenā"**ti. Yathā abhijjhā lobho, anabhijjhā alobho, evaṁ **akodhūpāyāso** abyāpādo, saṁvare sukhanti **saṁvaro**ti daṭṭhabbo, anatilobho pana satisaṁvare, anatimāno ñāṇasaṁvare saṅgahaṁ gacchatīti daṭṭhabbaṁ. Imesu pana padesu evaṁ sabbavāresu yojanā kātabbāti sambandho.

Evaṁ āsavuppatti veditabbāti ettha vuttassapi ekajjhaṁ vuccamānattā **"puna ayaṁ saṅkhepavinichayo"**ti vuttaṁ. **Asammohatthaṁ** ārammaṇassa. **Purimesu tāva catūsu** vāresu **viramituṁ na sakkomīti vattabbaṁ,** "attāpi maṁ upavadeyyā"ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṁ **"na sakkomī"**ti "anuvijjāpi maṁ viññū garaheyyūn"ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṁ **"na**

sakkotī"ti vattabbaṁ, iminā nayena pacchimesupi catūsu yathārahaṁ yojanā veditabbā. **Atimāne bhavāsava-avijjāsavā**ti vuttaṁ mānena saha diṭṭhiyā anuppajjanato, atimāno pana kāmarāgenapi uppajjatevāti "atimāne kāmāsava-avijjāsavā"ti vattabbaṁ siyā, svāyaṁ nayo vuttanayattā suviññeyyoti na dassito. **Pātimokkhasaṁvarasīlaṁ kathitaṁ** ādito catūhi chaṭṭhena vāti pañcahi vārehi, sesehi tīhi **pātimokkhasaṁvarasīle ṭhitassa bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānaṁ,** sabbehipi pana bhikkhubhāve ṭhitassa **gihivohārasamucchodo kathito.** Tattha sabbattha vattaṁ "idañcidañca mayhaṁ kātuṁ nappatirūpan"ti paṭisaṅkhānavasena akaraṇaṁ pajahanañca paṭisaṅkhāpahānaṁ.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. **Upasumbheyyā**ti ettha **upa**-saddo samīpattho, sumbhanaṁ vikkhepanaṁ. Teneva **tamenan**ti bhummatthe upayogavacananti āha **"tassa samīpe khipeyyā"**ti, tassa kukkurassa samīpe aṭṭhikaṅkalaṁ khipeyyāti attho. **Nimmaṁsattā kaṅkalanti vuccatī**ti iminā vigatamaṁsāya aṭṭhikaṅkalikāya uraṭṭhimhi vā piṭṭhikaṇṭake vā sīsaṭṭhimhi vā kaṅkala-saddo niruḷhoti dasseti. **Sunikkantan**ti nillikhitaṁ katvāva nibbisesaṁ likhitaṁ.

Ekattupaṭṭhānassa ajjhupekkhanavasena pavattiyā **ekattā.** Tenāha **"catutthajhānupekkhā"**ti. Yasmā panassa ārammaṇampi ekasabhāvameva, tasmā āha **"sā hī"**ti-ādi. **Lokāmisasaṅkhātā**ti apariññātavatthunā lokena āmasitabbato, loke vā āmisoti saṅkhaṁ gatāya vasena kāmaguṇānaṁ kāmabhāvo ca āmisabhāvo ca, so eva nippariyāyato āmisanti vattabbataṁ arahati. **Kāmaguṇāmisā**ti kāmaguṇe chandarāgā. **Gahaṇaṭṭhena** bhusaṁ ādānaṭṭhena.

43. Ḍayanaṁ ākāsena gamananti āha **"uppatitvā gaccheyyā"**ti. Gijjhādīnaṁ vāsipharasu na hotīti āha **"mukhatuṇḍakena ḍasantā taccheyyun"**ti. **Vissajjeyyun**ti ettha "vissajjanan"ti ākaḍḍhanaṁ adhippetaṁ anekatthattā dhātūnaṁ, ākaḍḍhanañca anubandhitvā pātananti āha **"maṁsapesiṁ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyun"**ti.

47. Purisassa ārohanayogyaṁ **poriseyyaṁ.**

48. Sampannaṁ sundaraṁ phalamassāti **sampannaphalaṁ. Phalūpapannan**ti phalehi upetanti āha **"bahuphalan"**ti.

50. **Suvidūravidūre**ti ariyassa vinaye vohārasamucchedato suṭṭhu vidūrabhūte eva vidūre **ahaṁ** ṭhito. Kassaci nāma atthassapi ajānanato na ājānantīti **anājānīyā**ti kattusādhanamassa dassento **ajānanake**ti ajānantabhojanasīsena tesaṁ dātabbapaccaye vadati sesaṁ suviññeyyameva.

Potaliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Jīvakasuttavaṇṇanā

51. Kumārena bhato posāpitoti kumārabhato, kumārabhato eva **komārabhacco** yathā "bhisakkameva bhesajjan"ti.

Ārabhantīti ettha **ārabha**-saddo kāmaṁ kāmāyūhanayaññuṭṭhāpana-āpatti-āpajjanaviññāpanādīsupi āgato, idha pana hiṁsane icchitabboti āha **"ārabhantīti ghātentī"**ti. **Uddisitvā katan**ti[1] attānaṁ uddisitvā māraṇavasena kataṁ nibbattitaṁ. **Paṭiccakamman**ti ettha **kamma**-saddo kammasādhano atītakālikoti āha **"attānaṁ paṭicca katan"**ti. **Nimittakammassetaṁ adhivacanaṁ** "paṭicca kammaṁ phusatī"ti-ādīsu[2] viya. **Nimittakammassā**ti nimittabhāvena laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. **Paṭiccakammaṁ ettha atthīti maṁsaṁ paṭiccakammaṁ** yathā "buddhaṁ etassa atthīti buddho"ti. **Tesa** nigaṇṭhānaṁ. Aññepi brāhmaṇādayo taṁladdhikā attheva.

Kāraṇanti ettha yutti adhippetā, sā eva ca dhammato anapetattā "dhammo"ti vuttāti āha **"kāraṇaṁ nāma tikoṭiparisuddhamaccha maṁsaparibhogo"**ti. **Anukāraṇaṁ nāma mahājanassa tathā byākaraṇaṁ** yuttiyā dhammassa anurūpabhāvato maṁsaṁ paribhuñjitabbanti anuññātaṁ tatheva kathananti katvā. **Tan**ti "jānaṁ uddissakataṁ maṁsaṁ paribhuñjatī"ti evaṁ vuttaṁ paribhuñjanaṁ **neva**

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 225; Sāratthа-Ṭī 3. 327 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

kāraṇaṁhoti sabbena sabbaṁ abhāvato sati ca ayuttiyaṁ adhammoti katvā. **Tathā byākaraṇan**ti "jānaṁ uddissakataṁ maṁsaṁ paribhuñjatī"ti kathanaṁ yuttiyā dhammassa ananurūpabhāvato **na anukāraṇaṁ hoti. Parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā**ti pare titthiyā "jānan"ti-ādinā dhammaṁ kathenti vadanti, tena kāraṇabhūtena sakāraṇo hutvā. Tehi tathā vattabbo eva **hutvā tumhākaṁ vādo vā anuvādo vā** "maṁsaṁ paribhuñjitabban"ti pavattā tumhākaṁ kathā vā parato parehi tathā pavattitā tassā anukathā vā. **Viññūhi garahitabbakāraṇan**ti titthiyā tāva tiṭṭhantu, tato aññehi paṇḍitehi garahitabbakāraṇaṁ. **Koci na āgacchatī**ti garahitabbataṁ na āpajjatīti attho. **Abhibhavitvā ācikkhantī**ti abhibhuyya madditvā kathenti, abhibhūtena akkosantīti attho.

52. **Kāraṇehī**ti paribhogacittassa avisuddhatāhetūhi. Bhikkhū uddissakataṁ diṭṭhaṁ. Tādisamaṁsaṁ hi paribhogānārahattā citta-avisuddhiyā kāraṇaṁ cittasaṁkilesāvahato. Idāni diṭṭhasutaparisaṅkitāni sarūpato dassetuṁ **"diṭṭhādīsū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tadubhayavimuttaparisaṅkitan**ti "diṭṭhaṁ sutan"ti imaṁ ubhayaṁ anissāya "kiṁ nu kho imaṁ bhikkhuṁ uddissa vadhitvā sampāditan"ti kevalameva parisaṅkitaṁ. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbesaṁ tiṇṇaṁ parisaṅkitānaṁ saṅgaṇhanako.

Maṅgalādīnanti **ādi**-saddena āhunapāhunādikaṁ saṅgaṇhāti. **Nibbematikā hontī**ti sabbena sabbaṁ parisaṅkitābhāvamāha. **Itaresan**ti ājanantānaṁ **vaṭṭati,** jānato evettha āpatti hoti. **Teyevā**ti ye uddissa kataṁ, teyeva.

Uddissakatamaṁsaparibhogato akappiyamaṁsaparibhogassa visesaṁ dassetuṁ **"akappiyamaṁsaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. Purimasmiṁ sacittakā āpatti, itarasmiṁ acittakā. Tenāha **"akappiyamaṁsaṁ ajānitvā bhuttassapi āpattiyevā"**ti. **Paribhogan**ti paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. **Tādisassā**ti tikoṭiparisuddhassa macchamaṁsassa paribhoge. **Mettāvihārinopī**ti **api**-saddena amettāvihārinopi. Mettāvihārino paribhoge sikhāppattā anavajjatāti dassetuṁ **"idha jīvaka**

bhikkhū"ti-ādi vuttaṁ. **Aniyametvā**ti avisesetvā sāmaññato. Yasmā bhagavatā "yato kho vaccha bhikkhuno taṇhā pahīnā hotī"ti-ādinā mahāvacchagottasutte[1] attā aniyametvā vutto. Tathā hi vacchagotto "tiṭṭhatu bhavaṁ gotamo, atthi pana bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako āsavānaṁ khayā -pa- upasampajja viharatī"ti āha, "idha Bhāradvāja bhikkhu aññataraṁ gāmaṁ vā nigamaṁ vā upanissāya viharatī"ti-ādinā caṅkīsutte[2] attā aniyametvā vutto. Tathā hi tattha parato "yaṁ kho pana ayamāyasmā dhammaṁ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkovacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo, na so dhammo sudesanīyo luddenā"ti-ādinā desanā āgatā, tasmā vuttaṁ **"bhagavatā hi Mahāvacchagottasutte, Caṅkīsutte, imasmiṁ sutteti tīsu ṭhānesu attānaṁyeva sandhāya desanā katā**"ti. **Maṁsūpasecanova adhippeto** macchamaṁsasahitassa āhārassa paribhogabhāvato, macchamaṁsassa ca idha adhippetattā.

Agathito appaṭibaddho. **Taṇhāmucchanāyā**ti taṇhāyanavasena mucchāpattiyā. **Anajjhopanno** taṇhāya abhibhavitvā na ajjhotthaṭo, gilitvā pariniṭṭhapetvā na saṇṭhitoti attho. Tenāha **"sabbaṁ ālimpitvā**"ti-ādi. Idha ādīnavo āhārassa paṭikūlabhāvoti āha **"ekarattivāsenā**"ti-ādi. Ayamettho āhāraparibhogoti atthasaṁyojanaparicchedikā "yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā"ti-ādinā[3] pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti **nissaraṇapañño. Idamatthan**ti etamatthāya. **Evaṁ sante**ti "brahmāti ca mettāvihārino samaññā"ti avatvā ye dhammā mettāvihārassa paṭipakkhabhūtā, tattha sāvasesaṁ pahāsi brahmā, anavasesaṁ pahāsi bhagavāti sace te idaṁ sandhāya bhāsitaṁ, evaṁ sante tava idaṁ yathāvuttavacanaṁ anujānāmi, na mettāvihāritāsāmaññamattatoti attho.

---

1. Ma 2. 157 piṭṭhe. 2. Ma 2. 383 piṭṭhe.
3. Dī 3. 107; Ma 1. 12; Ma 2. 18, 341; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323 piṭṭhādīsu.

55. **"Pāṭi-ekko anusandhī"**ti vatvā visuṁ anusandhibhāvaṁ dassetuṁ **"imasmiṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Dvāraṁ thaketī**ti macchamaṁ saparibhogānuññāya aññesaṁ vacanadvāraṁ pidahati, codanāpathaṁ nirundhati. Kathaṁ **sattānuddayaṁ dasseti**? Sattānuddayamukhena bāhirakānaṁ macchamaṁsaparibhogapaṭikkhepo tayidaṁ micchā, tikoṭiparisuddhasseva macchamaṁsassa paribhogo bhagavatā anuññāto. Tathā hi vuttaṁ "tīhi kho ahaṁ jīvaka ṭhānehi maṁsaṁ paribhoganti vadāmī"ti-ādi[1]. **Vinayepi**[2] vuttaṁ "tikoṭiparisuddhaṁ Devadatta macchamaṁsaṁ mayā anuññātan"ti. Tikoṭiparisuddhañca bhuñjantānaṁ sattesu anuddayā niccalā. **"Sattānuddayaṁ dassetī"**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivaranto **"sace hī"**ti-ādimāha.

Paṭhamena kāraṇenāti desanāvasenapi payogavasenapi paṭhamena parūpaghātahetunā. **Kaḍḍhito** so pāṇo. **Galena pavedhentenā**ti yottagalena karaṇena asayhamānena. **Bahupuññameva hoti** āsādanāpekkhāya abhāvato, hitajjhāsayattā vāti adhippāyo. **Esāhaṁ bhante**ti-ādi kasmā vuttaṁ, saraṇagamanavaseneva gahitasaraṇoti codanaṁ sandhāyāha **"ayan"**ti-ādi. **Ogāhanto**ti-ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suttaṁ anussaranto atthaṁ upadhārento. Sesaṁ suviññeyyameva.

Jīvakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. Pāvāraṁ pārupatīti pāvāriko, idaṁ tassa kulasamudāgataṁ nāmaṁ, so pana mahaddhano mahābhogo nagare seṭṭhiṭṭhāne ṭhito. Tenāha **"dussapāvārikaseṭṭhino"**ti. **Dīghattā** dīghatamattā. So kira pamāṇato upavacchayato diyaḍḍharatanaṁ atikkamma ṭhito. **Evaṁladdhanāmo**ti "dīghatapassī"ti laddhasamañño. **Bāhirayatane**ti titthiyasamaye **piṇḍapātoti vohāro natthi,** tasmā sāsanavohārena **"piṇḍapātappaṭikkanto"**ti vuttanti adhippāyo.

---

1. Ma 2. 32 piṭṭhe.
2. Vi 1. 264; Vi 4. 359 piṭṭhesu.

Dassetīti deseti. **Ṭhapetī**ti aññamaññasaṅkarato vavatthapeti. **Kiriyāyā**ti karaṇena. **Pavattiyā**ti pavattanena. **Daṇḍāni paññapetī**ti ettha kasmā bhagavatā āditova tathā na pucchitanti? Yasmā sā tasmiṁ atthe sabhāvanirutti na hoti, sāsane loke samayantaresu ca tādiso samudācāro natthi, kevalaṁ pana tasseva nigaṇṭhassāyaṁ koṭṭhālakasadiso samudācāroti imamatthaṁ dassetuṁ **"kammāni paññapetī"**iccevāha. **Acittakan**ti cittarahitaṁ, cittena asamuṭṭhāpitanti attho. Kathaṁ pana tadubhayassa cittena vinā sambhavoti codanaṁ sandhāya tattha nidassanamāha **"yathā kirā"**ti-ādi. **Paṭivibhattānan**ti atthato bhinnānaṁ. **Paṭivisiṭṭhānan**ti visesanapadavasena saddatopi bhinnānaṁ. **Vacanaṁ patiṭṭhapetukāmo**ti dīghatapassino yathāvuttavacanaṁ patiṭṭhapetukāmo. Tasmiñhi patiṭṭhāpite tenappasaṅgena āgato upāli gahapati tasmiṁ padese dhammaṁ disvā sāsane abhippasīdissati.

Kathā eva upari vādāropanassa vatthubhāvato **kathāvatthu. Kathāyaṁ patiṭṭhapesī**ti kathāvatthusmiṁ, tadatthe vā patiṭṭhapesi. Yathā taṁ vādāropanabhayena na avajānāti, evaṁ tassaṁ kathāyaṁ, tasmiṁ vā atthe dīghatapassiṁ yāvatatiyaṁ vāde patiṭṭhapesi. **Vādan**ti dosaṁ.

57. Idāni cetanāsampayuttadhammampi gahetvā kāyakammādivasena saṅgahetvā dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tividhaṁ kāyaduccaritaṁ kāyakammaṁ nāmā**ti-ādi "kammassa kiriyāyā"ti pāḷiyaṁ akusalakammassa kadhigatattā vuttaṁ, pubbe pana **aṭṭhakāmāvacarakusalacetanā**ti-ādi sāvajjaṁ anavajjañca sāmaññato ekajjhaṁ katvā dassitaṁ. Kasmā panettha cetanā na gahitāti āha **"imasmiṁ sutte kammaṁ dhuran"**ti. Kāyakammādibhedaṁ kammameva **dhuraṁ** jeṭṭhakaṁ pubbaṅgamaṁ, na cetanāmattameva. **Evamāgatepī**ti kammānīti evaṁ nāmena āgatepi cetanā dhuraṁ, tattha cetanaṁ jeṭṭhakaṁ pubbaṅgamaṁ katvā vuttanti adhippāyo. Kathaṁ pana tattha kammanti vā kammānīti vā āgate tesaṁ cetanāya dhurabhāvoti āha **"yattha katthaci -pa- labhatī"**ti. Tattha **yattha katthacī**ti yasmiṁ kismiñci dvāre. **Sā vuttāvā**ti sā cetanā vuttāva, yā kāyasaṅkhārādipariyāyena (yassa kassaci kammassa kāyadvārādīsu pavattāpanacetanā)[1]

---

1. (Vuttā yattha katthaci kāyadvārādīsu pavattā, yadaggena cetanā.) (?)

sampayuttadhammāpi tadaggena lokiyāpi lokuttarāpi kammameva, abhijjhādayo pana cetanāpakkhikāti daṭṭhabbaṁ.

Mahantanti kaṭukaphalaṁ. **Na kilamati** sappāṭihāriyattā paṭiññāya. Idāni tesaṁ sappāṭihāriyataṁ dassetuṁ **"tathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yadi akusalaṁ patvā kāyakammaṁ vacīkammaṁ mahantanti vadanto na kilamati, atha kasmā bhagavā idha akusalaṁ manokammaṁ mahāsāvajjaṁ kathesīti āha **"imasmiṁ pana ṭhāne"**ti-ādi. Yāvatatiyaṁ patiṭṭhāpanamattena **gatamaggaṁ paṭipajjanto.** Tenāha **"kiñci atthanipphattiṁ apassantopī"**ti.

58. Nivāsaṭṭhānabhūto bālako etissā atthīti **balakinī.** Satthupaṭiññātatāya nigaṇṭhānaṁ mahāti sambhāvitattā **mahānigaṇṭho.**

60. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vasevatteti etāyāti **āvaṭṭanī,** māyā. Tenāha **"āvaṭṭetvā gahaṇamāya"**ti. Satthupaṭiññānaṁ buddhadassane cittameva na uppajjati, ayamettha dhammatā. Sace pana so taṁ paṭiññaṁ appahāya buddhānaṁ sammukhībhāvaṁ upagaccheyya, sattadhā muddhā phaleyya, tasmā bhagavā "mā ayaṁ bālo vinassī"ti-āditova yathā sammukhībhāvaṁ na labhati, tathā karoti. Svāyamattho **pāthikaputtasamāgamena** dīpetabbo. Dassanasampattiniyāmamāha **"tathāgataṁ hī"**ti-ādi. **Āgamā nu kho idha** tumhākaṁ santikaṁ.

61. **Vacīsacce patiṭṭhahitvā**ti yathāpaṭiññātāya paṭiññāya ṭhatvā.

62. Sītodake amatā pāṇā pānakāle pana maranti, tepi tena sītodakaparibhogena māritā honti, tasmā tapassinā nāma sabbena sabbaṁ sītodakaṁ na paribhuñjitabbanti tesaṁ laddhi. Pākatikaṁ vā udakaṁ sattoti purātanānaṁ nigaṇṭhānaṁ laddhi. Tenāha **"sattasaññāya sītodakaṁ paṭikkhipantī"**ti. Tesaṁ taṁ adhunātananigaṇṭhānaṁ vādena virujjhati. Te hi pathavī-ādinavapadatthato aññameva jīvitaṁ paṭijānanti. Cittena sītodakaṁ pātukāmo paribhuñjitukāmo hoti roge ṭhatvāpi sattānaṁ cittassa tathā na vitatatā. Tenāha **"tenassa manodaṇḍo tattheva bhijjatī"**ti. **Tenā**ti sītodakaṁ pātuṁ paribhuñjituñca icchanena. **Assā**ti yathāvuttassa nigaṇṭhassa. **Tatthevā**ti tathācittuppādane eva. **Bhijjati** saṁvarassa vikopitattā. Tathābhūto so nigaṇṭho

sītodakaṁ ce labheyya, katipayaṁ kālaṁ jīveyya, alābhena pana parisussamānakaṇṭhoṭṭhatālujivhā-ādiko sabbaso paridāhābhibhūto mareyya. Tenāha **"sītodakaṁ alabhamāno kalaṁ kareyyā"**ti. Kasmā? Yasmā sītodakaṁ pivāya sannissitacittassa[1] maraṇaṁ hoti, tasmā vuttaṁ **"manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi ākaḍḍhatī"**ti. Yasmā pana tathābhūtacittassa nigaṇṭhassa manosattesu nāma devesu upapatti hotīti titthiyānaṁ laddhi, tasmā vuttaṁ **"manodaṇḍo pana bhinnopi paṭisandhimpi ākaḍḍhatī"**ti. **Itī**ti evaṁ "idhāssa nigaṇṭho"ti-ādi ākārena. **Nan**ti upāliṁ gahapatiṁ. **Mahantoti vadāpesi** "manopaṭibaddho kālaṁ karotī"ti vadantoti adhippāyo.

Upāsakassāti upālissa gahapatissa. **Mucchāvasenā**ti-ādinā anvayato byatirekato ca manodaṇḍassa mahantataṁ vibhāveti. **Cittasantatippavattimattenevā**ti vinā kāyadaṇḍena vacīdaṇḍena ca kevalaṁ cittasantatippavattimattena. **Bhijjitvāpī**ti ettha **pi**-saddena abhijjitvāpi. **Aniyyānikā**ti appāṭihīrā, ayuttāti attho. **Sallakkhesi** upāsakoti vibhattiṁ vipariṇāmetvā yojanā. **Pañhapaṭibhānānī**ti ñātuṁ icchite atthe uppajjanakapaṭibhānāni.

"Manopaṭibaddho kālaṁ karotī"ti vadantena atthato manodaṇḍassa taduttarabhāvo paṭiññāto hotīti āha **"idāni manodaṇḍo mahantoti idaṁ vacanan"**ti. Tathā ceva vuttaṁ "manodaṇḍhova balavā mahantoti vadāpesī"ti.

63. Pāṇātipātādito yamanaṁ yāmo, catubbidho yāmo catuyāmo, catuyāmasaṅkhātena saṁvarena saṁvuto **cātuyāmasaṁvarasaṁvuto.** Aṭṭhakathāyaṁ pana yāma-saddo koṭṭhāsapariyāyoti **"iminā catukoṭṭhāsenā"**ti vuttaṁ. Piyajātikaṁ rūpādi-ārammaṇaṁ rāgavasena bālehi bhāvanīyattā "bhāvitan"ti vuccatīti āha **"bhāvitanti pañca kāmaguṇā"**ti.

Yo sabbaṁ pāpaṁ āsavañca vāretīti sabbavārī, tassa navasu padatthesu sattamo padattho, tena sabbavārinā pāpaṁ vāritvā ṭhitoti

---

1. Sītodakapipāsasannissitacittassa (?)

sabbavārivārito. Tenāha **"sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo"**ti. Tato eva sabbassa vāritabbassa āsavassa dhunanato **sabbavāridhuto.** Vāritabbassa nivāraṇavasena sabbavārino phuṭo phusitoti **sabbavāriphuṭo. Saṅghātan**ti sahasā hananaṁ, asañcetanikavadhanti attho. **Katarasmiṁ koṭṭhāseti** tīsu daṇḍakoṭṭhāsesu katarakoṭṭhāse.

64. Khaliyati samādiyatīti **khalaṁ,** rāsīti āha **"ekaṁ maṁsakhalanti ekaṁ maṁsarāsin"**ti. Vijjādhara-iddhiyā **iddhimā.** Sā pana iddhi yasmā ānubhāvasampannasseva ijjhati, na yassa kassaci, tasmā āha **"ānubhāvasampanno"**ti. Vijjānubhāvavaseneva **ānubhāvasampanno. Citte vasībhāvappatto** ānubhāvāya eva vijjāya paguṇabhāvāpādanena. Etena vasībhāvaṁ lokiyasamaññāvasena bhagavā upāliṁ gahapatiṁ paññapetukāmo evamāha. Lokikā hi "bhāvanāmaya-iddhiyā iddhimā cetovasībhāvappatto parūpaghātaṁ karotī"ti maññanti. Tathā hi te isayo paresaṁ saṁvaṇṇenti, isīnaṁ ānubhāvaṁ kittenti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ parato āgamissatīti.

65. **Araññameva hutvā**ti sabbaso araññameva hutvā araññabhāvena **araññaṁ jātaṁ,** na nāmamattena. **Isīnaṁ atthāyā**ti isīnaṁ āsādanatthāya.

Godhāvarītīrato nātidūre. **Usūyamāno**ti "na maṁ esa jano parivāretī"ti usūyaṁ karonto. **Kiliṭṭho vatā**ti paṅkadantarajasiratādīhi kiliṭṭhasarīro. **Anañjitamaṇḍito**ti anañjitakkhiko, sabbena sabbaṁ amaṇḍito ca. Tasmiṁ kāle "kālasseva akkhīnaṁ añjanaṁ maṅgalan"ti manussānaṁ laddhi, tasmā anañjanaṁ visuṁ gahitaṁ.

Rājā tassa vacanaṁ gahetvāti "vedesu īdisaṁ āgataṁ bhavissatīti evaṁ bhante"ti rājā tassa purohitassa vacanaṁ gahetvā. **Usumajātahadayo**ti uttattahadayo. Nāsikānaṁ appahonte **mukhena assasanto.**

Vijitajayehi āgantvā nakkhattayuttaṁ āgamentehi nisīditabbaṭṭhānaṁ **jayakhandhāvāraṭṭhānaṁ.** Udakavuṭṭhipātanādi tasmiṁ pāpakamme asamaṅgibhūtānampi

samanuññatāya antokaraṇatthaṁ kataṁ. **Katabhaṇḍavuṭṭhī**ti ābharaṇavassaṁ. Mahājano samanuñño jātoti yojanā. **Mātuposakarāmo**ti mātari sammāpaṭipanno rāmo nāma eko puriso. **Asamaṅgibhūtānan**ti asamanuññānaṁ.

Avakiriyāti asussūsataṁ paṭicca. **Phuliṅgānī**ti aggikaṇāni. **Patanti kāye**ti kāye ito cito nipatanti. Ete kira nirayaṁ vivaritvā mahājanassa dassenti.

Yathāphāsukaṭṭhānanti mayaṁ kañcipi desaṁ uddissa na gacchāma, yattha pana vasantassa pabbajitassa phāsu hoti, taṁ yathāphāsukaṭṭhānaṁ gacchāmāti adhippāyo. **Saṁghā**ti saṁhatā. **Gaṇā**ti taṁtaṁseṇibhāvena gaṇitabbatāya gaṇā. **Gaṇībhūtā**ti ekajjhāsayā hutvā rāsibhūtā. **Adinnādānan**ti-ādīsupi niraye paccitvā manussalokaṁ āgatassa vipākāvasesenāti ānetvā yojetabbaṁ.

Paggaṇhissāmīti sambhāvanaṁ uppādessāmi. **Nesaṁ kattabban**ti cintesīti yojanā. Kiṁ cintesi? Āghātaṁ uppādetvā anatthakaraṇūpāyaṁ. Tenāha **"so dhammakathāpariyosāne"**ti-ādi. **Nāgabalapicchillādīnan**ti nāgabalasāsapa-aṅkolatelakaṇikāraniyyāsādīnaṁ cikkhallanaṁ. **Viheṭhayiṁsu** nirayādikathāhi ghaṭṭentā. **Chadvārārammaṇe**ti cakkhādīnaṁ channaṁ dvārānaṁ ārammaṇabhūte rūpādivisaye.

Nava vuṭṭhiyoti udakavuṭṭhi sumanapupphavuṭṭhi māsakavuṭṭhi kahāpaṇavuṭṭhi ābharaṇavuṭṭhi āvudhavuṭṭhi aṅgāravuṭṭhi pāsāṇavuṭṭhi vālikāvuṭṭhīti imā nava vuṭṭhiyo. **Avañcayī**ti sakkāraṁ karonto viya hutvā asakkāraṁ karonto anatthacaraṇena vañcayi. **Adūsake**ti anaparādhe.

"Diṭṭhamaṅgalikā brāhmaṇakaññā"ti jātakaṭṭhakathādīsu[1] āgataṁ, idha pana "seṭṭhidhītā"ti. **Vāreyyatthāyā**ti āvāhatthāya. **Assā**ti pesitapuggalassa. Tādisena nīcakulasaṁvattaniyena kammunā laddhokāsena **caṇḍālayoniyaṁ nibbatto.**

---

1. Jātaka-Ṭṭha 4. 377 piṭṭhe.

Cammageheti cammena chādite gehe. **Mātaṅgotvevassa nāmaṁ ahosi** jātisamudāgataṁ. **Tan**ti ghaṇṭaṁ. **Vādento** tālanena saddaṁ karonto. **Mahāpathaṁ paṭipajji** diṭṭhamaṅgalikāya gehadvārasamīpena.

Tassā veyyāvaccakarā ceva **upaṭṭhākamanussā** paṭibaddhā ca **surāsoṇḍādayo** jāṇukapparādīhi sukoṭṭitaṁ koṭṭitabhāvena mucchaṁ āpannattā **matoti saññāya chaḍḍesuṁ.**

Atha bodhisatto āyu-avasesassa atthitāya mandamande vāte vāyante cirena saññaṁ paṭilabhati. Tenāha **"mahāpuriso"**ti-ādi. **Gehaṅgaṇe**ti gehassa mahādvārato bahi vivaṭaṅgaṇe. **Patito**ti pātaṁ katvā icchitatthanipphattiṁ antaraṁ katvā anuppavesena nipanno. **Diṭṭhamaṅgalikāyā**ti diṭṭhamaṅgalikākāraṇena.

Yasanti vibhavaṁ kittisaddañca. **Candan**ti candamaṇḍalaṁ, candavimānanti attho. **Ucchiṭṭhagehe**ti parehi paribhuttagehe. **Maṇḍape**ti nagaramajjhe mahāmaṇḍape.

Khīramaṇimūlanti khīramūlaṁ, pādesu baddhamaṇimūlañca. **Yāvatā vācuggatā pariyattī**ti yattako manussavacīdvārato uggato nikkhanto pavatto, yaṁkiñci vacīmayanti attho. **ākāsaṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe.

Dummavāsīti[1] dhūmo dhūsaro, anañjitāmaṇḍitoti adhippāyo. **Otallako**ti[2] nihīnajjhāsayo, appānubhāvoti attho. **Paṭimuñca kaṇṭhe**ti yāva galavāṭakā pārupitvā. **Ko re tuvan**ti are ko nāma tvaṁ.

Pakatanti paṭiyattaṁ nānappakārato abhisaṅkhataṁ. **Uttiṭṭhapiṇḍan**ti antaragharaṁ upagamma ṭhatvā laddhabbapiṇḍaṁ, bhikkhāhāranti attho. **Labhatan**ti lacchatu. **Sapāko**ti mahāsatto jātivasena yathābhūtaṁ attānaṁ āvikaroti.

Atthatthitaṁ saddahatoti samparāyikassa atthassa atthibhāvaṁ saddahantassa. **Apehī**ti apagaccha. **Etto**ti imasmā ṭhānā. **Jammā**ti lāmaka.

---

1. Duppavāsīti (Ka) Jātaka-Ṭṭha 4. 380 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Okallakoti (Ka)

Anūpakhetteti ajaṅgale udakasampanne khette phalavisesaṁ paccāsīsantā. **Etāya saddhāya dadāhi dānan**ti ninnaṁ thalañca pūrento megho viya guṇavante nigguṇe ca dānaṁ dehi, evaṁ dento ca **appeva ārādhaye dakkhiṇeyyeti. Dakkhiṇeyye**ti sīlādiguṇasamannāgate.

Tānīti te brāhmaṇā. **Veṇupadarenā**ti veḷuvilīvena.

Giriṁ nakhena khaṇasīti pabbataṁ attano nakhena khaṇanto viya ahosi. **Ayo**ti kālalohaṁ. **Padahasī**ti abhibhavasi, attano sarīrena abhibhavanto viya ahosi.

Āvedhitanti calitaṁ viparivattetvā ṭhitaṁ. **Piṭṭhito**ti piṭṭhipassena. **Bāhuṁ pasāreti akammaneyyan**ti akammakkhamaṁ bāhudvayaṁ thaddhaṁ sukkhadaṇḍakaṁ viya kevalaṁ pasāreti, na samiñjeti, **setāni akkhīni** parivattanena kaṇhamaṇḍalassa adissanato.

Jīvitanti jīvanaṁ.

Vehāyasanti ākāse. **Pathaddhuno**ti pathabhūtaddhuno viya.

Saññampi na karotīti "ime kulappasutā"ti saññāmattampi na karoti. **Dantakaṭṭhakucchiṭṭhakan**ti khāditadantakaṭṭhattā vuttaṁ. **Etasseva upari patissati** appaduṭṭhapadosabhāvato, mahāsattassa tadā ukkaṁsagatakhettabhāvato. **Iddhivisayo nāma acinteyyo,** tasmā kathaṁ sūriyassa uggantuṁ nādāsīti na cintetabbaṁ. **Aruṇuggaṁ na paññāyatī**ti tasmiṁ padese aruṇapabhā na paññāyati, andhakāro eva hoti.

Yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṁ kālavipariyāyo. **Mahāpaññan**ti mahantānaṁ paññanaṁ adhiṭṭhānabhūtaṁ. **Janapadassa mukhaṁ passathā**ti imassa janapadavāsino janassa upaddavena maṅkubhūtaṁ mukhaṁ passatha.

Etassa kathā etasseva patissatīti yāhi tena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakamma-abhisapasaṅkhātā pharusavācā pavattitā, sā abhisapi tassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedaniyakammaṁ

hutvā sace so mahāsattaṁ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṁ jātaṁ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattipaṭibāhitattā avipākadhammataṁ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayaṁ hi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedaniyassa dhammatā. Tena vuttaṁ "etassa kathā etasseva upari patissatī"ti-ādi[1]. Mahāsatto pana taṁ tassa upari patituṁ na adāsi, upāyena mocesi. Tena vuttaṁ **cariyāpiṭake**[2]—

"Yaṁ so tadā maṁ abhisapi, kupito duṭṭhamānaso.
Tasseva matthake nipati, yogena taṁ pamocayin"ti.

Yaṁ hi tattha sattame divase bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṁ kataṁ, ayamettha yogoti adhippeto. Yogena hi ubbaḷhā sarājikā parisā nagaravāsino negamā ceva jānapadā ca bodhisattassa santikaṁ tāpasaṁ ānetvā khamāpesuṁ. So ca bodhisattassa guṇe jānitvā tasmiṁ cittaṁ pasādesi. Yaṁ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanaṁ, tassa ca sattadhā phālanaṁ kataṁ, taṁ manussānaṁ cittānurakkhaṇatthaṁ. Aññathā hi "ime pabbajitā samānā cittassa vase vattanti, na pana cittaṁ attano vase vattāpentī"ti mahāsattampi tena sadisaṁ katvā gaṇheyyuṁ, tadassa tesaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāyāti. Tenāha **"athassā"**ti-ādi.

Lohakūṭavassanti ayaguḷavassaṁ. Tadā hi ratanamattāni diyaḍḍharatanamattānipi tikhiṇaṁsāni ayaguḷamaṇḍalāni ito cito ca nipatantā manussānaṁ sarīrāni khaṇḍakhaṇḍakāni akaṁsu. **Kalalavassan**ti tanukakaddamapaṭalakaddamaṁ. **Upahaccā**ti āghāṭetvā. **Tadeva** majjhāraññaṁ.

67. **Anuviccakāran**ti anuviccakaraṇaṁ. Kāraṇehi dvīhi aniyyānikasāsane ṭhitānaṁ attano sāvakattaṁ upagate paggahaniggahāni dassetuṁ **"kasmā"**ti-ādi vuttaṁ.

69. **Anupubbiṁkathan**ti[3] anupubbiyā anupubbaṁ kathetabbakathaṁ, kā pana sā? Dānādikathā. **Dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca āditova

1. Ma-Ṭṭha 3. 61 piṭṭhe. 2. Khu 4. 404 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 2. 66; Aṁ-Ṭī 3. 221 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggahaṇavisuddhito parānuggahaṁ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṁ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogayasasampattihetuṁ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathāntaraṁ **sīlakathā** kathitā. Tañca sīlaṁ vaṭṭanissitaṁ, ayaṁ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṁ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītacariyabhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā bhogabhavasampattiyoti dassanatthaṁ tadanantaraṁ **saggakathā.** Svāyaṁ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṁ saggānantaraṁ **maggo,** maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanatthaṁ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṁ **ādīnavo,** hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasañhitāti tesaṁ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṁ vatthubhūtāti tattha **saṁkileso,** sabbaso kilesavippamuttaṁ nibbānanti **nekkhamme ānisaṁso** ca kathetabboti ayamattho **magganti**ti ettha **iti-**saddena dassitoti veditabbaṁ.

Sukhānaṁ nidānanti diṭṭhadhammikānaṁ samparāyikānaṁ nibbānasañhitānañcāti sabbesampi sukhānaṁ kāraṇaṁ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṁ nāma, taṁ sabbaṁ dānanidānanti pākaṭo ayamattho. Yaṁ pana jhānavipassanāmaggaphalanibbānapaṭisaṁyuttaṁ sukhaṁ, tassapi dānaṁ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṁ mūlan**ti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṁpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cārimahārājādigatā dibbā sampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsaṁ sabbāsaṁ idaṁ mūlakāraṇaṁ. **Bhogānan**ti bhuñjitabbaṭṭhena "bhogo"ti laddhanāmānaṁ manāpiyarūpādīnaṁ, tannissayānaṁ vā upabhogasukhānaṁ **patiṭṭhā** niccalādhiṭṭhānatāya. **Visamagatassā**ti byasanappattassa. **Tāṇan**ti rakkhā tato paripālanato. **Leṇan**ti byasanehi paripātiyamānassa[1] olīyanapadeso. **Gatī**ti gantabbaṭṭhānaṁ. **Parāyaṇan**ti paṭisaraṇaṁ. **Avassayo**ti vinipatituṁ adento nissayo. **Ārammaṇan**ti olubbhārammaṇaṁ.

1. Paripāciyamānassa (Dī-Ṭī 2. 67 piṭṭhe.)

Ratanamayasīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṁ mahagghaṁ hutvā sabbaso vinipatituṁ appadānato. **Mahāpathavisadisaṁ** gatagataṭṭhāne patiṭṭhāsambhavato[1]. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṁ dānaṁ sattānaṁ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayo hotīti āha **"ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisan"**ti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenā**ti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenā**ti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhena. **Maccheramalādīhī**ti maccheralobhadosa-issāmicchadiṭṭhivicikicchādicittamalehi. **Anupalittaṭṭhenā**ti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesan**ti maccheramalādīnaṁ. Etesaṁ eva **durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenā**ti asantāsahetubhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatiṁ. **Balavantaṭṭhenā**ti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṁ pana kāyabalādīhi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti "vuḍḍhikāraṇan"ti abhisammatabhāvena. Vipattito sampattiyā nayanaṁ **khemantabhūmisampāpanaṁ.**

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṁ dassetuṁ **"dānaṁ nāmetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **attānaṁ niyyādentenā**ti etena dānaphalaṁ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthumhi saṅgaṁ kareyyāti ovādaṁ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṁsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento **"dānañhī"**ti-ādimāha. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya ca parahitāya cāti dassetuṁ sā tāsaṁ parato vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṁ **"sāvakapāramīñāṇan"**ti-ādi vuttaṁ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamameva dassetuṁ kamena ñāṇattayaṁ vuttaṁ. Tesaṁ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma hitajjhāsayena, pūjāvasena vā attano santakassa paresaṁ pariccajanaṁ, tasmā dāyako purisapuggalo paresaṁ santakaṁ

---

1. Patiṭṭhāya labhāpanato (Dī-Ṭī 2. 68 piṭṭhe), patiṭṭhānassa labbhāpanato (Aṁ-Ṭī 3. 222 piṭṭhe.)

harissatīti aṭṭhānametanti āha **“dānaṁ dadanto sīlaṁ samādātuṁ sakkotī”**ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapupphasadisaṁ pupphaṁ natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha “candanaṁ tagaraṁ vāpī”ti-ādikā[1] gāthā, “gandho isīnaṁ ciradikkhitānaṁ, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā[2] jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā. Sīlaṁ hi sattānaṁ ābharaṇañceva alaṅkāro ca gandhavilepanañca dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha **“sīlālaṅkārena hī”**ti-ādi.

Ayaṁ saggo labbhatīti idaṁ majjhimehi chandādīhi samādānasīlaṁ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā—

> “Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
> Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī”ti[3].

Iṭṭhoti sukho. **Kanto**ti kamanīyo. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako taṁ pana tassa iṭṭhādibhāvaṁ dassetuṁ **“niccamettha kīḷā”**ti-ādi vuttaṁ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo yato te viññūnaṁ cittaṁ nārādhenti. Atha vā ādīnaṁ vāti pavattetīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṁ paccavekkhantānaṁ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvo**ti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi sevitabbo nihīnabhāvo. **Saṁkilissanan**ti vibādhakatā upatāpatā ca.

Nekkhamme ānisaṁsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṁsā. Apica “nekkhammaṁ nāmetaṁ asambadhaṁ asaṁkiliṭṭhaṁ nikkhantaṁ kāmehi, nikkhantaṁ kāmasaññāya, nikkhantaṁ kāmavitakkehi, nikkhantaṁ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṁ byāpādasaññāyā”ti-ādinā[4] nayena **nekkhamme ānisaṁse pakāsesi,** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacittan**ti heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṁ cittadosānaṁ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṁ. Aṭṭhakathāyaṁ[5] pana yasmā assaddhiyādayo cittassa

1. Khu 1. 21; Khu 11. 317 piṭṭhesu.
2. Khu 6. 6 piṭṭhe sarabhaṅgajātake.
3. Khu 5. 183; Khu 6. 185 piṭṭhesu.
4. Sārattha-Ṭī 3. 194; Dī-Ṭī 2. 69 piṭṭhesupi.
5. Ma-Ṭṭha 3. 65 piṭṭhe.

rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha “**arogacittan**”ti. Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittaṁ.** Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṁ.** Sammāpaṭipattiyaṁ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṁ.** Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṁ.** Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacittan**ti kāmacchandavigamena arogacittaṁ. **Muducittan**ti byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṁ. **Vinīvaraṇacittan**ti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittaṁ. **Udaggacittan**ti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṁ. **Pasannacittan**ti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṁ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṁ attho veditabbo.

Seyyathāpīti-ādinā upamāvasena upālissa saṁkilesappahānaṁ ariyamagganipphādanañca dasseti. **Apagatakāḷakan**ti vigatakāḷakaṁ. **Sammadevā**ti suṭṭhu eva. **Rajanan**ti nīlapītādiraṅgajātaṁ. **Paṭiggaṇheyyā**ti gaṇheyya pabhassaraṁ bhaveyya. **Tasmiṁyeva āsane**ti tissaṁ eva nisajjāyaṁ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajan**ti apāyagamanīyarāgarajādīnaṁ vigamena virajaṁ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalaṁ. Tiṇṇaṁ maggānan**ti heṭṭhimānaṁ tiṇṇaṁ maggānaṁ. **Tassa uppatti-ākāradassanan**ti kasmā vuttaṁ, nanu maggañāṇaṁ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṁ sandhāyāha “**taṁ hī**”ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantan**ti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṁ. Tenāha “**kiccavasenā**”ti.

Tatridaṁ upamāsaṁsandanaṁ—vatthaṁ viya cittaṁ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṁkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbīkathā, udakaṁ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṁ, raṅgajātaṁ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa citassa maggena pariyodapananti.

“**Diṭṭhadhammo**”ti vatvā dassanaṁ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṁ “**pattadhammo**”ti vuttaṁ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi

vijjatīti tato visesanatthaṁ **“viditadhammo”**ti vuttaṁ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesanāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṁ dassetuṁ **“pariyogāḷhadhammo”**ti vuttaṁ. Tenassa saccābhisambodhaṁyeva dīpeti. Maggaññāṇaṁ hi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṁ sādhentaṁ nippadesena catusaccadhammaṁ samantato ogāhantaṁ nāma hoti. Tenāha **“diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”**ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā **tiṇṇavicikicchā. Vigatakathaṁkatho**ti pavatti-ādīsu “evaṁ nu kho, kiṁ nu kho”ti evaṁ pavattikā **vigatā** samucchinnā **kathaṁkathā.** Sārajjakarānaṁ pāpadhammānaṁ pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā **vesārajjaṁ** visāradabhāvaṁ veyyattiyaṁ **patto.** Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo.**

71. **Paṇḍitoti** paññavā.

72. **Tena hi sammā**ti dovārikena saddhiṁ sallapatiyeva **“etthevā”**ti tena vuttavacanaṁ sutvāpi tassa atthaṁ sallakkhento. Kasmā? Paridevatāya. Tenāha **“balavasokena abhibhūto”**ti.

73. **Tenevā**ti yena uttarāsaṅgena āsanaṁ sammajjati, **teneva udare parikkhipanto** “māhaṁ satthāraṁ mama sarīrena phusin”ti antaraṁ karonto uttarāsaṅgena taṁ udare parikkhipanto pariggahetvā. “Dattapaññattan”ti-ādīsu[1] viya datta-saddo ettha bālapariyāyoti āha **“jaḷosi jāto”**ti. **Upaṭṭhākassa aññathābhāvenā**ti pubbe attano upaṭṭhākassa idāni anupaṭṭhākabhāvena.

75. **Aviññāṇasaṁ** dārusākhādimayaṁ. **Bahalabahalaṁ pītāvalepanaṁ raṅgajātan**ti ativiya bahalaṁ pītavaṇṇamañjiṭṭha-ādi-avalepanarajanaṁ. **Ghaṭṭetvā uppāditacchaviṁ,** yā **raṅgaṁ pivati. Nillomatan**ti punappunaṁ anulimpanena. **Khaṇḍakhaṇḍitan**ti khaṇḍakhaṇḍitabhāvaṁ. **Raṅgakkhamo** rajaniyo. Tenāha **“rāgamattaṁ janetī”**ti. **Anuyogan**ti codanaṁ. **Vīmaṁsan**ti vicāraṇaṁ. **Thusekoṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṁ viya kadaliyaṁ sārapariyesanaṁ viya ca** nigaṇṭhavāde

---

1. Dī 1. 52 piṭṭhe.

sāravīmaṁsanaṁ. Tato eva ca taṁ vīmaṁsanto **rittako tucchakova hotī**ti. Sabbampi buddhavacanaṁ catusaccavinimuttaṁ natthi, tañca vīmaṁsiyamānaṁ viññūnaṁ pītisomanassameva janeti, atappakañca asecanābhāvenāti āha **"catusaccakathāhī"**ti-ādi. **Yathā yathā**ti yadi khandhamukhena yadi dhātāyatanādīsu aññataramukhena buddhavacanaṁ ogāhissati, tathā tathā gambhīrañāṇānaṁyeva gocarabhāvato gambhīrameva hoti. Yo cettha paṇḍito nipuṇo kataparappavādo paṇidhāya sabbathāmena codanaṁ ārambhati, tassa codanā kesaggamattampi cāletuṁ na sakkoti. Puna sucirampi kālaṁ vicārentesupi vimaddakkhamato, evaṁ tathāgatavādo svākhyātabhāvatoti āha **"anuyogakkhamo ca vimajjanakkhamo cā"**ti.

76. Visayapariññāṇena dahati paṭipakkhe sodhetīti **dhīro,** svāyamassa dhīrabhāvo sabbaso sammohaviddhaṁsanatāyāti āha **"yā paññā -pa- tena samannāgatassā"**ti. **Pabhinnakhīlassā**ti samucchinnasabbacetokhīlassa. Kilesamaccumāravijayeneva abhisaṅkhārakhandhamārā jitāva hontīti tesaṁ dvinnaṁ idha aggahaṇaṁ. Īgha-saddo dukkhapariyāyoti āha **"niddukkhassā"**ti. Tattha sa-upādisesanibbānappattiyā kilesena niddukkhatā, anupādisesanibbānappattiyā vipākadukkhena niddukkhatā. Rajjanadussanamuyhanādivasena vividhaṁ īsanato vīsaṁ, vīsameva vesaṁ, rāgādīti āha **"vesantarassāti rāgādivīsaṁ**[1] **taritvā vitaritvā ṭhitassā"**ti.

Tusitassāti karuṇāyanavasena tusiyā itassa saṁvattassa. Evaṁ sati **"muditassā"**ti idaṁ punaruttameva hoti. **Manujassā**ti paṭhamāya jātiyā bhagavā manussajātiyo hutvā vuttānaṁ vakkhamānānañca vasena sadevakaṁ abhibhavitvā ṭhito acchariyo bhagavāti dasseti. Sadevakaṁ lokaṁ saṁsārato nibbānasukhaṁ narati neti pāpetīti naro, nāyakoti attho, tassa **narassa.** Tenāha **"punaruttan"**ti. "Manujassā"ti vatvā "narassā"ti punaruttaṁ padaṁ. Atthavasena **aññathā vuccamāne ekekagāthāya dasaguṇā nappahonti,** na pūrentīti attho.

Vinetīti vinayo, vinayo eva veneyikoti āha **"sattānaṁ vīnāyakassā"**ti. Viññūnaṁ ruciṁ rāti, īretīti vā **ruciro,** svāyamassa

---

1. Vesamantarassāti rāgādivisamaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

rucirabhāvo kusalatāyāti āha **"sucidhammassā"**ti. **Pabhāsakassā**ti ñāṇālokena pabhassarabhāvakarassa. **Nissaṅgassā**ti[1] aṭṭhasupi parisāsu, sadeve vā sabbasmiṁ loke aggaṇhāpanapariccāgena nissaṭassa. **Gambhīraguṇassā**ti paresaṁ ñāṇena appatiṭṭhabhāvā gambhīraguṇassa. Tenāha bhagavā "atthi bhikkhave aññevadhammā gambhīrā"ti-ādi[2]. Ariyāya vā tuṇhībhāvena **monappattassa. Dhamme ṭhitassā**ti dhammakāye suppatiṭṭhitassa. **Saṁvutattassā**ti arakkhiyakāyasamācārāditāya saṁvutasabhāvassa.

Āguṁ na karotīti-ādīhi **catūhi kāraṇehi, pantasenāsanassā**ti vivittasenāsanassa. **Paṭimantanapaññāyā**ti sabbaparappavādānaṁ viparāvattamantanapaññāya. **Monaṁ vuccati ñāṇaṁ** sabbato kilesānaṁ nidhunanato.

Isisattamassāti sabba-isīsu jeṭṭhassa sādhutamassa. **Seṭṭhappattassā**ti seṭṭhaṁ uttamaṁ sammāsambodhiṁ pattassa. **Akkharādīnī**ti akkharapada byañjanākāra nirutti niddesa saṁkāsana pakāsana vivaraṇa vibhajanuttānīkaraṇānīti byañjanatthapadāni **samodhānetvā** vineyyajjhāsayānurūpaṁ pakāsanato kathanato padakassa. Puri-saddo "pubbe"ti iminā samānatthoti āha **"purindadassāti sabbapaṭhamaṁ dhammadānadāyakassā"**ti. Bhagavā asayhaṁ sahituṁ samatthoti āha **"samatthassā"**ti. Tenāha "tathāgataṁ buddhamasayhasāhinan"ti[3]. **Te pattassā**ti te guṇe anavasesato pattassa. Vitthāretvā saṁkilesavodānadhammaṁ byākarotīti byākaraṇo byākaraṇo eva **veyyākaraṇo. Tantipadan**ti tantiṁ āropetvā ṭhipitaṁ padaṁ.

Taṇhābandhanena, sabbena vā kilesabandhanena **abaddhassa. Mahāpaññāyā**ti mahānubhāvāya paññāya, mahāvisayāya vā paññāya. Sabbā hi bhagavato paññā mahānubhāvā, yathāsakaṁ visaye mahāvisayā ca ekādivasena anavasesato mahāvisayā nāma sabbaññutāva. **Ānubhāvadassanaṭṭhenā**ti acchariyācinteyyāparimeyyassa attano ānubhāvassa lokassa dassanaṭṭhena. **Yakkhassā**ti vā lokena

---

1. Pāḷiyaṁ Aṭṭhakathāyañca "nisabhassā"ti dissati.
2. Dī 1. 11 piṭṭhe.
3. Khu 1. 217 piṭṭhe Itivuttake.

pūjanīyassa. Ayaṁ upāsako khujjuttarā viya upāsikā sekhapaṭisambhidāppattoti āha **"so tāpattimaggeneva paṭisambhidā-āgatā"**ti. **Kilesappahānavaṇṇaṁ kathento**ti kilesappahānaṁ visayaṁ nimittaṁ katvā vaṇṇaṁ kathento.

77. **Sampiṇḍitā**ti sannicitā[1], ganthitāti attho. **Ime sattā**ti yaṁ yadeva paribbhamantā sattā. **Attanova cintayantī**ti avītataṇhatāya sakaṁyeva payojanaṁ cintenti. Tathā hi mate ñātake anusocantāpi tehi sādhetabbassa attano payojanasseva vasena anusocanti. **Uṇhaṁ ahosī**ti balavatā cittassa santāpena santattaṁ abbhantaraṁ hadayaṭṭhānaṁ khadiraṅgārasantāpitaṁ viya uṇhaṁ ahosi. Tenāha **"lohitaṁ vilīyitthā"**ti. **Pattamattan**ti ekapattapūramattaṁ. Abhisamayasādhikāya catusaccadesanāya saṅkhepeneva desitattā āha **"ugghaṭitaññupuggalassa vasena dhammadesanā pariniṭṭhitā"**ti.

Upālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. **Koliyesū**ti bahuvacanavasenāyaṁ pāḷi āgatā. **Evaṁnāmake janapade**ti atthavacanaṁ kasmā vuttanti āha **"so hī"**ti-ādi. **Na niyamito**ti "asukamhi nāma vihāre"ti na niyametvā vutto. **Senāsaneyevā**ti āvāseyeva, na rukkhamūlādike. Vesakiriyāghāsaggahaṇādinā samādātabbaṭṭhena govataṁ, tasmiṁ niyutto **govatiko.** Tenāha **"samādinnagovato"**ti. Yaṁ sandhāyāhu vedavedino "gacchaṁ bhakkheti, tiṭṭhaṁ mutteti, upāhā udakaṁ dhūpeti, tiṇāni chindatī"ti-ādi. **Ayaṁ acelo**ti acelakapabbajjāvasena **acelo,** purimo pana govatiko. **Kukkuravatiko**ti ettha vuttanayānusārena attho vattabbo. **Palikuṇṭhitvā**ti[2] ubho hatthe ubho pāde ca samiñjitvā. "Ukkuṭiko hutvā"tipi vadanti. Gamanaṁ nipphajjanaṁ gatīti āha

---

1. Sannimmitā (Ka)

2. Palikujjitvā (Pāḷiyaṁ Aṭṭhakathāyañca.)

“kā gatīti kā nipphattī”ti. Nipphattipariyosānā hi vipākadhammappavatti. Katūpacitakammavasena abhisampareti etthāti **abhisamparāyo,** paraloko. Tatthassa ca nipphattiṁ pucchatīti āha **“abhisamparāyamhi kattha nibbattī”**ti. **Kukkuravatasamādānan**ti kukkurabhāvasamādānaṁ, “ajja paṭṭhāya ahaṁ kukkuro”ti kukkurabhāvādhiṭṭhānaṁ.

79. **Paripuṇṇan**ti yattakā kukkuravikārā, tehi paripuṇṇaṁ. Tenāha **“anūnan”**ti. **Abbokiṇṇan**ti tehi avomissaṁ. **Kukkurācāran**ti kukkurānaṁ gamanākāroti-ādi-ācārena kukkurabhāvādhiṭṭhānacittamāha. Tatha tathā ākappetabbato **ākappo,** pavatti-ākāro. So panettha gamanādikoti āha **“kukkurānaṁ gamanākāro”**ti-ādi. **Ācārenā**ti kukkurasīlācārena. **Vatasamādānenā**ti kukkuravatādhiṭṭhānena. Kukkuracariyādiyeva **dukkaratapacaraṇaṁ.** Tena gativipariyesākārena pavattā laddhi. **Assa** kukkuravatikassa **aññā gatinatthī**ti itaragatiṁ paṭikkhipati, itarāsaṁ pana sambhavo eva natthīti. **Nipajjamānan**ti vatasīlādīnaṁ saṁgopanavasena sijjhamānaṁ. Yathā sakammakadhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti “vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo”ti, evaṁ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassento **“na paridevāmi na anutthunāmī”**ti-ādimāha. **Anutthuna**saddo ca sakammakavasena payujjati “purāṇāni anutthunan”ti-ādīsu. **Ayaṁ cettha payogo**ti iminā gāthāyañca anutthunanarodanaṁ adhippetanti dasseti.

80. **Vuttanayenevā**ti iminā **govata**nti govatasamādānaṁ. **Gosīlan**ti gavācāraṁ. **Gocittan**ti “ajja paṭṭhāya gohi kātabbaṁ karissāmī”ti uppannacittanti imamatthaṁ atidisati. Gvākappe pana vattabbaṁ avasiṭṭhaṁ **“kukkurākappe vuttasadisamevā”**ti imināva atidiṭṭhaṁ, visiṭṭhañca **yathā pana tatthā**ti-ādinā vuttameva. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ kukkuravatādīsu vuttanayameva.

81. **Ekaccakammakiriyāvasenā**ti ekaccassa akusalakammassa kusalakammassa karaṇappasaṅgena. **Imesan**ti govatikakukkuravatikānaṁ. **Kiriyā**ti govatabhāvanādivasena pavattā kiriyā. **Pākaṭā bhavissatī**ti “imasmiṁ kammacatukke idaṁ nāma kammaṁ bhajatī”ti pākaṭā bhavissati.

Kāḷakanti[1] malinaṁ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṁ panettha kammapathasampattameva adhippetanti āha **"dasa-akusalakammapathan"**ti. **Kaṇhan**ti kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṁ. Tenāha **"kaṇhavipākan"**ti. apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṁ kaṇhavipāko, yathā tamabhāvo vutto, ekattaniddesena pana **"apāye nibbattanato"**ti vuttaṁ, nibbattāpanatoti attho. **Sukkan**ti odātaṁ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho, sukkābhijātihetuto vā sukkaṁ. Tenāha **"sukkavipākan"**ti. Saggūpapatti manussaloke sobhaggiyañca sukkavipāko, yathā ca jotibhāvo vutto, ekattaniddesena pana **"sagge nibbattanato"**ti vuttaṁ, nibbattāpanatoti attho. **Vomissakakamman**ti kālena kaṇhaṁ, kālena sukkanti evaṁ missakavasena katakammaṁ. **"Sukhadukkhavipākan"**ti vatvā sukhadukkhānaṁ pavatti-ākāraṁ dassetuṁ **"missakakammaṁhī"**ti-ādi vuttaṁ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apaccayagāmitāya tadubhayavinimuttassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi[2] na icchitoti āha **"ubhaya -pa- asukkanti vuttan"**ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa vipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha "sukkavipāko"ti adhippeto, na accantaparisuddho.

Sadukkhanti attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhaṁ, dukkhasaṁvattanikanti attho. "Imasmiṁ sutte cetanā dhuraṁ, upālisutte[3] kamman"ti heṭṭhā vuttampi atthaṁ idha sādhayati vijānanatthaṁ. **Abhisaṅkharitvā**ti āyūhitvā. Taṁ pana paccayasamavāyasiddhito saṁkaḍḍhanaṁ piṇḍanaṁ viya hotīti āha **"saṅkaḍḍhitvā, piṇḍaṁ katvāti attho"**ti. **Sadukkhaṁlokan**ti apāyalokamāha. **Vipākaphassā**tu phassasīsena tattha vipākapavattamāha. **Bhūtakammato**ti nibbattakammato attanā katūpacitakammato. **Yathābhūtan**ti yādisaṁ. **Kammasabhāgavasenā**ti kammasarikkhakavasena. **Upapatti hotī**ti apadādibhedā upapatti. **Kammena viya vuttā**ti yaṁ karoti, tena upapajjatīti ekakammeneva jāyamānā viya vuttā apadādibhedā. **Upapatti ca nāma vipākena hoti** vipāke sambhavante ekaṁsena te upapattisesā sambhavanti. Yadi evaṁ kasmā "tena upapajjatī"ti upapattikammahetukā vuttāti āha **"yasmā panā"**ti-ādi. **Yena kammavipākena**

1. Aṁ-Ṭī 2. 387 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Sukkavipākassapi (Ka)
3. Ma 2. 35 piṭṭhe.

nibbattoti yena kammavipākena vipaccamānena ayaṁ satto nibbattoti vuccati. **Taṁkammavipākaphassā**ti tassa tassa kammassa vipākabhūtā phassā. Kammena dātabbaṁ dāyaṁ tabbipākaṁ ādiyantīti **kammadāyādā,** phassā[1]. Kammassa dāyajjatā kammaphalassa dāyajjaṁ, tasmā vuttaṁ **"kammadāyajjā"**ti. Tenāha **"kammameva nesaṁ dāyajjaṁ santakan"**ti.

Tisso ca heṭṭhimajjhānacetanāti idaṁ abyābajjhavedanaṁ vediyana-ekantasukhuppattiyā hetubhāvasādhanaṁ. Yadi evaṁ yathāvuttā **jhānacetanā tāva hotu** ekantasukhuppattihetubhāvato, **kāmāvacarā kintī**ti kāmāvacarā pana kusalacetanā taṁsabhāvābhāvato kinti kena pakārena **abyābajjhamanosaṅkhāro nāma jāto**ti codeti, itaro pana na sabbā kāmāvacarakusalacetanā tathā gahitā, atha kho ekacca jhānacetanānukūlāti dassento**"kasiṇasajjanakāle kasiṇāsevanakāle labbhantī"**ti āha. Tattha kasiṇāsevanacetanā gahetabbā, sā upacārajjhānassa sādhikā. Tena **kāmāvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitā**ti kasiṇasajjanacetanāpi kadāci tādisā hotīti gahitā. Parikammādivasena hi pavattā bhāvanāmayā kāmāvacarakusalacetanā paṭhamajjhānassa āsannatāya vuttā. **Catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitā**ti idaṁ ekattakāya-ekattasaññīsattāvāsavatāya taṁsarikkhakā upekkhāpi īdisesu ṭhānesu sukhasarikkhatā, evaṁ santasabhāvatā ñāṇasahitatā ca. Keci pana catutthajjhānacetanānuguṇāti nidassentā kasiṇasajjanakāle kasiṇajjhānakāle kasiṇāsevanakāle labbhatīti tatiyajjhānacetanāya āsannaghaṭitatā vuttāti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ, vuttanayeneva tāsaṁ ghaṭitatā veditabbā. **Ubhayamissakavasenā**ti ubhayesaṁ kusalākusalasaṅkhārānaṁ sukhadukkhānañca missakabhāvavasena. **Vemānikapetānan**ti idaṁ bāhullato vuttaṁ, itaresampi vinipātikānaṁ kālena dukkhaṁ hotiyeva.

Tassa pahānāyāti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatā pādanāya. **Yā cetanā**ti yā apacayagāminicetanā. **Kammaṁ patvā**ti sukhakammanti vuccamāne **maggacetanāya añño paṇḍaratarao dhammo nāma**

---

1. Kammā (Ka)

natthi accantapārisuddhibhāvato. **Akaṇhā asukkāti āgatā**ti ettha sukkabhāvapaṭikkhepakāraṇaṁ heṭṭhā vuttanayameva. Tenāha “**idaṁ pana kammacatukkaṁ patvā**”ti-ādi.

82. **Aniyyānikapakkhe**ti aceḷakapabbajjāya kukkuravate ca. **Yoge**ti ñāyadhammapaṭipattiyanti attho. **Yonenā**ti yo titthiyaparivāso tena bhagavatā **paññatto. Yaṁ** titthiyaparivāsaṁ samādiyitvāti ayamettha yojanā. **Ghaṁsitvā** suvaṇṇaṁ viya nighaṁsoppale. **Koṭṭetvā** hatthena viya kulālabhājanaṁ.

Vūpakaṭṭhoti vivitto ekībhūto. **Pesitatto**ti nibbānaṁ pati pesitatto. Kāmaṁ **tadanuttaraṁ brahmacariyapariyosānaṁ -pa- vihāsī**ti imināva arahattanikūṭena desanā niṭṭhāpitā hoti, āyasmato pana seniyassa paṭipattikittanaparametaṁ ujukaṁ āpanna-arahattabhāvadīpanaṁ[1], yadidaṁ “aññataro kho panā”ti-ādivacananti āha “**arahattanikūṭenevā**”ti. Arahattādhigamoyeva tassa tesaṁ **abbhantaratā.** Sesaṁ sabbaṁ suviññeyyameva.

Kukkuravatikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. Jātiyā asamāno nihīnācariyo paradattūpajīvikāya mātuyā kucchiyaṁ jāto pādasikaputto. Nindāvasena vadati etenāti vādo, aguṇoti āha “**vādaṁ āropehīti dosaṁ āropehī**”ti. Nibbattavasena nirayaṁ arahati, nirayasaṁvattaniyena vā kammena niraye niyutto **nerayiko. Āpāyiko**ti etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṁ antarakappaṁ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho.** Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchituṁ sakkuṇeyyoti tekiccho, na tekiccho **atekiccho. Dve ante mocetvā**ti pharusaṁ vā appiyaṁ vā kappeyyāti dve koṭṭhāse

---

1. Āpanna-arahattānametaṁ (Ka)

muñcitvā te anāmasitvā pucchitaṁ atthaṁ tato bahi karonto uggilati nāma. Taṁ pana evaṁ kātuṁ na sakkotīti āha **"uggilituṁ bahi nīharituṁ na sakkhitī"**ti. Evamevāyaṁ pucchā na gahetabbā, ayamettha dosoti taṁ apucchaṁ karonto apanayanto ogilati nāma, tathā pana asakkonto patiṭṭhāpento na ogilati nāma, bhagavā pana tamatthaṁ okāsampi akaronto ubhayathāpi asakkhīti veditabbo. Kathaṁ? Bhagavā hi **"na khvettha rājakumāra ekaṁsenā"**ti vadanto nigaṇṭhassa adhippāyaṁ viparivatteti, ubho ante mocetvā pañhaṁ vissajjesi, evaṁ tāva uggilituṁ asakkhi. "Na tatra rājakumāra ekaṁsenā"ti vadanto eva ca "nāyaṁ pucchā evaṁ avibhāgena pucchitabbā, vibhajitvā pana pucchitabbā"ti pucchāya dosaṁ dīpento taṁ hārento ogilitumpi sakkhatīti.

Uṭṭhātuṁ na sakkhissati cittassa aññathā pavattiyā. Abhayo dve magge kataparicayo cheko nipuṇo vādasīlo ca hutvā vicarati. Tenāha **"so vādajjhāsayatāya tassa vacanaṁ sampaṭicchanto 'evaṁ bhante'ti āhā"**ti.

85. **Evarūpan**ti yā paresaṁ appiyā amanāpā duruttavācā, evarūpā vācā, na pana pharusavācā. Pharusavācāya hi setughāto tathāgatānaṁ. Cetanāpharusatāya hi pharusavācā icchitā, na paresaṁ appiyatāmattena. **Naṭṭhā nigaṇṭhā** ogilikādisammatassa pañhassa ekavacanena viddhaṁsitattā.

86. Dārakassa aṅke nisīdanassa kāraṇaṁ dassetuṁ **"lesavādino"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **lesavādino**ti chalavādino, vādamagge vā aparipuṇṇatāya lesamatteneva vādasīlā. **Osaṭasaṅgāmo**ti anekavāraṁ paravādamaddanavasena[1] otiṇṇavādasaṅgāmo. **Vijjhitvā**ti nakhena vijjhitvā. **Imamevā**ti yvāyaṁ dārako attano vādabhaṅgapariharaṇatthaṁ iminā aṅke nisīdāpito, imameva **assa dārakaṁ** upamaṁ nissayaṁ katvā **vādaṁ bhindissāmi.** "Assa vādaṁ appaṭihatāya upamāya bhañjissāmī"ti **cintetvā.**

---

1. Paravādamathanavasena (Ka)

Apaneyyaṁ assa ahanti assa dārakassa mukhato ahaṁ taṁ apaneyyaṁ. Abhūtatthova abhūtaṁ uttarapadalopenāti āha **"abhūtanti abhūtatthan"**ti. Atacchanti tasseva vevacananti āha **"atacchanti na tacchan"**ti. **Abhūtan**ti vā asantaṁ avijjamānaṁ. **Atacchan**ti atathākāraṁ. **Anatthasaṁhitan**ti diṭṭhadhammikena, samparāyikena vā anatthena saṁhitaṁ, anatthe vā saṁhitaṁ, na atthoti vā anattho, atthassa paṭipakkho sabhāvo, tena saṁhitanti **anatthasaṁhitaṁ,** pisuṇavācaṁ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa gahitatā daṭṭhabbā.

Duppayuttoti duppaṭipanno. **Na taṁ tathāgato bhāsati** abhūtatādidosaduṭṭhattā. **Tampi tathāgato na bhāsati** bhūtatthepi anatthasaṁhitatādidosaduṭṭhattā.

Ṭhānaṁ kāraṇaṁ etissā atthīti ṭhāniyā ka-kārassa ya-kāraṁ katvā, na ṭhāniyāti aṭṭhāniyā, nikkāraṇā ayuttiyuttā, sā eva kathāti **aṭṭhāniyakathā. Attapaccakkhakathaṁ kathemā**ti attanā eva paccakkhaṁ katvā pavattiyamānaṁ chalakathaṁ kathema.

Gāmikamahallako "ime maṁ vañcetukāmā, ahameva dāni ime ñcessāmī"ti cintetvā **"evaṁ bhavissatī"**ti-ādimāha. **"Na mayaṁ dāsā"tipi vattuṁ nāsakkhiṁsu** pubbe tathākatikāya katattā.

Tatiyaṁ tatiyamevāti dvīsupi pakkhesu tatiyaṁ tatiyameva vācaṁ. **Bhāsitabbakālaṁ anatikkamitvā**ti yassa yadā yathā bhāsitabbaṁ, tassa tadā tatheva ca bhāsanato bhāsitabbaṁ kāraṇaṁ bhāsitabbakālañca anatikkamitvāva bhāsati.

87. **Ṭhānuppattikañāṇenā**ti ṭhāne eva uppajjanakañāṇena. Tasmiṁ tasmiṁ kāraṇe tassa taṁtaṁavatthāya uppajjanakañāṇena, dhammānaṁ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvoti **dhammasabhāvo.** Dhamme sabhāvadhamme, anavasese vā yāthāvato upadhāretīti **dhammadhātu,** sabbaññutā. Tenāha **"sabbaññutaññāṇassetaṁ adhivacanan"**ti. **Suppaṭividdhan**ti sabbaṁ ñeyyadhammaṁ suṭṭhu paṭivijjhanavasena, suṭṭhu paṭividdhanti attho. Tenāha **"hatthagataṁ bhagavato"**ti. **Neyyapuggalavasena pariniṭṭhitā**ti kathāparivibhāgena

ayameva desanā cattāri ariyasaccāni dassento arahattaṁ paccakkhāsīti.

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Bahuvedanīyasuttavaṇṇanā

88. **Pañcakaṅgo**ti vaḍḍhakīkiccasādhane vāsi-ādipañcakaṁ aṅgaṁ saṁdhanaṁ etasminti pañcakaṅgo. Thambhādivatthūnaṁ thapanaṭṭhena **thapati. Paṇḍita-udāyitthero,** na Kāḷudāyī thero[1].

89. Pariyāyati attano phalaṁ vattetīti **pariyāyo,** kāraṇaṁ. Vedanāsannissito ca kāyikacetasikabhāvo **kāraṇaṁ.** Tenāha **"kāyikacetasikavasena dve veditabbā"**ti. Tattha pasādakāya sannissitā kāyikā, cetosannissitā cetasikā. **Sukhādivasena tisso**ti ettha sukhanadukkhanupekkhanāni sukhādivedanāya kāraṇaṁ. Tāni hi pavattinimittāni katvā tattha sukhādisaddappavatti, iminā nayena sesesupi yathārahaṁ kāraṇaṁ niddhāretvā vattabbaṁ. **Upavicāravasenā**ti ārammaṇaṁ upecca savisesapavattivasena. Yasmiñhi ārammaṇe somanassavedanā pavattati, ārammaṇatāya taṁ upagantvā itaravedanāhi visiṭṭhatāya savisesaṁ tattha pavatti. Tenāha **"somanassaṭṭhāniyaṁ rūpaṁ upavicaratī"**ti. Esa nayo sesavedanāsu. **Gehassitānī**ti gehanissitāni.

90. **Pariyāyenā**ti "idamettha dukkhasminti vādāmī"ti vuttaṭṭhānaṁ sandhāya vadati. **Taṁ dassento**ti kāmañcettha sutte "dvepĀnanda vedanā vuttā"ti dve ādiṁ katvā vedanā dassitā, ekāpi pana dassitā evāti dassento. **Upatthambhetun**ti ekāpi vedanā vuttā mayā pariyāyena, evaṁ sati dvepi vattabbāti evaṁ tassa vādaṁ upatthambhetuṁ. Kathaṁ pana ekā vedanā vuttāti? Yaṁ kiñci vedayitaṁ sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, idamettha dukkhasminti vadāmīti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **itivuttakavaṇṇanāyaṁ**[2] paramatthadīpaniyaṁ vuttanayena veditabbaṁ.

---

1. Na lāḷudāyitthero (Saṁ-Ṭī 2. 359 piṭṭhe.)
2. Itivuttaka-Ṭṭha 175 piṭṭhādīsu.

Kathaṁ panettha rūpāvacaracatutthe arūpesu saññāvedayitanirodhe sukhaṁ uddhatanti āha **"ettha cā"**ti-ādi. **Santaṭṭhenā**ti paṭipakkhadhammānaṁ vūpasantabhāvena. **Paṇītaṭṭhenā**ti bhāvanāvisesavisiṭṭhena atappakabhāveneva seṭṭhabhāvena ca, paccayavisesena padhānabhāvaṁ nītantipi paṇītaṁ. **Vedayitasukhaṁ** nāma vedanābhūtaṁ sukhanti katvā. **Avedayitasukhaṁ** nāma yāvatā niddukkhatā, tāvatā sukhanti vuccatīti. Atha vā **nirodho** suṭṭhu khādati khanati kāyikacetasikābādhanti vattabbataṁ arahati sattāhampi tattha dukkhassa nirujjhanato. Tenāha **"niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā"**ti.

91. **Yasmiṁ yasmiṁ** bhave, cittuppāde, avatthāya vā niddukkhabhāvo, dukkhassa paṭipakkhatā, anupalabbhanena dukkhavivittaṁ, taṁ sukhasmiṁyeva paññapeti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bahuvedanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

93. **Nānāvidhā**ti nānāvidhadiṭṭhikā. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjāmattena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ca. **Dassanan**ti diṭṭhi. **Gahitan**ti abhinivissa gahitaṁ. Iti te attano dassanaṁ gahetukāmā pucchanti. **Vinā dassanena loko na niyyātī**ti vimokkhabhāvanāya ekena dassanena vinā loko saṁsāradukkhato na nigacchati. **Ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṁ nāsakkhiṁsu** saddhākārābhāvato. Tathā hi te imāya desanāya saraṇesu patiṭṭhahiṁsu. Yasmā aviparīte saddheyyavatthusmiṁ uppannasaddhā "ākāravatī"ti adhippetā, tasmā yo loke aviparītadhammadesano, ayamevesāti pavattā maggasādhanagatāya saddhāya kāraṇabhāvato tannissayā saddhā, sā **ākāravatī**ti vuttā. Avatthusmiṁ hi saddhā ayuttakāraṇatāya na ākāravatī. **Ākāravatī**ti ettha **vatī**-saddo na kevalaṁ atthitāmattadīpako, atha kho atisayatthadīpako, pāsaṁsatthadīpako vā daṭṭhabbo, tena **ākāravatī**ti saddheyyavatthuvasena atisayakāraṇavatīti vā pāsaṁsakāraṇavatīti

vā ayamettha attho. **Apaṇṇako**ti ettha yathā kañci atthaṁ sādhetuṁ āraddhassa payogo viraddho, tattha ākārako viya hoti punapi ārabhitabbatāya. **Aviraddho** pana atthassa sādhanato apaṇṇako, evaṁ ayampi dhammo abhibhavitvā pavattanato ekaṁsato "apaṇṇako"ti vutto. Tenāha **"aviraddho advejjhāgāmī ekaṁsagāhiko"**ti.

94. **Tabbipaccanīkabhūtā**ti tassā micchādiṭṭhiyā paccanīkabhūtā.

95. **Nesan**ti kusalānaṁ dhammānaṁ. **Akusalato nikkhantabhāve**ti asaṁkiliṭṭhabhāve. **Ānisaṁso**ti suddhavipākatā. **Visuddhipakkho**ti visuddhibhāvo pariyodātatā. Abhūtadhammassa diṭṭhibhāvassa saññāpanā ācikkhanā **abhūtadhammasaññāpanā.** Sāvajjesu paramavajje micchādassane paggahaṇanti kuto susīlyassa paggahoti āha **"micchādassanaṁ gaṇha ntasseva susīlyaṁ pahīnaṁ hotī"**ti. **Micchādiṭṭhi-ādayo**ti ettha micchāsaṅkappoparalokābhāvacintā, micchāvācā paralokābhāvavādabhūto musāvādo, ariyānaṁ paccanīkatādayo. **Aparāparaṁ uppajjanavasenā**ti punappunaṁ citte uppajjanavasena. **Pāpakā akusalā dhammā**ti paccavekkhaṇasaññāpanādikāle uppajjanakā[1] tathāpavattā akusalakhandhā.

Kaliggahoti anatthapariggaho. So pana yasmā diṭṭheva dhamme abhisamparāyañca parājayo hotīti āha **"parājayaggāho"**ti. **Dussamatto**ti ettha **du**-saddo "samādinno"ti etthāpi ānetvā yojetabboti āha **"dupparāmaṭṭho"**ti. Yathā dupparāmaṭṭho hoti, evaṁ samādinno dussamatto dusamādinno vutto. **Sakavādameva pharitvā**ti attano natthikavādameva "idameva saccaṁ moghamaññan"ti[2] avadhārento aññassa okāsa-adānavasena pharitvā. Tenāha **"adhimuccitvā"**ti. "Sambuddho"ti-ādi adhimuccanākāradassanaṁ. **Riñcatī**ti viveceti apaneti. Tenāha **"vajjetī"**ti.

96. **Kaṭaggaho**ti kataṁ sabbaso siddhimeva katvā gahaṇaṁ. So pana jayalābho hotīti vuttaṁ **"jayaggāho"**ti. **Suggahito**ti suṭṭhukaraṇavasena gahito. **Suparāmaṭṭho**ti suṭṭhu parāparaṁ āsevanavasena

---

1. Uppajjanato (Ka)
2. Ma 2. 150; Ma 3. 22, 23 piṭṭhesu.

āmaṭṭho. Ubhayenapi tassa kammassa katūpacitabhāvaṁ dasseti, **sotthibhāvāvahattañca** saggupapattisaṁvattanato pāpasabhāvapahānato ca.

97. **Sahatthā karontassā**ti[1] sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Pacanaṁ** dahanaṁ vibādhananti āha **"daṇḍena pīḷentassā"**ti. **Sokaṁ sayaṁ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṁ sayaṁ karontassa, sokaṁ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. **Atipātayato**ti padaṁ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha **"hanantassapi hanāpentassāpī"**ti.

Gharassa titti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi.** Kiñcipi asesetvā niravasesameva lopoti **nillopo.** Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko.** Parito sabbaso panthe hananaṁ **paripantho. Pāpaṁ na karīyati** pubbe asato uppādetuṁ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṁ.** Yadi evaṁ kathaṁ sattā pāpaṁ paṭipajjantīti āha **"sattā pana karomāti evaṁsaññino hontī"**ti. Evaṁ kirassa hoti "imesañhi sattānaṁ hiṁsādikiriyā na attānaṁ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṁ pana acetanaṁ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṁ, tasmiṁ vikopitepi na kiñci pāpan"ti. **Khuranemină**ti nisitakhuramayanemină. Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena "dakkhiṇañce"ti-ādi vuttanti **"dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā"**ti-ādimāha.

Mahāyāganti mahāvijitayaññasadisaṁ mahāyāgaṁ. **Sīlasaṁyamenā**ti kāyikavācasikasaṁvarena. **Saccavacanenā**ti[2] saccavācāya. Tassa visuṁ vacanaṁ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṁ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā "ekaṁ dhammamatītassā"ti-ādi[3]. **Vuttanayenevā**ti kaṇhapakkhe vuttanayena. Tattha hi "natthi pāpaṁ, natthi pāpassa āgamo"ti āgataṁ, idha "atthi puññaṁ, atthi puññassa āgamo"ti āgataṁ, ayameva viseso. **Sesaṁ**

---

1. Dī-Ṭī 1. 221; Saṁ-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsupi Passitabbaṁ. 2. Saccavācenāti (Ka)
3. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

vuttasadisamevāti "tesametaṁ pāṭikaṅkhan"ti evamādiṁ sandhāya vadati, taṁ heṭṭhā purimavārasadisaṁ.

100. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Saṁkilesapaccayan**ti saṁsāre paribbhamanena kilinnassa[1] malinabhāvassa kāraṇaṁ. Vuttavipariyāyena **visuddhipaccayan**ti saddattho veditabbo. **Balan**ti-ādīsu sattānaṁ saṁkilesāvahaṁ vodānāvahañca ussāhasaṅkhātaṁ **balaṁ vā** sūravīrabhāvasaṅkhātaṁ **vīriyaṁ vā** purisena kattabbo **purisathāmo vā** so eva paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanappattiyā **purisaparakkamo vā natthī na** upalabbhati.

Satvayogato, rūpādīsu sattavisattatāya ca **sattā.** Pāṇanato assāsapassāsavasena pavattiyā **pāṇā.** Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha **"ekindriyo"**ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha **"aṇḍakosa -pa- vadantī"**ti. Jīvanato pāṇaṁ dhārento viya vaḍḍhanato **jīvā**ti evaṁ sattapāṇabhūtajīvesu saddattho veditabbo. Natthi etesaṁ saṁkilesavisuddhīsu vasoti **avasā.** Natthi nesaṁ balaṁ vīriyañcāti **abalā avīriyā. Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇi viya niyatapavattanatāya gatijātibandhapajahavasena[2] niyāmo. **Tattha tattha gamanan**ti channaṁ abhijātīnaṁ tāsu tāsu gatīsu upagamanaṁ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kabiṭṭhaphalānaṁ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṁ vicittākāratā, evaṁ sabbassapi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṁ sabhāvoyeva[3] akittimoyeva. Tenāha **"yena hī"**ti-ādi.

Sakuṇe hanatīti **sākuṇiko,** tathā **sūkariko. Lūddho**ti aññopi yo koci māgaviko nesādo. Pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijāti nāma. Bhikkhū**ti Sākiyā bhikkhū macchamaṁsakhādanato **nīlābhijātīti vadanti.** Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya **"paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī"**ti vadanti. **Eke pabbajitā,** ye savisesaṁ attakilamathānuyogamanuyuttā.

---

1. Saṁkilissanassa (Dī-Ṭī 1. 222; Saṁ-Ṭī 2. 268 piṭṭhesu.)
2. Gatijātibandhāpavaggavasena (Dī-Ṭī 1. 223; Saṁ-Ṭī 2. 268 piṭṭhesu.)
3. Sayaṁsabhāvoyeva (Dī-Ṭī 1. 223 piṭṭhe.)

tathā hi te kaṇṭake vattentā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjanadānapaṭikkhepādivatasamāyogena[1] **paṇḍaratarā. Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā.** Nandādayo hi tathārūpāya paṭipattiyā pattabbā, tasmā nandādayo nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti vuttā **"sukkābhijātī"**ti.

Ayametesaṁ laddhīti sākuṇikādibhāvūpagamanena kaṇhābhijāti-ādīsu dukkhaṁ sukhañca paṭisaṁvedentā anukkamena mahākappānaṁ cullāsītisahassāni khepetvā ājīvakabhāvūpagamanena paramasukkābhijātiyaṁ ṭhatvā saṁsārato sujjhantīti ayaṁ tesaṁ niyati ājīvakānaṁ laddhi.

"Natthi dinnan"ti vadanto natthiko dānassa phalaṁ paṭikkhipatīti āha **"natthikadiṭṭhi vipākaṁ paṭibāhatī"**ti. Tathā ceva heṭṭhā saṁvaṇṇitaṁ "natthikadiṭṭhi hi natthitamāhā"ti. **Ahetukadiṭṭhi ubhayan**ti kammaṁ vipākañca ubhayaṁ. So hi "ahetū apaccayā sattā saṁkilissanti visujjhantī"ti vadanto kammassa viya vipākassapi saṁkilesa visuddhīnaṁ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṁ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṁ paṭibāhitaṁ hoti** asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthato**ti sarūpena. **Ubhayapaṭibāhakā**ti visuṁ visuṁ taṁtaṁdiṭṭhitā vuttāpi sabbe te natthikādayo natthikadiṭṭhi-ādivasena paccekaṁ tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. "Ubhayapaṭibāhakā"ti hi hetuvacanaṁ. **Ahetukavādā cā**ti-ādi paṭiññāvacanaṁ. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṁ diṭṭhidīpakaṁ ganthaṁ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṁsantī**ti tassa atthaṁ vicārenti. **Tesan**ti-ādi vīmaṁsanākāradassanaṁ. **Tasmiṁ ārammaṇe**ti yathāparikappitakammaphalābhāvadīpake "natthi dinnan"ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti "natthi

1. Bhuñjananahāna... (Dī-Ṭī 1. 224; Saṁ-Ṭī 2. 270 piṭṭhesu.)

dinnan”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathā gahite punappunaṁ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmupatthambhitā ataṁsabhāvaṁ “taṁsabhāvan”ti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṁladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittaṁ ekaggaṁ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṁ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṁ pahāya ekaggaṁ appitaṁ viya hoti. Micchāsamādhipi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalehi kadāci samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṁ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṁ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane pana satekicchā honti, tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanametaṁ, na pana tasmiṁ khaṇe tesaṁ[1] satekicchabhāvāpādanaṁ kenaci sakkā kātuṁ.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṁ dassanaṁ okkamatī**ti yassa ekasmiṁyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekaṁyeva dassanaṁ okkamati. Yassa pana dvīsu, tīsupi vā abhinivesanā pavattā, so **dve tīṇi okkamati.** Etana yā pubbe ubhayapaṭibāhanatāmukhena vuttā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṁ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṁ viya visesādhigamānaṁ aññamaññaṁ ekajjhaṁ anuppattiyā asaṁkiṇṇā evāti dasseti. **Ekasmiṁ okkantepī**ti-ādinā tissannampi diṭṭhīnaṁ samānabalataṁ samānaphalatañca dasseti, tasmā tissopi cetā ekassa uppannā aññamaññaṁ abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikā honti. **Vaṭṭakhāṇu nāmā**ti idaṁ vacanaṁ neyyattaṁ, na nītatthanti taṁ vivaritvā dassetuṁ **“kiṁ panesā”**ti-ādi vuttaṁ. Akusalaṁ nāmetaṁ abalaṁ dubbalaṁ, na kusalaṁ viya mahābalanti āha **“ekasmiṁ yeva attabhāve niyato”**ti. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā. Yadi evaṁ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti āha **“āsevanavasena panā”**ti-ādi, tasmā yathā “sakiṁ

---

1. Te (Ka)

nimuggo nimuggova hotī”ti[1] vuttaṁ, evaṁ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṁ taṁtaṁdassanaṁ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṁ. Tena vuttaṁ **“yebhuyyenā”**ti.

Tasmāti yasmā evaṁ saṁsārakhāṇubhāvassapi paccayo akalyāṇajano, tasmā. **Bhūtikāmo**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṁ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo. Yaṁ panettha keci vadanti “yathā cirakālabhāvanāya paripākūpagamaladdhabalattā upanissayakusalā akusale sabbaso samucchindanti, evaṁ akusaladhammā tatopi cirakālabhāvanāsambhavato laddhabalā hutvā kadāci kusaladhammepi samucchindanti. Evañca katvā daḷhamicchābhinivesassa micchādiṭṭhikassa vaṭṭakhāṇukabhāvajotanāpi samatthitā hotī”ti yathā taṁ “vassabhaññānaṁ diṭṭhī”ti, taṁ na, micchattaniyatadhammānaṁ cirakālabhāvanāmattena na paṭipakkhassa pajahanasamatthatā, atha kho dhammatāsiddhena paccayavisesāhitasāmatthiyena attano pahāyakasabhāvena pahāyakabhāvo bhāvanākusalānaṁyeva vutto, akusalānaṁyeva ca pahātabbabhāvo “dassanena pahātabbā”ti-ādinā nayena, akusalānaṁyeva dubbalabhāvo “abalānaṁ balīyantī”ti-ādinā[2] (yuttināpi nāmato vā adhigamaniyo āloko ālokabhāvato bāhirāraṇekā viya na cettha paṭiññatte bhāvesatā sotuno āsaṁkitabbā visesavassa sādhetabbato sāmaññassa ca sotubhāvena adhippetattā veda-saddassa lopo dīpe sabhāve sādhane yathā taṁ saddayabhāvassa nāpi visuddhaka-anumānādivirodhasambhāvato. Na hi sakkā antarālokassa bāhirālokassa viya rūpakāyaṁ upādāya rūpatā cakkhuviññeyyattādike patiṭṭhāpetuṁ sakkāti vuttaṁ, nanupi antarāloko aviggahattā vedanā viyāti saddheva ñāṇālokassa avijjandhakārā viya vidhamaniyabhāve sabbesampi kusaladhammānaṁ kenacipi akusaladhammena samucchindanīyatā siddhāva hoti.)[3] Vaṭṭakhāṇukacodanāya yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttamevāti tiṭṭhatesā bālajanavikatthanā.

1. Aṁ 2. 403 piṭṭhe. 2. Khu 1. 399; Khu 7. 9, 14 piṭṭhesu.
3 ( ) Etthantare pāṭhā khalitāti maññe.

103. **Jhānacittamayā**ti rūpāvacarajjhānacittena nibbattā. Tathā hi tesaṁ visesena jhānamanassa nibbattattā "manomayā"ti vuttā, avisesena pana abhisaṅkhāramanasā sabbepi sattā manomayā eva. **Saññāmayā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **"arūpajjhānasaññāyā"**ti. **Ayan**ti rūpibhābhāvapaṭipajjanakapuggalo. **Appaṭiladdhajjhāno**ti anadhigatarūpajjhāno. **Tassapī**ti takkinopi. **Rūpajjhāne kaṅkhā natthi** anussavavasena laddhavinicchayattā.

104. **Sārāgāyā**ti sarāgabhāvāya. **Santike**ti samīpe, na thāmagatā diṭṭhinātidūrattā sarāgā, na sampayuttattā. Sā hi na thāmagatā vaṭṭapariyāpannesu dhammesu rajjatīti viññāyatīti āha **"rāgavasena vaṭṭe rajjanassā"**ti. Sabbepi saṁyojanā taṇhāvaseneva sambhavantīti āha **"taṇhāvasena saṁyojanatthāyā"**ti. **Āruppe panassa kaṅkhā natthī**ti anussavavasena laddhanicchayaṁ sandhāya vuttaṁ. Kāmaṁ duggatidukkhānaṁ ekantasaṁvattanena natthikadiṭṭhi-ādīnaṁ apaṇṇakatā pākaṭā eva, nippariyāyena pana anavajjassa atthassa ekantasādhakaṁ apaṇṇakanti katvā codanā, sāvajjassapi atthassa sādhane ekaṁsikabhāvaṁ gahetvā parihāro. Tenāha **"gahaṇavasenā"**ti-ādi. Tena ruḷhīvasena "natthi dinnan"ti-ādīni apaṇṇakaṅgāni jātānīti dasseti.

105. **Heṭṭhā tayo puggalāva hontī**ti attantapo parantapoti imasmiṁ catukke heṭṭhā tayo puggalā honti. Yathāvuttā pañcapi puggalā duppaṭipannāva, tato **atthikavādādayo pañca** puggalā sammāpaṭipannatāya imasmiṁ catukke **eko etutthapuggalova hoti. Etamatthaṁ dassetun**ti idha heṭṭhā vuttapuggalapañcakadvayaṁ imasmiṁ catukke eva saṅgahaṁ gacchatīti vibhāgena duppaṭipattisuppaṭipattiyo dassetuṁ **bhagavā imaṁ desanaṁ ārabhī**ti. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca gahapativaggavaṇṇanā.

2. Bhikkhuvagga

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā

107. **Ambalaṭṭhikāyan**ti ettha ambalaṭṭhikā vuccati sujāto taruṇambarukkho, tassa pana avidūre kato pāsādo idha "Ambalaṭṭhikā"ti adhippeto. Tenāha **"Veḷuvanavihārassā"**ti-ādi. **Padhānagharasaṅkhepe**ti bhāvanāgehappakāre, yogīnaṁ geheti attho. **Tikhiṇova hoti,** na tassa tikhiṇabhāvo kenaci kātabbo sabhāvasiddhattā. **Evameva** attano vimuttiparipācanakammunā tikkhavisadabhāvappattiyā **ayampi āyasmā -pa- tattha vihāsi. Pakatipaññattamevā**ti pakatiyā paññattaṁ buddhānaṁ upagamanato puretarameva cārittavasena paññattaṁ.

108. Udakaṁ anena dhīyati, ṭhapīyati vā etthāti **udakādhānaṁ. Udakaṭṭhānan**ti ca khuddakabhājanaṁ. **"Ovādadānatthaṁ āmantesī"**ti vatvā taṁ panassa ovādadānaṁ na idheva, atha kho bahūsu ṭhānesu bahukkhattuṁ pavattitanti tāni tāni saṅkhepato dassetvā idha saṁvaṇṇanatthaṁ **"bhagavatāhī"**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **sabbabuddhehi avijahitan**ti iminā sabbesaṁ buddhānaṁ sāsane kumārapañhā nāma hotīti dasseti. Ekakato paṭṭhāya yāva dasakā pavattā dasa pucchā etassāti **dasapucchaṁ,** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā ekuttaravasena pavattaṁ vissajjanatthāya **pañcapaṇṇāsavissajjanaṁ** sāmaṇerapañhanti sambandho. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ paramatthajotikāyaṁ **khuddakaṭṭhakathāyaṁ**[1] vuttanayeneva veditabbaṁ. Anādīnavadassitāya abhiṇhaṁ musā samudācaraṇato **"piyamusāvādā"**ti vuttaṁ. Udakāvasesachaḍḍana-udakādhānanikujjanakkujjanadassanasaññitā **catasso udakādhānūpamāyo.** Sabbassa yuddhakammassa akaraṇakaraṇavasena dassitā **dve hatthi-upamāyo.**

Tattha rāhulasuttanti Suttanipāte āgataṁ Rāhulasuttaṁ[2]. **Abhiṇhovādavasena vuttan**ti iminā antarantarā taṁ suttaṁ kathetvā bhagavā theraṁ ovadatīti dasseti. **Idañca panā**ti idaṁ yathāvuttaṁ bhagavato taṁtaṁkālānurūpaṁ attano ovādadānaṁ sandhāya. **Bījan**ti aṇḍhaṁ. **Passasi**

---

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 62 piṭṭhe. 2. Khu 1. 328 piṭṭhe.

nūti **nu**-saddo anujānane, nanu passasīti attho. Saccadhammaṁ laṅghitvā ṭhitassa kiñcipi akattabbaṁ nāma pāpaṁ natthīti āha **"sampajānamusāvāde saṁvararahitassa opammadassanatthaṁ vuttā"**ti. Tathā hi—

> "Ekaṁ dhammamatītassa, musāvādissa jantuno.
> Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpamakāriyan"ti[1].

Uruḷhavāti uruḷho hutvā ussito. So pana damavasena abhiruyha vaḍḍhito ārohanayogyo ca hotīti āha **"abhivaḍḍhito ārohasampanno"**ti. **Āgatāgate**ti attano yogyapadesaṁ āgatāgate. **Paṭisenāya phalakakoṭṭhakamuṇḍapākārādayo**ti paṭisenāya attano ārakkhatthāya ṭhapite phalakakoṭṭhake ceva uddhacchadapākārādike ca. **Etaṁ padesan**ti etaṁ parasenāpadesaṁ. **Ettakenā**ti olokanamattena, tassa olokanākāradassaneneva. **Satampi sahassampi senānīkaṁ dvedhā bhijjati,** tīrapātikaṁ madditaṁ hutvā padātā hutvā dvedhā hutvā palāyanti. **Kaṇṇehi paharitvā**ti pageva sarānaṁ āgamanasaddaṁ upadhāretvā yathā vogo na hoti, evaṁ samuṭṭhāpetvā tehi paharitvā **pātanaṁ. Paṭihatthipaṭi-assā**ti-ādinā paccekaṁ pati-saddo yojetabboti. **Dīghāsilaṭṭhiyā**ti dīghalatāya asilaṭṭhiyā.

Karaṇeti kammakaraṇe. **Maññati** hatthāroho. **Ayamuggaran**ti tādise kāle gahitamuggaraṁ. **Oloketvā**ti ñāṇacakkhunā disvā, abhiṇhaṁ sampajaññaṁ upaṭṭhapetvāti attho.

109. **Sasakkan**ti[2] passituṁ yuttaṁ katvā ussāhaṁ janetvā **na karaṇīyaṁ,** tādisaṁ niyamato akattabbaṁ hotīti āha **"ekaṁseneva na kātabban"**ti. **Paṭisaṁhareyyāsī**ti karaṇato saṅkocaṁ āpajjeyyāsi. Yathābhūto asanto nivatto akaronto nāma hotīti āha **"nivatteyyāsi mā kareyyāsī"**ti. **Anupadeyyasī**ti anubalappadāyī bhaveyyāsi. Tenāha **"upatthambheyyāsī"**ti. Taṁ pana anubalappadānaṁ upatthambhanaṁ punappunaṁ karaṇamevāti āha **"punappunaṁ**

---

1. Khu 1. 93 piṭṭhe Dhammapade.
2. Saṁsakkanti (Ka)

kareyyāsī”ti. **Sikkhamāno**ti taṁyeva adhisīlasikkhaṁ tannissayañca sikkhādvayaṁ sikkhanto sampādento.

111. **Kittake pana ṭhāne**ti kittake ṭhāne pavattāni. Avidūre eva pavattānīti dassento **“ekasmiṁ purebhatteyeva sodhetabbānī**”ti āha. Evaṁ hi tāni susodhitāni honti suparisuddhāni. **Paresaṁ appiyaṁ** garuṁ gārayhaṁ, yathāvuttaṭṭhānato pana aññaṁ vā kammaṭṭhānamanasikāreneva kāyakammādīni parisodhitāni hontīti na gahitaṁ. **Paṭighaṁ vā**ti ettha **vā**-saddena asamapekkhaṇe mohassa saṅgaho daṭṭhabbo.

112. Vuttanayena kāyakammādiparisodhanaṁ nāma idheva, na ito bahiddhāti āha **“buddhā -pa- sāvakā vā**”ti. Te hi atthato samaṇabrāhmaṇā vāti. **Tasmā**ti yasmā sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi āruḷhamaggo rāhula mayā tuyhaṁ ācikkhito tasmā. Tena anusikkhantena tayā evaṁ sikkhitabbanti ovādaṁ adāsi. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā

113. **Iriyāpathānubandhanenā**ti iriyāpathagamanānubandhanena, na paṭipattigamanānubandhanena. Aññameva hi buddhānaṁ paṭipattigamanaṁ aññaṁ sāvakānaṁ. **Vilāsitagamanenā**ti “dūre pādaṁ na uddharati, na accāsanne pādaṁ nikkhipati, nātisīghaṁ gacchati nātisaṇikan”ti-ādinā[1] vuttena sabhāvasīlena buddhānaṁ cāturiyagamanena. Tadeva hi sandhāya **“pade padaṁ nikkhipanto**”ti vuttaṁ. **Padānupadiko**ti rāhulattherassapi lakkhaṇapāripūriyā tādisameva gamananti yattakaṁ padesaṁ antaraṁ adatvā bhagavato piṭṭhito gantuṁ āraddho, sabbattha tameva gamanapadānupadaṁ gacchatīti padānupadiko.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 17; Saṁ-Ṭṭha 3. 91; Udāna-Ṭṭha 373; Sārattha-Ṭī 3. 311 piṭṭhesu.

Vaṇṇanābhūmi cāyaṁ tattha bhagavantaṁ therañca anekarūpāhi upamāhi vaṇṇento **"tattha bhagavā"**ti-ādimāha. **Nikkhantagajapotako viya** virocitthāti padaṁ ānetvā yojanā. Evaṁ taṁ **kesarasīho viyā**ti-ādīsupi ānetvā yojetabbaṁ. **Tārakarājā** nāma cando. **Dvinnaṁ candamaṇḍalānan**ti-ādi parikappavacanaṁ, buddhāveṇikasantakaṁ viya buddhānaṁ ākappasotā ahosi, aho sirīsampattīti[1] yojanā.

Ādiyamānāti gaṇhanti. "Pacchā jānissāmā"ti **na ajjupekkhitabbo, idaṁ na kattabbanti vutte**ti idaṁ pāṇatipātanaṁ na kattabbanti vutte idaṁ daṇḍhena vā leḍḍunā vā viheṭhanaṁ na kattabbaṁ, idaṁ pāṇinā daṇḍhakadānañca antamaso kujjhitvā olokanamattampi na kattabbamevāti nayasatenapi nayasahassenapi paṭivijjhati, tathā idha tāva sammajjanaṁ kattabbanti vuttepi tattha paribhaṇḍhakaraṇaṁ vihāraṅgaṇasammajjanaṁ kacavarachaḍḍanaṁ vālikāsamakiraṇanti evamādinā nayasatena nayasahassena paṭivijjhati. Tenāha **"idaṁ kattabbanti vuttepi eseva nayo"**ti. **Paribhāsan**ti tajjanaṁ. **Labhāmī**ti paccāsīsati.

Sabbametanti sabbaṁ etaṁ mayi labbhamānaṁ sikkhākāmataṁ. **Abhiññāyā**ti jānitvā. **Sahāyo**ti raṭṭhapālattheraṁ sandhāyāha. So hi bhagavatā saddhāpabbajitabhāve etadagge ṭhapito. **Dhammārakkho**ti satthu saddhammaratanānupālako dhammabhaṇḍāgāriko. **Pettiyo**ti cūḷapitā. **Sabbaṁ me jinasāsanan**ti sabbampi buddhasāsanaṁ mayhameva.

Chandarāgaṁ ñatvāti chandarāgaṁ mama citte uppannaṁ ñatvā. **Aññatarasmiṁ rukkhamūle**ti vihārapariyante aññatarasmiṁ rukkhamūlaṭṭhāne anucchavike.

Tadāti aggasāvakehi pasādāpanakāle aññakammaṭṭhānāni caṅkamana-iriyāpathepi piṭṭhipasāraṇakālepi samijjhanti, na evamidanti āha **"idamassa etissā nisajjāya kammaṭṭhānaṁ anucchavikan"**ti. **Ānāpānassatin**ti ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ.

Samasīsī hotīti sace samasīsī hutvā na parinibbāyati. **Pacceka bodhiṁ sacchikaroti,** no ce paccekabodhiṁ sacchikaroti. **Khippābhiñño**ti khippaṁ lahuṁyeva pattabbachaḷabhiñño.

---

1. Sarīrasampattīti (Ka)

Paripuṇṇāti soḷasasu ākāresu kassacipi atāpanena sabbaso puṇṇā. **Subhāvitā**ti samathabhāvanāya vipassanābhāvanāya ca anupubbasampādanena subhāvitā. Gaṇanāvidhānānupubbiyā āsevitattā **anupubbaṁ paricitā.**

Omānaṁ vāti avajānanaṁ uññātanti evaṁvidhaṁ mānaṁ vā. **Atimānaṁ vā**ti "kiṁ imehi, mameva ānubhāvena jīvissāmī"ti evaṁ atimānaṁ vā kuto janessatīti.

114. **Visaṅkharitvā**ti visaṁyutte katvā, yathā saṅgākārena gahaṇaṁ na gacchati, evaṁ vinibhuñjitvāti attho. Mahābhūtāni tāva vitthāretu sammasanūpagattā, asammusanūpagaṁ ākāsadhātuṁ atha kasmā vitthāresīti āha **"upādārūpadassanatthan"**ti. Āpodhātu sukhumarūpaṁ, itarāsu oḷārikasukhumatāpi labbhatīti āha **"upādārūpadassanatthan"**ti. **Heṭṭhā cattāri mahābhūtāneva kathitāni, na upādārūpan**ti tassa panettha lakkhaṇahāranayena ākāsadassanena dassitatā veditabbā. Tenāha **"iminā mukhena taṁ dassetun"**ti. Na kevalaṁ upādārūpaggahaṇadassanatthameva ākāsadhātu vitthāritā, atha kho pariggahasukhatāyapīti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha paricchinditabbassa rūpassa niravasesapariyādānatthaṁ **"ajjhattikenā"**ti visesanamāha. Ākāsenāti ākāsadhātuyā gahitāya. **Paricchinnarūpan**ti tāya pariccinditakalāpagatampi pākaṭaṁ hoti, vibhūtaṁ hutvā upaṭṭhāti.

Idāni vuttamevatthaṁ sukhaggahaṇatthaṁ gāthāya dasseti. **Tassā**ti upādāyarūpassa. **Evaṁ āvibhāvatthan**ti evaṁ paricchinnatāya ākāsassa vasena vibhūtabhāvatthaṁ. **Tan**ti ākāsadhātuṁ.

118. **Ākāsabhāvaṁ gatan**ti catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhānaṁ tesaṁ paricchedakabhāvena ākāsanti gahetabbataṁ gataṁ, ākāsameva vā ākāsagataṁ yathā "diṭṭhigataṁ[1], atthaṅgatan"ti[2] ca. **Ādinnan**ti imanti taṇhādiṭṭhīhi ādinnaṁ. Tenāha **"gahitaṁ parāmaṭṭhan"**ti. Aññattha kammajaṁ "upādinnan"ti vuccati, na tathā idhāti āha **"sarīraṭṭhakanti attho"**ti.

---

1. Abhi 1. 93; Khu 7. 37 piṭṭhesu. 2. Aṁ-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe.

pathavīdhātu-ādīsu vuttanayenevāti mahāhatthipadopame[1] vuttanayadassanaṁ sandhāya vadati.

119. **Tādibhāvo** nāma niṭṭhitakiccassa hoti, ayañca vipassanaṁ anuyuñjati, atha kimatthaṁ tādibhāvatā vuttāti? Pathavīsamatādilakkhaṇācikkhaṇāhi vipassanāya sukhappavatti-atthaṁ. Tenāha **"iṭṭhāniṭṭhesū"**ti-ādi. **Gahetvā**ti kusalappavattiyā okāsadānavasena pariggahetvā. **Na patiṭṭhito**ti na nissito na laggo.

120. Brahmavihārabhāvanā asubhabhāvanā ānāpānassatibhāvanā ca upacāraṁ vā appanaṁ vā pāpento vipassanāya pādakabhāvāya aniccādisaññāya vipassanābhāvena ussakkitvā maggapaṭipāṭiyā arahattādhigamāya hotīti **"mettādibhāvanāya pana hotī"**ti vuttaṁ. **Yattha katthaci sattesu saṅkhāresu ca paṭihaññanakileso**ti āghātabhāvameva vadati ññāyabhāvato aññesampi. **Asmimāno**ti rūpādike paccekaṁ ekajjhaṁ gahetvā "ayamahamasmiṁ"ti evaṁ pavattamāno.

121. **Idaṁ kammaṭṭhānan**ti ettha gaṇanādivasena āseviyamānā assāsapassāsā yogakammassa patiṭṭhānatāya kammaṭṭhānaṁ. Tattha pana tathāpavatto manasikāro bhāvanā. Ettha ca tasseva therassa bhagavatā bahūnaṁ kammaṭṭhānānaṁ desitattā caritaṁ anādiyitvā kammaṭṭhānāni sabbesaṁ puggalānaṁ sappāyānīti ayamattho siddho, atisappāyavasena pana kammaṭṭhānesu vibhāgakathā kathitāti viditabbā.

Mahārāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā

122. **Evaṁ ṭhapitānī**ti "sassato loko"ti-ādinayappavattāni diṭṭhigatāni aniyyānikatāya na byākātabbāni na kathetabbāni, evaṁ ṭhapanīyapakkhe **ṭhapitāni ceva** niyyānikasāsane chaḍḍanīyatāya **paṭikkhittānica,** apicettha atthato paṭikkhepo eva byākātabbato. Yathā

---

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

eko kammakilesavasena itthattaṁ āgato, tathā aparopi aparopīti satto tathāgato vuccatīti āha **"tathāgatoti satto"**ti. **Taṁ abyākaraṇaṁ mayhaṁ na ruccatī**ti yadi sassato loko, sassato lokoti, asassato loko, asassato lokoti, jānāmāti byākātabbameva, yaṁ pana ubhayathā abyākaraṇaṁ, taṁ me cittaṁ na ārādheti ajānanahetukattā abyākaraṇassa. Tenāha "ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṁ, yadidaṁ na jānāmi na passāmī"ti. **Sassato**ti-ādīsu **sassato**ti sabbakāliko, nicco dhuvo avipariṇāmadhammoti attho. So hi diṭṭhigatikehi lokīyanti ettha puññapāpatabbipākā, sayaṁ vā tabbipākākarādibhāvena aviyuttehi lokīyatīti **loko**ti adhippeto. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassato**ti na sassato, anicco addhuvo bhedanadhammoti attho, asassatoti ca sassatābhāvapaṭikkhepena ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dassitā honti. **Antavā**ti parivaṭumo paricchinnaparimāṇo, asabbagatoti attho. Tena "sarīraparimāṇo, aṅguṭṭhaparimāṇo, yavaparimāṇo, paramāṇuparimāṇo attā"ti[1] evamādivādā dassitā honti.

Tathāgato paraṁ maraṇāti tathāgato jīvo attā maraṇato imassa kāyassa bhedato paraṁ uddhaṁ hoti atthi saṁvijjatīti attho. Etena sassatabhāvamukhena soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotī**ti natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito hoti. Apica **hoti ca na ca hotī**ti atthi natthi cāti. Etena ekaccasassatavādo dassito. **Neva hoti na na hotī**ti pana iminā amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṁ. Bhagavatā pana aniyyānikattā anatthasaṁhitāni imāni dassanānīti tāni na byākatāni, taṁ abyākaraṇaṁ sandhāyāha ayaṁ thero "taṁ me na ruccatī"ti. **Sikkhaṁ paṭikkhipitvā** yathāsamādinnasikkhaṁ pahāya.

---

1. Udāna-Ṭṭha 308; Dī-Ṭī 1. 172 piṭṭhesupi.

125. **Tvaṁ neva yācako**ti ahaṁ bhante bhagavati brahmacariyaṁ carissāmīti-ādinā. **Na yācitako**ti tvaṁ mālukyaputta mayi brahmacariyaṁ carāti-ādinā.

126. **Parasenāya ṭhitena** purisena. **Bahalalepanenā**ti bahalavilepanena. Mahāsupiyādi sabbo muduhidako veṇuviseso **saṇho. Maruvā**ti makaci. **Khīrapaṇṇino**ti khīrapaṇṇiyā, yassā chindanamatte paṇṇe khīraṁ paggharati. **Gacchan**ti gacchato jātaṁ, sayaṁjātagumbato gahitanti adhippāyo. **Sithilahanu** nāma dattā kaṇṇo pataṅgo. **Etāya diṭṭhiyā sati na hotī**ti "sassato loko"ti etāya diṭṭhiyā sati maggabrahmacariyavāso na hoti, taṁ pahāya eva pattabbato.

127. **Attheva jātī**ti-ādinā etā diṭṭhiyo paccekampi saṁsāraparibrūhanā kaṭasivaḍḍhanā nibbānavibandhanāti dasseti.

128. **Tasmātihā**ti idaṁ aṭṭhāne uddhaṭaṁ, ṭhāneyeva pana "vuttapaṭipakkhanayena veditabban"ti imassa parato katvā saṁvaṇṇetabbaṁ. Attano phalena araṇīyato anugantabbato kāraṇampi **"attho"**ti vuccatīti āha **"kāraṇanissitan"**ti. Tenāha **"brahmacariyassa ādimattampī"**ti. **Pubbapadaṭṭhānan**ti paṭhamārambho. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cūḷamālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā

129. Oraṁ vuccati kāmadhātu, tattha pavattiyā saṁvattanato oraṁ bhajantīti **orambhāgiyāni,** heṭṭhimamaggavajjhatāya orambhāge heṭṭhākoṭṭhāse bhajantīti **orambhāgiyāni** ka-kārassa ya-kāraṁ katvā. Tenāha **"heṭṭhākoṭṭhāsikānī"**ti-ādi. Kammunā hi vaṭṭena ca dukkhaṁ saṁyojentīti **saṁyojanāni,** orambhāgiyasaññitāni saṁyojanāni yassa appahīnāni, tasseva vaṭṭadukkhaṁ. Yassa pana tāni pahīnāni, tassa taṁ natthīti. **Appahīnatāya anusetī**ti ariyamaggena asamucchinnatāya

kāraṇalābhe sati uppajjati, appahīnabhāvena anuseti. **Anusayamāno saṁyojanaṁ nāma hotī**ti anusayattaṁ pharitvā pavattamāno pāpadhammo yathāvuttenatthena saṁyojanaṁ nāma hoti. Etena yadi pana anusayato saṁyojanaṁ pavattaṁ, tathāpi ye te kāmarāgādayo "anusayā"ti vuccanti, teyeva bandhanaṭṭhena saṁyojanānīti dasseti.

Evaṁ santepīti yadeva orambhāgiyasaṁyojanaṁ bhagavatā pucchitaṁ, tadeva therenapi vissajjitaṁ, tathāpi ayaṁ[1] laddhi sannissayā, tattha dosāropanāti dassetuṁ **"tassa vāde"**ti-ādi vuttaṁ. **Samudācārakkhaṇeyevā**ti pavattikkhaṇe eva. Na hi sabbe vattamānā kilesā saṁyojanatthaṁ pharantīti adhippāyo. **Tenā**ti tena kāraṇena, tathāladdhikattāti attho. Cintesi "dhammaṁ desessāmī"ti yojanā. **Attano dhammatāyevā**ti ajjhattāsayeneva. **Visaṁvāditā**ti satthu cittassa anārādhanena vivecitā. **Evamakāsi** evaṁ dhammaṁ desāpesi.

130. **Sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitenā**ti pariyuṭṭhānasamatthasakkāyadiṭṭhikena. Tathābhūtañca cittaṁ tāya diṭṭhiyā vigayhitaṁ ajjhotthaṭañca nāma hotīti āha **"gahitena abhibhūtenā"**ti. **Diṭṭhinissaraṇaṁ nāma** dassanamaggo tena samucchinditabbato, so pana nibbānaṁ āgamma taṁ samucchindati, tasmā vuttaṁ **"diṭṭhinissaraṇaṁ nibbānan"**ti. **Avinoditā anīhaṭā**ti padadvayenapi samucchedavasena appahīnattaṁyeva vadati. **Aññaṁ saṁyojanaṁ añño anusayoti vadanti,** sahabhāvo nāma aññena hoti. Na hi tadeva tena sahāti vuccatīti tesaṁ adhippāyo. **Aññenā**ti atthato aññena. Avatthāmattato yadipi avayavavinimutto samudāyo natthi, avayavo pana samudāyo na hotīti so samudāyato añño evāti sakkā vattunti yathāvuttassa parihārassa appāṭihīrakataṁ āsaṅkiṁtvā pakkhantaraṁ āsallitaṁ **"athāpi siyā"**ti-ādinā. Pakkhantarehi parihārā hontīti yathāvuttañāyenapi añño puriso athāpi siyā, ayaṁ panettha añño dosoti āha **"yadi tadevā"**ti-ādi. Athāpi siyā tuyhaṁ yadi parivitakko īdiso yadi tadeva saṁyojananti-ādi. **Imamatthaṁ sandhāyā**ti paramatthato so

---

1. Yaṁ (Ka)

eva kileso saṁyojanamanusayo ca, bandhanattha-appahīnatthānaṁ pana attheva bhedoti imamatthaṁ sandhāya.

132. **Tacacchedo viya samāpatti** kilesānaṁ samāpattivikkhambhanassa sāracchedassa anusayassa dūrabhāvato. **Pheggucchedo viya vipassanā** tassa āsannabhāvato. **Evarūpā puggalā**ti abhāvitasaddhādibalatāya dubbalanāmakāyā puggalā, yesaṁ sakkāyanirodhāya -pa- nādhimuccati. **Evaṁ daṭṭhabbā**ti yathā so dubbalako puriso, evaṁ daṭṭhabbo so puriso gaṅgāpāraṁ viya sakkāyapāraṁ gantuṁ asamatthattā. Vuttavipariyāyena sukkapakkhassa attho veditabbo.

133. **Upadhivivekenā**ti iminā **upadhivivekā**ti karaṇe nissakkananti dasseti, **upadhivivekā**ti vā hetumhi nissakkavacanassa **upadhivivekenā**ti hetumhi karaṇavacanena pañcakāmaguṇaviveko kathito. Kāmaguṇāpi hi upadhīyati ettha dukkhanti upadhīti vuccantīti. Thinamiddhapaccayā kāyavijambhitādibhedaṁ **kāyālasiyaṁ. Tatthā**ti antosamāpattiyaṁ samāpatti-abbhantare jātaṁ. Taṁ pana samāpattipariyāpannampi apariyāpannampīti tadubhayaṁ dassetuṁ "**antosamāpattikkhaṇeyevā**"ti-ādi vuttaṁ **rūpādayo dhamme**ti rūpavedanādike pañcakkhandhadhamme. **Na niccato**ti iminā niccapaṭikkhepato tesaṁ aniccatamāha, tato eva udayavayantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṁ hoti. Yaṁ hi niccaṁ na hoti, taṁ udayabbayaparicchinnaṁ jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṁ ittarakhaṇameva ca hoti. **Na sukhato**ti iminā sukhapaṭikkhepato tesaṁ dukkhatamāha, ato eva abhiṇhaṁ paṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṁ hoti. Udayabbayavantatāha hi te abhiṇhaṁ paṭipīḷanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtāti. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato.** Dukkhatāsūlayogitāya[1] kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato.** Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca avaddhi-āvahato aghavatthuto ca aserībhāvato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato.** Avasavattanato avidheyyatāya

1. Dukkhatāmūlarogato (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbaṁ.

parato. Byādhijarāmaraṇehi palujjanīyatāya **palokato.** Sāmīnivāsīkārakavedakadhiṭṭhāyakavirahato **suññato.** Attapaṭikkhepaṭṭhena **anattato,** rūpādidhammāpi na ettha attā hontīti anattā, evaṁ ayampi na attā hotīti anattā. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṁ hoti. Lakkhaṇattayameva avabodhatthaṁ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ.

Antosamāpattiyanti samāpattīnaṁ sahajātatāya samāpattīnaṁ abbhantare. **Cittaṁ paṭisaṁharatī**ti tappaṭibaddha chandarāgādi upakkilesa vikkhambhanena vipassanācittaṁ paṭisaṁharati. Tenāha **"mocetī"**ti. **Savanavasenā**ti "sabbasaṅkhārasamatho"ti-ādinā savanavasena. **Thutivasenā**ti tatheva thomanāvasena guṇato saṁkittanavasena. **Pariyattivasenā**ti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivasenā**ti tadatthassa paññāpanavasena. **Ārammaṇakaraṇavaseneva** upasaṁharati maggacittaṁ. **Etaṁ santan**ti-ādi pana avadhāraṇanivattitatthadassanaṁ. Yathā vipassanā "etaṁ santaṁ etaṁ paṇītan"ti-ādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṁ upasaṁharati, evaṁ maggo nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbe visese asammohato **paṭivijānanto tattha cittaṁ upasaṁharati.** Tenāha **"iminā pana ākārenā"**ti-ādi. **So tattha ṭhito**ti so adandhavipassano yogī tattha tāya aniccādilakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbaso**ti tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotī**ti heṭṭhimamaggavahāsu eva samathavipassanāsu chandarāgaṁ pahāya aggamaggavahāsu tāsu nikantiṁ pariyādātuṁ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa atikkantattā. Tenāha **"ayaṁ hī"**ti-ādi. **Anenā**ti yoginā. **Taṁ atikkammā**ti idaṁ yo vā paṭhamaṁ pañcavokārabhavapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vivajjetvā tato arūpasamāpattiṁ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"idāni arūpaṁ sammasatī"**ti.

Samathavasena gacchatoti samathappadhānaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ anuyuñjantassa. **Cittekaggatā dhuraṁ hotī**ti tassa vipassanābhāvanāya tathā pubbe pavattattā vuṭṭhānagāminivipassanā samādhippadhānā hoti, maggepi cittekaggatā dhuraṁ hoti, samādhindriyaṁ pubbaṅgamaṁ balavaṁ hoti. **So cetovimutto nāmā**ti so ariyo cetovimutto nāma hoti. **Vipassanāvasena gacchato**ti "samathavasena gacchato"ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañca puggalavibhāgo suttantanayena idhābhihito pariyāyo nāma, abhidhammanayena parato kīṭāgirisuttavaṇṇanāyaṁ dassayissāma. **Ayaṁ sabhāvadhammoyevā**ti pubbabhāgapaṭipadā samathappadhānā ce samādhi dhuraṁ, vipassanāpadhānā ce paññā dhuranti ayaṁ dhammasabhāvoyeva, ettha kiñci na āsaṅkitabbaṁ.

Indriyaparopariyattaṁ **indriyavemattatā.** Tenāha **"indriyanāna**ttaṁ **vadāmī"ti.** Indriya **nānattatā kāraṇan**ti idaṁ dasseti—aniccādivasena vipassanābhiniveso viya samathavasena vipassanāvasena ca yaṁ pubbabhāgagamanaṁ, taṁ appamāṇaṁ taṁ vuṭṭhānagāminivipassānaṁ, yassa samādhi dhuraṁ pubbaṅgamaṁ balavaṁ hoti, **so** ariyo **cetovimutti nāma hoti.** Yassa paññā dhuraṁ pubbaṅgamaṁ balavaṁ hoti, **so** ariyo **aññāvimutto nāma hoti.** Idāni tamatthaṁ buddhivisiṭṭhena nidassanena dassento **"dve aggasāvakā"**ti-ādimāha, taṁ suviññeyyameva.

Māhāmālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Bhaddālisuttavaṇṇanā

134. Asiyatīti asanaṁ, bhuñjanaṁ bhojanaṁ, asanassa bhojanaṁ asanabhojanaṁ, āhāraparibhogo, ekasmiṁ kāle asanabhojanaṁ **ekāsanabhojanaṁ.** So pana kālo sabbabuddhānaṁ sabbapaccekabuddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇavasena pubbaṇho eva idhādhippetoti āha **"ekasmiṁ purebhatte asanabhojanan"**ti. **Vippaṭisārakukkuccan**ti "ayuttaṁ vata mayā kataṁ, yo attano sarīrapakatiṁ ajānanto ekāsanabhojanaṁ bhuñji, yena me idaṁ sarīraṁ kisaṁ jātaṁ brahmacariyānuggaho nāhosī"ti

evaṁ vippaṭisārakukkuccaṁ bhaveyya. **Etaṁ sandhāya satthā āha,** na bhaddālimeva tādisaṁ kiriyaṁ anujānanto. **Itarathā**ti yadi ekaṁyeva bhattaṁ dvidhā katvā tato ekassa bhāgassa bhuñjanaṁ ekadesabhuñjanaṁ adhippetaṁ. **Ko sakkotī**ti ko evaṁ yāpetuṁ sakkoti. Atītajātiparicayopi nāma imesaṁ sattānaṁyeva anubandhatīti āha **"atīte"**ti-ādi. **Viravantassevā**ti anādare sāmivacanaṁ. **Taṁ madditvā**ti "ayaṁ sikkhā sabbesampi buddhānaṁ sāsane āciṇṇaṁ, ayañca bhikkhu imaṁ sikkhatevā"ti vatvā taṁ bhaddāliṁ tassa vā anussāhapavedanaṁ abhibhavitvā. Bhikkhācāragamanatthaṁ **na vitakkamāḷakaṁ** agamāsi, vihāracārikaṁ caranto **tassa vasanaṭṭhānaṁ bhagavā gacchati.**

135. Dūsayanti garahanti etenāti doso, aparādho, so eva kucchitabhāvena **dosako.** Garahāya pavattiṭṭhānato **okāso.** Tenāha **"etaṁ okāsaṁ etaṁ aparādhan"**ti. **Dukkarataran**ti patikāravasena atisayena dukkaraṁ. Aparādho hi na khamāpentaṁ yathāpaccayaṁ vitthārito hutvā duppatikāro hoti. Tenāha **"vassaṁ hī"**ti-ādi.

Alaggitvāti imampi nāma apanītaṁ akāsīti evaṁ avinetvā, taṁ taṁ tassa hitapaṭipattiṁ nivāraṇaṁ katvāti attho. Ñāyapaṭipattiṁ aticca eti pavattatīti **accayo,** aparādho, purisena madditvā pavattito aparādho atthato purisaṁ aticca abhibhavitvā pavatto nāma hoti. Tenāha **"accayo maṁ bhante accagamā"**ti. Avasesapaccayānaṁ samāgame eti phalaṁ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā "samudāyo"ti āha **"ekaṁ kāraṇan"**ti. Yaṁ panettha bhaddālittherassa aparipūrakāritāya bhikkhu-ādīnaṁ jānanaṁ, tampi kāraṇaṁ katvā "ahaṁ kho bhante na ussahāmī"ti-ādinā vattabbanti dasseti.

136. **Ekacittakkhaṇikā**ti paṭhamamaggacittakkhaṇena ekacittakkhaṇikā. **Evaṁ āṇāpetuṁ na yuttan**ti saṅkamatthāya āṇāpetuṁ na yuttaṁ payojanābhāvato. Anāciṇṇaṁ cetaṁ buddhānaṁ, yadidaṁ padasā akkamanaṁ. Tathā hi—

> "Akkamitvāna maṁ buddho, saha sissehi gacchatu.
> Mā naṁ kalalaṁ akkamittha, hitāya me bhavissatī"ti[1].

1. Khu 4. 310 piṭṭhe buddhavaṁse.

Sumedhapaṇḍitena paccāsīsitaṁ na kataṁ. Yathāha—

> "Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṁ paṭiggaho.
> Ussīsake maṁ ṭhatvāna, idaṁ vacanamabravī"ti[1].

bhagavatā āṇatte sati tesampi evaṁ kātuṁ na yuttanti etthāpi eseva nayo. **Etesaṁ paṭibāhituṁ yuttan**ti idaṁ aṭṭhānaparikappanavaseneva vuttaṁ. Na hi buddhānaṁ kātuṁ āraddhaṁ nāma kiccaṁ kehici paṭibāhituṁ yuttaṁ nāma atthi paṭibāhituṁyeva akaraṇato. Sammattaniyāmassa anokkantattā vuttaṁ **"bāhirato"**ti.

137. **Na kammaṭṭhānaṁ allīyatī**ti cittaṁ kammaṭṭhānaṁ na otarati.

140. **Punappunaṁ kārentīti** daṇḍakammapaṇāmanādikāraṇaṁ punappunaṁ kārenti. **Sammāvattamhi na vattatī**ti tassā tassā āpattiyā vuṭṭhānatthaṁ bhagavatā paññattasammāvattamhi na vattati. **Anulomavatte na vattatī**ti yena yena vattena saṁgho anulomiko hoti, tasmiṁ tasmiṁ anuloma vatte na vattati. **Vilomameva gaṇhāti,** paṭilomena hoti. **Nitthāraṇakavattamhī**ti yena vattena saṁgho anulomiko hoti, sāpattikabhāvato nitthiṇṇo hoti, tamhi nitthāraṇavattasmiṁ na vattati. Tenāha **"āpattī"**ti-ādi. **Dubbacakaraṇe**ti dubbacassa bhikkhuno karaṇe.

144. **Yāpetī**ti vattati, sāsane tiṭṭhatīti attho. **Abhiññāpattā**ti "asuko asuko ca thero sīlavā kalyāṇadhammo bahussuto"ti-ādinā abhiññātabhāvaṁ pattā adhigata-abhiññātā.

145. **Sattesu hāyamānesū**ti kilesabahulatāya paṭipajjanakasattesu parihāyantesu paṭipathesu jāyamānesu. **Antaradhāyati nāma** tadādhāratāya. **Diṭṭhedhammikā** parūpavādādayo. **Samparāyikā** apāyadukkhavisesā. Āsavanti tena tena paccayena pavattantīti **āsavā, nesan**ti parūpavādādi-āsavānaṁ. **Te**ti vītikkamadhammā.

Akālaṁ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṁ dassetvā. **Uppattin**ti āsavaṭṭhāniyānaṁ dhammānamuppattiṁ. Sikkhāpadapaññattiyā **kālaṁ,**

---

1. Khu 4. 311 piṭṭhe buddhavaṁse.

tāva senāsanāni pahonti, tena āvāsamacchariyādihetunā sāsane ekacce āsavaṭṭhāniyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayenā**ti iminā pana hetunā padasodhammasikkhāpadānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasanti kittisaddaṁ parivārañca. Sāgatattherassa nāgadamanakittiyasādivasena surāpānasaṅkhāto āsavaṭṭhāniyo dhammo uppajji.

Rasena rasaṁ saṁsandetvāti upādinnakaphassarasena anupādinnakaphassarasaṁ saṁsandetvā.

146. Na kho bhaddāli eseva hetu, atha kho aññampi atthīti dassento bhagavā "**apicā**"ti-ādimāha. Tena dhammassa sakkaccasavane theraṁ niyojeti.

147. **Visevanācāran**ti adantakiriyaṁ. **Parinibbāyatī**ti vūpasammati. Tattha adantakiriyaṁ pahāya danto hoti. **Yugassā**ti rathadhurassa.

Anukkameti anurūpaparigame. Tadavatthānurūpaṁ pādānaṁ **ukkhipane nikkhipane** ca. Tenāha "**cattāro pāde**"ti-ādi. **Rajjubandhanavidhānenā**ti pādato bhūmiyā mocanavidhānena. **Evaṁ karaṇatthan**ti yathā asse nisinnasseva bhūmiṁ gahetuṁ sakkā, evaṁ cattāro pāde tathā katvā attano niccalabhāvakaraṇatthaṁ. **Maṇḍale**ti maṇḍaladhāvikāyaṁ. **Pathavīkamane**ti pathaviṁ phuṭṭhamattena gamane. Tenāha "**aggaggakhurehī**"ti. **Okkantakaraṇasmin**ti okkantetvā parasenāsammaddana-okkantakaraṇe. **Ekasmiṁ ṭhāne**ti catūsu pādesu yattha katthaci ekasmiṁ ṭhāne gamanaṁ codentīti attho, so panettha sīghataro adhippeto. **Davatte**ti mariyādākopanehi nānappayojane, parasenāya pavattamahānādapaharaṇehi attho. Tenāha "**yuddhakālasmin**"ti-ādi.

Raññā jānitabbaguṇeti yathā rājā assassa guṇe jānāti, evaṁ bhena jānitabbaguṇakāraṇaṁ kāreti. **Assarājavaṁse**ti dussahaṁ dukkhaṁ patvāpi yathā ayaṁ rājavaṁsānurūpakiriyaṁ na jahissati, evaṁ sikkhāpane. Sikkhāpanameva hi sandhāya sabbattha "**kāraṇaṁ kāretī**"ti vuttaṁ tassa karaṇakārāpanapariyāyattā.

Yathā uttamajavo hotīti javadassanaṭṭhāne yathā hayo uttamajavaṁ na hāpesi, evaṁ sikkhāpeti. **Uttamahayabhāve, yathā uttamahayo hotī**ti kammakaraṇakāle attano uttamasabhāvaṁ aniguhitvā avajjetvā yathā atthasiddhi hoti, evaṁ paramajavena sikkhāpeti. Yathā kiriyā vinā dabbampi vinā kiriyaṁ na bhavati, evaṁ daṭṭhabbanti dassetuṁ **"tattha pakatiyā"**ti-ādi vuttaṁ.

Tatrāti tasmiṁ pakatiyā uttamahayasseva uttamahayakāraṇārahattā uttamajavapaṭipajjane. **Māsakhādakaghoṭakānan**ti māsaṁ khāditvā yathā tathā viguṇakhaluṅgakānaṁ. **Valañjakadaṇḍan**ti raññā gahetabbasuvaṇṇadaṇḍaṁ. **Dhātupatthaddho**ti attanāva samuppāditadhātuyā upatthambhito hutvā.

Uttame sākhalyeti paramasakhilabhāve sakhilavācāya eva dametabbatāya. Tenāha **"muduvācāya hī"**ti-ādi.

Arahattaphalasammādiṭṭhiyāti phalasamāpattikāle pavattasammāñāṇaṁ. **Sammā ñāṇaṁ pubbe vuttasammādiṭṭhiyevā**ti pana idaṁ phalasammādiṭṭhibhāvasāmaññena vuttaṁ. Keci pana "paccavekkhaṇañāṇan"ti vadanti, taṁ na yujjati "asekkhenā"ti visesitattā. Tampi asekkhañāṇanti ce? Evampi nippariyāyasekkhaggahaṇe pariyāyasekkhaggahaṇaṁ na yuttameva, kiccabhedena vā vuttanti daṭṭhabbaṁ. Ekā eva hi sā paññā nibbānassa paccakkhakiriyāya sammādassanakiccaṁ upādāya "sammādiṭṭhī"ti vuttā, sammājānanakiccaṁ upādāya "sammāñāṇan"ti. Aññātāvindriyavasena vā **sammādiṭṭhi,** paññindriyavasena **sammāñāṇan**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Maggaphalāvahāya desanāya saṅkhepatova āgatattā vuttaṁ **"ugghaṭitaññupuggalassa vasenā"ti**.

Bhaddālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Laṭukikopamasuttavaṇṇanā

148. **Mahā-udāyitthero**ti kāḷudāyi ḷāludāyittherehi añño mahādehatāya mahā-udāyīti sāsane paññāto thero. Apahari apaharati apaharissatīti **apahattā.** Tekāliko hi

ayaṁ saddo. **Upahattā**ti etthāpi eseva nayo. **Apahārako**ti apanetā. **Upahārako**ti upanetā.

149. **Yan**ti bhummatthe paccattavacanaṁ, tena ca anantaraniddiṭṭhasamayo paccāmaṭṭhoti āha **"yasmiṁ samaye"**ti. **Na bhagavantaṁ paṭiccā**ti na bhagavantaṁ ārammaṇaṁ katvā.

Kammanipphannatthanti attanā āyāciyamānakammasiddhi-atthaṁ. Bhavatīti bhū, na bhūti **abhū,** bhayavasena pana sā itthī "abhuṁ"ti āha. **Ātu mātū**ti ettha yathā—

"Aṅgā aṅgā sambhavasi, hadayā adhijāyase.
Atthā ve putta nāmāsi, sa jīva saradosatan"ti—

ādīsu[1] putto "attā"ti vuccati kulavasena santāne pavattanato, evaṁ pitāpi "puttassa attā"ti vuccati, yasmā "bhikkhussa atthā mātā"ti vattukāmā bhayavasena **"ātu mātū"**ti āha. Tenāha **"ātūti pitā"**ti-ādi.

150. **Evamevan**ti idaṁ garahatthajotananipātapadanti vuttaṁ **"garahanto āhā"**ti. Tathā hi naṁ vācakasaddeneva dassento **"idhekacce moghapurisā"**ti āha. **Āhaṁsū**ti tesaṁ tathā vacanassa avicchedena pavattidīpananti āha **"vantī"**ti, **kiṁpanimassa appamattakassā**ti pahātabbavatthuṁ avamaññamānehi vuttaṁ. Tenāha **"kiṁ panā"**ti. Tenāha **"appamattakassa hetū"**ti. Nanu apassantena viya asuṇantena viya bhavitabbanti? Satthārā nāma appamattakesu dosesu apassantena viya ca asuṇantena viya ca bhavitabbanti tesaṁ dhippāyena vivaraṇaṁ. **Tesu cā**ti sikkhākāmesu ca appaccayaṁ upaṭṭhāpentīti ānetvā sambandhitabbanti dasseti. **Tesan**tiye "moghapurisā"ti vuttā puggalā, tesaṁ. **Gale baddhaṁ mahākaṭṭhan**ti gale olambetvā baddhaṁ rukkhadaṇḍamāha. **Pūtilatāyā**ti galociyā. **Pārājikavatthu viya duppajahaṁ hotī**ti chandakappahānavasena taṁ pajahituṁ na sakkoti.

1. Kosītakī brāhmaṇa-upanisaganthe 2 ajjhāye 11 mante.

151. **Anussukkā**ti tassa pahātabbassa pahāne ussukkarahitā. **Apaccāsīsanapakkhe**ti tāya paradattavuttitāya kassaci paccayassa kutoci apaccāsīsakapakkhe ṭhitā hutvā suppajahaṁ hoti, na tassa pahāne bhāriyaṁ atthi.

152. **Daliddo** duggato. **Assako**ti asāpateyyo. **Gehayaṭṭhiyo**ti gehachadanassa ādhārā, tā ujukaṁ tiriyaṁ ṭhapetabbadaṇḍā. Samantato bhittipādesu ṭhapetabbadaṇḍā **maṇḍalā. Kākātidāyin**ti ito cito kākehi atipātavasena uḍḍetabbaṁ. Tenāya **"yattha kiñcidevā"**ti-ādi. **Sūrakākā**ti kākānaṁ uḍḍepanākāramāha. **Naparamarūpan**ti hīnarūpaṁ. **Vilīvamañcako**ti tālavettakādīhi vītamañcako. Sā panassa santānānaṁ chinnabhinnatāya oluggaviluggatā, tathā sati sā visamarūpā hotīti āha **"oṇātā"**ti-ādi. So puggalo lūkhabhojī[1] hotīti āha **"dhaññaṁ nāma kudrūsako"**ti. Samakālaṁ vapitabbatāya **samavāpakaṁ,** yathā-utu vapitabbabījaṁ. **Jāyikā**ti kucchitā bhariyā, sabbattha garahāyaṁ ka-saddo. **So vatāhaṁ pabbajeyyan**ti sohaṁ kesamassuṁ ohāretvā pabbajjeyyaṁ, yohaṁ puriso nāma assaṁ vatāti pabbajjāvasena attano purisaṁ bodheyya. Taṁsabhāve ṭhitassa bodhā na tu dukkarā, sā **khaṭopikā. Sā** kumbhī. Meṇḍhakaseṭṭhino **aḍḍhateḷasāni koṭṭhāgārasatāni viya.**

153. **Suvaṇṇanikkhasatānan**ti anekesaṁ suvaṇṇanikkhasatānaṁ. **Cayo**ti santānehi nicayo avīci niccappabandhanicayo. Tenāya **"santānato katasannicayo"**ti.

154. Heṭṭhā kiñcāpi appajahanakā paṭhamaṁ dassitā, pajahanakā padhānā, tesañca vasenettha puggalacatukkaṁ dassitaṁ. **Te tañceva pajahantī**ti pajahanakā paṭhāmaṁ gahitā. **Rāsivasenā**ti "idhudāyi ekacco puggalo"ti-ādinā catukke āgatavibhāgaṁ anāmasitvā "te te"ti pacuravasena vuttaṁ. Tenāha **"na pāṭiyekkaṁ vibhattā"**ti. Avibhāgena gahitavatthūsu vibhāgato gahaṇaṁ lokasiddhametanti dassetuṁ **"yathā**

---

1. Sākabhojī (Ka)

nāmā"ti-ādi vuttaṁ. **Pajahanakapuggalā**ti "te tañceva pajahantī"ti evaṁ pajahanakapuggalā eva.

Upadhi-anudhāvanakāti upadhīsu anu-anudhāvanakā upadhiyo ārabbhapavattanakā. **Vitakkāyevā**ti kāmasaṅkappādivitakkāyeva. **Indriyanānattatā**ti vimuttiparipācakānaṁ indriyānaṁ paropariyattaṁ. Tassa hi vaseneva te cattāro puggalā jātā. Aggamaggatthāya vipassanaṁ ussukkāpetvā yāva na taṁ maggena samugghātenti, tāva nappajahanti nāma. Iti heṭṭhimā tayopi ariyā appahīnassa kilesassa vasena "nappajahantī"ti vuttā, pageva puthujjanā. Vuttanayena pana vipassanaṁ maggena ghaṭentā te cattāro janā aggamaggakkhaṇe pajahanti nāma, te eva tattha sīghakārino khippaṁ pajahanti nāma. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

Saṁvegaṁ katvā aggiṁ akkantapuriso viya. **Maggenā**ti anukkamāgatena aggamaggena. **Mahāhatthipadopame**ti mahāhatthipadopamasutte[1]. Tattha hi "tassa dhātārammaṇameva cittaṁ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccatī"ti[2] ettha atitikkhanātitikkhanātimanda-atimandapuggalavasena aṭṭhakathāyaṁ[3] tayo vārā uddhaṭā, tattha majjhimavaseneva pañho kathito. **Indriyabhāvane**ti indriyabhāvanāsutte, tatthāpi majjhimanayeneva pañho kathito. Tenāha **"imesū"**ti-ādi.

Tanti "upadhī"ti vuttaṁ khandhapañcakaṁ. **Dukkhassa mūlan**ti sabbassapi vaṭṭadukkhassa kāraṇaṁ. **Niggahaṇo**ti nirupādāno. Tenāha **"nittaṇho"**ti.

155. **Ye pajahantī**ti "te tañceva pajahantī"ti evaṁ vuttapuggalā. **Te ime nāma ettake kilese pajahantī**ti ye te puthujjanā lābhino ca pañca kāmaguṇe ettake taṁtaṁjhānādivatthuke ca taṁtaṁmaggavajjhatāya paricchinnattā ettake kilese pajahanti. **Ye nappajahantī**ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. **Asucisukhaṁ** kāyāsucisannissitattā. **Anariyehī**ti aparisuddhehi. **Paṭilābhato bhāyitabbaṁ** kilesadukkhagatikattā. **Vipākato bhāyitabbaṁ** apāyadukkhagati kattā. **Gaṇatopi kilesatopi vivittasukhan**ti gaṇasaṅgaṇikato ca

1. Ma 1. 242 piṭṭhe. 2. Ma 1. 243 piṭṭhe. 3. Ma-Ṭṭha 2. 129 piṭṭhe.

kilesasaṅgaṇikato ca vivittasukhaṁ. **Rāgādivūpasamatthāyā**ti rāgādivūpasamāvahaṁ sukhaṁ. **Na bhāyitabbaṁ** sampati āyatiñca ekantahitabhāvato.

156. **Iñjitasmin**ti paccatte bhummavacananti āha **"iñjanan"**ti-ādi. Iñjati tenāti **iñjitaṁ,** tassa tassa jhānassa khobhakaraṁ oḷārikaṁ jhānaṅgaṁ. **Catutthajjhānaṁ aniñjanaṁ** sannisinnābhāvato. Tathā hi vuttaṁ "ṭhite āneñjappatte"ti[1].

Alaṁ-saddo yuttatthopi hoti "alameva nibbindituṁ, alaṁ vimuccitun"ti-ādīsu[2], tasmā **analaṁ** anusaṅgaṁ[3] kātuṁ ayuttanti attho. Tenāha **"akattabba-ālayanti vadāmī"**ti. **Sanniṭṭhānan**ti sammāpaṭipattiyaṁ alaṁ ettāvatāti ussāhapaṭippassambhanavasena sanniṭṭhānaṁ na kātabbanti yojanā. Uddhambhāgiyasaññitaṁ **aṇuṁ vā** orambhāgiyasaññitaṁ **thūlaṁ vā,** rūparāgoti evarūpaṁ **aṇuṁ vā** kāmāsavo paṭighanti evarūpaṁ **thūlaṁ vā,** mudunā pavatti-ākāravisesena **appasāvajjaṁ,** kammabandhanaṭṭhena vā **appasāvajjaṁ,** tabbipariyāyato **mahāsāvajjaṁ** veditabbaṁ. Nātitikkhapaññassa vasena desanāya pavattattā **"neyyapuggalassa vasenā"**ti vuttaṁ. Sabbaso hi pariyādinnanikantikassa ariyapuggalassa vasena saññāvedayitanirodhassa āgatattā **"arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitā"**ti vuttaṁ. Yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Laṭukikopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Cātumasuttavaṇṇanā

157. **Yathā-upanissayenā**ti yo yo upanissayo yathā upanissayo, tena yathā-upanissayena sammāpayogena. **Patiṭṭhahissanti** sāsane patiṭṭhaṁ paṭilabhissanti. **Vasanaṭṭhānānī**ti vassaggādivasena vasanaṭṭhānāni. **Saṇṭhāpayamānā**ti suvibhattabhāvena ṭhapentā.

Avinibbhogasaddanti vinibhuñjitvā gahetuṁ asakkuṇeyyasaddaṁ. Vacīghosopi hi bahūhi ekaccaṁ pavattito ṭhānato ca dūrataro kevalaṁ

---

1. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 314, 315, 346, 347; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 161; Saṁ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.
3. Anusaṅgāya (Ka)

mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṁ vā nayane.

158. **Vavassaggatthe**ti nicchayatthe, idaṁ tāva amhehi vuccamānavacanaṁ ekantasotabbaṁ, pacchā tumhehi kātabbaṁ karothāti adhippāyo. **Vacanaparihāro**ti tehi Sakyarājūhi vuttavacanassa parihāro. **Lesakappan**ti kappiyalesaṁ. **Dhuravahā**ti dhuravāhino, dhorayhāti attho. **Pādamūlan**ti upacāraṁ vadati. **Vigacchassatī**ti hāyissati. **Paṭippharito**ti na bhagavato sammukhāva, Sakyarājūnaṁ puratopi vippharitova hoti.

159. **Abhinandatū**ti abhimukho hutvā pamodatu. **Abhivadatū**ti abhirūpavasena vadatu. **pasādaññathattan**ti appasādassa vipariṇāmo hīnāyāvattanasaṅkhātaṁ parivattanaṁ. Tenāha "**vibbhamantānaṁ. Vipariṇāmaññatatthan**"ti. Kāraṇūpacārena sassesu bījapariyāyoti āha "**bījānaṁ taruṇānanti taruṇasassānan**"ti. Taruṇabhāveneva tassa bhāvino phalassa abhāvena **vipariṇāmo.**

160. Kattabbassa saraseneva karaṇaṁ cittaruciyaṁ, na tathā parassa ussādanenāti āha "**pakkosiyamānānaṁ gamanaṁ nāma na phāsukan**"ti. **Mayampi** bhagavā viya **diṭṭhadhammasukhavihāreneva viharissāmāti dīpeti.** Pakatiyā vivekajjhāsayabhāvato viraddho āgatassa bhārassa avahanatoyeva. Tenāha "**attano bhārabhāvaṁ na aññāsī**"ti.

161. **Kasmā ārabhī**ti? Sappāyato. Pañcasatā hi bhikkhū abhinavā, tasmā tesaṁ ovādadānatthaṁ bhagavā imaṁ desanaṁ ārabhīti.

162. **Kodhupāyāsassā**ti ettha kujjhanaṭṭhena kodho, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḷhaṁ āyāsaṭṭhena upāyāso. Anekavāraṁ pavattitvā attanā samavetaṁ sattaṁ ajjhottharitvā sīsaṁ ukkhipituṁ adatvā anayabyasanapāpanena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tenāha "**kodhupāyāse**"ti-ādi.

163. **Odarikattena khādito**ti odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikākappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro.

164. **Pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā**ti ettha kāmarāgābhibhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṁ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṁ saṁsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṁ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṁ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi.

165. **Rāgānuddhaṁsitenā**ti rāgena anuddhaṁsitena. **Caṇḍhamacchaṁ āgammā**ti susukādicaṇḍhamacchaṁ āgamma. **Mātugāmaṁ āgammā**ti mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṁ adhīrapurisaṁ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena anavasesaṁ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṁ asamatthaṁ karonto anayabyasanaṁ pāpeti. Tenāha **"mātugāmaṁ āgamma uppannakāmarāgo vibbhamatī"**ti.

Bhayaṁ nāma yattha bhāyitabbavatthu, tattha otarantasseva hoti, na anotarantassa, taṁ otaritvā bhayaṁ vinodetvā tattha kiccaṁ sādhetabbaṁ, itarathā catthasiddhi na hotīti imamatthaṁ upamopamitabbasarūpavasena dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **udakaṁ nissāya ānisaṁso** pipāsavinayanaṁ sarīrasuddhi pariḷāhūpasamo kāya-utuggāhāpananti evamādi. **Sāsanaṁ nissāya ānisaṁso** pana saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṁsādivasena anekavidho, so **Visuddhimagge**[1] vuttanayena veditabbo. **Vuttappakāro ānisaṁso hoti** tāni bhayāni abhibhuyya pavattassāti adhippāyo. **Imāni abhāyitvā**ti imāni kodhūpāyāsādibhayāni abhibhuyya pavattitvā abhāyitvā. Kodhūpāyāsādayo hi bhāyati etasmāti bhayanti vuttā. **Thero**ti mahādhammarakkhitatthero. Kāmaṁ pahānābhisamayakālo eva sacchikiriyābhisamayo, sammādiṭṭhiyā pana saṁkilesavodānadhammesu kiccaṁ asaṁkiṇṇaṁ katvā dassetuṁ samānakālikampi asamānakālikaṁ viya vuttaṁ **"taṇhāsotaṁ chinditvā nibbānapāraṁ daṭṭhuṁ na sakkotī"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cātumasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe.

8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā

166. Yattha bodhisattapamukho vānaro naḷakena pānīyaṁ pivi, sā pokkharaṇī, tassāmanto bhūmippadeso, tattha niviṭṭhagāmo ca "naḷakapānan"teva paññāyittha, idha pana gāmo adhippetoti āha **"naḷaka pāneti evaṁnāmake gāme"ti.** Idāni tamatthaṁ āgamanato paṭṭhāya dassetuṁ **"pubbe kirā"**ti-āraddhaṁ. **Paññavā**ti itikattabbatāya paññāya paññavā.

Thūladīghabahulabhāvena mahatīhi dāṭhikāhi[1] samannāgatattā **mahādāṭhiko.** "Udakarakkhaso ahan"ti vatvā vānarānaṁ kañci amuñcitvā "sabbe tumhe mama hatthagatā"ti dassento **"tumhe pana sabbe khādissāmī"**ti āha. **Dhami -pa- piviṁsū**ti bodhisattena gahitanaḷo anavaseso abbhantare sabbasandhīnaṁ nibbādhena[2] ekacchiddo ahosi. **Neva maṁ tvaṁ vadhissasī**ti udakarakkhasa tvaṁ vadhitukāmopi mama purisathāmena na vadhissasi.

Evaṁ pana vatvā mahāsatto "ayaṁ pāpo ettha pānīyaṁ pivante aññepi satte mā bādhayitthā"ti karuṇāyamāno "ettha jāyantā naḷā sabbe apabbabandhā ekacchiddāva hontū"ti adhiṭṭhāya gato. Tenāha **"tato paṭṭhāyā"**ti-ādi.

167. Anuruddhappamukhā bhikkhū bhagavatā "kacci tumhe anuruddhā"ti pucchitāti thero **"taggha mayaṁ bhante"**ti-āha.

Sace pabbajati, jīvitaṁ labhissati, no aññathāti raññā pabbajjāya abhinītāti **rājābhinītā. Corābhinītā**ti etthāpi eseva nayo. **Corānaṁ mūlaṁ chindanto** "kaṇṭakasodhanaṁ karissāmī"ti. **Ājīvikāyā**ti ājīvena jīvitavuttiyā. **Imesu pana** Anuruddhattherādīsu.

Vivekanti pubbakālikakiriyappadhānaṁ "abyāpajjaṁ upetan"ti-ādīsu viyāti āha **"viviccā"**ti, viviccitvā vivitto hutvā vinā hutvāti attho. **Pabbajitakiccan**ti pabbajitassa sāruppakiccaṁ. **Samaṇakiccan**ti samaṇabhāvakaraṇakiccaṁ. Yadaggena hi pabbajitakiccaṁ kātuṁ na sakkoti, tadaggena samaṇabhāvakarampi kiccaṁ kātuṁ na sakkoti. Tenāha **"soyevā"**ti-ādi.

---

1. Dāṭhāhi (?)
2. Abhāvena (Ka)

168. **Appaṭisandhike** tāva byākaronto pavattīsu ṭhānaṁ atītoti katvā upapattīsu byākaroti nāma tattha patisandhiyā abhāvakittanato. **Mahantatuṭṭhino**ti vipulapamodā.

169. **Imassā**ti "assā"ti padassa atthavacanaṁ. Imassa ṭhitassa āyasmato sāmaṁ diṭṭho vā hoti anussavasuto vāti yojanā. **Samādhipakkhikā dhammā dhammāti adhippetā,** samādhi pana **evaṁvihārī**ti ettha vihārasaddena gahito, **evaṁvimuttā**ti ettha pana vimuttisaddena phalavimutti gahitā. **Caratopī**ti samathavipassanācārena caratopi viharantassapi. Upāsaka-upāsikāṭhānesu labbamānampi[1] arahattaṁ appakabhāvato[2] pāḷiyaṁ anuddhaṭanti daṭṭhabbaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Naḷakapānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Goliyānisuttavaṇṇanā

173. **Padasamācāro**ti taṁtaṁpaccayabhedadassanāya vigatattā pakārehi daliddasamācāro, sithilasamācāroti attho. Yasmā pana tādiso samācāro thiro daḷho nāma na hoti, tasmā vuttaṁ **"dubbalasamācāro"**ti. "Sākhasamācāro"ti vā pāṭho, tattha tattha lagganaṭṭhena sākhāsadisassīloti attho. Tenāha **"oḷārikācāro"ti paccayesu sāpekkho**ti paccayesu sāpekkhatāya eva hissa oḷārikācāratā veditabbā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṁ patisso, patissavacanabhūtaṁ taṁsabhāgañca yaṁ kiñci gāravanti attho. Saha patissenāti **sappatissena,** sappatissavena ovādasampaṭicchanena. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo, tena saha patissenāti sabbaṁ pubbe viya. Tenāha **"sajeṭṭhakenā"**ti. **Serivihāro** nāma attappadhānavāso. Tenāha **"niraṅkusavihārenā"**ti.

Anupakhajjāti anupakaḍḍhitvā, garuṭṭhāniyānaṁ antaraṁ anāpucchā anupavisitvāti imamatthaṁ dassetuṁ **"tattha yo"**ti-ādi vuttaṁ.

---

1. Labhantampi (Ka) 2. Appattabhāvato (Ka)

Ābhisamācārikanti abhisamācāre bhavaṁ. Kiṁ pana tanti āha "**vattapaṭipattimattampī**"ti. Nātikālasseva saṁghassa purato pavisitabbaṁ, na pacchā paṭikkkamitabbanti adhippāyena atikāle ca gāmappaveso atidivā paṭikkamanañca nivāritaṁ, taṁ dassetuṁ "**na atipāto**"ti-ādi vuttaṁ. **Uddhaccapakatiko**ti vibbhantacitto. **Avacāpalyenā**ti daḷhavātāpahatapallavasadisena lolabhāvena.

Paññavatāti iminā bhikkhusāruppesu itikattabbesu upāyapaññā adhippetā, na sutamayapaññā. **Abhidhamme abhivinaye yogo**ti iminā bhāvanāpaññā-uttarimanussadhamme yogo pakāsito. **Yogo**ti ca paricayo uggaṇhavasena.

Āruppāti iminā catassopi arūpasamāpattiyo gahitā, tā pana catūhi rūpasamāpattīhi vinā na sampajjantīti āha "**āruppāti ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo vuttā hontī**"ti. **Kasiṇe**ti dasavidhe kasiṇe. **Ekaṁ parikammakammaṭṭhānan**ti yaṁ kiñci ekabhāvanāparikammadīpanaṁ khandhakammaṭṭhānaṁ. Tenāha "**paguṇaṁ katvā**"ti. Kasiṇaparikammaṁ pana taggahaṇeneva gahitaṁ hoti, lokiyā uttarimanussadhammā heṭṭhā gahitāti āha "**uttarimanussadhammeti iminā sabbepi lokuttaradhamme dassetī"ti. Neyyapuggalassa vasenā**ti jānitvā vitthāretvā ñātabbapuggalassa vasenāti.

Goliyānisuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

---

10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā

174. **Pañca ānisaṁse**ti appābādhatādike pañca guṇe. Tattha akkhirogakucchirogādīnaṁ abhāvo **appābādhatā.** Sarīre tesaṁ kuppanadukkhassa abhāvo **appātaṅkaṁ.** Sarīrassa uṭṭhānasukhatā **lahuṭṭhānaṁ. Balaṁ** nāma kāyabalaṁ. **Phāsuvihāro** iriyāpathasukhatā. **Anupakkhandānī**ti duccajanavasena sattānaṁ anupaviṭṭhāni. **Sañjānissathā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tasmā iti evaṁ ānisaṁsanti attho.

175. Āvāse niyuttāti **āvāsikā** tassa anativattanato. Tenāha "**nibaddhavāsino**"ti, niyatavāsinoti attho.

Tannibandhāti nibandhaṁ vuccati byāpāro, tattha bandhā pasutā ussukāti tannibandhā. Kathaṁ te tattha nibandhāti āha **"akataṁ senāsanan"**ti-ādi. Uppajjanakena kālena pattabbaṁ **kālikaṁ.** So pana kālo anāgato eva hotīti āha **"anāgate kāle pattabban"**ti.

178. **Ettakā vedanā sevitabbā**ti aṭṭhārasapi nekkhammanissitā vedanā sevitabbā, gehassitā **na sevitabbā.**

181. **Taṁ kataṁ** soḷasavidhassapi kiccassa niṭṭhitattā. **Anulomikānī**ti utusukhabhāvena anurūpāni. Tenāha **"kammaṭṭhānasappāyānī"**ti. **Samānaṁ kurumānā**ti omattataṁ adhimattatañca pahāya samakiccataṁ sampādentā.

182. **Te dve hontī**ti te ādito vuttā dve.

Ubhato[1] ubhayathā ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. Tathā hi vuttaṁ **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[2] "dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto"ti. Tattha keci tāva therā "samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgavimutto"ti vadanti. Aññe therā "ayaṁ ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṁ nissāya ṭhito puna tato muccanato nāmanissitako"ti vatvā tassa ca sādhakaṁ—

"Accī yathā vātavegena khittā, (Upasivāti bhagavā,)
Atthaṁ paleti na upeti saṅkhaṁ.
Evaṁ muni nāmakāyā vimutto,
Atthaṁ paleti na upeti saṅkhan"ti[3]—

imaṁ suttapadaṁ vatvā "nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti vadanti. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti akkhātoti. Apare pana "samāpattiyā

---

1. Aṁ-Ṭī 3. 149 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Abhi-Ṭṭha 3. 41 piṭṭhe.
3. Khu 1. 440; Khu 8. 12, 108, 110 piṭṭhesu.

vikkhambhanavimokkhena ekavāraṁ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṁ vimuttoti evaṁ ubhatobhāgavimutto"ti vadanti. Ettha paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Dutiyavāde ubhatobhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatiyavāde pana dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṁ viseso. Kilesehi vimutto, kilesā vā vikkhambhanasamucchedehi kāyadvayato vimuttā assāti ayamattho daṭṭhabbo. Tenāha **"dvīhi bhāgetī"**ti-ādi.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcettha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṁ viya duvaṅgikaṁ āneñjappattanti vuccati, taṁ pana padaṭṭhānaṁ katvā arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato avimuttattā. Taṁ hi kilesakāyatova vimuttaṁ, na rūpakāyato, tasmā kato vuṭṭhāya arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha **"catunnaṁ arūpa -pa- pañcavidho hotī"**ti. "Rūpī rūpāni passatī"ti-ādike nirodhasamāpatti-ante aṭṭha vimokkhe vatvā[1] "yato ca kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṁ vuccati Ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto"ti yadipi **mahānidāne**[2] vuttaṁ, taṁ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha sabba-ubhatobhāgavimuttasaṅgahaṇatthaṁ **"pañcavidho hotī"**ti vatvā **"pāḷi panettha -pa- abhidhamme aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā**"ti āha. Idhāpi hi kīṭāgirisutte "idha bhikkhave ekacco puggalo -pa- ubhatobhāgavimutto"ti arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro nirodhaṁ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggaloti-ādīsu **katamo**ti pucchāvacanaṁ, **puggalo**ti asādhāraṇato pucchitabbavacanaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Ekacco**ti

1. Patvā (Ka) Mūlaṭī 3. 34 piṭṭhe pana passitabbaṁ. 2. Dī 2. 60 piṭṭhe.

eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṁ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā hontīti evamattho daṭṭhabbo.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassā[1] patiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigata-aṭṭhavimokkhena sabbaso āsavehi vimutto, tassetaṁ adhivacanaṁ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimutto hotīti vuttovāyamattho. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṁnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā "sattisayo"ti. **Pāḷī**ti abhidhammapāḷi. **Etthā**ti etissaṁ paññāvimuttikathāyaṁ. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavasenevā**ti avadhāraṇena idhāpi paṭikkhepavaseneva āgatabhāvaṁ dasseti. Tenāha **"kāyena phusitvā viharatī"**ti.

Phuṭṭhantaṁ sacchikarotīti phuṭṭhānaṁ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṁ arūpajjhānānaṁ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṁ hoti. Bhāvanapuṁsakaṁ vā etaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti-ādīsu[2] viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato, nirodhaṁ pana ārammaṇaṁ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṁ nirodhaṁ yathā-ālocitaṁ nāmakāyena sacchikarotīti **"kāyasakkhī"**ti vuccati, na tu "vimutto"ti ekaccānaṁ āsavānaṁ aparikkhīṇattā.

---

1. Na tassa (Aṁ-Ṭī 3. 151 piṭṭhe.)
2. Vi 1. 1 piṭṭhe.

Tenāha **"jhānaphassaṁ paṭhamaṁ phusati, pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikarotī"**ti. Ayaṁ catunnaṁ arūpasamāpattīnaṁ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṁ pattānaṁ catunnaṁ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappatta-anāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hoti. Tena vuttaṁ **abhidhammaṭīkāyaṁ**[1] "kāyasakkhimhipi eseva nayo"ti.

Diṭṭhantaṁ patthоti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṁ pattoti vuttaṁ hoti. "Diṭṭhattā patto"tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṁ dīpeti. Tenāha **"dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṁ hotī"**ti. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato yāva aggamaggaṭṭhā, tāva **diṭṭhippatto.** Tenāha **"sopi kāyasakkhi viya chabbidho hotī"**ti. Yathā pana paññāvimutto pañcavidho vutto, evaṁ ayampi sukkhavipassako, catūhi rūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṁ dukkhan**ti ettakaṁ dukkhaṁ na ito uddhaṁ dukkhanti. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṁ upādānakkhandhapañcakaṁ dukkhasaccanti yathāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṁ janeti nibbatteti, tato taṁ dukkhaṁ samudeti tasmā naṁ **"ayaṁ dukkhasamudayo"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Yasmā pana idaṁ dukkhaṁ samudayo ca nibbānaṁ patvā nirujjhati appavattiṁ gacchati, tasmā **"ayaṁ dukkhanirodho"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṁ dukkhanirodhaṁ gacchati, tena **"ayaṁ dukkhanirodhagāminipaṭipadā"ti yathābhūtaṁ pajānāti.** Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṁ dassitaṁ. Idāni taṁ ekakkhaṇe dassetuṁ **"tathāgatappaveditā"**ti-ādi vuttaṁ, tassattho āgamissati.

Saddhāya vimuttoti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvo dīpito hoti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevā**ti "sotāpattiphalan"ti-ādinā vuttanayena. **Saddahantassā**ti "ekaṁsato ayaṁ paṭipadā kilesakkhayaṁ āvahati sammāsambuddhena bhāsitatthā"ti evaṁ saddahantassa. Yasmā panassa

---

1. Mūlaṭī 3. 35 piṭṭhe.

aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṁ visesaṁ passato tattha tattha pacakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṁ **"saddahantassa viyā"**ti. Sesapadadvayaṁ tasseva vevacanaṁ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyapaṭipadānānattena saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṁ paññānānattaṁ hotīti dassitaṁ. **Abhidhammaṭṭhakathāyampi**[1] "nesaṁ kilesappahāne nānattaṁ natthi, paññāya nānattaṁ atthiyevā"ti vatvā "āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṁ katan"ti vuttaṁ.

Paññāsaṅkhātaṁ dhammaṁ adhimattatāya pubbaṅgamaṁ hutvā pavattaṁ anussaratīti **dhammānusārī.** Tenāha **"dhammo"**ti-ādi. Saddhaṁ anussarati saddhāpubbaṅgamaṁ maggaṁ bhāvetīti imamatthaṁ **"eseva nayo"**ti atidisati. Paññaṁ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṁ sātisayaṁ pavattetīti attho. Tenāha **"paññāpubbaṅgamaṁ ariyamaggaṁ bhāvetī"**ti. **Saddhāvāhin**ti ettha vuttanayena attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Etesan**ti yathāvuttānaṁ ubhatobhāgavimuttādīnaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ kīṭāgirisutte. Nanu ca aṭṭhasamāpattilābhivasena ubhatobhāgavimutto kāyasakkhī-ādayo ca abhidhamme[2] āgatā, kathamidha arūpajjhānalābhīvaseneva uddhaṭāti codanaṁ sandhāyāha **"yasmā"**ti-ādi.

Phusitvā patvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti na āsavā paññāya passīyanti[3], dassanakāraṇā paññāya parikkhīṇā "disvā paññāya parikkhīṇā"ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṁ āsavānaṁ khayassa purimakiriyā hotīti. **Tathāgatena paveditā**ti Bodhimaṇḍe nisīditvā tathāgatena paṭividdhā viditā pacchā paresaṁ pākaṭīkatā. **"Catusaccadhammā"**ti vatvā tadantogadhattā sīlādīnaṁ **"imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitan"**ti-ādi vuttaṁ. **Atthenā**ti avippaṭisārādipayojanena tasmiṁ tasmiṁ pīti-ādikena[4] atthena. **Kāraṇenā**ti sappurisūpanissayādinā kāraṇena tasmiṁ tasmiṁ

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 43 piṭṭhe.
2. Abhi 3. 117 piṭṭhe.
3. Passanti (Mūlaṭī 3. 35 piṭṭhe.)
4. Sīlādikena (Ka)

samādhi-ādipadaṭṭhānatāya sīlādi**kāraṇe. Ciṇṇacaritattā**ti saddhāciṇṇabhāvena sambodhāvahabhāve. Tattha tattha **vicaritā** visesena caritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Patiṭṭhitā hoti** maggena āgatattā. **Mattāya** parittappamāṇena. **Olokanaṁ khamanti,** paññāya gahetabbataṁ upenti.

Tayoti kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā. **Yathāṭhitova pāḷi-attho,** na tattha kiñci niddhāretvā vattabbaṁ atthīti suttantapariyāyena avuttaṁ vadati. **Tassa maggassā**ti sotāpattimaggassa yaṁ kātabbaṁ, tassa adhigatattā. **Upari pana tiṇṇaṁ maggānaṁ atthāya sevamānā** anulomasenāsanaṁ, **bhajamānā** kalyāṇamitte, **samannānayamānā** indriyāni **anupubbena** bhāvanāmaggappaṭipāṭiyā **arahattaṁ pāpuṇissanti** maggassa anekacittakkhaṇikatāyāti ayamettha suttapadese pāḷiyā attho.

Imameva pāḷiṁ gahetvāti "katamo ca puggalo saddhānusārī"ti maggaṭṭhe puggale vatvā "imassa kho ahaṁ bhikkhave"ti-ādinā tesaṁ vasena anulomasenāsanasevanādīnaṁ vuttattā imameva yathāvuttaṁ pāḷipadesaṁ gahetvā **"lokuttaradhammo bahucittakkhaṇiko"**ti vadati. **So vattabbo**ti so vitaṇḍavādī evaṁ vattabbo. Yadi maggaṭṭhapuggale vatvā anulomikasenāsanasevanādi pāḷiyaṁ vuttanti maggasamaṅgino eva hutvā te tathā paṭipajjanti, evaṁ sante senāsanapaṭisaṁyuttarūpādivipassanaggahaṇasmiṁ tava matena maggasamaṅgino eva āpajjeyyuṁ, na cetaṁ evaṁ hoti, tasmā suttaṁ me laddhanti yaṁ kiñci mā kathehīti vāretabbo. Tenāha **"yadi aññena cittenā"**ti-ādi. Tattha **evaṁ sante**ti nānācitteneva senāsanapaṭisevanādike sati. Tattha pāḷiyaṁ yadi lokuttaradhammasamaṅgino eva pañcaviññāṇasamaṅgikālepi lokuttarasamaṅgitaṁ **sace sampaṭicchasi, satthārā saddhiṁ paṭivirujjhasi** suttavirodhadīpanato. Tenāha **"satthārā hī"**ti-ādi. Dhammavicāraṇā nāma tuyhaṁ avisayo, tasmā **yāguṁ pivāhīti uyyojetabbo.**

183. **Ādikenevā**ti paṭhameneva. **Anupubbasikkhā**ti anupubbeneva pavattasikkhāya. Tenāha **"karaṇatthe paccattavacanan"**ti. Saddhā jātā etassāti **saddhājāto,** agyāhitātipakkhepena jāta-saddassa

pacchāvacanaṁ. Evametanti adhimuccanaṁ **okappaniyasaddhā. Santike nisīdati** upaṭṭhānavasena. **Sādhukaṁ katvā dhāretī**ti yathāsutaṁ dhammaṁ vācuggatakaraṇavasena taṁ paguṇaṁ katvā sāravasena dhāreti. **Chando jāyatī**ti dhammesu nijjhānakkhamesu ime dhamme bhāvanāpaññāya paccakkhato ñassāmīti kattukamyatākusalacchando jāyati. **Ussahatī**ti chando uppādamatte aṭṭhatvā tato bhāvanārambhavasena ussahati. **Tulayati** sammasanavasena saṅkhāre. **Tīraṇavipassanāya tulayanto**ti tīraṇapariññāya jānitvā upari pahānapariññāya vasena paritulayanto paṭijānanto. **Maggapadhānaṁ padahatī**ti maggalakkhaṇaṁ padhānikaṁ maggaṁ padahati. **Pesitacitto**ti nibbānaṁ pati pesitacitto. **Nāmakāyenā**ti maggappaṭipāṭiyā taṁtaṁmaggasampayuttanāmakāyena. **Na pana kiñci āhā**ti dūratāya samānaṁ na kiñci vacanaṁ bhagavā āha te daḷhataraṁ niggaṇhituṁ.

184. Paṇena vohārena byākaraṇaṁ **paṇaviyā,** paṇaviyā abhāvena **opaṇaviyā. Na upetī**ti na yujjati. Tanti idaṁ idha adhippetaṁ **paṇopaṇaviyaṁ dassetuṁ.** Tayidaṁ sabbaṁ bhagavā "mayaṁ kho āvuso sāyañceva bhuñjāmā"ti assajipunabbasukehi vuttaṁ sikkhāya avattanabhāvadīpanavacanaṁ sandhāya vadati.

Ukkhipitvāti sīsena gahetvā viya samādāya. **Anudhammo**ti anurūpo sabhāvo, sāvakabhāvassa anucchavikā paṭipatti. **Rohanīyan**ti viruḷhibhāvaṁ. Siniyhati ettha, etena vāti sineho, kāraṇaṁ. Taṁ ettha atthīti **sinehavantaṁ,** pādakanti attho. **Taco ekaṁ aṅgan**ti taco vīrapakkhabhāve ekamaṅgaṁ. Padhānaṁ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṁ nimittaṁ avosānaṁ anāpajjanakasseva vīriyassa ekaṁ aṅgaṁ ekaṁ kāraṇaṁ. Evaṁ sesesu vattabbaṁ. Tenāha **"arahattaṁ appatvā na vuṭṭhahissāmīti evaṁ paṭipajjatī"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Kīṭāgirisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca bhikkhuvaggavaṇṇanā.

3. Paribbājakavagga

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. **Tatthā**ti ekapuṇḍarīkasaññite paribbājakārāme. Anāgatapubbo lokiyasamudāhāravasena **"cirassaṁ kho bhante"**ti-ādinā vuccati, ayaṁ panettha āgatapubbataṁ upādāya tathā vutto. Bhagavā hi kesañci vimuttijanatthaṁ, kesañci indriyaparipākatthaṁ, kesañci visesādhigamatthaṁ kadāci titthiyārāmaṁ upagacchati. **Ananuññāya ṭhatvā**ti ananujānitabbe ṭhatvā. **Anujānitabbaṁ siyā** anaññātassa ñeyyassa abhāvato. Yāvatakaṁ hi ñeyyaṁ, tāvatakaṁ bhagavato ñāṇaṁ, yāvatakañca bhagavato ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Tenevāha "na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabban"ti-ādi[1]. **Sabbaññutaññāṇena hi** bhagavā **āvajjetvā pajānāti.** Vuttaṁ hetaṁ "āvajjanapaṭibaddhaṁ buddhassa bhagavato ñāṇan"ti[2]. Yadi evaṁ "caraṁ samāhito nāgo, tiṭṭhaṁ nāgo samāhito"ti[3] idaṁ suttapadaṁ kathanti? Vikkhepābhāvadīpanapadametaṁ, na anāvajjanenapi ñāṇānaṁ pavattiparidīpanaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vitthārato vuttameva.

186. **Yāvadevā**ti idaṁ yathāruci pavatti viya aparāparuppattipi icchitabbāti tadabhāvaṁ dassento āha **"sakiṁ khīṇānaṁ āsavānaṁ puna khepetabbābhāvā"**ti. **Paccuppannajānanaguṇan**ti idaṁ dibbacakkhuñāṇassa paribhaṇḍañāṇaṁ anāgataṁsañāṇaṁ anādiyitvā vuttaṁ, tassa pana vasena anāgataṁsañāṇaguṇaṁ dassetīti vattabbaṁ siyā.

Gihiparikkhāresūti vatthābharaṇādidhanadhaññādigihiparikkhāresu. Gihiliṅgaṁ pana appamāṇaṁ, tasmā gihibandhanaṁ chinditvā dukkhassantakarā hontiyeva. Sati pana dukkhassantakiriyāya gihiliṅge te na tiṭṭhantiyevāti dassento **"yepī"**ti-ādimāha. **Sukkhāpetvā** samucchinditvā. Arahattaṁ pattadivaseyeva pabbajanaṁ vā parinibbānaṁ vāti ayaṁ nayo na sabbasādhāraṇoti āha **"bhūmadevatā pana tiṭṭhantī"**ti. Tattha

---

1. Khu 7. 280; Khu 8. 93; Khu 9. 127 piṭṭhesu.
2. Khu 11. 109 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 304 piṭṭhe.

kāraṇavacanaṁ **“nilīyanokāsassa atthitāyā”**ti. Araññapabbatādipavivekaṭṭhānaṁ **nilīyanokāso. Sesakāmabhave**ti kāmaloke. **Laḷitajanassā**ti ābharaṇālaṅkāranaccagītādivasena vilāsayuttajanassa.

Sopīti “so aññatra ekenā”ti vutto sopi. Karato na karīyati pāpanti evaṁ **na kiriyaṁ paṭibāhati.** Yadi attānaṁyeva gahetvā katheti, atha kasmā mahāsatto tadā ājīvakapabbajjaṁ upagacchīti āha **“tadā kirā”**ti-ādi. **Tassapī**ti na kevalaṁ aññesaṁ eva pāsaṇḍānaṁ, tassapi. **Vīriyaṁ na hāpesī**ti tapojigucchavādaṁ samādiyitvā ṭhito virāgatthāya taṁ samādiṇṇavattaṁ na pariccaji, satthusāsanaṁ na chaḍḍesi. Tenāha **“kiriyavādī hutvā sagge nibbattatī”**ti.

Tevijjavacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Aggivacchasuttavaṇṇanā

187. Lokassa sassatatāpavattipaṭikkhepavasena pavatto vādo ucchedavādo eva hotīti sassataggāhābhāve ucchedaggāhabhāvato puna paribbājakena “asassato loko”ti vadantena ucchedaggāho pucchito, bhagavatāpi so eva paṭikkhittoti āha **“dutiye nāhaṁ ucchedadiṭṭhiko”**ti. **Antānantikādivasenā**ti ettha **antānantika**ggahaṇena antavā loko anantavā lokoti imaṁ vādadvayamāha. **Ādi**-saddena “taṁ jīvaṁ taṁ sarīran”ti-ādi vādacatukkaṁ saṅgaṇhāti, itaraṁ pana dvayaṁ sarūpeneva gahitanti. **Paṭikkhepo veditabbo**ti “tatiye nāhaṁ antavādiṭṭhiko, catutthe nāhaṁ anantavādiṭṭhiko”ti evamādinā paṭikkhepo veditabbo. “Hoti tathāgato paraṁ maraṇā”ti ayampi sassatavādo, so ca kho aparantakappokavasena, “sassato loko”ti pana pubbantakappikavasenāti ayametesaṁ viseso. “Na hoti tathāgato paraṁ maraṇā”ti ayampi ucchedavādo, so ca kho sattavasena, “asassato loko”ti pana sattasaṅkhāravasenāti vadanti.

189. Sappatibhayaṁ uppajjanato saha dukkhenāti **sadukkhaṁ.** Tenāha **"kilesadukkhenā"**ti-ādi. **Tesaṁyevā**ti kilesadukkhavipākadukkhānaṁyeva. **Sa-upaghātakan**ti sabādhaṁ. **Sa-upāyāsan**ti saparissamaṁ sa-upatāpaṁ sapīḷaṁ. **Sapariḷāhan**ti sadarathaṁ.

Kiñci diṭṭhigatanti imā tāva aṭṭha diṭṭhiyo mā hontu, atthi pana bho gotama yaṁ kiñci diṭṭhigataṁ gahitaṁ. Na hi tāya diṭṭhiyā vinā kañci samayaṁ pavattetuṁ yujjatīti adhippāyena pucchati. **Apaviddhan**ti samucchedappahānavasena chaḍḍitaṁ. **Paññāya diṭṭhan**ti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya bhagavatā paṭividdhaṁ. Yattha uppajjanti, taṁ sattaṁ mathenti sammaddantīti **mathitā**ti āha **"mathitānanti tesaṁyeva vevacanan"**ti. **Kañci dhamman**ti rūpadhammaṁ, arūpadhammaṁ vā. **Anupādiyitvā**ti aggahetvā.

190. **Na upetī**ti saṅkhaṁ na gacchatīti atthoti āha **"na yujjatī"**ti. **Anujānitabbaṁ siyā** anupādāvimuttassa kañcipi[1] uppattiyā abhāvato. "Evaṁ vimuttacitto na upapajjatī"ti kāmañcetaṁ sabhāvapavedanaṁ parinibbānaṁ, eke pana ucchedavādino "mayampi 'satto āyatiṁ na upapajjatī'ti vadāma, samaṇo gotamopi tathā vadatī"ti ucchedabhāveyeva patiṭṭhahissanti, tasmā bhagavā "na upapajjatīti kho vaccha na upetī"ti āha. "Upapajjatī"ti pana vutte sassatameva gaṇheyyāti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Appatiṭṭho**ti ucchedavādādivasena patiṭṭhārahito. **Anālambo**ti tesaṁyeva vādānaṁ olambārammaṇassa abhāvena anālambo. **Sukhapavesanaṭṭhānan**ti tesaññeva vādānaṁ sukhapavesanokāsaṁ **mā labhatūti. Ananuññāya ṭhatvā**ti "na upapajjatī"ti-ādinā anujānitabbāya paṭiññāya ṭhānahetu. **Anuññampī**ti anujānitabbampi dutiyapañhaṁ **paṭikkhipi.** Pariyatto pana dhammo atthato paccayākāro evāti āha **"dhammoti paccayākāradhammo"**ti. **Aññattha payogenā**ti imamhā niyyānikasāsanā aññasmiṁ micchāsamaye pavattappayogena, aniyyānikaṁ vividhaṁ micchāpaṭipattiṁ paṭipajjantenāti attho. "Aññavādiyakenā"tipi pāṭho, paccayākārato aññākāradīpaka-ācariyavādaṁ paggayha tiṭṭhantenāti attho.

---

1. Kāyacipi (?)

191. **Appaccayo**ti anupādāno, nirindhanoti attho.

192. **Yena rūpenā**ti yena bhūtupādādibhedena rūpadhammena. **Taṁ rūpaṁ** tappaṭibaddhasaṁyojanappahānena khīṇāsava**tathāgatassa pahīnaṁ** anuppattidhammataṁ āpannaṁ. Tena vuttaṁ pāḷiyaṁ "anuppādadhamman"ti-ādi. Aññesaṁ jānanāya abhāvaguṇatāya **guṇagambhīro.** "Ettakā guṇā"ti **pamāṇaṁ gaṇhituṁ na sakkuṇeyyo.** "Īdisā etassa guṇā"ti pariyogāhituṁ asakkuṇeyyatāya **duppariyogāḷho**ti. **Dujjāno**ti agādhatāya gambhīro "ettakāni udakaḷhakasatānī"ti-ādinā pametuṁ na sakkāti appameyyo, tato eva dujjāno. **Evamevā**ti yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi guṇavasena tasmā ayaṁ rūpādiṁ gahetvā rūpīti-ādivohāro bhaveyya, parinibbutassa pana tadabhāvā tathā paññāpetuṁ na sakkā, tato taṁ ārabbha upapajjatīti-ādi na yujjeyya. Yathā pana vijjāmāno eva jātavedo byattena purisena nīyamāno puratthimādidisaṁ gatoti vucceyya, na nibbuto, evaṁ khīṇāsavopīti dassento **"evamevā"**ti-ādimāha.

Aniccatāti ettha aniccatāgahaṇaṁ asāranidassanaṁ. Tena yathā so sālarukkho sākhāpalāsādi-asārāpagamena suddho sāre patiṭṭhito, evamayaṁ dhammavinayo sāsavasaṅkhāta-asāravigamena lokuttaradhammasāre patiṭṭhitoti dasseti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Aggivacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. Saha kathā etassa atthīti **sahakathī,** "mayaṁ pucchāvasena tumhe vissajjanavasenā"ti evaṁ sahapavattakathoti attho. **Etasseva kathitāni,** tattha paṭhame vijjāttayaṁ desitaṁ, dutiye agginā dassitanti tevijjavacchasuttaṁ aggivacchasuttanti nāmaṁ visesetvā vuttaṁ. **Sīghaṁ laddhiṁ na vissajjenti,** yasmā saṅkhārānaṁ niyatoyaṁ vināso anaññasamuppādo, hetusamuppannāpin ne[1] cirena nijjhānaṁ khamanti, na lahuṁ. Tenāha

1. Hetusamuppannānampi nesaṁ (Ka)

“vasātela -pa- sujjhantī”ti. **Pacchimagamanaṁ** ñāṇassa paripākaṁ gatattā. Yaṭṭhiṁ ālambitvā udakaṁ tarituṁ otaranto puriso **“yaṭṭhiṁ otaritvā udake patamāno”**ti vutto. **Kammapathavasena vitthāradesanan**ti saṁkhittadesanaṁ upādāya vuttaṁ. Tenāha **“mūlavasena cetthā”**ti-ādi. **Vitthārasadisā**ti kammapathavasena idha desitadesanāva mūlavasena desitadesanaṁ upādāya vitthārasadisā. **Vitthāradesanā nāma natthī**ti na kevalaṁ ayameva, atha kho sabbāpi buddhānaṁ nippariyāyena ujukena niravasesato vitthāradesanā nāma natthi desanāñāṇassa mahāvisayatāya karaṇasampattiyā ca tajjāya mahānubhāvattā sabbaññutaññāṇassa. Sabbaññutaññāṇasamaṅgitāya hi avasesapaṭisambhidānubhāvitāya aparimitakālasambhatañāṇasambhārasamudāgatāya kadācipi parikkhayānarahāya anaññasādhāraṇāya paṭibhānapaṭisambhidāya pahūtajivhāditadanurūparūpakāyasampattisampadāya vitthāriyamānā bhagavato desanā kathaṁ parimitā paricchinnā bhaveyya, mahākāruṇikatāya pana bhagavā veneyyajjhāsayānurūpaṁ tattha tattha parimitaṁ paricchinnaṁ katvā niṭṭhapeti. Ayañca attho **mahāsīhanādasuttena**[1] dīpetabbo. **Sabbaṁ saṁkhittameva** attajjhāsayavasena akathetvā bodhaneyyapuggalajjhāsayavasena desanāya niṭṭhāpitattā. Na cettha dhammasāsanavirodho pariyāyaṁ anissāya yathādhammaṁ dhammānaṁ bodhitattā sabbalahuttā cāti.

194. **Satta dhammā kāmāvacarā** sampattasamādānaviratīnaṁ idhādhippetattā.

Aniyametvāti “sammāsambuddho, sāvako”ti vā niyamaṁ visesena akatvā. **Attānameva -pa- veditabbaṁ,** tathā hi paribbājako “tiṭṭhatu bhavaṁ gotamo”ti āha.

195. **Satthāva arahā hoti** paṭipattiyā pāripūribhāvato. **Tasmiṁ byākate**ti tasmiṁ “ekabhikkhupi sāvako”ti-ādinā suṭṭhu pañhe kathite.

196. **Sampādako**ti paṭipattisampādako.

---

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

197. **Sekhāya vijjāyā**ti sekhalakkhaṇappattāya maggapaññāya sātisayaṁ katvā karaṇavasena vuttā, phalapaññā pana tāya pattabbattā kammabhāvena vuttā. Tenāha **"heṭṭhimaphalattayaṁ pattabban"**ti. Imaṁ panettha aviparītamatthaṁ pāḷito eva viññāyamānaṁ appaṭivijjhanato vitaṇḍavādī "yāvatakaṁ sekhena pattabbaṁ, anuppattaṁ taṁ mayā"ti vacanalesaṁ gahetvā "arahattamaggopi anena pattoyevā"ti vadati. **Evan**ti idāni vuccamānāya gāthāya.

Kilesāni pahāya pañcāti pañcorambhāgiyasaṁyojanasaṅkhāte saṁkilese pahāya pajahitvā, pahānahetu vā. **Paripuṇṇasekho**ti sabbaso vaḍḍhitasikhadhammo. **Aparihānadhammo**ti aparihānasabhāvo. Na hi yassa phātigatehi sīlādidhammehi parihāni atthi, samādhimhi paripūrakāritāya **cetovasippatto.** Tenāha **"samāhitindriyo"**ti. Aparihānadhammattāva **ṭhitatto.**

Anāgāminā hi asekhabhāvāvahā dhammā paripūretabbā, na sekhabhāvāvahāti so ekantaparipuṇṇe sekho vutto. **Etaṁ na buddhavacanan**ti "maggo bahucittakkhaṇiko"ti etaṁ vacanaṁ na buddhavacanaṁ anantarekantavipākadānato, bahukkhattuṁ payojanābhāvato ca lokuttarakusalassa, "samādhimānantarikaññamāhu[1], na pāraṁ diguṇaṁ yantī"ti[2] evamādīni suttapadāni etassatthasādhakāni. Orambhāgiyasaṁyojanappahānena sekkhadhammaparipūribhāvassa vuttatāya **attho** tava vacanena **virujjhatī**ti. **Assa** āyasmato Vacchassa.

198. **Abhiññā vā kāraṇan**ti yaṁ hi taṁ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṁ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṁ. Atha iddhividhapaccanabhavanādi abhi-aññā, evaṁ sati **abhiññāpādakajjhānaṁ kāraṇaṁ. Avasāne** chaṭṭhābhiññāya **pana arahattaṁ.** Ettha ca yasmā paṭhamasutte āsavakkhayo adhippeto, āsavā khīṇā eva, na puna khepetabbā, tasmā tattha "yāvadevā"ti na vuttaṁ, idha phalasamāpatti adhippetā, sā ca punappunaṁ samāpajjīyati, tasmā "yāvadevā"ti vuttaṁ. Tato eva hi **"arahattaṁ vā kāraṇan"**ti vuttaṁ. Taṁ hi "kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja

---

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 390 piṭṭhe Suttanipāte.

viharissāmi, yadarihā etarahi upasampajja viharantī"ti[1] anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhapetvā abhiññā[2] nibbattentassa kāraṇaṁ, tayidaṁ sabbasādhāraṇaṁ na hotīti sādhāraṇavasena naṁ dassento **"arahattassa vipassanā vā"**ti āha.

200. **Paricaranti nāma** vippakatabrahmacariyavāsattā. **Pariciṇṇo hoti**sāvakena nāma satthu dhamme kattabbā paricariyā sammadeva niṭṭhāpitattā. Tenāha **"iti -pa- thero evamāhā"**ti. **Tesaṁ guṇānan**ti tesaṁ asekkhaguṇānaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahāvacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. Khananaṁ khataṁ, sūkarassa khataṁ ettha atthīti sūkarakhatā, sūkarassa vā imasmiṁ buddhuppāde paṭhamaṁ khataṁ upādāya **sūkarakhatā,** tāya. **Evaṁnāmake**ti evaṁ itthiliṅgavasena laddhanāmake. **Paṁsudhote**ti[3] dhotapaṁsuke. **Otaritvā abhiruhitabban**ti pakatibhūmito anekehi sopānaphalakehi otaritvā puna leṇadvāraṁ katipayehi abhiruhitabbaṁ.

Ṭhitakovāti mātulassa ṭhitattā tattha sagāravasapatissavasena ṭhitakova. Kiñcāpi sabba-saddo avisesato anavasesapariyādāyako, vatthu-adhippāyānurodhī pana saddappayogoti tamatthaṁ sandhāya paribbājako **"sabbaṁ me nakkhamatī"**ti āha. Yā loke manussa-upapattiyoti-ādikā upapattiyo, tā anatthasamudāgatā tattha tattheva sattānaṁ ucchijjanato, tasmā samayavādīhi vuccamānā sabbā āyatiṁ uppajjana-upapatti na hoti. Jalabubbuḷakā viya hi ime sattā tattha tattha samaye uppajjitvā bhijjanti, tesaṁ tattha paṭisandhi natthīti assa adhippāyo. Tenāha **"paṭisandhiyo"**ti-ādi. **Assa adhippāyaṁ muñcitvā**ti yenādhippāyena paribbājako "sabbaṁ me nakkhamatī"ti āha, taṁ tassa adhippāyaṁ jānantopi ajānanto viya hutvā tassa **akkhare tāva dosaṁ**

---

1. Ma 1. 378; Ma 3. 261 piṭṭhesu.
2. Chaṭṭhābhiññaṁ (?)
3. Paṁsudhoto (Aṭṭhakathāyaṁ.)

dassentoti padesasabbaṁ sandhāya tena vuttaṁ, sabbasabbavisayaṁ katvā tattha dosaṁ gaṇhanto. Yathā loke kenaci "sabbaṁ vuttaṁ, taṁ musā"ti vutte tassa vacanassa sabbantogadhattā musābhāvo āpajjeyya, evaṁ imassapi "sabbaṁ me nakkhamatī"ti vadato tathā pavattā diṭṭhipi nakkhamatīti atthato āpannameva hoti. Tenāha bhagavā "esāpi te diṭṭhi nakkhamatī"ti. Yathā pana kenaci "sabbaṁ vuttaṁ musā"ti vutte adhippāyānurodhinī saddappavatti, tassa vacanaṁ muñcitvā tadaññesameva musābhāvo ñāyāgato, evamidhāpi "sabbaṁ me nakkhamatī"ti vacanato yassā diṭṭhiyā vasena "sabbaṁ me nakkhamatī"ti tena vuttaṁ, taṁ diṭṭhiṁ muñcitvā tadaññameva yathādhippetaṁ sabbaṁ nakkhamatīti ayamattho ñāyāgato, bhagavā pana vādīvaro sukhumāya āṇiyā thūlaṁ āṇiṁ nīharanto viya upāyena tassa diṭṭhigataṁ nīharituṁ tassa adhippāyena avatvā saddavasena tāva labbhamānaṁ dosaṁ dassento **"yāpi kho te"**ti-ādimāha. Tena vuttaṁ "assa adhippāyaṁ muñcitvā akkhare tāva dosaṁ dassento"ti.

Paribbājako pana yaṁ sandhāya "sabbaṁ me nakkhamatī"ti mayā vuttaṁ, "ayaṁ so"ti yathāvuttadosapariharaṇatthaṁ tasmiṁ atthe vuccamāne esa doso sabbo na hoti, evampi samaṇo gotamo mama vāde dosameva āropeyyāti attano ajjhāsayaṁ niguhitvā yathāvuttadosaṁ pariharitukāmo **"esā me"**ti-ādimāha. Tattha **tampassa tādisamevā**ti yaṁ "sabbaṁ me nakkhamatī"ti gahitaṁ vatthu, tampi tādisameva bhaveyyāti. Ayañca sabbantogadhadiṭṭhi mayhampi diṭṭhivatthu, taṁ me khameyyavāti. Yasmā pana "esāpi diṭṭhi tuyhaṁ nakkhamatī"ti yāpi diṭṭhi vuttā bhavatā gotamena, sāpi mayhaṁ nakkhamati, tasmā sabbaṁ me nakkhamatevāti paribbājakassa adhippāyo. Tenāha **"taṁ pariharāmīti saññāya vadatī"**ti. Tathā ca vakkhati **"tasmāpi ucchedadiṭṭhi mayhaṁ nakkhamatī"**ti. "Esā me diṭṭhī"ti yā ṭhitibhūtā diṭṭhi, tāya "sabbaṁ me nakkhamatī"ti panettha sabbaggahaṇena gahitattā āha **"atthato panassa esādiṭṭhi na me khamatīti āpajjatī"**ti. Ayaṁ dosoti dassento āha **"yassa panā"**ti-ādi. **Esā**ti diṭṭhi. **Rucitan**ti diṭṭhidassanena abhinivisitvā rocetvā gahitaṁ. **Tena hi diṭṭhi-akkhamena arucitena bhavitabbanti** sati diṭṭhiyā akkhamabhāve tato tāya gahitāya khameyya rucceyya yathā, evaṁ sabbassa

akkhamabhāveti aparabhāge **sabbaṁ khamati ruccatīti āpajjati. Na panesa taṁ sampaṭicchatī**ti esa "sabbaṁ me nakkhamatī"ti evaṁ vadanto ucchedavādī taṁ vuttanayena sabbassa khamanaṁ ruccanaṁ na sampaṭicchati. Ñāyena vuttamatthaṁ kathaṁ na sampaṭicchatīti āha **"kevalaṁ tassāpi ucchedadiṭṭhiyā ucchedameva gaṇhātī"**ti. Sabbesaṁ hi dhammānaṁ āyatiṁ uppādaṁ aruccitvā taṁ sandhāya ayaṁ "sabbaṁ me nakkhamatī"ti vadati, ucchedadiṭṭhikesu ca ucchinnesu kuto ucchedadiṭṭhisabhāvoti.

Tenāti tena kāraṇena, yasmā idhekacce sattā īdisaṁ diṭṭhiṁ paggayha tiṭṭhanti, tasmāti vuttaṁ hoti. Pajahanakena vā cittena ekajjhaṁ gahetvā pajahanakehi appajahanake niddhāretuṁ bhagavā **"ato -pa- bahutarā"ti** avocāti āha **"pajahanakesu nissakkan"**ti yathā "pañcasīlehi pabhāvanā paññavantatarā"ti. **"Bahū"**ti vatvā na kevalaṁ bahū, atha kho ativiya bahūti dassento **"bahutarā"**ti āha. **Bahū hī**ti nayidaṁ nissakkavacanaṁ, atha kho paccattavacanaṁ. Kathaṁ hi-saddoti āha **"hi-kāro nipātamattan"**ti. Anissakkavacanaṁ tāva tassa pajahanakānaṁ bahubhāvato tepi parato "bahutarā"ti vuccīyanti. **Mūladassanan**ti ye tādisaṁ dassanaṁ paṭhamaṁ upādiyanti, tajjātikameva pacchā gahitadassanaṁ. Vijātiyaṁ hi paṭhamaṁ gahitadassanaṁ appahāya vijātiyassa gahaṇaṁ na sambhavati viruddhassa abhinivesassa saha anavaṭṭhānato. Aviruddhaṁ pana mūladassanaṁ avissajjitvā visayādibhedabhinnaṁ aparadassanaṁ gahetuṁ labbhati. Tenāha **"ettha cā"**ti-ādi.

Tattha kiñcāpi ekaccasassatavādo sassatucchedābhinivesānaṁ vasena yathākkamaṁ sassatucchedaggāhanajātiko, ucchedaggāhena pana sassatābhinivesassa taṁgāhena ca asassatābhinivesassa virujhanato ubhayatthapi **"ekaccasassataṁ vā gahetuṁ na sakkā"**ti vuttaṁ, tathā **"sassataṁ, vā ucchedaṁ vā na sakkā gahetun"**ti ca. Mūlasassataṁ hi paṭhamaṁ gahitaṁ. **Āyatanesupi yojetabban**ti paṭhamaṁ cakkhāyatanaṁ sassatanti gahetvā aparabhāge na kevalaṁ cakkhāyatanameva sassataṁ, sotāyatanampi sassataṁ, ghānāyatanādipi sassatanti gaṇhātīti-ādinā yojetabbaṁ. **Āyatanesupī**ti **pi**-saddena dhātūnaṁ indriyānampi gāho daṭṭhabbo. **Idaṁ**

sandhāyāti “mūle sassatan”ti-ādinā vuttapaṭhamaggāhassa samānajātiyaṁ aparaggāhaṁ sandhāya.

Dutiyavāre paṭhamavāre vuttasadisaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Tattha ādīnavaṁ disvā**ti “yadi rūpaṁ sassataṁ siyā, nayidaṁ ābādhāya saṁvatteyya. Yasmā ca kho idaṁ rūpaṁ asassataṁ, tasmā abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena udayavayavantatāya rūpaṁ aniccaṁ saṅkhataṁ paṭiccasamuppannaṁ, sassatābhiniveso micchā”ti-ādinā tattha sassatavāde ādīnavaṁ dosaṁ disvā. **Oḷārikan**ti tasmā paṭipīḷanaṭṭhena ayāthāvaggāhatāya rūpaṁ na saṇhaṁ oḷārikameva. Vedanādīnampi aniccādibhāvadassanaṁ rūpavedanā-ādīnaṁ samānayogakkhamatthā. **Vissajjetī**ti pajahati.

Tisso laddhiyoti sassatuccheda-ekaccasassatadiṭṭhiyo. Yasmā sassatadiṭṭhikā vaṭṭe rajjanassa āsannā. Tathā hi te olīyantīti vuccanti, bhavābhavadiṭṭhīnaṁ vasena imesaṁ sattānaṁ saṁsārato sīsukkhipanaṁ natthīti etāva tisso visesato gahetabbā.

Idhalokaṁ paralokañca atthīti jānātīti ettāvatā sassatadassanassa appasāvajjatākāraṇamāha, **vaṭṭaṁassādeti, abhinandatī**ti iminā dandhavirāgatāya. tenāha **“tasmā**”ti-ādi. **Idhalokaṁ paralokañca atthīti jānātī**ti iminā tāsu tāsu gatīsu sattānaṁ saṁsaraṇaṁ paṭikkhipatīti dasseti, **sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ atthīti jānātī**ti iminā kammaphalaṁ. **Kusalaṁ na karotī**ti iminā kammaṁ, **akusalaṁ karonto na bhāyatī**ti iminā puññāpuññāni sabhāvato jāyantīti dasseti. **Vaṭṭaṁ assādeti abhinandati** tanninnabhāvato. **Sīghaṁ laddhiṁ jahituṁ na sakkoti** vaṭṭupacchedassa aruccanato. Ucchedavādī hi tasmiṁ bhave ucchedaṁ maññati. Tato paraṁ **idhalokaṁ paralokañca atthīti jānāti** sukatadukkaṭānaṁ phalaṁ atthīti jānāti kammaphalavādībhāvato. Yebhuyyena hi ucchedavādī sabhāvaniyatiyadicchābhinivesesu aññatrābhiniveso hoti. **Sīghaṁ dassanaṁ pajahati** vaṭṭābhiratiyā abhāvato. **Pāramiyo pūretuṁ sakkonto paccekabuddho**[1] **hutvā,** lokavohāramatteneva so sammāsambuddho hutvā parinibbāyatīti yojanā. **Asakkonto**ti buddho hotuṁ asakkonto.

---

1. Buddho (Aṭṭhakathāyaṁ.)

Abhinīhāraṁ katvā aggasāvakādibhāvassa abhinīhāraṁ sampādetvā. **Sāvako hutvā**ti aggasāvako mahāsāvako hutvā, tatthāpi tevijjo chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto vā sukkhavipassako eva vā buddhasāvako hutvā parinibbāyati. Sabbamidaṁ ucchedavādino kalyāṇamittanissayena sammattaniyāmokkamane khippavirāgatādassanatthaṁ āgataṁ. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi.

202. **Kañjiyenevā**ti āranāḷena, kañjiyasadisena ucchedadassanena. **Pūrito**ti paripuṇṇajjhāsayo. **So**ti paribbājako. **Appahāyā**ti abhinditvā. **Viggahoti kalaho** idameva saccaṁ, moghamaññanti aññamaññaṁ viruddhaggāhoti katvā. **Vivādan**ti viruddhavādaṁ. **Vighātan**ti virodhahetukaṁ cittavighātaṁ. **Vihesan**ti viggahavivādanimittaṁ kāyikaṁ cetasikañca kilamathaṁ. **Ādīnavaṁ disvā**ti etāsaṁ diṭṭhīnaṁ evarūpo ādīnavo, aniyyānikabhāvatāya pana sampati āyatiñca mahādīnavoti evaṁ ādīnavaṁ disvā.

205. "Esohamasmi, eso me attā"ti-ādinā[1] kāyaṁ anvetīti kāyanvayo, soyeva, tassa vā samūho **kāyanvayatā,** kāyapaṭibaddho kileso. Tenāha **"kāyaṁ -pa- attho"**ti.

Asammissabhāvanti asaṅkarato vavatthitabhāvaṁ. Tena tāsaṁ yathāsakaṁ paccayānaṁ uppajjitvā vigamaṁ dasseti. Evaṁ hi tāsaṁ kadācipi saṅkaro natthi. Tenāha **"tatrāyaṁ saṅkhepattho"**ti-ādi. Sarūpaṁ aggahetvā "aññā vedanā"ti aniyamena vuttattā tameva vigamaṁ dassento **"anuppannāva honti antarahitā vā"**ti āha, sarūpato niyametvā vuccamāne kāci anuppannā vā hoti, kāci antarahitā vāti. **Cuṇṇavicuṇṇabhāvadassanatthan**ti khaṇe khaṇe bhijjamānabhāvadassanatthaṁ.

Na kenaci saṁvadatīti kenaci puggalena saddhiṁ diṭṭhirāgavasena saṁkiliṭṭhacitto na vadati. Tenāha **"sassataṁ gahetvā"**ti-ādi. **Na vivadatī**ti viruddhabhāvo hutvā na vivadati. **Parivattetvā**ti ucchedaṁ gahetvā ekaccasassataṁ gahetvā evaṁ vuttanayena tayopi vādā parivattetvā

1. Ma 1. 188; Saṁ 2. 16 piṭṭhesu.

yojetabbā. **Tena voharatī**ti tena lokavohārena lokasamaññaṁ anatidhāvanto satto puriso puggaloti-ādinā voharati, na pana ito bāhirakā viya abhinivisati. Tenāha **"aparāmasanto"**ti. **Kañci dhamman**ti rūpādīsu ekaṁ dhammampi. **Parāmāsaggāhena aggaṇhanto**ti "niccan"ti-ādinā, "etaṁ mamā"ti-ādinā ca dhammasabhāvaṁ atikkamitvā parato āmasitvā gahaṇena aggaṇhanto.

Katāvīti katakicco. **So vedeyyā**ti khīṇāsavo bhikkhu ahaṅkāramamaṅkāresu sabbaso samucchinnesupi ahaṁ vadāmīti vadeyya. Tattha **ahan**ti niyakajjhattasantāne. **Maman**ti tassa santakabhūte vatthusmiṁ lokaniruḷhe. **Samaññan**ti tattha sukusalatāya loke samaññā kusalo viditvā. **Vohāramattenā**ti kevalaṁ paccekabuddho hutvā mahābodhipāramiyo pūretuṁ asakkonto sāvako hutvā desavohāramattena na appahīnataṇho viya andhaputhujjano abhinivesanavasena.

206. **Sassatādīsū**ti sassatābhinivesādīsu. **Tesaṁ tesaṁ dhammānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Sassataṁ abhiññāyā**ti sassatadiṭṭhiṁ samudayato atthaṅgamato assādato nissaraṇato abhivisiṭṭhāya paññāya paṭivijjhitvā. **Pahānan**ti accantappahānaṁ samucchedaṁ. **Rūpassa pahānan**ti rūpassa tappaṭibaddhasaññojanappahānena pahānaṁ. **Anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṁ vimucci,** "āsavehi cittaṁ vimuccī"ti ettha kiñcipi aggahetvā asesetvā. **Soḷasa paññā**ti mahāpaññādikā soḷasa paññā. **Caturaṅgasamannāgato**ti puṇṇa-uposathadivasatā, kenaci anāmantitameva anekasatānaṁyeva anekasahassānaṁ vā bhikkhunaṁ sannipatitatā, sabbesaṁ ehibhikkhubhāvena upasampannatā, chaḷabhiññatā cāti. Tenāha **"tatrimāni aṅgānī"**ti-ādi. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Dīghanakhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. **Dve māgaṇḍiyā**ti dve māgaṇḍiyanāmakā. **Devagabbhasadisan**ti devānaṁ vasana-ovarakasadisaṁ. **Etaṁ vuttan**ti "Bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake"ti etaṁ vuttaṁ. **Na kevalaṁ taṁ divasamevā**ti yaṁ divasaṁ māgaṇḍiyo paribbājako tiṇasanthārakaṁ paññattaṁ, na kevalaṁ taṁ divasameva bhagavā yenaññataro vanasaṇḍo, tenapasaṅkamīti yojanā. **Gāmūpacāre**ti gāmasamīpe. **Saññāṇaṁ katvā**ti saññāṇaṁ katvā viya. Na hi bhagavato tassa saññāṇakaraṇe payojanaṁ atthi.

Samaṇaseyyānurūpanti samaṇassa anucchavikā seyyā. Pāsaṁsattho hi ayaṁ rūpa-saddo. Tenāha **"imaṁ tiṇasanthārakan"**ti-ādi. **Anākiṇṇo**ti viluḷito aghaṭṭito. Hatthapādasīsehi tattha tattha pahaṭena na calito **abhinno,** acalibhattā eva abhinnaṁ attharaṇaṁ. **Paricchinditvā paññatto viyā**ti ayaṁ chekena cittakārena cintetvā tulikāya paricchinnalekhāya paricchinditvā likhitā cittakataseyyā viya. Bhūnaṁ vuccati vaḍḍhitaṁ, taṁ hantīti **bhūnahuno.** Tenāha **"hatavaḍḍhino"**ti. Taṁ panāyaṁ cakkhādīsu saṁvaravidhānaṁ vaḍḍhihananaṁ maññati. Tenāha **"mariyādakārakassā"**ti. **Brūhetabban**ti uḷāravisayūpahārena vaḍḍhetabbaṁ pīṇetabbaṁ. Taṁ pana ananubhūtānubhavanena hotīti āha **"adiṭṭhaṁ dakkhitabban"**ti. Anubhūtaṁ pana apaṇītaṁ hotīti vuttaṁ **"diṭṭhaṁ samatikkamitabban"**ti. Sesavāresupi eseva nayo. Paramadiṭṭhadhammanibbānavādī kiresa paribbājako, tasmā **evaṁ chasu dvāresu vaḍḍhiṁ paññapeti.** Yasmā yaṁ channampi cakkhādīnaṁ yathāsakaṁ visayaggahaṇaṁ paṭikkhipanto lokassa avaḍḍhitaṁ vināsameva paññapeti, **tasmā so** sayampi **vaḍḍhihato** hatavaḍḍhito.

Saṁkilesato ārakattā **ariyo.** Niyyānikadhammabhāvato **ñāyo dhammo.** Vajjalesassapi abhāvato **kusalo.** Tenāha **"parisuddhe kāraṇadhamme anavajje"**ti. **Uggatassā**ti uccakulīnatādinā uḷārassa. **Mukhe ārakkhaṁ ṭhapetvā**ti mukhena saṁyato hutvā. **Ambajambū-ādīni gahetvā viya apūrayamāno**ti ambajambū-ādīni aññamaññavisadisāni viya pūraṇakathānayena yaṁ kiñci akathetvā. Tenāha **"mayā kathitaniyāmenā"**ti.

208. **Phalasamāpattiyā vuṭṭhito**ti divāvihārato vuṭṭhitoti attho. Divāvihāropi hi "paṭisallānan"ti vuccati "rabhogatassa paṭisallīnassa evaṁ cetaso parivitakko udapādī"ti-ādīsu[1]. Bhagavā hi phalasamāpattito vuṭṭhānuttarakālaṁ tesaṁ kathāsallāpaṁ sutvā divāvihārato vuṭṭhāya tattha gato. Saṁvego nāma sahottappañāṇaṁ, taṁ nibbindanavasenapi hoti, saṁveganissitaṁ sandhāyāha **"pītisaṁvegena saṁviggo"**ti. So pana yasmā purimāvatthāya calanaṁ hoti cittassa, tasmā āha **"calito kampito"**ti. **Tikhiṇasotena purisenā**ti bhagavantaṁ sandhāyāha.

209. **Dhammadesanaṁ ārabhi** yathā vineyyadamanakusalo. **Vasanaṭṭhānaṭṭhenā**ti idaṁ āramitabbabhāvassa bhāvalakkhaṇavacanaṁ. Āramati etthāti ārāmo, rūpaṁ ārāmo etassāti **rūpārāmaṁ,** tato eva tanninnabhāvena **rūpe ratanti rūparataṁ,** tena sammoduppattiyā rūpena sammuditanti **rūpasammuditaṁ,** tadetaṁ tadabhihatajavanakiccaṁ tattha āropetvā vuttaṁ. **Dantan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Dantaṁ** damitaṁ. **Nibbisevanan**ti vigatavisukāyikaṁ. **Guttan**ti satiyā guttaṁ. **Rakkhitan**ti tasseva vevacanaṁ. **Saṁvutan**ti apanītaṁ pavesanivāraṇena. Tenāha **"pihitan"**ti.

210. **Uppajjanapariḷāhan**ti uppajjanakilesapariḷāhaṁ. **Kiṁ vacanaṁ vattabbaṁ assā**ti rūpārammaṇaṁ anubhavitvā samudayādipahānaṁ pariggaṇhitvā parinibbinditvā virajjitvā yo vimutto, tattha kiṁ vuddhihatapariyāyo avassaṁ labhati na labhatīti pucchati. Paribbājako tādise sārabaddhavimuttike[2] vuddhihatoti na vadeyyāti āha **"na kiñci bho gotamā"**ti.

211. **Teti** tayā, ayameva vā pāṭho. **Vassaṁ vāso vassaṁ** uttarapadalopena, vassituṁ arahatīti **vassiko,** vassakāle nivāsānucchavikoti attho.

Nāti-ucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nāti-ucco hoti nātinīco. **Nātitanūnī**ti hemantikassa viya na khuddakāni.

---

1. Vi 1. 8 piṭṭhe.
2. Saṁsārabandhanavimuttike (?)

Nātibahūnīti gimhikassa viya na atibahūni. **Missakānevā**ti hemantikagimhikesu vuttalakkhaṇavomissakāni. **Uṇhapavesanatthāyā**ti niyūhesu purebhattaṁ pacchābhattañca patitasūriyobhāsavasena uṇhassa abbhantarapavesanatthāya. **Bhittiniyūhāni nīharīyantī**ti dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni nīharitvā karīyanti. **Vipulajālānī**ti puthulachiddāni. **Udakayantānī**ti udakavāhakayantāni.

Nīluppalagacchake katvāti vikasitehi nīluppalehi gacchake naḷinike katvā. **Gandhakalalan**ti gandhamissakakaddamaṁ. **Yamakabhittī**ti yugaḷabhitti, tassā antare nāḷi, yato udakaṁ abhiruhati. **Lohanāḷin**ti lohamayayantanāḷiṁ. **Jālan**ti tambalohamayaṁ jālaṁ. **Heṭṭhā yantaṁ parivattentī**ti heṭṭhābhāge udakayantaṁ gamenti. Udakaphusite temente vivaṇṇatā māhosīti **nīlapaṭaṁ nivāseti. Divākāle**ti divasavelāya. **Ajjhattaṁ vūpasantacitto viharāmī**ti etena attano phalasamāpattivihāro bhagavatā dassitoti āha **"tāya ratiyā ramamānoti idaṁ catutthajjhānikaphalasamāpattiratiṁ sandhāya vuttan"**ti.

212. **Mahā ca nesaṁ papañco**ti nesaṁ rājūnaṁ mahāpapañco rājiddhivasena sabbadā sampattivisayo ca, anubhavituṁ na labhantīti adhippāyo. **Mante gavesantā vicaranti,** na bhogasukhaṁ. **Gaṇanā** nāma acchinnagaṇanā, na vigaṇagaṇanā na paṇagaṇanā[1]. **Āvaṭṭo**ti yathādhigate dibbe kāme pahāya kāmahetu āvaṭṭo nivatto parivattito **bhaveyya. Evaṁ mānusakā kāmā**ti yathā koci kusaggena udakaṁ gahetvā mahāsamudde udakaṁ mineyya, tattha mahāsamudde udakameva mahantaṁ vipulaṁ paṇītañca, evaṁ dibbānaṁ kāmānaṁ samīpe upanidhāya mānusakā kāmā appamattakā oramattakā nihīnā, dibbāva kāmā mahantā vipulā uḷārā paṇītā. **Samadhigayhā**ti sammā adhigamanavasena niggayha dibbampi sukhaṁ hīnaṁ katvā **tiṭṭhati.**

213. Ārogyahetukaṁ sukhaṁ assa atthīti **sukhī,** taṁ panassa rogavigamatovāti āha **"paṭhamaṁ dukkhito pacchā sukhito"**ti. Serī nāma attādhīnavuttīti āha **"serī ekako bhaveyyā"**ti. Attano

---

1. Vigaṇhigaṇanā saṇhigaṇanā (Ka)

vaso sayaṁvaso, so etassa atthīti **sayaṁvasī. Aṅgārakapallaṁ viya** kāmavatthupariḷāhahetuto. **Tacchetvā**ti ghaṭṭetvā, kaṇḍūyitvāti attho.

214. Yena kāyo madhurakajāto hoti, taṁ kira kuṭṭhaṁ chaviṁ vināseti, cammaṁ chiddajātaṁ viya hoti. Tenevāha **"upahatakāyappasādo"**ti. **Paccalatthā**ti paṭilabhi. Avijjābhibhūtatāya virodhipaccayasamāyogena **paññindriyassa upahatattā.** Āyatiṁ dukkhaphalatāya etarahi ca kilesadukkhabahulatāya kāmānaṁ **dukkhasamphassatā,** tadubhayasaṁyuttesu tesu ca taṁ asallakkhitvā ekantasukhābhiniveso viparītasaññāya, na kevalāya sukhavedanāya sukhāti pavattasaññī.

215. **Tānī**ti kuṭṭhasarīre vaṇamukhāni. **Asucīnī**ti asubhāni. **Duggandhānī**ti vissagandhāni. **Pūtīnī**ti kuṇapabhūtāni. **Idānī**ti etarahi. Nakhehi vippatacchana-aggiparitāpanehi atinippīḷanakāle **pāṇakā -pa- paggharanti,** tena vedanā tanukā hoti. **Evan**ti vuttanayena vedanāya tanukabhāvato.

Ārogyabhāve dhanalābhādilābhuppattito, asati ca ārogye lābhassa niratthakabhāvato, diṭṭhadhammikādisabbasampattīnaṁ lābhassa nimittabhāvato ca **ārogyaparamā lābhā.** Nibbāne sukhuppattito, asati ca nibbānādhigame tādisassa sukhassa anupalabbhanato, sabbasaṅkhatavivittattā ca sabbaso ca saṁsāradukkhābhāvato, adhigate ca tasmiṁ sakalavaṭṭadukkhābhāvato ca **nibbānaṁ paramaṁ sukhaṁ. Pubbabhāgamaggānan**ti kāyānupassanādibhedabhinnānaṁ ariyamaggassa pubbabhāgiyānaṁ maggānaṁ. Tesañca amatagāmitā nāma tanninnatāvaseneva sacchikiriyāvasenāti āha **"pubbabhāgagamaneneva amatagāminan"**ti. **Aṭṭhaṅgiko** ariyamaggo **khemo** sabbaparissayasamugghātanena anupaddutattā, taṁsamaṅgīnaṁ sabbaso anupaddutattā, taṁsamaṅgīnaṁ sabbaso anupaddavahetuto ca. **Laddhivasena gahitā**ti sassatavādādīhi kevalaṁ tesaṁ laddhivasena tathā gahitā. **Khema-amatagāminan**ti iminā hi "khemaṁ amatagāminan"ti vibhatti-alopena niddeso, attho pana vibhattilopena daṭṭhabboti dasseti.

216. **Anomajjatī**ti anu anu omajjati. Aparāparaṁ hatthaṁ **heṭṭhā otārento majjati.**

217. **Chekan**ti ghanabhāvena vītaṁ. Ghanamaṭṭhabhāvena sundaraṁ[1] hotīti āha "**sampannan**"ti. Sādhūhi paramappicchasantuṭṭhehi lāto gahitoti **sāhuḷi. Saṅkāracoḷakaṁ** niccakāḷakaṁ.

218. Tattha tattha rujanaṭṭhena vibādhanaṭṭhena **rogova bhūto.** Vipassanāñāṇenapi sikhāppattena ārogyaṁ ekadesena passati, nibbānañca vaṭṭapaṭipakkhatoti āha "**vipassanāñāṇañcevā**"ti.

219. **Antarā**ti paṭhamuppatti jarāmaraṇānaṁ vemajjhe. **Upahato**ti pittasemhādidosehi dūsitabhāvena kathito. Pittādidose pana bhesajjasevanāya nivattento upahataṁ paṭipākatikaṁ karonto **cakkhūni uppādeti nāma. Vinaṭṭhānī**ti anuppattidhammataṁ āpannāni.

220. **Pubbe vutte** sāhuḷiyacīre. **Vaṭṭe anugatacittenā**ti anamatagge saṁsāravaṭṭe anādīnavadassitāya anugāmicittena.

221. **Dhammassā**ti nibbānassa. **Anudhamman**ti anurūpaṁ niyyānadhammaṁ. Tenāha "**anucchavikaṁ paṭipadan**"ti. **Pañcakkhandhe**ti pañcupādānakkhandhe dasseti. Dīgharattaṁ vata bho"ti-ādinā pāḷiyaṁ vivaṭṭaṁ dassitaṁ. Tenāha "**upādānanirodhāti vivaṭṭaṁ dassento**"ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. Devena vassena kato sobbho devakatasobbho. Tenāha "**vasso -pa-rahado**"ti. **Guhā**ti paṁsuguhā pāsāṇaguhā missakaguhāti tisso guhā. Tattha **paṁsuguhā** udakamuttaṭṭhāne ahosi, ninnaṭṭhānaṁ pana udakena ajjhotthataṁ. **Umaṅgaṁ katvā**ti heṭṭhā suduggaṁ katvā.

---

1. Paṇḍaraṁ (Ka)

anamataggiyaṁ paccavekkhitvāti "na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo iminā dīghena addhunā anāvutthapubbo"ti-ādinā[1] idañca taḷākaṁ mayā vutthapubbaṁ bhavissati, tampi ṭhānaṁ so ca attabhāvo apaññattikabhāvaṁ gatoti evaṁ anamataggiyaṁ paccavekkhitvā tādisaṁ ṭhānaṁ gantuṁ vaṭṭati. Iminā nayena samuddapabbatadassanādīsupi paccavekkhaṇāvidhi veditabbo.

Uccaṁ nadamānāyāti uccaṁ katvā saddaṁ karontiyā. **Kāmassādabhavassādādi vatthun**ti "ayañca ayañca kāmo iṭṭho kanto manāpo, asuko bhavo iṭṭho kanto mānāpo, evamayaṁ loko piyehi piyataro"ti evaṁ kāmassādabhavassādalokassādādisaṅkhātaṁ vatthuṁ. Duggatito saṁsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṁ, saggamaggo mokkhamaggo ca, taṁ niyyānaṁ arahati, niyyāne vā niyuttāti niyyānikā, niyyānaṁ vā phalaṁ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritādisaṁkilesato niyyātīti vā niyyānīyā, ī-kārassa rassattaṁ, ya-kārassa ca ka-kāraṁ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṁ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṁ, tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā. **Gehassitakathā**ti kāmapaṭisaṁyuttakathā. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṁyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sātthakaṁ,** hitapaṭisaṁyuttanti attho. **Visikhā**ti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā "gāmo āgato"ti-ādīsu[2] viya. Tenevāha **"sūrā samatthā"**ti, **"saddhā pasannā"**ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **"kumbhadāsikathā vā"**ti.

228. Vohāro viya tesaṁ tathā vohāramattaṁ gahetvā vuttaṁ **"brahmacariyavāse"**ti. **Akatā**ti samena, visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akaṭavidhā.** Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṁ anibbattataṁ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti kassaci animmāpitā. **Rūpādijanakabhāvan**ti rūpasaddādīnaṁ paccayabhāvaṁ, rūpādayopi

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.
2. Sārattha-Ṭī 1. 174 piṭṭhepi.

pathaviyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa adhippāyo. Yathā pabbatakūṭaṁ kenaci anibbattitaṁ, kassaci ca anibbattanakaṁ, evametepīti āha **"pabbatakūṭā viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā"**ti. Yamidaṁ bījato aṅkurādi jāyatīti vuccati, taṁ vijjamānameva tato nikkhamati, nāvijjamānaṁ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Evaṁ ṭhitā**ti evaṁ nibbikārā ṭhitā. **Ubhayenapī**ti atthadvayenapīti vadanti. Kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā"ti padadvayenapi. **Tesaṁ** sattannaṁ kāyānaṁ. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṁ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesaṁ sattannaṁ kāyānaṁ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca atthato pakatiyā avaṭṭhānamevāti dassetuṁ **"na vipariṇāmentī"**ti vuttaṁ. Tathā avipariṇāmadhammattā eva te **aññamaññaṁ na byābādhenti**[1]. Sati hi vikāraṁ āpādetabbatāya byābādhakatāpi[2] siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṁ dassetuṁ pāḷiyaṁ "nālan"ti-ādi vuttaṁ.

Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo. Hantuṁ vā ghātetuṁ vā samattho nāma natthi** jīvasattamānaṁ kāyānaṁ niccatāya nibbikārabhāvato, eteneva nesamahantabbatā aghātetabbatā atthato vuttāyevāti daṭṭhabbā. Tathā hi vuttaṁ **"sattannaṁ tveva kāyānan"**ti-ādi. **Sotuṁ vā sāvetuṁ vā samattho nāma natthī**ti paccekaṁ nesaṁ savanesu asamatthattā tadekadesādīsupi asamatthataṁ dīpeti. Yadi koci hantā natthi, kathaṁ satthappahāroti āha **"yathā muggarāsi-ādīsū"**ti-ādi. **Kevalaṁ saññāmattameva hoti,** hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṁ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo. **Kevalaṁ takkamattena niratthakaṁ diṭṭhiṁ dīpetī**ti etena yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṁ kiñci attanā parikappitaṁ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhiggāhaṁ gaṇhanti, tasmā na tesaṁ diṭṭhivatthusmiṁ viññūhi vicāraṇā kattabbāti dasseti. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. **Pañcindriyavasenā**ti pañcarūpindriyavasena. **Kammanti laddhi** kammabhāvena supākaṭattā. Avaṅkakathātāraṇādikā **dvāsaṭṭhi paṭipadā. Ekasmiṁ kappe**ti ekasmiṁ mahākappe.

---

1. Byāpādenti (Ka) 2. Byāpādakatāpi (Ka)

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso, itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannako**ti-ādi tesaṁ pāḷiyeva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaranakoti vadanti, tesaṁ vā paṭipattiṁ paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo, jarāvasena nihīnadhātukoti vadanti, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṁ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto kassacipi dhammaṁ na katheti. Tenāha **"na kiñci āhā"**ti. **Alābhin**ti "so na kumbhimukhā paṭiggaṇhatī"ti-ādinā[1] nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṁ. Tato eva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyaṇaṁ **samaṇaṁ pannabhūmīti vadati.**

Ājīvavuttisatānīti sattānaṁ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena nesaṁ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṁ ekacco antarabhedo **mahāsamayasuttena**[2] dīpetabbo. **Mānusāpi anantā**ti dīpadesakulavaṁsājīvādivibhāgavasena mānusāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā,** te aparapetādayo **mahantā** veditabbā.

Chaddantadahamandākiniyo **kuḷīramucalinda**nāmena vadati. **Gaṇṭhikā**ti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddhaṁ na gacchati,** kasmā? Sattānaṁ saṁsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṁ saṁsaraṇanimittaṁ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṁyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṁ phussa phussa** patvā patvā paripakkabhāvāpādanena **byantiṁ karoti nāma. Suttaguḷe**ti suttavaṭṭiyaṁ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti upamāya sattānaṁ saṁsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaddhīti dasseti paricchinnarūpattā.

229. **Niyativāde pakkhipanto**ti sabbaññutaṁ paṭijānitvāpi padesaññutāya asampāyamāno tattha attano aññāṇakiriyaṁ pariharituṁ asakkonto ca "evamesā niyatī"ti niyativāde pakkhipanto.

---

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.
2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

230. Dhammakathāya apassayabhūto anussavo etassa atthīti **anussavī,** tenevassa apassayavādaṁ dassetuṁ **"anussavanissito"**ti āha. **Savanaṁ saccato**ti yaṁ kiñci anussavaṁ, taṁ savanaṁ saccanti gahetvā ṭhito. **Piṭakasampadāyā**ti ganthasampādanena, tādisaṁ ganthaṁ paguṇaṁ vācuggataṁ katvā taṁ nissāya dhammaṁ katheti. Tenāha **"vaggapaṇṇāsakāyā"**ti-ādi.

232. **Mandapañño**ti parittapañño. **Momūho**ti sammuyhako. "Evantipi me no"ti-ādinā vividho nānappākāro khepo vācāya paravādānaṁ khīpanaṁ vācāvikkhepo, taṁ **vācāvikkhepaṁ,** na marati na pacchijjati yathāvutto vādavikkhepo etāyāti amarā, tattha pavattā diṭṭhi amarāvikkhepo, taṁ **amarāvikkhepaṁ. Apariyantavikkhepan**ti "evampi me no"ti-ādinā pucchitassa apariyosāpanavasena vikkhepaṁ. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṁ sabhāve anavaṭṭhānato. **Gāhaṁ na upagacchatī**ti micchāgāhatāya uttaravidhānāya purimapakkhaṁ ṭhapetvā gāhaṁ na upagacchati. Amarāsadisāya amarāya vikkhepoti **amarāvikkhepo.**

Idaṁ kusalanti ettha **iti**-saddo pakārattho, iminā pakārenāti attho. Amarāvikkhepiko yathā kusale, evaṁ aññasmiṁ yaṁ kiñci kenaci pucchitaṁ atthaṁ attano aruccanatāya "evantipi me no"ti-ādinā tattha tattha vikkhepaññeva āpajjati, tasmā "evantipi me no"ti-ādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṁ. Nanu cettha vikkhepavādino vikkhepapakkhassa ananujānanaṁ vikkhepapakkhe avaṭṭhānaṁ yuttanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhassa paṭikkhepavaseneva vikkhepavādassa pavattanato. Tena vuttaṁ **"no"**ti. Tathā hi sañcayo belaṭṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṁ sāmaññaphalaṁ puṭṭho paralokattikādīnaṁ[1] paṭisedhanamukhena vikkhepaṁ byākāsi.

Etthāha "nanu cāyaṁ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṁ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṁ puṭṭho samāno pucchāya vikkhepamattaṁ āpajjati, tassa kathaṁ diṭṭhigatabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṁ ajānantassa

---

1. Paralokaṭṭhitādīnaṁ (Ka)

vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā yuttā"ti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṁ viññāpetuṁ asakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepaṁ āpajjatīti. Atha vā puññapāpānaṁ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṁyeva sundaranti khantiṁ ruciṁ uppādetvā abhinivisantassa uppannā vusuṁyeva sā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā, indriyabaddhato ca tatiyaṭṭhānabhāve dassito.

234. **Sannidhikārakaṁ kāme**ti ettha anindriyabaddhāni adhippetānīti tilataṇḍulādiggahaṇaṁ, tassa lokassa appasādaparihāratthaṁ kadāci taṇḍulanāḷi-ādisaṅgahaṇakaraṇaṁ sandhāya vuttaṁ **"tilataṇḍulādayo paññāyantī"**ti.

236. **Ājīvakā matā nāmā**ti ime ājīvakā sabbaso sammāpaṭipattirahitā micchā eva ca paṭipajjamānā adhisīlasaṅkhātassa sīlajīvitassa abhāvena matā nāma. **Puttamatā**ti mataputtā. **Samaṇe gotame brahmacariyavāso atthī**ti samaṇaṁ eva gotamaṁ parisuddho suparipuṇṇo takkarassa sammā dukkhakkhayāvaho brahmacariyavāso atthi. Etenettha dhammasudhammatādidīpanena buddhasubuddhatañca dīpeti, **aññattha natthī**ti iminā bāhirakesu tassa abhāvaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Sandakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. **Abhiññātā**ti ediso ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Appasaddassa vinīto, appasaddatāya mandabhāṇitāya vinītoti ca **appasaddavinīto**ti vuccamāne aññena vinītabhāvo dīpito hoti, bhagavā pana sayambhuñāṇena sayameva vinīto. Tasmā pāḷiyaṁ **"appasaddavinīto"**ti na vuttaṁ. Tenāha **"na hi bhagavā aññena vinīto"**ti.

238. **Hiyyodivasaṁ upādāya** tato āsannāni katipayāni divasāni **purimāni nāma honti, purimānī**ti ca pubbakāni, atītānīti attho. **Tato paran**ti yathāvutta-atītadivasato anantaraṁ paraṁ purimataraṁ atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṁ purimapurimatarabhāvo, evaṁ santepi yadettha "purimataran"ti vuttaṁ, tato pabhuti yaṁ yaṁ oraṁ, taṁ taṁ paraṁ, yaṁ yaṁ paraṁ, taṁ taṁ "purimataran"ti vuttaṁ hoti. Kutūhalayuttā salā **kutūhalasālā** yathā "ājaññaratho"ti. **Ime** dassanādayo.

Ayathābhūtaguṇehīti ayathābhūtaṁ micchādīpita-atthamatteneva ugghositaguṇehi **samuggato** ghosito. Taranti atikkamanti etenāti titthaṁ, aggamaggo. Diṭṭhigatikamaggo pana ayathābhūtopi tesaṁ tathā vitaraṇaṁ[1] upādāya titthanti voharīyatīti taṁ karontā **titthakarā. Osaratī**ti pavisati.

239. **Sahitan**ti pubbāparāviruddhaṁ. **Na kiñci jātan**ti paṭiññādosa hetudosa udāharaṇadosa duṭṭhadosatāya na kiñci jātaṁ. Tenāha **"āropito te vādo"**ti. Vadanti tena paribhāsantīti **vādo,** doso. **Sabhāvakkosenā**ti sabhāvato pavattakoṭṭhāsena.

240. **Pīḷeyyā**ti madhubhaṇḍena saha bhajane pīḷetvā dadeyya. **Sabrahmacārīhi sampayojetvā**ti sahadhammikehi viheṭhanapayogaṁ katvā. Tenāha **"vivādaṁ katvā"**ti.

241. **Itarītarenā**ti paṇītato itarena. Tenāha **"lāmakalāmakenā"**ti.

242. **Bhattakosakenā**ti kosakabhattena, khuddakasarāvabhattakenāti attho. **Beluvamattabhattāhārā**ti billapamāṇabhattabhojanā. **Oṭṭhāvaṭṭiyā**ti mukhavaṭṭiyā. **Sabbākārenevā**ti sabbappakāreneva. **Anappāhāroti na vattabbo** kadāci appāhāroti katvā. Tattha ativiya aññehi avisayhaṁ appāhārataṁ bhagavato dassetuṁ **"padhānabhūmiyan"**ti-ādi vuttaṁ. **Mayā**ti nissakkavacanaṁ. **Visesatarā**ti tena dhammena visesavantatarā.

---

1. Vigamanaṁ (Ka)

Vatasamādānavaseneva paṁsukūlaṁ dhārentīti **paṁsukūlikā**ti āha **"samādinnapaṁsukūlikaṅgā"**ti, saddattho pana **Visuddhimagge**[1] vuttanayena veditabbo. **Piṇḍapātikā sapadānacārino**ti-ādīsupi eseva nayo. Tattha tattha satthena chinditattā **satthalūkhāni.** Yaṁ yaṁ sappāyaṁ, tasseva gahaṇaṁ **uccinan**ti āha **"uccinitvā -pa- thiraṭṭhānameva gahetvā"**ti. **Alābulomasānī**ti alābulomāni viya sukhumatarāni cīvarasuttaṁsūni etesaṁ santīti alābulomasāni. **Pātitasāṇapaṁsukūlan**ti kaḷevarena saddhiṁ chaḍḍitasāṇamayaṁ paṁsukūlaṁ, yaṁ tumbamatte puḷave odhunitvā satthā gaṇhi.

"Yathāpi bhamaro pupphan"ti-ādinā[2] vuttaṁ madhukarabhikkhācāravataṁ "piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāya pabbajjā"ti[3] vacanato bhikkhūnaṁ pakatibhūtaṁ vatanti vuttaṁ **"uñchāsake vate ratā"**ti. Vata-saddo cettha pakativatasaṅkhātaṁ sakavataṁ vadati. Tenāha **"uñchācariyasaṅkhāte bhikkhūnaṁ pakativate"**ti. **Uccanīcagharadvāraṭṭhāyino**ti mahantakhuddakagehānaṁ bahidvārakoṭṭhakaṭṭhāyino. **Kabaramissakaṁ bhattaṁ saṁharitvā**ti kaṇājakamissakaṁ bhattaṁ sampiṇḍitvā. **Ummārato paṭṭhāyā**ti gharummārato paṭṭhāya.

Cīvarānuggahatthanti cīvarānurakkhaṇatthaṁ. Ettha ca yasmā buddhā nāma sadevake loke anuttaraṁ puññakkhettaṁ, sā cassa puññakkhettatā paramukkaṁsagatā, tasmā sattānaṁ tādisaṁ upakāraṁ ācikkhitvā te ca anuggaṇhantā gahapaticīvaraṁ sādiyanti, catupaccayasantose pana ne paramukkaṁsagatā evāti daṭṭhabbaṁ.

244. **Sappaccayan**ti sahetukaṁ sakāraṇaṁ hutvā dhammaṁ desetīti ayamettha attho. Codako pana adhippāyaṁ ajānanto **"kiṁ panā"**ti-ādimāha. Itaro **"no na desetī"**ti-ādinā adhippāyaṁ vivarati. **Nidānan**ti cettha ñāpakaṁ uppattikāraṇaṁ adhippetaṁ, tañca tassa tassa anuppattiyuttassa atthassa paṭipakkhaharaṇato **"sappāṭihāriyan"**ti vuccatīti āha **"purimassevetaṁ vevacanan"**ti. Rāgādīnaṁ vā paṭiharaṇaṁ paṭihāriyaṁ, tadeva pāṭihāriyaṁ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṁ.** Rāgādipaṭisedhavaseneva hi satthā dhammaṁ deseti.

---

1. Visuddhi 1. 59, 60 piṭṭhādīsu.
2. Khu 1. 20 piṭṭhe Dhammapade.
3. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

245. **Tassa tassa pañhassā**ti yaṁ yaṁ pañhaṁ paro abhisaṅkharitvā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pucchati, tassa tassa pañhassa. **Upari āgamanavādapathan**ti vissajjane kate tato upari āgacchanakaṁ vādamaggaṁ. **Visesetvā vadanto**ti vattati "bho gotama vattumarahatī"ti attano vādabhedanatthaṁ āhataṁ kāraṇaṁ attano māraṇatthaṁ āvudhaṁ nidassento viya visesetvā vadanto pahārakena vacanena. **Antarantare**ti mayā vuccamānakathāpabandhassa antarantare. **Dadeyya** vadeyya. **Evarūpesu ṭhānesū**ti paravādīhi saddhiṁ vādapaṭivādaṭṭhānesu. Te niggahetuṁ mayā desitaṁ suttapadaṁ ānetvā **mamayeva anusāsaniṁ ovādaṁ paccāsīsanti.**

246. **Sampādemī**ti manorathaṁ sampādemi. **Paripūremī**ti ajjhāsayaṁ paripūremi. **Adhisīle**ti adhike uttamasīle. Sāvakasīlato ca paccekabuddhasīlato ca buddhānaṁ sīlaṁ **adhikaṁ** ukkaṭṭhaṁ paramukkaṁsato anaññasādhāraṇabhāvato. Tenāha **"buddhasīlaṁ nāma kathitan"**ti. **Ṭhānuppattikapaññā**ti tattha tattha ṭhānaso uppannapaññā. Tenāha **"tattā"**ti-ādi. **Avasesā paññā**ti idha pāḷiyaṁ āgatā anāgatā ca yathāvuttañāṇadvayavinimuttā paññā.

247. **Visesādhigamānan**ti satipaṭṭhānādīnaṁ adhigandhabbavisesānaṁ. Abhiññā nāma cha abhiññā, tāsu ukkaṭṭhaniddesena chaḷabhiññārahatova[1] aggamaggapaññā idha abhiññāti adhippetā, tassa vosānaṁ pariyosānaṁ pāramī paramukkaṁsāti avakaṁsāti ca aggaphalaṁ vuccatīti āha **"abhiññā -pa- arahattaṁ pattā"**ti.

Upāyapadhāneti ariyaphalādhigamanassa upāyabhūte padhāne "anuppannapāpakānuppādādi-atthā"ti gahitā tatheva honti, taṁ atthaṁ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yāthā-adhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino upāyabhūte, padhāna-upāyabhūteti attho. Sammā-saddassa vā yoniso atthadīpakataṁ sandhāya "yoniso padhāne"ti vuttaṁ. **Chandaṁ janetī**ti kattukamyatākusalacchandaṁ uppādeti pavatteti vā. **Vāyamatī**ti payogaparakkamaṁ karoti. **Vīriyaṁ ārabhatī**ti kāyikacetasikavīriyaṁ karoti. **Cittaṁ**

---

1. Chaḷabhiññārahattāpi (Ka)

ukkhipatīti teneva sahajātavīriyena kosajjapakkhato cittaṁ ukkhipati. **Padahatī**ti sammappadhānabhūtaṁ vīriyaṁ pavatteti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. "Padahatī"ti vā iminā āsevanādīhi saddhiṁ sikhāpattaṁ usseḷhivīriyaṁ yojetabbaṁ. **Vaḍḍhiyā paripūraṇatthan**ti yāvatā bhāvanāpāripūriyā paripūraṇatthaṁ. **Yā ṭhitī**ti yā kusalānaṁ dhammānaṁ paṭipakkhavigamena avaṭṭhiti. **So asammoso**ti so avināso. **Yaṁ vepullan**ti yo sabbaso vipulabhāvo mahantatā. **Bhāvanāpāripūrī**ti bhāvanāya paripūritā. **Atthotipi veditabbaṁ** purimapacchimapadānaṁ samānatthabhāvato.

Pubbabhāgapaṭipadā kathitā taṁtaṁvisesādhigamassa paṭipadāvibhāvanāya āraddhattā. Akusalānaṁ dhammānaṁ anuppajjanena anatthāvahatā nāma natthīti vuttaṁ **"uppajjamānā"**ti vacanaṁ uppannānaṁ rāsantarabhāvena gahitattā. Tathā kusalānaṁ dhammānaṁ uppajjanenāti vuttaṁ **"anuppajjamānā"**ti vacanaṁ uppannānaṁ rāsantarabhāvena gahitattā. **Nirujjhamānā**ti paṭipakkhasamāyogena vinassamānā, na khaṇanirodhavasena[1] nirujjhamānā.

Lobhādayo veditabbā, ye āraddhavipassakānaṁ uppajjanārahā. **Sakiṁ uppajjitvā**ti sabhāvakathanamattametaṁ. Ekavārameva hi maggo uppajjati. **Nirujjhamāno**ti saraseneva[2] nirujjhamāno. Na hi tassa paṭipakkhasamāyogo nāma atthi. **Phalassā**ti anantarakāleva uppajjanakaphalassa. **Paccayaṁ datvāva nirujjhatī**ti iminā maggo sampatti āyatiñca ekanteneva atthāvahoti dasseti. **Purimasmimpī**ti "anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṁvatteyyūn"ti etasmiṁ tatiyavārepi. **"Samathavipassanāva gahetabbā"ti vuttaṁ** aṭṭhakathāyaṁ, **taṁ pana** maggassa anuppannatāya sabbhāvato,[3] anuppajjamāne ca tasmiṁ vaṭṭānatthasabbhāvatoti[4] maggassapi sādhāraṇabhāvato[5] **na yuttan**ti paṭikkhipati. Yadi samathavipassanānampi anuppatti anatthāvahā, maggassa anuppattiyā vattabbaṁ natthīti.

1. Vinassamānā khaṇanirodhavasena (Ka)
2. Parameneva (Ka)
3. Abhāvato (Ka), bhāvato (Mūlaṭī 2. 162 piṭṭhe.)
4. Vaṭṭānivattasambhavato (Ka), vaṭṭānatthasaṁvattanato (Mūlaṭī 2. 162 piṭṭhe.)
5. Asādhāraṇakāraṇabhāvato (Ka)

Mahantaṁ gāravaṁ hoti, tasmā "saṁghagāravena yathāruci vandituṁ na labhāmī"ti saṁghena saha na nikkhami. **Ettakaṁ dhātūnaṁ nidhānaṁ nāma aññatra natthi,** mahādhātunidhānato hi nīharitvā katipayā dhātuyo tattha tattha cetiye upanītā, idha pana rāmagāmathūpe vinaṭṭhe nāgabhavanaṁ paviṭṭhā doṇamattā dhātuyo upanītā. **Atimandāni no**ti nanu ativiya mandāni.

Saṁvijjitvāti "kathaṁ hi nāma mādiso īdisaṁ anatthaṁ pāpuṇissatī"ti saṁvegaṁ janetvā. Īdisaṁ nāma mādisaṁ ārabbha vattabbanti **kiṁ vadatīti** taṁ vacanaṁ anādiyanto.

Santasamāpattito aññaṁ santhambhanakāraṇaṁ balavaṁ natthīti tato parihīno sammāpaṭipattiyaṁ patiṭṭhā kathaṁ bhavissatīti āha **"santhāya -pa-na sakkotī"**ti. Na hi mahārajjuyā chinnāya suttatantū santhambhetuṁ sakkontīti. Samathe dassetvā tena samānagatikā imasmiṁ visaye vipassanāpīti iminā adhippāyenāha **"evaṁ uppannā samathavipassanā -pa-saṁvattantī"**ti.

Kāsāvanti kāsāvavatthaṁ. **Kacchaṁ pīḷetvā nivatthan**ti pacchimaṁ ovaṭṭikaṁ pīḷento viya daḷhaṁ katvā nivattaṁ addasaṁsūti yojanā. ( )[1]

Vuttanayenāti[2] "kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā"ti-ādinā vatthukāmakilesakāmesu ādīnavadassanapubbakanekkhammapaṭipattiyā chandarāgaṁ vikkhambhayato samucchindantassa ca "anuppanno ca kāmāsavo na uppajjatī"ti-ādinā heṭṭhā sabbāsavasuttavaṇṇanādīsu[3] vuttanayena. **Ārammaṇarasaṁ anubhavitvā niruddhavipāko**ti tadārammaṇamāha. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṁ **bhūtavigataṁ.** Anubhūtabhūtā hi bhūtatāsāmaññena bhūta-saddena vuttā. Sāmaññameva hi upasaggena visesīyatīti. Anubhūtasaddo ca kammavacanicchāya abhāvato anubhavakavācako daṭṭhabbo. Vipāko ārammaṇe uppajjitvā niruddho bhutvāvigatoti vattabbataṁ arahati, vikappagāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṁ kusalañca kammaṁ ārammaṇarasaṁ anubhavitvā vigatanti vattabbataṁ

---

1. (Upaḍḍhajjhāyamānānaṁ dārūnaṁ kalāpaṁ. Imesaṁyeva pādānaṁ pādakathalikaṁ katvā) (Ka)
2. Aṁ-Ṭī 1. 240 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
3. Ma 1. 9; Ma-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhesu.

arahati. Yathāvutto pana vipāko kevalaṁ ārammaṇarasānubhavanavaseneva pavattatīti anubhavitvā vigatattā nippariyāyeneva[1] vutto, tassa ca tathā vuttattā kammaṁ bhavitvā vigatapariyāyena, yaṁ "uppannānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ pahānāya, uppannānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ ṭhitiyā"ti ettha "uppannan"ti gahetvā taṁsadisānaṁ pahānaṁ, vucchi ca vuttā. Vipacchituṁ okāsakaraṇavasena uppattitaṁ atītakammañca tato uppajjituṁ āraddho anāgato vipāko ca "okāsakatuppanno"ti vutto. Yaṁ uppannasaddena vināpi viññāyamānaṁ uppannaṁ sandhāya "nāhaṁ bhikkhave sañcetanikānan"ti-ādi[2] vuttaṁ.

Tesūti vipassanāya bhūmibhūtesu khandhesu. **Anusayitakilesā**ti anusayavasena pavattā appahīnā maggena pahātabbā kilesā adhippetā. Tenāha **"atītā -pa- na vattabbā"**ti. Tesaṁ hi ambarukkhopamāya vattamānāditā na vattabbā maggena pahātabbānaṁ tādisassa vibhāgassa anuppajjanato. **Appahīnāva hontī**ti iminā appahīnaṭṭhena anusayaṭṭhoti dasseti. **Idaṁ bhūmiladdhuppannaṁ nāmā**ti idaṁ tesu khandhesu uppattirahakilesajātaṁ tāya eva uppattirahatāya bhūmiladdhuppannaṁ nāma, tebhūmakabhūmiladdhā nāma hotīti attho. **Tāsu tāsu bhūmīsū**ti manussadevādi-atabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Tasmiṁ tasmiṁ santāne anuppatti-anāpāditatāya **asamugghātitā.** Ettha ca laddhabhūmikaṁ **bhūmiladdhan**ti vuttaṁ aggi-āhito viya.

Okāsakatuppanna-saddepi ca okāso kato etenāti, okāso kato etassāti ca atthadvayepi kata-saddassa paranipāto daṭṭhabbo. Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṁ ārammaṇaṁ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṁ ārammaṇaṁ. Nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevā**ti avikkhambhituppanne viya "imasmiṁ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā, kasmā? Asamugghātitattā"ti yojetvā vitthāretabbaṁ.

Vuttaṁ paṭisambhidāmagge. Tattha ca maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṁ apākaṭaṁ supākaṭaṁ kātuṁ **ajātaphalarukkho** upamābhāvena

1. Nissayeneva (Ka) 2. Aṁ 3. 497, 503 piṭṭhesu.

āgato. Atītādīnaṁ appahīnatādassanatthampi **"jātaphalarukkhena dīpetabban"**ti vuttaṁ. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṁ honti bhavissanti cāti tāna atītādibhāvena na vattabbāni, evaṁ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṁ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Tepi pajahatiyeva kilesappahāneneva tesampi anuppattidhammatāpādanato. **Abhisaṅkhāraviññāṇassā**ti paṭisandhiviññāṇassa. **Upādinna-anupādinnato**ti upādinnakhandhato ceva kilesato ca. Upapattivasena vuṭṭhāna dassetumāha **"bhavavasena panā"**ti-ādi. Ye sotāpannassa satta bhavā appahīnā, tato pañca ṭhapetvā itare dve **"sugatibhavekadesā"**ti adhippetā. **Sugatikāmabhavato**ti sugatibhavekadesabhūtakāmabhavato. **Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti** uddhambhāgiyasaṁyojanasamugghātabhāvato. Yadi arahattamaggo eva ariyamaggo siyā, so eva sabbakilese pajaheyya, sabbabhavehipi vuṭṭhaheyya. Yasmā pana odhisova kilesā pahīyanti, tasmā heṭṭhimaheṭṭhimamaggehi pahīnāvasese kilese so pajahati, iti imaṁ sāmatthiyaṁ sandhāya **"sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadantī"**ti vuttaṁ. Tathā hi so eva "vajirūpamo"ti vutto.

Hotu tāva vuttanayena anuppannānaṁ akusalānaṁ anuppādāya, uppannānaṁ uppannasadisānaṁ pahānāya anuppattidhammatāpādanāya maggabhāvanā, **atha maggakkhaṇe kathaṁ anuppannānaṁ** kusalānaṁ **uppādāya uppannānañca ṭhitiyā bhāvanā hoti** ekacittakkhaṇikattā tassāti codeti, itaro **"maggappavattiyāyevā"**ti parihāramāha. Maggo hi kāmañcekacittakkhaṇiko, tathārūpo panassa pavattiviseso, yaṁ anuppannā kusalā dhammā sātisayaṁ uppajjanti, uppannā ca savisesaṁ pāripūriṁ pāpuṇanti. Tenāha **"maggo hī"**ti-ādi. Kiñcāpi ariyamaggo vattamānakkhaṇe anuppanno nāma na hoti, anuppannapubbataṁ[1] upādāya upacāravasena tathā vuccatīti dassetuṁ **"anāgatapubbaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ayamevā**ti ayaṁ maggassa

---

1. Anuppannapubbavacanaṁ (Ka)

yathāpaccayapavatti eva **ṭhiti nāmā**ti, maggasamaṅgī puggalo maggampi bhāvento eva tassa **ṭhitiyā bhāvetīti vattuṁ vaṭṭati.**

Upasamamānaṁ gacchatīti vikkhambhanavasena samucchedavasena kilese upasamentaṁ vattati. Pubbabhāgindriyāni eva vā adhippetāni. Tenevāha **"kilesūpasamatthaṁ vā gacchatī"**ti.

248. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti[1] adhikaṁ savisesaṁ muccanaṭṭhena, tenāha **"suṭṭhu muccanaṭṭho"**ti. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṁ jhānaṁ sātisayaṁ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavatti-ākāraviseso. Yathā taṁ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha **"ārammaṇe cā"**ti-ādi. **Ayaṁ panattho**ti ayaṁ adhimuccanattho **pacchimavimokkhe** nirodhe **natthi.** Kevalo vimuttattho eva tattha labbhati, taṁ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṁ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṁ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭhaṁ rūpaṁ hoti. Yena visiṭṭhena rūpena "rūpī"ti vucceyya rūpī-saddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṁ jhānamiva[2] paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"ajjhattan"**ti-ādi. **Rūpajjhānaṁ rūpaṁ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ **"nīlakasiṇādīni rūpānī"**ti.

Anto-appanāyaṁ subhanti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena adhimutti siyāti dasseti. Evaṁ hettha tathāvattabbatā patticodanā anavakāsā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṁ abhirativasena suṭṭhu adhimutti siyā, tasmā aṭṭhakathāyaṁ tathā tatiyo vimokkho saṁvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato

---

1. Dī-Ṭī 2. 118; Aṁ-Ṭī 3. 249 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Sasantatipariyāpannarūpassa vasena paṭiladdhajjhānaṁ idha (Dī-Ṭī 2. 118; Aṁ-Ṭī 3. 249 piṭṭhesu.)

dahati, te subhato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisambhidāmagge[1] brahmavihārabhāvanā "subhavimokkho"ti vuttā, tayidaṁ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṁ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ ekadesopi tattha avasiṭṭhoti. **Vissaṭṭhattā**ti yathāparicchinne kāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyāsānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

249. Abhibhavatīti abhibhu[2], parikammaṁ, ñāṇaṁ vā. Abhibhu āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ,** jhānaṁ. Abhibhavitabbaṁ vā ārammaṇasaṅkhātaṁ āyatanaṁ etassāti **abhibhāyatanaṁ,** jhānaṁ. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṁ āyatanañca yogino sukhavisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttaṁ jhānaṁ **abhibhāyatanaṁ.** Tenāha **"abhibhavanakāraṇānī"**ti-ādi. **Tānī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. Samāpattito viṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṁ abhibhavanākāraṁ gahetvā pavattoti daṭṭhabbo. **Parikammavasena ajjhattaṁ rūpasaññī,** na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Taṁ pana** ajjhattaparikammavasena laddhaṁ kasiṇanimittaṁ **asuvisuddhameva hoti,** na bahiddhāparikammavasena laddhaṁ viya visuddhaṁ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **"avaḍḍhitānī"**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idamabhibhāyatanaṁ vuttaṁ.** Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṁ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti **"ñāṇuttariko puggalo"**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṁ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājhānāppādananti āha **"saha nimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"**ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṁ. Yo "khippābhiñño"ti

1. Khu 9. 235 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 2. 159; Aṁ-Ṭī 3. 245 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṁ nimitte. **Appanaṁ pāpetī**ti bhāvanā appanaṁ neti.

Ettha ca keci "uppanne upacārajjhāne taṁ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṁ pāpetī"ti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ. Na hi pārivāsikaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṁ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṁ pāpuṇanto "saha nimittuppādenevettha appanaṁ pāpetī"ti vutto. "Saha nimuttuppādenā"ti ca adhippāyikamidaṁ vacanaṁ, na nītatthaṁ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṁ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṁ abhibhavanākāraṁ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṁ. **Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[1] pana "iminā panassa pubbabhāgo[2] kathito"ti vuttaṁ. Antosamāpattiyaṁ tathā ābhogābhāve kasmā "jhānasaññāyapī"ti vuttanti āha **"abhibhava -pa- atthī"**ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādi vasena vaḍḍhitappamāṇānīti[3] tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **"mahantānī"**ti.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī.** Saññāsīsena jhānaṁ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā. Bahiddhāva uppannan**ti bahiddhāvatthusmiṁyeva uppannaṁ. **Abhidhamme** pana "ajjhattaṁ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti evaṁ catunnaṁ abhibhāyatanānaṁ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[4] "kasmā pana yathā suttante 'ajjhattaṁ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī'ti-ādi vuttaṁ, evaṁ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 233 piṭṭhe.
2. Pubbābhogo (Ka)
3. Vaḍḍhiṁ pāpitānīti (Dī-Ṭī 2. 161; Aṁ-Ṭī 3. 247 piṭṭhesu.)
4. Abhi-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe.

ajjhattaṁ arūpasaññitāva vuttā"ti codanaṁ katvā "ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato"ti kāraṇaṁ vatvā "tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. 'Ajjhattaṁ arūpasaññī'ti idaṁ pana satthu desanāvilāsamattamevā"ti vuttaṁ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni "parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti vuttāni, tathā "appamāṇānī"ti daṭṭhabbāni. Atthi hi eso pariyāyo "parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā"ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme[1]pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṁ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanapariyāyoti "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthābhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito, abhidhamme[1]pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṁ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṁ vuttāni. Tadetaṁ "ajjhattaṁ rūpasaññī"ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato, "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṁ katanti viññāyati.

"Ajjhattarūpānaṁ anabhibhavanīyato"ti idaṁ abhidhamme katthacipi "ajjhattaṁ rūpāni passatī"ti avatvā sabbattha yaṁ vuttaṁ "bahiddhārūpāni passatī"ti, tassa kāraṇāvacanaṁ. Tena yaṁ aññahetukaṁ, taṁ tena hetunā vuttaṁ, yaṁ pana desanāvilāsahetukaṁ ajjhattaṁ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṁ, na tassa aññaṁ kāraṇaṁ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṁ anatibhavanīyatā ca tesaṁ bahiddhārūpānaṁ viya avibhūtattā, desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. "Suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti eteneva siddhattā nīlādi-abhibhāyatanāni na vattabbānīti ce? Na,

1. Abhi 1. 55 piṭṭhe.

nīlādīsu katādhikārānaṁ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṁ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṁ parittatā, tadappamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṁ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṁ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṁ dassetuṁ **“imesu panā”**ti-ādi vuttaṁ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti sakalanīlavaṇṇanīdassananīlanibhāsānaṁ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Umāpupphan**ti atasipupphaṁ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasiyaṁ bhavan**ti bārāṇasiyaṁ samuṭṭhitaṁ.

Te dhammeti te satipaṭṭhānādidhamme ceva aṭṭhavimokkhadhamme ca. **Ciṇṇavasībhāvāyeva** tattha abhivisiṭṭhāya paññāya pariyosānuttaraṁ sataṁ[1] gatā **abhiññāvosānapāramippattā.**

250. **Sakalaṭṭhenā**ti[2] sakalabhāvena, asubhanimuttādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Yathā khettaṁ sassānaṁ uppattiṭṭhānaṁ vaḍḍhiṭṭhānañca, evameva taṁtaṁsampayuttadhammānanti āha **“khettaṭṭhānā”**ti. **Paricchinditvā**ti idaṁ uddhaṁ adho tiriyanti yojetabbaṁ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṁ vaḍḍhetabbaṁ. **Tena tena kāraṇenā**ti upari-ādīsu tena tena kasiṇena. Yathā kinti āha **“ālokamiva rūpadassanakāmo”**ti, yathā dibbacakkhunā uddhaṁ ce rūpaṁ daṭṭhukāmo, uddhaṁ ālokaṁ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṁ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṁ pasāreti, evaṁ sabbakasiṇanti attho. **Ekassā**ti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthan**ti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṁ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṁ[3]. Na hi aññena pasāritakasiṇaṁ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṁ upagacchati, evampi nesaṁ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṁ** pathavī-ādi. Na hi udakenaṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā

1. Pariyosānaṁ katakiccatanti bhavitabbaṁ.
2. Dī-Ṭī 3. 267; Aṁ-Ṭī 3. 320 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Kasiṇabhāvadīpanatthaṁ (Ka)

saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṁ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṁ.** Teneva hi nesaṁ kasiṇasamaññā. Tathā hi **"taññī"**ti-ādimāha. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṁ karonto. Bhāvanācittaṁ hi kasiṇaṁ parittaṁ vā vipulaṁ vā sakalameva manasi karoti.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaṁ viññāṇaṁ pharaṇa-appamāṇavasena "viññāṇakasiṇan"ti vuttaṁ. Tathā hi taṁ "viññāṇan"ti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhaṁadhotiriyatā veditabbā. Yattakaṁ hi ṭhānaṁ kasiṇaṁ pasāritaṁ, tattakaṁ ākāsabhāvanāvasena ākāsaṁ hotīti. Evaṁ yattakaṁ ṭhānaṁ ākāsaṁ hutvā upaṭṭhitaṁ, tattakaṁ ākāsameva hutvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṁadhotiriyatā vuttāti **"kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṁadhotiriyatā veditabbā"**ti āha.

252. **Vuttoyeva** vammikasutte. **Nissitañca** chavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato kāyasaññitānaṁ rūpadhammānaṁ ārammaṇakaraṇato ca. Suṭṭhu bhāti obhāsatīti vā **subho.** Kuruvindajāti-ādijātivisesopi maṇi ākarapārisuddhimūlako evāti āha **"suparisuddha-ākarasamuṭṭhito"**ti. Dosanīharaṇavasena parikamma-nipphattīti āha **"suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo"**ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādi-apaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena, tāpasaṇhakaraṇādīnaṁ saṅgaho ādi-saddena. **Vaṇṇasampattin**ti suttassa vaṇṇasampattiṁ.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṁ viya vipassanāñāṇaṁ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva tassa dassanato. **Tadārammaṇānan**ti rūpadhammārammaṇānaṁ. **Phassapañcamakacittacetasika**ggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṁ. Evaṁ hi tesaṁ vipassanāñāṇagatikattā "āvutasuttaṁ viya vipassanāñāṇan"ti vacanaṁ avirodhitaṁ hoti.

Ñāṇassāti paccavekkhaṇañāṇassa. Yadi evaṁ ñāṇassa vasena vattabbaṁ, na puggalassāti āha **"tassa panā"**ti-ādi. **Maggassa anantaraṁ,** tasmā lokiyābhiññānaṁ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṁ vipassanāñāṇaṁ. **Evaṁ santepī**ti yadipāyaṁ ñāṇānupubbaṭṭhiti, evaṁ santepi. **Etassa antarā vāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu **ākaṅkheyyasuttā**dīsu[1] viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāñāṇassa tāsaṁ antarā vāro na hoti, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva dassitaṁ vipassanāñāṇaṁ. **Yasmā cā**ti **ca**-saddo samuccayattho. Tena na kevalaṁ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṁ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṁ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravarūpaṁ passato**ti ettha iddhividhañāṇena bheravaṁ rūpaṁ nimminitvā cakkhunā passatoti vattabbaṁ, evampi abhiññālābhino apariññāṇavatthukassa bhayasantāso uppajjati uccavālikavāsīmahānāgattherassa viya. **Idhāpī**ti imasmiṁ vipassanāñāṇepi, na satipaṭṭhānādīsu evāti adhippāyo.

253. Manomayiddhiyaṁ ciṇṇavasitāya abhiññāvosānapāramippattatā veditabbāti yojanā. **Manena nibbattan**ti abhiññāmanena nibbattitaṁ. **Taṁsadisabhāvadassanatthamevā**ti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanatthameva. **Sajātiyaṁ ṭhito,** na nāgiddhiyā aññajātirūpo. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṁ** vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

255. **Appakasirenevā**ti akiccheneva.

256. Mando uttānaseyyakadārakopi **"daharo"**ti vuccatīti tato visesanatthaṁ **"yuvā"**ti vuttaṁ. Yuvāpi koci anicchanato amaṇḍanasīlo hotīti tato visesanatthaṁ **"maṇḍanakajātiko"**ti vuttaṁ. Tena vuttaṁ **"yuvāpī"**ti-ādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni.** Nātikammāsatilappamāṇā bindavo **tilakāni. Vaṅkaṁ** nāma piyaṅgaṁ. Yobbanapīḷakādayo **mukhadūsipīḷakā.** Mukhagato doso **mukhadoso,** lakkhaṇavacanañcetaṁ mukhe adosassapi pākaṭabhāvassa

---

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṁ mukhe adosopi mukhadoso saralopena, mukhadoso ca mukhadoso ca mukhadosoti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evaṁ hi **paresaṁ soḷasavidhaṁ cittaṁ pākaṭaṁ hotī**ti vacanaṁ samatthitaṁ hoti.

259. **Paṭipadāvasenā**ti yathārahaṁ samathavipassanāmaggapaṭipadāvasena. **Aṭṭhasu koṭṭhāsesū**ti satipaṭṭhānādīsu bodhipakkhiyadhammakoṭṭhāsesu, vimokkhakoṭṭhāsesu vāti imesu aṭṭhasu koṭṭhāsesu. **Sesesū**ti vuttāvasesesu abhibhāyatanakoṭṭhāsādīsu. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā

260. **Uggahitun**ti sikkhituṁ. **Uggāhetun**ti sikkhāpetuṁ, pāṭhato attanā yathā-uggahitamatthaṁ tabbibhāvanatthāya uccāraṇavasena paresaṁ gāhetunti attho. **Samayan**ti diṭṭhiṁ. Sā hi saṁyojanabhāvato sameti sambandhā eti pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṁyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṁ etenāti **samayo**ti vuccati. Diṭṭhisaṁyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sūriyassa uggamanato atthaṅgamā ayaṁ ettako kālo rattandhakāravidhamanato divā nāma, tassa pana majjhimapahārasaññito kālo samujjalitapabhātejadahanabhāvena divānāma. Tenāha **"divasassapi divābhūte"**ti. **Paṭisaṁharitvā**ti nivattetvā. Evaṁ cittassa paṭisaṁharaṇaṁ nāma gocarakkhette ṭhapananti āha **"jānaratisevanavasena ekībhāvaṁ gato"**ti. Etena kāyavivekapubbakaṁ cittavivekamāha. Sīlādiguṇavisesayogato manasā sambhāvanīyā, te pana yasmā attano sīlādiguṇehi viññūnaṁ manāpā honti (kilesa-aniggahassa pañcapasādāyattattā,)[1] tasmā āha **"manavaḍḍhanakānan"**ti-ādi. Tattha **unnamatī**ti udaggaṁ hoti. **Vaḍḍhatī**ti saddhāvasena vaḍḍhatī. Tenāha bhagavā "anussaraṇampahaṁ bhikkhave tesaṁ bhikkhūnaṁ bahūpakāraṁ vadāmī"ti[2].

---

1. ( ) Ayaṁ pāṭho adhiko viya dissati.
2. Khu 1. 267; Saṁ 3. 61 piṭṭhesu.

261. **Paññapemī**ti pajānanabhāvena ñāpemi tathā vavatthapemi. Tenāha **"dassemi ṭhapemī"**ti. **Paripuṇṇakusalan**ti sabbaso puṇṇakusaladhammaṁ. **Uttamakusalan**ti uttamabhāvaṁ seṭṭhabhāvaṁ pattakusaladhammaṁ. **Ayojjhan**ti vādayuddhena ayodhanīyaṁ, vādayuddhaṁ hotu, tena parājayo na hotīti dasseti. Tenāha **"vādayuddhenā"**ti-ādi. **Saṁvarappahānan**ti pañcasu saṁvaresu yena kenaci saṁvarena saṁvaralakkhaṇaṁ pahānaṁ. **Paṭisevanappahānaṁ vā**ti **vā**-saddena parivajjanappahānādiṁ saṅgaṇhāti. **Sesapadesū**ti "na bhāsatī"ti-ādīsu padesu. **Eseva nayo**ti iminā "abhāsanamattameva vadatī"ti evamādiṁ atidisati.

Nābhinandīti na sampaṭicchi. Sāsane tiṇṇaṁ duccaritānaṁ micchājīvassa vivajjanaṁ vaṇṇīyati, ayañca evaṁ katheti, tasmā **sāsanassa anulomaṁ viya vadati,** vadanto ca sammāsambuddhe dhamme cassa appasādaṁ na dasseti, tasmā **pasannakārampi vadatīti maññamāno** tassa vādaṁ **na paṭisedheti.**

262. **Yathā tassa vacanaṁ, evaṁ sante**ti yathā tassa paribbājakassa vacanaṁ, evaṁ samaṇabhāve sante labbhamāne. **Mayaṁ pana evaṁ navadāmā**ti etena samaṇabhāvo nāma evaṁ na hotīti dasseti. Yo hi dhammo yādiso, tatheva taṁ buddhā dīpenti. **Visesaññāṇaṁ na hotī**ti kāyavisesavisayaññāṇaṁ tassa tadā natthi, yato parakāye upakkamaṁ kareyyāti dasseti, tassa pana tattha visesañāṇampi natthevāti. Yasmā kāyapaṭibaddhaṁ kāyakammaṁ, tasmā taṁ nivattento āha **"aññatra phanditamattā"**ti. **Kilesasahagatacittenevā**ti dukkhasamphassassa asahananimittena domanassasahagatacitteneva. Dutiyavārepi eseva nayo. Jighacchāpipāsadukkhassa asahananimittena domanasseneva. **Vikūjitamattā**ti ettha virūpaṁ kūjitaṁ vikūjitaṁ pubbenivāsasannissayaṁ upayaṁ, taṁ panettha rodanahasanasamuṭṭhāpakacittasahagatanti dosasahagataṁ lobhasahagatañcāti daṭṭhābbaṁ. **Cittan**ti kusalacittaṁ. Akusalacittaṁ pana atītārammaṇaṁ pavattatīti vattabbameva natthi. **Saritvā**ti yāva na satisaṇṭhāpanā dhammā uppajjanti, tāva supinante anubhūtaṁ viya dukkhaṁ saritvā rodanti. **Hasantī**ti etthāpi eseva nayo. Ayañca nayo ye laddhasukhārammaṇā hutvā gahitapaṭisandhikā mātukucchitopi sukheneva nikkhamanti, tesaṁ vasena vuttoti daṭṭhabbo. **Pāyantiyā**ti attano

janapadadesarūpena pāyantiyā. **Ayampī**ti ājīvopi mātu aññavihitakāle ca lokassādavasena **kilesasahagatacitteneva hoti.**

263. **Samadhigayhā**ti sammā adhigatabhāvena gahetvā abhibhavitvā visesetvā visiṭṭho hutvā. **Khīṇāsavaṁ sandhāyā**ti byatirekavasena khīṇāsavaṁ sandhāya. Ayaṁ hettha attho—khīṇāsavampi sotāpannakusalaṁ paññapeti sekkhabhūmiyaṁ ṭhitattā. Sesapadesupi eseva nayo.

Tīṇi padāni nissāyāti na kāyena pāpakaṁ kammaṁ karoti, na pāpakaṁ vācaṁ bhāsati, na pāpakaṁ ājīvaṁ ājīvatīti imāni tīṇi padāni nissāya kusalasīlamūlakā ca akusalasīlamūlakā cāti **dve paṭhamacatukkā ṭhapitā. Ekaṁ padaṁ nissāyā**ti na pāpakaṁ saṅkappaṁ saṅkappetīti imaṁ ekapadaṁ nissāya kusalasaṅkappamūlakā akusalasaṅkappamūlakā cāti ime **dve pacchimacatukkā ṭhapitā.**

264. **Vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati** balavatā mohena samannāgatattā. Tathā hi tāni "momūhacittānī"ti vuccanti.

Kuhinti kiṁnimittaṁ. **Kataraṁ ṭhānaṁ pāpuṇitvā**ti kiṁ kāraṇaṁ āgamma. **Etthete**ti **etthā**ti kāyavacīmanosucaritabhāvanāsājīvanipphattiyaṁ. Sā pana heṭṭhimakoṭiyā sotāpattiphalena dīpetabbāti āha **"sotāpattiphale bhumman"**ti. Yasmā ājīvaṭṭhamakaṁ avasiṭṭhañca sīlaṁ pātimokkhasaṁvarasīlassa ca pārisuddhipātimokkhādhigamena sotāpattiphalappattiyā siddho hotīti āha **"pātimokkha -pa- nirujjhatī"**ti. "Sukhasīlo dukkhasīlo"ti-ādīsu viya pakati-atthasīlasaddaṁ[1] gahetvā vuttaṁ **"akusalasīlan"**ti-ādi.

265. **Kāmāvacarakusalacittameva vuttaṁ** sampattasamādānaviratipubbakassa sīlassa adhippetattā. Tenāha **"etena hi kusalasīlaṁ samuṭṭhātī"**ti.

Sīlavāti ettha **vā**-saddo pāsaṁsatthova veditabboti āha **"sīlasampanno hotī"**ti. Yo sīlamatte patiṭṭhito, na samādhipaññāsu,

---

1. Sakkati-atthasīlasaddaṁ. Tassīla-atthasīlasaddaṁ (Ka)

so sīlamayadhammapūritatāya **sīlamayo.** Tenāha **"alamettāvatā"**ti-ādi. **Yatthā**ti yassaṁ cetovimuttiyaṁ paññāvimuttiyañca. Tadubhayañca yasmā arahattaphale saṅgahitaṁ, tasmā vuttaṁ **"arahattaphale bhumman"**ti. **Asesaṁ nirujjhati** sukhavipākabhāvassa sabbaso paṭippassambhanato.

266. Kāmapaṭisaṁyuttā saññā **kāmasaññā.** Sesesupi eseva nayo. **Itarā dve**ti byāpādavihiṁsāsaññā.

Anāgāmiphalapaṭhamajjhānanti anāgāmiphalasahagataṁ paṭhamajjhānaṁ. **Etthā**ti yathāvutte paṭhamajjhāne. Ettha ca ujuvipaccanīkena paṭipakkhappahānaṁ sātisayanti paṭhamajjhānaggahaṇaṁ. Tenāha **"aparisesā nirujjhantī"**ti. Nekkhammasaññānaṁ kāmāvacaracittasahagatatā, tassa sīlassa samuṭṭhānatā ca sampayuttanayena veditabbā.

267. Kusalasaṅkappanirodhadutiyajjhānika-arahattaphala-akusalasaṅkappanirodhapaṭhamajjhānika-anāgāmiphalaggahaṇena samaṇo dassito[1]. Sesaṁ suviññeyyameva.

Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

271. **Pañho**ti ñātuṁ icchito attho, tadeva dhammadesanā nimittabhāvato **kāraṇaṁ. Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa gocarabhāvaṁ upagacchatu. **Yena kāraṇenā**ti yena tuyhaṁ upaṭṭhitena kāraṇena dhammadesanā upaṭṭhaheyya, taṁ pana paribbājakassa ajjhāsayavasena tathā vuttaṁ. Tenāha **"etena hi -padīpetī"**ti. **Ekaṅgaṇānī**ti pidhānābhāvena ekaṅgaṇasadisāni. Tenāha **"pākaṭānī"**ti.

Jānantoti attano tathābhāvaṁ sayaṁ jānanto. **Sakkaccaṁ sussūsatī**ti "tathābhūtaṁyeva maṁ tathā avocā"ti sādaraṁ sussūsati **tasmā**ti dibbacakkhulābhino anāgataṁsañāṇalābhato. **Evamāhā**ti

---

1. Saṁvaṇṇitaṁ (Ka)

"yo kho udāyi dibbena cakkhunā"ti ārabhitvā "so vā maṁ aparantaṁ ārabbha pañhaṁ puccheyyā"ti evaṁ avoca.

Itaranti avasiṭṭhaṁ imasmiṁ ṭhāne vattabbaṁ. **Vuttanayamevā**ti "yo hi lābhī"ti-ādinā vuttanayameva. **Atīte**ti pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūte atthe. **Anāgate**ti anāgataṁsañāṇassa visayabhūte anāgate atthe.

Paṁsupadese nibbattanato paṁsusamokiṇṇasarīratāya **paṁsupisācakaṁ. Ekaṁ mūlaṁ gahetvā**ti dīghaso heṭṭhimantena caturaṅgulaṁ, uparimantena vidatthikaṁ rukkhagacchalatādīsu yassa kassaci ekaṁ mūlaṁ gahetvā aññajātikānaṁ **adissamānakāyo hoti.** Ayaṁ kira nesaṁ jātisiddhā dhammatā. **Tatrā**ti tassa mūlavasena adissamānakatāya. **Na dissati** ññāṇena na passati.

272. **Na ca atthaṁ dīpeyyā**ti adhippetamatthaṁ sā vācā sarūpato na ca dīpeyya, kevalaṁ vācāmattamevāti adhippāyo. Paṭiharitabbaṭṭhena parasantāne netabbaṭṭhena paṭihāriya-saddadvārena viññātabbo bhāvattho, sova pāṭihīrako niruttinayena, natthi etassa pāṭihīrakanti **appāṭihīrakataṁ,** ta-saddena padaṁ vaḍḍhetvā tathā vuttaṁ, aniyyānaṁ. Tenāha **"niratthakaṁ sampajjatī"**ti. **Subhakiṇhadevaloke khandhā viya jotetī**ti iminā "dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo attā"ti imamatthaṁ dasseti.

273. Sa-upasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha **"viddheti ubbiddhe"**ti. Sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena sucibhāvena upaṭṭhānanti āha **"meghavigamena dūrībhūte"**ti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti **devo, ākāso. "Aḍḍharattasamaye"**ti vattabbe bhummatthe vihitavacanānaṁ accantasaṁyogābhāvā upayogavacanaṁ veditabbaṁ. Puṇṇamāsiyaṁ hi gamanamajjhassa purato vā pacchato vā ante ṭhite aḍḍharatte samayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhito abhinno nāma. Tenāha **"abhinne aḍḍharattasamaye"**ti.

Ye anubhontīti ye devā candimasūriyānaṁ ābhā anubhonti vinibhuñjanti vaḷañjanti ca, **tehi** devehi **bahū ceva bahutarā ca** candimasūriyānaṁ

ābhā ananubhonto. Tenāha **"attano sarīrobhāseneva ālokaṁ pharitvā viharantī"**ti.

274. **Pucchāmūḷho pana jāto** "ayaṁ paramo vaṇṇo"ti gahitapadassa vidhamanena. **Acelakapāḷin**ti "acelako hoti muttācāro"ti-ādinayappavattaṁ[1] acelakapaṭipattidīpakaganthaṁ, ganthasīdeneva tena pakāsitavādāni vadati. Surāmerayapānamanuyuttapuggalassa surāpānato[2] virati tassa kāyaṁ cittañca tāpentī saṁvattakīti surāpānavirati (tapo, soyeva guṇo. Tenāha "surāpānaviratīti attho"ti.)[3]

275. Ekantaṁ accantameva sukhaṁ assāti **ekantasukhaṁ. Pañcasu dhammesū**ti "pāṇātipātā paṭiviratī"ti-ādīsu pañcasu sīlācāradhammesu. **Na jāniṁsū**ti sammosena anupaṭṭhahanti tadatthaṁ na bujjhanti. Buddhuppādena kira vihatatejāni mahānubhāvāni mantapadāni viya bāhirakānaṁ yogāvacaraganthena saddhiṁ yogāvacarapaṭipadā nassati. **Uggaṇhiṁsū**ti "pañca pubbabhāgadhamme"ti-ādivacanamattaṁ uggaṇhiṁsu. **Tatiyajjhānato**ti kāraṇopacārena phalaṁ vadati, phalabhūtato tatiyajjhānato.

276. Ekantasukhassa lokassa paṭilābhena pattiyā tattha nibbatti **paṭilābhasacchikiriyā.** Ekantasukhe loke anabhinibbattitvā eva iddhiyā tattha gantvā tassa sattalokassa bhājanalokassa ca paccakkhato dassanaṁ **paccakkhasacchikiriyā.** Tenāha **"tatthā"**ti-ādi.

277. **Udañcaniko**ti udañcano. Viñjhapabbatapasse gāmānaṁ aniviṭṭhattā tiṁsayojanamattaṁ ṭhānaṁ aṭavī nāma, tattha senāsaṁ, tasmiṁ **aṭavisenāsane**[4]. Padhānakammikānaṁ bhikkhūnaṁ bahūnaṁ tattha nivāsena **ekaṁ padhānagharaṁ ahosi.**

Cūḷasakula-udāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Dī 1. 157 piṭṭhe. 2. Surāmerayapānamanuyuttapuggalo surāpānaṁ, tato (Ka)
3. (Theroti mahādhammarakkhitatthero āha.) (Ka)
4. Vatthanisenāsane (Aṭṭhakathāyaṁ.)

10. vekhanasasuttavaṇṇanā

280. Saha vatthukāmena kilesakāmo garu garukātabbo etassāti **kāmagaru.** Tesveva kāmesu ninnapoṇapabbhārajjhāsayoti **kāmādhimutto.** Pabbajjāpaṭhamajjhānādikaṁ nekkhammaṁ garu garukātabbaṁ etassāti **nekkhammagaru.** Tattha ninnapoṇapabbhārajjhāsayo **nekkhammādhimutto.** Svāyamattho yathā ekacce gahaṭṭhe labbhati, evaṁ ekacce anagārepīti āha **"pabbajitopī"**ti-ādi. **Ayaṁ pana** vekhanaso paribbājako. So hi vekhanasatāpasapabbajjaṁ upagantvā vekhanasena iminā diṭṭhimādāya samādiyitvā ṭhitattā "vekhanaso"ti vuccati. Yathā loko sayaṁ ekādasahi aggīhi ādittopi samāno paccakkhato anubhaviyamānaṁ sālākikaṁ aggisantāpaṁ viya anādikālānugatasammākavacarasantāpaṁ ādittatāya na sallakkheti, sammāsambuddhena pana mahākaruṇāsamussāhitamānasena "sabbaṁ bhikkhave ādittan"ti **ādittapariyāye**[1] desiyamāne sallakkheti, evaṁ ayampi anādikālaparibhāvitaṁ atta-ajjhāsaye avaṭṭhitaṁ kāmādhimuttaṁ sarasena anupadhārento satthārā "pañca kho ime kaccāna kāmaguṇā"ti-ādinā kāmaguṇesu kāmasukhe bhāsiyamāne "kāmādhimuttaṁ vata pabbajitassa cittan"ti upadhāressatīti āha **"imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttataṁ sallakkhessatī"**ti. **Kāmaggasukhan**ti kāmetabbavatthūhi aggabhūtaṁ sukhaṁ. Sabbe hi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā, te paṭicca uppajjanasukhato nibbānasukhameva aggabhūtaṁ sukhaṁ. Yathāha "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā saṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[2], "nibbānaṁ paramaṁ sukhan"ti[3] ca. Tena vuttaṁ **"nibbānaṁ adhippetan"**ti.

281. Pubbenivāsañāṇalābhino pubbantaṁ ārabbha vuccamānakathā anucchavikā tadatthassa paccakkhabhāvato, tadabhāvato vekhanasassa ananucchavikāti āha **"yasmā -pa- natthī"**ti. **Anāgatakathāya -pa- natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Ārakkhatthāyā**ti devatāhi mantapadehi saha

---

1. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 254; Aṁ 1. 343 piṭṭhesu.
3. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

ṭhitā tattha ārakkhatthāya. **Avijjāyā**ti idaṁ lakkhaṇavacanaṁ, taṁmūlakattā vā sabbakilesadhammānaṁ avijjāva gahitā. **Jānanaṁ** pahīnakilesapaccavekkhaṇañāṇena. Sesaṁ suviññeyyameva.

Vekhanasasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca paribbājakavaggavaṇṇanā.

4. Rājavagga

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

282. **Cariyan**ti bodhicariyaṁ, bodhisambhārasambharaṇavasena pavattitaṁ bodhisattapaṭipattinti attho. **Sukāraṇan**ti bodhiparipācanassa ekantikaṁ sundaraṁ kāraṇaṁ, kassapassa bhagavato payirupāsanādiṁ sandhāya vadati. Taṁ hi tena saddhiṁ mayā idha katanti vattabbataṁ labhati. **Mandahasitan**ti īsakaṁ hasitaṁ. **Kuhaṁ kuhan**ti hāsa-saddassa anukaraṇametaṁ. **Haṭṭhapahaṭṭhākāramattan**ti haṭṭhapahaṭṭhamattaṁ. Yathā gahitasaṅketā "pahaṭṭho bhagavā"ti sañjānanti, evaṁ ākāradassanamattaṁ.

Idāni iminā pasaṅgena tāsaṁ samuṭṭhānaṁ vibhāgato dassetuṁ **"hasitañca nāmetan"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ajjhupekkhanavasenapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasenāti āha **"terasahi somanassasahagatacittehī"**ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, tesampi yaṁ taṁ kodhavatthu, tassa mayaṁ dāni yathākāmakāritaṁ āpajjissāmāti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesū**ti pañcasu somanassasahatagatacittesu. **Balavārammaṇe**ti uḷāra-ārammaṇe yamakamahāpāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇe**ti anuḷāre ārammaṇe. **Imasmiṁ pana ṭhāne -pa- uppādesī**ti idaṁ porāṇaṭṭhakathāyaṁ tathā āgatattā vuttaṁ, na ahetukasomanassasahagatacittena bhagavato sitaṁ hotīti dassanatthaṁ.

Abhidhammaṭīkāyaṁ[1] pana "atītaṁsādīsu appaṭihataṁ ñāṇaṁ vatvā 'imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivattan'ti-ādivacanato[2] 'bagavato idaṁ cittaṁ uppajjatī'ti vuttavacanaṁ vicāretabban"ti vuttaṁ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bagavato sitakaraṇaṁ pubbenivāsa-anāgataṁsasabbaññutaññāṇānaṁ anuvattakattā ñāṇānuparivattiyevāti, evaṁ pana ñāṇānuparivattibhāvesati na koci pāḷi-aṭṭhakathānaṁ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṁ**[3]

1. Mūlaṭī 1. 137 piṭṭhe.
2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16; Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2; Dī-Ṭī 3. 54, 198 piṭṭhesu.
3. Abhi-Ṭṭha 1. 333 piṭṭhe.

"tesaṁ ñāṇānaṁ ciṇṇapariyante idaṁ cittaṁ uppajjatī"ti vuttaṁ. Avassañca etaṁ evaṁ icchitabbaṁ, aññathā āvajjanassapi bagavato pavatti tathārūpe kāle na saṁyujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa icchitattā. Tathā hi vuttaṁ "evañca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṁ upapannaṁ hotī"ti. Na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṁsamuṭṭhitāya viññattiyā kāyakammādibhāvaṁ āpajjanabhāvo vibandhatīti tameva sandhāya vadati. Tenāha **"evaṁ appamattakampī"**ti. Sateritā vijjulatā nāma **sateratāvijjulatā.** Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitikā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, tañca sabbakālaṁ catudīpikamahāmeghatova niccharati. Tenāha **"cātuddīpikamahāmeghamukhato"**ti. Ayaṁ kira tāsaṁ rasmivaṭṭīnaṁ dhammatā, yadidaṁ tikkhattuṁ siravaraṁ padakkhiṇaṁ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhānaṁ.

283. Yadipi cattāri asaṅkhyeyyāni kappānaṁ satasahassañca paññāpāramitā pāribhāvitā, tathāpi idāni taṁ buddhantaraṁ tassā paṭipādetabbattā vuttaṁ **"aparipakkañāṇattā"**ti. Kāmañcassa ñāṇāya idānipi paṭipādetabbatā atthi, evaṁ santepi nanu sammāsambuddhesu pasādena sambhāvanāya bhavitabbaṁ tathā cirakālaṁ paribhāvitattā, kathaṁ tattha hīḷanāti āha **"brāhmaṇakule"**ti-ādi. Cirakālaparicitāpi hi guṇabhāvanā appakenapi akalyāṇamittasaṁsaggena viparivattati aññathattaṁ gacchati. Tena mahāsattopi jātisiddhāyaṁ laddhiyaṁ ṭhatvā jātisiddhena mānena evamāha **"kiṁ pana tena muṇḍhakena samaṇakena diṭṭhenā"**ti. Tathā hi vuttaṁ **aṭṭhakathāyaṁ**—

> "Tasmā akalyāṇajanaṁ, āsīvisamivoragaṁ.
> Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇo"ti[1].

Nhānacuṇṇena suttena katā **sotti,** kuruvindaguḷikā, sā eva sināyanti kāyaṁ visodhenti etāyāti **sinānaṁ.** Tenāha **"sottisinānati[2] sinānatthāya katasottin"**ti.

284. **Ariyaparihārenāti** ariyānaṁ parihārena, anāgāmīnaṁ nhānakāle attano kāyassa parihāraniyāmenāti attho.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 150; Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhesu.
2. Sottisinānim (Aṭṭhakathāyaṁ.)

attano ñāṇasampattiyā vibhavasampattiyā **pasannakāraṁ kātuṁ sakkhissati.** **Etadatthan**ti "ahitanivāraṇaṁ, hite niyyojanaṁ, byasane parivajjanan"ti yadidaṁ, etadatthaṁ mittā nāma honti. Keci "yāvettha ahupī"ti paṭhanti, tesaṁ yāva ettha kesaggagahaṇaṁ, tāva ayaṁ nibandho ahupīti attho.

285. **Satipaṭilābhatthāyā**ti bodhiyā mahābhinīhāraṁ katvā bodhisambhārapaṭipadāya pūraṇabhāve satiyā paṭilābhatthāya. Idāni tassa satuppādanīyakathāya pavattitākāraṁ saṅkhepeneva dassetuṁ **"tassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **na lāmakaṭṭhānaṁ otiṇṇasatto**ti iminā mahāsattassa paṇītādhimuttataṁ dassetvā evaṁ paṇītādhimuttikassa pamādakiriyā na yuttāti dassento **"tādisassa nāma pamādavihāro na yutto"**ti āha. Tadā bodhisattassa nekkhammajjhāsayo telappadīpo viya visesato nibbatti, taṁ disvā bagavā tadanurūpaṁ dhammakathaṁ karonto **"tādisassa -pa-kathesī"**ti. **Parasamuddavāsī therā** aññathā **vadanti. Aṭṭhakathāyaṁ** pana nāyaṁ buddhānaṁ bhāro, yadidaṁ pūritapāramīnaṁ bodhisattānaṁ tathā dhammadesanā tesaṁ mahābhinīhārasamanantarampi bodhisambhārassa sayambhuñāṇeneva paṭividitattā, tasmā bodhisattabhāvapavedanameva tassa bhāgavā akāsīti dassetuṁ **"satipaṭilābhatthāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Satipaṭilābhatthāyā**ti sammāpaṭipattiyā ujjalane pākaṭakarasatipaṭilābhāya.

286. Ñāṇaṁ hi kilesadhammavidālanapadānanehi siṅgaṁ viyāti **siṅgaṁ.** Tañhi paṭipattiyā upatthambhitaṁ ussitaṁ hoti, tadabhāve **patitaṁ** nāma. Keci pana vīriyaṁ siṅganti vadanti. Kasmiṁ sammappadhānavasena pavatte bāhirapabbajjaṁ upagatāpi mahāsattā visuddhāsayā appicchatādiguṇasamaṅgino yathārahaṁ ganthadhuraṁ vāsadhurañcaparibrūhayantā viharanti, pageva buddhasāsane appicchatādīhīti āha **"catupārisuddhisīle panā"**ti-ādi. Vipassanaṁ brūhentā sikhāppattavipassanā hontīti vuttaṁ **"yāva anulomañāṇaṁ āhacca tiṭṭhantī"**ti, anulomañāṇato orameva vipassanaṁ ṭhapentīti attho. **Maggaphalatthaṁ vāyāmaṁ na karonti** paññāpāramitāya sabbaññutaññāṇagabbhassa aparipuṇṇattā aparipakkattā ca.

287. **Therehī**ti vuddhatarehi. **Nivāse satī**ti yasmiṁ ṭhāne pabbajito, tattheva nivāse. **Vappakālato**ti sassānaṁ vappakālato. Pubbe viya tato paraṁ tikhiṇena sūriyasantāpena payojanaṁ natthīti vuttaṁ **"vappakāle vitānaṁ viya upari vatthakilañjaṁ bandhitvā"**ti. **Puṭake**ti kalāpe.

288. Paccayasāmaggihetukattā dhammappattiyā padesato pariññāvatthukāpi ariyā upaṭṭhite cittavighātapaccaye yadetaṁ nātisāvajjaṁ, tadevaṁ gaṇhantīti ayamettha dhammatāti āha **"alābhaṁ ārabbha cittaññathattan"**ti-ādi. **So**ti kikī kāsirājā. **Brāhmaṇabhatto**ti brāhmaṇesu bhatto. **Deve**ti brāhmaṇe sandhāyāha. **Bhūmidevā**ti tesaṁ samaññā, tadā brāhmaṇagaruko loko. Tadā hi kassapopi bagavā brāhmaṇakule nibbatti. **Dhītu avaṇṇaṁ vatvā**ti "mahārāja tava dhītā brāhmaṇasamayaṁ pahāya muṇḍapāsaṇḍikasamayaṁ gaṇhī"ti-ādinā rājaputtiyā aguṇaṁ vatvā. **Varaṁ gaṇhiṁsu** ñātakā. **Rajjaṁ niyyātesi** "mā me vacanaṁ musā ahosi, aṭṭhame divase niggaṇhissāmī"ti.

Pāvana-asmanayanavasena sammā pāvīkatattā **parisuddhataṇḍulāni.** Pāḷiyaṁ **taṇḍulapaṭibhastānī**ti taṇḍulakhaṇḍāni[1]. **Muggapaṭibhastakaḷāyapaṭibhastesupi** eseva nayo.

289. **Ko nu kho**ti bhummatthe paccattavacananti āha **"kuhiṁ nu kho"**ti. Pāripūriṁ yojīyanti byañjanabhojanāni etthāti pariyogo, tato **pariyogā.** Tenāha **"sūpabhājanato"**ti. **Saññaṁ datvā**ti vuttaṁ sabbaṁ ācikkhitvā tumhākaṁ atthāya sampādetvā nikkhitto upaṭṭhākoti bagavato ārocethāti saññaṁ datvā. **Ativissattho**ti ativiya vissattho. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādivasena pañcappakārā.

290. **Kin**ti nissakke paccattavacanaṁ, kasmāti attho. **Dhammiko**ti iminā āgamanasuddhiṁ dasseti. **Bhikkhūnaṁ patte bhattasadiso**ti iminā upāsakena satthu pariccattabhāvaṁ, tattha satthuno ca aparisaṅkataṁ

---

1. Taṇḍulakhinnāni taṇḍulavinnāni (Ka)

dasseti. **Sikkhāpadavelā nāma natthī**ti dhammassāmibhāvato sikkhāpadamariyādā nāma natthi paṇṇattivajje, pakativajje pana setughāto eva.

291. Chadanaṭṭhāne yadākāsaṁ, tadeva tassa gehassa chadananti **ākāsacchadanaṁ. Pakatiyā utupharaṇamevā**ti chādite yādisaṁ utu, chadane uttiṇabhāvepi tamhi gehe tādisameva utupharaṇaṁ ahosi. **Tesaṁyevā**ti tesaṁ ghaṭikārassa mātāpitūnaṁ eva.

292. "Catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṁ doṇaṁ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārikā eko vāhoti tadeva ekasakaṭan"ti **suttanipātaṭṭhakathādīsu**[1] vuttaṁ, idha pana **"dve sakaṭāni eko vāho"**ti vuttaṁ. **Telaphāṇitādin**ti **ādi**-saddena sappi-ādiṁ maricādikaṭukabhaṇḍañca saṅgaṇhāti. **Nāhaṁ raññā diṭṭhapubbo,** kuto paripphassoti adhippāyo. **Naccitvā**ti naccaṁ datvā.

Ghaṭikārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā

293. Thūlameva thullaṁ, thullā vipulā mahantā koṭṭhā jātā imassāti **thullakoṭṭhikan**ti odanapūpapahūtavasena laddhanāmo nigamo. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"thullakoṭṭhan"**ti attho vutto. Tena pāḷiyaṁ ika-saddena padavaḍḍhanaṁ katanti dasseti.

294. **Raṭṭhapālo**ti idaṁ tassa kulaputtassa nāmaṁ. Paveṇivasena āgatakulavaṁsānugatanti samudāgamato paṭṭhāya dassetuṁ **"kasmā raṭṭhapālo"**ti-ādi vuttaṁ. **Sandhāretun**ti vināsanato pubbe yādisaṁ, tatheva sammadeva dhāretuṁ samattho. **Saddhā**ti kammaphalasaddhāya sampannā. **Sāmaṇeraṁ disvā**ti sikkhākāmatāya etadagge ṭhapiyamānaṁ disvā.

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe.

Saha raññāti **sarājikaṁ,** raññā saddhiṁ rājaparisaṁ. **Cātuvaṇṇan**ti brāhmaṇādicatuvaṇṇasamudāyaṁ. **Posetun**ti vaddhetuṁ, dānādīhi saṅgahavatthūhi saṅgaṇhituṁ. **Yaṁ** kulaṁ. **Payossatī**ti sakkhissati.

Tena[1] **tena me upaparikkhato**ti "kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, aṭṭhikaṅkalūpamā"ti[2] ca ādinā yena yena ākārena kāmesu ādīnavaṁ okāraṁ saṁkilesaṁ, tabbipariyāyato nekkhamme ānisaṁsaṁ guṇaṁ pakāsentaṁ bagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmi, tena tena pakārena upaparikkhato vīmaṁsantassa mayhaṁ **evaṁ hoti** evaṁ upaṭṭhāti. **Sikkhattayabrahmacariyan**ti adhisīlādisikkhattayasaṅgahaṁ seṭṭhacariyaṁ. Akhaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṁ.** Lakkhaṇavacanaṁ hetaṁ. Kañcipi sikkhekadesaṁ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ.** Cittuppādamattampi saṁkilesamalaṁ anuppādetvā accantameva visuddhaṁ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṁ.** Tato eva saṅkhaṁ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṁ.** Tenāha **"likhitasaṅkhasadisan"**ti. Dāṭhikāpi massuggahaṇeneva gahetvā **"massu"**tveva vuttaṁ, uttarādharamassunti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni. Ananuññātaṁ puttaṁ na pabbājeti** "mātāpitūnaṁ lokiyamahājanassa cittaññathattaṁ mā hotū"ti. Tathā hi suddhodanamahārājassa tathā varo dinno.

295. Piyāyitabbato **piyo**ti āha **"pītijanako"**ti. Manassa appāyanato **manāpo**ti āha **"manavaḍḍhanako"**ti. **Sukhedhito** taruṇadārakakāle. Tato parañca sappikhīrādisādurasamanuññabhojanādi-āhārasampattiyā **sukhaparibhato**[3]. Atha vā daḷhabhattikadhātijanādiparijanasampattiyā ceva paricchadasampattiyā ca uḷārapaṇītasukhapaccayūpahārehi ca **sukhedhito,** akiccheneva dukkhappaccayavinodanena **sukhaparibhato.** Ajjhattikaṅgasampattiyā vā **sukhedhito,** bāhiraṅgasampattiyā **sukhaparibhato. Kassacī**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, kiñcīti vuttaṁ hoti, ayameva vā pāṭho. Tathā hi **"appamattakampi kalabhāgaṁ dukkhassa na jānāsī"**ti attho vutto. **Evaṁ sante**ti nanu mayaṁ raṭṭhapāla maraṇādīsu kenaci upāyena appatīkārena maraṇenapi tayā

1. Sārattha-Ṭī 2. 3 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Ma 1. 182; Vi 2. 175; Khu 7. 5, 15 piṭṭhesu.
3. Sukhaparihato (Sārattha-Ṭī 2. 4 piṭṭhe.)

akāmakāpi vinā bhavissāma, evaṁ sati. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Kiṁ panā**ti ettha **kin**ti kāraṇatthe paccattavacananti dassento āha **"kena pana kāraṇenā"**ti.

296. **Paricārehī**ti parito tattha tattha yathāsakaṁ visayesu cārehi. Tenāha **"ito cito ca upanehī"**ti. **Paricārehī**ti vā sukhūpakaraṇehi attānaṁ paricārehi, attano paricaraṇaṁ kārehi. Tathābhūto ca yasmā laḷanto kīḷanto nāma hoti, tasmā **"laḷā"**ti-ādi vuttaṁ. Niccadānaṁ **dānaṁ** nāma, uposathadivasādīsu dātabbaṁ atirekadānaṁ **padānaṁ** nāma. Paveṇīrakkhaṇavasena vā dīyamānaṁ **dānaṁ** nāma, attanāva paṭṭhapetvā dīyamānaṁ **padānaṁ** nāma. Pacurajanasādhāraṇaṁ vā nāti-uḷāraṁ **dānaṁ** nāma, anaññasādhāraṇaṁ ati-uḷāraṁ **padānaṁ** nāma. **Uddassetabbāti uddhaṁ dassetabbā.** Kuto uddhaṁ te dassetabbā? Pabbajitato uddhaṁ attānaṁ mātāpitaro dassetabbā. Tenāha **"yathā"**ti-ādi.

299. **Balaṁ gahetvā**ti ettha balaggahaṇaṁ nāma kāyabalassa uppādanamevāti āha **"kāyabalaṁ janetvā"**ti. **Evaṁ viharanto**ti yathā pāḷiyaṁ vuttaṁ, evaṁ eko vūpakaṭṭho appamatto viharanto. **Tasmā**ti yasmā neyyo, na ugghaṭitaññū, na ca vipañcitaññū, tasmā. Cirena pabbajito **dvādasame vasse arahattaṁ pāpuṇi.** Yaṁ pana vuttaṁ pāḷiyaṁ "na cirassevā"ti, taṁ saṭṭhi vassāni, tato adhikampi vipassanāparivāsaṁ vasante upādāya vuttaṁ.

Sattadvārakoṭṭhakassāti sattagabbhantaradvārakoṭṭhakasīsena gabbhantarāni vadati. **Pakarāpetī**ti vayovuḍḍhānurūpaṁ kappāpanādinā alaṅkārāpeti. Antojātatāya ñātisadisī dāsī **ñātidāsī.** Pūtibhāveneva lakkhitabbo doso vā abhidoso, sova **ābhidosiko,** abhidosaṁ vā paccūsakālaṁ gato patto atikkantoti **ābhidosiko.** Tenāha **"ekarattātikkantassā"**ti-ādi. **Aparibhogoraho** pūtibhūtabhāvena. **Ariyavohārenā**ti ariyasamudācārena. Ariyā hi mātugāmaṁ bhaginivādena samudācaranti. **Nissaṭṭhapariggahan**ti pariccattālayaṁ. **Vattuṁ vaḍḍatī**ti nirapekkhabhāvato vuttaṁ, idha pana visesato aparibhogārahattāva vatthuno. Nimīyati saññāyatīti **nimittaṁ,** tathāsallakkhito ākāroti āha **"ākāraṁ aggahesī"**ti.

300. **Gharaṁ pavisitvā**ti gehasāminiyā nisīditabbaṭṭhānabhūtaṁ antogehaṁ pavisitvā. **Ālapane**ti dāsijanassa ālapane. **Bahi nikkhamantā**ti yathāvutta-antogehato bahi nikkhamantiyo. **Gharesu sālāhontī**ti gharesu ekamante bhojanasālā honti pākāraparikkhittā susaṁvihitadvārabandhā susammaṭṭhavālikaṅgaṇā.

Anokappanaṁ asaddahanaṁ. **Amarisanaṁ** asahanaṁ. **Anāgatavacanaṁ** anāgatasaddappayogo, attho pana vattamānakālikova. Tenāha **"paccakkhampī"**ti. **Ariyiddhiyan**ti "paṭikūle apaṭikūlasaññī viharatī"ti[1] evaṁ vutta-ariyiddhiyaṁ.

Pūtikummāso chaḍḍanīyadhammo tassa gehato laddhopi na dātabbayuttako dāsijanena dinnoti āha **"deyyadhammavasena neva dānaṁ alatthamhā"**ti. "Imehi muṇḍakehī"ti-ādinā nitthunanavacanena paccakkhānaṁ atthato laddhameva, tassa pana ujukaphāsusamācāravasena aladdhattā vuttaṁ **"na paccakkhānan"**ti. Tenāha **"paṭisanthāravasena paccakkhānampī na alatthamhā"**ti. "Neva dānan"ti-ādi paccāsīsāya akkhantiyā ca vuttaṁ viya pacurajano maññeyyāti tannivattanatthaṁ adhippāyamassa vivarituṁ **"kasmā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Suttikāpaṭicchannan**ti sippikāchadāhi channaṁ.

Ukkaṭṭha-ekāsanikatāyāti idaṁ bhūtakathanamatthaṁ therassa tathābhāvadīpanato. Mudukassapi hi ekāsanikassa yāya nisajjāya kiñcimattaṁ bhojanaṁ bhuttaṁ, vattasīsenapi tato vuṭṭhitassa puna bhiñjituṁ na vaṭṭati. Tenāha tipiṭakacūḷābhayatthero "āsanaṁ vā rakkheyya bhojanaṁ vā"ti. **Ukkaṭṭhasapadānacāriko**ti purato pacchato ca āhaṭabhikkhampi aggahetvā bahidvāre ṭhatvā pattavissajjanameva karoti. Eteneva therassa ukkaṭṭhapiṇḍhapātikabhāvo dīpito. Tenāha **"svātanāya bhikkhaṁ nāma nādhivāsetī"**ti. Atha kasmā adhivāsesīti āha **"mātu anuggahenā"**ti-ādi. Paṇḍitā hi mātāpitūnaṁ ācariyupajjhāyānaṁ vā kātabbaṁ anuggahaṁ ajjhupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

301. **Payuttan**ti vaddhivasena payojitaṁ, taddhitalopaṁ katvā vuttanti veditabbaṁ yathā aññatthāpi "pitāmahaṁ dhanaṁ laddhā, sukhaṁ jīvati

---

1. Aṁ 2. 150 piṭṭhe.

sañcayo"ti. **Jeṭṭhakitthiyo**ti padhānitthiyo. **Ito**ti imasmiṁ kule anubhavitabbavibhavasampattito. **Aññato**ti imassa dinnattā aññasmiṁ kule anubhavitabbasampattito.

302. **Cittavicittan**ti kappanāya ceva araharūpena alaṅkārādinā ca cittitañceva vicittitañca. **Vaṇakāyan**ti vaṇabhūtaṁ kāyaṁ. **Samantato ussitan**ti heṭṭhimakāyavasena heṭṭhā upari ca sannissitaṁ. **Niccāturan**ti abhiṇhappaṭipīḷitaṁ, sadā dukkhitaṁ vā. **Bahusaṅkappan**ti rāgavatthubhāvena abhijanehi hāvabhāvavilāsavasena, āmisavasena ca soṇasiṅgālādīhi bahūhi saṅkappetabbaṁ. **Ṭhitī**ti avaṭṭhānaṁ avipariṇāmo natthi. Tenāha **"bhijjanadhammatāva niyatā"**ti, parissavabhāvāpatti ceva vināsapatti ca ekantikāti attho.

Cittakatampīti gandhādīhi cittakatampi. **Rūpan**ti sarīraṁ.

Alattakakatāti piṇḍi-alattakena suvaṇṇakatā. Tenāha **"alattakena rañjitā"**ti. **Cuṇṇakamakkhitan**ti dosanīharaṇehi tāpadahanādīhi katābhisaṅkhāramukhaṁ gorocanādīhi obhāsanakacuṇṇehi makkhitaṁ. Tenāha **"sāsapakakkenā"**ti-ādi.

Rasodakenāti saralaniyyāsarasamissena[1] udakena. **Āvattanaparivatte katvā**ti āvattanaparivattanavasena nate katvā. **Aṭṭhapadakaracanāyā**ti bhittikūṭaddhacandādivibhāgāya aṭṭhapadakaracanāya.

Viravamāneti "ayaṁ palāyati, gaṇha gaṇhā"ti viravamāne. Hiraññasuvaṇṇa-orodheti vattabbaṁ.

303. **Ussitāya ussitāyā**ti kulavibhavabāhusaccapaññāsampattiyā uggatāya uggatāya. **Abhilakkhito** uḷārabhāvena.

304. **Parijuññānī**ti parihānāni. Ye byādhinā abhibhūtā sattā jiṇṇakappā vayohānisattā viya honti, tato nivattento **"jarājiṇṇo"**ti āha. **Vayovuḍḍho,** na sīlādivuḍḍho. Mahattaṁ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti

---

1. Chadikaniyyāsarasamissena (Ka)

jātimahallako. Dvattirājaparivattasaṅkhātaṁ saddhānaṁ kālaṁ gato vītivattoti **addhagato.** Tathā ca paṭhamavayaṁ majjhimavayañca atīto hotīti āha **"addhānaṁ atikkanto"**ti. Jiṇṇādi-apadehi paṭhamavayamajjhimavayassa bodhitattā anuppattatāvisiṭṭho vaya-saddo osānavayavisayoti āha **"pacchimavayaṁ anuppatto"**ti.

"Appiccho, appaḍaṁsamakasavātātaparīsapasamphasso"ti[1] evamādīsu viya appa-saddo abhāvatthoti adhippāyenāha **"appābādhoti arogo, appātaṅkoti niddukkho"**ti. Appattho vā idha, tatthāpi appa-saddo daṭṭhabbo. Evaṁ hi "yo hi gahapati imaṁ pūtikāyaṁ pariharanto muhuttampi ārogyaṁ paṭijāneyya kimaññatra bālyā"ti[2] suttapadaṁ samatthitaṁ hoti. Vipaccanaṁ vipāko, so eva vepāko, samo vepāko etissā atthīti **samavepākinī,** tāya. Tenevasamavepākinibhāvena sabbampi sammadeva gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī.** Gahaṇisampattiyā hi yathābhutta-āhāro sammadeva jīranto sarīre tiṭṭhati, no aññathā. **Bhuttabhutto āhāro jīrati** gahaṇiyā tikkhabhāvena. **Tatheva tiṭṭhatī**ti bhuttākāreneva tiṭṭhati gahaṇiyā mandabhāvato. **Bhattacchando uppajjateva** bhutta-āhārassa sammā pariṇāmaṁ gatattā. **Tenevā**ti samavepākinibhāneva. Pattānaṁ bhogānaṁ parikkhiyamānaṁ na sahasā ekajjhaṁyeva parikkhayaṁ gacchanti, atha kho anukkamena, tathā ñātayopīti āha **"anupubbenā"**ti. **Chātakabhayādinā**ti **ādi**-saddena byādhibhayādiṁ saṅgaṇhāti.

305. Uddesasīsena niddeso gahitoti āha **"dhammaniddesā uddiṭṭhā"**ti. Yasmā vā ye dhammā uddisetabbaṭṭhena "uddesā"ti vuccanti, teva dhammā niddisitabbaṭṭhena niddesāti **"dhammaniddesā uddiṭṭhā"**ti attho vutto atha vā ye dhammā aniccatādivibhāvanavasena uddhaṁ uddhaṁ desessanti, te dhammā tatheva nissesato desessantīti evaṁ uddesaniddesapadānaṁ anatthantaratā veditabbā. **Tatthā**ti jarāmaraṇasantike. **Addhuvo**ti niddhuvo, na thiro aniccoti attho. Tenāha **"dhuvaṭṭhānavirahito"**ti, ajātābhūtāsaṅkhatadhuvabhāvakāraṇavivittoti attho. **Upaniyyatī**ti

---

1. Aṁ 3. 268 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 1 piṭṭhe.

vā jarāmaraṇena loko sammā nīyati, tasmā addhuvoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tāyitun**ti jāti-ādibyasanato rakkhituṁ **samatthena** issarena attanā **virahito**ti. "Imaṁ lokaṁ ito vaṭṭadukkhato mocessāmi, jarābyādhimaraṇānaṁ[1] taṁ adhibhavituṁ na dassāmī"ti evaṁ abhisaratīti abhissaraṇaṁ, lokassa sukhassa dātā hitassa vidhātā koci issaro, tadabhāvato āha **"anabhissaroti asaraṇo"**ti. **Nissako** mamāyitabbavatthu-abhāvato. Tenāha **"sakabhaṇḍavirahito"**ti-ādi. Taṇhāya vase jāto taṇhāya vijitoti[2] katvā **"taṇhāya dāso"**ti vuttaṁ.

306. Hatthivisayattā, hatthisannissitattā vā hatthisippaṁ "hatthī"ti gahitanti āha **"hatthisminti hatthisippe"**ti. Sesapadesupi eseva nayo. Sātisayaṁ ūrubalaṁ etassa atthīti **ūrubalī**ti āha **"ūrubalasampanno"**ti. Tamevatthaṁ pākaṭaṁ katvā dassetuṁ **"yassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Abhinnaṁ** parasenaṁ **bhindato bhinnaṁ** sakasenaṁ sandhārayato upatthambhayato. **Bāhubalī**ti etthāpi "yassa hi phalakañca āvudhañca gahetvā"ti-ādinā attho vattabbo, idha pana parahatthagataṁ rajjaṁ āharituṁ bāhubalanti yojanā. Yathā hi "ūrubalī"ti etthāpi bāhubalaṁ anāmasitvā attho, evaṁ "bāhubalī"ti ettha ūrubalaṁ anāmasitvā attho veditabbo. Āhito ahaṁmāno etthāti attā, attabhāvo. Alaṁ samattho attā etassāti alamattoti āha **"samattha-attabhāvo"**ti.

Pariyodhāyāti vā parito ārakkhaṁ odahitvā. "Saṁvijjante kho bho raṭṭhapāla imasmiṁ rājakule hatthikāyāpi -pa- vattissantī"ti **idampi so rājā upari dhammuddesassa kāraṇaṁ āharanto āha.**

Vuttasseva anu pacchā gāyanavasena kathanaṁ **anugīti.** Tā pana gāthā dhammuddesānaṁ desanānupubbiṁ anādiyitvāti yathārahaṁ saṅgaṇhanavasena anugītāti āha **"catunnaṁ dhammuddesānaṁ anugītin"**ti.

307. **Ekan**ti ekajātiyaṁ. Vatthukāmakilesakāmā visayabhedena bhinditvā tathā vuttāti daṭṭhabbo.

---

1. Jarābyādhimaraṇaṁ taṁ (Ka)
2. Vivasoti (Ka)

Sāgarantenāti sāgarapariyantena.

Aho vatāti socane nipāto "aho vata pāpaṁ kataṁ mayā"ti-ādīsu viya. **Amarā**ti-ādīsu **āhū**ti kathenti. Mataṁ uddissa "amhan"ti vattabbe sokavasena "amaran"ti vuccati.

Vosānanti niṭṭhaṁ, pariyosānanti attho. **Sāvā**ti paññā eva. **Neto**ti sabbadhanato. **Uttamatarā** seṭṭho. Tenevāha "paññājīviṁ jīvitamāhu seṭṭhun"ti[1].

Tesu pāpaṁ karontesu sattesu. Niddhāraṇe cetaṁ bhummavacanaṁ. **Paramparāyā**ti attabhāvaparamparāya. **Saṁsāraṁ āpajjitvā**ti bhavādīsu saṁsārassa āpajjanahetuṁ āpajjanto paralokaṁ upeti, paralokaṁ upentova bahuvidhadukkhasaṅkhātaṁ gabbhañca upeti. **Tādisassā**ti tathārūpassa gabbhavāsadukkhādīnaṁ adhiṭṭhānabhūtassa **appapaññassa añño appapañño** ca **abhisaddahanto** hitasukhāvahanti pattiyāyanto.

"Pāpadhammo"ti vuttattā tādisassa paraloko nāma duggati evāti āha **"paramhi apāyaloke"**ti.

Vividharūpenāti rūpasaddādivasena tatthapi paṇītatarādivasena bahuvidharūpena.

Sāmaññamevāti samaṇabhāvo eva seyyo. Ettha ca ādito dvīhi gāthāhi catuttho dhammuddeso anugīto, catutthagāthāya tatiyo, pañcamagāthāya dutiyo, chaṭṭhagāthāya dutiyatatiyā, sattamagāthāya paṭhamo dhammuddeso anugīto, aṭṭhamādīhi pavattinivattīsu kāmesu nekkhamme ca yathārahaṁ ādīnavānisaṁsaṁ vibhāvetvā attano pabbajjakāraṇaṁ paramato dassento yathāvuttadhammuddesaṁ nigameti. Tena vuttaṁ "tā pana gāthā dhammuddesānaṁ desanānupubbiṁ anādiyitvāpi yathārahaṁ saṅgaṇhanavasena anugītā"ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Raṭṭhapālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

3. Maghadevasuttavaṇṇanā

308. **Pubbe maghadevo nāma rājā**ti atītakāle imasmiṁ yeva kappe anekavassasahassāyukena manussesu paṭipāṭiyā uppannānaṁ caturāsītisahassānaṁ cakkavattirājūnaṁ ādipuriso maghadevoti evaṁnāmo rājā.

Dhammoti rājadhammoti lokikā vadanti. Mahābodhinidhānapāramitāsaṅkhāto pana dhammo atthīti **dhammiko. Dhammenā**ti ñāyena. Tadā brahmavihārādibhāvanādhammassa rañño anadhigatattā tassapi vā anabhijjhādīhi samānayogakkhamattā vuttaṁ **"dasakusalakammapathe ṭhito"**ti. **Dhamman**ti dhammato anapetaṁ. Tathā hi ca so pakkhapātābhāvato "samo"ti vuccatīti āha **"samaṁ caratī"**ti. **Pakatiniyāmenevā**ti paveṇiyā āgataniyāmena. Yasmā nigamajanapadesu yebhuyyena gahapatīnaṁ saṅgaho, tasmā aṭṭhakathāyaṁ **"gahapatikānan"**tveva vuttaṁ. Pāḷiyaṁ pana aññameva nāgaracārittaṁ, aññaṁ negamajanapadacārittanti te visuṁ gahitā "negamesu ceva janapadesu cā"ti. Paccuggamananiggamanavasena uposathassa paṭiharaṇaṁ pāṭihāriyo, so eva **pāṭihāriko, pakkho. Ime divasā**ti ime cattāro divasā.

309. **Devoti maccu** abhibhavanaṭṭhena. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṁ maccu satte abhibhavati. "Ahaṁ asukaṁ madditum āgamissāmi, tvaṁ tassa kese gahetvā mā vissajjehī"ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti **dūtāti vuccanti. Alaṅkatapaṭiyattāyā**ti idaṁ attano dibbānubhāvaṁ āvikatvā ṭhitāyāti dassetuṁ vuttaṁ. **Devatābyākaraṇasadisameva hoti** na cireneva maraṇasambhavato. **Visuddhidevānan**ti khīṇāsavabrahmānaṁ. Te hi carimabhave bhodhisattānaṁ jiṇṇādike dassenti.

Dukhitañca byādhitanti byādhibhāvena sañjātadukkhanti attho. Antimabhavikabodhisattānaṁ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṁ upādāya tadaññesaṁ tehi anupaṭṭhāpitānampi paṇḍitānaṁ tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti āha **"iminā pariyāyenā"**ti.

Disampatīti vibhatti-alopena niddeso, disāsīsena desā vuttāti desānaṁ adhipatirājāti attho. Uttamaṅge sirasi ruhantīti **uttamaṅgaruhā,** kesā. Te panettha yasmā palitattā avisesato sabbapacchimavayasandassakā honti, tasmā **"vayoharā"**ti vuttā.

Purisayugo yasmā tasmiṁ vaṁse sañjātapurisaṭṭhitiyā paricchinno, tasmā āha **"vaṁsasambhave purise"**ti. **Rājāgehato āhaṭabhikkhāya yāpento**ti iminā kumārakapabbajjāya upagatabhāvaṁ dasseti.

Parihariyamānovāti aññena aññena parihariyamāno viya velāya velāya tena mahatā parijanena upaṭṭhiyamāno kumārakīḷaṁ kīḷīti attho. Keci pana "parihariyamāno evā"ti avadhāraṇavasena atthaṁ vadanti, tathā sati caturāsītivassasahassāni thaññapāyī taruṇadārako ahosīti āpajjatīti tadayuttaṁ. Kumārakālaṁ vatvā tadanantaraṁ oparajjavacanato viruddhaṁ cetaṁ. (**Pañcamaṅgala**vacanena unnaṅgalamaṅgala ukkantanamaṅgalakammahāyamaṅgaladussamaṅgalāni samupagatāni eva ahesunti daṭṭhabbaṁ)[1].

311. Savaṁsavasena āgatā puttanattu-ādayo putto ca paputtā ca etissāti **puttapaputtakā,** paramparā. **Nihatan**ti nihitaṁ ṭhapitaṁ, pavattitanti attho. **Nihatan**ti vā satataṁ patiṭṭhitabhāvena vaḷañjitanti attho. Tenāha **"kalyāṇavattan"**ti. **Atirekatarā dve guṇā**ti mahāsattassa maghadevakālato atirekatarā dve guṇā itararājūhi pana atirekatarā anekasatasahassappabhedā eva guṇā ahesunti.

312. Tettiṁsa sahapuññakārino ettha nibbāttāti taṁsahacaritaṭṭhānaṁ tettiṁsaṁ, tadeva tāvatiṁsaṁ, taṁnivāso etesanti **tāvatiṁsā.** Nivāsabhāvo ca tesaṁ tattha nibbattanapubbakoti āha **"devānaṁ tāvatiṁsānanti tāvatiṁsabhavane nibbattadevānan"**ti. **Raññō**ti nimimahārājassa. **Ovāde ṭhatvā**ti "sīlaṁ arakkhanto mama santikaṁ mā āgacchatū"ti niggaṇhanavasenapi, "ekantato mama vijite vasantena sīlaṁ rakkhitabban"ti evaṁ pavattita-ovādavasenapi ovāde ṭhatvā.

---

1. ( ) Idaṁ ṭhānaṁ atīva byākulaṁ, tasmā suṭṭhu vicāretabbaṁ.

Atha nanti mahājutikaṁ mahāvipphāraṁ mahānubhāvaṁ nimirājānaṁ. "Sakkohamasmi devindo, tava santikamāgato"ti attano sakkabhāvaṁ pavedetvā **"kaṅkhaṁ te paṭivinodessāmī"**ti-āha. Tenāha **"sabbabhūtānamissarā"**ti-ādi.

Sīlaṁ upādāya omakatāya **"kin"**ti hīḷento vadati. **Guṇavisiṭṭhatāyā**ti lābhayasādīnañceva piyamanāpatādīnañca āsavakkhayapariyosānānaṁ nimittabhāvena uttamaguṇatāya. Tadā sakko anuruddhatthero, so attano purimajātiyaṁ paccakkhasiddhaṁva dānato sīlaṁ mahantaṁ vibhāvento **"ahañhī"**ti-ādimāha. Tattha attanā vasiyamānaṁ kāmāvacaradevalokaṁ sandhāya **"pettivisayato"**ti vuttaṁ. Tassa hi kappasatasahassaṁ vivaṭṭajjhāsayassa pūritapāramissa devaloko petaloko viya upaṭṭhāsi. Tenevāha "accharāgaṇasaṁghuṭṭhaṁ, pisācagaṇasevitan"ti[1].

Khattiyeti khattiyajātiyaṁ. **Visujjhatī**ti brahmalokūpapattiṁ sandhāya vadati kāmasaṁkilesavisujjhanato. **Kāyā**ti ca brahmakāyamāha.

Imassa mama adiṭṭhapubbarūpaṁ disvā "ahudeva bhayan"ti cintetvā āha **"avikampamāno"**ti. Bhāyanto hi cittassa aññathattena kāyassa ca chambhitattena vikampati nāma. Tenāha **"abhāyamāno"**ti. **Sukhaṁ kathetuṁ hotī**ti puññaphalaṁ kathetuṁ sukhaṁ hoti.

313. **Manaṁ āgamma yuttāyeva hontī**ti mātalissa sakkasseva cittaṁ jānitvā yuttā viya honti, rathe yutta-ājānīyakiccaṁ karonti devaputtā. Evaṁ tādise kāle tathā paṭipajjanti, yathā erāvaṇo devaputto hatthikiccaṁ. **Naddhito paṭṭhāyā**ti rathapañjarapariyantena akkhassa sambandhaṭṭhānaṁ naddhiṁ, tato paṭṭhāya. Akkho bajjhati etthāti **akkhabaddho,** akkhena rathassa baddhaṭṭhānaṁ. Yathā devalokato yāva candamaṇḍalassa gamanavīthi, tāva attano ānubhāvena heṭṭhāmukhameva rathaṁ pesesi, evaṁ candamaṇḍalassa gamanavīthito yāva rañño pāsādo, tāva tatheva pesesi. **Dve magge dassetvā**ti patodalaṭṭhiyā ākāsaṁ vilikhanto viya attano ānubhāvena nirayagāmī devalokagāmī cāti dve

---

1. Saṁ 1. 30 piṭṭhe.

magge dassetvā. **Katamenā**ti-ādi desanāmattaṁ, yathā tena rathena gacchantassa nirayo devaloko ca pākaṭā honti, tathā karaṇaṁ adhippetaṁ.

Vuttakāraṇameva sandhāyāha mahāsatto **"ubhayeneva maṁ mātali nehī"**ti. **Duggan**ti duggamaṁ. **Vettaraṇin**ti evaṁnāmakaṁ nirayaṁ. **Kuthitan**ti pakkuthitaṁ nipakkatelasadisajālaṁ. **Khārasaṁyuttan**ti khārodakasadisaṁ.

Rathaṁ nivattetvāti nirayābhimukhato nivattetvā. **Bīraṇīdevadhītāyā**ti "bīraṇī"ti evaṁnāmikāya accharāya. **Soṇadinnadeva puttassā**ti "soṇadinno"ti evaṁnāmakassa devaputtassa. **Gaṇadevaputtānan**ti gaṇavasena puññaṁ katvā gaṇavaseneva nibbattadevaputtānaṁ.

Pattakāleti upakaṭṭhāya velāya. **Atithin**ti paccekasambuddhaṁ. Kassapassa bagavato sāsane ekaṁ khīṇāsavattherantipi vadanti. **Mātāva puttaṁ sakimābhinandī**ti yathā pavāsato āgataṁ puttaṁ mātā sakiṁ ekavāraṁ āgatakele abhinandati, tathā niccakāle abhinandi sakkaccaṁ parivisi. **Saṁyamā saṁvibhāgā**ti sīlasaṁyamā saṁvibhāgasīlā. **Jātake**ti nimijātake[1].

Cittakūṭanti devanagarassa dakkhiṇadisāya dvārakoṭṭahakaṁ. **Sakko cittaṁ sandhāretuṁ asakkonto**ti mahāsatte pavattaṁ devatānaṁ sakkārasammānaṁ paṭicca uppannaṁ attano usūyacittaṁ bahi anāvikatvā abbhantareyeva ca naṁ ṭhapetuṁ asakkonto. **Aññesaṁ puññena vasāhī**ti sakkassa mahāsattaṁ rosetukāmatāya ārādhanaṁ nidasseti. Purāṇasakko dīghāyuko, taṁ upādāya jarājiṇṇaṁ viya katvā **"jarasakko"**ti vuttaṁ.

315. **Sesaṁ sabban**ti pabbajjupagamanā sesaṁ attano vaṁse porāṇarājūnaṁ rājacārittaṁ. **Pākatikan**ti puna sabhāvattameva gato ahosi, apabbajitabhāvavacanenevassa brahmavihārabhāvanādīnaṁ pabbajjāguṇānaṁ abhāvo dīpito hoti.

316. **Vīriyaṁ akaronto samucchindati,** na tāva samucchinnaṁ, kalyāṇamittasaṁsaggādipaccayasamavāye sati sīlavataṁ kalyāṇavattaṁ pavattetuṁ

---

1. Khu 6. 187 piṭṭhe.

sakkoti. **Dussīlena samucchinnaṁ nāma hoti** tassa tattha nirāsabhāvena paṭipattiyā eva asambhavato. **Satta sekhā pavattenti** kalyāṇavattassa apariniṭṭhitakiccattā. **Khīṇāsavena pavattitaṁ nāma** pariniṭṭhitakiccattā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Maghadevasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Madhurasuttavaṇṇanā

317. **Madhurāyan**ti uttaramadhurāyaṁ. **Gundāvane**ti kāḷasippalivane. Atimuttakavaneti ca vadanti. Catūsu vaṇṇesu **brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo. Paṇḍaro**ti parisuddho. **Kāḷako**ti aparisuddho. **Jātigottādipaññāpanaṭṭhānesū**ti jātigottādivasena suddhacintāyaṁ brāhmaṇā eva suddhajātikā, na itareti adhippāyo. Saṁsārato vā suddhacintāyaṁ brāhmaṇāva sujjhanti vedavihitassa suddhavidhino aññesaṁ avisayattāti adhippāyo. Taṁ panetaṁ tesaṁ virujjhati khattiyavessānampi mantajjhenassa anuññātattā, mantajjhenavidhinā ca saṁsārasuddhiyābhāvato. Puttā nāma anorasāpi honti, na tathā imeti āha **"orasā"**ti. Ure saṁvaḍḍhitaputtopi "orasan"ti vuccati, ime pana mukhato niggato hutvā ure saṁvaḍḍhāti dassetuṁ **"orasā mukhato jātā"**ti vuttaṁ. Tato eva brahmato jātāti **brahmajā,** brahmasambhūtāpi **"brahmajā"**ti vuccanti, na tathā ime, ime pana paccakkhato brahmunā nimmitāti **brahmanimmitā,** tato eva brahmato laddhabbavijjādidāyajjadāyādāti **brahmadāyādā**ti sabbametaṁ brāhmaṇānaṁ katthanāpalāpasadisaṁ[1] viññūnaṁ appamāṇaṁ avimaddakkhamaṁ vācāvatthumattaṁ brahmakuttasseva[2] abhāvato. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggavaṇṇanāyaṁ**[3] vuttameva. Tenāha **"ghosoyevā"**ti-ādi. **Vohāramattamevetan**ti etaṁ "brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo"ti-ādi vacanamattameva, na tassa attho tehi adhippetabbakāro atthi.

318. **Samijjheyyā**ti diṭṭhidīpanavasena attano ajjhāsayo nipphajjeyya. Tenāha **"manoratho pūreyyā"**ti. **Khattiyopī**ti

---

1. Attanoṭṭhālātasadisaṁ (Ka) 2. Brahmagottasseva (Ka)
3. Visuddhi-Ṭī 2. 121 piṭṭhe.

parakhattiyopi. **Assā**ti samiddhadhanādiṁ pattassa. Tenāha **“issariyasampattassā”**ti. **Nesan**ti etesaṁ catunnaṁ vaṇṇānaṁ ettha pubbuṭṭhāyibhāvādinā itarehi upacaritabbatāya na kiñci nānākaraṇanti yojanā.

322. Ahaṁ cīvarādīhi upaṭṭhāko, tumhākaṁ icchiticchitakkhaṇe vadeyyātha yenatthoti yojanā. Corādi-upaddavanisedhanena **rakkhāgutti,** dānādinimitta-upaddavanisedhanena **āvaraṇagutti.** Paccuppannānatthanisedhanena vā **rakkhāgutti,** āgāmi-anatthanisedhanena **āvaraṇagutti.** Ettha ca khattiyādīsu yo yo issaro, tass itarena anuvattetabbabhāve, kusalākusalakaraṇena nesaṁ vasena laddhabba-abhisamparāye, pabbajitehi laddhabbasāmīcikiriyāya ca aṇumattopi viseso natthi tasmā so visesābhāvo pāḷiyaṁ tattha tattha vāre **“evaṁ sante”**ti-ādinā vibhāvito. Sesaṁ suviññeyyameva.

Madhurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā

324. **Olokanakapaduman**ti līlā-aravindaṁ. **Tasmā**ti kokanadasaṇṭhānattā **Kokanadoti saṅkhaṁ labhi.**

325. **Yāva pacchima -pa- phalakaṁ vuttaṁ** tassa sabbapacchā santhatattā uparimaphalagataṁ hi sopānamatthakaṁ. **Olokanatthaṁyevā**ti na kevalaṁ bagavato āgamanaññeva olokanatthaṁ, atha kho attano patthanāya santharāpitāya celapaṭikāya akkamanassapi.

Sakuṇapotaketi kādambaṭiṭṭibhaputtake[1]. **Aññova bhaveyyā**ti tasmiṁ attabhāve mātugāmato añño idāni bhariyābhūto mātugāmo bhaveyya. **Puttaṁ labheyyā**ti attano kammavasena puttaṁ no tassa. **Ubhohī**ti imehi eva ubhohi. **Imehi kāraṇehī**ti tassa rājakumārassa buddhaṁ paṭicca micchāgahaṇaṁ, titthiyānaṁ ujjhāyanaṁ, anāgate manussānaṁ bhikkhūnaṁ uddissa vippaṭisāroti imehi tīhi kāraṇehi. **Paññattan**ti santhataṁ celapaṭikaṁ. Maṅgalaṁ icchantīti **maṅgalikā.**

---

1. Khajjadīpavirabhaṅgaputtake (Ka)

326. **Tatiyaṁ kāraṇan**ti iminā bhikkhūsu vippaṭisārānuppādanamāha. Yaṁ kiñci paribhuñjanasukhaṁ kāmasukhallikānuyogoti adhippāyena **kāmasukhallikānuyogasaññī hutvā -pa- maññamāno evamāha.**

327. Atha naṁ bagavā tato micchābhinivesato vivecetukāmo **"so kho ahan"**ti-ādinā attano dukkaracariyaṁ dassetuṁ ārabhi. **Mahāsaccake**[1] **vuttanayeneva veditabbaṁ** "so kho ahan"ti-ādipāṭhassa tattha āgataniyāmeneva āgatattā. **Pāsarāsisutte**[2] **vuttanayenā**ti etthāpi eseva nayo.

343. Aṅkusaṁ gaṇhanti etena, tassa gahaṇe cheko hotīti **aṅkusagahaṇasippaṁ. Megha-utun**ti meghaṁ paṭicca uppannasīta-utuṁ. **Pabbata-utun**ti pabbataṁ paṭicca uṇha-utuṁ. Ubhayavasena ca tassa tathā sītuṇha-ututo eno āgatoti ta-kārassa da-kāraṁ katvā **udenoti nāmaṁ akāsi.**

Tāpaso ogāḷhañāṇavasena **rañño matabhāvaṁ ñatvā. Ādito paṭṭhāyā**ti Kosambinagare parantaparañño aggamahesibhāvato paṭṭhāya. **Pubbe**ti sīlavantakāle. **Hatthiganthan**ti hatthīnaṁ attano vase vattāpanasatthaṁ. Tenevassa taṁ sikkhāpeti, kiccañca ijjhati.

344. **Padahanabhāvo**ti bhāvanānuyogo. Padhāne vā niyutto padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno, tasseva padhāniyabhāvassa aṅgāni kāraṇāni **padhāniyaṅgāni.** Saddhā etassa atthīti **saddho.** Kiñcāpi paccekabodhisattānampi abhinīhārato paṭṭhāya āgatā āgamanasaddhā eva, mahābodhisattānaṁ pana saddhā garutarāti sā eva gahitā. **Acalabhāvena okappanaṁ** "sammāsambuddho bagavā, svākhyāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho"ti kenaci akampiyabhāvena ratanattayaguṇe ogāhitvā kappanaṁ. **Pasāduppatti** ratanattaye pasīdanameva. **Bodhinti catumaggañāṇan**ti vuttaṁ taṁnimittattā sabbaññutaññāṇassa, **bodhī**ti vā sammāsambodhi. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ hi maggañāṇaṁ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṁ "sammāsambodhī"ti vuccati. Nicchitasubuddhatāya dhammassa sudhammatā saṁghassa suppaṭipatti vinicchitā

1. Ma 1. 299 piṭṭhe. 2. Ma 1. 216 piṭṭhe.

eva hotīti āha **"desanāsīsameva cetan"**ti-ādi. **Tassa padhānaṁ vīriyaṁ ijjhati** ratanattayasaddhāya "imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī"ti padhānānuyoge avaṁmukhasambhavato.

Appābādhoti-ādi heṭṭhā vuttameva. **Aguṇaṁ pakāsetā** āyatiṁ saṁvaraṁ āpajjitā sammāpaṭipattiyā visodhanatthaṁ. **Udayañca atthañca gantun**ti "avijjāsamudayā"ti-ādinā pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ udayañca vayañca jānituṁ. Tenāha **"etenā"**ti-ādi. **Parisuddhāya** upakkilesavinimuttāya. **Nibbijjhitun**ti tadaṅgavasena pajahituṁ samucchedappahānassa paccayo bhavituṁ. **Yaṁ dukkhaṁ khīyatī**ti kilesesu appahīnesu tena tadupanissayakammaṁ paṭicca yaṁ dukkhaṁ uppajjeyya, taṁ sandhāya vuttaṁ.

345. **Sesadivase**ti sattadivasato paṭṭhāya yāva dve rattindivā.

346. Kucchisannissito gabbho nissayavohārena "kucchī"ti vuccati, so etissā atthīti **kucchimatī.** Tenāha **"āpannasattā"**ti. **Ārakkho panassa paccupaṭṭhito hotī**ti mātarā gahitasaraṇaṁ gabbhavuṭṭhitassa tassa saraṇagamanaṁ pavedayitassa kusalaṁ saraṇaṁ nāma, mātu katarakkho puttassapi paccupaṭṭhitoti. **Mahallakatāle**ti vacanatthaṁ jānanakāle. **Sārentī**ti yathādiṭṭhaṁ yathābalaṁ ratanattayaguṇapatiṭṭhāpanavasena assa sārenti. **Sallakkhetvā**ti vuttamatthaṁ upadhāretvā. **Saraṇaṁ gahitaṁ nāma hoti** ratanattayassa saraṇabhāvasallakkhaṇapubbakatanninnacittabhāvatova. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bodhirājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā

347. **Aṅgulīnaṁ mālaṁ dhāretī**ti iminā anvatthā tassa samaññāti dasseti. **Tatrā**ti tasmiṁ ācariyavacanena aṅgulimālassa dhāraṇe, **karīsasahassakhette ekasālisīsaṁ viya** apaññāyamānasakakicco[1] hotīti adhippāyo. **Takkasīlaṁ pesayiṁsu** "tādisassa ācariyassa

---

1. Apaññāyamānasukātiko (Ka)

santike sippuggahasammāpayogena diṭṭhadhammike samparāyike ca atthe jānanto bhāriyaṁ na kareyyā"ti. **Bāhirakā ahesuṁ** ahiṁsakassa vattasampattiyā ācariyassa cittasabhāvato nibbattanatibhāvena. **Sineheneva vadante**ti sinehena viya vadante.

Gaṇanampi na uggaṇhātīti gaṇanavidhimpi na sallakkheti. Tattha kāraṇamāha **"pakatiyā"**ti-ādinā. **Ṭhapitaṭṭhāne**ti rukkhagacchantarādike ṭhapitaṭṭhāne sakuntasiṅgālānaṁ vasena **aṅguliyo vinassanti. Bhaggavo**ti kosalarañño purohitaṁ gottena vadati. **Coro avissāsanīyo** sāhasikabhāvato. **Purāṇasanthatā sākhā avissāsanīyā** vicchikādīnaṁ pavesanayogyattā. **Rājā avissāsanīyo** issariyamadena dhanalobhena ca kadāci jīvite saṅkābhāvato. **Itthī avissāsanīyā** lolasīlacittabhāvato. **Anuddharaṇīyo bhavissati** saṁsārapaṅkato.

348. **Saṅkaritvā**ti "mayaṁ ekajjhaṁ sannipatitvā coraṁ māretvā vā palāpetvā gamissamā"ti saṅkaraṁ katvā. **Iddhābhisaṅkhāran**ti abhisaṅkharaṇaṁ adhiṭṭhānaṁ. **Abhisaṅkhāsī**ti adhiṭṭhahi. **Saṁharitvā**ti saṁkhipitvā. **Orabhāge**ti corassa orabhāge.

349. **Daṇḍo**ti paharaṇahatthacchedanādiko daṇḍanasaṅkhāto daṇḍo. **Pavattayitabbo**ti ānetabbo. **Apanetvā**ti attano santānato samucchedavasena pahāya. **Paṭisaṅkhāyā**ti paṭisaṅkhānena. **Avihiṁsayā**ti karuṇāya. **Sāraṇīyadhammesū**ti chasupi sāraṇīyadhammesu **ṭhito** aṭṭhitānaṁ pāpadhammānaṁ bodhimūle eva samucchinnattā. Yathā atīte aparimitaṁ kālaṁ sandhāvitaṁ, evaṁ imāya paṭipattiyā anāgatepi sandhāvissatīti dassento **"idānī"**ti-ādimāha.

Itvevāti iti eva, **iti**-saddo nidassanattho. Tenāha **"evaṁ vatvāyevā"**ti. **Akirī**ti ākiri, pañcapi āvudhāni vikiri. Tena vuttaṁ **"khipi chaḍḍesī"**ti.

350. **Ettovā**ti ato eva āgatamaggeneva sāvatthiṁ **gatā. Adhivāsessatī**ti "coraṁ paṭisedhetuṁ gamissāmī"ti vutte tuṇhī

bhavissati. **Dāruṇakammena uppannānāman**ti "aṅgulimālo"ti imaṁ nāmaṁ sandhāya vadati.

351. **Hatthī araññahatthī** honti manussānaṁ tattha gantuṁ asakkuṇeyyattā, evaṁ **assāpi. Kūṭasahassānaṁ bhijjanakāraṇaṁ hoti** therassa āgamanabhayena ghaṭe chaḍḍetvā palāyanena. **Gabbhamūḷhāyā**ti byākulagabbhāya. **Pabbajjābalenā**ti vuttaṁ, satthu desanānubhāvenāti pana tattabbaṁ. So hi tassāpi kāraṇanti. **Ariyā nāma jāti** pabbajjā ariyabhāvatthāya jātīti katvā.

Mahāparittaṁ nāmetanti mahānubhāvaṁ parittaṁ nāmetaṁ. Tathā hi naṁ thero sabbabhāvena ariyāya jāto saccādhiṭṭhānena akāsi. Tenāha **"saccakiriyakataṭṭhāne"**ti. **Gambhamūḷhan**ti mūḷhagabbhaṁ. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhaṁpādo adhosīso hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṁ so kassaci alaggo sotthinā bahi nikkhamati, vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṁ pidahitvā tiriyaṁ nipajjati, tathā yassā yonimaggo pidahati, sā tattha kammajavātehi aparāparaṁ parivattamānā byākulā mūḷhagabbhāti vuccati, taṁ sandhāya vuttaṁ **"gabbhamūḷhan"**ti.

Saccakiriyā nāma buddhāsayaṁ attano sīlaṁ paccavekkhitvā katā, tasmā saccakiriyā vejjakammaṁ na hotīti daṭṭhabbaṁ. **Therassapi cā**ti-ādinā upasaṅkamitabbakāraṇaṁ vadati. Ime dve hetū paṭicca bagavā theraṁ saccakiriyaṁ kāresi. **Jātin**ti mūlajātiṁ.

352. Pariyādāya āhacca **bhinnena sīsena. Sabhāgadiṭṭhadhammavedanīyakamman**ti niraye nibbattanasakakammasabhāgabhūtaṁ diṭṭhadhammavedanīyakammaṁ. Sabhāgatā ca samānavatthukatā samānārammaṇatā ekavīthipariyāpannatādivasena sabbathā sarikkhatā, sadisampi ca nāma tadevāharīyati yathā "tasseva kammassa vipāko"ti ca "sā eva tittirī tāneva osadhānī"ti ca. Idāni tameva sabhāgataṁ dassetuṁ **"kammaṁ hī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Kariyamānamevā**ti paccayasamavāyena paṭipāṭiyā nibbattiyamānameva. **Tayo koṭṭhāse pūreti,** diṭṭhadhammavedanīya-aparāpariyāyavedanīya-upapajjavedanīyasaṅkhāte tayo bhāge pūreti, tesaṁ tiṇṇaṁ bhāgānaṁ vasena pavattati.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalaṁ kammaṁ **diṭṭhadhammavedanīyaṁ.** Paccuppannabhavato anantaraṁ veditabbaphalaṁ kammaṁ **upapajjavedanīyaṁ.** Diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṁ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalaṁ kammaṁ **aparāpariyāyavedanīyaṁ.** Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, paccayavisesena paṭiladdhavisesatāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmiṁyeva attabhāve phaladāyinī diṭṭhadhammavedanīyā nāma. Sā hi vuttākārena balavati javanasantāne guṇavisesayuttesu upākārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca itaradvayaṁ viya pavattasantānuparamāpekkhaṁ okāsalābhāpekkhañca kammaṁ na hotīti idheva pupphamattaṁ viya pavattivipākamattaṁ phalaṁ deti.

Tathā asakkontanti kammassa phaladānaṁ nāma upadhipayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ dātuṁ asakkontaṁ. **Ahosikamman**ti kammaṁyeva ahosi, na tassa vipāko ahosi, atthi bhavissati vāti evaṁ vattabbaṁ kammaṁ. **Atthasādhikā**ti dānādipāṇātipātādi-atthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha **"sattamajavanacetanā"**ti. Sā hi sanniṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisesā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantare attabhāve vipākadāyinī upapajjavedanīyakammaṁ nāma. Tenāha **"anantare attabhāve vipākaṁ detī"**ti. **Sati saṁsārappavattiyā**ti iminā asati saṁsārappavattiyā ahosikammapakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti.

Samugghāṭitāni vipaccanokāsassa anuppattidhammatāpādanena. **Diṭṭhadhammavedanīyaṁ atthi** vipākārahābhāvassa anibbattitattā vipaccanokāsassa anupacchinnattā. Katūpacitaṁ hi kammaṁ sati vipaccanokāse yāva na phalaṁ deti, tāva attheva nāma vipākārahabhāvato. "Yassa kho"ti idaṁ aniyāmākāravacanaṁ bagavatā kammasarikkhatāvasena sādhāraṇato vuttanti āha **"yādisassa kho"**ti.

Pamādakilesavimuttoti pamādahetukehi sabbehi kilesehi vimutto.

Pāpassa pidhānaṁ nāma avipākadhammatāpādananti āha **"appaṭisandhikaṁ karīyatī"**ti. **Buddhasāsane**ti sikkhāttayasaṅgahe buddhassa bagavato sāsane. **Yuttappayutto viharatī**ti akattabbassa akaraṇavasena, kattabbassa ca paripūraṇavasena pavattati.

Dissanti kujjhantīti **disā,** paṭipakkhāti āha **"sapattā"**ti. **Tappasaṁsapakāran**ti[1] mettānisaṁsakittanākāraṁ. **Kālenā**ti āmeḍitalopena niddesoti āha **"khaṇe khaṇe"**ti. **Anukarontū**ti yesaṁ kalyāṇamittānaṁ santike suṇanti, yathāsutaṁ dhammaṁ tesaṁ anukarontu, diṭṭhānagatikaraṇaṁ āpajjantu, attano veripuggalānampi bagavato santike dhammassavanaṁ sammāpaṭipattiñca paccāsīsati.

Tasanti gatiṁ patthayantīti **tasā** bhavantarādīsu saṁsaraṇabhāvato. Tenāha **"tasā vuccanti sataṇhā"**ti.

Netabbaṭṭhānaṁ udakaṁ nayantīti **nettikā. Bandhitvā**ti daḷhaṁ bandhitvā. **Telakañjikenā**ti telamissitena kañjikena.

Yādisova aniṭṭhe, tādisova iṭṭheti iṭṭhāniṭṭhe nibbikārena **tādī.** Yesaṁ pana kāmāmisādīnaṁ vantattā rāgādīnaṁ cattattā kāmoghādīnaṁ tiṇṇattā tādibhāvo bhaveyya, tesaṁ bagavatā sabbaso vantā cattā tiṇṇā, tasmā bagavā **vantāvīti tādi, cattāvīti tādi, tiṇṇāvīti tādī,** yehi anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgatattā bagavā tādibhāvena ukkaṁsapāramippatto taṁniddeso, tehi guṇehi yāthāvato niddisitabbatopi **tādī.** Yathā yantarajjuyā yantaṁ nīyati, evaṁ yāya taṇhāya bhavo nīyati, sā "bhavanetti bhavarajjū"ti vuttā. Tenāha **"tāya hī"**ti-ādi. Kammāni kusalādīnaṁ vipaccayanti apaccayanti etāyāti **kammavipāko.** Apaccayabhāvo nāma ariyamaggacetanāyāti āha **"maggacetanāyā"**ti. Yāva na kilesā pahīyanti, tāva ime sattā sa-iṇā eva aserivihārabhāvatoti āha **"aṇaṇo nikkileso jāto"**ti.

Theyyaparibhogo nāma sāmiparibhogābhāvato. Bhagavatāpi hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa,

---

1. Mettāpasaṁsakānaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

dāyakānaṁ sīlavatoyeva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṁ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthāro ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā **"dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo nāmā"**ti vuttaṁ. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo.** Paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṁ gahetvā paribhogo viyāti attho. Yasmā sekkhā bagavato orasaputtā, tasmā te pitusantakānaṁ paccayānaṁ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjantīti tesaṁ paribhogo **dāyajjaparibhogo nāma.** Kiṁ pana te bagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīhi dinnanti? Gihīhi dinnāpi te bagavatā anuññātattā bagavato santakā honti ananuññātesu sabbena sabbaṁ paribhogābhāvato, anuññātesuyeva paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasuttaṁ**[1] cettha sādhakaṁ.

Avītarāgānaṁ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṁ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tato hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena tadubhayaṁ vivajjetvā upekkhākārena ca paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṁ paripūrenti. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ **Visuddhimagge**[2], **taṁsaṁvaṇṇanāsu**[3] **ca** vuttanayeneva veditabbaṁ. **Kilesa-iṇānaṁ abhāvaṁ sandhāya "aṇaṇo"ti vuttaṁ,** na paccavekkhitaparibhogamattaṁ. Tenāha āyasmā ca bākulo "sattāhameva kho ahaṁ āvuso saraṇo raṭṭhapiṇḍaṁ bhuñjin"ti[4].

Vatthukāmakilesakāmehi taṇhāya pavatti-ākāraṁ paṭicca atthi ramaṇavohāroti āha **"duvidhesupi kāmesu taṇhāratisanthavan"**ti. **Mantitan**ti kathitaṁ. **Uppannehi** satthupaṭiññehi. **Saṁvibhattā**ti kusalādivasena khandhādīhi ākārehi vibhattā. Sundaraṁ āgamananti **svāgataṁ.** Tato eva na kucchitaṁ āgataṁ. Soḷasavidhakiccassa apariyositattā āha **"taṁ sabbaṁ mayā katan"**ti. Maggapaññāyameva tatiyavijjāsamaññāti āha **"tīhi vijjāhi navahi ca lokuttaradhammehī"**ti.

Aṅgulimālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 29 piṭṭhādīsu.
3. Visuddhi-Ṭī 1. 72 piṭṭhe.
4. Ma 3. 168 piṭṭhe.

7. Piyajātikasuttavaṇṇanā

353. **Pakatiniyāmenā**ti yathā sokuppattito pubbe iti kattabbesu asammohavasena cittaṁ pakkhandati, tāni cassa upaṭṭhahanti, na evaṁ sokassa cittasaṅkocasabhāvato. Tena vuttaṁ **"pakatiniyāmena pana na paṭibhantī"**ti. Keci pana "sāmantā katipaye na kuṭumbaṁ sandhāreti. Tenāha **'na sabbena sabbaṁ paṭibhantī'**ti" vadanti. **Etthā**ti dutiyapade. Anekatthattā dhātūnaṁ "na paṭibhātī"ti padassa "na ruccatī"ti atthamāha. **Na paṭibhātī**ti vā bhuñjitukāmatācittaṁ na upaṭṭhitanti attho. **Patiṭṭhitokāsan**ti indriyāviṭṭhaṭṭhānaṁ vadati. Piyāyitabbato piyo jāti uppattiṭṭhānaṁ etesanti **piyajātikā.** Piyo pabhuti etesanti piyappabhutikāti vattabbe u-kārassa va-kāraṁ, ta-kārassa ca lopaṁ katvā **"piyappabhāvikā"**ti vuttaṁ. Tenāha **"piyato pabhavantī"**ti.

355. Para-saddena samānatthaṁ ajjhatikabhāvanisedhanatthaṁ "pire"ti padanti āha **"amhākaṁ pare"**ti. **Pire**ti vā "parato"ti iminā samānatthaṁ nipātapadanti āha **"cara pireti parato gacchā"**ti.

356. **Dvidhā chetvā**ti ettha yadi itthī tassa purisassa piyā, kathaṁ dvidhā chindatīti āha **"yadi hī"**ti-ādi.

357. **Kathaṁ katheyyan**ti yathā bagavā etassa brāhmaṇassa kathesi, so ca me kathesi, tathā cāhaṁ katheyyaṁ. **Maraṇavasena vipariṇāmo** attabhāvassa parivattattā. **Palāyitvā gamanavasena** aññathābhāvo mittasanthavassa samāgamassa ca aññathābhūtattā.

Chaḍḍitabhāvenāti parivattitabhāvena. **Hatthagamanavasena aññathābhāvo** pubbe savase vattitānaṁ idāni vase avattanabhāvena.

Ācamehīti ācamanaṁ mukhavikkhālanaṁ kārehi. Yasmā mukhaṁ vikkhālentā hi hatthapāde dhovitvā vikkhālenti, tasmā **"ācamitvā"**ti vatvā pacchāpi tassa atthaṁ dassento **"mukhaṁ vikkhāletvā**ti āha. Sesaṁ suviññeyyameva.

Piyajātikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Bāhitikasuttavaṇṇanā

359. Sāvajjatāya upārambhaṁ[1] arahatīti **opārambho**[2]. Tenāha **"dosaṁ āropanāraho"**ti. Bālā upārambhavatthumaññaṁ amūlakampi naṁ āropento ugghosenti, tasmā te anāmasitvā **"viññūhī"ti idaṁ padaṁ gahetvā** pañhena ñātuṁ icchitena atthena upārambhādīnaṁ upari uttaraṁ **paripūretuṁ nāsakkhimhā. Taṁ kāraṇan**ti taṁ uppattikāraṇaṁ. Yadi hi mayā "viññūhī"ti padaṁ pakkhipitvā vuttaṁ bhaveyya, pañhā me paripuṇṇā bhaveyya, na pana vuttā, idāni pana taṁ kāraṇaṁ uttaraṁ **āyasmatā** ānandena "viññūhī"ti **evaṁ vadantena paripūritaṁ.**

360. Kosallapaṭipakkhato akosallaṁ vuccati avijjā, taṁsamuṭṭhānato **akosallasambhūto.** Avajjaṁ vuccati garahitabbaṁ, saha avajjehīti **sāvajjo,** gārayyo. Rāgādidosehi **sadoso,** tehi eva **sabyābajjho,** tato eva sampati āyatiñca **sadukkho.** Sabyābajjhādiko **nissandavipāko.**

Tathā attho vutto bhaveyyāti pucchāsabhāgenapi attho vutto bhaveyya, pucchantassa pana na tāva cittārādhanaṁ. Tenāha **"evaṁ byākaraṇaṁ pana na bhāriyan"**ti, garukaraṇaṁ na hoti visārajjaṁ[3] na siyāti adhippāyo. Tenāha **"appahīna-akusalopi hi pahānaṁ vaṇṇeyyā"**ti. Evarūpo pana yathākārī tathāvādī na hoti, na evaṁ bagavāti āha **"bagavā"**ti-ādi. **Evaṁbyākāsī**ti "sabbākusaladhammapahīno kho mahārāja Tathāgato"ti evaṁ byākāsi. **Sukkapakkhepi eseva nayo**ti iminā "sabbesaṁyeva kusalānaṁ dhammānaṁ upasampadaṁ vaṇṇetī"ti vutte yathā pucchā, tathā attho vutto bhavayya, evaṁ byākaraṇaṁ pana na bhāriyaṁ, asampāditakusaladhammopi upasampadaṁ vaṇṇeyya. Bhagavā pana sammadeva sampāditakusalattā yathākārī tathāvādīti dassetuṁ **"evaṁ byākāsī"**ti imamatthaṁ dasseti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bāhitikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Upārabbhaṁ (Ka) 2. Opārabbho (Ka) 3. Sārajjanantipi yujjati.

9. Dhammacetiyasuttavaṇṇanā

364. Medavaṇṇā uḷupavaṇṇā ca tattha tattha pāsāṇā ussannā ahesunti **medāḷupan**ti gāmassa samaññā jātā. **Uḷupavaṇṇā**ti candasamānavaṇṇataya medapāsāṇā vuttāti keci. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"medavaṇṇā pāsāṇā kirettha ussannā ahesun"**ti idaṁ vuttaṁ. **Assā**ti senāpatissa. **Kathāsamuṭṭhāpanatthan**ti mallikāya sokavinodanadhammakathāsamuṭṭhāpanatthaṁ.

Raññāti pasenadīkosalaraññā. **Magaccā**ti mahatiyā. Padavipallāsena cetaṁ vuttaṁ. Pasādamarahantīti **pāsādikāni.** Tenāha **"saha rañjanakānī"**ti. Yāni pana pāsādikāni, tāni passituṁ yuttāni. **Pāsādikānī**ti vā saddahanasahitāni. Tenāha **"pasādajanakānī"**ti. "Appābādhan"ti-ādīsu[1] viya appasaddo abhāvatthoti āha **"nissaddānī"**ti. Aniyamatthavāci ya-saddo aniyamākāravācakopi hotīti "yatthā"ti padassa "yādisesū"ti-ādimāha. Tathā hi **aṅgulimālasutte**[2] "yassa kho"ti padassa "yādisassa kho"ti attho vutto.

366. **Paṭicchadan**ti paṭicchādakaṁ. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājabhaṇḍabhūtāni. **Rayāhatī**ti raho karoti, maṁ ajjhesatīti attho.

367. Yathāsabhāvato ñeyyaṁ dhāreti avadhāretīti **dhammo,** ñāṇanti āha **"paccakkhañāṇasaṅkhātassa dhammassā"**ti. **Anunayo**ti anugacchanako. Diṭṭhena hi adiṭṭhassa anumānaṁ. Tenāha **"anumānaṁ anubuddhī"**ti. **Āpāṇakoṭikan**ti yāva pāṇakoṭi, tāva jīvitapariyosānaṁ. **Etan**ti dhammanvayasaṅkhātaṁ anumānaṁ. **Evan**ti "idha panāhan"ti vuttappakārena.

369. **Cakkhuṁ abandhante viyā**ti apāsādikatāya passantānaṁ cakkhuṁ attani abandhante viya. Kulasantānānubandho rogo **kularogo. Uḷāran**ti sānubhāvaṁ. Yo hi ānubhāvasamanno, taṁ "mahesakkhan"ti vadanti. **Arahattaṁ gaṇhanto**ti ukkaṭṭhaniddesoyaṁ, heṭṭhimaphalāni gaṇhantopi.

---

1. Ma 2. 227 piṭṭhe.
2. Ma-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

373. Jīvikā **jīvitavutti.**

374. Dhammaṁ ceteti saṁvedeti etehīti **dhammacetiyāni,** dhammassa pūjāvacanāni. Nanu cetāni buddhasaṁghaguṇadīpanānipi santi, kathaṁ **"dhammacetiyānīti dhammassa cittīkāravacanānī"**ti vuttanti āha **"tīsu hī"**ti-ādi. Tattha yasmā buddharatanamūlakāni sesaratanāni tassa vasena laddhabbato, kosalaraññā cettha buddhagāravena dhammasaṁghagāravaṁ paveditaṁ, tasmā **"bagavati cittīkāre kate dhammopi katova hotī"**ti vuttaṁ. Yasmā ca ratanattayapasādapubbikā sāsane sammāpaṭipatti, tasmā vuttaṁ **"ādibrahmacariyakānīti maggabrahmacariyassa ādibhūtānī"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Dhammacetiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā

375. **Anantarasutte vuttakaraṇīyenevā**ti "pāsāde vā nāṭakesu vā cittassādaṁ alabhamāno tattha tattha vicarituṁ āraddho"ti vuttakaraṇīyena. Appaduṭṭhapadosīnaṁ hi evaṁ hotīti.

376. **Pucchito**ti "aññaṁ dūtaṁ nālatthun"ti pucchito. **So**ti rājā. Tāsaṁ vandanā sace uttarakālaṁ, **attano āgamanakāraṇaṁ kathessati.**

378. **Ekāvajjanenā**ti ekavīthijavanena. Tena ekacittaṁ tāva tiṭṭhatu, ekacittavīthiyāpi sabbaṁ jānituṁ na sakkāti dasseti. "Idaṁ nāma atītaṁ jānissāmī"ti aniyametvā āvajjato yaṁ kiñci atītaṁ jānāti, niyamite pana niyamitamevāti āha **"ekena hi -pa- ekadesameva jānātī"**ti. **Tena cittenā**ti "atītaṁ sabbaṁ jānissāmī"ti evaṁ pavattacittena. **Itaresū**ti anāgatapaccuppannesu. **Kāraṇajātikan**ti yuttisabhāvaṁ, yuttiyā yuttanti attho. **Samparāyaguṇan**ti samparāye katakammassa visesaṁ.

379. **Lokuttaramissakāni kathitāni** Bodhirājakumārasutte viya lokiyā ceva lokuttarā ca. Yathālābhavasena cettha

padhāniyaṅgānaṁ lokuttaraggahaṇaṁ veditabbaṁ. Paccekaṁ eva nesañca padhāniyaṅgatā daṭṭhabbā yathā "aṭṭhavimokkhā sannissanti lokuttaramissakā"ti. **Lokuttarānevā**ti cettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato āvibhavissati. **Padhānanānatthan**ti padahananānattaṁ, bhāvanānuyogavisesanti attho. Saṅkhāre parimadditvā paṭipakkhadhamme ekadesato pajahitvā ṭhitassa bhāvanānuyogo sabbena sabbaṁ aparimadditasaṅkhārassa appahīnapaṭipakkhassa bhāvanānuyogato sukhumo visadova hoti, saccābhisamayena santānassa āhitavisesattāti āha **"aññādisameva hi puthujjanassa padhānaṁ, aññādisaṁ sotāpannassā"**ti-ādi. Ayañca viseso na kevalaṁ anariya-ariyapuggalato eva, atha kho ariyesupi sekkhādivisesatopi labbhati abhisaṅkhāravisesato abhinīhārato ca ijjhanatoti dassento **"aññādisaṁ sakadāgāmino"**ti-ādimāha. **Na pāpuṇātī**ti yasmā puthujjano sabbathāva padhānaṁ padahanto sotāpattimaggaṁ adhigacchati, sotāpanno ca sakadāgāmimagganti heṭṭhimaṁ uparimato oḷārikaṁ, uparimañca itarato sukhumaṁ tena pahātuṁ asakkuṇeyyassa pajahanato, iti adhigantabbavisosena ca adhigamapaṭipadāya saṇhasukhumatā tikkhavisadatā ca viññāyatīti āha **"puthujjanassa padhānaṁ sotāpannassa padhānaṁ na pāpuṇātī"**ti-ādi.

Akūṭakaraṇanti avañcanakiriyaṁ. **Anavacchindanan**ti atiyānaṁ. **Aviñchanaṁ**[1] na ākaḍḍhanaṁ, niyuttataṁ viniveṭhetvā samantā viparivattitvā samadhārāya chaḍḍanaṁ vā. Tassa kāraṇaṁ **taṁkāraṇaṁ, taṁ kāraṇan**ti vā taṁ kiriyaṁ taṁ adhikāraṁ. **Dantehi gantabbabhūmin**ti dantehi pattabbaṭṭhānaṁ, pattabbavatthuṁ vā. **Cattāropi assaddhā nāma** uparima-uparimasaddhāya abhāvato. Yena hi yaṁ appattaṁ, tassa taṁ natthi. **Ariyasāvakassa -pa- natthi** paṭhamamaggeneva māyāsāṭheyyānaṁ pahātabbattā. **Tenevā**ti sammadeva viruddhapakkhānaṁ saddhādīnaṁ idhādhippetattā. Yadi evaṁ kathaṁ missakakathāti āha **"assakhaḷuṅkasuttante panā"**ti-ādi. **Cattārova honti** puthujjanādivasena.

Opammasaṁsandane **adantahatthi-ādayo viyā**ti-ādinā kaṇhapakkhe **yathā pana dantahatthi-ādayo**ti-ādinā sukkapakkhe ca sādhāraṇato

---

1. Acchindanaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

ekajjhaṁ katvā vuttaṁ, asādhāraṇato bhinditvā dassetuṁ **"idaṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādi vuttaṁ.

380. **Sammappadhānā** nibbisiṭṭhavīriyā. Tenāha **"na kiñci nānākaraṇaṁ vadāmi, yadidaṁ vimuttiyā vimuttin"**ti. Na hi sukkhavipassakatevijjachaḷabhiññānaṁ vimuttiyā nānākaraṇaṁ atthi. Tena vuttaṁ **"yaṁ ekassā"**ti-ādi. Kiṁ tvaṁna jānāsīti sambandho. **Āgacchantī**ti uppajjanavasena āgacchanti. **Nāgacchantī**ti etthāpi eseva nayo. **Idaṁ pucchanto**ti idaṁ pucchāmīti dassento. **Appahīnacetasikadukkhā** anadhigata-anāgāmitā. Tenāha **"upapattivasena āgantāro"**ti. **Samucchinnadukkhā**ti samugghāṭitacetasikadukkhā.

381. **Tamhā ṭhānā**ti tato yathādhigata-issariyaṭṭhānato. Puna **tamhā ṭhānā**ti tato duggatā. **Sampannakāmaguṇan**ti uḷārakāmaguṇasamannāgataṁ.

Tatthāti kāmadevaloke. **Ṭhānabhāvato**ti arahattañce adhigataṁ tāvadeva parinibbānato. **Uparideve cā**ti uparūpari bhūmivāse deve ca, cakkhuviññāṇadassanenapi dassanāya nappahontīti yojanā.

382. **Vuttanayenevā**ti devapucchāya vutteneva nayena. **Sā kira kathā**ti "natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo sakideva sabbaṁ neyyan"ti kathā. **Te**ti Viṭaṭṭūbhasañjayā. **Imasmiṁyeva ṭhāne**ti imasmiṁ migadāyeyeva. Sesaṁ suviññeyyameva.

Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca rājavaggavaṇṇanā.

5. Brāhmaṇavagga

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā

383. "Mahāsatto[1] mahiddhiko mahānubhāvo"ti-ādīsu[2] uḷāratā visayo, "mahājanakāyo sannipatī"ti-ādīsu sambahulabhāvavisayo, idha pana tadubhayampissa atthoti **"mahatāti guṇamahattenapi mahatā"**ti-ādi vuttaṁ. **Appicchatādī**ti **ādi**-saddena santuṭṭhisallekhapaviveka-asaṁsagga-vīriyārambhādīnaṁ saṅgaho. **Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātenā**ti ettha "niyato sambodhiparāyaṇo"[3], "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropeyyāti netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti-ādivacanato diṭṭhisīlānaṁ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṁ diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo. "Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati[4] tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī"ti vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvo labbhatiyeva.

Oṭṭhapahatakaraṇavasena atthavibhāgavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhānan**ti ettha **nighaṇḍū**ti vacanīyavācakabhāvena atthaṁ saddañca khaṇḍati vibhajja dassetīti **nikhaṇḍu.** So eva idha kha-kārassa gha-kāraṁ katvā **"nighaṇḍū"**ti vutto. Kiṭati[6] gameti kiriyādivibhāgaṁ, taṁ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭubhaṁ. Vevacanappakāsakan**ti pariyāyasaddadīpakaṁ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassana-mattañcetaṁ anekesampi atthānaṁ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthavibhāgato bahuvikappoti āha **"kiriyākappavikappo"**ti. Idañca mūlakiriyākappavantaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi satasahassaparimāṇo nalacariyādipakaraṇaṁ[7].

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 60 piṭṭhe.
2. Vi 3. 33 piṭṭhādīsu.
3. Saṁ 1. 297; Saṁ 3. 299, 311 piṭṭhesu.
4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
5. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Aṁ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.
6. Kirati (Ka) Dī-Ṭī 1. 291; Aṁ-Ṭī 2. 131 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
7. Nayacariyādipakaraṇaṁ (Dī-Ṭī 1. 291 piṭṭhe), namācariyādippakaraṇaṁ (Aṁ-Ṭī 2. 131 piṭṭhe.)

Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā,** sikkhāniruttiyo. **Etesan**ti vedānaṁ. Te eva vede padaso kāyatīti **padako.** Taṁ taṁ saddaṁ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṁ,** saddasatthaṁ. Āyatiṁ hitaṁ tena loko na yatati na īhatīti **lokāyataṁ.** Taṁ hi ganthaṁ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenti. Vayatīti vayo, na vayo avayo, na avayo **anavayo,** ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṁ gamentīti dassento **"avayo na hotī"**ti vatvā tattha avayaṁ dassetuṁ **"avayo -pa- na sakkotī"**ti vuttaṁ.

384. **Garū**ti bhāriyaṁ attānaṁ tato mocetvā gamanaṁ dukkaraṁ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosa-upārambhādi. **Abbhuggato**ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṁ.**

Lakkhaṇānīti lakkhaṇādīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantī**ti na kevalaṁ lakkhaṇamantāniyeva, aññānipi brāhmaṇānaṁ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti "ekasataṁ addhariyaṁ dipaññāsamattato sāmā"ti-ādi[1]. Paṇidhimahato samādānamahatoti-ādinā paccekaṁ **maha**-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa **buddhavaṁsacariyāpiṭakavaṇṇanādivaseneva**[2] veditabbo. **Niṭṭhā**ti nipphattiyo. **Jātisāmaññato**ti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvena samānabhāvato. Yathā hi buddhānaṁ lakkhaṇāni suvisuddhāni suparibyattāni paripuṇṇāni ca honti, na evaṁ cakkavattīnaṁ. Tenāha **"na teheva buddho hotī"**ti.

Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātaṅkatā, brāhmaṇādīnaṁ piyamanāpatāti **catūhi acchariyadhammehi.** Dānaṁ piyavacanaṁ atthacariyā samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanato**ti pītijananato. Cakkaṁ cakkaratanaṁ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** sampatticakkehi sayaṁ vattati, tehi ca paraṁ sattanikāyaṁ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** parahitāvaho iriyāpathacakkānaṁ vatto vattanaṁ etassa atthīti **cakkavattī,** appaṭihataṁ

1. Ekasataṁ addhariyaṁ sākhā sahassavattako sāmāti-ādi (Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.)
2. Buddhavaṁsa-Ṭṭha 85; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 21 piṭṭhādīsu.

vā āṇāsaṅkhātaṁ cakkaṁ vattetīti **cakkavattī,** khattiyamaṇḍalādisaññitaṁ cakkaṁ samūhaṁ attano vase vattetīti **cakkavattī.** dhammaṁ caratīti **dhammiko.** Dhammato anapetattā dhammo rañjanatthena rājāti **dhammarājā. Kopādī**ti **ādi**-saddena kāmalobhamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvī**ti vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena **janapadatthāvariyappatto.** Daḷhabhattibhāvato vā janapado thāvariyaṁ patto etthāti **janapadatthāvariyappatto.** Cittīkatabhāvādināpi[1] cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittīkatādibhāvassa ratijananaṭṭhena ekasaṅgahatāya visuṁ aggahaṇaṁ.

Imehi pana ratanehi rajā cakkavattī yaṁ yamatthaṁ paccanubhoti, taṁ taṁ dassetuṁ **"imesu panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Ajitaṁ jināti** mahesakkhatāsaṁvattaniyakammanissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṁ anuvicarati** hatthiratanaṁ assaratanañca abhiruhitvā tesaṁ ānubhāvena antopātarāseyeva sakalaṁ pathaviṁ anusaṁyāyitvā rājadhāniyaṁ paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kattabbakiccassa saṁvidhānato. **Sesehī**ti maṇiratana-itthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe dese andhakāraṁ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanappaṭilābhavasena. **Ussāhasattiyogo** yena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. Hatthi-assaratanādīnaṁ mahānubhāvattā kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito **"hatthi -payogo"**ti vuttaṁ. Koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṁ (uggatejassa sukumāraparakkamassa pasannamukhassa sammukhe pāpuṇāti.)[2] **Pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Taṁ hi sabbarājakiccesu kusalaṁ avirajjhanapayogaṁ. Tenāha **"mantasattiyogo"**ti. Tividhasattiyogaphalaṁ paripuṇṇaṁ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenā**ti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahajātādipaccayavasena

---

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṁ-Ṭṭha 3. 190; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 172; Mahāniddesa-Ṭṭha 231 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
2. (Duggaṁ tejaṁ kusumoraṁ parakkamaṁ pabbato mukhaṁ amosapaharaṇaṁ) (Dī-Ṭī 1. 294 piṭṭhe), (uggatejaṁ sukumāraparakkamassa passaṭṭhato mukhaṁ pamukhapāraṇaṁ) (potthake)

uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇi-itthigahapatiratanāni. **Alobha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimanti** pariṇāyakaratanaṁ. Tañhi **amoha -pa- kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā.** Tenāha **"abhīrukajātakā"**ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, sakko devānamindo, tassa aṅgaṁ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṁ **"vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā"**ti. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇanti** vīrabhāvakāraṇaṁ. **Vīriyamayasarīrā viyāti** saviggahavīriyasadisā, saviggahañce vīriyaṁ siyā, taṁsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, yamassa puttā pamaddeyyuṁ, atha kasmā "parasenapamaddanā"ti vuttanti codanaṁ sandhāyāha **"sace"**ti-ādi. Tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṁ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenāti** katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṁ sabbarājāno paccuggantvā "svāgataṁ te mahārājā"ti-ādiṁ vatvā attano rajjaṁ rañño cakkavattissa niyyādenti. Tena vuttaṁ **"so imaṁ -pa- ajjhāvasatī"**ti. Aṭṭhakathāyaṁ[1] pana tassa yathāvuttadhammassa cirataraṁ vipaccituṁ paccayabhūtaṁ cakkavattivattasamudāgataṁ payogasampattisaṅkhātaṁ dhammaṁ dassetuṁ **"pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammānā"**ti vuttaṁ. Evaṁ hi "adaṇḍena asatthenā"ti idaṁ vacanaṁ suṭṭhutaraṁ samatthitaṁ hoti, yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṁ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti, kusalapavattiṁ nivārenti, tasmā te "chadanā, chadā"ti ca vuttā.

Vivaḍḍetvā parivattetvā. **Pūjārahatā vuttā** "arahatīti arahan"ti. **Tassāti** pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho,** tasmā arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvasiddhiyā. **Arahaṁ vaṭṭābhāvenāti** phalena hetu-anumānadassanaṁ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenāti** hetunā phalānumānadassanaṁ. **Hetudvayaṁ vuttaṁ** "vivaṭṭo vicchadocā"ti. **Dutiyavesārajjenāti** "khīṇāsavassa te paṭijānato"ti-ādinā[2] āgatena vesārajjena.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 252 piṭṭhe. 2. Ma 1. 103 piṭṭhe.

Purimasiddhīti purimassa padassa attasiddhi. **Paṭhamenā**ti "sammāsambuddhassa te paṭijānato"ti-ādinā[1] āgatena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti buddhattasiddhi. **Tatiyacatutthetī**ti "ye kho pana te antarāyikā dhammā"ti-ādinā[1], "yassa kho pana te atthāyā"ti-ādinā[1] ca āgatehi tatiyacatutthehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti vivaṭṭacchadanatā siddhi. Yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi satthu vivaṭṭacchadabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṁ dhammacakkhun**ti purimapadaṁ bagavato dhammacakkhuṁ **sādheti** kilesārīnaṁ saṁsāracakkassa ca arānaṁ hatabhāvadīpanato. **Dutiyaṁ** padaṁ **buddhacakkhuṁ sādheti** sammāsambuddhasseva taṁsambhavato. **Tatiyaṁ** padaṁ **samantacakkhuṁ sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. "sammāsambuddho"ti hi vatvā "vivaṭṭacchado"ti vacanaṁ buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṁ vibhāvetīti. **Sūrabhāvan**ti lakkhaṇavibhāvanena visadañāṇataṁ.

385. **Gavesī**ti[2] ñāṇena pariyesanaṁ akāsi. **Samānayī**ti ñāṇena saṅkalento samānaṁ ānayi samāhari. **Na sakkoti** saṁkucite iriyāpathe yebhuyyena tesaṁ dubbibhāvanato. **Kaṅkhatī**ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha **"aho vata passeyyanti patthanaṁ uppādetī"**ti. **Kicchatī**ti kilamati. "Kaṅkhatī"ti padassa pubbe āsīsanatthataṁ vatvā idāni tassa saṁsayatthattameva vikappantaravasena dassento **"kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tīhi dhammehi** tippakārehi saṁsayadhammehi. **Kālussiyabhāvo**ti appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo. Yasmā bagavato kosohitaṁ sabbabuddhāveṇikaṁ vatthaguyhaṁ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannikāsaṁ attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgacārubhāvaṁ vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṁ sañjhāpabhānarañjitajalavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhañ ca attano siriya abhibhuyya virajati, yaṁ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya cirakālaṁ suparicitabrahmacariyādhikāratāya susaṇṭhitasaṇṭhānasampattiyā ca kopīnampi santaṁ akopīnameva, tasmā vuttaṁ **"bhagavato hī"**ti-ādi,

---

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 309 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

pahūtabhāvanti puthulabhāvaṁ. Ettheva hi tassa saṁsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu tassa vicāraṇā eva nāhosi.

Hirikaraṇokāsanti hiriyitabbaṭṭhānaṁ. **Chāyan**ti paṭibumbaṁ. Kīdisanti āha **"iddhiyā"**ti-ādi. **Chāyārūpan**ti bagavato paṭibumbarūpaṁ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttaṁ rūpakamattaṁ bagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṁ iddhimayaṁ bimbakamattaṁ, taṁ pana dassento bagavā yathā attano buddharūpaṁ na dissati, tathā katvā dasseti. **Nīharitvā**ti pharitvā.

Kaṇṇasotānaṁ upacitatanutambalomatāya dhotarajatapanāḷikāsadisatā vuttā. **Mukhapariyante**ti kesante.

Kiriyākaraṇanti kiriyāya kāyikassa vācasikassa paṭipatti. **Tatthā**ti tesu kiccesu. Dhammakathikānaṁ vattaṁ dassetuṁ **bījani**ggahaṇaṁ kataṁ. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṁ paramukkaṁsagataṁ sikkhāsaṁyamānaṁ buddhānaṁ mukhacandamaṇḍalaṁ paṭicchādetabbaṁ hoti.

Pattharitavitāna-olambitagandhadāmakusumadāmake **gandhamaṇḍalamāḷe. Pubbabhāgena paricchinditvā**ti "ettakaṁ velaṁ samāpattiyā vītināmessāmī"ti evaṁ pavattena pubbabhāgena kālaṁ paricchinditvā. Paccayadāyakesu anurodhavasena **parisaṁ ussādento vā** paggaṇhanto, adāyakesu virodhavasena **parisaṁ apasādento vā.**

Yogakkhemaṁ antarāyābhāvaṁ. **Sabhāvaguṇenevā**ti yathāvuttaguṇeneva. Bhoto gotamassa guṇaṁ saviggahaṁ **cakkavāḷaṁ atisambādhiṁ** vitthārena sandhāretuṁ appahontato. **Bhavaggaṁ atinīcaṁ** uparūpari sandhāretuṁ appahontato.

386. Ṭhānagamanādīsu[1] bhūmiyaṁ suṭṭhu samaṁ patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo.** Taṁ pana bagavato suppatiṭṭhitapādataṁ byatirekamukhena vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **aggatalan**ti aggapādatalaṁ. **Paṇhī**ti paṇhitalaṁ. **Passan**ti pādatalassa dvīsu passesu ekekaṁ, ubhayameva vā pariyantaṁ passaṁ. **Suvaṇṇapādukatalaṁ viya** ujukaṁ nikkhipiyamānaṁ. **Ekappahārenevā**ti ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṁ pādatalaṁ bhūmiṁ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṁ pādatalaṁ bhūmito uṭṭhahatīti yojanā.

---

1. Dī-Ṭī 2. 36 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Tatrāti tāya suppatiṭṭhitapādatāya anupubbaninnāva acchariyabbhutaṁ idaṁ vuccamānaṁ nissandaphalaṁ. Vuttamevatthaṁ satthu tidivagamanena supākaṭaṁ kātuṁ **"tathā hī"**ti-ādiṁvatvā **"na hī"**ti-ādinā taṁ samattheti. Tena paṭhamalakkhaṇatopi dutiyalakkhaṇaṁ mahānubhāvanti dasseti. Tathā hi vakkhati "antamaso cakkavattirañño parisaṁ upādāya sabbopi cakkalakkhaṇasseva parivāro"ti[1]. Yugandharapabbatassa tāvatiṁsabhavanassa ca pakatipadanikkhepaṭṭhānupasaṅkamane neva buddhānaṁ, na devatānaṁ ānubhāvo, atha kho buddhānaṁ lakkhaṇānubhāvoti imamatthaṁ nidassitaṁ. **Sīlatejena -pa- dasannaṁ pāramīnaṁ ānubhāvenā**ti idampi lakkhaṇanibbattakammavisesakittanamevāti daṭṭhabbaṁ. **Sabbāvantehī**ti sabbapadesavantehi.

Nābhiparicchinnāti nābhiyaṁ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭo**ti pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṁ nābhimukhe ṭhapetabbaparikkhepapaṭṭo. **Nemimaṇikā**ti nemisaṁ āvaḷibhāvena ṭhitamaṇikālekhā.

Sambahulavāroti bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattī**ti āvudhasatti. **Sirivaccho**ti sirimukhaṁ. **Nandī**ti dakkhiṇāvaṭṭaṁ. **Sovattiko**ti sovatti-aṅko. **Vaṭaṁsako**ti āveḷaṁ. **Vaḍḍhamānakan**ti purisahāri purisaṅgaṁ[2]. **Morahatthako**ti morapiñchakalāpo, morapiñcha parisibbito vā bījaniviseso. **Vālabījanī**ti cāmarivālaṁ. Siddhatthādi**puṇṇaghaṭapuṇṇapātiyo.** **"Cakkavāḷo"**ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṁ **"himavā sineru -pa- sahassānī"**ti vuttaṁ.

Āyatapaṇhīti idaṁ aññesaṁ paṇhito dīghataṁ sandhāya vuttaṁ, na pana atidīghatanti āha **"paripuṇṇapaṇhī"**ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṁ paripuṇṇaṁ nāma hoti, taṁ byatirekamukhena dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Āraggenā**ti maṇḍalāya sikhāya. **Vaḍḍetvā**ti yathā suvaṭṭaṁ hoti, evaṁ vaṭṭetvā. **Rattakambalageṇḍukasadisā**ti rattakambalamayageṇḍukasadisā.

Makkaṭassevāti vānarassa viya. Dīghabhāvena samataṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ, **niyyāsatelenā**ti chadikaniyyāsādiniyyāsasammissena[3] telena.

1. Ma-Ṭṭha 3. 258 piṭṭhe. 2. Purimahādīsu dīpaṅkaṁ (Dī-Ṭī 2. 37 piṭṭhe.)
3. Chattiritaniyyāsādiniyyāsasammissena (Dī-Ṭī 2. 37 piṭṭhe.)

Talunāti sukumārā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddha-aṅgulantaro**ti ekato sambaddha-aṅgulantaro. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇan**ti abbhantarato aṅgulipabbeṭhitaṁ yavalakkhaṇaṁ. **Paṭivijjhitvā**ti taṁtaṁpabbānaṁ samānadesatāya aṅgulīnaṁ pasāritakāle aññamaññaṁ vijjhitāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddhaṁ saṅkhā etesanti **ussaṅkhā,** pādā. **Piṭṭhipāde**ti piṭṭhipādasamīpe. **Sukhena pādā parivattanti** pādanāmanādīsu, teneva gacchantānaṁ tesaṁ heṭṭhā **pādatalāni** dissanti. **Tenā**ti gopphakānaṁ piṭṭhipādato uddhaṁ patiṭṭhitattā. Caturaṅgulamattaṁ hi tāni uddhaṁ ārohitvā patiṭṭhahanti, niguḷhāni ca honti, na aññesaṁ viya paññāyamānāni. Satipi desantarappavattiyaṁ niccaloti dassanatthaṁ **nābhi**ggahaṇaṁ.

Yasmā eṇīmigassa samantato ekasadisamaṁsā anukkamena uddhaṁ thūlā jaṅghā honti, tasmā vuttaṁ **"eṇīmigasadisajaṅgho"**ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṁsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha **"na ekato"**ti-ādi.

Etenāti "anonamanto"ti-ādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitā janā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya. **Vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya. Etena ṭhapetvā sammāsambuddhaṁ cakkavattinañca itare sattā khujjā vāmanā cāti dasseti.

Ohitanti samohitaṁ antogadhaṁ. Tathābhūtaṁ pana taṁ tena channaṁ hotīti āha **"paṭicchannan"**ti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha **"jātihiṅgulakenā"**ti-ādi. Svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇasaddoti adhippāyena paṭhamavikappaṁ vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṁ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva paṇṇasaddaṁ gahetvā dutiyavikappo vutto.

Rajoti sukhumarajo. **Jallan**ti malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha **"malaṁ vā"**ti. Yadi vivaṭṭati, kathaṁ nhānādīti āha **"hatthadhovanā"**ti-ādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭāya ante.

Brahmuno sarīraṁ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggatanti āha **"brahmā viya ujugatto"**ti. **Passavaṅkā**ti dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā.

Hatthapiṭṭhi-ādivasena satta ussadā etassāti **sattussado.**

Sīhassa pubbaddhaṁ sīhapubbaddhaṁ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṁ viya sakalo kāyo assāti **sīlapubbaddhakāyo. Sīhassevā**ti sīhassa viya. **Saṇṭhantī**ti saṇṭhahanti. **Nānācittenā**ti vividhacittena. **Puññacittenā**ti pāramitāpuññacittarūpena. **Cittito**ti sañjātacittabhāvo.

Dvinnaṁ koṭṭānamantaranti dvinnaṁ piṭṭhibāhānaṁ vemajjhaṁ, piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṁ paripuṇṇan**ti aninnabhāvena citaṁ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṁ. **Uggammā**ti uggantvā.

Nigrodhaparimaṇḍalo viya parimaṇḍalo **nigrodhaparimaṇḍalo** ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṁ katvā. Na hi sabbo nigrodho maṇḍalo. Tenāha **"samakkhandhasākho nigrodho"**ti. Parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamattho labbhatīti āha **"nigrodho viya parimaṇḍalo"**ti. **Yāvatakvassā**ti o-kārassa va-kārādesaṁ katvā vuttaṁ.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṁ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāliṅgasadiso**ti suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedaṁ rasaṁ gasanti anto pavesantīti rasaggasā, rasaggasānaṁ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti rasaggasaggī. **Tenā**ti ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te bahvābādhā honti.**

"Hanū"ti sannissayadantādhārassa samaññā, taṁ bagavato sīhahanusadisaṁ, tasmā bagavā **sīhahanu.** Tattha yasmā buddhānaṁ rūpakāyassa dhammakāyassa ca upamā nāma nihīnupamāva, natthi samānupamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi nihīnupamāti dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tibhāgavasena maṇḍalatāya **dvādasiyaṁ pakkhassa candasadisāni.**

Dantānaṁ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneve. Tenāha **"ayapaṭṭachinnasaṅkhapaṭalaṁ viyā"**ti. **Ayapaṭṭan**ti ca kakacaṁ adhippetaṁ. **Visamā**ti visamasaṇṭhānā.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi.** Anekākāratāya **bhinnassarāpi.** Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi. Apalipuddhattā**ti anupaddutavatthukattā. **Vatthun**ti ca akkharuppattiṭṭhānamāha. **Aṭṭhaṅgasamannāgato**ti ettha aṭṭhaṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughoso**ti madhurassaro.

Karavīkasaddo yesaṁ sattānaṁ sotapathaṁ upagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṁ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṁ madhuroti dassento **"tatridan"**ti-ādimāha. **Taṁ pītin**ti taṁ buddhagataṁ pītiṁ. Teneva nīhārena punappunaṁ pavattantaṁ avijahitvā vikkhambhitakilesā therānaṁ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkañāṇatāya **"sattahi -pa- patiṭṭhāsī"**ti. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṁ padasāva therānaṁ santikaṁ upagatattā **"sattahi jaṅghāsatehi saddhin"**ti vuttaṁ.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto. Adhikanīlatā ca sātisayaṁ nīlabhāvena veditabbā, na nette nīlavaṇṇasseva adhikabhāvatoti āha **"na sakalanīlanettovā"**ti-ādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṁtaṁmaṇḍalavaseneva veditabbā.

Cakkhubhaṇḍanti akkhidalanti keci, akkhidalapattanti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṁ akkhibimbanti veditabbaṁ. Evaṁ hi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti.

Uṇṇāsaddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha **"uṇṇaloman"**ti. **Nalāṭamajjhajātā**ti nalāṭamajjhagatā. **Odātatāya upamā,** na mudutāya. **Rajatapubbuḷakā**ti rajatamayatārakā.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭatāya paripuṇṇasīsabimbatāya ca **"uṇhīsasīsā"**ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca "uṇhīsasīso"ti idaṁ vuttaṁ. Idāni taṁ atthadvayaṁ bagavati suppatiṭṭhitanti dassetuṁ **"tathāgatassahī"**ti-ādi vuttaṁ. Saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya ca **rañño baddha-uṇhīsapaṭṭo viya virocati. Kappasīsā**ti dvidhābhūtasīsā. **Phalasīsā**ti phalasadisasīsā[1]. **Aṭṭhisīsā**ti maṁsassa abhāvato tacopariyonaddha-aṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsā**ti lābusadisasīsā. **Pabbhārasīsā**ti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenā**ti paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. **Uṇhīsaveṭhitasīso viyā**ti uṇhīsapaṭṭena veṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsaṁ viyā**ti chekena sippinā viracita-uṇhīsamaṇḍalaṁ viya.

Kammanti yena yena kammena yaṁ yaṁ lakkhaṇaṁ nibbattaṁ, taṁ taṁ kammaṁ. **Kammasarikkhakan**ti tassa tassa lakkhaṇassa taṁsammānurūpatā. **Lakkhaṇan**ti tassa mahāpurisalakkhaṇassa aviparītasabhāvo. **Lakkhaṇānisaṁsan**ti taṁlakkhaṇapaṭilābhena laddhabbaguṇo. **Imāni kammādīnī**ti imāni anantaraṁ vuttāni kammakammasarikkhakādīni **dassetvā** taṁ sarūpato vibhāvetvā **kathetabbāni** saṁvaṇṇakena.

Ratanavicittasuvaṇṇatoraṇaṁ tasmiṁ kāle manussaloke natthīti vuttaṁ **"devanagare"**ti. Sabbaso supupphitasālarukkho asādhāraṇasobho manussūpacāre na labbhatīti āha **"selantaramhī"**ti. **Kiriyācāran**ti kāyikavācasikakiriyāpavattiṁ.

387. **Satatapāṭihāriyan**ti satataṁ carimabhave sabbakālaṁ lakkhaṇanibbattakakammānubhāvahetukaṁ buddhāveṇikaṁ pāṭihāriyaṁ. Buddhānaṁ atidūre pādaṁ nikkhipitukāmānampi nātidūre eva nikkhipanaṁ hotīti **"na atidūre**[2]

---

1. Phalitasīsā (Dī-Ṭī 2. 42 piṭṭhe.) 2. Avidūre (Ka)

ṭhāpessāmīti uddharatī”ti vuttaṁ. Pakatisañcaraṇavasenetaṁ vuttaṁ, tādisena pādena anekayojana ṭhapessāmīti uddharaṇampi hotiyeva. **Atidūraṁ hī**ti-ādi pamāṇātikkame dosadassanaṁ. **Evaṁ satī**ti evaṁ dakkhiṇapādavāmapādānaṁ yathādhippetapatiṭṭhitaṭṭhāne sati. **Padavicchedo**ti padavāravicchedo. Yādisaṁ pasārento vāmapādassa uddharaṇaṁ patiṭṭhānañca, dakkhiṇapādassa tādisameva, iti nesaṁ uddharaṇapatiṭṭhānānaṁ samānato aññamaññabhāvena anūnānadhikatāya vuttaṁ “**dakkhiṇapādakiccaṁ vāmapādena niyamitaṁ, vāmapādakiccaṁ dakkhiṇapādena niyamitan**”ti.

Divāti upakaṭṭhāya velāya. **Vihārabhattatthāyā**ti vihāre yathāvuddhaṁ gehetabbabhattatthāya. **Pacchato āgacchanto**ti pakatigamanena pacchato āgacchanto. **Okāsaṁ na labhatī**ti padanikkhepaṭṭhānaṁ na labhati. Ūrupariyāyo idha **satthi**-saddoti āha “**na ūruṁ unnāmetī**”ti. Daṇḍaṅkusaṁ vuccati dīghadaṇḍo aṅkuso, tena rukkhasākhaṁ chindato purisassa yathā pacchābhāgena pādānaṁ osakkanaṁ hoti, evaṁ Bhagavato pādā na osakkantīti āha “**rukkhasākhāchedana -pa- osakkāpetī**”ti. **Obaddhānābaddhaṭṭhānehi pādaṁ koṭṭento viyā**ti ābaddhaṭṭhānena anābaddhaṭṭhānena ca[1] pādakhaṇḍaṁ koṭṭetvā thaddhaṁ[2] karonto viya. **Na ito cito ca cāletī**ti aparāparaṁ na cāleti. Ussaṅkhapādatāya sukheneva pādānaṁ parivattanato nābhito paṭṭhāya uparimakāyo na iñjatīti **heṭṭhimakāyova iñjati.** Tenāha “**uparima -pa- niccalo hotī**”ti. **Na jānāti** aniñjanato. **Kāyabalenā**ti gamanapayogasaṅkhātena kāyagatena visesabalena, javagamanahetubhūtena vā **kāyabalena.** Tenāha “**bāhā khipanto**”ti-ādi. Javena gacchanto hi bāhā khipati, sarīrato sedā muccanti. **Nāgāpalokitavasenā**ti nāgassa apalokanamiva sakalakāyeneva parivattetvā apalokanavasena.

Anāvaraṇañāṇassāti anāvaraṇañāṇabalena dassanassa. Anāvaraṇavāro pana kāye patiṭṭhitarūpadassanampi anāvaraṇamevāti dassanatthaṁ vutto. **Indakhīlato paṭṭhāyā**ti nagaradvāre indakhīlato paṭṭhāya.

---

1. Ovaṭṭaṭṭhāvaṭṭaṭṭhānampi sāṭaṁ koṭṭento viyāti āvattaṭṭhānena anavaṭṭaṭṭhānenevāti (Ka)
2. Tiṇṇaṁ (Ka)

pakati-iriyāpathenevāti onamanādiṁ akatvā ujukagamanādinā eva. Yadi evaṁ koṭṭhakadvāragehappavese kathanti āha **"daliddamanussānan"**ti-ādi. **Parivattentenā**ti nipajjanatthaṁ kāyaṁ parivattentena.

Hatthehi gahetvāti ubhohi hatthehi ubhosu kaṭippadesesu pariggahetvā. **Patati** nisīdanaṭṭhāne nipajanavasena patati. **Orimaṁ aṅgaṁ nissāya nisinno**ti pallaṅkamābhujitvā ukkuṭikanisajjāya uparimakāyaṁ heṭṭhimakāye patiṭṭhapentoyeva bhārīkaraṇavasena orimaṅgaṁ nissāya nisinno. **Ghaṁsanto**ti ānisadadesena āsanaṭṭhānaṁ ghaṁsanto. **Pārimaṅgan**ti satthibhāgasammaddaṁ ānisadapadesaṁ. **Tathevā**ti ghaṁsanto eva. **Olambakaṁ dhārento viyā**ti olambakasuttaṁ otārento viya. Tena ujukameva nisīdanamāha. Sarīrassa garukabhāvahetūnaṁ dūrato[1] samupāyitabhāvena sallahukabhāvato **tūlapicuṁ ṭhapento viya.**

Appesakkhānaṁ mahānubhāvagehappavese siyā chambhitattaṁ, cittakkhobho, darathavasena nānappakārakappanaṁ, bhayavasena taṇhāvasena paritassanaṁ, taṁ sabbaṁ bagavato natthīti dassetuṁ pāḷiyaṁ "na chambhatī"ti-ādi[2] vuttanti āha **"na chambhatī"**ti-ādi.

Udakaṁ dīyati etenāti **udakadānaṁ,** bhiṅkārādi udakabhājanaṁ. **Baddhaṁ katvā**ti hatthagatamattikaṁ viya attano vase avattantaṁ katvā. **Parivattetvā**ti kujjitvā. **Vichaḍḍayamāno** udakassa vikkhipanavasena chaḍḍayamāno.

Tathā na gaṇhāti, byañjanamattāya eva gaṇhanto[3]. Bhattaṁ vā amanāpanti ānetvā yojanā. Byañjanena ālopa-atināmanaṁ, ālopena byañjana-atināmananti imesu pana dvīsu paṭhamameva asāruppatāya aniṭṭhaṁ vajjetabbanti pāḷiyaṁ paṭikkhittanti daṭṭhabbaṁ. **Sabbatthevā**ti sabbasmiṁ āharitabbavatthusmiṁ supaṇītabhāvena **raso pākaṭo hoti** ñāṇena pariññātattā. **Rasagedho pana natthi** setughātattā.

Assāti "neva davāyā"ti-ādipadassa. **Vuttametan**ti "Visuddhimagge[4] vinicchayo āgato"ti sabbāsavasutte[5] saṁvaṇṇayantena vuttametaṁ,

---

1. Dūrassa (Ka)
2. Ma 2. 339 piṭṭhe.
3. Gaṇhāti (?)
4. Visuddhi 1. 30 piṭṭhe.
5. Ma 1. 12 piṭṭhe.

tasmā na ettha taṁ vattabbanti adhippāyo, tasmā yo tasmiṁ tasmiṁ vinicchaye visesavādo icchitabbo, so paramatthamañjūsāya **visuddhimaggavaṇṇanāya**[1] vuttanayeneva veditabbo. **Pattassa gahaṇaṭṭhānan**ti hatthena pattassa gahaṇapadesaṁ. **Vinivattitvā**ti patte sabbaṁ āmisagataṁ saddhiṁ bhattena vinivattitvā gacchati. **Pamāṇātikkantan**ti kelāyanavasena atikkantapamāṇaṁ ārakkhaṁ ṭhapeti. **Cīvarabhogantaran**ti cīvarapaṭalantaraṁ. **Udarena akkamitvā**ti udareneva sannirumbhitvā.

Appattakālaṁ abhimukhaṁ nāmeti upanāmetīti **atināmeti,** pattakālaṁ atikkāmento nāmeti apanetīti **atināmeti.** Ubhayampi ekajjhaṁ gahetvā pāḷiyaṁ "na ca anumodanassa kālamatināmetī"ti vuttanti dassento **"yo hī"**ti-ādimāha.

Vegagamanena paṭisaṁmuñcitvā[2] dhāvitvā **gacchati. Accukkaṭṭhan**ti ativiya uddhaṁ katvā kaḍḍhitapārutaṁ. Tenāha **"yo hi yāva hanukaṭṭhito -pa- hotī"**ti. **Accokkaṭṭhan**ti ativiya heṭṭhā katvā kaḍḍhitapārutaṁ. Tenāha **"yāva gopphakā otāretvā"**ti. **Ubhato ukkhipitvā**ti dakkhiṇato vāmatoti ubhosu passesu uttarāsaṅgaṁ ukkhipitvā. **Thanan**ti dakkhiṇathanaṁ.

Vissaṭṭhoti vimutto. Tenāha **"vissaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo"**ti. Yasmā amuttavādino vacanaṁ avissaṭṭhatāya na siniyhati, na evaṁ muttavādinoti āha **"siniddho"**ti. **Viññeyyo**ti suparibyattatāya akkharato ca byañjanato ca viññātuṁ sakkuṇeyyo. Tenāha **"pākaṭo"**ti. **Viññāpaniyo**ti vijānitabbo. Byañjanavaseneva cettha viññeyyatā veditabbā ghosassa adhippetattā. **Madhuro**ti piyo pemanīyo apalibuddho. Savanamarahati, savanassa sotassa hitoti vā **savanīyo. Sampiṇḍito**ti sahito. Bhagavato hi saddo uppattiṭṭhānakatāsañcitattā sahitākāreneva āpāthamāgacchati, na ayosalākāya pahaṭakaṁ sathālaṁ viya vippakiṇṇo. Tenāha **"avisārī"**ti. **Gambhīro**ti yathā gambhīravatthuparicchindanena ñāṇassa gambhīrasamaññā, evaṁ gambhīraṭṭhānasambhavato saddassa gambhīrasamaññāti āha **"gambhīroti**

1. Visuddhi-Ṭī 1. 56 piṭṭhādīsu.
2. Parisaṁ muñcitvā (Ka)

gambhīrasamuṭṭhito"ti. **Niddādavā**ti savisesaṁ ninnādavā. Svāyaṁ viseso gambhīrabhāvasiddhoti āha **"gambhīrattāyeva cesa ninnādī**"ti. Evamettha cattāri aṅgāni caturaṅganipphādīni veditabbāni. **Akāraṇā mā nassī**ti buddhānubhāvena viya sarassa parisapariyantatā vuttā, dhammatāvaseneva pana sā veditabbā tassa mūlakāraṇassa tathā avaṭṭhitatthā.

Paccosakkitvāti paṭinivattitvā. **Samussitakañcanapabbataṁ viya** upari indanīlaratanavitatasikhaṁ vijjullatābhūsitaṁ. Mahāpathavī-ādayo satthuguṇapaṭibhāgatāya nidassanaṁ[1], kevalaṁ mahantatāmattaṁ upādāya nidassitā.

390. **Appaṭisaṁvidito**ti anārocito. Āgamanavasena cettha paṭisaṁveditanti āha **"aviññāta-āgamano**"ti. **Uggatabhāvan**ti kulabhogavijjādīhi uḷārabhāvaṁ. **Anuddayasampannā**ti kāruṇikā.

391. Sahasāva-okāsakaraṇena uccakulīnatā dīpitā hotīti āha **"vegena uṭṭhāya dvidhā bhijjitvā**"ti-ādi.

Nārisamānanāmanti itthi-atthajotakanāmaṁ. Tenāha **"itthiliṅgan**"ti **avhātabbā**ti kathetabbā.

394. Ekanīhāreneva **aṭṭha pañhe byākaronto.** "Pubbenivāsaṁ -pa- pavuccatī"ti iminā pubbenivāsassa viditakāraṇaṁ vuttanti āha **"tassa pubbenivāso pākaṭo**"ti. **Dibbacakkhuñāṇaṁ kathitaṁ** tassa paribhaṇḍañāṇabhāvato yathākammūpagañāṇassa. "Jātikkhayaṁ patto, abhiññā vosito"ti ca vuttattā munīti asekkhamuni idhādhippetoti āha **"arahattañāṇa-oneyyena samannāgato**"ti.

Kilesarāgehi kilesavivaṇṇatāhi. **Jātikkhayappattattā** "atho jātikkhayaṁ patto"ti vuttattā. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhatāya aggamaggapaññāya ñatvā. Idāni Paṭisambhidāyaṁ[2] āgatanayena pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyāsamāpattīnaṁ pāragamanena **pāragū**ti ayamettha atthoti dassetuṁ **"pāragūti vā**"ti-ādi vuttaṁ. Abhiññeyyadhammānaṁ jānanavasena **abhiññāpāragū. Tādiso**ti yādiso "pāragū sabbadhammānan"ti

---

1. Nidassanato (Ka)

2. Khu 9. 23 piṭṭhādīsu.

padadvayena vutto, tādiso. **Chahi ākārehī**ti pajānanādīhi yathāvuttehi chahi ākārehi.

Kāmaṁ cettha dve eva pucchāgāthā dve ca vissajjanāgāthā, pucchāpaṭipāṭiyā pana asaṅkarato ca vissajjanaṁ pavattati, taṁ niddhāretuṁ **"kiṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vedehi gatattā**ti vedehi maggañāṇehi pāraṅgahattā. **Pubbenivāsanti-ādīhi vijjānaṁ atthitāya** bodhitattā. **Pāpadhammānan**ti chattiṁsapāpadhammānaṁ sotthānaṁ maggaṁ pāpanena nissesato sodhitattā.

395. **Dhammo nāma arahattamaggo** kusaladhammesu ukkaṁsapāramippattiyā ukkaṭṭhaniddesena. Tassa anurūpadhammabhāvato **anudhammo nāma** heṭṭhi-amamaggaphaladhammā. Yo satthu santike dhammaṁ sutvā yathānusiṭṭhaṁ na paṭipajjati, so Tathāgataṁ dhammādhikaraṇaṁ viheṭheti nāma. Yo pana paṭipajjanto ca dandhābhiññatāya kammaṭṭhānasodhanatthaṁ antarantarā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā anekavāraṁ kathāpeti, so ettāvatā dhammādhikaraṇaṁ tathāgataṁ viheṭhetīti na vattabbo. Na hi bagavato dhammadesanāya parissamo atthi, ayañca attho **mahāsudassanasuttādīhi**[1] dīpetabbo, tasmā "saccadhammassa anudhamman"ti vattabbe vuttameva byatirekamukhena vibhāvetuṁ **"na ca maṁ dhammādhikaraṇaṁ vihesesī**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Tattha parinibbāyī**ti parakāle cettha parinibbānampi saṅgayhati, taṁ pana imasmiṁ gahitameva hotīti āha **"desanāya arahatteneva kūṭaṁ gahitan"**ti.

Brahmāyusuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Selasuttavaṇṇanā

396. **Keṇiyoti tassa nāmaṁ,** pubbe keṇiyā jīvikākappanatoti vadanti. **Jaṭilo**ti jaṭādharo. Brāhmaṇajātikattā koṭisāratāya ca **brāhmaṇamahāsālo.** Payojetvā nissayo hutvā vasati, rattiṁ kāmasampattiṁ anubhavatīti vā yojanā. **Susaṅkhatan**ti sappimadhusakkarādīhi ceva maricasiṅgīverādīhi ca suṭṭhu abhisaṅkhataṁ.

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

Paṭikkhepapasannatāyāti ahovatāyaṁ appiccho, yo nimantiyamānopi na sādiyatīti upanimantiyamānassa paṭikkhepe titthiyānaṁ pasannabhāvatoti. Taṁ kathaṁ? Viruddhametanti **"akāraṇametan"**ti paṭikkhipati.

398. **Kappasahassehipi -pa- ahosī**ti idaṁ nānussavasiddhaṁ anumānaggahaṇaṁ sandhāyāha. **Pade**ti uttarapadalopena niddesoti āha **"padappamāṇe"**ti. Pajjati nikkhipati etthāti vā padaṁ, pakatiyā pādanikkhipaṭṭhānaṁ, tasiṁ **pade.** Kīḷāpasutatādinā **pamādaṁ āpajjati. Bodhisattacārikan**ti dukkaracariyaṁ sandhāya vadati.

399. **Paripuṇṇatāyā**ti anūnatāya. **Ahīnaṅgatāyā**ti avekallabhāvato. Rocatīti ruci, dehappabhā, sobhaṇā ruci etassāti **suruci. Ārohasampatti** kāyassa pamāṇayutta-uccatā. **Pariṇāhasampatti** kisathūlabhāvavajjitapariṇāhatā. **Saṇṭhānasampatti** avayavānaṁ susaṇṭhitatā. **Cārudassano**ti piyadassano. Tenāha **"sucirampī"**ti-ādi. **Suvaṇṇasadisavaṇṇo**ti jātihiṅgulakena madditvā silānighaṁseneva parikammaṁ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpavaṇṇo. Mahāpurisabhāvaṁ byañjenti pakāsentīti **byañjanāni,** mahāpurisalakkhaṇānīti āha **"paṭhamaṁ vuttabyañca nānevā"**ti.

Pubbe vuttanti "surucī"ti pubbe vuttaṁ, "ādiccova virocasī"ti **puna vuttaṁ.** "Cārudassano suvaṇṇavaṇṇosī"ti pubbe vuttaṁ, "kalyāṇadassano bhikkhu kañcanābhattaco"ti puna vuttanti imamatthaṁ sandhāyāha **"uttaragāthāyapi eseva nayo"**ti. Sātisayaṁ uttamavaṇṇe vaṇṇetvā **uttamavaṇṇino**ti padena santaṁ pakāsetīti āha **"uttamavaṇṇasampannassā"**ti **uttamasārathī**ti seṭṭhapurisasārathi. Tattha tattha jambuvanasaṇḍamaṇḍitathāya jambudīpo **"jambusaṇḍo"**ti[1] vuccati. **Issariyan**ti cakkavattissariyaṁ.

Jātikhattiyāti jātimanto khattiyā. **Rājābhirājā**ti ettha **abhi-**saddo pūjatthoti āha **"rājūnaṁ pūjanīyo"**ti.

Appamāṇāti aparimāṇā lokadhātuyo. "Yāvatā pana ākaṅkheyyā"ti[2] hi vuttaṁ. **Dhammarājā anuttaro**ti ettha vutta-anuttarabhāvaṁ

1. Jambumaṇḍoti (Ka)
2. Aṁ 1. 229 piṭṭhe. Asaṅkhyeyyāti (Ka)

"Yāvatā hī"ti-ādinā pākaṭataraṁ katvā dhammarājabhāvaṁ vibhāvetuṁ **"svāhan"**ti-ādi vuttaṁ. **Dhammenā**ti paṭivedhadhammena. Tenāha**"anuttarenevā"**ti. **Anuttarenā**ti visiṭṭhena uttamena. Imasiṁ pakkhe **dhammenā**ti paṭipattidhammenātipi saṅgayhati. **Pariyattidhammenā**ti desanādhammena āṇācakkaṁ pavattemīti yojanā. Desanāñāṇapaṭivedhañāṇavibhāgaṁ **dhammacakkameva vā. Appaṭivattiyan**ti paṭivattituṁ asakkuṇeyyaṁ.

Tathāgatena jātoti tathāvatena hetunā ariyāha jātiyā jāto. Hetu-atthe karaṇavacanaṁ. **Anujāto**ti ca vutte anu-saddassa vasena **tathāgatan**ti ca upayogavacanameva hoti, so ca anu-saddo hetu-atthajotakoti āha **"tathāgataṁ hetuṁ anujāto"**ti. Avaññātabbabhāvena jātoti **avajāto** duppaṭipannattā. Tenāha **"dussīlo"**ti. Tathā hi vuttaṁ kokālikaṁ ārabbha "purisantakali avajāto"ti. **Putto nāma na hoti** tassa ovādānusāsaniyaṁ aṭṭhitattā. **Evamāhā**hi "anujāto tathāgatan"ti evamāha.

Vijjāti maggavijjā. Ukkaṭṭhaniddesena **vimuttī**ti phalavimutti. Nanu ca maggo bhāvetabbena gahitoti? Saccaṁ gahito, sabbe ca pana satta dhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Iminā vā nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti veditabbo. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato **hetuvacanena phalasiddhi,** nirodhassa ca sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti imamatthaṁ saṅgahitameva atthato āpannattā. **Yuttahetunā**ti yuttittena hetunā **buddhabhāvaṁ sādheti** saccavinimuttassa bujjhitabbassa abhāvato saccasambodhaneneva ca tassa anavasesato buddhattā. Atthavacanaṁ cetaṁ, payogavacanāni pana—brāhmaṇa ahaṁ sammāsambuddho sabbathā aviparītadhammadesano, sammāsambuddhattā sabbattha aviparītamācikkhati yathāhaṁ sabbamaggadesakoti. Kiṁ pana bagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṁ ārocetīti? Mahākaruṇāya aññesaṁ mahāvisayato. Tattha "ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmiṁ"ti-ādīni[1] suttapadāni idameva ca suttapadaṁ etassa atthassa sādhakaṁ.

1. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

Sallakantanoti sallānaṁ samucchinnattā. **Rogassā**ti kilesarogassa. **Tasmā**ti apunapavattipādanena tikicchanato. Brahmaṁ vā seṭṭhaṁ sammāsambodhiṁ pattoti **brahmabhūto. Evaṁ āgatāyā**ti iminā—

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati.
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

Pañcamaṁ thinamiddhaṁ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati.
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

Lābho siloko sakkāro,
Micchāladdho ca yo yaso.
Yo cattānaṁ samukkaṁse, pare ca avajānati.

Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī”ti[1].

Evaṁ vuttaṁ navavidhaṁ senaṁ saṅgayhati. **Vase vattetvā**ti samucchindanena anuppādatāpādanena vase vattetvā. **Kutoci abhayo** nibbhayo.

Sayameva daṭṭhabbanti yena yena adhigato, tena tena parasaddhāya gantabbaṁ hitvā asammohato paccavekkhaṇāñāṇeneva sāmaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāha **“pacchakkhan”**ti. Pasaṭṭhā diṭṭhi sandiṭṭhi. Yathā rathena jayatīti rathiko, evaṁ idaṁ maggabrahmacariyaṁ sandiṭṭhiyā jayatīti **sandiṭṭhikaṁ.** Atha vā diṭṭhanti dassanaṁ vuccati, diṭṭhameva sandiṭṭhaṁ, sandassananti attho. Santiṭṭhaṁ arahatīti **sandiṭṭhiko** yathā vatthayugaṁ arahatīti vatthayugiko. Sandiṭṭhikaṁ phaladānaṁ sandhāya nāssa kāloti akālaṁ, akālameva **akālikaṁ,** na kālantaraṁ khepetvā phalaṁ deti, attano pana pavattisamanantarameva phalaṁ detīti attho. Atha vā attano phalappadāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko, lokiyo kusaladhammo, idaṁ pana samanantaraphalattā na kālikaṁ.

400. “Mahāyaññaṁ pavattayī”ti-ādīsu kevalaṁ dānadhammādīsu yaññapariyāyasambhavato **“brāhmaṇānaṁ yaññābhāvato”**ti vuttaṁ. Brāhmaṇā hi “aggimukhā devā”ti aggijuhanapubbakaṁ yaññaṁ vidahanti. Tenāha **“aggijuhanappadhānāti attho”**ti. “*Bhūrbhuvah svah”* iti[2] **sāvitthī** pubbakattā **mukhaṁ**

1. Khu 1. 342 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Idaṁ manudhammasatthe dutiyajjhāye ekāsītimagāthaṁ nissāya vuttaṁ.

pubbaṅgamaṁ. "Mukhamiva mukhan"ti-ādīsu viya idhāpi padhānapariyāyo **mukha**-saddoti dassento **"manussānaṁ seṭṭhato rājā 'mukhan'ti vutto"**ti āha. **Ādhārato**ti ogāhantīnaṁ nadīnaṁ ādhārabhāvato. **Paṭisaraṇato** gantabbaṭṭhānabhāvato. **Saññāṇato**ti candayogavasena ajja asukanakkhattanti paññāyanato. **Ālokakaraṇato**ti nakkhattāni abhibhavitvā ālokakaraṇato. **Sommabhāvato**ti sītahimavāsītavātūpakkharabhāvato. **Tapantānan**ti dīpasikhā aggijālā asanivicakkanti evamādīnaṁ vijjalantānaṁ. **Āyamukhaṁ** aggadakkhiṇeyyabhāvena.

Dibbacakkhu cammacakkhu paññācakkhu buddhacakkhu samantacakkhūti imehi **pañcahi cakkhūhi. Te saraṇassā**ti te saraṇassa ca, te saraṇabhāvamūlakattā itaradvayassa ca, yathāvutta**te**-padena vuttatthato parassa cāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti "te tuyhaṁ, itarassa ca saraṇassa aho ānubhāvo"ti. Āvuttivasena vā **te saraṇassā**ti ettha attho vibhāvetabbo—tuyhaṁ saraṇabhūtassa ca itarasaraṇassa ca ānubhāvoti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Selasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Assalāyanasuttavaṇṇanā

401. Aññamaññavisiṭṭhattā visadisaṁ rajjaṁ virajjaṁ, virajjato āgatā, tattha jātāti vā **verajjakā,** evaṁ jātā kho pana te yasmā vatthābharaṇādivibhāvena nānappakārā honti, tasmā vuttaṁ **"nānāverajjakānan"**ti. Aṭṭhakathāyaṁ pana verajjasseva vasena nānappakāratā vuttā. **Yaññupāsanādinā**ti yaññānubhavanamantajjhenadakkhiṇapariyesanādinā. **Catuvaṇṇasādhāraṇan**ti khattiyādīnaṁ catunnaṁ vaṇṇanaṁ sādhāraṇaṁ saṁsārasuddhipāpatassanaṁ. **Nhānasuddhiyā**ti titthasamuddakhatesu mantajappanapubbakaṁ sāyaṁtatiya-udakorohanādinhānasuddhiyā. **Bhavanāsuddhiyā**ti paramajotibhūtāya purisabhāvanāsaṅkhātāya suddhiyā. **Vāpitasiro**ti[1] oropitakeso. Tameva hi siro vāpitanti vuccati.

---

1. Vopitasiroti (Ka)

Sabhāvavādīti yathābhūtavādī. **Pabbajantā**ti[1] brāhmaṇapabbajjaṁ upagacchantā, tasmā brāhmaṇānaṁ pabbajjāvidhānaṁ sikkhantena bhotā "brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā"ti ayaṁ vidhi sahetuko sa-upādāno sakkaccaṁ uggahito, **tasmā tuyhaṁ parājayo natthi -pa- evamāhaṁsu.**

402. **Laddhibhindanatthan**ti "brāhmaṇāva brāhmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā"ti evaṁpavattaladdhiyā viniveṭhanatthaṁ. **Puttapaṭilābhatthāyā**ti "evaṁ mayaṁ pettikaṁ iṇadhāraṁ sodheyyāmā"ti laddhiyaṁ ṭhatvā puttapaṭilābhatthāya. Ayaṁ hettha adhammikānaṁ brāhmaṇānaṁ ajjhāsayo. **Nesan**ti brāhmaṇānaṁ. **Saccavacanaṁ siyā**ti "brahmuno puttā"ti-ādivacanaṁ saccaṁ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṁ -pa- bhaveyya,** na cetaṁ atthi. Mahābrahmuno mukhato jātāti vādacchedakavādo **mukhatojātacchedakavādo.** Assalāyano viññujātiko "nirakkhepaṁ samaṇena gotamena vuttan"ti jānantopi sahagatānaṁ brāhmaṇānaṁ cittānurakkhaṇatthaṁ **"kiñcāpi bhavaṁ gotamo"**ti-ādimāha.

403. Idāni "brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo"ti vādaṁ bhindituṁ **"sutaṁ te yonakakambojesū"**ti-ādi āraddhaṁ. Yadi brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, sabbattha brāhmaṇova seṭṭho bhaveyya, atha kasmā yonakakambojādijanapadesu brāhmaṇānaṁ seṭṭhabhāvo natthi? Evaṁ hi tattha vaṇṇā, tasmā "brāhmaṇova seṭṭho"ti laddhimattametaṁ. Tesu hi janapadesu janā ekajjhaṁ sannipatitvā sammantayitvā katikaṁ akaṁsu, dāsaṁ sāmikaṁ katvā itare sabbe taṁ pūjetvā tassa vase vattanti, yo tesaṁ ayyo hoti, itare sabbe tassa dāsā honti, te katipayasaṁvaccharātikkamena tassa kiñci dosaṁ disvā taṁ tato ṭhānato apanetvā aññaṁ ṭhapenti, iti so **ayyo hutvā dāso hoti,** itaro **dāso hutvā ayyo hoti,** evaṁ tāva keci "ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī"ti ettha atthaṁ vadanti. Aṭṭhakathāyaṁ pana purimavaseneva tamatthaṁ dassetuṁ **"brāhmaṇo sabhariyo"**ti-ādi vuttaṁ. **Vayappatte putte asatī**ti idaṁ vakkhamānassa dārakassa dāyajjasāmikabhāvassa tāva dassanaṁ. **Mātito suddho**ti

1. Pabbajjāti (Ka)

ettha yo mātito suddhattā ayyo, pitito asuddhattā dāso hoti, so eva pitito asuddhattā dāso hutvā mātito ayyo hotīti jātiṁ sambhedeti. Sova sabbena sabbaṁ hotīti na sakkā vattunti apare. **Ko thāmo**ti mahante lokasannivāse anamatagge atīte kāle itthīnaṁ vā citte anavaṭṭhite dāsā dāsā eva honti, ayyā ayyā eva hontīti ettha ko ekantiko sahetuko avassayo, tassa sādhako siddhanto, kiṁ nidassananti attho.

404. **Sukkacchedakavādo nāmā**ti[1] "brāhmaṇova sukko vaṇṇo"ti evaṁ vutto sukkacchedakavādo nāma.

408. **Sabbasmiṁ aggikiccaṁ karonte**ti etena yathā yato kutoci nissayato uppanno aggi-upādānasampanno aggikiccaṁ karoti, evaṁ yasmiṁ kismiñci dāsakule jāto upanissayasampanno sammāpaṭipajjamāno saṁsārato sujjhati evāti dasseti.

409. **Pādasikavaṇṇo**ti antarāḷavaṇṇo. **Etesan**ti khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya uppannaputto, brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya uppannaputtoti etesaṁ dvinnaṁ māṇavakānaṁ. **Matakabhatte**ti mate uddissa katabhatte. **Thālipāke**ti katamaṅgalabhatte.

410. **Tumhe**ti jātisāmaññato māṇavaṁ brāhmaṇehi saddhiṁ ekajjhaṁ saṅgaṇhanto āha. **Ko nu kho**ti avaṁsiro isivādo. Tesaṁ brāhmaṇīsīnaṁ asāmatthiyadassanena jātiyā apamāṇataṁ vibhāvetuṁ gāmadārakavesena upagacchi. Tena vuttaṁ **"gāmaṇḍalarūpo viyā"**ti. **Koṇḍadamako**ti adantadamako.

411. Janetīti **janikā,** janetti. **Janako pitā**ti etthāpi eseva nayo. **Gandhabbapañhan**ti gandhabbassa mātukucchiyaṁ uppajjanakasattassa khattiyabhāvādipucchaṁ. **Dabbigahaṇasippampi** ekāvijjāveditabbā. Tattha kira kusalo yaṁ kiñci āhārūpagapaṇṇapupphaphalabījaṁ antamaso elālukampi gahetvā bhesajjehi yojetvā pacanto sappimadhuphāṇitehi samānarasaṁ katvā

---

1. Suttacchedakavādā nāma (Aṭṭhakathāyaṁ.)

sampādetuṁ sakkoti, puṇṇopi tādiso. Tena ñātaṁ tvaṁ dabbigahaṇasippamattampi na jānāsīti sambandho. **Saddho**ti kammaphalasaddhāya saddho, pothujjanikeneva ratanattayapasādena **pasanno.** Tenevāha **"upāsakaṁ maṁ bhavaṁ -pa- saraṇaṁ gatan"**ti.

Assalāyanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā

412. Khemiyā nāma rañño deviyā ropitattā taṁ ambavanaṁ **khemiyambavanan**ti vuccatīti vadanti. **Dhammiko**ti dhammayutto sabbasova adhammaṁ pahāya dhamme ṭhito. Paribbajati pabbajati etenāti **paribbajo,** gharāvāsato nikkhamanapubbakaṁ liṅgaggahaṇavasena sīlasamādānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ paribbaje. **Sabhāvo**ti taṁ paribbājaniyaṁ, tehi tehi paribbājakehi anuṭṭhātabbo paṭipattidhammasaṅkhāto sabhāvo. **Dhammova pamāṇan**ti etena mayaṁ ahirimanā cittassa yathā-upaṭṭhitaṁ kathema, tasmā taṁ appamāṇaṁ, yo panettha avitatho dhammo, tadeva pamāṇaṁ. Tumhehi adhigatapaṭipattisaṅkhāto sabhāvo atthi, tassa tumhehi **bahunā** nānāsandassanādi**kammena idha bhavitabbaṁ,** bahudevettha vattabbanti adhippāyo.

414. **Sārattarattā**ti sārajjanavasena rattā, bahularāgavasena abhirattāti attho. Attanā ñāpetabbamatthaṁ anuggahāpeti bodhetīti anuggaho, ñāpitakāraṇaṁ, saha anuggahenāti **sānuggahā.** Tenāha **"sakāraṇā"**ti. Kiṁ pana taṁ kāraṇaṁ? Imassādhippāyo "natthi dhammiko paribbajo"ti mayā vutto, addhā panāyasmā udeno yāthāvato dhammikaṁ paribbajaṁ me ācikkhatīti. Tenāha **"vuttaṁ hetan"**ti-ādi.

421. Sabbamidaṁ thāvarajaṅgamaṁ purisakataṁ, tasmā yaṁ kiñci katvā atthā posetabbo rakkhitabboti lokāyatanissito nītimaggo ghoṭamukhakanto, tasmā āha **"etassa kira jānanasippe"**ti-ādi.

sagge nibbatto nāma natthi akattabbameva karaṇato. Devalokapariyāpannadhanaṁ manussānaṁ upakappapuññābhāvato pubbe attanā nihitadhanaṁ **"asuke cā"**ti ācikkhitvā gato. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ghoṭamukhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Caṅkīsuttavaṇṇanā

422. **Tasmiṁn**ti sālavane. **Uttarena opāsādan**ti opāsādagāmassa uttaradisāyaṁ. **Uttarenā**ti **ena**-saddayogena hi **opāsādan**ti upayogavacanaṁ. **Ajjhāvasatī**ti ettha adhi-ā-saddānaṁ anatthantarataṁ hadaye katvā āha **"vasatī"**ti. Idāni tesaṁ atthavisesabhāvitaṁ dassento **"abhibhavitvā vā āvasatī"**ti-ādimāha. **Etthā**ti opāsādapade. **Sattussadan**ti-ādīsu pana kathanti āha **"tassa anuppayogattāva sesapadesū"**ti. Upa-anu-adhi-iti-evaṁ-pubbake vasanakiriyāṭṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchantīti āha **"lakkhaṇaṁ saddasatthato pariyesitabban"**ti. Tathā hi vuttaṁ **"upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanaṁ veditabban"**ti. Ussadatā nāmettha bahulatāti taṁ bahulataṁ dassetuṁ **"bahujanan"**ti-ādi vuttaṁ. **Āvajjitvā**ti[1] parikkhipitvā.

Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṁ. Rañño dāyabhūtan**ti kulaparamparāya bhoggabhāvena raññā laddhadāyabhūtaṁ. Tenāha **"dāyajjanti attho"**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddhaṁ paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha **"chattaṁ ussāpetvā rājasaṅkhepena paribhuñjitabban"**ti. **Titthapabbatādīsū**ti nadītittha-pabbatapādagāmadvāra-aṭavimukhādīsu. **Nissaṭṭhapariccattan**ti muttacāgavasena pariccattaṁ katvā. **Etesaṁ** brāhmaṇagahapatikānaṁ.

423. **Saṁhatā**ti sannipatitā. Yo koci viññūnaṁ icchito pañho, tassa pucchitassa yāthāvato kathanasamattho **pucchitapañhabyākaraṇasamattho.** Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti **mahāmatto.**

---

1. Āvikatvā (Ka), āvijjhitvā (Aṭṭhakathāyaṁ), āvajjhitvāti parikkhipitvā (Dī-Ṭī 1. 289 piṭṭhe.)

424. **Teti** "nānāverajjakā"ti vuttabrāhmaṇā. "Ubhato sujāto"ti[1] ettake vutte yehi kehici dvīhi bhagehi sujātatā viññāyeyya, sujātassaddo ca "sujāto cārudassano"ti-ādīsu[2] ārohapariṇāhasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṁ vibhāvetuṁ **"mātito ca pitito cā"**ti vuttaṁ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchiyatīti dassetuṁ **"saṁsuddhagahaṇiko"**ti vuttaṁ. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṁ pitaro pitāmahā, tesaṁ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yugasaddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo "yogo ca yogo ca yugā"ti. Evaṁ hi tattha tattha dvinnaṁ gahitameva hoti. Tenāha **"tato uddhaṁ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā"**ti. **Purisa**ggahaṇaṁ cettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ hi "mātito"ti pāḷivacanaṁ samatthitaṁ hoti. **Akkhitto**ti appattakhepo. **Anavakkhitto**ti saddhathālipākādīsu na avakkhitto. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṁ **"kena kāraṇenā"**ti-ādi vuttaṁ. Ettha ca **ubhato -pa- pitāmahayugā**ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṁsuddhagahaṇikabhāvakittanato. **Akkhitto**ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṁ pāpuṇanti. **Anupakkuṭṭho**ti iminā ayuttasaṁsaggābhāvo. Ayuttasaṁsaggampi hi paṭicca sattā akkosaṁ labhanti.

Issaroti adhipateyyasaṁvattaniyakammaphalena īsanasīlo. Sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto **"aḍḍhoti issaro"**ti āha. Mahantaṁ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano. Tassā**ti[3] tassa tassa. **Vadanti** "anvayato byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṁ kittemā"ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṁ arahatīti **dassanīyo.** Tenāha **"dassanayoggo"**ti. Pasādaṁ āvahatīti **pāsādiko.** Tenāha **"cittapasādajananato"**ti. **Vaṇṇassā**ti

---

1. Dī-Ṭī 1. 314; Aṁ-Ṭī 3. 44 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Ma 2. 351; Khu 1. 367; Khu 2. 331 piṭṭhesu.
3. Tassa tassa (Aṭṭhakathāyaṁ.)

vaṇṇadhātuyā. **Sarīran**ti sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti **"paramāya vaṇṇapokkharatāyāti paramāya -pa- sampattiyā cā"**ti vuttaṁ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṁ **"seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato"**ti. Tathā hi buddhā cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasī**ti uttamasarīrābho, suvaṇṇabhoti attho. Imameva hi atthaṁ sandhāyāha **"mahābrahmuno sarīrasadisena sarīrena samannāgato"**ti, na brahmujugattataṁ. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti ārohapariṇāhasampattiyā avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako. Tenāha **"sabbānevā"**ti-ādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṁ **sīlamassa atthīti sīlavā,** taṁ panassa rattaññutāya **vuddhaṁ vaḍḍhitaṁ sīlaṁ assa atthīti vuddhasīlī,** tena ca sabbadā samāyogato **vaḍḍhasīlena samannāgato. Pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṁ sīlassa tattha abhāvato tesañca ajānanato.

Ṭhānakaraṇasampattiyā sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā.** Atha vā pajjati attho jetenāti padaṁ, nāmādi, yathādhippetamatthaṁ byañjetīti byañjanaṁ, vākyaṁ, tesaṁ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā.** Atthañāpanasādhanatāya vācāva karaṇanti **vākkaraṇaṁ,** udāharaṇaghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabba-atthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūre**ti ca purimasmiṁ atthe ādhāre bhummaṁ, dutiyasmiṁ visaye. **Sukhumālattanenā**ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṁ** sabbaṁ dassetvā viya ekadesakathanaṁ. **Vilambitaṁ** saṇikaṁ cirāyitvā kathanaṁ. "Sandiddhavilambitādī"ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṁ** sandehajanakaṁ. **Ādi**-saddena khalitānukaḍḍhitādiṁ saṅgaṇhāti. **Ādimajjhapariyosānaṁ pākaṭaṁ katvā**ti iminā cassa vācāya atthapāripūriṁ vadanti.

425. **Sadisā**ti ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṁ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itare**ti attano guṇehi asadisaguṇe. **Idan**ti idaṁ atthajātaṁ. **Gopadakan**ti gāviyā pade ṭhita-udakaṁ. **Kulapariyāyenā**ti kulānukkamena.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṁ kappesī**ti yathā rāhu asurindo āyāmato vitthārato ubbedhato ca bagavato rūpakāyassa paricchedaṁ gahetuṁ na sakkoti, tathārūpaṁ iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṁ kappesi.

Parisuddhaṭṭhena ariyanti āha **"ariyaṁ uttamaṁ parisuddhan"**ti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṁ,** na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsīti pāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā **maggaphalāmataṁ pivanti.** Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, tasmā anuttarācārasikkhāpanavaseneva bagavā **bahūnaṁ ācariyo. Te**ti kāmarāgato aññe bagavato pahīnakilese.

Apāpapurekkhāroti apāpehi purakkharīyati, na vā pāpaṁ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṁ dassetuṁ **"apāpe nava lokuttaradhamme"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **apāpe**ti pāpapaṭipakkhe pāparahite ca. Brahmani bhavā, brahmuno vā hitā garukaraṇādinā, brahmānaṁ vā maggaṁ jānātīti brahmaññā, tassā **brahmaññāya pajāya.**

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṁ raṭṭhaṁ rājanti rājāno etenāti katvā, tadekadesabhūtā padesā pana janapado janā pajjanti ettha sukhajīvikaṁ pāpuṇantīti katvā. Pucchāya dosaṁ sallakkhetvāti sambandho. **Bhagavā vissajjeti** tesaṁ upanissayasampattiṁ cintetvāti adhippāyo. **Navakā**ti āgantukabhāvena amhākaṁ abhinavā.

426. **Opāteti** nipātetīti attho. Tathābhūto ca tattha pesitā hotīti vuttaṁ **"pavesetī"**ti. **Saṁpurekkharontī**ti sakkaccaṁ pubbaṅgamaṁ karonti. Tenāha **"purato katvā vicarantī"**ti.

427. Sudde bahi katvā raho bhāsitabbaṭṭhena mantā eva taṁtaṁatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṁ,** vedaṁ. Tenāha **"vedo"**ti. **Evaṁ kirāti paramparabhāvena ābhatanti**[1] ācariyaparamparāya ābhataṁ.

---

1. Āgatanti (Aṭṭhakathāyaṁ.)

pāvacanasaṅkhātasampattiyāti pamukhavacanamhi udattādisampattiyā. **Sāvitti-ādīhi chandabandhehi vaggabandhehi cā**ti gāyattī-ādīhi ajjhāyānuvākādīhi[1] chandabandhehi ca vaggabandhehi ca. **Sampādetvā**ti padasampattiṁ ahāpetvā. **Pavattāro**ti vā pāvacanavasena vattāro. **Sajjhāyitan**ti gāyanavasena sajjhāyitaṁ, taṁ pana padeneva icchitanti āha "**padasampattivasenā**"ti. **Aññesaṁ vuttan**ti pāvacanavasena aññesaṁ vuttaṁ. **Rāsikatan**ti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṁ mantabrahmādivasena ajjhāyānuvākādivasena rāsikataṁ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṁ kammassakataṁ[2], paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṁ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṁsandetvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṁ vacanaṁ vaṭṭasannissitaṁ, tena saha aviruddhaṁ katvā. Na hi tesaṁ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**ti aṭṭhakādīhi aparāpare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi gandhitamantapadesu kilesasannissitapadānaṁ[3] tattha tattha pade pakkhipanaṁ katvā. **Viruddhe akaṁsū**ti **brāhmaṇadhammikasuttā**dīsu[4] āgatanayeneva saṁkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṁsu.

428. **Paṭipāṭiyā ghaṭitā**ti paṭipāṭiyā sambaddhā. **Paramparāsaṁsattā**ti ādāniyāya yaṭṭhiyā saṁsattā. Tenāha "**yaṭṭhiggāhakena cakkhumatā**"ti. **Purimassā**ti maṇḍalākārena ṭhitāya andhaveṇiyā sabbapurimassa hatthena sabbapacchimassa kacchaṁ gaṇhāpetvā. **Divasampī**ti anekadivasampi. Cakkhumassa anāgatabhāvaṁ ñatvā yathā-akkantaṭṭhāneyeva anupatitvā akkamanaṁva sallakkhetvā "**kahaṁ cakkhumā kahaṁ maggo**"**ti pariveditvā.**

Pāḷāgatesu dvīsūti saddhā anussavoti imesu dvīsu. **Evarūpe**ti yathā saddhānussavā, evarūpe eva paccakkhaggāhinoti attho. **Tayo**ti ruci-ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo. **Bhūtavipākā**ti bhūtatthaniṭṭhāyakā adhippetatthasādhakā, vuttavipariyāyena abhūtatthavipākā

---

1. Obhati-ābhavehi (Ka) 2. Kammassakatādiṁ (Dī-Ṭī 1. 308; Aṁ-Ṭī 3. 57 piṭṭhesu.)
3. Kilesasannissitapadāni (Ka) 4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttanipāte.

veditabbā. **Etthā**ti etesu saddhāyitādivatthūsu. **Ekaṁseneva niṭṭhaṁ gantuṁnālaṁ** anekantikattā saddhādiggāhassa. **Upari pucchāya maggaṁ vivaritvā ṭhapesi** saccānurakkhāya ñātukāmatāya uppāditattā. Passati hi bagavā—mayā "saccamanurakkhatā -pa- niṭṭhaṁ gantun"ti vutte saccānurakkhaṇaṁ ñātukāmo māṇavo "kittāvatā"ti-ādinā pucchissati, tassa taṁ vissajjetvā saccānubodhe pucchāya avasaraṁ datvā tassa upanissaye upakāradhamme kathessāmīti. Tena vuttaṁ "upari pucchāya maggaṁ vivaritvā ṭhapesī"ti.

430. **Attānaññeva sandhāya vadati,** yato vuttaṁ pāḷiyaṁ "yaṁ kho panāyamāyasmā dhammaṁ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho"ti-ādi. Lubbhantīti **lobhanīyā** yathā "apāyagamanīyā"ti āha **"lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū"**ti. Yathā vā rūpādidhammā lobhanīyā, evaṁ lobhoti āha **"lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū"**ti. Tenevāha "yaṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī"ti[1]. Esa nayo sesapadadvayepi.

432. **Nivesetī**ti ṭhapeti patṭhapeti. **Payirupāsatī**ti upaṭṭhānavasena upagantvā nisīdati. Suyyati etenāti **sotan**ti āha **"pasādasotan"**ti. Taṁ hi sāvanāya odahitabbanti. **Dhāreti** sandhāreti vattheva manaṁ ṭhapeti. **Atthato**ti yathāvuttassa dhammassa atthato. **Kāraṇato**ti yuttito hetudāharaṇehi upapattito. **Olokanan**ti evametanti yathāsabhāvato paññācakkhunā daṭṭhabbataṁ khamanti, tañca mahantassa maṇino pajjalantassa viya āvikatvā atthassa citte upaṭṭhānanti āha **"idhā"**ti-ādi. **Kattukamyatāchando**ti kattukāmatāsaṅkhāto kusalacchando. **Vāyamatī**ti-ādito catunnampi vīriyānaṁ vasena vāyāmaṁ parakkamaṁ karoti. **Maggapadhānaṁ padahatī**ti maggāvahaṁ maggapariyāpannañca sammappadhānaṁ padahati, padahanavasena taṁ paripūreti. **Paramasaccan**ti amoghadhammattā paramatthasaccaṁ. **Sahajātanāmakāyenā**ti maggapaññāsahajātanāmakāyena. **Tadevā**ti tadeva paramasaccaṁ nibbānaṁ. Tenevāha **"sacchikiriyābhisamayena vibhūtaṁ pākaṭaṁ karonto passatī"**ti.

---

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

433-4. **Maggānubodho**ti maggapaṭipāṭiyā bodho bujjhanaṁ, yesaṁ kilesānaṁ samucchindanavasena maggappaṭivedho, tesaṁ paṭippassambhanavasena pavattamānaṁ sāmaññaphalaṁ, maggena paṭividdhāni saccāni, paramatthasaccameva vā anurūpabujjhananti adhippāyo. **"Saccānuppattīti phasacchikiriyā"**ti vuttaṁ. Evaṁ hi sati heṭṭhā vuttā saddhāpaṭilābhādayo dvādasa dhammā saccānuppattiyā upakārā honti, tasmā vuttaṁ **"tesaṁyevāti heṭṭhā vuttānaṁ dvādasannan"**ti. **Nāyaṁ** "tesaṁyevā"ti padassa **attho.** Satipi kusalavipākādibhāvena nānatte vatthārammaṇabhūmikiccādivasena pana sadisāti upāyatova maggadhammā āsevitā bahulīkatā phalabhūtāti vattabbataṁ arahatīti taṁsadise tabbohāraṁ katvā **"tesaṁ maggasampayuttadhammānan"**ti vuttaṁ. Evaṁ hi āsevanāgahaṇaṁ samatthitaṁ, na aññathā. Na hi ekacittakkhaṇikānaṁ maggadhammānaṁ āsevanā, bahulīkammaṁ vā atthīti. **Tulanā**ti vipassanā. Sā hi vuṭṭhānagāminibhūtā maggappadhānassa bahukārā tassa abhāve maggappadhānasseva abhāvato, evaṁ ussāho tulanāya chando ussāhassa bahukāroti-ādinā heṭṭhimassa uparimūpakārataṁ suviññeyyamevāti āha **"iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Caṅkīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Esukārīsuttavaṇṇanā

437. **Koṭṭhāsan**ti maṁsabhāgaṁ. **Laggāpeyyun**ti nhārunā vā vākena vā bandhitvā purisassa hatthe vā vasanagehe vā olambapavasena bandheyyuṁ. **Satthadhamman**ti satthikesu satthavāhena paṇetabbaṁ āṇādhammaṁ. **Tassa nikkhamanatthan**ti taṁ mūlaṁ satthikehi nittharaṇatthaṁ. **Pāpaṁ assā**ti paricarantassa pāricariyāya ahitaṁva assa. Tenāha "na seyyo"ti. **Uccākulīnā**dayo dutiyavārādīhi vuccanti, idha upadhivipattisampattiyo pāpiyādipadehi vuttāti adhippāyo. Tenāha **"pāpiyoti pāpako lāmako attabhāvo assā"**ti. **Seyyaṁso**ti hitakoṭṭhāso, hitasabhāvoti attho. **Uccākulīnatā**ti karaṇatthe paccattavacananti āha **"uccākulīnattenā"**ti. "Vaṇṇo na khīyetha

tathāgatassā”ti-ādīsu[1] viya **vaṇṇa**saddo idha pasaṁsāpariyāyoti āha **“vessopi hi uḷāravaṇṇo hotī**”ti.

440. “Niravo padasaddo soḷāragottassa akiṇṇamattikāpatto tiṭṭheyya asaṅgacārī”ti[2] vuttattā **bhikkhā caritabbāva,** ayaṁ tesaṁ kuladhammoti adhippāyo. **Haritvā**ti apanetvā. **Sattajīvo** sattavāṇijako. Gopeti rakkhatīti **gopo,** ārakkhādhikāre niyutto. Asanti lūnanti tenāti **asitaṁ,** lavittaṁ. Vividhaṁ bhāraṁ ābhañjanti olambandhi etthāti **byābhaṅgī**, kājaṁ.

441. **Anussarato**ti anussaraṇahetu kulavaṁsānussaraṇakkhaṇe khattiyoti-ādinā **saṅkhyaṁ gacchati.** Tenāha **“porāṇe -pa- anussarīyamāne**”ti. Uccanīcattajānanatthañca kulavavatthānaṁ kataṁ hotīti khattiyādikulakammunā tesaṁ catunnaṁ vaṇṇānaṁ sandhanaṁ jīvikaṁ paññapenti brāhmaṇā, tathāgato pana lokuttaradhammameva purisassa sandhanaṁ paññapeti tena sattassa lokaggabhāvasiddhito. Sesaṁ suviññeyyameva.

Esukārīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā

445. **Rājagahaṁ parikkhipitvā ṭhitapabbatassā**ti paṇḍavapabbataṁ sandhāyāha. Rājagahanagarassa dakkhiṇadisābhāge pabbatassa samīpe ṭhito janapado **dakkhiṇāgiri.** Taṇḍhulapuṭakānaṁ pāli etthāti **taṇḍhulapāli.**

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Apādāna-Ṭṭha 2. 91; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Dī-Ṭī 1. 9; Ma-Ṭī 1. 10; Saṁ-Ṭī 1. 9; Aṁ-Ṭī 1. 12; Vajira-Ṭī 10; Sārattha-Ṭī 1. 6; Netti-Ṭī 8 piṭṭhesu.
2. Nirave padasaddo soḷārago tathā akiṇṇapattikā pahotiyevāti asaṅkucārī, (potthakesu.)
   Appamatto care bhikkhaṁ, sāyanhe nātilakkhito.
   Bhikkhūhi rahite gāme, yātrāmattamalolupo. . (Gāruḍe 103 ajjhāyo.)
   Pāṇa yātrānimittañca, byaṅgāre bhuttavajjane.
   Kāle pasatthavaṇṇānaṁ, bhikkhatthaṁ gehamācare. (Bisaṇupurāṇe 3 aṁse 9 ajjhāyo.)

Tassa kira dvārasamīpe taṇḍulavāṇijā taṇḍulapasibbake vivaritvā paṭipāṭiyā ṭhapetvā nisīdanti, tenassa **"taṇḍhulapālidvāran"**ti samaññā ahosi. **Sabbameva sassaṁ gaṇhātī**ti daliddakassakānaṁ divasaparibbayamattameva vissajjetvā sabbameva āyato nipphannaṁ dhaññaṁ gaṇhāti. **Mandasassānī**ti mandanipphattikāni sassāni.

446. **Iminā nayenā**ti dāsakammakarassa nivāsanabhattavetanānuppadānena maṅgaladivasesu dhanavatthālaṅkārānuppadānādinā ca **posetabbo.** Mittāmaccānaṁ piyavacana-atthacariyāsamānattatādi **mittāmaccakaraṇīyaṁ kattabbaṁ,** tathā **ñātisālohitānaṁ.** Tattha āvāhavivāhasambaddhena "amhākaṁ ime"ti ñāyantīti **ñātī,** mātāpitādisambaddhatāya samānalohitāhi **sālohitā.** Sammā dadantesupi asajjanato natthi etesaṁ tithīti **atithi,** tesaṁ attanā samānaparibhogavasena **atithikaraṇīyaṁ kātabbaṁ,** atithibalīti attho. Ñātakabhūtapubbā pettivisayaṁ upagatā **pubbapetā,** dakkhiṇeyyesu kālena kālaṁ dānaṁ datvā tesaṁ uddisanaṁ **pubbapetakaraṇīyaṁ,** petabalīti attho. Gandhapupphavilepanajālābhattehi kālena kālaṁ devatānaṁ pūjā **devatākaraṇīyaṁ,** devatābalīti attho. Rājakiccakaraṇaṁ upaṭṭhānaṁ **rājakaraṇīyaṁ. Ayampi kāyo**ti attano kāyaṁ sandhāya vadati. Imamatthaṁ sandhāyāha **"iminā nayena attho veditabbo"**ti.

447. **Pañca dussīlyakammānī**ti niccasīlapaṭipakkhadhammā. Dasa-akusalakammapathadhammā **dasa dussīlyakammāni.** Adhammacārī eva **visamacārī** kāyavisamādicaraṇatoti **visamacārī**padassa attho visuṁ na vutto.

448-453. **Osaranti** apasakkanti, khīyantīti attho. Tenāha **"parihāyantī"**ti. **Abhisarantī**ti abhivaḍḍhanavasena pavattanti. Tenāha **"vaḍḍhantī"**ti. **Tatrā**ti brahmaloke. **Assā**ti brahmaloke uppannassa dhanañjānisa. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā bagavatā "eso bhikkhave sāriputto"ti-ādi vuttaṁ, tato paṭṭhāya. **Catusaccavimuttan**ti niddhāretvā vibhajitvā vuccamānehi saccehi vimuttaṁ. Atthato pana tato pubbepi **saccavimuttaṁ kathaṁ na kathesi**yeva saccavimuttassa niyyānassa abhāvato.

Dhanañjānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

454. **Jātiṁ sodhetukāmo hontī**ti sahavāsīnaṁ brāhmaṇānaṁ kiriyāparādhena vā asāruppattena vā jātiyā upakkilesaṁ āsaṅkāya taṁ sodhetukāmā honti. **Mante sodhetukāmā hontī**ti mantavacana ācariyamaticodanāya aññena vākyena kenaci kāraṇena saṁsaye uppanne taṁ sodhetukāmā honti. **Antarā**ti vemajjhe. Aññatthe vā antarā-saddoti tassa **aññā kathā**ti[1] vacanaṁ avagantabbaṁ. Khantīmettānuddayādiguṇasampanno eva **"sīlavāti guṇavā"**ti āha. Tehi sīlassa vissajjanakālepi **"sīlavā"**ti vuccati. Sampannasīlattā vā tehi samannāgato eva hotīti āha **"sīlavāti guṇāvā"**ti. **Ācārasampanno**ti sādhu-ācāravatto.

455. **Sikkhitā**ti tevijjānaṁ sikkhitā tumhe, na dāni tumhehi kiñci kattabbaṁ atthīti attho. **Paṭiññātā**ti paṭijānitvā ṭhitā.

Vedattayasaṅkhātā tisso vijjā ajjhayantīti **tevijjā.** Tenāha **"tevedānan"**ti. Tayo vede aṇanti ajjhayantīti **brāhmaṇā,** tesaṁ. Yaṁ ekaṁ padampi akkhātaṁ, taṁ atthato byañjanato ca **kevalino** adhīyino appapayogena. **Niṭṭhāgatamhā**ti nipphattiṁ gatā amhā tevijjāya sakasamayassa kathane.

Manokammato hi vattasampadātikāraṇūpacārenayamattho vutthoti āha **"tena samannāgato hi ācārasampanno hotī"**ti.

Khayātītanti vaḍḍhipakkhe ṭhitanti attho. Sukkapakkhapāṭipadato paṭṭhāya hi cando vaḍḍhatīti vuccati, na khīyatīti. **Vandamānā** jānā namakkāraṁ karonti.

Atthadassanenāti vivaraṇena dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa **cakkhuhutvā samuppannaṁ.**

456. **Tiṭṭhatu tāva brāhmaṇacintā**ti "kiṁ jātiyā brāhmaṇo hoti, udāhu bhavati kammunā"ti ayaṁ brāhmaṇavicāro tāva

---

1. Aññathā (Ka)

tiṭṭhatu, jātidassanatthaṁ tiṇarukkhakīṭapaṭaṅgato paṭṭhāya loke jātivibhaṅgaṁ vitthārato kathessāmīti tesaṁ cittasampahaṁsanatthaṁ desetabbamatthaṁ paṭijānāti. Tattha **aññamaññā hi jātiyo**ti idaṁ kāraṇavacanaṁ, yasmā imā jātiyo nāma aññamaññaṁ visiṭṭhā, tasmā jātivibhaṅgaṁ byākarissāmīti.

Yasmā idha **upādinnakajāti** byākātabbabhāvena āgatā, tassā pana nidassanabhāvena itarā, tasmā **"jātivibhaṅgaṁ pāṇānan"**ti pāḷiyaṁ vuttaṁ, tesaṁ tesaṁ pāṇānaṁ jātiyoti attho. **Evan**ti nidassanaṁ kathetvā nidassitabbe kathiyamāne. **Tassā**ti Vāseṭṭhassa. Kāmaṁ "tesaṁ vohaṁ byakkhissan"ti ubhopi māṇave nissāya desanā āgatā, tathāpi tattha tattha "evaṁ Vāseṭṭha jānāhī"ti-ādinā Vāseṭṭhameva ālapanto bagavā tameva iminā niyāmena pamukhaṁ akāsi. Tena vuttaṁ "tassāti Vāseṭṭhassā"ti. **Jātibhedo** jātiviseso jātiyā bhedo **pākaṭo bhavissati** nidassanena vibhūtabhāvaṁ āpāditena paṭiññātassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. **Āmanavaṭṭatī**ti kammanānatāya eva upādinnakanānatāya paṭikkhepapadametaṁ, na bījanānatāya anupādinnakanānatāya paṭikkhepapadanti dassetuṁ **"kammaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tassattho—taṁtaṁyonikhipanamattaṁ kammassa sāmatthiyaṁ, taṁtaṁyoniniyatā pana ye vaṇṇavisesā, te taṁtaṁyonisiddhiyāva siddhā hontīti taṁ pana ye yonikhipanakammaṁ taṁtaṁyonivisiṭṭhavisesābhibhūtāya payoganipphattiyā, asaṁmucchitāya eva vā paccayabhūtāya bhavapatthanāya abhisaṅkhatamevāti viññātabbapaccayavisesena vinā phalavisesābhāvato etaṁ samīhitakammaṁ patthanādīhi ca bhinnasattitaṁ visiṭṭhasāmatthiyaṁ vā āpajjitvā cakkhundriyādivisiṭṭhaphalanibbattakaṁ jāyati, evaṁ yonikhipanataṁyoniniyatavisesāvahatā hotīti. Therena hi bījanānatā viya kammanānatāpi upādinnakanānatāya siyā nu kho paccayoti codanaṁ paṭikkhipitvā paccayavisesavisiṭṭhā kammanānatā pana paccayoti nicchitanti daṭṭhabbaṁ.

Nānāvaṇṇāti nānappakāravaṇṇā. Tālanāḷikerādīnaṁ loke abhiññātatiṇajātibhāvato **visesena gayhati** abhiññātasotanayena. **Jātiyā brāhmaṇovā**ti aṭṭhānapayutto **eva**-saddo,

jātiyāva brāhmaṇo bhaveyyāti yojanā. **Na ca payhatīti** tiṇarukkhādīsu viya brāhmaṇesu jātiniyatassa liṅgassa anupalabbhanato, pivana bhuñjana kathana hasanādikiriyāya brāhmaṇabhāvena ekantikaliṅganiyatāya mantajjhenādiṁvinā anupalabbhanato ca. **Vacībhedenevāti** āhaccavacaneneva.

Kīṭe paṭaṅgeti-ādisu jātinānatā labbhati aññamaññaliṅgavisiṭṭhatādassanā. **Kunthā** kīṭakā, khajjakhādakā **kipillikā. Uppatitvāti** uḍḍetvā uḍḍetvā. Paṭabhāvaṁ gacchantīti vā **paṭaṅgā,** na khuddakapāṇakā kīṭī nāma. **Tesampi** kīṭakānaṁ.

Kāḷakādayoti kalandakādayo.

Udaraṁyeva nesaṁ pādā-udareneva sampajjanato.

Saññāpubbako vidhi[1] aniccoti dassento **"udake"**ti āha yathā "vīrassa bhāvo vīriyan"ti.

Pattasamudāye pakkhasaddoti **"pattehi yantī"**ti vuttaṁ. Na hi avayavabyatirekena samudāyo atthi.

Saṅkhepena vutto "jātivasena nānā"ti-ādinā. Ettha padatthe dubbiññeyyaṁ natthīti sambandhamattaṁ dassetuṁ **"tatrāyaṁ yojanā"**ti-ādi vuttaṁ. "Na hi brāhmaṇānaṁ edisaṁ sīsaṁ hoti, khattiyānaṁ edisanti niyamo atthi yathā hatthi-assamigādīnan"ti idameva vākyaṁ sabbattha netabbaṁ. Taṁ saṅkhipitvā dassento **"iminā nayena sabbaṁ yojetabban"**ti āha.

Tassāti yathāvuttanigamanavacanassa **ayaṁ yojanā** idāni vuccamānā yojanā veditabbā.

457. **Vokāranti** vokaraṇaṁ, yena visiṭṭhatāya na vokarīyati jātibhedoti attho. Tenāha **"nānattan"**ti.

Gorakkhādi-upajīvanena **ājīvavipanno,** hiṁsādinā **sīlavipanno,** nikkhittavattatādinā **ācāravipanno**ti. Sāmaññajotanā visese niviṭṭhā hotīti āha **"gorakkhantī khettarakkhan"**ti, **"goti hi pathaviyā nāman"**ti. Tehi tehi upāyehi sikkhitabbaṭṭhana **sippaṁ,** tattha kosallaṁ.

---

1. Vuddhi (?)

Paresaṁ īsanaṭṭhena hiṁsanaṭṭhena isso, so assa atthīti isso, yodhājīviko, issassa kammaṁ paharaṇaṁ usuṁ sattiñca nissāya pavattā jīvikā **issattaṁ.** Tenāha **"āvudhajīvikan"**ti. Yaṁ nissāya assa jīvikā, tadeva dassetuṁ **"usuñca sattiñcā"**ti vuttaṁ.

Brahmaṁ vuccati vedo, taṁ aṇati jānātīti brāhmaṇo, jānanañca porāṇehi brāhmaṇehi vihitaniyāmena brāhmaṇehi katopasamena anuṭṭhānatapena yathā "ājīvasīlācāravipanno natthī"ti brāhmaṇadhammikehi lokiyapaṇḍitehi ca sampaṭicchito, tathā paṭipajjanamevāti āha **"evaṁ brāhmaṇasamayena -pa- sādhetvā"**ti. **Evaṁsante**ti evaṁ ājīvasīlācāravipannassa abrāhmaṇabhāve sati **na jātiyā brāhmaṇo hoti, guṇehi pana** ājīvasīlācārasampattisaṅkhātehi **brāhmaṇo hoti, tasmā** guṇānaṁyeva brāhmaṇabhāvakaraṇato catuvaṇṇavibhāge **yattha kattacikule jāto yo** sīlādiguṇasampannatāya **guṇavā, so** vuttalakkhaṇena nippariyāyato bāhi tapāpatāya **brāhmaṇo**ti **ayamettha** brāhmaṇabhāve **ñāyoti evaṁ ñāyaṁ atthato** āpannaṁ katvā. **Nan**ti tameva yathāvuttaṁ ñāyaṁ. **Yo brāhmaṇassa saṁvaṇṇitāyā**ti mātuyā[1] ubhatosujātatādikulavaṇṇena saṁvaṇṇitāya pasatthāya yathārūpāya brāhmaṇassa mātā bhavituṁ yuttā, tathārūpāya **mātarisambhūto.** Etena catunnaṁ yonīnaṁ yattha katthaci visesaniṭṭhā katā. Tenāha **"tatrāpi visesenā"**ti. Evaṁ sāmaññato visesaniṭṭhāvasena "yonijaṁ mattisambhavan"ti padassa atthaṁ vatvā idāni sāmaññajotanaṁ anādiyitvā visesajotanāvaseneva atthaṁ vattuṁ **"yācāyan"**ti-ādi vuttaṁ. **Parisuddha-uppattimaggasaṅkhātā yoni vuttā**ti anupakkuṭṭhabhāvena parisuddha-uppattimaggasaṅkhātā yā cāyaṁ yoni vuttāti sambandho. **Tatopi jātasambhūtattā**ti tato yonito jatattā mātāpettisampattito sambhūtattā.

Visiṭṭhattāti samudāyabhūtā manussā rāgādinā visiṭṭhattā. Rāgādinā saha kiñcanenāti **sakiñcano.** Tatheva rāgādisaṅkhātena palibodhanaṭṭhena saha palibodhenāti **sapalibodho. Sabbagahaṇapaṭinissaggenā**ti upādānasaṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena. **Yasmā bāhitapāpo** attano santānato bahikatapāpo, tasmā **tamahaṁ brūmi**

---

1. Mātādīhi (Ka)

brāhmaṇanti attho vattabbo. Evarūpo etissā kathāya upadeso nānappakārato vibhatto, tasmā tattha tattha vuttanayeneva veditabbo.

458. **Gahitadaṇḍesū**ti paresaṁ daṇḍena viheṭhanaṁ anidhāya ādinnadaṇḍesu.

459. **Kiñci gahaṇan**ti taṇhāgāhādīsu kiñci gāhaṁ.

Yena kāmabhavena mānusakehi pañcahi kāmaguṇehi yuñjati, taṁ **mānusakaṁ yogaṁ.** "Mānusakaṁ yogan"ti ettha ca ekadesaṁ gahetvā vuttaṁ, esa nayo "dibbayogan"ti etthāpi. **Sabbayogavisaṁyuttan**ti padadvayena vuttehi sabbakilesayogehi vippayuttaṁ.

Ratinti abhiratiṁ āsattiṁ. **Kusalabhāvanāyā**ti kāyabhāvanādikusaladhammabhāvanāya ukkaṇṭhitaṁ. **Vīriyavantan**ti vīriyasambhāvena vīraṁ niddisati. Vīrabhāvo hi vīriyanti.

Sundaraṁ ṭhānanti nibbānaṁ. **Sundarāya paṭipattiyā** ariyapaṭipattiyā.

Nibbattinti pariyosānaṁ. **Atīte**ti atītakoṭṭhāse. **Kiñcanakārako**ti palibodhahetubhūto.

Asekkhe sīlakkhandhādike **mahante guṇe.** Pañcannaṁ mārānaṁ vijitattā **vijitavijayaṁ.**

460. **Idaṁ ajānantā**ti "jātiyā brāhmaṇo"ti idaṁ lokasamaññāmattanti ajānantā. Ye brāhmaṇesu nāmagottaṁ nāma tatiyaṁ diṭṭhātinivesaṁ janenti, **sāva nesaṁ diṭṭhi. Kataṁ abhisaṅkhatan**ti parikappanavaseneva kataṁ ṭhapitaṁ tadupacitaṁ, na hetupaccayasamāyogena. **Sammuccā**ti sammutiyā. Kā pana sā sammutīti āha **"samaññāyā"**ti, lokasamaññātenāti attho. Sammā pana paramatthato ajānantānaṁ nāmagottaṁ evaṁ kappetīti āha **"no ce"**ti-ādi. Taṁ pana asantampi paramatthato santatāyeva abhinivisanti, tesamayaṁ dosoti dassetuṁ **"evaṁ pakappitan"**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha bagavā "janapadaniruttiṁ

nābhiniveseyyā"ti[1]. **Ajānantā no**ti ettha **no**-saddo avadhāraṇattho "na no samaṁ atthi tathāgatenā"ti-ādīsu[2] viyāti āha **"ajānantāva evaṁ vadantī"**ti.

Nippariyāyanti bhāvanapuṁsakaniddeso, nippariyāyena ujukamevāti attho, na pubbe viya "yo hi kocī"ti pariyāyavasena. "Na jaccā"ti gāthāya pubbaddhena **jātivādaṁ paṭikkhipanto** pacchimaddhena **kammavādaṁ patiṭṭhapento. Tatthā**ti tissaṁ gāthāyaṁ. **Upaḍḍhagāthāya vitthāraṇatthan**ti upaḍḍhagāthāya atthaṁ vitthāretuṁ **"kassako kammunā"**ti vuttaṁ. Tattha purimāya catūhi pādehi, pacchime dvīhi dvinnampi sādhāraṇato attho vitthārito. Tattha **kasikammādī**ti **ādi**-saddena sippakammavāṇijādisaṅgaho.

Paṭiccasamuppādapadhānavacanaviññeyyo paccayo paṭiccasamuppādasaddassa attho paccayuppannāpekkhāya hotīti āha **"iminā paccayena evaṁ hotī"**ti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **Visuddhimagge**[3] **taṁsaṁvaṇṇanāyañca**[4] vuttanayena veditabbaṁ. **Sammānāvamānārahakule**ti sammānārahe khattiyādikule, avamānārahe caṇḍālādikule **kammavasena upapatti hoti** kammassa vipaccamāno kāsakaratāya vinā tādisāya uccanīcakulanibbattiyā abhāvato. Aḍḍhadaliddatādi **aññapi hīnapaṇītatā.**

Kammunāti cettha yathā lokapajāsattasaddehi eko evattho vutto, evaṁ sesasaddehipi, adhippāyaviseso pana tattha atthīti dassetuṁ **"purimapadena cetthā"**ti-ādi vuttaṁ. Nāyaṁ loko brahmanimmito kammena uppajjanato. Na hi sannihitakāraṇānaṁ phalānaṁ aññena uppattidiṭṭhi yujjati. Tenāha **"diṭṭhiyā paṭisedho veditabbo"**ti. Yaṁ panettha tattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggasaṁvaṇṇanādīsu**[5] vuttanayena veditabbaṁ. Tathā lokassa paṭhamuppattina brahmunāti[6] **"kammunā hi tāsu tāsū"**ti-ādi vuttaṁ. **Tatiyena** "ayaṁ loko ādito pabhuti pabhavakammunā vattatī"ti vuttamatthaṁ **nigameti.** Vuttassevatthassa sūcanaṁ hi nigamanaṁ. Taṁ pana niyamatthaṁ hotīti āha **"kammeneva baddhā hutvā pavattanti, na**

---

1. Ma 3. 278 piṭṭhe.
2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.
3. Visuddhi 2. 148 piṭṭhādīsu.
4. Visuddhi-Ṭī 2. 226 piṭṭhādīsu.
5. Visuddhi-Ṭī 2. 328 piṭṭhādīsu.
6. Na brahmani (Ka)

aññathā"ti. **Catutthena** padena. **Yāyato**ti gacchato. **Nibbattato**ti nibbattantassa. **Pavattato**ti pavattantassa.

Dhutadhammā visesato taṇhāya santattavasena vattantīti āha **"tapenāti dhutaṅgatapenā**"ti. Methunavirati visesato brāhmaṇānaṁ brahmacariyanti sā idha brahmacariyenāti adhippetāti āha **"brahmacariyenāti methunaviratiyā**"ti. **Etenā**ti iminā "tapenā"ti-ādīhi catūhi padehi vuttena. **Seṭṭhenā**ti uttamena. Saṁkilesavisuddhiyā **parisuddhena. Brahman**ti brahmabhāvaṁ seṭṭhabhāvaṁ. So panettha atthato brāhmaṇabhāvoti āha **"brāhmaṇabhāvaṁ āvahatī**"ti.

Brāhmā ca sakko cāti sakkagarukānaṁ sakko sakkenapi garukātabbato, brahmagarukānaṁ brahmā brahmunāpi garukātabbato. **Vijānatan**ti paramatthabrāhmaṇassa visesaṁ jānantānaṁ viññunaṁ. Aviññuno hi appamāṇaṁ. Tenāha **"paṇḍitānan**"ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Vāseṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Subhasuttavaṇṇanā

462. Tudisaññāto gāmo nigamo etassāti todeyyo, tassa attajo **todeyyaputto**ti āha **"tudigāmā**"ti-ādi. **Ārodhako**ti saṁrādhako. Dhammanisanti yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṁ **"sampādako paripūrako**"ti. Ñāyati nicchayena gameti nibbānaṁ, taṁ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, tato etassa sampādakahetubhāvato ñāyo dhammo, ariyamaggo, taṁ **ñāyaṁ dhammaṁ.** Tenāha **"kāraṇadhamman**"ti. **Anavajjan**ti avajjapaṭipakkhaṁ.

463. Vaṭṭacārakato niyyātīti niyyānikaṁ īkārassa rassattaṁ, ya-kārassa ca ka-kāraṁ katvā, niyyāne vā niyuttaṁ, niyyānaṁ sīlanti vā niyyānikaṁ, tappaṭipakkhato **aniyyānikaṁ.** Sā pana atthato akusalakiriyāti āha **"akusalapaṭipadan**"ti.

Bahubhāvavācako idha **mahā**saddo “mahājano”ti-ādīsu[1] viyāti āha **“mahantehi bahūhī”**ti. **Attho**ti payojanaṁ. **Mahantānī**ti bahulāni. **Kiccānī**ti kātabbāni. **Adhikaraṇānī**ti adhikārajīvikārūpāni. **Gharāvāsakammameva** pañcabalikaraṇadasa-atthaṭṭhānabhāvato lokayātrāya ca sampavattiṭṭhānabhāvato jīvitavuttiyā vā hetubhāvato **gharāvāsakammaṭṭhānaṁ.**

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.
Samuṭṭhāpeti attānaṁ, aṇuṁ aggiṁ va sandhaman”ti[2]—

gāthāya vuttanayena **cūḷantevāsikassa viya.**

464. Ayoniso pavattitaṁ vāṇijjakammaṁ viya apāyabhūtaṁ kasikammaṁ nidassanabhāve ṭhapetvā ayonisomanasikaraṇavasena pavattaṁ gharāvāsakiccaṁ sandhāyāha **“yathā kasi -pa- evaṁ gharāvāsakammaṭṭhānampī”**ti. **Brāhmaṇabhatto ahosī**ti so kira bahū brāhmaṇe dhanaṁ datvā yaññaṁ kāresi. **Uparī**ti “upari upaṭṭhātīti vadehī”ti brāhmaṇehi attano samayena ācikkhāpitopi yathā-upaṭṭhitameva kathetvā kālaṁ katvā niraye nibbatto, atha brāhmaṇā “iminā amhākaṁ yaññe doso dinno”ti kujjhitvā tassa kaḷevaraṁ susānaṁ netuṁ nādaṁsu, athassa ñātakehi sahasse dinne taṁ sahassaṁ gahetvā gehato nīharituṁ adaṁsu. Kassapa sammāsambuddhakāle chattiṁsa itthiyo “ekā vatthaṁ adāsi, ekā gandhaṁ, ekā sumanamālan”ti-ādinā taṁ taṁ dānamayaṁ puññaṁ katvā āyupariyosāne tāvatiṁsabhavane sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbattiṁsu sahassa-accharāparivārikā, sakkassa devarañño vejayantarathaṁ pesetvā pakkosāpitena guttilācariyabhūtena mahābodhisattena pucchitā taṁ taṁ attanā kataṁ puññaṁ byākariṁsu. Taṁ sandhāya vuttaṁ **“sakalāya guttilavimānakathāya dīpetabban”**ti. **Vaṇijjakammaṭṭhānaṁ vipajjamānan**ti ettha tassa vipajjamānākāro heṭṭhā vutto. Evaṁ pabbajjakammaṭṭhānampi vipajjamānaṁ appaphalaṁ hotīti ānetvā sambandho. **Sīlesu aparipūrakāniro**ti-ādi tassa vipajjanākāradassanaṁ. **Jhānādisukhan**ti ettha **ādi-**saddena abhiññāvipassanādisukhassa viya sabrahmacārīhi saddhiṁ

1. Ma-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe. 2. Khu 5. 2 piṭṭhe Jātake.

sīlasampadādisukhassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Arahattampi pāpuṇāti,** pageva sekkhaputhujjanasampattiyoti adhippāyo.

Cāgasīsenāti padhānabhūtena cāgena dānena taṁ avassayaṁ katvā. Ettha te **na koci aphāsukabhāvo**ti. **Ujuṁ katvā** aviruddhaṁ katvā, sampayojetvāti attho. **Tapacariyan**ti aggiparicaraṇaṁ, tapacariyañca brahmacariyaggahaṇā duṭṭhullabhāvato.

466. **Ajānanabhāvan**ti asabbaññubhāvaṁ. Bhagavato pana sabbaññubhāvo sadevake loke jalatale pakkhittatelaṁ viya pattharitvā ṭhito, na me idaṁ patirūpaṁ, tato parivattissāmīti "brāhmaṇo bho gotamā"ti-ādimāha. **Paccāharituṁ** paṭipakkhena apaharituṁ. **Setapokkharasadiso**ti puṇḍarīkapattasadisavaṇṇo. **Suvaṭṭitā**ti vaṭṭabhāvayuttaṭṭhāne suvaṭṭā. **Nāmakaṁyevā**ti nāmamattameva vacanamattameva. Tathābhūtānaṁ bhāvassapi abhāvena nihīnaṁ nāma hoti, nāma-saddo nihīnapariyāyo. Tenāha **"lāmakaṁyevā"**ti.

467. **Katamā vācā tesaṁ seyyo**ti tesaṁ caṅkiyādīnaṁ brāhmaṇamahāsālānaṁ vuccamānavibhāgāsu vācāsu katamā vācā seyyāti. "Seyyo"ti liṅgavipallāsena vuttaṁ. **Sammutiyā**ti avilaṅghitasādhumariyādāya lokasammutiyā. Tenāha **"lokavohārenā"**ti. **Mantā**ti mantāsaṅkhātāya paññāya antetvā jānitvā. Tenāha **"tulayitvā"**ti. **Atthasaṁhitan**ti hetusañhitaṁ. Taṁ pana ekaṁsato yuttiyuttaṁ hotīti āha **"kāraṇanissitan"**ti. **Āvuto**ti-ādīsu ādito abhimukhaṁ ñāṇagatiyā vibandhanena **āvuto,** āvariyena visesato ñāṇagatiyā nibandhanena **nivuto,** evaṁ **ophuṭo** paliguṇṭhito. **Pariyonaddho**ti samantato onaddho chādito. Tenāha **"paliveṭhito"**ti.

468. **Sace etaṁ kāraṇamatthī**ti "nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādāno aggijalatī"ti etaṁ kāraṇaṁ sace atthi yadi siyā, so aparā tiṇakaṭṭhupādāno aggi yadi bhaveyya. **Sadoso** sādīnavo saparikkileso. **Parisuddho**ti upakkilesābhāvena sabbaso suddho. **Jāti-ādīnaṁ abhāvenā**ti jātipaccayānaṁ kammakilesānaṁ niggamena.

469. **Na niccalā tiṭṭhantīti** tattha pakkhipitabbassa labbhamānattā yathāpaññattaṁ hutvā niccalā akampiyā na tiṭṭhanti. **Taṁ dosaṁ** taṁ ūnatādosaṁ.

Aññasmiṁ asatīti atthabhañjakamusāvāde asati. So hi attano santakassa adātukāmatādivasena pavattassa akammapathappattassa musāvādabhāvassa viparīto añño idha adhippeto. Tathā hi itaro yebhuyyena vaḷañjitabbato voharitabbato **vaḷañjakamusāvādo**ti āha. Na kadāci musāvādīti **dve kathā na kathenti.** Bāhirakānaṁ anavajjatapasammatāyapi nissitoti vattuṁ āha **"sīlavā tapanissitako hotī"**ti. Vivaṭamukhā mantajjhenamaṇḍitā sabbaso sajjhāyā honti, na itareti āha **"pabbajitā niccaṁ sajjhāyantī"**ti.

470. **Ciraṁ nikkhanto**ti niggato hutvā cirakāle. **Na sabbaso paccakkhā honti** satisammosato maggānañca aññathā karaṇato. **Cirāyitattan**ti "ayaṁ maggo"ti kathanassa cirāyanaṁ. **Vitthāyitattan**ti asappaṭibhānaṁ. Taṁ pana sa-upamāya dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ.

Balasampannoti kāyabalena samannāgato. Pamāṇakataṁ kammaṁ nāma pamāṇakarānaṁ rāgādikilesānaṁ avikkhambhitattā **"pamāṇakataṁ kammaṁ nāma kāmāvacaran"**ti āha, tesaṁ pana vikkhambhitattā vuttaṁ **"appamāṇakataṁ kammaṁ nāma rūpārūpāvacaran"**ti. Tatthāpi visesato appamaññābhāvanā sambhavatīti āha **"tesupī"**ti-ādi. Nirīhakattā[1] yathā appamāṇasamaññā labbhati, taṁ dassetuṁ **"pamāṇaṁ -pa- vuccatī"**ti āha. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṁ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṁ abhibhavitvā āsīdetvā passe ohīyakaṁ katvā paṭisandhiṁ dātuṁ samatthabhāvena na tiṭṭhati. **Laggitun**ti āvarituṁ. **Ṭhātun**ti patiṭṭhātuṁ. **Pharitvā**ti paṭippharitvā. **Pariyādiyitvā**ti tassa sāmatthiyaṁ khepetvā. Kammassa pariyādiyanaṁ nāma vipākuppādabandhanamevāti āha **"tassa vipākaṁ paṭibāhitvā"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Nibyāpārattā (Ka)

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

473. **Abhippasannā**ti abhisamecca pasannā. Tenāha "**aveccappasādavasena pasannā**"ti. Brāhmaṇī vigatamalamaccheratāya "**tuyhaṁ deyyadhammaṁ ruccanakaṭṭhāne dehī**"ti āha. Maggeneva hissā macchariyassa pahīnattā buddhapakkhabrāhmaṇapakkhavasena ubhatopakkhikā.

Kiṁsūti kinti pucchāvacanaṁ. **Chetvā** anādiyitvā vināsetvā. **Sukhaṁ setī**ti cittasantāpābhāvena sukhena supati. **Na socatī**ti tato eva sokaṁ nāma vināseti. **Kodhan**ti kujjhanalakkhaṇaṁ kodhaṁ. **Chetvā** samucchinditvā. **Sukhaṁ setī**ti kodhapariḷāhena apariḍayhamānattā sukhaṁ supati. Kodhavināsena vinaṭṭhadomanassattā **na socati. Visamūlassā**ti dukkhavipākassa. **Madhuraggassā**ti akkosakassa paccakkosanena, pahārakassa paṭippaharaṇena yaṁ sukhaṁ uppajjati, taṁ sandhāyeva "**madhuraggo**"ti vutto. Imasmiṁ hi ṭhāne pariyosānaṁ "aggan"ti vuttaṁ. **Ariyā**ti buddhādayo ariyā.

Pañhaṁ kathesīti brāhmaṇo kira cintesi "samaṇo gotamo lokapūjito, na sakkā yaṁ vā taṁ vā vatvā santajjetuṁ, ekaṁ saṇhapañhaṁ pucchissāmī"ti. So ekaṁ pucchāgāthaṁ abhisaṅkharitvā "sace asukassa nāma vadhaṁ rocemīti vakkhati, ye tuyhaṁ na ruccanti, te māretukāmosi, lokavadhāya uppanno kiṁ tuyhaṁ samaṇabhāvenāti niggahessāmi. Sace na kassaci vadhaṁ rocemīti vakkhati, atha naṁ tvaṁ rāgādīnampi vadhaṁ na icchasi, kasmā samaṇo hutvā āhiṇḍasīti niggaṇhissāmīti imaṁ ubhatokoṭikaṁ pañhaṁ puṭṭho samaṇo gotamo neva gilituṁ na uggilituṁ sakkhissatī"ti evaṁ cintetvā imaṁ pañhaṁ pucchi. Tassa bagavā ajjhāsayānurūpaṁ kathesi. So pañhabyākaraṇena ārādhitacitto pabbajjaṁ yāci. Satthā taṁ pabbājesi, so pabbajjākiccaṁ matthakaṁ pāpesi. Tena vuttaṁ "**pabbajitvā arahattaṁ patto**"ti.

Avabhūtāti adhobhūtā. Adhobhāvo sattānaṁ avaḍḍhi avamaṅgalanti āha "**avaḍḍhibhūtā avamaṅgalabhūtāyevā**"ti. **Parabhūtā**ti[1] paribhavappattā. **Vijjamānānan**ti pāḷiyaṁ anādare sāmivacananti tadattaṁ dassento "**vijjamānesū**"ti āha. Pakaṭṭhaṁ, pavaḍḍhaṁ vā ñāṇanti **paññāṇan**ti bagavato ñāṇaṁ visesetvā vuttaṁ.

---

1. Paribhūtāti (Ka)

474. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Vositavosānā**ti katakaraṇīyatāya sabbaso parisositaniṭṭhā. **Pāramīsaṅkhātan**ti paramukkaṁsabhāvato pāramīti saṅkhātaṁ. Tenāha **"sabbadhammānaṁ pārabhūtan"**ti, **brahmacariyassā**ti sāsanabrahmacariyassa ādibhūtā. Tenāha **"uppādakā janakā"**ti. "Idamevaṁ bhavissati idamevan"ti takkanaṁ takko, so etassa atthīti **takkī.** Yasmā so taṁ taṁ vatthuṁ tathā tathā takkitvā gaṇhāti, tasmā vuttaṁ **"takkagāhī"**ti. Vīmaṁsanasīlo **vīmaṁsī** paccakkhabhūtamatthaṁ vīmaṁsanabhūtāya paññāya kevalaṁ vīmaṁsanato. Tenāha **"paññācāraṁ carāpetvā evaṁvādī"**ti. Yathāvuttatakkīvīmaṁsībhāvena takkapariyāhataṁ vīmaṁsānucaritaṁ sayaṁpaṭibhānaṁ evametanti vatvā.

485. **Aṭṭhatapadhānavatan**ti aññattha kismiñci puggale aṭṭhitapadhānavataṁ anaññasādhāraṇaṁ bhoto gotamassa padhānaṁ ahosi. **Sappurisapadhānavataṁ ahosi** sappurisapadhānavatādhigatānaṁ etādisānaṁ arahataṁ acchariyapuggalānaṁyeva āveṇikapadhānavataṁ ahosi. **Ajānantova pakāsetī**ti ayaṁ pucchitamatthaṁ sayaṁ paccakkhato ajānanto eva kevalaṁ saddaṁ uppādetvāva pakāsetīti saññāya āha. **Ajānanabhāve sante**ti ime adhidevāti paccakkhato jānane asati. **Paṇḍitena manussenā**ti lokavohārakusalena manussena, tvaṁ pana lokavohārepi akusalo. Vacanatthañhi ajānanto yaṁ kiñci vadati. **Uccena sammatan**ti uccaṁ supākaṭaṁ sabbaso taruṇadārakehipi sammataṁ. Ñātametaṁ yadidaṁ atthi devāti. Tenāha **"susudārakāpī"**ti-ādi. **Devā**ti upapattidevā. **Adhidevā nāma** sammutidevehi adhikadevāti katvā, tadaññe ca manusse adhikabhāve kimeva vattabbaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya
Saṅgāravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca brāhmaṇavaggavaṇṇanā.

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā samattā.

Majjhimanikāya

Uparipaṇṇāsaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṁ icchanti, issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṁ taṁtaṁatthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotenti vāti **devā vuccanti rājāno.** Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṁ rañjayantā sayaṁ yathāvuttehi visesehi rājanti dibbanti sobhantīti ca **"rājāno"**ti vuccanti. **Tatthā**ti tasmiṁ nigamadese. **Sā**ti pokkharaṇī. **Tan**ti taṁ "devadahan"ti laddhanāmaṁ pokkharaṇiṁ upādāya tassa adūrabhavattāti keci. **Sabbaṁ** sukhādibhedaṁ vedayitaṁ. **Pubbe**ti purimajātiyaṁ. **Katakammapaccayā**ti katassa kammassa paccayabhāvato jātaṁ kammaṁ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha **"iminā"**ti-ādi. **Aniyametvā vuttan**ti "santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā evaṁvādino"ti evaṁ ime nāmāti avisesetvā vuttamatthaṁ. **Niyametvā**ti "evaṁvādino bhikkhave nigaṇṭhā"ti evaṁ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṁ. Kalīti hi anattho vuccati, kalīti sasati vippharatīti **kalisāsanaṁ,** parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana yuttavāditā **kalisāsanaṁ.** Taṁ **āropetukāmo**

vibhāvetukāmo. **Ye** kammaṁ kataṁ akataṁ vāti **na jānanti, te kathaṁ** taṁ edisanti **jānissanti.** Ye ca kammaṁ pabhedato na jānanti, te kathaṁ tassa vipākaṁ jānissanti, vipākapariyositabhāvaṁ jānissanti, ye ca pāpassa kammassa paṭipakkhameva na jānanti, te kathaṁ tassa pahānaṁ kusalakammassa ca sampādanavidhiṁ jānissantīti imamatthaṁ dassento **"uttaripucchāyapi eseva nayo"**ti āha.

2. Kiñcāpi **cūḷadukkhakkhandhepi**[1] **"evaṁ sante"**ti iminā tesaṁ nigaṇṭhānaṁ ajānanabhāvo eva ujukaṁ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṁ[2] vuttaṁ "evaṁ santeti tumhākaṁ evaṁ ajānanabhāve satī"ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṁ idha **"mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho"**ti vuttaṁ. **Ettakassa ṭhānassā**ti yathāvuttassa pañcaparimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṁ visarañjanaṁ idha gāḷhāpalepanaṁ, na sāṭakassa viya littatāti āha **"bahalūpa -pa- littena viyā"**ti. **Vuttameva,** na puna vattabbaṁ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṁ nigaṇṭhānaṁ tādisassa tesaṁ abhāvato **"jānanakālo siyā"**ti parikappavasena vadati. Tena evaṁ jānituṁ tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṁ saccaṁ siyā. Yasmā tesaṁ dassanaṁ asaccaṁ, tasmā te na jāniṁsūti dasseti. **Catūsu kālesū**ti vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāra-odahanakāloti imesu catūsu kālesu. **Suddhante**ti suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjīraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. **Ekāya upamāyā**ti "sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākaṭakālo viyā"ti imāya ekāya upamāya. **Tayo atthā**ti pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṁ akarimhā vā no vā, evarūpaṁ vā pāpakammaṁ akarimhāti ime tayo attho. **Catūhi upamāhī**ti vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. **Eko attho**ti "ettakaṁ dukkhaṁ

---

1. Ma 1. 130 piṭṭhe.
2. Ma-Ṭṭha 1. 368 piṭṭhe.

nijjiṇṇan"ti-ādinā vutto eko attho. So hi dukkhanijjīraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. **Ime pana** nigaṇṭhā. Āsaṅkāya **viddhosmīti saññaṁ uppādetvā. Paccāharitun**ti paccāvattituṁ, pariharituntі attho.

5. **Atītavādaṁ saddahantānan**ti "atthi kho bho nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṁ katan"ti evaṁ atītaṁsaṁ ārabbha pavattaṁ mahānigaṇṭhassa vādaṁ saddahantānaṁ. **Bhūtattā**ti yathābhūtattā kiṁ aviparītameva atthaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko** yathā "venayiko"ti[1]. "Dhammo"ti ettha kāraṇaṁ adhippetanti āha **"sahetukaṁsakāraṇan"**ti. Paṭiharati paṭivattetīti paṭihāro, vādo eva paṭihāro **vādapaṭihāro,** taṁ, uttaranti attho. Tenāha **"paccāgamanakavādan"**ti, codanaṁ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. **Tesan**ti idaṁ āvuttivasena gahetabbaṁ "tesaṁ saddhāchedakavādaṁ nāma tesaṁ dassetī"ti.

6. **Avijjā aññāṇā sammohā**ti pariyāyavacanametaṁ. **Avijjā**ti vā avijjāya karaṇabhūtāya. **Aññāṇenā**ti ajānanena. **Sammohenā**ti sammuyhanena mahāmuḷhatāya. Sāmaṁyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṁ vediyamānaṁ "yaṁkiñcāyaṁ -pa- pubbekatahetū"ti **viparītato saddahatha.** Pubbekatahetuvādasaññitaṁ **vipallāsaggāhaṁ gaṇhatha.**

7. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto, tattha veditabbaṁ phalaṁ **diṭṭhadhammavedanīyaṁ.** Tenāha **"imasmiṁyeva attabhāve vipākadāyakan"**ti. **Payogenā**ti kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. **Padhānenā**ti padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetuṁ na sakkā, pageva dūreti dassetuṁ **"dutiye vā tatiye vā attabhāve"**ti vuttaṁ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti **sukhavedanīyaṁ.** Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha **"iṭṭhārammaṇavipākadāyakan"**ti.

---

1. Ma 1. 191; Aṁ 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

viparītanti aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṁ. **Nipphanne**ti saddhiṁ aññena kammena nibbatte. **Samparāyavedanīyassā**ti upapajjavedanīyassa aparāpariyavedanīyassa. **Evaṁ santepī**ti kāmaṁ paripakkavedanīyanti diṭṭhadhammavedanīyameva vuccati, tathāpi atthettha abhisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedanīyassāti dassetuṁ **"ayametthā"**ti-ādi vuttaṁ. Yasmiṁ divase kataṁ, tato **sattadivasambhantare.**

Tatrāti tasmiṁ paripakkavedanīyakammassa sattadivasabbhantare vipākadāne. **Ekavāraṁ kasitvā nisīdi** chātajjhatto hutvā. **Āgacchantī āha** "ussūre bhattaṁ aharīyitthā"ti domanassaṁ anuppādetvā yathā katapuññaṁ anumodati. **Vijjotamānaṁ disvā** "kiṁ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṁ, udāhu suvaṇṇamevā"ti vīmaṁsanto **yaṭṭhiyā paharitvā.**

Vāḷayakkhasañcaraṇattā rājagahūpacārassa **nagare sahassabhaṇḍikaṁ cāresuṁ.** Uppannarāgo **cūḷāya ḍaṁsi. Rañño ācikkhitvā**ti taṁ pavattiṁ rañño ācikkhitvā. **Mallikāya vatthu** dhammapadavatthumhi[1] āgatena nayena kathetabbaṁ.

Maraṇasantikepi kataṁ, pageva tato puretaraṁ atītattabhāvesu ca kataṁ. **Idha nibbattitavipākoti vutto** avassaṁbhāvibhāvato. **Samparāyavedanīyameva** bhavantare vipākadāyakabhāvato. **Idha nibbattitaguṇotveva vutto,** na idha nibbattitavipākoti vimuttibhāvato. **Paripakkavedanīyanti veditabbaṁ** heṭṭhā vuttaparipakkavedanīya-lakkhaṇānativattanato. **Sabbalahuṁ phaladāyikā**ti etena phaluppādanasamatthatāyogena kammassa paripakkavedanīyatāti dasseti.

Catuppañcakkhandhaphalatāya **saññābhavūpagaṁ** kammaṁ **bahuvedanīyan**ti vuttaṁ. Ekakhandhaphalattā **asaññābhavūpagaṁ** kammaṁ **appavedanīyaṁ.** Keci pana "arūpāvacarakammaṁ bahukālaṁ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṁ, itaraṁ appavedanīyaṁ. Rūpārūpāvacarakammaṁ vā bahuvedanīyaṁ, parittakammaṁ appavedanīyan"ti vadanti. **Savipākaṁ kamman**ti paccayantarasamavāye vipākuppādanasamatthaṁ, na āraddhavipākameva. **Avipākaṁ kamman**ti paccayavekallena vipaccituṁ asamatthaṁ ahosikammādibhedaṁ.

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 75 piṭṭhe.

8. **Diṭṭhadhammavedanīyādīnan**ti diṭṭhadhammavedanīyādīnaṁ dasannaṁ kammānaṁ upakkamena kammānaṁ aññathābhāvassa anāpādanīyattā yathāsabhāveneva kammāni tiṭṭhanti. Tattha nigaṇṭhānaṁ upakkamo nippayojanoti āha **"aphalo"**ti. Nigaṇṭhānaṁ padahanassa micchāvāyāmassa nipphalabhāvappavedano **padhānacchedakavādo. Parehi** vuttakāraṇehīti[1] yehi kāraṇehi nigaṇṭhānaṁ vādesu dosaṁ dassenti, tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṁ dassetuṁ sakkā. Tenāha **"sakāraṇā hutvā"**ti. **Nigaṇṭhānaṁ vādā ca anuvādā cā**ti nigaṇṭhehi vuccamānā sakasakasamayappavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesaṁ anuvādā ca. **Viññūhi garahitabbaṁ kāraṇaṁ āgacchantī**ti "ayamettha doso"ti tattha tattha viññūhi paṇḍitehi garahārahaṁ kāraṇaṁ upagacchanti, pāpuṇantīti attho. **Tassattho**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepattho "vuttanayena parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṁ vādā anuppattā, tato eva taṁ vādaṁ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhanena milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī"ti.

9. **Saṅgatibhāvahetū**ti[2] tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasaṅganimittaṁ. Sā pana saṅgati niyatilakkhaṇāti āha **"niyatibhāvakāraṇā"**ti. Acchejjasuttāvuta-abhejjamaṇi viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. **Chaḷabhijātihetū**ti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imāsu abhijātīsu jātinimittaṁ. **Pāpasaṅgatikā**ti nihīnasaṅgatikā.

10. **Anaddhabhūtan**ti ettha adhi-saddena samānattho **addha**-saddoti āha **"anaddhabhūtanti anadhibhūtan"**ti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena abhibhuyyati, na tathā ayanti āha **"dukkhena anadhibhūto nāma anussattabhāvo vuccatī"**ti. "Acelako hotī"ti-ādinā[3] vuttāya **nānappakārāya dukkarakārikāya** kilamathena. Yadi

1. Vuttakāraṇena (Aṭṭhakathāyaṁ.)
2. Visuddhi-Ṭī 2. 218; Anuṭī 2. 64, 65 piṭṭhesupi passitabbaṁ.
3. Dī 1. 157 piṭṭhe.

evaṁ kathaṁ dhutaṅgadharāti āha **"ye panā"**ti-ādi. **Niyyānikasāsanasmiṁ hi vīriyan**ti vivaṭṭasannissitaṁ katvā pavattiyamānaṁ vīriyaṁ sarīraṁ khedantampi **sammāvāyāmo nāma hoti** ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgatamahārakkhitatthero. **Tisso sampattiyo** manussadevanibbānasampattiyo, sīlasamādhipaññāsampattiyo vā. **Khuraggeyevā**ti khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. **Ayan**ti "issarakule nibbatto"ti-ādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakaṁ pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇantīti āha **"yo dāsikucchiyan"**ti-ādi. **Rajatamuddikan**ti rajatamayaṁ aṅgulimuddikaṁ. **Gorakapiyaṅkumattenapī**ti kapitthachallikaṅgupupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukhaṁ dhammasukhanti[1] āha **"saṁghato vā -pa- paccayasukhan"**ti. **Amucchito**ti anajjhāpanno. Idāni taṁ anajjhāpannataṁ tassa ca phalaṁ dassetuṁ **"dhammikaṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Imassā**ti samudayassa. So hi pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtattā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha **"paccuppannānan"**ti-ādi. **Saṅkhāran**ti yathāraddhāya sātisayaṁ karaṇato saṅkhāranti laddhanāmaṁ balavavīriyaṁ ussoḷhiṁ. **Padahato**ti payuñjantassa pavattentassa. **Maggena virāgo hotī**ti ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha **"idaṁ vuttaṁ hotī"**ti. **Iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā** akasireneva sīghataraṁ maggapajānatāya bodhitattā. **Majjhattatākāro**ti vīriyūpekkhamāha. **Saṅkhāraṁ tattha padahatī**ti padhānasaṅkhāraṁ tattha dukkhanidānassa virajjananimittaṁ virajjanatthaṁ padahati. Kathaṁ? **Maggappadhānena** catukiccappadhāne ariyamagge vāyāmena **padahati** vāyamati. **Ajjhūpekkhato**ti vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjhupekkhato. Tenāha **"upekkhaṁ bhāventassā"**ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā evāti āha **"maggabhāvanāya bhāvetī"**ti.

Ettha ca evaṁ pāḷiyā padayojanā veditabbā "so evaṁ pajānāti, kathaṁ? Saṅkhāraṁ me padahato saṅkhārapadahanā imassa dukkhanidānassavirāgo

---

1. Dhammikaṁ sukhaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

hoti, ajjhupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hotī"ti. Paṭipajjamānassa cāyaṁ pubbabhāgavīmaṁsassāti gahetabbaṁ. Tattha **saṅkhārappadhānā**ti sammasanapadena sukheneva khippataraṁ bhāvanā-ussukkāpanavīriyaṁ dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā. **Ajjhupekkhato**ti ettha kassaci nātidaḷhaṁ katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa virāgo hoti, vipassanamanuyuñjatīti dassitaṁ. Ubhayatthāpi catutthīyeva[1] paṭipadā vibhāvitāti daṭṭhabbaṁ. Idāni "yassa hi khvāssa -pa- upekkhaṁ tattha bhāvetī"ti vārehi tāsaṁyeva paṭipadānaṁ vasena tesaṁ puggalānaṁ paṭipatti dassitā. Vaṭṭadukkhanidānassa parijiṇṇaṁ imehi vārehi dukkhakkhayo vibhāvito.

11. **Baddhacitto**ti sambaddhacitto. **Bahalacchando**ti bahalataṇhāchando. **Aticaritvā**ti atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā **naṭā, naccakā,** itare. **Somanassaṁ uppajjati** "īdisaṁ nāma itthiṁ pariccajin"ti. **Chijjā**ti dvidhā hotu. **Bhijjā**ti bhijjatu. "Chijja vā bhijjavā"ti padadvayenapi vināsameva vadati. **Ñatvā**ti pubbabhāgañāṇena jānitvā. **Tadubhayan**ti saṅkhārapadahana-upekkhābhāvanaṁ.

12. **Pesentassā**ti vāyamantassa. **Taṁ sandhāyā**ti dukkhāya paṭipadāya niyyānataṁ sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomutta**vaṅkaṁ** candalekhā **kuṭilaṁ** naṅgalakoṭi **jimhaṁ** cittaṁ. **Alātā viya vīriyaṁ** ātāpanaparitāpanato. **Kañcikatelaṁ viya saddhā** sinehanato. **Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo** nibbānārammaṇe cittassa nāmanato. **Lokuttaramaggena** cittassa **ujukaraṇaṁ** bhāvanābhisamayato daṭṭhabbaṁ. Antadvayavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā **kilesagaṇavijjhanaṁ**[2] pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesaṁ dvinnaṁ bhikkhūnaṁ **imāsu dvīsu** yathāvuttāsu khippābhiññāsu **kathitāsu itarāpi kathitāva honti** lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. **Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva** "na heva anaddhabhūtaṁ attānan"ti-ādinā pubbabhāgapaṭipadāya kathitattā. "Āgamanīyapaṭipadā pana na

---

1. Tetthiṁsayeva (Ka)
2. Kilesagahanavisajjanaṁ (Ka)

kathitā”ti idaṁ savisesaṁ ajjhupekkhassa akathitataṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Nikkhamanadesanan**ti nikkhamanupāyaṁ desanaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Eke**ti ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādi-atthoti taṁ dassento **“ekacce”**ti āha. Yaṁ pana pāḷiyaṁ “santī”ti vuttaṁ. Tena tesaṁ diṭṭhigatikānaṁ vijjamānatāya avicchinnatā, tato ca nesaṁ micchāgahaṇato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha **“paribbajupagatabhāvenā”**ti-ādi. Sassatādivasena aparantaṁ kappentīti aparantakappino, te eva **aparantakappikā.** Yasmā tehi aparantaṁ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṁ **“aparantaṁ kappetvā vikappetvā gaṇhantī”**ti. Taṇhupādānavasena kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṁ. **Vuttampi cetaṁ** mahāniddese[1]. **Uddānato** saṅkhepato. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena, diṭṭhiyā vā upanissayabhūtāya sahajātāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha **apara**-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā **anta**-saddo bhāgavācakoti āha **“anāgataṁ kandhakoṭṭhāsan”**ti. **Kappetvā**ti ca tasmiṁ aparante taṇhāya nābhinivesānaṁ samattanaṁ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṁ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā paranto.

---

1. Khu 7. 74 piṭṭhe.

Visayabhāvato eva hi so tassā āgamanaṭṭhānaṁ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṁ **"āgamma paṭiccā"**ti. **Adhivacanapadānī**ti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamattameva adhikāraṁ katvā pavattiyā adhivacanaṁ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve[1], vuccatīti vacanaṁ, upari vacanaṁ **adhivacanaṁ,** upādānabhūtarūpādīnaṁ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattaṁ hetaṁ vuccati, yadidaṁ "attā, loko"ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya[2] vā **adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti.** Adhikaṁ hi sabhāvadhammesu sassatādiṁ pakati-ādiṁ drabyādiṁ jīvādiṁ kāyādiñca abhūtamatthaṁ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. **Abhivadantī**ti "idameva saccaṁ moghamaññan"ti abhinivisitvā vadanti, "ayaṁ dhammo, nāyaṁ dhammo"ti-ādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṁ vattamānakālavacanaṁ.

Saññā etassa atthīti saññīti āha **"saññāsamaṅgī"**ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogo**ti arogasaddassa niccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṁ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha **"arogoti nicco"**ti. **Iminā**ti "saññī attā arogo paraṁ maraṇā"ti iminā vacanena. **Soḷasa saññīvādā**ti rūpīcatukkaṁ, arūpīcatukkaṁ, antavācatukkaṁ, ekantasukhīcatukkanti imesaṁ catunnaṁ catukkānaṁ vasena soḷasa saññīvādā kathitā, imesuyeva purimānaṁ dvinnaṁ catukkānaṁ vasena aṭṭha saññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā veditabbā. **Satta ucchedavādā**ti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhāruppattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādoti vuttaṁ **"satoti vijjamānassā"**ti. Yāvāyaṁ attā na ucchijjati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti āha **"upacchedan"**ti. Visesena nāso **vināso,** abhāvo, so pana maṁsacakkhupaññācakkhudassanapathātikkamovāti āha **"adassanan"**ti.

---

1. Uparibhāge (Saṁ-Ṭī 2. 228; Aṁ-Ṭī 3. 319 piṭṭhesu; Dī-Ṭī 1. 141 piṭṭhepi passitabbaṁ.)
2. Adhivuttitāya (Aṁ-Ṭī 3. 320 piṭṭhe.)

Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho. **Bhavavigaman**ti sabhāvāpagamanaṁ. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbānappattipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammo**ti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha **"diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī"**ti. Teneva ca **"tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetaṁ adhivacanan"**ti vuttaṁ. **Saññīti ādivasena tīhākārehi santan**ti saññī asaññī nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānaṁ, sadā upalabbhamānaṁ sassatanti attho. **Saññī attā**ti-ādīni tīṇi dassanāni. **Santa-atthavasena ekan**ti sassatassa attano vasena ekaṁ dassanaṁ. **Itarāni dve**ti ucchedavādadiṭṭhadhammanibbānavādasaññitāni dve dassanāni. **Tīṇi hutvā pañca hontī**ti idaṁ "santa-atthavasena ekan"ti saṅgahavasena vuttassa saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṁ na uddhaṭaṁ.

22. **Rūpiṁvā**ti ettha[1] yadi rūpaṁ assa atthīti rūpīti ayamattho adhippeto, evaṁ sati rūpavinimuttena attanā bhavitabbaṁ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha saññā attā. Tathā hi vuttaṁ **sumaṅgalavilāsiniyaṁ**[2] "tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti[3] vuttan"ti. Evaṁ sante "kasiṇarūpaṁ attāti gaṇhātī"ti idaṁ kathanti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ "rūpaṁ assa atthīti rūpī"ti, atha kho "ruppanasīlo rūpī"ti. Ruppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vattuṁ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṁ imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjatīti? No na yujjati kāyabhedato uddhaṁ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṁ **"arogo paraṁ maraṇā"**ti. Atha vā "rūpaṁ assa atthīti rūpī"ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena sāminiddesadassanato yathā "silāputtakassa

1. Dī-Ṭī 1. 170 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Dī-Ṭṭha 1. 109 piṭṭhe.
3. Kappetvāti (Ka)

sarīran"ti. Ruppanaṁ vā ruppanasabhāvo rūpaṁ, taṁ etassa atthīti **rūpī,** attā "rūpino dhammā"ti-ādīsu[1] viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano "rūpaṁ attā"ti vacanaṁ ñāyāgatamevāti **"kasiṇarūpaṁ attāti gaṇhātī"**ti vuttaṁ. **Arūpin**ti etthāpi vuttanayānusārena yathārahaṁ attho vattabbo. Santasukhumaṁ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṁ natthīti lābhī "kasiṇarūpaṁ attā"ti gaṇhātīti lābhitakkino ṭhapetvā sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā[2] takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācipi gaṇheyyāti vuttaṁ **"ubhopi rūpāni gaṇhātiyevā"**ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṁ na kataṁ[3], tasmā sāsaṅkavacanaṁ.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanatthibhāva-ākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittaṁ. Ṭhapetvā saññākkhandhan**ti idaṁ saññāya attaniyataṁ hadaye katvā vuttaṁ. "Rūpiṁ vā"ti ettha vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandhaṁ bahiddhā akatvā **"arūpadhamme"** icceva vattabbaṁ siyā. **Missakaggāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṁ nimittāni ekajjhaṁ katvā "eko attā"ti, tattha pavattasaññañcassa "saññā"ti gahaṇavasena. Ayaṁ hi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya taṁnimittaṁ rūpabhāvena arūpabhāvena ca gahetvā upatiṭṭhati, tasmā "rūpī arūpī cā"ti abhinivesaṁ janeti ajjhattavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā "rūpī ca arūpī ca attā hotī"ti. **Takkagāhenevā**ti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya ca accantasukhumabhāvapattiyā sakiccasādhanāsamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādānaṁ saṁghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṁ pavattatakkagāhena. Lābhivasenapi vā antānantikacatutthavāde[4] vakkhamānanayena aññamaññapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṁ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā icchitā, idha kālavatthubhedavasenāti ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṁ saha anupaṭṭhānato, catutthavādassa pana

1. Abhi 1. 5 piṭṭhe.
2. Nirāsaṅkattā (Ka)
3. Na pākaṭaṁ (?)
4. Attānaṁ tatiyacatutthavāde (Ka)

vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṁ samūhato "eko attā"ti takkavasenāti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṁ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhipi samāpannakavasena labbhati, tathāpi samāpattiyaṁ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato **"paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā"**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṁ kataṁ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti **"dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārenā"**ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññitaṁ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññitaṁ dassetuṁ **"tatiyadiṭṭhi suppamattena vā sarāvamattena vā"**ti-ādi vuttaṁ. "Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā"ti-ādidassanavasena[1] paritto saññīti **parittasaññī.** Kapilakaṇādādayo[2] viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññīti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti "rūpiṁ vā"ti-ādinā yathāvutta-attavādaṁ. **Ekesan**ti ekaccānaṁ. **Upātivattatan**ti atikkamantānaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. Viññāṇakasiṇameke abhivadantīti yojanā. Tenāha "saññaṁ -pa- abhivadantī"ti. Tattha "saññaṁ ṭhapetvā sesāni tīṇī"ti idaṁ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā **apare aṭṭhakanti vadan**ti. **Tadubhayan**ti taṁ saññā-aṭṭhakanti vuttaṁ ubhayaṁ. **Parato āvi bhavissatī**ti "catasso rūpasaññī"ti-ādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi "koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā hontī"ti[3]. **Etthā**ti "etaṁ vā panā"ti etasmiṁ vākye. **Samatikkamituṁ sakkonti** tattha ādīnavadassanena taduddhaṁ ānisaṁsadassanena ca brūhitasaddhādiguṇattā, vipariyāyena asakkuṇanaṁ veditabbaṁ. **Ye sakkonti, teva gahitā** tesaṁyeva vasena vakkhamānassa visesassa vattuṁ sakkuṇeyyattā. Sakkontānañca nesaṁ upātivattanaṁ attano ñāṇabalānurūpanti imamatthaṁ upamāya dassetuṁ **"tesaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **appamāṇan**ti

---

1. Udāna-Ṭṭha 308; Dī-Ṭī 1. 172 piṭṭhesupi. 2. Anuṭī 2. 65 piṭṭhe passitabbaṁ.
3. Ma-Ṭṭha 4. 12 piṭṭhe.

appamāṇārammaṇo, appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇaṁ vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjaṁ patvā tiṭṭhati, ayaṁ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti. **Viññāṇakasiṇameke**ti viññāṇañcāyatanaṁ eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha **"viññāṇañcāyatanaṁ tāva dassetun"**ti. Tassa pana ārammaṇabhūtaṁ kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Taṁ hi kasiṇaṁ manasikāravasena "viññāṇakasiṇan"ti, viññāṇañca taṁ ārammaṇaṭṭhena āyatanañcāti "viññāṇañcāyatanan"ti ca vuccati. **Ākiñcaññāyatanameke**ti etthāpi eseva nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha **"taṁ idan"**ti. **Diṭṭhigatan**ti yathā vuttaṁ "saññī attā"ti, evaṁ vuttaṁ diṭṭhiṁ. Diṭṭhiyeva hi **diṭṭhigataṁ** "muttagataṁ[1], saṅkhāragatan"ti-ādīsu[2] viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṁ **diṭṭhigataṁ,** diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigataṁ.** Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. **Diṭṭhipaccayo** diṭṭhikāraṇaṁ, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha **avijjāpi** hi **diṭṭhiṭṭhānaṁ** upanissayādibhāvato. Yathāha "assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṁ adassāvī ariyadhammassa akovido"ti-ādi[3]. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathāha "tadapi phassapaccayā"ti[4]. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathāha "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti[5]. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathāha "takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṁ musāti dvayadhammamāhū"ti[6]. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṁ.** Yathāha "tassevaṁ manasikaroto channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī"ti[7]. **Diṭṭhārammaṇan**ti diṭṭhi-ārammaṇabhūtaṁ upādānakkhandhapañcakaṁ. Tenāha "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādi[8]. Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā

1. Ma 2. 87; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.
2. Khu 7. 96 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 208 piṭṭhe.
4. Dī 1. 38 piṭṭhe.
5. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu.
6. Khu 1. 416; Khu 7. 228 piṭṭhesu.
7. Ma 1. 10 piṭṭhe.
8. Khu 9. 137 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

idameva dasseti **"iminā paccayena idaṁ nāma dassanaṁ gahitan"**ti. **Iminā paccayenā**ti vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbaṁ.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. **Rūpasaññānan**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, **evaṁ**-saddo pakārattho, **"yadi rūpasaññānan"**ti-ādinā pakārena vuttasaññānanti attho. **Nirupakkilesā** nīvaraṇādi-upakkilesavimuttito. **Uttamā** paṇītabhāvappattito, tato eva **seṭṭhā,** seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato **anuttariyā. Akkhāyatī**ti upaṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanasaññāya visuṁ vuccamānattā, catutthāruppasaññāya ca imasmiṁ saññīvāde anotaraṇato **"yadi āruppasaññānanti iminā ākāsānañcāyatanaviññāṇañcāyatanasaññā"** icceva vuttaṁ. **Itarehi pana dvīhī**ti "yadi ekattasaññānaṁ, yadi nānattasaññānan"ti imehi dvīhi padehi. **Samāpannakavāro ca** tathā idha kathitoti adhippāyo. **Koṭṭhāsato aṭṭha saññā** catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṁ ṭhapetvā **atthato pana satta saññā honti** aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha **"samāpannaka -pa-saṅgahitoyevā"**ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṁ, saññāsaṅgahaṁ gataṁ vā. Tassa pana adiṭṭhigatassapi upalabbhamānattā **"saddhiṁ diṭṭhigatenā"**ti vuttaṁ. **Paccayehi samāgantvā katan**ti saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṁ, paṭiccasamuppannanti attho. **Saṅkhatattā oḷārikaṁ** uppādavayaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati vayo paññāyati, ṭhitassa aññatthattaṁ paññāyati, taṁ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvato passantassa pākaṭabhūtavikāraṁ oḷārikaṁ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesaṁ tathā ananupassitabbato, tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi "asesavirāganirodhā"ti[1] vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena **"atthi kho pana saṅkhārānaṁ nirodho"**ti nibbānamevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭaṁ "nirujjhanti etthā"ti katvā. **Nirodhasaṅkhātaṁ nibbānaṁ nāma atthī**ti ettha "atthi bhikkhave

---

1. Khu 1. 79; Vi 3. 1 piṭṭhesu.

ajātaṁ abhūtaṁ asaṅkhatan"ti suttapadaṁ[1] ānetvā vattabbaṁ. **Nibbānadassī**ti sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarābhisamayatthasiddhiyā **taṁ saṅkhataṁ atikkanto.**

23. **Aṭṭhasu asaññīvādesū**ti idaṁ brahmajāle[2] āgatanayena vuttameva hi sandhāya heṭṭhā "saññīti iminā aṭṭha asaññīvādā kathitā"ti vuttaṁ. Idha pana cattāro vādā eva uddhaṭā. Tenāha **"asaññī"**ti-ādi. Esa nayo parato **"aṭṭhasu nevasaññīnāsaññīvādesū"**ti etthāpi. Saññāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato **"ābādhanaṭṭhena saññā rogo"**ti vuttaṁ. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkapabhijjanato ca **saññāgaṇḍo,** svāyamattho dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha **"sadosaṭṭhena gaṇḍo"**ti. Pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato ca saññā sallaṁ, svāyamattho attabhāvaṁ anupavisitvā avaṭṭhānenāti āha **"anupaviṭṭhaṭṭhena sallan"**ti. Paṭisandhiggahaṇe viññāṇaṁ kutoci āgataṁ viya hotīti vuttaṁ **"paṭisandhivasena āgatin"**ti. **Gatin**ti pavattiṁ. Sā pana tāsu tāsu gatīsu vutti hotīti vuttaṁ **"cutivasena[3] gatin"**ti, vaḍḍhanavasena ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha **"aparāparan"**ti. Aparāparaṁ hi pabandhavasena pavattamānaṁ viññāṇaṁ nandūpasecanaṁ, itaraṁ khandhattayaṁ vā nissāya abhivuddhiṁ patiṭṭhaṁ mahantañca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā gatiṁ, nikkhepavasena cutiṁ, tato aparāparañca rūpapavattanavasena upapattiṁ, indriyaparipākavasena vuḍḍhiṁ, tassa tassa kammassa katūpacitabhāvena viruḷhiṁ, tassa kammassa phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṁ.

Kāmañcāti-ādinā "aññatra rūpā"ti-ādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā ayañca nayo codanāya avisiṭṭhavisayatāya siyā, visiṭṭhavisayā panāyaṁ codanāti dassetuṁ **"ayaṁ pana pañho"**ti-ādi vuttaṁ. **Ettake khandhe**ti yathāvutte rūpavedanādike cattāro khandhe. **Aññatra rūpā**ti iminā yattha katthaci rūpena vinā viññāṇassa pavatti natthīti dīpītaṁ hoti. Bhavavisesacodanāya

---

1. Khu 1. 178 piṭṭhe Udāne. 2. Dī 1. 28 piṭṭhe. 3. Gativasena (Ka)

sabhāvato eva viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthīti dīpitaṁ hotīti āha **"arūpabhavepi rūpaṁ, asaññābhave ca viññāṇaṁ atthī"**ti. **Nirodhasamāpannassā**ti saññāvedayitanirodhaṁ samāpannassapi viññāṇaṁ atthi. **Byañjanacchāyāya ce atthaṁ paṭibāhasī**ti yadi saddatthameva gahetvā adhippāyaṁ na gaṇhasi neyyatthaṁ suttanti. Ettha ca asaññabhave nibbattasattavasena paṭhamavādo, saññaṁ attato samanupassatīti ettha vuttanayena saññaṁyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato asaññīti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Nevasaññīnāsaññīvādepi asaññabhave nibbattassa sattassa cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṁ kātuṁ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena sañjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti evamettha etesaṁ vādānaṁ sabbhāvo veditabbo. Sesaṁ vuttanayemeva.

24. Yattha na saññā, tattha ñāṇassa sambhavo eva natthīti āha **"asaññā sammoho"**ti, asaññabhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti niyyāniyāti bahulaṁ vacanato kattusādhano niyyāniyasaddo, evaṁ idha viññātabbasaddoti āha **"vijānātīti viññātabban"**ti, vijānanaṁ viññāṇanti attho. Tena[1] **diṭṭhasutamutaviññātabbamattenā**ti diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha **"pañcadvārikasaññāpavattimattenā"**ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaññāpavattisamena bhāvanābhinīhārenāti attho. **Oḷārikasaṅkhārappavattimattenā**ti oḷārikānaṁ saṅkhārānaṁ pavattiyā. **Oḷārikasaṅkhārā**ti cettha ākiñcaññāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. **Upasampadan**ti ye saññāya, asaññibhāve ca dosaṁ disvā nevasaññānāsaññāyatanaṁ vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanaṁ paṭilābhaṁ adhigamaṁ paññapenti, tesaṁ tassa byasanaṁ

1. Tenāha (Ka)

akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha **"vināso"**ti-ādi. **Vuṭṭhānan**ti ( )[1] sadisasamāpajjanapubbakaṁ parivuṭṭhānaṁ. Samāpatti eva tesaṁ natthi anadhigatattā. **Oḷārikasaṅkhārappavattiyā** antamaso ākiñcaññāyatanasaṅkhārappavattiyāpi **pattabbanti na akkhāyati** tepi samatikkamitvā pattabbato. **Saṅkhārānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ. **Avasesā**ti ito paraṁ sukhumabhāvo nāma natthīti sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha **"bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṁ pattā saṅkhārā"**ti. **Etan**ti nevasaññānāsaññāyatanaṁ **pattabbaṁ nāma hoti** tādisasaṅkhārappattiyaṁ tabbohārato. **Saṅkhataṁ** samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. "Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññapentī"ti[2] vakkhamānattā sabuddhiyaṁ[3] viparivattamāne ekajjhaṁ gahetvā "tatrā"ti bagavatā vuttanti āha **"tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumman"**ti. **Uddhaṁ saran**ti uddhaṁ gataṁ sarantāti taṁ dassento āha **"uddhaṁ vuccatī"**ti-ādi. **Sarantā**ti yattha patthenti na labhanti, taṁ jānantā. **Āsattin**ti āsīsanaṁ. **Peccā**ti paraloke. **Vāṇijūpamā viyā**ti bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. **Sakkāyassa bhayā**ti santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakaṁ, tato bhāyanena. **Mā khīyi** mā parikkhayaṁ agamāsi. **Mā osīdi** mā heṭṭhā bhassi. **Abbhan**ti[4] ākāsaṁ **mā undrīyi** mā bhijjitvā pati. Gaddulena baddho **gaddulabaddho. Daḷhathambho viya khīlo viya ca** sakkāyo dummocanīyato. **Sā viya diṭṭhigatiko** tassa anuparivattanato. **Daṇḍako viya diṭṭhi** chedanakaraṇāya[5] asamatthabhāvakaraṇato. **Rajju viya taṇhā** bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṁ **"diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā"**ti.

26. Bhagavā attano desanāvilāsena veneyyajjhāsayavasena (Catucattārīsa aparantakappikavādā tattha tattha antogadhāti)[6] uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṁ nigamento **"imāneva**

---

1. (Na) (?) 2. Ma 3. 21 piṭṭhe. 3. Taṁvuddhiyaṁ (Ka)
4. Ambhā (Aṭṭhakathāyaṁ.) 5. Bandhaniyakaraṇāya (Ka)
6. (Catucattārīsāya aparantakappikavāresu kattha antogadhādi) (Ka)

pañcāyatanānī"ti āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhitānaṁ kāraṇaṭṭhena āyatanatthoti vuttaṁ **"imāneva pañca kāraṇānī"**ti. Saññī-ādivasena tīṇi, ucchedavādoti **cattāri bhājitāni.** Itaraṁ pana **diṭṭhadhammanibbānaṁ kuhiṁ paviṭṭhaṁ?** Sarūpato abhājitattā yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva "diṭṭhadhammanibbānaṁ vā paneke abhivadantī"ti. Itaro ekattasaññīvāde nānattasaññīvāde antogadhanti dassento **"ekatta -pa-veditabban"**ti āha. Yathāsukhañcetaṁ vuttaṁ. Paṭhamo hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññīvāde antogadho, itare cattāro ekattasaññīvāde.

27. **Atītakoṭṭhāsasaṅkhātan**ti atītaṁ khandhakoṭṭhāsasaṅkhātaṁ pubbantaṁ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttañca kappanāvatthu natthi, antasaddo ca koṭṭhāsavācako[1]. Tena vuttaṁ **"atītakoṭṭhāsasaṅkhātaṁ pubbantaṁ kappetvā"**ti. "Kappetvā"ti ca tasmiṁ pubbante taṇhāyanābhinivisānaṁ samatthanaṁ pariniṭṭhāpanaṁ vadati. **Sesampī**ti "pubbantānudiṭṭhī"ti evamādikaṁ. **Pubbe vuttappakāran**ti "aparantānudiṭṭhino"ti-ādīsu vuttappakāraṁ. Ekekasmiñca **attā**ti āhito ahaṁmāno etthāti katvā, **loko**ti lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā taṁ taṁ gahaṇavisesaṁ upādāya paññāpanaṁ hotīti āha **"rūpādīsu aññataraṁ attāti ca lokoti ca gahetvā"**ti. Sabbadābhāvena **sassato. Amaro nicco dhuvo**ti tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena **amaro,** uppādābhāvena sabbakālaṁ vattanato **nicco,** thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvo. Yathāhā**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ niddesapaṭisambhidāpāḷīhi vibhāveti. Ayañca attho "rūpaṁ attato samanupassati, vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī"ti[2] imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. "Rūpavantan"ti-ādikāya[2] pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe "attā"ti gahetvā tadaññaṁ "loko"ti paññapentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṁ khandhaṁ "attā"ti gahetvā tadaññe "loko"ti paññapentīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Eseva nayo**ti iminā yathā "rūpādīsu aññataraṁ

---

1. Bhāvavācako (Ka)
2. Khu 9. 137 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

attāti ca lokoti ca gahetvā sassato -pa- dhuvo"ti attho vutto, evaṁ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṁ maraṇā, nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṁ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṁ cattāro. Pubbenivāsañāṇalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṁ anussarati, majjhimapañño dasa saṁvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattārīsa saṁvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṁ, so evaṁ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṁ vīmaṁsānucaritaṁ sayaṁpaṭibhānaṁ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttaṁ "lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṁ cattāro sassatavādā"ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhittattāti daṭṭhabbaṁ.

Ettha ca "sassato attā ca loko cā"ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā—yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa[1] kātuṁ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṁ hite ca paṭipatti-atthaṁ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṁ vā so upadeso pavattīyati vikārābhāvato, evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṁsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnaṁ asambhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattaṁ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṁ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṁ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyuṁ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṁvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṁ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiñca dhammakappanāpi niratthakā siyā, atha anaññe, uppādavināsavantīhi

1. Visesakaraṇassa (Ka)

avatthāhi anaññassa attano tāsaṁ viya uppādavināsasambhavāpattito kuto niccatāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāti[1] bandhanavimokkhānaṁ asambhavo evāti na yujjati eva sassatavādo, na cettha koci vādī dhammānaṁ sassatabhāve parisuddhaṁ yuttiṁ vattuṁ samattho atthi, yuttirahitañca vacanaṁ na paṇḍitānaṁ cittamārādhetīti viññūhi chaḍḍito evāyaṁ sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuñāṇalābhī dibbena cakkhunā arahato cutiṁ disvā upapattiṁ apassanto, yo vā puthujjanānampi cutimattameva daṭṭhuṁ sakkoti, pubbayogābhāvena parikammākaraṇena vā upapātaṁ daṭṭhuṁ na sakkoti, so "tattha tattheva attā ucchijjatī"ti ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Alābhī "ko paralokaṁ jānāti, ettako jīvavisayo, yāva[2] indriyagocaro"ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā, "yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evaṁ sabbepi sattā appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbuḷakūpamā sattā"ti takkamattavasena vā ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. Tattha yaṁ heṭṭhā vuttaṁ "manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidha-arūpattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā"ti, tattha yuttaṁ tāva purimesu tīsu vādesu "kāyassa bhedā"ti vuttaṁ pañcavokārabhavapariyāpannaṁ attabhāvaṁ ārabbha pavattattā tesaṁ vādānaṁ, na yuttaṁ catuvokārabhavapariyāpannaṁ attabhāvaṁ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu "kāyassa bhedā"ti vuttaṁ. Na hi arūpīnaṁ kāyo atthīti? Saccametaṁ, rūpabhave pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhavepi kāyavohāramāropetvā āha "kāyassa bhedā"ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tatheva bagavā dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha "kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṁ dutiyavādādīnaṁ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā

1. Niccabhāvāpattīti (Ka)
2. Ettako eva visayo, yoyaṁ (Ka) Visuddhi-Ṭī 2. 120 piṭṭhe passitabbaṁ.

tesaṁ vādānaṁ, na pana diṭṭhigatikapaccakkhabhūtamanussattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā”ti. Yadi evaṁ yathā hi dutiyādivādānaṁ, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano uttaruttarabhavopapattiyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca kho bho ayaṁ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī”ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ anāgatasseva manussattabhāvasamucchedassa adhippetattā paṭhamavādassapi aparantakappikatā yujjati. Evaṁ sabbassapi pubbantato āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha pubbantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato uddhaṁ pavatti atthīti dassanatthaṁ vuttā. Jalabubbuḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. **Idheva** manussattabhāvādike **ucchijjati** vinaṭṭhavināsavasena. Evaṁ anāgate anuppattidassanaparānaṁ ucchedavādānaṁ aparantakappikesu gahaṇaṁ, pubbantato pana āgatassa attano idheva ucchedadassanaparānaṁ pubbantakappikesu gahaṇaṁ. **Ito paraṁ na gacchatī**ti pana idaṁ atthato āpannassa atthassa dassanaṁ. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo, so pana brahmakāyikakhiḍḍāpadosikamanopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṁ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha **“cattāro ekaccasassatavādā”**ti. “Saṅkhārekaccasassatikā”ti idaṁ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṁ dhammānaṁ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṁ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṁ asaṅkhatamevāti laddhi. Tathā hi vuttaṁ **brahmajāle**[1] “cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṁ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassatī”ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisaṅkhatabhāvaṁ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anummattakena na sakkā[2] paṭiññātuṁ. Etena “uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā navattabbā”ti-ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

1. Dī 1. 20 piṭṭhe.
2. Sakkā (Dī-Ṭī 1. 152 piṭṭhe.)

Tatthāyaṁ[1] ayuttatāvibhāvanā—yadi "yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammā natthī"ti-ādinā vuccayya, siyā anekantavādo, atha aññena, siyā na anekantavādo, na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattuṁ tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti "yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṁ sabbabhāvānaṁ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī"ti, te vattabbā—kiṁtaṁ suvaṇṇaṁ, yaṁ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṁ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṁ, tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā tassa paramatthasabhāvena[2] anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā, dhammā ca dhammito aññe vā siyuṁ anaññe vā, yadi aññe, na tesaṁ aniccatāya dhammī anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuviññāṇaṁ aññattā, na ca[3] rūpe cakkhuviññāṇasaddo[4] hoti, kiñca dhammakappanāpi niratthikā[5] siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato. Atha anaññe, uppādavināsavantehi anaññassa dhammino tesaṁ viya uppādavināsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṁ aññataraṁ rūpaṁ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṁ udayabbayasabhāvānaṁ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakko vattuṁ jīvassa niccādīsu aññataraṁ rūpaṁ viyāti evaṁ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca "issaro nicco, aññe sattā aniccā"ti evaṁ pavattavādāsattekaccasassatavādā seyyathāpi issaravādādayo, "paramāṇavo niccā dhuvā, dvi-aṇukādayo aniccā"ti[6] evaṁ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā seyyathāpi kaṇādavādādayo. Nanu ca "ekacce dhammā sassatā,

1. Dī-Ṭī 1. 152 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Purimattabhāve (Ka)
3. Cakkhuviññāṇatthā na hi (Ka)
4. Cakkhuviññeyyasaddo (Ka)
5. Kiñci dhammaṁ niratthakaṁ (Ka) Dī-Ṭī 1. 149 piṭṭhe passitabbaṁ.
6. Visesikadassane sattamapariccede paṭhamakaṇḍe passitabbaṁ.

ekacce asassatā"ti etasmiṁ vāde cakkhādīnaṁ asassatatāsanniṭṭhānaṁ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṁ kathaṁ micchādassananti, ko evamāha "cakkhādīnaṁ asassatabhāvasanniṭṭhānaṁ micchādassanan"ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṁ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṁ, tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṁ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṁsaṭṭhabhāvato, visasaṁsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṁ nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṁ. Tathā hi vuttaṁ **brāhmajāle**[1] "cakkhunti vā -pa- kāyoti vā ayaṁ me attā"ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṁ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṁ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṁpakārā codanā anokāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? "Evantipi me no"ti-ādinā[2] nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya vividho khepoti amarāvikkhepo, so etassa atthīti **amarāvikkhepo.** Atha vā amarāti ekā macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṁ na gacchati, evamevaṁ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati gāhaṁ nāgacchatīti amarāvikkhepo, so eva **amarāvikkhepiko.** Svāyaṁ vādo musāvāda-anuyogachandarāgamohahetukatāya catudhā pavattoti āha **"cattāro amarāvikkhepikā vuttā"**ti. Nanu cettha[3] catubbidhopi amarāvikkhepiko kusalādike dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṁ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṁ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṁ āpajjatīti tassa kathaṁ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṁ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Na hevaṁ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā icchitā, atha kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhiniviṭṭhoyeva hi mandabuddhitāya kusalādidhamme

1. Dī 1. 20 piṭṭhe. 2. Dī 1. 24 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭī 1. 165 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṁ viññāpetuṁ asamatthatāya musāvādādibheyena ca vikkhepaṁ āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho vutto. Atha vā puññapāpānaṁ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca "tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṁyeva yuttaṁ sundarañcā"ti khantiṁ ruciṁ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṁyevekā esā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhābbā. Tathā ceva vuttaṁ "pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā"ti[1]. Kathaṁ panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. "Natthi koci dhammānaṁ yathābhūtavedī vivādabahulattā lokassa, 'evamevan'ti pana saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loke"ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti **antavā.** Tenāha **"sapariyanto"**ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evaṁ hotīti yojanā. **Dutiyavādo** "anantavāloko"ti vādo. **Tatiyavādo** "antavāca-anantavācā"ti vādo. **Catutthavādo** "nevantavānānantavā"ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya **brahmajāle**[2] "antānantikā antānantaṁ lokassa paññapenti catūhi vatthūhī"ti vuttaṁ. Tattha[3] yuttaṁ tāva purimānaṁ tiṇṇaṁ vādīnaṁ antattañca anantattañca antānantattañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṁ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṁ ārabbha pavattattā. Apare āhu—"yathā tatiyavāde sambhedavasena etasseva antavantatā anantatā ca sambhāvati, evaṁ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṁ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṁ vuttaṁ hoti yasmā ayaṁ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā, yasmā pana

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhesu.
2. Dī 1. 21 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 1. 161 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

tehi eva kadāci antavā sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā"ti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṁ jātissaratakki-ādīnañca vasena yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ. Ayaṁ hi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṁ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā "nevantavā"ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana "nānanto"ti. Na pana antavantatānantatānaṁ accantamabhāvena yathā taṁ "nevasaññīnāsaññī"ti, avassaṁ ca etaṁ evaṁ viññātabbaṁ, aññathā vikkhepapakkhaṁyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antavantatānantatātadubhayavimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṁ na na yujjatīti. **Anantaracatukkan**ti ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṁ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṁ panassa sukhaṁ dukkhena avomissaṁ hotīti āha **"nirantarasukhī"**ti. **Ekantasukhamevā**ti idaṁ sukhabahulataṁ sandhāya vuttaṁ. **Atītāsu sattasu jātīsū**ti idaṁ tato paraṁ jātissarañāṇena anussarītuṁ na sakkoti katvā vuttaṁ. **Tādisamevā**ti sukhasamaṅgimeva attabhāvaṁ. "Evaṁ sukhasamaṅgī"ti taṁ **anussarantassa. Jātissarassa**[1] atītajātiyampi idha viya dukkhaphuṭṭhassa taṁ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṁ takkīnampi. **Tathā**ti iminā "sabbesampī"ti idaṁ padaṁ ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṁ nāma adukkhamasukhaṁ anuḷāraṁ avibhūtanti āha **"catutthajjhānavasenā"**ti. Catutthajjhānaṁ kāraṇabhūtaṁ etassa atthi, tena vā nibbattanti **catutthajjhānikaṁ. Majjhattassā**ti majjhattabhūtassa majjhattavedanābahulassa. **Majjhattabhūtaṭṭhānameva** attano majjhattatāpattameva bhūtapubbaṁ anussarantassa. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādino vuttā. Puggalādhiṭṭhānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasamuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā **"dve adhiccasamuppannikā"**ti ca vuttaṁ.

28. **Diṭṭhuddhāran**ti yathāvuttānaṁ diṭṭhīnaṁ aniyyānikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṁ. **Paccattaṁyeva ñāṇan**ti parappaccayaṁ attaniyeva ñāṇaṁ. Taṁ pana

---

1. Evaṁ sukhasamaṅgī evaṁ jātiṁ sarantassa (Ka)

attapaccakkhaṁ hotīti āha **"paccakkhañāṇan"**ti. Suvaṇṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha **"parisuddhanti nirupakkilesan"**ti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttaṁ **"pariyodātanti pabhassaran"**ti. **Bāhirasamayasmimpi honti** jhānassa samijjhanato. **Mayamidaṁ jānāmā**ti "sassato attā ca loko ca idameva saccaṁ moghamaññan"ti ca micchāgāhavasena aññāṇabhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitaṁ gāhaṁ sandhāya "mayamidaṁ atthaṁ tattha jānāmā"ti **evaṁ tattha** micchāgāhe[1] avijjamānaṁ **ñāṇakoṭṭhāsaṁ otarentiyeva** anuppavesentiyeva. **Na taṁ ñāṇaṁ, micchādassanaṁ nāmetaṁ,** kiṁ pana taṁ micchādassanaṁ nāma? Sassato attā ca loko cāti-ādinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha **"tadapi -pa- attho"**ti. Yaṁ taṁ diṭṭiyā upanissayabhūtaṁ ñāṇaṁ, taṁ sandhāyāha **"jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattamevā"**ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. **Anupātivattanato** anatikkamanato. Asādhāraṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanaṁ, tato. **Upādānapaccayato**ti upādānassa paccayabhāvato. Etena phalūpacāreneva upādānamāha. Yadi brahmajāle[2] āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, evaṁ sante idaṁ suttaṁ brahmajālasuttena ekasadisanti āha **"brahmajāle panā"**ti-ādi. "Aññatra rūpaṁ aññatra vedanā sakkāyaṁyeva anuparidhāvantī"ti vacanato idha sakkāyadiṭṭhi āgatā. **Brāhmajālaṁ kathitameva hoti** tattha āgatānaṁ dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhīnaṁ idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako "attā sassato attā ucchedo"ti pavattanato.

30. **Dvāsaṭṭhi -pa- dassetun**ti kathaṁ panāyamattho "idha bhikkhave ekacco"ti-ādi pāḷiyā dassito hotīti? Appahīnasakkāyadiṭṭhikassa pubbantāparantadiṭṭhi-upādiyanajotanato. **Pariccāgenā**ti vikkhambhanena. **Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṁ upasampajja viharatī**ti ettha na parihīnacatutthajjhānassa tatiyajhānaṁ bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyaṁ paṭilomanayena sambhavati. Tenāha

1. Micchāgāho (Ka)
2. Dī 1. 21 piṭṭhādīsu.

“ayaṁ panetthā”ti-ādi. **Evaṁsampadamidaṁ veditabban**ti “pavivekā pīti nirujjhatī”ti idaṁ “nirāmisasukhassa nirodhā”ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho. **Hīnajjhānapariyādānakadomanassan**ti nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Taṁ hi jhānapariyādānakaraṁ. **Kammanīyabhāvo**ti samāpattiṁ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassavidhurattā domanassaṁ viyāti domanassanti vuttaṁ. “Uppajjati pavivekā pītī”ti puna vuttā pīti **jhānadvayapīti. Yaṁ ṭhānaṁ chāyā jahatī**ti yaṁ padesaṁ ātapena abhibhuyyamānaṁ chāyā jahati. Tattha ātape chāyāti padesena ātapasaññitānaṁ bhūtasaṅkhatānaṁ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha **“yasmiṁ ṭhāne”**ti-ādi.

31. **Nirāmisaṁ sukhanti tatiyajjhānasukhaṁ** dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. **Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanaṁ,** na yaṁ kiñci upekkhāvedanaṁ.

33. **Niggahaṇo**ti mamaṁkārabhāvena kiñcipi agaṇhanto. **Nibbānassa sappāyan**ti nibbānādhimagassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṁ. Tenāha **“upakārabhūtan”**ti. **Sabbatthā**ti sabbesu tebhūmakadhammesu. **Etan**ti etaṁ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṁ vikkhambhanaṁ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṁ nibbānassa **upakārapaṭipadā nāma jātaṁ?** Na jāyate vātyadhippāyo. **Sabbatthā**ti pubbantānudiṭṭhi-ādike sabbasmiṁ. **Aggaṇhanavasenā**ti taṇhāgāhena aggahaṇavasena. Yattha hi taṇhāgāto vimocito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāminī paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṁ **“upakārapaṭipadā nāma jātan”**ti. Tādisassa ca santohamasmīti-ādikā samanupassanā adhimānapakkhe tiṭṭhatīti āha **“abhivadatīti abhimānena upavadatī”**ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato **“aṭṭhārasavidhampī”**ti vuttaṁ. Sesapadepi eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesa-upādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṁ.

Se āyatane[1] **veditabbe**ti nirodhassa kāraṇaṁ nibbānaṁ[2] veditabbaṁ. **Dvinnaṁ āyatanānan**ti cakkhāyatanādīnaṁ dvinnaṁ āyatanānaṁ. **Paṭikkhepena nibbānaṁ dassitaṁ** veneyyajjhāsayavasena.

---

1. Sesāyatanena (Ka)
2. Nirodhassa ca kāraṇaṁ nibbānanti (Ka)

Na gādhatīti na patiṭṭhāti. **Ato**ti asmā nibbānā. **Sarā**ti taṇhā. **Saṅkhārapaṭikkhepenā**ti saṅkhārekadesabhūtānaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ paṭikkhepena.

Viññāṇanti visiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṁ. Tato eva **anidassanaṁ** acakkhuviññeyyaṁ anindriyagocaraṁ. **Anantan**ti antarahitaṁ, niccanti attho. **Sabbato pabhan**ti kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṁ. "Sabbato papan"ti vā pāṭho, sabbato patatitthanti attho, cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi otaritvā anupavisitabbaṁ amatasaranti vuttaṁ hoti. Anupādā kañci dhammaṁ aggahetvā vimuccanti etthāti **anupādāvimokkho,** nibbānaṁ. Anupādā vimuccati etenāti **anupādāvimokkho,** aggamaggo. Anupādāvimokkhantikatāya pana arahattaphalaṁ **anupādāvimokkho**ti vuttaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Bhavo**ti paritto. **Abhavo**ti mahanto. Vuddhi-attho hi ayaṁ a-kāro "saṁvarāsaṁvaro, phalāphalan"ti-ādīsu viya, tasmā **bhavābhavahetū**ti khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṁ paccāsīsamānoti attho. Tenāha **"tasmiṁ tasmiṁ bhave sukhaṁ vedissāmī"**ti-ādi.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṁ vivādo sambhavatīti āha **"lokiyalokuttarāva kathitā"**ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttaradhammādhigamassa āsannakāraṇattā visesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadhammehi abhivisiṭṭhoti katvā **"imesu sattatiṁsabodhipakkhiyadhammesū"**ti avisesena vuttaṁ. **Atthato nānaṁ hotī**ti atthato bhedo hoti bodhipakkhiyadhammānaṁ samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. **Byāñjanato nānaṁ** bhedaṁ. **Imināpi kāraṇenā**ti imāyapi yuttiyā. Idāni taṁ yuttiṁ dassento **"atthañca byañjanañcā"**ti

ādimāha. Tattha **samānetvā**ti suttantarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. **Aññathā**ti aññato, bhūtato apagataṁ katvāti attho. **Micchā ropitabhāvo**ti ayāthāvato ṭhapitabhāvo. **Atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇamevā**ti aviparītatthassa saddassa ca bujjhanahetutāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne **satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā,** atthato sameti nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nānattanti taṁ liṅgabhedena vacanabhedena ca dassento **"satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropethā"**ti āha. **Appamattakan**ti aṇumattaṁ sallahukaṁ, na garutaraṁ adhanitaṁ katvā vattabbampi **dhanitaṁ** ghosavantaṁ **katvā ropite** vuttadosābhāvatoti. Tenāha **"nibbutiṁ pattuṁ sakkā hotī"**ti.

Byañjanassa micchāropanaṁ na visesantarāyakaraṁ hotīti ñāpanatthaṁ **catūsu maggesu pañhaṁ kathetvāva parinibbuto. Suttantabyañjanaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ** "appamattakaṁ kho panā"ti.

38. **Atha catutthavāre vivādo kasmā** jāto? Yāvatā nesaṁ vacanaṁ atthato ceva sameti byañjanato cāti adhippāyo. **Saññāya vivādo**ti kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesaṁ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento **"ahan"**ti-ādimāha. Ahaṁ satipaṭṭhānanti vādāmi, ayaṁ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṁ tesaṁ ñāṇaṁ hotīti imamatthaṁ **"eseva nayo"**ti iminā atidisati.

39. **Na codanatthāya vegāyitabban**ti sīghaṁ sīghaṁ na codanā kātabbāti attho. **Tasmā**ti yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṁ paṭippharі, tasmā. **Anādānadiṭṭhī**ti ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adaḷhaggāhī. **Pakkhipanto viyā**ti gilitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. **Vaṇaghaṭṭitassa viyā**ti vaṇe ghaṭṭitassa viya **dukkhuppatti** cittadukkhuppatti. **Dve vāre vatvāpi vissajjetī**ti suppaṭinissaggī evaṁ pageva coditamatte vissajjeti ceti

adhippāyo. Kathanavasena ca **kāyacittakilamatho. Evarūpo**ti sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmiṁ puggale ajjhupekkhaṇā. **Upekkhaṁ atimaññati nāma** tassa anācārassa anajjhupekkhaṇato.

40. **Vacanasañcāro**ti pesuññavasena aññathāvacanusaṁhāro. **Diṭṭhipaḷāso**ti yugaggāhavasena laddhi. Sā pana **cittassa anārādhaniyabhāvo** satthucittassa anārādhakabhāvo. **Kalaho**ti adhikaraṇuppādavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Temeva hi sandhāya vadati **"dhammoti sāraṇīyadhammo adhippeto"**ti. **Etthā**ti "dhammassa cānudhamman"ti ettha. **Dhammo**ti sambuddhassa tassa tathā pavattaṁ byakaraṇaṁ yathā vivādāpannā saññattiṁ gacchanti. Tenāha **"tesaṁ bhikkhūnaṁ saññattikaraṇan"**ti.Tadeva byākaraṇaṁ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha **"tadeva byākaroti nāmā"**ti. **Kocī**ti yo koci. **Sahadhammiko** sakāraṇo. Aññattho ayaṁ kiṁsaddoti āha **"añño"**ti. **Assā**ti vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garahaṇīyā hotīti attho. Sesaṁ sabbaṁ suviññeyyameva.

Kintisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Dvedhikajātā**ti jātadvedhikā[1] sañjātabhedā. **Dvejjhajātā**ti duvidhabhāvaṁ pattā. Bhaṇṭhanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṁ,** viruddhacittatā. **Tanti** bhaṇḍanaṁ. **Dhammavinayan**ti pāvacanaṁ. **Vitujjantā** mukhasattīhi. **Sahitaṁ me**ti mayhaṁ vacanaṁ sahitaṁ siliṭṭhaṁ pubbāparasambandhaṁ atthayuttaṁ.

---

1. Dveḷhakajātāti jātadveḷhakā (Ka)

Tenāha **"atthasaṁhitan"**ti. **Adhiciṇṇan**ti āciṇṇaṁ. **Viparāvattan**ti virodhadassanavasena parāvattitaṁ, parāvattaṁ dūsitanti attho. Tenāha **"cirakālavasena -pa- nivattan"**ti. **Pariyesamāno cara,** tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. **Sace sakkosi,** idānimeva mayā veṭhitadosaṁ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā.** Te pana tassa sissāti āha **"antevāsikesū"**ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṁ paṭivānaṁ, taṁ rūpaṁ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā.** Tenāha **"nivattanasabhāvā"**ti. **Kathanaṁ** atthassa ācikkhanaṁ. **Pavedanaṁ** tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṁ. Na upasamāya saṁvattatīti anupasamasaṁvattanaṁ, tadeva **anupasamasaṁvattanikaṁ,** tasmiṁ. Samussitaṁ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṁ** patiṭṭhāti āha **"bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe"**ti. **Thūpo**ti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. **So** nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammatopi **bhinno** vinaṭṭhoyeva sabbena sabbaṁ abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṁ paṭisaraṇaṁ, taṁ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmiṁ **bhinnathūpe appaṭisaraṇe**ti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṁ. **Nānānīhārenā**ti nānākārena. "Vivādo na uppajjī"ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṁ dassento **"satthā hi -pa- avivādakāraṇaṁ katvāva parinibbāyī"**ti vatvā taṁ vivarituṁ **"bagavatā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Patiṭṭhā ca avassayo ca** "ayaṁ dhammo ayaṁ vinayo idaṁ satthusāsanan"ti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu patiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṁ gacchanti. Tathā hi suttantamahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṁ pañhabyākaraṇānaṁ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṁ kātuṁ sakkotīti āha **"tenevā"**ti-ādi, tasmā uḷārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṁ katvā[1] āharitabbato, saccaṁ kāritabbato pāhataṁ mūlanti āha **"kathāpābhatan"**ti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho.

---

1. Paṭiviṭṭhaṁ gantvā (Ka)

Yesaṁ vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesaṁ tāva so ahitāya dukkhāya saṁvattatu, tato aññesaṁ deva manussānaṁ kathanti codanā. Paramparāya saṁkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha **"kosambakakkhandhake viyā"**ti-ādi.

43. **Abhiññā desitā**ti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. **Patissayamānarūpā**ti apadissa patissayamānā[1] garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha **"upanissāya viharantī"**ti, garutaraṁ nissayaṁ katvā viharantīti attho. **Parivāre paññattānī**ti "ājīvahetu ājīvakāraṇā"ti evaṁ niddhāretvā Parivārapāḷiyaṁ[2] asaṅkaravasena ṭhapitāni. "Evañca pana bhikkhave imaṁ sikkhāpadaṁ uddiseyyā"ti[3] vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bagavatā paññattāni. **Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātimokkhaṁ nāmā**ti idaṁ gobalībaddañāyena vuttanti daṭṭhabbaṁ tesampi adhipātimokkhabhāvato.

Tatrāyaṁ nayoti tasmiṁ suppajahanāya appamattakabhāve ayaṁ vakkhamāno. **Tānī**ti paṇītabhojanāni. **Yo kocī**ti bhikkhu vā bhikkhunī vā. **Dukkaṭavatthukan**ti **yaṁ kiñci** dukkaṭāpattivatthukaṁ. **Tenā**ti suppajahanabhāvena mūlāpattivītikkamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggaṁ. **Tatrā**ti tasmiṁ pubbabhāgamaggaṁ nissāya vivāduppāde. **Obhāsañāṇan**ti obhāsassa uppattihetubhūtaṁ ñāṇaṁ. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā **"paṭhamamaggo nāmā"**ti-ādimāha. **Evan**ti evaṁ asandiddhaṁ aparisaṅkitaṁ pariccattaṁ katvā kammaṭṭhānaṁ kathetuṁ na sakkoti.

Cetiyaṁ na diṭṭhanti tassa kataṁ thūpaṁ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitaṁ pāsaṁsaṁ ariyabhāvaṁ āropetvā taṁ micchāladdhiṁ abhinivissa paggayha voharaṇato **saggopi maggopi vāritoyevā**ti. Vuttaṁ hetaṁ—

"Yo nindiyaṁ pasaṁsati, taṁ vā nindati yo pasaṁsiyo.
Vicināti mukhena so kaliṁ, kalinā tena sukhaṁ na vindatī"ti[4].

---

1. Asadisapatissāyamānā (Ka) 2. Vi 5. 258 piṭṭhe. 3. Vi 1. 24, 26, 28 piṭṭhādīsu.
4. Khu 1. 381; Saṁ 1. 151, 154; Aṁ 1. 319; Khu 10. 111 piṭṭhesu.

“Khaṇeneva arahattaṁ pāpuṇituṁ samatthakammaṭṭhānakathaṁ ācikkhissāmī”ti hi iminā tattha kohaññampi dissati, itaresu pana vattabbameva natthi. **Uppāṭetvā**ti uddharitvā. “Atha te bhikkhū”ti-ādi **sesaṁ** nāma. “Amataṁ te paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṁ paribhuñjantī”ti[1] vacanaṁ duggahitaṁ gaṇhāpetvā **“ettāvatā vo amataṁ paribhuttaṁ nāma bhavissatī”**ti āha.

44. **Evan**ti ākāralakkhaṇametaṁ, na ākāraniyamanaṁ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṁ hoti. Garusmiṁ garūti pavattaṁ cittaṁ garuvisayattā taṁsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāravaṁ, garukaraṇaṁ, taṁ ettha natthīti **agāravo.** Tenāha **“gāravavirahito”**ti. Garussa gāravavasena patissayanaṁ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato **appatisso**ti āha **“appatissayo anīcavuttī”**ti. Ettha yathāyaṁ puggalo satthari agāravo nāma hoti, taṁ dassetuṁ **“ettha panā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tīsu kālesu upaṭṭhānaṁ na yātī**ti-ādi samudāyakittana-anavasesadassanaṁ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṁ sāmaññato sikkhāpadasamādānaṁ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṁ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. **Saṁghe katoyeva hoti** saṁghapariyāpannattā tassa, yathā saṁghaṁ uddissa dinnaṁ ekena bhikkhunā paṭiggahitaṁ saṁghassa dinnameva hoti. **Aparipūrayamānova** sikkhāya agāravo. Tenāha bagavā **“sikkhāya na paripūrakārī”**ti[2]. Attano parisāya uppannaṁ vivādamūlaṁ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anatthāvahato **“ajjhattan”t**veva vuttaṁ. Esa nayo **bahiddhā**ti etthāpi.

46. **Chaṭṭhānānī**ti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṁ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṁ vivādādīnaṁ tehi adhikatabbatāpīti āha **“vūpasamanatthāya -pa- adhikaraṇānī”**ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammatthataṁ āha. Samathā vā samanavasena adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni,** vivādādayo.

---

1. Aṁ 1. 47 piṭṭhe. 2. Ma 2. 102 piṭṭhe.

Vivādo uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṁvattanato yaṁ vatthuṁ nissāya paṭhamaṁ uppanno vivādānusārena mūlakaṁ viya anubandharogo tameva tadaññaṁ vā vatthuṁ katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇaṁ patvā upari vaḍḍhati nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇaṁ patvā vivādassa ca vaḍḍhanaṁ pākaṭameva. Tena vuttaṁ **"cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo"**ti. **Uppannānaṁ uppannānan**ti[1] uṭṭhitānaṁ uṭṭhitānaṁ. **Samathatthan**ti samanatthaṁ.

Aṭṭhārasahi vatthūhīti lakkhaṇavacanametaṁ yathā "yadi me byādhī dāheyyuṁ, dātabbamidamosadhan"ti[2], tasmā tesu aññatarena vivadantā "aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī"ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo.** Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṁ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṁ **yebhuyyasikā. Kārakasaṁghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo,** na yathā tathā kārakapuggalānaṁ sammukhatāmattaṁ. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo "dhammavādī"ti-ādīsu[3] viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā.** Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā, tesaṁ **atthapaccatthikānaṁ. Saṁghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṁ. "Na chandāgatiṁ gacchatī"ti-ādinā[4] vuttaṁ **pañcaṅgasamannāgataṁ.** Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako **salākaggāho** kātabbo, lajjussannāya **vivaṭako,** bālussannāya **sakaṇṇajappako.** Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha **"dhammavādīnaṁ yebhuyyatāyā"**ti-ādi.

Evaṁ vinicchitanti āpattiṁ dassetvā ropanavasena vinicchitaṁ, paṭikammaṁ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasāruppaṁ **assāmaṇakaṁ,** samaṇehi akātabbaṁ, tasmiṁ. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

---

1. Dī-Ṭī 3. 260 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saṁ-Ṭī 2. 218; Sārattha-Ṭī 2. 354; Kaṅkhā-Ṭī 445 piṭṭhesupi.
3. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.
4. Vi 5. 295, 296 piṭṭhesu.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātabbakammaṁ **tassapāpiyasikaṁ.**

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. **Etthā**ti āpattidesanāyaṁ. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇakiriyā "āyatiṁ saṁvareyyāsī"ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṁ vacīkammaṁ **paṭiññātakaraṇaṁ.**

Yathānurūpanti "dvīhi catūhi tīhi ekenā"ti evaṁ vuttanayena yathā nurūpaṁ. **Etthā**ti imasmiṁ sutte, etasmiṁ vā samathavicāre. **Vinicchayanayo**ti vinicchaye nayamattaṁ. Tenāha **"vitthāro panā"**ti-ādi.

47. **Saṅkhepatova vutto,** na samathakkhandhake[1] viya vitthārato. **Tathā**ti iminā "dhammā"ti padaṁ ākaḍḍhati, ettha **iti**-saddo ādi-attho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṁ hoti. Bodhipakkhiyadhammānaṁ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bagavato desitākāraṁ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathanaṁ yathādhammaṁ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha **"tayo satipaṭṭhānā"**ti-ādi.

Niyyānikanti sapāṭihīraṁ appaṭivānaṁ[2] hutvā pavattati. **Tathevā**ti iminā "evaṁ amhākan"ti-ādinā vuttamatthaṁ ākaḍḍhati. **Bhūtena -pa- kātabbakammaṁ dhammo nāma** yathādhammaṁ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṁ **adhammo. Ayaṁ vinayo nāma** rāgādīnaṁ saṁvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca, **ayaṁ avinayo nāma** rāgādīnaṁ avinayanato. **Ayaṁ vinayo nāma** yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro **avinayo.** Vatthusampatti-ādinā eva sabbesaṁ vinayakammānaṁ akuppatāti āha **"vatthusampatti -pa- ayaṁ vinayo nāmā"**ti, tappaṭipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha **"vatthuvipattī"**ti-ādi.

Sammāpaṭipattiyā nayanaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya **dhammarajjū**ti attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā dhammoti evaṁ vuttā, sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya "chattiṁsabodhipakkhiyadhammā"ti-ādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so

1. Vi 4. 188 piṭṭhe. 2. Appaṭihīnaṁ (Ka)

eva vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. **Tāya dhammanettiyā sameti** tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṁsandati, ekalakkhaṇameva hotīti attho. Evaṁ vivādavatthubhūto dhammo ce "dhammo"ti, adhammo ce "adhammo"ti, vinayo ce "vinayo"ti, avinayo ce "avinayo"ti nicchinantena **ekaccānaṁ vivādādhikaraṇameva dassitaṁ** tassa vūpasamadhammānaṁ apariyosāpitattā.

48. **Taṁ panetan**ti vivādādhikaraṇaṁ paccāmasati. **Vāre** atthasaṁvaṇṇanāvasena **pattepi. Dvīhī**ti yasmiṁ āvāse vivādādhikaraṇaṁ uppannaṁ, tattha vāsīhi **dvīhipi** bhikkhūhi **atirekatarā.**

49. **Khandhasāmantan**ti āpattikkhandhabhāvena samīpaṁ. **Āpattisāmantaṁ nāma** pubbabhāgā āpajjitabba-āpatti. Methunarāgavasena kāyasaṁsagge dukkaṭassa vatthūti āha **"paṭhamapārājikassa pubbabhāge dukkaṭan"**ti. **Sesānaṁ** tiṇṇaṁ pārājikānaṁ pubbabhāge thullaccayameva.

50. **Parikkamitvā** upakkamitvā. **Āpattādhikaraṇaṁ dassitaṁ** tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. **Kammassa vatthu dassitaṁ,** na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṁ samathādhikāroti? Saccaṁ, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṁ **"evarūpassa hī"**ti-ādi vuttaṁ.

53. **Idaṁ kamman**ti "idaṁ amhākaṁ bhaṇḍanajātānan"ti-ādinā vuttakammaṁ. **Tiṇavatthārakasadisattā**ti taṁsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā "esa brahmadatto"ti. **Ākāramattameva** tiṇavatthārakakammaṁ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṁ. Tenāha **"khandhake"**ti-ādi. **Gihīnaṁ hīnena khuṁsanambhanaṁ** yathā "tilasaṁguḷikā natthī"ti. **Dhammikapaṭissavesu** visaṁvādanavasena **āpannā āpatti. Assā**ti kiccādhikaraṇassa. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo** saṁghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasaccikiriyavacanato **kosambiyasutte**[1] **sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā,** idha pana "diṭṭhisāmaññagato

1. Ma 1. 397 piṭṭhe.

viharati"cceva vuttattā **"imasmiṁ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā"**ti vuttaṁ. Pāpakammassa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha **"aṇunti appasāvajjaṁ. Thūlanti mahāsāvajjan"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya pajānanato **aññā,** maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṁsahagatā sammāsaṅkappādayo ca "aññā"ti vuttāti āha **"aññāti arahattan"**ti. **Catūhi padehi kathitā,** "pariciṇṇā me bagavā"ti-ādīsu viya na ekapadeneva. "Lokuttaro dhammo adhigato mayā"ti maññanāmattaṁ adhimānoti dassento **"appatte pattasaññino"**ti-ādimāha.

56. **Idaṁ ṭhānan**ti idaṁ obhāsādisammutihetubhūtaṁ uḷārataraṁ udayabbayañāṇaṁ. Uḷāratarabhāvena hi taṁ maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbiññeyyatāya vipassakaṁ visaṁvādeti. Tenāha **"avibhūtaṁ andhakāran"**ti. **Imaṁ pañhan**ti imaṁ suttaṁ gambhīraṁ lokuttarapaṭisaṁyuttaṁ attanā ñātuṁ icchitaṁ atthaṁ. **Uggahetvā**ti kevalaṁ piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha **"ajānitvā"**ti. **Visevamānā**ti kilesavise avamānentā, sāsanassa vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. **Evamassā**ti evaṁ vuttanayena tesaṁ karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. **Aññathābhāvo** adesetukāmatā **hoti. Tan**ti yathāvuttamatthaṁ **sandhāya. Etan**ti "tassapi hoti aññatatthan"ti evaṁ vuttaṁ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmisaṁ, loke pariyāpannaṁ āmisanti idha pañca kāmaguṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha **"vaṭṭāmisakāmā misalokāmisabhūtesū"**ti. Kāmaguṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭāmisaṁ, kāmetabbato kāmataṇhāya āmasitabbato kāmāmisaṁ, yebhuyyato sattalokassa

āmisabhāvato lokāmisaṁ. **Kāmaguṇasabhāgā**ti kāmaguṇānulomā kāmaguṇapaṭisaṁyuttā. **Āneñjasamāpattipaṭisaṁyuttāyā**ti kilesiñjanarahitatāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattīhi paṭisaṁyuttāya. **Evarūpo**ti lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Ettāvatā**ti evaṁ saddhānaṁ manussānaṁ dassanena tesaṁ pavattitāsayena ca. **Sīsaṁ nikkhantaṁ hotī**ti lābhāsāya sīsaṁ bahi nikkhantaṁ viya hoti. **Udaraṁ phalitan**ti[1] atibahubhaṇḍaṁ pakkhipiyamānaṁ pasibbakaṁ viya laddhabbassa atipahūtabhāvena udaraṁ phītaṁ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi aniñjanato "aniñjā"ti vuccanti, evaṁ itarāpi. **Taṁ pavuttan**ti lokāmisasaṁyojanaṁ vigataṁ.

60. **Nighaṁsan**ti "ettako ayan"ti paricchedanti attho. **Silesenā**ti cammakārasilesādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. **Taṁ bhinnan**ti āneñjasaṁyojanaṁ bhinnaṁ vidhamitaṁ samatikkantaṁ tāsu samāpattīsu apekkhābhāvato. Ajjhāsayena asambaddhattāvuttaṁ **"dvedhābhinnā selā viya hotī"**ti. Tenāha **"taṁ samāpajjissāmīti cittaṁ na uppajjatī"**ti.

61. **Vantan**ti chaḍḍitaṁ, vissaṭṭhanti attho.

62. **Uparisamāpattilābhino**ti ettha **uparisamāpattī**ti arahattaphalasamāpatti adhippetā, arahato ca maggādhigameneva anāgāmiphalasamāpatti, sekkhānaṁ visayā heṭṭhimā phalasamāpattiyo paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikantippahānena paṭinissaṭṭhāti āha **"heṭṭhā -pa- na uppajjatī"**ti.

63. "Pañca kho ime sunakkhatta kāmaguṇā"ti-ādinā āraddhadesanā "sammā nibbānādhimutto purisapuggalo"ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato paraṁ "ṭhānaṁ kho panā"ti-ādikā desanā **"pāṭiyekko**

---

1. Phālitaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

anusandhī"ti vuttā. Tenāha **"heṭṭhā hī"**ti-ādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinoti yojanā, evaṁ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. **Paṭikkhittaṁ** aṭṭhakathāyaṁ. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṁ dassetuṁ **"samāpattilābhino hī"**ti-ādi vuttaṁ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayogakkhamo appatte pattasaññitāya bhedābhāvato, evaṁ sukkhavipassako khīṇāsavo samānayogakkhamo khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā "samāpattilābhimhi kathite itaropi kathitova hotī"ti vuttaṁ. **Dvinnaṁ bhikkhūnan**ti samāpattilābhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha **"puthujjanassa tāvā"**ti-ādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadipi khīṇāsavassa asappāyārammaṇaṁ kilesānaṁ uppattiyā paccayo na hoti tesaṁ sabbaso samucchinnattā. Santavihāraparipantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṁ **"khīṇāsavassapi asappāyamevā"**ti. Tenāha **"visaṁ nāma -pa- visamevā"**ti. Etena "yathā visajānanaṁ appamāṇaṁ, vikāruppādanato pana taṁ pariharitabbaṁ, evaṁ pariññātampi vatthu atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṁ pariharitabbamevā"ti dasseti. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. **Na hi asaṁvutena bhavitabbaṁ** asāruppabhāvato. **Yuttapayuttenevā**ti sabhāgārammaṇassa ālokanādīsu yutteneva **bhavituṁ vaṭṭati.**

64. Yattha sayaṁ nipatati uppajjati, tassa santānassa vippasannavasena ruppanato, visasaṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca **"avijjāsaṅkhāto visadoso"**ti vuttaṁ. **Ruppatī**ti kattabbādimucchāpādanena vikāraṁ uppādeti. **Anuddhaṁseyyā**ti vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalacittappavattiyā okāsaṁ adento taṁ vibādhati, tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vamanena ca taṁ visoseti milāpeti. Tenāha **"soseyya milāpeyyā"**ti. **Sagahaṇasesan**ti gahetabbavisaṁ sāvasesaṁ katvāti attho. Na alaṁ na samatthanti **analaṁ.** Sūkapariyāyo pāḷiyaṁ vutto **suka-**saddoti āha **"vīhisukādi ca sūkan"**ti.

Sa-upādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahānatthuppādanato. **Asappāya -pa- asaṁvutakālo daṭṭhabbo** attabhāvassa apariharaṇabhāvato. **Maraṇaṁ viya sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattanaṁ** adhisīlasaṅkhātassa āyuno apetattā. **Maraṇamattaṁ dukkhaṁ viya āpattiyā āpajjanaṁ** yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. **Imināva nayena opammasaṁsandanan**ti ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso, sappāya -pa- susaṁvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṁ na gate maraṇābhāvo viya sikkhāya apaccakkhānaṁ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṁkiliṭṭhāya āpattiyā anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. **Satiyā**ti ettha yasmā "ariyāyā"ti na visesitanti āha **"sati paññāgatikā"**ti-ādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha **"parisuddhāya vipassanāpaññāyā"**ti.

Khīṇāsavassa balanti uḷāratamesu dibbasadisesupi ārammaṇesu manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ anupanamanahetubhūtaṁ susaṁvutakārisaṅkhātaṁ khīṇāsavabalaṁ dassento **"saṁvutakārī"**ti vuttaṁ, ukkaṁsagatasativepullattā yathā asaṁvarassa asaṁvaro hoti, evaṁ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṁvaritvā dassanādikiccakārī. **Evaṁ jānitvā**ti "upadhi dukkhassa mūlan"ti evaṁ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṁ etehīti upadhī, kilesāti āha **"kilesupadhipahānā nirupadhī"**ti. Tato eva upādīyati dukkhaṁ etehīti kilesā "upādānā"tipi vuccantīti āha **"nirupādānoti attho"**ti. Upadhī sammadeva khīyanti etthāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānanti āha **"upadhīnaṁ saṅkhayabhūte nibbāne"**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇaṁ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiyā **vimutto. Kāmupadhismiṁ kāyaṁ upasaṁharissatī**ti "kāme sevissāmī"ti tattha kāyaṁ upanāmessati, kāyūpasaṁhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṁ vā uppādessatīti etaṁ kāraṇaṁ natthīti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya na niccā na dhuvāti **aniccā.** Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā.** So cāyaṁ aniccattho udayavayaparicchinnatāya veditabboti dassento **"hutvā abhāvaṭṭhena aniccā"**ti āha, uppajjitvā vinassanatoti attho. Ayañca aniccatā vakkhamānā ca tucchāditā dvinnampi kāmānaṁ sādhāraṇoti āha **"vatthukāmāpi kilesakāmāpī"**ti. **Rittā** vivittā, tesaṁ niccasārādīnaṁ attani abhāvato tehi visuṁbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamākāsaṁ "tucchaṁ rittan"ti vuccati, na evamete. Ete pana kevalaṁ niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento **"na panā"**ti-ādimāha. "Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthī"ti idaṁ lokasamaññāvasena vuttaṁ, lokasamaññā lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha **"musāti nāsanakā"**ti. Visaṁvādanaṭṭhena vā **musā.** Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṁ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte visaṁvādenti. **Nassanasabhāvā**ti khaṇabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha **"khettaṁ viyā"**ti-ādi. Dhamma-saddo cettha "jātidhammānan"ti-ādīsu[1] viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṁ. **Mosadhammo**ti mosanapakatikā, kusalabhaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. **Māyākatan**ti māyāya kataṁ udakādimaṇi-ādi-ākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṁ, māyākataṁ viya māyākataṁ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanatā. Tenāha **"yathā"**ti-ādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṁ **"dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyatī"**ti. Tayidaṁ sambaravijjāvasena vuttaṁ.

Evaṁ tāvakālikabhāvena kāmānaṁ māyākatabhāvaṁ dassetvā idāni tato aññenapi pakārena dassetuṁ **"yathā cā"**ti-ādi vuttaṁ. Aniccādisabhāvānaṁ kāmānaṁ niccādisabhāvadassanaṁ vipallāsasahagatatāya veditabbaṁ. **Bālānaṁ lāpanato**ti apariññātavatthukānaṁ andhabālānaṁ puggalānaṁ vipallāsahetuto. Manussaloke

1. Dī 2. 245 piṭṭhe.

ṭhatvā manussānaṁ vā vasena bagavatā bhāsitattā vuttaṁ **“diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmaguṇā”**ti. Tato eva ca **“samparāyikāti te ṭhapetvā avasesā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṁ atthīti **diṭṭhadhammikā.** Samparāyike kāme ārabbha uppannasaññā **samparāyikā.** Te samecca dhīyati ettha āṇāti dheyyaṁ, āṇāpavattiṭṭhānaṁ. Mārassa dheyyanti **māradheyyaṁ** tasa issariyapavattanattā. Tenāha **“yehī”**ti-ādi. **Gahitan**ti visayavisayībhāvena gahitaṁ, ārammaṇavasena ārammaṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṁ nāma “idaṁ mayhan”ti avibhāgena pariggahakaraṇaṁ, ārammaṇavasena pana gahaṇaṁ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārāgavasena gahaṇaṁ sandhāya **“ubhayametaṁ gahitan”**ti vuttaṁ. **Māro**ti kilesamāro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṁ vatteti. **Taṁ sandhāyā**ti dhammukhena puggalaggahaṇaṁ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhānatāya “māradheyyan”ti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṁ vuttāti dassento **“yathā coḷassā”**ti-ādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bījanti **nivāpabījaṁ. Te**ti kāmaguṇā. **Yatthā**ti yasmiṁ padese.

Manasi bhavāti **mānasā**ti āha **“cittasambhūtā”**ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṁ āgatā. Evaṁ hi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento **“mamāyite vatthusmin”**ti-ādimāha. **Tedhā**ti[1] ettha **idhā**ti nipātamattaṁ “idhāhaṁ bhikkhave bhuttāpī assan”ti-ādīsu[2] viya. **Kāmalokan**ti kāmaguṇasaṅkhātaṁ saṅkhāralokaṁ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṁ lokaṁ. **Cittena adhiṭṭhahitvā**ti jhānārammaṇaṁ paṭibhāganimittaṁ bhāvanācittena uppādetvā. **Parittaṁ nāma** vikkhambhana-asamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṁ viya hoti. **Tassa paṭikkhepenā**ti parittabhāvapaṭikkhepena. **Pamāṇantipi**

1. Teva (Pāḷiyaṁ Aṭṭhakathāyañca.) 2. Ma 1. 16 piṭṭhe.

kāmāvacarameva pāpakānaṁ pamāṇakaraṇadhammānaṁ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena **appamāṇaṁ** nāma mahaggatanti āha **"rūpāvacaraṁ arūpāvacaran"**ti. Samucchedavasena kilesānaṁ appahānena mahaggatajjhānampi subhāvitaṁ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha **"subhāvitanti -pa- lokuttarassevetaṁ nāman"**ti. **Etassa vasenā**ti "subhāvitan"ti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhijjhādipahānāvahaṁ jhānapaṭipadaṁ. Arahatte tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṁ pasannameva hotīti āha **"arahattaṁ vā -pa- upacāraṁ vā"**ti. **Adhimokkhasampasādo**ti "ajjeva arahattaṁ gaṇhissamī"ti vā vipassanāya vīthipaṭipannattā, "ajjeva catutthajjhānaṁ nibbattessāmī"ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. **Paṭilābhasampasādo**ti arahattassa, catutthajjhānassa vā adhigamasaṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusiyābhibhavanato cittassa suppasannabhāvāvahattā "sampasādo"ti vutto. **Paccayā**ti nāmarūpapaccayā avijjādayo. **Sabbathā**ti samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti sabbappakārena. **Āsā**ti adhimuccanavasena āsīsanā. Tenāha **"āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṁ paṭilabhatī"**ti.

Pādakanti padaṭṭhānaṁ. **Kilesā sannisīdantī**ti nīvaraṇasahagatā eva kilesā vikkhambhanavasena vūpasamanti. **Satī**ti upacārajjhānāvahā sati **santiṭṭhati. Saṅkhāragatan**ti bhāvanāya samatāya pavattamānattā ime dhammavicayasambojjhaṅgādayo ekarasā hutvā pavattantīti bhāvanācittuppādapariyāpannaṁ saṅkhāragataṁ **vibhūtaṁ pākaṭaṁ hutvā upaṭṭhāti. Cittuppādo**ti bhāvanācittuppādo. **Lepapiṇḍe**ti silesapiṇḍe **laggamāno viya** appito viya hoti. **Upacārena samādhiyati** upacārajjhānena samādhiyati. **Ayan**ti ayaṁ duvidhopi adhimuccanākāro adhimokkhasampasādo nāma. **Tasmiṁ sampasāde satī**ti etasmiṁ vipassanālakkhaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. **Yo pana arahattaṁ vā paṭilabhati catutthajjhānaṁ vā, tassa cittaṁ vippasannaṁ hotiyeva,** ayaṁ nippariyāyato **paṭilābhasampasādo,** evaṁ santepi idhādhippetameva

dassetuṁ **"idha panā"**ti-ādi vuttaṁ. **vipassanā hī**ti-ādi vuttassa samatthanaṁ. Tattha **paññāyā**ti arahattapaññāya. **Adhimuccanassā**ti saddahanaṁ ussukkāpajjanassa. **Upacāran**ti upacārajjhānaṁ. Āneñjasamāpattiyā adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. **Āneñjaṁ vā**ti catutthajjhānaṁ vā. **Samāpajjatī**ti adhigacchati. **Idaṁ hī**ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarati. Arahattasacchikiriyā nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva tadatthaṁ adhimuccitabbāti dassento **"atha vā"**ti vikappantaramāha. Tattha yathā nāma pāsādassa atthāya samānītadabbasambhārāvayave appahonte kūṭāgāraṁ kātuṁ na pahontiyeva, evaṁsampadamidanti dassento **"taṁ anabhisambhuṇanto āneñjaṁ vā samāpajjatī"**ti āha. **Catusaccaṁ vā sacchikaroti** heṭṭhimamaggādhigamanavasena āneñjaṁ vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmiṁ "paññāya vā adhimuccati, āneñjaṁ vā samāpajjatī"ti yathāvutte visesādhigame ayaṁ idāni vuccamāno yojanānayo. **Evaṁ hotī**ti idāni vuccamānākārena cittābhinīhāro hoti. **Kiccan**ti pabbajitakiccaṁ. **Tato**ti arahattādhigamanato. **Osakkitamānaso**ti saṁkucitacitto. **Antarā na tiṭṭhatī**ti asamāhitabhūmiyaṁ na tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—yathā tassa purisassa vanamahiṁsaṁ gahetuṁ ussāhavato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṁ imassapi bhikkhuno arahattaṁ gahetuṁ ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjane vattabbameva natthīti. **Eseva nayo**ti yathāvuttaṁ upamaṁ upamāsaṁsandanañca maggabhāvanāyojanāyaṁ catusaccasacchikiriyāyojanāyañca atidisati.

Hetu-atthajotano **yan**ti nipāto, karaṇe vā etaṁ paccattavacananti āha **"yena kāraṇenā"**ti. Tassa saṁvattanaṁ arahati, taṁ vā payojanaṁ etassāti **taṁsaṁvattanikaṁ. Viññāṇan**ti vipākaviññāṇaṁ. Āneñjasabhāvaṁ upagacchatīti **āneñjūpagaṁ.** Yathā kusalaṁ āneñjasabhāvaṁ, evaṁ taṁ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṁ upagataṁ assa bhaveyya. Tenāha **"kādisameva bhaveyyāti attho"**ti. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

Kusalaviññāṇanti vipākaviññāṇampi taṁ kusalaṁ viya vadanti. **Tannāmakamevā**ti kusalaṁ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe "āneñjūpagan"ti taṁsadisatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṁsamaññatā. **So panāyamattho**ti āneñjasadisatāya vipākakālepi taṁnāmakameva assāti yathāvutto attho. **Iminā nayenā**ti iminā vuttanayena. Ettha hi āneñjābhisaṅkhārahetuvipākaviññāṇaṁ "āneñjūpagaṁ hoti viññāṇan"ti vuttattā taṁnāmakameva katvā dīpitaṁ. **Arahattassāpī**ti **api**saddena aggamaggabhāvanāyapi[1] heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Samādhivasena osakkanā kathitā**ti "vipulena mahaggatena cetasā vihareyyan"ti samathanayaṁ dassetvā desanā kathitā.

67. **Ayaṁ hi bhikkhū**ti yaṁ uddissa ayaṁ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. **Paññavantataro**ti vatvā taṁ dassetuṁ **"dvinnampi kammaṭṭhānaṁ ekato katvā sammasatī"**ti vuttaṁ. Heṭṭhimassa hi "ye ca diṭṭhadhammikā kāmā"ti-ādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana "yaṁ kiñci rūpan"ti-ādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṁ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamaṁ bhāvanābhinivesaṁ dasseti, so pacchā ñāṇe vipulaṁ gacchante anavasesato dhammaṁ pariggaṇhāti. **Rūpapaṭibāhanenā**ti rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. **Sabbatthā**ti sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. **Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṁ ekato katvā**ti kāmaguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṁ tiṇṇaṁ puggalānaṁ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā "sabbametaṁ aniccan"ti ekajjhaṁ gahetvā sammasati yathā "yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman"ti[2]. Tenāha **"ubhayametaṁ aniccan"**ti-ādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekekakoṭṭhāsāti evaṁ kataṁ ubhayanti vuttanti āha **"diṭṭhadhammika -pa- vasena saṅkhipitvā ubhayanti vuttan"**ti. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāvasena "etaṁ mamā"ti,

---

1. Aggamaggassa bhāvanāya (Ka)
2. Dī 1. 102; Saṁ 3. 371; Vi 3. 16; Khu 8. 31, 34, 38, 40, 43, 46, 71, 75, 77; Khu 9. 332 piṭṭhesu.

diṭṭhābhinandanāvasena "eso me attā"ti evaṁ **abhinandituṁ. Eseva nayo**ti iminā taṇhādiṭṭhivasena "etaṁ mama, eso me attā"ti abhinandituṁ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamatthaṁ atidisati. **Kāmapaṭibāhanenā**ti idaṁ āgamanapaṭipadādassanatthaṁ, vaṇṇabhaṇanatthañca vuttaṁ. **Rūpapaṭibāhanaṁ** hissa āsannaṁ, tatopi ākāsānañcāyatanasamatikkamo, taṁsamatikkamena saheva sabbe tā **vipassanāvasena osakkanā kathitā** "ubhayametaṁ aniccan"ti-ādivacanato.

68. Idha **attano cā**ti ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṁ sandhāyāha. **Nirujjhanti** tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha **"ākiñcaññāyatanaṁ patvā"**ti. **Atappakaṭṭhenā**ti uḷāratarabhāvena jhānasamāpattiyā atittikarabhāvena. **Tameva paṭipadan**ti ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. **Samādhivasena osakkanā kathitā** tatiyāruppakammaṭṭhānassa vuttattā "yatthetā"ti-ādinā.

Idha **attano**ti dvikoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ. **Heṭṭhā vuttapaṭipadan**ti anantaraṁ vutta-ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṁ. Sati samathabhāvanāyaṁ suññatāmanasikārassa idha sātisayattā vuttaṁ **"dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā"**ti.

70. Tatiyākiñcaññāyatane **attano**ti catukoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṁ, bahiddhā vā. **Attano attānan**ti sakattānaṁ. "Ayaṁ kho bho brahmā -pa- visī pitā bhūtabhabyānan"ti-ādinā[1] paraparikappitaṁ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṁ na passatīti dassento **"kassacī"**ti-ādimāha. Tattha **parassā**ti "parā pajā"ti[2] "paro puriso"ti ca evaṁ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānapayuttoti āha **"mamasaddaṁ tāva ṭhapetvā"**ti. **Parassa cā**ti attato aññassa, "paro puriso nāma atthi mamatthāya sajito[3], tassa vasena mayhaṁ

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.
2. Parajāti (Visuddhi-Ṭī 2. 456 piṭṭhe.)
3. Paro purisoti evaṁ bhūto attho mamatthāya ṭhito (Visuddhi-Ṭī 2. 456 piṭṭhe.)

sabbaṁ ijjhatī"ti evaṁ ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṁ attānaṁ, tañca attano kiñcanabhūtaṁ na passatīti dassento **"na ca kvacanī"**ti-ādimāha. Ettha ca **nāhaṁ kvacanī**ti saka-attano abhāvaṁ passati. **Na kassaci kiñcanatasmin**ti saka-attano eva kassaci anattaniyataṁ passati. **Na ca, mamā**ti etaṁ dvayaṁ yathāsaṅkhyaṁ sambandhitabbaṁ, **atthī**ti paccekaṁ. "Na ca kvacani parassa attā atthī"ti parassa attano abhāvaṁ passati, "tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī"ti parassa attano anattaniyataṁ passati. Evaṁ ajjhattaṁ bahiddhā ca khandhānaṁ attattaniyasuññatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭikasuññatāpariggaṇhanena diṭṭhā hoti. **Heṭṭhā vuttapaṭipadan**ti idhāpi ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānameva vadati. **Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā** catukoṭikasuññatādassanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha **attano**ti nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhānamāha. **Sabbasaññā**ti rūpasaññā paṭighasaññā nānattasaññā heṭṭhimā tisso arūpasaññāti evaṁ sabbasaññā anavasesā nirujjhantīti vadanti. **"Heṭṭhā vuttā"**ti pana visesitattā imasmiṁ āgatā catutthajjhānasaññādayo api saññāti apare. **Tan**ti sammutimattaṁ kāmasaññāpaṭibāhanavaseneva tesaṁ nānattasaññādinirodhassa atthasiddhattā. **Samādhivasena osakkanā kathitā** nevasaññānāsaññāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhānabhāvato.

71. **Pubbe pañcavidhaṁ kammavaṭṭan**ti purimakammabhavasmiṁ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikantitaṇhā upagamanaṁ upādānaṁ cetanā bhavoti evamāgato saparikkhāro kammappabandho. **Na āyūhitaṁ assā**ti na cetitaṁ pakappitaṁ bhaveyya. **Etarahi evaṁ pañcavidhaṁ vipākavaṭṭan**ti viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho **nappavatteyya** kāraṇassa anipphannattā. **Sace āyūhitaṁ na bhavissatī**ti yadi cetitaṁ pakappitaṁ na siyā. **Yaṁ atthī**ti yaṁ paramatthato vijjamānakaṁ. Tenāha **"bhūtan"**ti. Taṁ hi paccayanibbattatāya "bhūtan"ti vuccati. **Taṁ pajahāmī**ti tappaṭibaddhachandarāgappahānena tato eva āyatiṁ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi.

Parinibbāyīti[1] saha parikappanena[2] atītattheti āha **"parinibbāyeyyā"**ti. **Parinibbāyeyya nu kho**ti vā pāṭho, so evattho. **Na kiñci kathitan**ti nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visayabhāvato sarūpato na kiñci kathitaṁ, nayena panassa visesaṁ ñāpetukāmattā. Bhagavato kira etadahosi "imissaṁyeva parisati nisinno ānando anusandhikusalatāya nevasaññānāsaññāyatanaṁ pādakaṁ katvā ṭhitassa bhikkhuno paṭisandhiṁ arahattañca sandhāya pañhaṁ pucchissati, iminā pucchānusandhinā tamatthaṁ desessāmī"ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmiṁ hi asati anusandhibhedabhinnesā desanā, na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. **Vipassanānissitan**ti tannissitaṁ. **Tassa** bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca **upādānaṁ. Na parinibbāyati** pahātabbassa appajahanato. Tenāha bagavā "dhammāpi kho bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā"ti[3]. **Upādānaseṭṭhan**ti idaṁ nevasaññānāsaññāyatanabhavassa sabbabhavaggatādassanaparaṁ, na pana ariyabhavaggassa upādānaseṭṭhatāpaṭisedhaparaṁ.

73. **Nissāyā**ti bhavapariyāpannaṁ nāma dhammaṁ nissāya tappariyāpannaṁ nāma nissāya oghanittharaṇā bagavatā akkhātā, aho acchariyametaṁ, aho abbhutametanti.

Navasupi ṭhānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttaṁ **"ariyasāvakoti sukkhavipassako ariyasāvako"**ti. **Navannampi kammaṭṭhānaṁ ekato katvā sammasatī**ti idaṁ jhānadhammepi[4] anussavaladdhe gahetvā sammasanaṁ sambhavatīti katvā vuttaṁ, tebhūmakasaṅkhāragataṁ idha vuttanti anavasesato pariggahaṇaṁ sandhāya vuttaṁ **"yāvatā sakkāyo"**ti.

Etaṁ amatanti amataṁ nibbānaṁ ārabbha pavattiyā etaṁ arahattaṁ amatarasaṁ. Tenāha **"etaṁ amataṁ santaṁ, etaṁ paṇītan"**ti. "Anupādāya kiñcipi aggahetvā cittaṁ vimuccī"ti vuttattāpi **anupādā cittassa vimokkho** nibbānaṁ aññattha sutte vuccati.

---

1. Parinibbāyīti padaṁ etarahi Pāḷi-aṭṭhakathāsu na dissati.
2. Paraparikappanena (Ka)
3. Ma 1. 188 piṭṭhe.
4. Nāmadhammepi (Ka)

Tiṇṇaṁ bhikkhūnanti abhinivesabhedena tividhānaṁ. Pādakaṁ katvā ṭhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. **Samodhānetvā**ti sammadeva odahitvā tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne asaṅkarato vavatthapetvā. **Sukathitaṁ nāma hoti** kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṁ orohantassa pacchimaṁ nāma hoti, evaṁ ārohantassa paṭhamaṁ nāma hotīti vuttaṁ **"yāva pachimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā"**ti. **Vatthuṁ sodhetvā**ti vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṁ katvā. **Etthā**ti pāsādakaraṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṁsukoṭivedhako **vilavedhi** nāma. **Ṭhānasampādanan**ti vesākhamaṇḍhalādīnaṁ sampādanaṁ. **Muṭṭhikaraṇādīhī**ti usumuṭṭhikaraṇajiyāgāhajiyāvijjhādīhi. **Evaṁ gaṇāpemā**ti ekaṁ nāma ekameva, dve dukā cattāri, tīṇi tikāni nava, cattāri catukkāni soḷasāti-ādinā evaṁ gaṇanaṁ sikkhāpema.

75. **Kerāṭikā hontī**ti samayassa anupakkiliṭṭhakaraṇamāyāsāṭheyyena samannāgatā honti. **Taṁ** damanaṁ **jīvitahetupi nātikkamati,** ayamassa jātidosābhāvo.

76. **Satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāyā**ti satatavihāribhāvasādhanehi satisampajaññehi samannāgamatthāya. Nanu ca khīṇāsavā sativepullappattā paññāvepullappattā ca, kathaṁ tassa satisampajaññaṁ payogasādhanīyaṁ pavattanti āha **"dve hī"**ti-ādi. **Satatavihārī**ti satataṁ samāpattivihāribahulā, tasmā te icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattiṁ samāpajjanti, vuttavipariyāyena nosatatavihārino daṭṭhabbā. Tenāha **"tatthā"**ti-ādi. **Appetuṁ na sakkoti** anāciṇṇabhāvato.

Taṁ vitakkentoti "sāmaṇerassa senāsanaṁ natthi, araññañca sīhādīhi saparissayaṁ, kiṁ nu kho tassa bhavissatī"ti taṁ vitakkento.

Evarūpoti ediso yathāvuttasāmaṇerasadiso khīṇāsavo. **Ime dhamme**ti imasmiṁ sutte āgate sīlādidhamme. **Āvajjitvāvā**ti attano parisuddhasīlatādi-āvajjanahetu eva samāpajjituṁ sakkhissati.

78. “Yeme bho gotamā”ti vacanassa sambandhaṁ dassetuṁ **“tathāgate kirā”**ti-ādi vuttaṁ. **Evan**ti “yeme bho gotamā”ti-ādi ākārehi **vatthumāraddho.**

Ajjadhammesūti apurātanadhammesu. Takkanamattāni hi tehi kappetvā sayaṁpaṭibhānaṁ viracitāni. Purātanatāya paripuṇṇatāya ekantaniyyānikatāya ca paramo uttamo. Tenāha **“tesu -pa- uttamoti attho”**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā samattā.

---

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Kammaṁyeva kammanto, so ettha atthīti kammakaraṇaṭṭhānaṁ **“kammanto”**ti vuttaṁ. Tenāha **“kammantaṭṭhānan”**ti. **Tehi dhammehī**ti buddhaguṇehi. Te pana sabbaññutaññāṇappamukhāti katvā āha **“sabbaññutaññāṇadhammehī”**ti. **Sabbena sabban**ti sabbappakārena anavasesaṁ, ettako guṇānaṁ pakārabhedo, tesu kiñcipi pakāraṁ anavasesetvā. **Sabbakoṭṭhāsehi sabban**ti yattakā guṇabhāgā, tehi sabbehi anavasesaṁ nissesameva katvā. **Yopi ahosī**ti yopi kosambivāsīnaṁ bhikkhūnaṁ vasena kosambiyaṁ kalaho ahosi. **Sopi tattheva** uppannaṭṭhāneyeva uppannamatto **vūpasamito. parinibbutakāle panassā**ti assa sammāsambuddhassa parinibbutakāle pana. Bhiyyoso mattāya bhikkhū samaggā jātā, kathañca saṁvego jātoti dassetuṁ **“aṭṭhasaṭṭhī”**ti-ādi vuttaṁ. Sātisayaṁ abhiṇhañca upasamappattiyā **ativiya upasantupasantā. Anusaṁyāyamāno**ti anu anu sammadeva jānanto vicārento vosāsamāno. “Anusaññāyamāno”ti vā pāṭho. Tattha ya-kārassa ña-kāraṁ katvā niddesoti āha **“anuvicaramāno”**ti.

80. **Heṭṭhimapucchamevā**ti gopakamoggallānena pucchitapucchameva. So hi "tehi dhammehī"ti-ādinā "atthī koci tumhākaṁ sāsanassa sārabhūto bhikkhū"ti pucchi, ayañca tameva "paṭisaraṇo"ti pariyāyena pucchi. **Appaṭisaraṇe**ti yaṁ tumhe bhikkhuṁ paṭibodheyyātha, tādisassa abhāvena appaṭisaraṇe. Tathāgatena pavedito dhammo paṭisaraṇaṁ etesanti **dhammapaṭisaraṇā.** Tenāha **"dhammo avassayo"**ti.

81. **Āgacchatī**ti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasaṅkhāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha **"āpatti -pa- āṇātikkamanamevā"**ti. **Yathādhamman**ti dhammānurūpaṁ. **Yathāsiṭṭhan**ti[1] yathānusiṭṭhaṁ. **Dhammo no**ti ettha **no**-saddo avadhāraṇe "na no samaṁ atthi tathāgatenā"ti-ādīsu[2] viya. Tenevāha **"dhammova kāretī"ti.**

83. "Yathā taṁ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī"ti evaṁ pasannavesena[3] attānaṁ ukkaṁsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṁ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha **"iccetaṁ kusalan"**ti. **Gonaṅgalamakkaṭo**ti gonaṅguṭṭha-akkaṭo.

84. Ayaṁ ukkaṁsāpetuṁ icchitaṁ yathāraddhamatthaṁ visaṁvādeti avaṇṇitampi vaṇṇitaṁ katvā kathento, imassa vacanassa paṭikkhepena iminā kātabbapiṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṁ piṇḍapātaṁ rakkhituṁ na kho pana sakkāti yojanā. **Idan**ti "na kho brāhmaṇa so bagavā"ti-ādidesanaṁ. **Abbhantaraṁ karitvā**ti nibbānantogadhaṁ katvā, antaraṁ vā tassa nijjhānassa kāraṇaṁ katvā. Kāmarāgavasena hi taṁ nijjhānaṁ hotīti. **Idhā**ti imasmiṁ suttapadese. **Sabbasaṅgāhikajjhānan**ti lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṁ katvāpi rūpāvacarassa maggajhānassa phalajhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhakajjhānaṁ nāma kathitaṁ.

Yaṁ no mayanti ettha **no**ti nipātamattaṁ. **Taṁ no**ti ettha pana **no**ti amhākanti attho. **Usūyati** rājakiccapasutatādhīnatāya

---

1. Yathānusiṭṭhaṁ (Pāḷiyaṁ Aṭṭhakathāyañca.)
2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.
3. Vanapasaṁsāvasena (?)

ekatthābhinivesabhāvato. Mandapaññatāya vassakāragata-issābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṁ katvā vuttampi atthaṁ anupadhārento āha "**ekadesameva kathesī**"ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Tasmiṁ ahū**ti tasmiṁ ahanīti āha "**tasmiṁ divase**"ti. **Anasanenā**ti sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhiraka-anasanena upetā hutvāti yojanā. **Vā**-saddena khīrapānamadhusāyanādividhaṁ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato **uposatho,** pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato **uposatho,** sīlaṁ. Anasanādidhammādiṁ vā upecca vasanaṁ upavāso **uposatho.** Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmattanti āha "**uposatho nāma nāgarājāti-ādīsu paññattī**"ti. Vuttanayena upavasanti etthāti **uposatho,** divaso. **So panesa** uposatho. **Māsapuṇṇatāyā**ti māsassa pūritabhāvena. **Sampuṇṇā**ti sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsaddhamāsādibhedaṁ kālaṁ māti minanto viya hotīti ca "**mā" iti cando vuccati. Etthā**ti etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti **puṇṇamā.** Taṁ hi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṁ dasseti.

Dissati phalaṁ sandissatīti **deso,** hetūti āha "**desanti kāraṇan**"ti. **Sabbaṁ kathenti** sabbaṁ attanā pariggahitappakāraṁ kathenti. **Kathetuṁ na sakkonti** avisayattā. **Pāsādapariveṇe**ti pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. **Heṭṭhā vuttanayenā**ti sekhasutte[1] vuttanayena vitthāretabbaṁ.

86. **Ime nu kho**ti ettha **nū**ti saṁsayajotanoti āha "**vimatipucchā viya kathitā**"ti. **Jānantenā**ti-ādi pucchāvattadassanaparaṁ daṭṭhabbaṁ.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 15 piṭṭhe.

na pucchakassa satthu attano ajānanabhāvadīpanaparaṁ. Jānāti hi bagavā. **Ajānantena viya hutvā** pucchite. Yathābhūtasabhāvaṁ **jānanto viya pucchati** kohaññe ṭhatvā. Tenāha **"thero evarūpaṁ vacanaṁ kiṁ karissatī"**ti kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo. Kusalasañño vā thiravisadanipuṇasañño vā, kusalasaṅkhāro vā tikhiṇathiravisadasaṅkhāro vā, suvisuddhavipulodāraviññāṇo vāti imamatthaṁ **"saññādīsupi eseva nayo"**ti iminā atidisati. Kasmā panettha anāgatakālavaseneva desanā āgatāti āha **"yasmā panā"**ti-ādi.

Khandhānaṁ khandhapaṇṇattīti khandhasaddābhidheyyānaṁ ruppanānubhavana-añjānanābhisaṅkharaṇavijānanasabhāvānaṁ atthānaṁ "khandho"ti ayaṁ samaññā. **Kittakenā**ti kiṁ parimāṇena atthena, rāsatthabhāgatthādīsu kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṁ sahajātadhammesu mūlaṭṭhenapakārakabhāvo nippariyāyena hetuttho, so pathavī-ādīsupi paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-saddena visesetvā vutto **"hetuhetū"**ti. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṁ sādhāraṇapaccayattā sādhāraṇahetu, "atītānāgatapaccuppannānaṁ kammasamādānānaṁ ṭhānaso hetuso vipākan"ti ettha vijjamānesupi aññesu paccayesu iṭṭhāniṭṭhavipākaniyāmakattā kammaṁ tassa padhānakāraṇanti āha **"kusalākusalaṁ attano attano vipākadāne uttamahetū"**ti. "Mahābhūtā hetū"ti ayamevattho "mahābhūtā paccayo"ti imināpi vuttoti hetusaddapaccayasaddānaṁ samānatthattā paccayo eva hetu **paccayahetu,** yo ca rūpakkhandhassa hetu, so eva tassa paññāpanāya paccayoti vuttoti āha **"idha paccayahetu adhippeto"**ti. Yadaggena paccayadhammo attano paccayuppannassa uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato samaññāto paññāpanāyapi so paccayoti vattabbataṁ arahatīti. Pāḷiyaṁ avibhāgena vuttamatthaṁ vibhāgena dassetuṁ **"tattha pathavīdhātū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **paññāpanāyā**ti sahetu-ahetukanti-ādi ākārehi

bodhanāya. Taṁ pana sambodhanaṁ ñāṇena dassanaṁ hotīti vuttaṁ **"dassanatthāyā"**ti.

Phassoti phassasamaṅgībhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa nibbatti. Nibbatto hi phasso thathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha bagavatā puggalādhiṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppannātītakālavasena dvikāliko phassasaddo veditabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanā-icceva vuttaṁ hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yatheva hi vedanāya evaṁ saññāya saṅkhārānampi phasso visesapaccayo tasmiṁ asati abhāvato. Cetanāggahaṇena āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkhārakkhandhadhammā gahitā. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye[1] ca "cakkhusamphassajā cetanā"ti-ādinā cetanāva niddiṭṭhā. **Viññāṇakkhandhassā**ti ettha ekasmiṁ bhave ādibhūtaviññāṇassa nāmarūpapaccayataṁ dassetuṁ **"paṭisandhiviññāṇena tāvā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattiṁ[2] sandhāya **"uparimaparicchedenā"**ti vuttaṁ samatiṁsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa rūpānaṁ asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayaṁ dvāravasena dassetuṁ **"cakkhudvāre"**ti-ādi vuttaṁ. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametaṁ, yathā pana viññāṇasahito phasso vedanādīnaṁ paccayo, na evaṁ viññāṇassa. Tenāha bagavā "tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti[3] phasso viya nāmarūpaṁ viññāṇassa visesapaccayo yathā nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti, tasmā imaṁ visesaṁ dassetuṁ nāmarūpasseva viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadiṭṭhi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadiṭṭhiko vaṭṭe paribbhamatīti āha **"kathaṁ pana bhanteti vaṭṭaṁ pucchanto"**ti. Yathā ca sakkāyadiṭṭhijotanā vaṭṭapucchā, evaṁ tabbhedanajotanā vivaṭṭapucchāti āha **"sakkāyadiṭṭhi na hotīti vivaṭṭaṁ pucchanto"**ti.

---

1. Abhi 2. 8 piṭṭhe.
2. Rūpūpapattiṁ (Ka)
3. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.

88. **Ayaṁ rūpe assādo**ti yāthāvato dassanaṁ pariññābhisamayo, dukkhasaccapariyāpannañca rūpanti āha **"iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccañca kathitan"**ti. "Yaṁ rūpaṁ aniccann"ti-ādivacanato aniccādibhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādīnavasamatikkamoti ādīnavaggahaṇena siddhamatthamāha **"pahānapaṭivedho ceva samudayasaccañcā"**ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṁ nibbānañca sacchi kiriyābhisamayavasena paṭivijjhitabbanti āha **"iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccañcā"**ti. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Ye sammādiṭṭhi-ādayo dhammā**ti ye ariyamaggasaññitā sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha, satta vā dhammā. **Bhāvanāpaṭivedho maggasaccan**ti bhāvanābhisamayavasena pavattaṁ maggasaccaṁ. **Sesapadesupī**ti "ayaṁ vedanāya assādo"ti-ādipadesupi.

89. **Imasmin**ti āsannapaccakkhatāya saka-attabhāvo gahito, tadeva ajjhattā khandhāti tappaṭiyogitāya **"bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye"**ti vuttaṁ. **Sabbanimittesū**ti sabbesu rūpanimittādīsupi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṁsabhāvānīti āha **"anindriyabaddhampi saṅgaṇhātī"**ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti **"saviññāṇake kāye"**ti vuttaṁ. **"Kāyo"**ti vā khandhasamūhoti attho.

90. **Anattani ṭhatvā**ti attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṁ ādhāraṁ katvā **katāni** kammāni. **Katarasmiṁ attani ṭhatvā**ti kīdise attani nissayavipākaṁ dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakarahitattā attapakkhakammakāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṁ khaṇikattā ca katanāsa-akatabbhāgamadoso ca āpajjatīti.

Tatrāyaṁ[1] codanāsodhanāvidhi—pāṇātipātavasena tāva kammapathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so

1. Itivuttaka-Ṭṭha 218; Sārattha-Ṭī 1. 342 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

arūpattā na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipātāpuññaṁ pasavati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya, anāgatesu, paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati, tesaṁ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṁ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṁ maraṇaṁ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṁ kassa so payogo? Khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārapuñjo sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṁ apagata-usmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano yathāvuttavappeyogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattitavibandhakavisadisarūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṁ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito, khaṇikānaṁ saṅkhārānaṁ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṁ maraṇaṁ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā "padīpo pakāseti, nisākaro candimā"ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena

pavattamānānañca padīpādīnaṁ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho, tato eva yasmiṁ santāne pāṇātipātacetanā pavattā, tattheva santāne paccayantarasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṁ kammapathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo diṭṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha **"taṇhādhipateyyenā"**ti. **Tesu tesu dhammesū**ti mayā desiyamānadassanadhammesu. **Pakatikammaṭṭhānan**ti tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṁ. **Aññaṁ navakammaṭṭhānan**ti bagavato desanānusārena gahitaṁ aññaṁ navaṁ kammaṭṭhānaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Tuṇhībhūtaṁ tuṇhībhūtan**ti āmeḍitavacanaṁ byāpanicchāvasena vuttanti āha **"yaṁ yaṁ disan"**ti-ādi. **Anuviloketvā**ti ettha **anu** saddopi byāpanicchāyamevāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha **"tato tato viloketvā"**ti. Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha **"pāpapuriso lāmakapuriso"**ti. **So**ti asappuriso. **Tan**ti asappurisaṁ **jānituṁ na sakkoti** asappurisadhammānaṁ yāthāvato ajānanato. **Pāpadhammasamannagato**ti kāyaduccaritādi-asantuṭṭhitādilāmakadhammasamannāgato. Asappurise bhatti etassāti **asappurisabhatti.** Tenāha **"asappurisasevano"**ti. Asappurisadhammo asappuriso uttarapadalopena, tesmā cintanasīloti **asappurisacintī.** Tenāha **"asappurisacintāya cintako"**ti, duccintitacintīti attho. **Asappurisamantanan**ti asādhujanavicāraṁ asappurisavīmaṁsaṁ. **Asappurisavācan**ti catubbidhaṁ dubbhāsitaṁ. **Asappurisakammaṁ** nāma tividhampi kāyaduccaritaṁ. **Asappurisadiṭṭhi** nāma visesato dasavatthukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato **asappurisadiṭṭhiyā samannāgato,**

asappurisadānaṁ nāma asakkaccadānādi. Sabbopāyamattho pāḷito eva viññāyati.

"Pāṇaṁ hanissāmī"ti-ādikā cetanā kāmaṁ parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā pana sā attano balavataradukkhatthāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṁ dassetuṁ **"attano dukkhatthāya cinteti"** icceva vutto. **Yathā asuko asukan**ti-ādīhi pāpako pāpavipākekadesaṁ balavaṁ garutaraṁ vā paccanubhontopi yathā paro paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha **"parabyābādhāyā"**ti. **Gahetvā**ti pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṁ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṁ appasannākāro, puggalassa asakkaraṇaṁ agarukaraṇanti imamatthaṁ dassento **"deyyadhammaṁ na sakkaroti nāmā"**ti-ādimāha. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṁ citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṁ vā acchariyaṁ katvā paṭipatti **cittīkaraṇaṁ,** sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato **acittīkaraṇaṁ,** asambhāvanakiriyā. **Apaviddhan**ti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṁ viya avakhittakaṁ. Tenāha **"chaḍḍetukāmo viyā"**ti-ādi. **Rogaṁ pakkhipanto viyā**ti rogikasarīraṁ odanādīhi pamajjitvā vammike rogaṁ pakkhipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṁ mameva āgacchatīti evaṁ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṁ pana na tādisoti āha **"anāgamanadiṭṭhiko"**ti. Tenāha **"no phalapāṭikaṅkhī hutvā detī"**ti.

Kāmañcāyaṁ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehipi micchādassanaṁ mahāsāvajjanti dassetuṁ **"tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjatī"**ti vuttaṁ. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. "Sadevakaṁ lokan"ti-ādīsu[1] devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha **"chakāmāvacaradevā"**ti. Tattha brahmānaṁ visuṁ gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā

1. Vi 1. 1 piṭṭhe.

kāmāvacaradevaggahaṇaṁ, tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ devamahattatādivacanato. **Tiṇṇaṁ kulānaṁ sampattī**ti khattiyamahattādīnaṁ tiṇṇaṁ kulānaṁ sampatti, na kevalaṁ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvaṇṇayasabhoga-issariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṁ uḷārassa dānamayapuññassa vasena tesampi samijjhanato.
Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṁ sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Iddhimāti guṇo pākaṭo** paratoghosena vinā pāsādakampanadevacārikādīhi sayameva pakāsabhāvato, dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesaṁ guṇānaṁ pākaṭayogato ca paresaṁ nicchitabhāvato ca. **Paññavato guṇā**ti paññāpabhedapabhāvite guṇavisese sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena paresaṁ avisayā. Tenāha **"na sakkā akathitā jānitun"**ti. Visabhāgā sabhāgā nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana appahīnarāgadosatāya parassa vijjamānampi guṇaṁ makkhetvā avijjamānaṁ avaṇṇameva ghosentīti āha **"visabhāga -pa- kathentī"**ti.

Yā aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato yathābhūtaṁ pajānanā, ayaṁ **dhātukusalatā. Āyatanakusalatāya**pi eseva nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallaṁ **paṭiccasamuppādakusalatā.** Idaṁ imassa phalassa ṭhānaṁ kāraṇaṁ, idaṁ aṭṭhānaṁ akāraṇanti evaṁ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānanā, ayaṁ **ṭhānāṭṭhānakusalatā.** Yo pana imesu dhātu-ādīsu pariññābhisamayādivasena nissaṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṁ **paṇḍito** nāmāti āha **"imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito"**ti. Mahantānaṁ atthānaṁ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño.** Sesapadesupi eseva nayoti āha **"mahāpaññādīhi samannāgatoti attho"**ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero "mahāpañño"ti-ādinā kittīyati, tāsaṁ mahāpaññādīnaṁ idaṁ nānattaṁ ayaṁ vemattatā. Yassa kassaci[1] visesato arūpadhammassa mahattaṁ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento **"mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā"**ti-ādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya

---

1. Dī-Ṭī 3. 113; Saṁ-Ṭī 1. 161; Aṁ-Ṭī 1. 277 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṁsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo, **paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā taṁsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṁ** tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṁ. **Phalaṁ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṁso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge[1] ākaṅkheyyasuttādīsu[2] ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṁ niddhāretvā veditabbā, **ṭhānāṭṭhānā**dīnaṁ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṁ mahāvisayatā bahudhātukasutte[3] sayameva āgamissati. **Vihārasamāpattīnaṁ** samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā, **ariyasaccānaṁ** sakalasāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge[4] taṁsaṁvaṇṇanāsu[5] āgatanayena. **Satipaṭṭhānā**dīnaṁ vibhaṅgādīsu[6] taṁsaṁvaṇṇanādīsu[7] ca āgatanayena. **Sāmaññaphalānaṁ** mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhepamassa nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇa-atakkāvacarapaṇḍhitavedanīyabhāvato ca. **Abhiññānaṁ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca. **Nibbānassa** madanimmadanādimahatthasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṁ pana viseso—**nānākhandhesu ñāṇaṁ pavattatī**ti "ayaṁ rūpakkhandho nāma -pa- ayaṁ viññāṇakkhandho nāmā"ti evaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ nānākaraṇaṁ paṭicca ñāṇaṁ pavattati, tesupi "ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho -pa- ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho"ti evaṁ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādibhedavasenapi nānākaraṇaṁ paṭicca ñāṇaṁ pavattati. Tathā "idaṁ cakkhāyatanaṁ nāma -pa- idaṁ dhammāyatanaṁ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṁ āyatananānattaṁ paṭicca ñāṇaṁ pavattati.

---

1. Visuddhi 1. 9 piṭṭhe. 2. Ma 1. 39 piṭṭhe. 3. Ma 3. 109 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 104 piṭṭhe. 5. Abhi-Ṭṭha 2. 78 piṭṭhādīsu. 6. Abhi 2. 220 piṭṭhe.
7. Abhi-Ṭṭha 2. 204 piṭṭhādīsu.

Nānādhātūsūti "ayaṁ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṁ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā"ti evaṁ nānādhātūsu paṭicca ñāṇaṁ pavattati. Tayidaṁ upādiṇṇakadhātuvasena vuttanti veditabbaṁ. Paccekabuddhānaṁ hi dvinnañca aggasāvakānaṁ upādiṇṇakadhātūsuyeva nānākaraṇaṁ paṭicca ñāṇaṁ pavattati, tañca kho ekadesatova, no nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṁ pana nānākaraṇaṁ na jānantiyeva, sabbaññubuddhānaṁyeva pana "imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṁ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṁ, imassa pupphaṁ nīlaṁ pītaṁ lohitaṁ odātaṁ sugandhaṁ duggandhaṁ, phalaṁ khuddakaṁ mahantaṁ dīghaṁ vaṭṭaṁ susaṇṭhānaṁ maṭṭhaṁ pharusaṁ sugandhaṁ madhuraṁ tittakaṁ ambilaṁ kaṭukaṁ kasāvaṁ, kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hotī"ti dhātunānattaṁ paṭicca ñāṇaṁ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti ajjhattabahiddhābhedato santānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgānaṁ hi paccekaṁ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha saṅkhārapiṭake "dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā"ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato **eva** itthipurisa-atta-attaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu[1]. Ma-kāro hettha padasandhikaro. **Nānā-atthesū**ti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānā atthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṁyeva atthadhammānaṁ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesū**ti ettha atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu "imāni idamatthajotakānī"ti[2] tathā tathā paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesū**ti-ādīsu sīlassa puthuttaṁ nānattañca vuttameva. Itaresaṁ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṁ pana abhinnaṁ ekameva nibbānaṁ, tattha upacāravasena puthuttaṁ gahetabbanti āha **"puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā"**ti. Tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṁ paridīpitaṁ hoti.

---

1. Anupalabbhanabhāvesu (Ka)

2. Abhi 2. 309, 310 piṭṭhādīsu.

Evaṁ visayavasena paññāya mahattaṁ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṁ, pavatti-ākāravasena javanabhāvaṁ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṁ **"katamā hāsapaññā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṁ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullā vikasitā viya pavattati, na upekkhāsahagatāti pātimokkhasīlaṁ ṭhapetvā hāsanīyaṁ paraṁ tividhampi sīlaṁ paripūretīti attho. Visuṁ vuttattā puna **sīlakkhandha**māha. **Samādhikkhandhan**ti-ādīsupi eseva nayo.

Rūpaṁ aniccato khippaṁ javatīti rūpakkhandhaṁ aniccanti sīghaṁ vegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṁ viya lakkhaṇaṁ paṭivijjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṁ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṁ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṁ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṁ **"rūpan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā** tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṁ **vibhūtaṁ katvā. Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhāravasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṁ dassetuṁ puna **"rūpan"**ti-ādi vuttaṁ. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṁ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti **"khippaṁ kilese chindatīti tikkhapaññā"**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **"uppannaṁ kāmavitakkan"**ti-ādimāha. Tikkhapañño hi khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **"ekasmiṁ āsane cattāro ariyamaggā adhigatā hontī"**ti-ādi.

"Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā"ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṁ dassetuṁ

“sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhaṁ pavattasaṁvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti pana iminā nibbidānupassanaṁ āha, **aratibahulo**ti-ādinā tassā eva aparāparuppattiṁ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṁ nibbānaṁ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṁ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sāva paññā **nibbedhikā.** Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ taṁ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādikoti **padaṁ,** samāpatti, tasmā **anupadan**ti anusamāpattiyoti attho. **Padaṁ** vā sammasanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato. Tenāha **“samāpattivasena vā”**ti. **Jhānaṅgavasena vā**ti jhānaṅgavasenāti ca attho. Aṭṭhakathāyaṁ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṁ anukkamenāti ayamettha atthoti āha **“anupaṭipāṭiyā”**ti. **Dhammavipassanan**ti taṁtaṁsamāpatticittuppādapariyāpannānaṁ dhammānaṁ vipassanaṁ. **Vipassatī**ti samāpattiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā “itipi dukkhā”ti-ādinā sammasati. **Addhamāsena arahattaṁ patto** ukkaṁsagatassa sāvakānaṁ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā, sāvakapāramīñāṇassa ca tathā paṭipādetabbattā. **Evaṁ santepī**ti yadipi Mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṁ patto, dhammasenāpati pana tato cirena, evaṁ santepi yasmā Moggallānattheropi mahāpaññova, tasmā Sāriputtattherova mahāpaññataroti. Idāni tamatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **“Mahāmoggallānatthero hī”**ti-ādi vuttaṁ. Sammasanaṁ carati etthāti sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṁ **sammasanacāraṁ. Ekadesamevā**ti saka-attabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuñca sammasituñca asakkontaṁ attano abhinīhārasamudāgatañāṇabalānurūpaṁ ekadesameva pariggahetvā sammasanto. Nanu ca “sabbaṁ bhikkhave anabhijānaṁ aparijānaṁ avirājayaṁ appajahaṁ abhabbo dukkhakkhayāyā”ti[1] vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena sabbaṁ pariññeyyaṁ parijānitabbameva? Saccametaṁ, tañca kho sammasanupagadhammavasena[2] vuttaṁ, tasmā sasantānagate

1. Saṁ 2. 249, 250 piṭṭhesu. 2. Sammasanarūpadhammavasena (Ka)

sabbadhamme, parasantānagate ca tesaṁ santānavibhāgaṁ akatvā bahiddhābhāvasāmaññato sammasanaṁ, ayaṁ sāvakānaṁ sammasanacāro. Thero pana bahiddhādhammepi sanatāvibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṁ katvā. Tena vuttaṁ **"yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto"**ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṁ pavattitabbaṁ, tathā apavattanato **"yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viyā"**ti-ādi vuttaṁ. Anupadadhammavipassanāya abhāvato **"ekadesameva sammasanto"**ti vuttaṁ.

Buddhānaṁ sammasanacāro dasasahassilokadhātuyaṁ sattasantānagatā, anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi addhattayavasena paṭiccasamuppādanayaṁ osaritvā chattiṁsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṁ mahāvajirañāṇaṁ pavattaṁ. Paccekabuddhānaṁ sasantānagatehi saddhiṁ majjhimadesavāsisattasantānagatā anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsisattasantānagatāti keci. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṁ vipassanābhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayaṁ niravasesaṁ anupadadhammaṁ vipassi. Tena vuttaṁ **"sāvakānaṁ sammasanacāraṁ nippadesaṁ sammasī"**ti.

Tattha "sāvakānaṁ vipassanābhūmī"ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṁ jhānābhiññāhi anadhigatapaññānepuññattā andhānaṁ viya icchitapadesokkamanaṁ vipassanākāle icchiticchitadhammavipassanā natthi. Te yathāpariggahitadhammamatteyeva ṭhatvā vipassanaṁ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṁ ārabhanti, tato aññena vipassanaṁ vitthārikaṁ kātuṁ sakkonti vipulañāṇattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisayaṁ vipassanaṁ vitthārikaṁ kātuṁ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisayattā vipassanaṁ tatopi vitthārikaṁ karoti. Samādhānassa sātisayattā vipassanaṁ tatopi vitthārikaṁ karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇaṁ vitthārikaṁ karoti. Paccekabuddhā tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīharānurūpaṁ tatopi vitthārikavipassanaṁ karonti. Buddhānaṁ sammadeva paripūritapaññāpāramipabhāvitasabbaññutaññāṇādhigamanassa anurūpāyāti.

Yathā nāma katavālavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjāmāno lakkhaṇeyeva patati, na sajjati na virajjhati, evaṁ antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammsanīyadhammesu yāthāvato nānānayehi pavattati. Yaṁ mahāñāṇanti vuccati, tassa pavatti-ākārabhedo gaṇato vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṁ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṁ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṁ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṁ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṁ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṁ rasmisahassapaṭimaṇḍita saradasūriyamaṇḍalasadiso upaṭṭhāsi. Tathā sukkhavipassakānaṁ vipassanācāro andhānaṁ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṁ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṁ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṁ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṁ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṁ mahāsakaṭamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvāti ettha **kira**-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṁ vutto. **Patvā aññāsi** attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṁ panāyaṁ mahāthero dandhaṁ arahattaṁ pāpuṇanto sīghaṁ arahattaṁ pattato paññāya attānaṁ sātisayaṁ katvā aññāsīti āha **"yathā hī"**ti-ādi, **mahājaṭan**ti mahājālasākhaṁ ativiya sibbitajālaṁ. **Yaṭṭhiṁ pana sāraṁ vā ujuṁ vā na labhati** veṇuggahaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. **Evaṁsampadan**ti yathā tesu purisesu eko veḷuggahaṇe anuccinitvā veḷuyaṭṭhiṁ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṁ nipphattikaṁ. **Padhānan**ti bhāvanānuyuñjanaṁ.

Sattasaṭṭhi ñāṇanīti paṭisambhidāmagge[1] āgatesu tesattatiyā ñāṇesuṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭisambhidāñāṇapariyosānāni sattasaṭṭhi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavicitabbāni, na itarāni. **Soḷasavidhaṁ paññan**ti[2] mahāpaññādikā, navānupubbavihārasamāpattipaññāti idaṁ soḷasavidhaṁ paññaṁ.

1. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.
2. Saṁ-Ṭṭha 3. 257; Saṁ-Ṭī 2. 480 piṭṭhesu soḷasavidhapañhā saṁvaṇṇitā, na soḷasavidhapaññā.

Tatrāti tassa. **Idaṁ hotī**ti idaṁ dāni vuccamānaṁ anupubbasammasanaṁ hoti. **Vipassanākoṭṭhāsan**ti vitakkādisammasitabbadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṁ.

94. **Paṭhame jhāne**ti upasilese bhummaṁ, tasmā **ye paṭhame jhāne dhammā**ti ye paṭhamajjhānasaṁsaṭṭhā dhammāti attho. **Antosamāpattiyan**ti ca samāpattisahagate cittuppāde samāpattisamaññaṁ āropetvā vuttaṁ. **Vavatthitā**ti katavavatthanā nicchitā. **Paricchinnā**ti ñāṇena paricchinnā salakkhaṇato paricchijja ñātā. **Olokento**ti ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. **Abhiniropanaṁ** ārammaṇe cittassa āropanaṁ. **Anumajjanaṁ** ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṁ. **Pharaṇaṁ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṁ, vipphārikabhāvo vā. **Sātan**ti sātamadhuratā. **Avikkhepo** vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṁ samādhānaṁ. **Phusanaṁ** indriyavisayaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. **Vedayitaṁ** ārammaṇānubhavanaṁ. **Sañjānanaṁ** nīlādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṁ. **Cetayitaṁ** cetaso byāpāro. **Vijānanaṁ**[1] ārammaṇūpaladdhi. **Kattukamyatā** cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmiṁ ārammaṇe adhimuccanaṁ, sanniṭṭhānaṁ vā **adhimokkho.** Kosajjapakkhe patituṁ adatvā cittassa paggaṇhanaṁ **paggāho,** adhiggahoti attho. Ārammaṇaṁ upagantvā ṭhānaṁ, anissajjanaṁ vā **upaṭṭhānaṁ.** Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjhupekkhanaṁ **majjhattatā.** Sampayuttadhammānaṁ ārammaṇe anunayanaṁ saṁcaraṇaṁ **anunayo. Sabhāvato**ti yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṁ eva cettha dhammānaṁ gahaṇaṁ tesaṁyeva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahiṁsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññato saddhāpaññā, sabhiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññato passaddhi-ādayo cha yugaḷā, alobhādosā ca saṅgahitā jhānacittuppādapariyāpannattā tesaṁ dhammānaṁ, therena ca dhammā[2] vavatthānasāmaññato āraddhā, ( )[3] te na upaṭṭhahiṁsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajjantīti uppādepi[4] nesaṁ vedanānaṁ pajānanaṁ hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṁ jānātīti taṁñāṇo,

---

1. Abhisandhānaṁ (Ka)
2. Dhammabhāva (?)
3. (Tasmā) (?)
4. Uppādakkhaṇepi (?)

tassa bhāvo **taṁñāṇatā,** ñāṇassa attasaṁvedananti attho. Taṁsamānayogakkhamā hi sampayuttadhammā. **Ñāṇābahutā**ti ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. Idāni tamevatthaṁ vivarituṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Na sakkā jānituṁ** ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthī[1]. **Ekekameva** ñāṇaṁ **uppajjati** tasmiṁ khaṇe ekasseva āvajjanassa uppajjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttaṁ hetaṁ—

"Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū.
Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi saṁyutā"ti[2] ca,

"Natthi citte yugā gatī"ti ca.

Vatthārammaṇānaṁ pariggahitatāyāti yasmiṁ ca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesaṁ vatthārammaṇānaṁ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṁ āsaye pariggahite tatra ṭhitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaggahaṇā honti, evaṁ sampadamidaṁ. Tenāha **"therena hī"**ti-ādi. **Tenā**ti vatthārammaṇānaṁ pariggahitabhāvena. **Assā**ti therassa. **Tesaṁ dhammānan**ti jhānacittuppādapariyāpannānaṁ dhammānaṁ. **Uppādaṁ āvajjantassā**ti-ādinā uppādādīsu yaṁ yadeva ārabbha ñāṇaṁ uppajjati, tasmiṁ tasmiṁ khaṇe tassa tasseva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanena vinā ñāṇaṁ uppajjati. **Ahutvā sambhontī**ti pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppajjantīti attho. **Udayaṁ passati** tesaṁ dhammānaṁ "ahutvā sambhontī"ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṁ udayo. **Hutvā**ti uppajjitvā. **Paṭiventī**ti paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. **Vayaṁ passati** "hutvā paṭiventī"ti tesaṁ dhammānaṁ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhaṁsabhāvabodhako hi dhammānaṁ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti **anupayo,** ananurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti **anapāyo,** avirodho. "Etaṁ

1. Atthi (Ka)
2. Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

mama, eso me attā"ti tassa taṇhādiṭṭhi-abhinivesābhāvato taṇhādiṭṭhinissayehi **anissito. Appaṭibaddho**ti anupayānissitabhāvato vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito. **Vippamutto**ti tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto. **Visaṁyutto** vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi visaṁyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhaveyyāti antosamāpattiyaṁ pavatte soḷasa dhamme ārabbha pavattamānaṁ vipassanāvīthiṁ bhinditvā sace rāgādayo uppajjeyyuṁ, tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittena, cittasamaṅginā vā katā bhaveyya. **Tesū**ti tesu dhammesu. **Assā**ti therassa. **Ekopī**ti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṁ anāpāthagamane sati vipassanā na tesu[1] dhammesu nirantarappavattāti **ārammaṇamariyādā bhaveyya. Vikkhambhitapaccanīkattā**ti vipassanāya paṭipakkhadhammānaṁ pageva vikkhambhitattā idānipi vikkhambhetabbā kilesā natthīti vuttaṁ.

Itoti paṭhamajjhānato. **Anantaro**ti uparimo jhānādiviseso. **Tassa pajānanassā**ti "atthi uttari nissaraṇan"ti evaṁ pavattajānanassa. **Bahulīkaraṇenā**ti punappunaṁ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyāpagamanena, tassa vicārakkhobhavigamena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṁ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhi-upekkhā, adukkhamasukhāvedanāti ettha jhānupekkhāti **"sukhaṭṭhāne vedanupekkhā vā"**ti vuttaṁ. **Sukhaṭṭhāne**ti ca paṭhamajjhānādīsu sukhassa vuttaṭṭhāne. **Passaddhattā**ti samadhuracetayitabhāvena ārammaṇe visaṭavitthatabhāvato yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmaññaphalādīsu satiyā pārisuddhi, sā pana atthato sativinimuttā natthīti āha **"parisuddhāsatiyevā"**ti. **Pārisuddhi-upekkhā**, na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācipi ñāṇaviraho atthīti āha **"ñāṇena sampajāno hutvā"**ti. Tathā hi tatiyajjhāne "satimā sukhavihārī"ti ettha sampajānoti ayamattho vutto eva

---

1. Āpāthagamane sati vipassanā tesu (Ka)

hoti. **Na sāvakānaṁ anupadadhammavipassanā hoti** saṅkhārāvasesasukhumappavattiyā diviññeyyattā vinibbhujitvā gahetuṁ asakkuṇeyyabhāvato. Tenāha **"kalāpavipassanaṁ dassento evamāhā"**ti.

96. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti dassanasamakālaṁ khīyamānā āsavā "disvā parikkhīṇā hontī"ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati—

"Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇanti[1],

"Nihantvā timiraṁ sabbaṁ, uggatejo samuggato.
Verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro"ti[2] ca—

evamādīsu. Hetu-attho vā ayaṁ **disvā**saddo asamānakattuko yathā "ghataṁ pivitvā balaṁ hoti, sīhaṁ disvā bhayaṁ hotī"ti[3]. Dassanahetuko hi āsavānaṁ parikkhayo pariññāsacchika-iriyābhāvanābhisamaye sati pahānābhisamayassa labbhanato. **Yuganaddhaṁ āharitvā**ti paṭhamajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammasanto samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāveti. Evaṁ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammasanto samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ katvā yathā thero arahattaṁ pāpuṇi, taṁ sandhāya vuttaṁ **"arahattaṁ pattavāro idha gahito"**ti. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. Dīghanakhasuttadesanāya[4] hi thero arahattaṁ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodhaṁ samāpajjatīti vacana-avasaro natthi, tasmā vuttaṁ "arahattaṁ pattavāro idha gahito"ti. Yadi evaṁ "sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṁ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṁ upasampajja viharatī"ti idaṁ kasmā vuttanti? There vijamāne paṇḍitaguṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhāpetuṁ. Nirodhasamāpajjanaṁ pana therassa āciṇṇasamāciṇṇaṁ. Tenāha **"nirodhaṁ pana -pa- vadantī"**ti. Tena phalasamāpattimpi antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

---

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhesu.
2. Visuddhi-Ṭī 2. 238; Anuṭī 3. 270 piṭṭhesupi atthato samānaṁ.
3. Visuddhi-Ṭī 2. 477; Sārattha-Ṭī 2. 1; Anuṭī 3. 47 piṭṭhesupi.
4. Ma 2. 168 piṭṭhe.

Vomissaṁ vivarituṁ **"tatthassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha "nirodhaṁ samāpajjissāmī"ti ābhogena samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ āharitvā ṭhitassa **nirodhasamāpatti sīsaṁ** nāma hoti, tassa ābhogavasena **nirodhassa vāro āgacchati. Phalasamāpatti gūḷhā hoti** "phalasasamāpattiṁ samāpajjissāmī"ti ābhogassa abhāvato. **Phalasamāpatti sīsaṁ hotī**ti etthāpi vuttanayena atthā veditabbo. Etena ābhogapaṭibaddhametesaṁ āgamananti dīpitanti veditabbaṁ. **Jambudīpavāsino therā panā**ti-ādi aṭṭhakathāruḷhameva taṁ vacanaṁ. **Antosamāpattiyan**ti nirodhaṁ samāpannakāle. **Tisamuṭṭhānikarūpadhamme**ti utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. **Ciṇṇavasitan**ti[1] paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṁ. **Nipphattiṁ patto**ti ukkaṁsaparinipphattiṁ patto. Ure vāyāmajanitāya **oraso. Pabhāvitan**ti uppāditaṁ. **Dhammenā**ti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya jātiyā jāto nibbattoti katvā **"dhammajo dhammanimmito"**ti vuccati. **Dhammadāyassā**ti navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. **Ādiyanato**ti gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesaṁ suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Khīṇā jātī**ti attano ( )[2] jātikkhayaṁ paṭijānantena arahattaṁ byākataṁ hoti arahato tadabhāvato. Tathā **vusitaṁ brahmacariyan**ti maggabrahmacariyavāso me pariyositoti paṭijānantenapi. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṁ paṭijānantenapi. **Nāparaṁ itthattāyā**ti āyatiṁ punabbhavābhāvaṁ, āyatiṁ vā pariññādikaraṇīyābhāvaṁ paṭijānantenapīti āha **"ekenapi padena aññā byākatāva hotī"**ti. Dvikkhattuṁ baddhaṁ pana subaddhaṁ viyāti vuttaṁ. **Idha pana aññābyākaraṇaṁ catūhi padehi āgataṁ,** tasmā vattabbameva cettha

---

1. Heṭṭhāciṇṇavasitanti (Ka)
2. (Ariyāya) (Ka)

natthīti adhippāyo. **Cetanāya diṭṭhavāditā nāma** ariyavohāro. **Sabhāvo**ti pakati-attho hi ayaṁ dhamma-saddo "jātidhammā jarādhammā"ti-ādīsu[1] viya, tasmā **anudhammo**ti ariyabhāvaṁ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikarontāpi sāsanassa niyyānikabhāvapavedanatthañceva sabrahmacārīnaṁ sammāpaṭipattiyaṁ ussāhajananatthañca tādisānaṁ parinibbānasamayeyeva āvikarontīti adhippāyenāha **"parinibbutassa -pa- kātabbo"**ti.

99. **Dubbalan**ti pheggu viya subhejjanīyaṁ balavirahitaṁ, asāranti attho. **Virāgutan**ti[2] palujjanasabhāvaṁ. **Vigacchanasabhāvan**ti vināsagamanasabhāvaṁ. Aniccadukkhavipariṇāmattā assāsalesassapi abhāvato **assāsavirahitaṁ.** Ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṁ upenti upagacchantīti **upayā**[3], "etaṁ mama, eso me attā"ti upādiyanti daḷhaggāhaṁ gaṇhantīti **upādānā.** Adhitiṭṭhati cetaso abhinandanabhūtāti **cetaso adhiṭṭhānaṁ. Tāhī**ti taṇhādiṭṭhīhi. **Tan**ti cittaṁ. **Abhinivisatī**ti atirativasena nivisati, ayaṁ hettha attho—sakkāyadhammesu cittaṁ abhinivisati, "etaṁ mama, eso me attā"ti ajjhosāya tiṭṭhati etāti abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṁ anuseti etāhīti **anusayā,** taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anusenti, tadaggena taṁsahagatadhammā tattha anusentīti pariyāyena **"taṁ anusetī"**ti vuttaṁ. **Khayā virāgā**ti hetumhi nissakkavacananti **"khayena virāgenā"**ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. **Virāgenā**ti ca **iti**saddo ādi-attho. Tena "nirodhenā"ti evamādikaṁ gahitaṁ hoti. **Aññamaññavevacanāneva** upayādīnaṁ samucchedasseva bodhanato.

100. Patiṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṁ upādārūpañcāti patiṭṭhānā, nijjīvaṭṭhena dhātu cāti **patiṭṭhānadhātu.** Nhānīyacuṇṇaṁ bāhira-udakaṁ viya sesabhūtattāyaṁ ābandhatīti **ābandhanaṁ.** Pacanīyabhattaṁ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṁ paripācetīti **paripācanaṁ.** Bāhiravāto viya sesabhūtattayaṁ vitthambhetīti **vitthambhanaṁ.** Dhātusaddattho vuttoyeva.

1. Ma 1. 217, 218 piṭṭhesu. 2. Virāgunaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.) 3. Upāyā (Ka)

Asamphuṭṭhadhātūti asamphusitabhāvo tesaṁ viparimaṭṭhatābhāvato. **Vijānanaṁ** ārammaṇūpaladdhi. **Ahaṁ**[1] **attā**ti ahaṁ[1] "rūpadhammo me attā"ti **attakoṭṭhāsena** attabhāvena **na upagamiṁ** na gaṇhiṁ. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha **"pathavīdhātunissitāvā"**ti. Attanā vā pana tannissitāti **"ekena pariyāyenā"**ti. Upādārūpampi kāmaṁ nissitampi hoti, tathāpi taṁ nissitaṁ hotiyevāti taṁ na uddhaṭaṁ. Paricchedakarattā[2] paricchedākāsassa **"avinibbhogavasenā"**ti vuttaṁ. Tena ca tathā paricchinnattā **sabbampi bhūtupādārūpaṁ ākāsadhātunissitaṁ nāma.** Taṁ nissāya pavattiyā upādārūpaṁ viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni **"taṁnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā"**ti vuttanayena ākāsamātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamatthaṁ **tathā**-saddena upasaṁharati. **Idhāpī**ti ākāsadhātunissitapadepi, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. **Rūpārūpan**ti sabbampi rūpārūpaṁ **gahitameva hoti,** aggahitaṁ natthi. **Sahajātā -pa- nissitan**ti idaṁ nippariyāyasiddhaṁ nissayattaṁ gahetvā vuttaṁ. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne "pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo"ti[3] vacanato sabbaṁ catusamuṭṭhānikarūpaṁ **"viññāṇadhātunissitan"**ti vattabbaṁ. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato "viññāṇadhātunissitan"ti vattabbaṁ.

101. Ruppati vaṇṇavikāraṁ āpajjamānaṁ hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsetīti **rūpan**ti ayamattho cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuviññāṇaviññātabbabhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmiṁ labbhateva taṁsabhāvānativattanato. Rūpāyatanaṁ **dvidhā** vibhajitvā. Thero pana āpāthaṁ anāgatassapi rūpāyatanassa rūpabhāvaṁ na sakkā paṭikkhipituntì dvidhākaraṇaṁ nānujānanto channovādaṁ nidasseti **"upari channovāde kinti karissathā"**ti. Tattha hi "cakkhuṁ āviso channa cakkhuviññāṇaṁ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme"ti[4] āgataṁ, na cettha cakkhudvāre āpāthaṁ āgatameva rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇaviññātabbapadena gahitaṁ, na āpāthaṁ anāgatanti sakkā

1. Ayaṁ (Ka)
2. Viṇḍhakaraṇattā (Ka)
3. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.
4. Ma 3. 309 piṭṭhe.

viññātuṁ aviseseneva rūpātanena taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha **"nayidaṁ labbhatī"**ti. **Rūpamevā**ti rūpāyatanameva. Yadi evaṁ "cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū"ti padaṁ kathaṁ netabbanti āha **"cakkhuviññāṇasampayuttā panā"**ti-ādi. **Cakkhuviññāṇena saddhiṁ viññātabbesū**ti yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṁ aniccanti-ādinā cakkhuviññāṇena saddhiṁ tena viññātabbesu taṁsampayuttadhammesūti attho. **Taṇhāchando**ti tassanasabhāvo chando, na kattukamyatāchandoyevāti taṇhāchando. **Rajjanavasenā**ti vatthaṁ viya raṅgajātaṁ cittassa anurañjanavasena. **Abhinandanavasenā**ti ārammaṇe abhiramitvā nandanavasena. Sappītikataṇhā hi **nandī**ti vuccati, taṇhāyanavasena **taṇhā.**

102. **Ahaṅkāro**ti "seyyohamasmī"ti-ādinā[1] ahaṁkaraṇaṁ. Yena hi mamaṁ karoti, etaṁ **mamaṅkāro. Svevā**ti "ahaṅkāro"ti vuttamāno. Evaṁ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṁ vattabbanti adhippāyena **"pubbenivāsaṁ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vuttan"**ti āha. Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā, tasmā "so evaṁ samāhite"ti-ādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento **"bhikkhū lokiyadhammaṁ na pucchantī"**ti-ādimāha. **Ekavissajjitasuttaṁ nāmetaṁ** tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenapissa samaññā atthevāti dassento **"chabbisodhanantipissa nāman"**ti vatvā tesu dhammesu bhedaṁ dassetuṁ **"ettha hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Visuddhā**ti tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. **Ekameva katvā**ti ekavāravaseneva pāḷiyaṁ ekajjhaṁ āgatattā ekameva akoṭṭhāsaṁ katvā. Yadi evaṁ kathaṁ vā chabbisodhanatāti āha **"catūhi āhārehi saddhin"**ti. Kathaṁ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu—"sādhūti bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbo"ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. "Bahiddhā sabbanimittesū"ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggahaṇena kabaḷīkāro

1. Abhi 1. 255, 245; Abhi 2. 359, 366; Saṁ 2. 308; Khu 7. 61, 336 piṭṭhesu.

āhāro, saṅkhārakkhandhaggahaṇena phassāhāro, manosañcetanāhāraggahaṇena viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

"Chabbisodhanan"ti imassa suttassa samaññāya anvatthataṁ dassetvā āyatimpi tādisena byākaraṇena bhikkhūnaṁ paṭipattimpi dassanatthaṁ **"ime panā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Vinayaniddesapariyāyenā**ti vinayaniddese āgatena kāraṇena, **vinaye**[1] vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato **adhigamo,** jhānādi-adhigamapucchā. Tenāha **"jhānavimokkhādīsū"**ti-ādi. **Upāyapucchā**ti adhigamopāyapucchā. **Kintī**ti kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṁ tvaṁ dhammānaṁ lābhīti idaṁ pana pubbe "kiṁ te adhigatan"ti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesaṁ niddhāretvā pucchanākāradassanaṁ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttehi ākārehi adhigamabyākaraṇaṁ sodhetabbaṁ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkāro kātabbo. Byākaraṇaṁ hi ekaccassa ayāthāvatopi hoti, yathā nāma jātarūpapatirūpaṁ jātarūpaṁ viya khāyatīti jātarūpaṁ nighaṁsanatāpanachedanehi sodhetabbaṁ, evamevaṁ **imesu** idāneva vuttesu **chasu ṭhānesu** pakkhipitvā **sodhanatthaṁ vattabbo. Vimokkhādīsū**ti **ādi**-saddena samādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyā saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsupi "pākaṭo hotī"ti pade eseva nayo. **Uggahaparipucchākusalā**ti sajjhāyamaggasaṁvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā. Sodhetabbā**ti suddhā udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjhatī**ti tattha tattha pamādapaṭipattibhāvato. **Apanetabbo** attano paṭiññāya. **"Sujjhatī"**ti vatvā sujjhanākāraṁ dassetuṁ **"dīgharattan"**ti-ādi vuttaṁ. **Paññāyatī**ti ettha "yadī"ti padaṁ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti sambandho. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** dīgharattaṁ vikkhambhitakilesattā.

---

1. Vi 1. 117 piṭṭhe.

Nadiyā samuddaṁ pakkhandanaṭṭhānaṁ **nadīmukhadvāraṁ. Maddamāno**ti badarasāḷavaṁ sarasaṁ patte pakkhitto hutvā maddamāno. Sesaṁ suviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Sappurisadhamman**ti sappurisabhāvakaraṁ dhammaṁ. So pana yasmā sappurisānaṁ paveṇiko dhammo hoti, tasmā āha **"sappurisānaṁ dhamman"**ti, esa nayo **asappurisadhamman**ti etthāpi. Evaṁ padhānaṁ anuṭṭhātabbañca sappurisadhammaṁ ādiṁ katvā mātikaṁ ṭhapetvā ayathānupubbiyā niddisanto **"katamo ca bhikkhave asappurisadhammo"**ti-ādimāha. Tathā pana niddisanto udāharaṇapubbakaṁ hetuṁ dassetuṁ **"yathā nāmā"**ti-ādi vuttaṁ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṁ gahetabbaggahaṇaṁ nāma ñāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento satthā ayathānupubbiyā niddhārīyatīti imamatthaṁ dasseti, tathā aññatthāpi "asevanā ca bālānaṁ, paṇḍitānañca sevanā"ti. **Etadeva hi kuladvayaṁ "uccakulan"ti vuccati** nippariyāyato. Tathā hi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṁ gaṇhanti. **So**ti sāmīcippaṭipanno bhikkhu. **Antaraṁ karitvā**ti taṁ kāraṇaṁ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṁ pūjāya kāraṇaṁ, na uccakulīnatā. **Mahākulā**ti vipulakulā, upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. **Yasa**saddo parivāravācako, **yasassī**ti ca sātisayaparivāravantatā vuccatīti āha **"parivārasampanno"**ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṁ upari natthi etesaṁ īso īsanaṁ issariyanti akkhātabbāti **appesakkhā.** Tenāha **"appaparivārā"**ti. Abhāvattho hi idha **appa**-saddo.

107. **Naveva dhutaṅgāni āgatānī**ti ettha yathā ukkaṭṭhaṁpaṁsukūlikassa tecīvarikatā sukarā, evaṁ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapadānacārikatā sukarā, ekāsanikassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti "paṁsukūliko hotī'ti-ādivacaneneva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo pariharaṇasukaratāya tesampi samādānasambhavato. Tenāha **"terasa hontī"**ti.

108. Kāmataṇhādikāya tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesaṁ bhāvo tammayatā, tappaṭikkhepato **atammayatā,** nittaṇhatā. **Taṁyeva kāraṇaṁ katvā**ti paṭhakajjhānepi taṇhāpahānaṁyeva kāraṇaṁ katvā. **Citte uppādetvā**ti atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. **Na maññatī**ti maññanānaṁ ariyamaggena sabbaso samucchinnattā kismiñci okāse kāmabhavādike kenaci vatthunā hatthi-assakhettavatthādinā pattacīvaravihārapariveṇādinā ca puggalaṁ na maññati. Sesaṁ suviññeyyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Aññamaññan**ti aññaṁ aññaṁ. Tenāha **"aññaṁ sevitabban"**ti-ādi. **Sattahi padehī**ti sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṁ, vākyaṁ. **Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṁ** dhammadāyāde[1] vuttanayena veditabbaṁ.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya **diṭṭhipaṭilābho. Saññāpaṭilābhepi** eseva nayo. **Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo -pa- na gahitā** kammapathappattānaṁ tesaṁ manosamācārabhāvena gahitattā. Yadi evaṁ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṁ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkhaṇe lokiyalokuttaracittuppādesu kammapathakoṭṭhāso na uddhaṭo.

115. **Kāmasaññādīnan**ti ettha **ādi**-saddena yathā byāpādavihiṁsāsaññā saṅgahitā, evaṁ anabhijjhā-abyāpāda-avihiṁsāsaññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena "anabhijjhāsahagatāya saññāyā"ti-ādipāṭhassa saṅgahitattā.

117. **Bhavānaṁ apariniṭṭhitabhāvāyā**ti kāmabhavādīnaṁ apariyosānāya pariyosānaṁ icchatopi tādisassa bhavānaṁ apariyosānameva

---

1. Ma 1. 17 piṭṭhe.

hoti. **Cattāro honti** puggalavasena. Tenāha **"puthujjanopi hī"**ti-ādi. **Akusalā dhammā vaḍḍhantī**ti tesaṁ pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva **kusalā dhammā pariyāhanti.** Tenassa kilesadukkhena vipākadukkhena ca **sadukkhameva attabhāvaṁ abhinibbatteti.** Orambhāgiyasaṁyojanāni pahāya suddhāvāsesu nibbattanāraho **anāgāmīkathaṁ -pa- abhivaḍḍhantī**ti āha **"anāgāmīpī"**ti-ādi. **Sadukkhameva attabhāvaṁ abhinibbatteti,** yāya labbhamāna-akusalābhivuddhiṁ kusalapariyāniñca gahetvā anāgāminopi sabyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṁ vuttaṁ. Evaṁ yathālabbhamānaṁ akusalaparihāniṁ kusalābhivuddhiñca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjha-attabhāvābhinibbattanaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"puthujjanopī"**ti-ādi. **Akusalameva hāyati,** na kusalaṁ tassa buddhipakkhe ṭhitattā. Tatthāpi **vipassanameva gabbhaṁ gaṇhāpeti,** na vaṭṭagabbhaṁ antimabhavikatāya, vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayassa, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. **Ekaccassā**ti sāmivacanaṁ "abhinandatī"ti-ādīsu paccattavasena pariṇāmetabbaṁ, tathā "nibbindatī"ti-ādīsupi. **Uggaṇhītvāpī**ti **pi**-saddo luttaniddiṭṭho. Bhagavato bhāsitassa atthaṁ ajānantā tāva dīgharattaṁ hitasukhato paribāhirā hontu, jānantānampi sabbesaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya hotīti anekaṁsikataṁ codento **"evaṁ santepī"**ti-ādimāha. Itaro sabbesampi dīgharattaṁ hitāya sukhāya hotiyevāti **"appaṭisandhikā"**ti-ādinā anekaṁsikataṁ pariharati. Sesaṁ suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Bhayanti**[1] cittasaṁsappatāti āha **"cittutrāso"**ti. **Upaddavo**ti antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṁ **"anekaggatākāro"**ti. **Upasaggo**ti upasajjanaṁ. Tato

1. Aṁ-Ṭī 2. 75 piṭṭhepi passitabbaṁ.

appatīkāravighātāpatti yasmā patīkārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṁ asamatthassa osīdanakāraṇaṁ, tasmā vuttaṁ **"tattha tattha lagganākāro"**ti. Vañcetvā āgantuṁ **yathāvutte divase anāgacchantesu.** Bahi anikkhamanatthāya **dvāre aggiṁ datvā.**

Naḷehīti naḷacchannasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chāditā[1]. **Eseva nayo**ti iminā tiṇehi channataṁ, sesasambhārānaṁ rukkhamayatañca atidisati. **Vidhavāputte**ti adantabhāvopalakkhanaṁ. Te hi nippitikā avinītā asaṁyatā akiccakārino honti.

Matthakaṁ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṁ sannipatitabhikkhūnaṁ desanāya jānanatthañca[2]. Te kira saṅkhepato vuttamatthaṁ ajānantā andhakāraṁ paviṭṭhā viya ṭhitā, pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti[3].

125. **Rūpapariggahova kathito,** na aññaṁ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṁ dassetuṁ **"sabbāpī"**ti-ādi vuttaṁ. **Pañcakkhandhā hontī**ti addhekādasa dhātuyo rūpakkhandho, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṁ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṁ aṭṭharasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. **Pañcapi khandhā** taṇhāvajjā **dukkhasaccaṁ. Appavattī**ti appavattinimittaṁ. **Nirodhapajānanā**ti paññāsīsena maggakiccamāha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. **Matthakaṁ pāpetvā kathitaṁ hoti** sammasanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. **Jānāti passatī**ti iminā ñāṇadassanaṁ kathitaṁ, taṁ pana lokiyaṁ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha **"saha vipassanāya maggo vutto"**ti.

Etthāvatāpi khoti **pi**-saddaggahaṇena aññena pariyāyena satthā dhātukosallaṁ desetukāmoti thero "siyā pana bhante"ti pucchatīti bhagavā pathavīdhātu-ādivasenapi dhātukosallaṁ vibhāveti. Tattha pathavīdhātu-ādisaddena desanākāraṇaṁ vibhāvento **"pathavīdhātu -pa- vuttā"**ti āha. **Tāpi** hi ādito cha dhātuyo.

---

1. Chādetvā (Ka) 2. Ajānanatthañca (Ka) 3. Parigayhatīti (Ka)

“Viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā”ti vatvā kathaṁ rūpadhātuyo nīharīyantīti codanaṁ sandhāya taṁ nayaṁ dassetuṁ **“viññāṇadhātū”**ti-ādi vuttaṁ. Kāmaṁ cettha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṁ phoṭṭhabbadhātupathavīdhātu-ādivasena desanāruḷhameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṁsameva nīharaṇavidhiṁ dassento **“esa nayo sabbatthā”**ti āha. **Purimapacchimavasena manodhātū**ti pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṁ manoviññāṇadhātuyā asaṁsaṭṭhā, visuṁyeva cesā dhātūti? Saccametaṁ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhattiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṁ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṁ. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **Visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayena veditabbaṁ. Atha vā **purimapacchimavasenā**ti purecarānucaravasena. **Manodhātū**ti vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṁ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṁ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṁ yāvadeva nissattanijjīvabhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādi-atthesu labbhamānesupi ayamettha attho padhānoti āha **“esa nayo sabbatthā”**ti. **Sappaṭipakkhavasenā**ti sappaṭibhāgavasena sukhaṁ dukkhena sappaṭibhāgaṁ, dukkhaṁ sukhena, evaṁ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṁyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṁ rāgādīnaṁyeva[2] samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṁ **“avibhūtabhāvenā”**ti. **Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti** tadavinābhāvato. **Sesāsu** somanassadhātu-ādīsu **pariggahitāva hoti** avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā vattanti. **Upekkhādhātuto nīharitvā**ti ettha cakkhuviññāṇadhātu-ādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsaṁ vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātu-ādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṁ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātu-ādayo pana catasso dhātuyo

1. Visuddhi-Ṭī 2. 176 piṭṭhādīsu.
2. Saṅkhārādīnaṁyeva (Ka)

dhammadhātu-antogadhā, evaṁ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṁ kāyadhātuphoṭṭhabbadhātūnañca nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti **"upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā"** icceva vuttaṁ.

Kāmavitakkādayo idha kāmadhātu-ādipariyāyena vuttāti **"kāmadhātu-ādīnaṁ dvedhāvitakke kāmavitakkādīsu vuttanayena attho veditabbo"**ti āha. Tattha hi "kāmavitakkoti kāmapaṭisaṁyutto vitakko, byāpādavitakkoti byāpādapaṭisaṁyutto vitakko, vihiṁsāvitakkoti vihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko, nekkhammapaṭisaṁyutto vitakko nekkhammavitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṁyutto vitakko abyāpādavitakko, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko avihiṁsāvitakko, so karuṇāya pubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭatī"ti vuttaṁ. Ayaṁ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṁ **"abhidhamme"**ti-ādi vuttaṁ. **Kāmadhātuto nīharitvā**ti ettha **kāma**ggahaṇena gahitā rūpadhātu-ādayo cha, taṁvisayā satta viññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṁ viññāṇadhātūnaṁ cakkhudhātu-ādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātu-ādayo pana dhammadhātu-antogadhā eva.

Kāmataṇhāya visayabhūtā dhammā kāmadhātūti āha **"pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātū"**ti. Tathā rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha **"cattāro arūpāvacarakkhandhā"**ti-ādi. Kāmataṇhā kāmo uttarapadalopena, evaṁ rūpārūpataṇhā rūpārūpaṁ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṁ kāmāvacarakkhandhādīnaṁ kāmataṇhādibhāvo veditabbo. **Ādinā nayenā**ti etena "uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā etthāvacarā"ti-ādipāḷiṁ[1] saṅgaṇhāti. **Etthāvacarā**ti avīciparanimmitaparicchinnokāsāya kāmataṇhāya visayabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ, tadokāsatā ca taṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Paripuṇṇa-aṭṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṁ **"kāmadhātuto nīharitvā**

1. Abhi 2. 436 piṭṭhe.

pūretabbā"ti vuttaṁ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu-ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahitā hutvā. Yattakaṁ hi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṁ, tattha tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. **Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā** asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātu-ekadesabhāvato.

126. Evaṁ pavattamānā mayaṁ attāti gahaṇaṁ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṁ adhikicca uddissa pavattā ajjhattā, tesu bhavā tappariyāpannattāti **ajjhattikāni.** Tato bahibhūtāni **bāhirāni.** Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca **Visuddhimagge**[1] vuttanayeneva veditabbāti na vitthāritā.

127. Avijjāmānaṁ ṭhānaṁ **aṭṭhānaṁ,** natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṁ**[2]. **Anavakāso**ti ettha eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi "netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti vacananti. Tenāha **"ubhayenapī"**ti-ādi. **Yan**ti kāraṇe paccattavacanaṁ, hetu-attho ca kāraṇatthoti āha **"yanti yena kāraṇenā"**ti. Ukkaṭṭhaniddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṁ **"maggadiṭṭhiyā sampanno"**ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato. Liṅgaṁ hetaṁ, yadidaṁ niccato upagamanapaṭikkhepo. **Catubhūmakesū**ti idaṁ catutthabhūmakasaṅkhārānaṁ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṁ, na pana te ārabbha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati ca "catutthabhūmakasaṅkhārā panā"ti-ādinā. Abhisaṅkhatasaṅkhāra-abhisaṅkharaṇakasaṅkhārānaṁ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇatthaṁ **"saṅkhatasaṅkhāresū"**ti vuttaṁ. Lokuttarasaṅkhārānaṁ pana nivattane kāraṇaṁ sayameva vakkhati. **Etaṁ kāraṇaṁ natthi** setughātattā. **Tejussadattā**ti saṁkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. **Akusalānaṁ ārammaṇaṁ na hontī**ti idaṁ pakaraṇavasena vuttaṁ. Appahīnavipallāsānaṁ sattānaṁ kusaladhammānampi te ārammaṇaṁ na honti.

Asukhe "sukhan"ti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento **"ekanta -pa- vuttan"**ti. **Attadiṭṭhivasenā**ti

---

1. Visuddhi 2. 112, 148 piṭṭhādīsu.
2. Aṁ-Ṭī 1. 211; Mūlaṭī 2. 207 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

padhānadiṭṭhimāha. Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti **"kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthan"**ti vuttaṁ. **Paricchedo**ti saṅkhārānaṁ paricchedo saṅkhārānaṁ paricchijja gahaṇaṁ. Svāyaṁ yesaṁ niccādito upagamanaṁ bhavati, tesaṁyeva vasena kātabboti dassento **"sabbavāresū"**ti-ādimāha. **Sabbavāresū**ti niccādisabbavāresu. **Puthujjano hī**ti **hi**-saddo hetu-attho, yasmā yaṁ yaṁ saṅkhāraṁ[1] niccādivasena puthujjanakāle upagacchati, taṁ taṁ ariyamaggādhigamena aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṁ gāhaṁ taṁ diṭṭhiṁ viniveṭheti vissajjeti, tasmā yattha gāho, tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggahaṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nippariyāyasiddhaṁ taṁ dassetuṁ **"janikāva mātā janako pitā"**ti vuttaṁ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā **"manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto"**ti vuttaṁ. "Aṭṭhānametan"ti-ādinā mātu-ādīnaṁyeva jīvitā voropane ariyasāvakassa abhabbabhāvadassanato tadaññaṁ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṁ atthato āpannamevāti maññamāno vadati **"kiṁ pana ariyasāvako aññaṁ jīvitā voropeyyā"**ti. "Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropeyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti vacanato **"etampi aṭṭhānan"**ti vuttaṁ. Tenāha **"sacepi hī"**ti-ādi. **Baladīpanathan**ti saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṁ. Ariyamaggenāgatasaddhādivalavasena hi ariyasāvako tādisaṁ sāvajjaṁ na karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṁ atthanipphādakāni tesaṁ pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṁ gahetvā vuttaṁ, na pana sabbesaṁ pañcannaṁ sahayogakkhamato. **Ākārehī**ti kāraṇehi. **Anussāvanenā**ti anurūpaṁ sāvanena. Bhedassa anurūpaṁ yathā bhedo hoti, evaṁ bhinditabbānaṁ bhikkhūnaṁ attano vacanassa sāvanena viññāpanena. Tenāha **"nanu tumhe"**ti-ādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṁ katvā**ti

---

1. Saṅkhārānaṁ (Ka)

etena "pākaṭaṁ katvā bhedakaravatthudīpanaṁ **vohāro,** tattha attano nicchitamatthaṁ rahassavasena viññāpanaṁ **anussāvanan**"ti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṁ, itare pana tesaṁ pubbabhāgabhūtā. Tenāha **"vohārā"**ti-ādi. **Tatthā**ti vohāre. Cuti-anantaraṁ phalaṁ anantaraṁ nāma, tasmiṁ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva **"ānantariyakammānī"**ti vuttāni.

Kammatoti "evaṁ ānantariyakammaṁ hoti, evaṁ anantariyakammasadisan"ti evaṁ kammavibhāgato. **Dvārato**ti kāyādidvārato. **Kappaṭṭhitiyato**ti "idaṁ kappaṭṭhitikavipākaṁ, idaṁ na kappaṭṭhitikavipākan"ti evaṁ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākā**ti "idamettha vipaccati, idaṁ na vipaccatī"ti vipaccanavibhāgato. **Sādhāraṇādīhī**ti gahaṭṭhapabbajitānaṁ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi**-saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva ca kusaladhammānaṁ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā taṁ tiṇṇampi bodhisattānaṁ bodhittayanibbattiyaṁ, evaṁ manussabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha **"manussabhūtassevā"**ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṁ visesappatti Vimānavatthu-aṭṭhakathāyaṁ[1] vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṁ garutaraṁ, na tathā vijātiyassāti vuttaṁ **"manussabhūtaṁ mātaraṁ vā pitaraṁ vā"**ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha **"api parivattaliṅgan"**ti. Arahantepi eseva nayo. **Tassa vipākan**ti-ādi kammassa ānantariyabhāvasamatthanaṁ, catukoṭikaṁ cettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṁ dassetuṁ **"yo panā"**ti-ādi vuttaṁ. Yadipi tattha visaṅketo, kammaṁ pana garutaraṁ ānantariyasadisaṁ bhāyitabbanti āha **"ānantariyaṁ āhacceva tiṭṭhatī"**ti. **Ayaṁ pañho**ti ñāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṁ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. **Ānantariyaṁ na phusati** ānantariyavatthu-abhāvato.

1. Vimāna-Ṭṭha 16 piṭṭhe.

Sabbattha hi purimaṁ abhisandhicittaṁ appamāṇaṁ, vadhakacittaṁ pana tadārammaṇaṁ jīvitindriyañca ānantariyanānantariyabhāve[1] pamāṇanti daṭṭhabbaṁ. Saṅgāmacatukkaṁ sampattavasena yojetabbaṁ.

Tenevāti teneva payogena. **Arahantaghāto hotiyeva** arahato māritattā. **Puthujjanasseva dinnaṁ hotī**ti yasmā yathā vadhakacittaṁ paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattati, na evaṁ cāgacetanā. Sā hi cajitabba-atthuṁ ārammaṇaṁ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇañca tassa cajanaṁ, tasmā yassa taṁ santakaṁ kataṁ, tasseva dinnaṁ hotīti.

Lohitaṁ samosaratīti abhighātena pakuppamānaṁ sañcitaṁ hoti. **Mahantataran**ti garutaraṁ. **Sarīrapaṭijaggane viyā**ti satthurūpa-kāyapaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idaṁ sāmaggiyadīpanaṁ. **Bhedo ca hotī**ti saṁghassa bhedo hoti. **Vaṭṭatīti saññāyā**ti īdisakaraṇaṁ saṁghassa bhedāya na hotīti saññāya. **Navato ūnaparisāyaṁ** karontassa tathāti yojetabbaṁ. **Tathā**ti iminā "na ānantariyakamman"ti imaṁ ākaḍḍhati, na pana "bhedo hotī"ti idaṁ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṁghabhedo. **Dhammavādino anavajjā** yathādhammaṁ avaṭṭhānato. Saṁghabhedassa pubbabhāgo **saṁgharāji.**

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.

Saṇṭhahante hi[2] **-pa- muccatī**ti idaṁ kappaṭṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappaṭṭhakathāyaṁ[3] vuttaṁ "āpāyikoti idaṁ suttaṁ yaṁ so ekaṁ kappaṁ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṁ kālaṁ tiṭṭheyya, taṁ āyukappaṁ sandhāya vuttan"ti. **Kappavināseyevā**ti pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṇṭhahante**ti[4] idampi "sveva vinassissatī"ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṁ. **Ekadivasameva niraye paccati** tato paraṁ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti

---

1. Ānantariyabhāve (Aṁ-Ṭī 1. 213 piṭṭhe.) 2. Saṁgaṭṭehi (Ka)
3. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe. 4. Saṁvaṭṭeti (Ka)

avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānī**ti saṁghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṁ -pa- saṅkhyaṁ gacchanti, evaṁ sati kathaṁ nesaṁ ānantariyatā cuti-anantaraṁ vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṁ phalakālo, na aññoti phalakāniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānaṁ aññesampi upapajjavedanīyānaṁ diṭṭhadhammavedanīyānañca niyatatā āpajjeyya, tasmā vipākadhammadhammānaṁ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṁ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca viditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesaṁ pavattīti sampaṭicchitabbametaṁ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaraṁ ekantena phaladānato.

Nanu evaṁ aññesampi upapajjavedanīyānaṁ aññasmiṁ vipākadāyake asati cuti-anantaramekantena phaladānato niyatasabhāvā anantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyakānaṁ paṭhakajjhānādīnaṁ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṁ phalanivattakaṁ atthi sabbānantariyānaṁ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṁ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammaphalaṁ ānantariyaphalaṁ nivattetuṁ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na a ānantariyopaghātakaṁ kiñci kammaṁ atthi, tasmā tesaṁyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṁ tatiyaṁ vā paṭisandhiṁ karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesaṁ ānantariyakatā nivatti, garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṁghabhedassa

siyā garutarabhāvoti **“yena -pa- vipaccatī”**ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatī**ti vacanena itaresaṁ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatī**ti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṁvāsako**ti apārājiko. **Samānasīmāyan**ti ekasīmāyaṁ.

Satthukiccaṁ kātuṁ asamatthoti yaṁ satthārā kātabbakiccaṁ anusāsanādi, taṁ kātuṁ asamatthoti bhagavantaṁ paccakkhāya. **Aññaṁ titthakaran**ti aññaṁ satthāraṁ.

129. Abhijāti-ādīsu[1] pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṁ dasasahassaparimāṇaṁ ṭhānaṁ **jātikhettaṁ,** saraseneva āṇāpavattiṭṭhānaṁ **āṇākhettaṁ,** visayabhūtaṁ ṭhānaṁ **visayakhettaṁ. Dasasahassī lokadhātū**ti imāya lokadhātuyā saddhiṁ imaṁ lokadhātuṁ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṁyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasenā”ti keci. “Sabbesampi buddhānaṁ tatthakaṁ eva jātikhettaṁ tannivāsīnaṁyeva ca devatānaṁ dhammābhisamayo”ti ca vadanti. Mātukucchi-okkamanakālādīnaṁ channaṁ eva gahaṇaṁ nidassanamattaṁ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanassa labbhamānato. **Āṇākhettaṁ nāma** yaṁ ekajjhaṁ saṁvaṭṭati ca vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** āṇāya tannivāsīnaṁ devatānaṁ sirasā sampaṭicchenena, tañca kho kevalaṁ buddhānaṁ ānubhāveneva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti[2] vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī”ti-ādiṁ[3] imissaṁ lokadhātuyaṁ ṭhatvā vadantena bhagavatā, “kiṁ panāvuso sāriputta atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā

---

1. Aṁ-Ṭī 1. 216; Dī-Ṭī 3. 81 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Aṁ 1. 229 piṭṭhe.
3. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.

vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṁ puṭṭho ahaṁ bhante noti vadeyyan"ti[1] vatvā tassa kāraṇaṁ dassetuṁ "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā"ti imaṁ suttaṁ[2] dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṁ imaṁ lokadhātuṁ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṁ kāleti attho. So pana kālo kathaṁ paricchinnoti carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento **"tatthā"**ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyā**ti paṭilomakkamena vadati. **Parinibbānato paṭṭhāyā**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantare**ti carimabhave bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṁ dhātuparinibbānanti etesaṁ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇaṁ dassetuṁ **"tīṇihī"**ti-ādi vuttaṁ. Paṭipatti-antaradhānena hi sāsanassa osakkitattā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā. **"Pariyatti pamāṇan"**ti vatvā tamatthaṁ bodhisattaṁ nidassanaṁ katvā dassetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ, tayidaṁ hīnaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Niyyānikadhammassa ṭhitiṁ hi dassento aniyyānikadhammaṁ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti "yo pana bhikkhū"ti-ādinayappattā sikkhāpadapāḷi mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupasampadākammesu ca sāsanaṁ tiṭṭhatīti attho. Atha vā[3] pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upasampadā ca, evaṁ sati tadubhayaṁ pātimokkhe antogadhaṁ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā tayidaṁ tayaṁ sāsanassa ṭhitihetūhi āha **"pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṁ tiṭṭhatī"**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṁ pātimokkhaṁ, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjā-upasampadāsu ca sāsanaṁ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi paraṁ paṭivedhasāsanaṁ, pacchimasīlato ca paraṁ paṭipattisāsanaṁ vinaṭṭhaṁ nāma hoti. **Osakkitaṁ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṁ ekato katvā tato paraṁ vinaṭṭhaṁ nāma hotīti attho.

---

1. Dī 3. 94 piṭṭhe. 2. Dī 3. 95 piṭṭhe. 3. Yathā vā (Dī-Ṭī 3. 83 piṭṭhe.)

Tena kāmaṁ "sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇan"ti vuttaṁ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appatiṭṭhā hoti, tasmā paṭipatti-antaradhānaṁ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṁ sāsanosakkanaṁ dhātuparinibbānosānanti dassetuṁ **"tīṇi parinibbānānī"**ti vuttaṁ.

Kāruññanti paridevanakāruññaṁ. Jambudīpe dīpantaresu devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā ṭhitānaṁ dhātūnaṁ mahābodhipallaṅke ekajjhaṁ sannipatanaṁ[1], rasmivissajjanaṁ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṁ, ekajālībhāvo cāti sabbametaṁ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditabbaṁ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṁ suvaṇṇaṁ viya ekasadisāti tesaṁ desanāpi ekarasā evāti āha **"desanāya ca visesābhāvato"**ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvato**ti etena vivādābhāvatthaṁ dve[2] ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe[3]. Ekaṁ buddhaṁ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī.** Etena evaṁsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṁ asamatthā ayaṁ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānaṁ hi guṇadhammānaṁ bhāriyoviseso[4] na sakkā dhāretunti. **"Na dhāreyyā"**ti vatvā tameva adhāraṇaṁ pariyāyantarenapi pakāsento **"caleyyā"**ti-ādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena nameyya. **Onameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhaṁ ito cito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṁseyyā**ti sabbaso viddhattā bhaveyya. Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyyāti āha **"na ṭhānamupagaccheyyā"**ti.

Idāni tattha nidassanaṁ dassento **"yathā mahārājā"**ti-ādimāha. Tattha **samupādikā**ti samaṁ uddhaṁ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṁ gāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti

---

1. Sannipatitānaṁ (Ka)
2. Te (Ka)
3. Khu 11. 231 piṭṭhe.
4. Sabhāvaviseso (Dī-Ṭī 3. 84; Mūlaṭī 2. 209 piṭṭhesu.)

ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentaṁ ruciṁ uppādentaṁ. **Tandīkato**ti[1] tena bhojanena tandībhūto. **Anonamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthaṁ bhojanena onamituṁ asakkuṇeyyatāya anonamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṁ bhutto vameyyā**ti[2] ekampi ālopaṁ ajjhoharitvā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṁ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero "ratanaṁ nāma loke kuṭumbaṁ sandhārentaṁ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṁ atibhārabhūtaṁ diṭṭhaṁ, evaṁdhammo ca hitasukhavisesehi taṁsamaṅginaṁ dhārento abhimato ca viññūnaṁ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṁ hotī"ti dassento **"idha mahārāja dve sakaṭā"**ti-ādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchi-okkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṁ saṁvaṇṇitanti daṭṭhabbaṁ. **Ekasakaṭato**[3] **ratanan**ti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṁ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṁ, vuttanti attho. **Aggo**ti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantatāyā**ti mahantehi buddhakārakadhammehi pāramitāsaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṁ nibbattitoti vuttaṁ hoti. Pathavi-ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvādayo attano attano visaye ekekā eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṁ vā ñeyyaṁ. Evaṁ "ākāso viya anantavisayo bhagavā ekova hotī"ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa buddhassa abhāvaṁ dasseti.

---

1. Daṇḍībhūtoti (Ka)
2. Sakiṁ bhuttova mareyyāti (Aṭṭhakathāyaṁ.) Dī-Ṭī 3. 85; Mūlaṭī 2. 209 piṭṭhesu passitabbaṁ.
3. Ekasmā sakaṭato (Aṭṭhakathāyaṁ.)

Imināva padenāti "ekissā lokadhātuyā"ti iminā eva padena. **Dasa cakkavāḷasahassāni gahitāni** jātikhettattā. **Ekacakkavāḷenevā**ti iminā ekacakkavāḷeneva. Yathā **"imasmiṁyeva cakkavāḷe uppajjantī"**ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpeyeva, tatthapi majjhimapadese evāti paricchindituṁ vaṭṭati, evaṁ "ekissā lokadhātuyā"ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṁ vaṭṭati.

Vivādupacchedatoti vivādupacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmiṁ dīpe**ti-ādinā dīpantarepi ekajjhaṁ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. **So parihāyethā**ti cakkavāḷassa padese eva vattitabbattā parihāyeyya.

130. **Manussattan**ti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampatti-ādīnaṁ yoggabhāvato. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. **Hetū**ti manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassanan**ti satthusammukhībhāvo. **Pabbajjā**ti kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattī**ti abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāro**ti buddhaṁ uddissa adhiko sakkāro. **Chandatā**ti sammāsambodhiṁ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti etesaṁ aṭṭhannaṁ dhammānaṁ samāyogena. **Abhinīhāro**ti kāyapaṇidhānaṁ. **Samijjhatī**ti nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya**[1] vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantarevāre **"yasmā"**ti-ādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmiṁ manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṁyeva hi

1. Catiyāpiṭaka-Ṭṭha 274 piṭṭhādīsu.

purisākāraṁ sandhāya vuttaṁ **“yaṁ puriso brahmattaṁ kareyyā”**ti. Tenevāha **“samānepī”**ti-ādi. Yadi evaṁ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti āha **“brahmattan”**ti-ādi.

131. **“Kāyaduccaritassā”**ti-ādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṁ samaṅgo, so etassa atthīti **samaṅgī,** samannāgato. Samañjanasīlo vā **samaṅgī.** Pubbabhāge **āyūhanasamaṅgitā,** sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā.** Cetanāsantativasena vā **āyūhanasamaṅgitā,** taṁtaṁcetanākhaṇavasena **cetanāsamaṅgitā.** Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā,** kamme pana vipaccituṁ āraddhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā.** Kammādīnaṁ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgilā. Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe**ti kusalakammassa ca akusalakammassa ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadaṁ ākaḍḍhati. Yathā kataṁ kammaṁ phaladānasamatthaṁ hoti, tathā kataṁ **upacitaṁ. Vipākārahan**ti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṁ. Uppajjamānānaṁ upapattinimittaṁ upaṭṭhātīti yojanā. **Calatī**ti parivattati. Ekena hi kammunā tajje nimitte upaṭṭhāpite paccayavisesavasena tato aññena kammunā aññassa nimittassa upaṭṭhānaṁ parivattanaṁ.

Sunakhajīvikoti sunakhehi jīvanasīlo. **Talasantharaṇapūjan**ti bhūmitalassa pupphehi santharaṇapūjaṁ. **Āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasenā**ti kāyaduccaritassa aparāparaṁ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakarañāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgībhāvassa vasena.

132. **Evaṁ sassirikan**ti vuttappakārena anekadhātuvibhajanādinā nānānayavicittatāya paramanipuṇagambhīratāya ca atthato byañjanato ca sasobhaṁ katvā.

Naṁ dhārehīti ettha **nan**ti nipātamattaṁ. Dhātu-ādivasena parivaṭṭīyanti atthā etehīti parivaṭṭā, desanābhedā. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmiṁ vāti **catuparivaṭṭo,** dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato yathāvuttenatthena ādāsoti **dhammādāso.** Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṁ ādāsotipi **dhammādāso.** Yathā hi

ādāsena sattānaṁ mukhe maladosaharaṇaṁ, evaṁ imināpi suttena yogīnaṁ mukhe maladosaharaṇaṁ. **Tasmā**ti yasmā iminā suttena kilese madditvā samathādhigamena yogino jayappattā, tasmā amatapurappavesane ugghosanamahābheritāya ca **amatadundubhi**[1]. **Idha vuttan**ti imasmiṁ sutte vuttaṁ. **Anuttaro saṅgāmavijayo**ti anuttarabhāvato kilesasaṅgāmavijayo "vijeti etenā"ti katvā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti **samaññā,** nāmanti attho. Ayamayaṁ nāmāti paññāpenti etāya, tathāpaññāpanamattanti vā **paññatti,** nāmameva. Tenāha **"purimapadasseva vevacanan"**ti. **Sesesupī**ti "paṇḍavassa pabbatassā"ti-ādīsu tīsu vāresupi.

Samuṭṭhānaṁ tāva suttassa kathetvā atthasaṁvaṇṇanaṁ kātuṁ **"tadā kirā"**ti-ādi vuttaṁ. **Na pabbatehi attho**ti na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi. **Isigilibhāvo**ti isigilināmatā. **Itī**ti iminā kāraṇena, imaṁ aṭṭhuppattiṁ avekkhantoti attho.

Cetiyagabbheti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. **Yamakamahādvāran**ti yamakakavāṭayuttaṁ mahantaṁ dvāraṁ. **Dvedhā katvā**ti pabbatassa abbhantare maṇḍapasaṅkhepena leṇaṁ[2] nimminitvā dvedhā katvā tadā te tattha vasiṁsu.

Vasitakālañca kathento tesaṁ mātuyā yāva tatiyabhāvato paṭṭhāya samudāgamaṁ dassetuṁ **"atīte kirā"**ti-ādi vuttaṁ. **Patthesī**ti tassā kira khettakuṭiyā vīhayo bhajjantiyā tattha mahākarañjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyiṁsu. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiñca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṁ avidūre khettapāḷiyā gacchati. Sā taṁ

---

1. Amatadudrabhi (Ka) 2. Dīghaṁ (Ka)

disvā pasannamānasā supupphitaṁ mahantaṁ ekaṁ padumaṁ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṁ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā "imassa bhante puññassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyyan"ti pañca puttasatāni patthesi. **Tasmiṁyeva khaṇe**ti yadā sā yathāvuttaṁ patthanaṁ paṭṭhapesi, tasmiṁyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiñāṇā tasseva paccekabuddhassa madhuramaṁsaṁ datvā "etissā putā bhaveyyāmā"ti patthayiṁsu. Atītāsu anekajātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesaṁ ahosīti vadanti. **Pāduddhāre**ti pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsena cettha nikkhipanaṁ āha.

Gabbhamalaṁ nissāyāti bahi nikkhantaṁ gabbhamalaṁ nissayaṁ katvā saṁsedajabhāvena nibbattā. Opapātikabhāvenāti keci. **Khayavayaṁ paṭṭhapetvā**ti vipassanaṁ ārabhitvā. **Vipassanā**ti aniccānupassanāpubbikā sappaccayanāmarūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā"ti sesalakkhaṇāni suviññeyyāneva honti. **Paccekabodhiñāṇaṁ nibbattayiṁsū**ti dve asaṅkhyeyyāni kappānaṁ satasahassañca paccekabodhipāramitāya parinipphannattā ñāṇassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṁ pavattetvā matthakaṁ pāpetvā paccekabodhiñāṇaṁ adhigacchiṁsu. Sabbepi te taṁyeva gāthaṁ abhāsiṁsūti āha **"ayaṁ tesaṁ byākaraṇagāthā ahosī"**ti.

Saroruhanti sarasi jātaṁ. **Padumapalāsapattajan**ti khuddakamahantehi kamaladalehi sahajātaṁ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapalāsapattāni ettha santīti padumapalāsapattaṁ, padumagacchaṁ. Tattha jātanti **padumapalāsapattajaṁ. Supupphitan**ti suṭṭhu pupphitaṁ sammā vikasitaṁ. **Bhamaragaṇānuciṇṇan**ti bhamaragaṇehi anukulañceva anuparibbhamitañca. **Aniccatāyupagatan**ti khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṁ. **Viditvā**ti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. **Eko care**ti tasmā aññopi mādiso hotukāmo evaṁ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṇakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena sattesu **sārabhūtā.** Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā **niddukkhā.** Samucchinnataṇhatāya **nittaṇhā. Mānacchido**ti thutivacanaṁ.

Etesaṁ ekanāmakāyevāti etesaṁ āgatānaṁ paccekabuddhānaṁ pāḷiyaṁ anāgatā aññe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṁ pākaṭīkaraṇatthaṁ **"imesu hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Visuṁ visuṁ avatvā**ti paccekaṁ sarūpato avatvā. **Aññe cā**ti asādhāraṇattā āha. Sesaṁ suviññeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti **ariyaṁ.** Tenāha **"niddosan"**ti. Sā pana niddosatā lokuttarabhāvena savisesāti āha **"lokuttaran"**ti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhi **sammāsamādhī**ti āha **"sammāsamādhinti maggasamādhin"**ti. Upanisīdati ettha phalaṁ tappaṭibaddhavuttitāyāti **upanisaṁ,** kāraṇanti āha **"sa-upanisanti sappaccayan"**ti. Parikaroti parivāretīti **parikkhāro**ti āha **"saparikkhāranti saparivāran"**ti.

Parivāritāti sahajātādipaccayabhāvena parivārantehi viya upagatā. **Purecārikā**ti vuṭṭhānagāminibhāvanā sahajātādipaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha **"vipassanāsammādiṭṭhi cā"**ti. Idāni tāni kiccato dassetuṁ **"vipassanāsammādiṭṭhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **parivīmaṁsa**ggahaṇaṁ tattha tattha cittuppāde vīmaṁsādhipateyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanatthaṁ. Tenassa maggasamādhissa nānākhaṇikaṁ pubbaṅgamabhāvaṁ dasseti. **Vīmaṁsanapariyosāne**ti tathāpavatta-anulomañāṇassa osāne. **Bhūmiladdhaṁ vaṭṭaṁ samugghāṭayamānā**ti attano santāne dīgharattaṁ anusayitaṁ kilesavaṭṭaṁ samucchindantī. **Vūpasamayamānā**ti tasseva vevacanaṁ. **Vūvasamayamānā**ti vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṁ appavattikaraṇavasena vūpasamentī. Tenevāha **"maggasammādiṭṭhi -pa- uppajjatī"**ti. **Sā**ti sammādiṭṭhi.

Duvidhāpīti yathāvuttā duvidhāpi. **Idha adhippetā** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha **"micchādiṭṭhiṁ -pa- ārammaṇato pajānātī"**ti. Vipassanāsammādiṭṭhiyampi eseva nayo. **Kiccato**ti bhavanākiccato. Sammādiṭṭhiyaṁ tadadhigata-asammohatāya **asammohato pajānāti. Kiccato**ti paṭivedhakiccato. Taṁ pana sabbathā asammuyhanamevāti āha **"asammohato"**ti. **Evaṁ pajānanā**ti micchādiṭṭhi micchādiṭṭhīti yāthāvato avabodho. **Assā**ti taṁsamaṅgino puggalassa.

Dvāyanti **a**-kāro dīghaṁ katvā vutto. Tenāha **"dvayaṁ vadāmī"**ti. Dve avayavā etassāti dvayaṁ. Tenāha **"duvidhakoṭṭhāsaṁ vadāmī"**ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṁ katvā itthiliṅgavasena **"puññabhāgiyā"**ti vuttaṁ. **Upadhisaṅkhātassā**ti khandhapabandhasaṅkhātassa.

Amatadvāranti ariyamaggaṁ. **Paññapetī**ti niyyānādipakārato paññapeti. Tenāha **"vibhajitvā dassetī"**ti. Tattha sammohassa viddhaṁsanena asammohato dasseti. **Tasmiṁ atthe**ti amatadvārapaññāpane atthe. **Bojjhaṅgappattā**ti bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya aṭṭhannampi sādhāraṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento **"ariyamaggassa aṅgan"**ti āha. **So bhikkhū**ti micchādiṭṭhiṁ "micchādiṭṭhī"ti, sammādiṭṭhiṁ "sammādiṭṭhī"ti jānanto bhikkhu. **Pajahanatthāyā**ti samucchedavasena pajahanāya. **Paṭilābhatthāyā**ti maggasammādiṭṭhiyā adhigamāya. **Kusalavāyāmo**ti vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saratīti **sato.** Taṁ panassa saraṇaṁ satisamaṅgitāyāti āha **"satiyā samannāgato"**ti. Kāmaṁ cettha vipassanāsammādiṭṭhiṁ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo sahajātā ca purejātā ca hutvā parivārenti, "itiyime tayo dhammā sammādiṭṭhiṁ anuparidhāvanti anuparivattantī"ti pana vacanato **"ettha hī"**ti-ādinā maggasammādiṭṭhiyā eva sesadhammānaṁ yathārahaṁ sahacaraṇabhāvena parivāraṇaṁ yojitaṁ. **Sammāsaṅkappādīnan**ti **ādi**-saddena sammāvācākammantājīvānaṁ gahaṇaṁ itaresaṁ parivārabhāvena

gahitattā. Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattuṁ saṅkarato sammohajananato ca. **Tayo**ti sammādiṭṭhivāyāmasatiyo **sahajātaparivārāva honti** maggakkhaṇikānaṁ tesaṁ adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṁ asambhavato.

137. **Takkanavasena** lokasiddhenāti adhippāyo. "Evañcevañca bhavitabban"ti vividhaṁ takkanaṁ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṁ vitakkanaṁ **vitakko. Saṅkappanavasenā**ti taṁ taṁ ārammaṇaṁ gahetvā kappanavasena. Takkanaṁ kappananti ca ataṁsahajātānamevāti daṭṭhabbaṁ. **Ekaggo**ti iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṁ ārammaṇaṁ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha **"vitakke panā"**ti-ādi. **Attanoyeva dhammatāya cittaṁ ārammaṇaṁ abhiruhatī**ti etena ārammaṇadhammānaṁ gahaṇaṁ nāma sabhāvasiddhaṁ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavaseneva pavattatīti dasseti. Evaṁ santepi sabhāvāvitakkacittuppādato savitakkacittuppādassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti—yathā koci rājavallabhaṁ, taṁsambandhīnaṁ mittaṁ vā nissāya rājagehaṁ ārohati anupavisati, evaṁ vitakkaṁ nissāya cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṁ dhammānañca avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā "cetaso abhiniropanā"ti[1].

Yadi evaṁ kathaṁ avitakkacittaṁ ārammaṇaṁ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṁ pavisati, evaṁ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṁ cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṁ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṁ ciraparicitaṁ, tena taṁ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva, yathā ñāṇasahagataṁ cittaṁ sammasanavasena ciraparicitaṁ

---

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṁ hutvā pavattaṁ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vācaṁ saṅkharotīti vācaṁ uppādeti, vacīghosuppattiyā visesapaccayo hotīti attho. **Lokiyavitakko** dvattiṁsacittasahagato **vācaṁ saṅkharoti** vacīviññattijananato. **Vacīsaṅkhārotveva panassa nāmaṁ hoti** ruḷhito, taṁsamatthatānirodhato vā sambhavato[1] pana saṅkhāroti. **"Lokuttarasammāsaṅkappaṁ parivārentī"**ti vatvā tividhe sammāsaṅkappe kadāci katamaṁ parivārentīti codanaṁ sandhāyāha **"etthā"**ti-ādi. **nānācittesu labbhanti** nānāsamannāhārahetukattā, pubbabhāgeyeva ca te uppajjantīti. **Tīṇi nāmāni labhati** tividhassapi paṭipakkhassa samucchindanena sātisayaṁ tiṇṇampi kiccakaraṇato. Esa nayo sammāvācādīsupi.

138. Viramati etāyāti **veramaṇī** virati vuccati. Sā musāvādato viramaṇassa kāraṇabhāvato cetanāpi verassa maṇanato vināsanato viratipīti āha **"viratipi cetanāpi vaṭṭatī"**ti. **Ārakā ramatī**ti samucchinnehi dūrato samussāreti. **Vinā tehi ramatī**ti accantameva tehi vinā bhavati. **Tato tato**ti diṭṭhe adiṭṭhavādādito musāvādā. Visesato anuppattidhammattā **paṭinivattā hutvā.**

140. **Tividhena kuhanavatthunā**ti paccayapaṭisevanasāmantajappana-iriyāpathapavattanasaṅkhātena pāpicchatānibbattena tividhena kuhanavatthunā. **Etāya** kuhanāya karaṇabhūtāya. ( )[2] paccayuppādanatthaṁ **nimittaṁ** sīlaṁ etesanti yojanā. Attavisayalābhahetu akkosanakhuṁsanavambhanādivasena pisanaṁ ghaṭṭanaṁ viheṭhanaṁ **nippeso.** Ito laddhaṁ aññassa, tato laddhaṁ parassa datvā evaṁ lābhena lābhaṁ nijigīsatīti **lābhena lābhaṁ nijigīsanā. Pāḷiyaṁ āgato** kuhanādivasena **micchā-ājīvo.** Ko pana soti āha **"ājīvahetū"**ti-ādi. **Tāsaṁyevā**ti avadhāraṇaṁ "ājīvo kuppamāno kāyacavīdvāresu eva kuppatī"ti katvā vuttaṁ.

---

1. Asambhavato (Ka)
2. (Anekāpi kiriyā hoti yathā anesarañjāya dīpikā yathāti kathenti.) (sabbattha)

141. Sammā pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti **sammādiṭṭhi,** puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṁ **"maggasammādiṭṭhiyaṁ ṭhitassā"**ti. **Pahoti** bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇañāṇaṁ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhādhippetaṁ, tañca kho maggasamādhimhi ṭhite eva hotīti imamatthaṁ dassetuṁ āha **"maggasammāsamādhimhi -pa- sammāñāṇaṁ pahotī"**ti-ādi. Iminā kiṁ dassetīti? Yathā maggasammādiṭṭhiyaṁ ṭhito puggalo "sammādiṭṭhī"ti vutto, evaṁ maggaphalapaccavekkhaṇañāṇe ṭhito "sammāñāṇo"ti vutto, tassa ca maggaphalasammāsamādhipavattiyā pahoti sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamatthaṁ dasseti. Phalasamādhi tāva pavattatu, maggasamādhi pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accantasamādhibhāvato kiccanipphattiyā pavattatevāti vattabbataṁ labhati. **Ṭhapetvā aṭṭhaphalaṅgānī**ti phalabhūtāni sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni "sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī"ti-ādinā visuṁ gahitattā ṭhapetvā. **Sammāñāṇaṁ paccavekkhaṇaṁ katvā**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ sammāñāṇaṁ katvā. **Phalaṁ kātun**ti phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca "phalan"ti laddhanāme phalasampayuttadhamme sammāvimuttiṁ kātuṁ vaṭṭatīti vuttaṁ. Tathā ca vuttaṁ **sallekhasuttavaṇṇanāyaṁ**[1] "phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā"ti.

142. **Nijjiṇṇā**ti nijjīritā, viddhastā vināsitāti attho. **Phalaṁ kathitan**ti "sammādiṭṭhissa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī"ti iminā vārena sāmaññaphalaṁ kathitanti vadanti, nijjīraṇaṁ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjīraṇaṁ pana samucchindananti katvā **majjhimabhāṇakā -pa- maggo kathitoti vadanti. Dassanaṭṭhenā**ti pariññābhisamayādivasena catunnaṁ saccānaṁ paccakkhato dassanaṭṭhena. **Viditakaraṇaṭṭhenā**ti paccakkhena yathādiṭṭhānaṁ maggaphalānaṁ pākaṭakaraṇaṭṭhena. **Tadadhimuttaṭṭhenā**ti tasmiṁ yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakoṭṭhāsā. **Mahāvipākadānenā**ti mahato vipulassa lokuttarassa sukhavipākassa ceva kāyikādidukkhavipākassa ca dānena.

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.

Yathā mahāvipākassa dānena mahācattārīsakaṁ, tathā bahutāyapi mahācattārīsakoti dassetuṁ **"imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā"**ti-ādi vuttaṁ. Bahu-atthopi hi **mahā**saddo hoti "mahājano"ti-ādīsu[1]. Ettha ca "natthi dinnan"ti-ādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva "atthi dinnan"ti-ādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā "sammādiṭṭhissa bhikkhave sammāsaṅkappo pahotī"ti-ādinā maggavasena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā "micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahotī"ti-ādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṁ vīsati. Kathaṁvārepi sammādiṭṭhi-ādayo dasāti vīsati. Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṁ tayo cattārīsakā vibhāvitāti veditabbā.

143. Pasaṁsiyassa ujuvipaccanīkaṁ nindiyaṁ pasaṁsantopi atthato pasaṁsiyaṁ nindanto nāma hoti. Pasaṁsiyassa guṇaparidhaṁsanamukheneva hi nindiyassa pasaṁsāya pavattanatoti āha **"micchādiṭṭhi nāmāyaṁ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṁ garahati nāmā"**ti-ādi. **Evamādī**ti **ādi**saddena "natthi hetu natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā"ti[2] evamādiṁ saṅgaṇhāti, tasmā **evaṁvādino**ti evaṁ hetupaṭikkhepavādinoti attho. **Okkantaniyāmā**ti ogāḷhamicchattaniyāmā. **Evarūpaṁ laddhiṁ gahetvā**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ **cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṁ** vuttanayameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Ediso hi "buddhānampi atekiccho"ti-ādi vuttasadiso.

Attano nindābhayenāti "sammādiṭṭhiñca nāmete garahantī"ti-ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenā**ti tathā paresaṁ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato parittāso upārambhabhayaṁ, taṁ pana atthato upavādabhayaṁ hotīti āha **"upavādabhayenā"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.
2. Dī 1. 50; Ma 2. 185 piṭṭhesu.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Pubbenā**ti nissakke karaṇavacanaṁ. "Aparaṁ visesan"ti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha **"sīlaparipūraṇādito pubbavisesato"**ti.

145. **Āraddho** yathānusiṭṭhaṁ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti[1] ca, tadevettha appattanti adhippetaṁ, taṁ jhānavipassanānimittanti āha **"appattassa arahattassā"**ti. **Komudī**ti kumudavatī. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha **"kumudānaṁ atthitāya komudī"**ti. Kumudānaṁ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti **komudī**ti. **Pavāraṇasaṅgahan**ti mahāpavāraṇaṁ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṁ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṁ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. **Bhikkhū idha osarissanti** vutthavassā pavāritapavāraṇā "bhagavantaṁ vandissāma, kammaṭṭhānaṁ sodhessāma, yathāladdhaṁ visesañca pavedissāmā"ti ajjhāsayena. **Ime bhikkhū**ti ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū **visesaṁ nibbattetuṁ na sakkhissanti** senāsanasappāyādi-alābhena. **Apalibuddhan**ti aññehi anupaddutaṁ. **Senāsanaṁ gahetuṁ na labhanti** antovassabhāvato. **Ekassa dinnopi sabbesaṁ dinnoyeva hoti,** tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṁ vasitvā osariṁsu.

146. **Alanti yuttaṁ,** opāyikanti attho "alameva nibbinditun"ti-ādīsu[2] viya. Puṭabaddhaṁ pariharitvā asitaṁ **puṭhosaṁ** a-kārassa o-kāraṁ katvā. Tenāha **"pātheyyan"**ti.

147. **Vipassanā kathitā**ti aniccasaññāmukheneva vipassanābhāvanā kathitā. Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākiccaṁ samijjhati. **Bahū bhikkhū** te ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi.

---

1. Paṭipatti (?)
2. Dī 2. 161; Saṁ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

149. **Sabbatthā**ti sabbavāresu. "Tasmātiha bhikkhave vedanānupassī"ti-ādīsupi pītipaṭisaṁveditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā **"sukhavedanaṁ sandhāyetaṁ vuttan"**ti āha. Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṁ **"sādhukaṁ manasikāran"**ti. **Saññānāmena paññā vuttā** tesaṁ payogattā. **Manasikāranāmena vedanā vuttā** bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāranti katvā. **Vitakkavicāre ṭhapetvā**ti vuttaṁ vacīsaṅkhārattā tesaṁ.

Evaṁ santepīti yadipi manasikārapariyāpannatāya "manasikāro"ti vuttaṁ, evaṁ sante vedanānupassanābhāvo na yujjati. Assāsapassāsā hissa ārammaṇaṁ. **Vatthun**ti sukhādīnaṁ vedanānaṁ pavattiṭṭhānabhūtaṁ vatthuṁ **ārammaṇaṁ katvā vedanāva vediyati,** vedanāya ekantabhāvadassanena tassa vedanānupassanābhāvo yujjati evāti imamatthaṁ dasseti. **Etassa** anuyogassa.

Dvīhākārehīti ye sandhāya vuttaṁ, te dassento **"ārammaṇato asammohato cā"**ti āha. **Sappītike dve jhāne**ti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā **samāpajjati. Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṁviditā hoti** ārammaṇassa paṭisaṁviditattā. Yathā nāma sappapariyesanaṁ carantena tassa āsaye paṭisaṁvidite sopi paṭisaṁviditova hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṁ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṁvidite sā pīti paṭisaṁviditā eva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya visesato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṁ, tasmiṁ vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha **"asammohato pīti paṭisaṁviditā hotī"**ti.

Idāni tamatthaṁ pāḷiyā vibhāvetuṁ **"vuttampi cetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dīghaṁ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. **Cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato**ti jhānapariyāpannaṁ avikkhepoti

laddhanāmaṁ cittassekaggataṁ taṁsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṁviditā hoti, evaṁ taṁsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṁviditā eva honti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṁ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṁ ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṁ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā **sā pīti paṭisaṁviditā hoti. Avasesapadānipī**ti "dīghaṁ passāsavasenā"ti-ādipadānipi.

Evaṁ **paṭisambhidāmagge** vuttamatthaṁ imasmiṁ sutte yojetvā dassetuṁ **"itī"**ti-ādi vuttaṁ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilabhitabbato paṭilābhoti vuttaṁ **"jhānasampayutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā"**ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittaṁ ārammaṇaṁ kiñcāpi karoti, satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṁviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṁ cittānupassanāpi satisampajaññabaleneva hotīti āha **"na hī"**ti-ādi. Pajahati etena, sayaṁ vā pajahatīti **pahānaṁ,** ñāṇaṁ. **Domanassavasena byāpādanīvaraṇaṁ dassitaṁ** tadekaṭṭhabhāvato. **Tassā**ti nīvaraṇapabbassa. **Pahānakarañāṇan**ti pajahanañāṇaṁ. **Vipassanāparamparan**ti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Samathapaṭipannan**ti majjhimasamathanimittaṁ paṭipannacittaṁ ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhānan**ti paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānaṁ. **Sahajatānaṁ ajjhupekkhanā hotī**ti paggahaniggahasampahaṁsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānaṁ ajjhupekkhanā "yadatthi yaṁ bhūtaṁ taṁ pajahati upekkhaṁ paṭilahatī"ti evaṁ vuttajjhupekkhanā pavattāti paṭipannā. **Kevalaṁ nīvaraṇādidhamme**ti nīvaraṇādidhamme eva pahīne disvā, atha kho tesaṁ pajahanañāṇampi yāthāvato paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti. Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "dhammāpi kho bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā"ti[1].

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.

150. **Aniccādivasena pavicinatī**ti aniccādippakārehi vicinati passati. **Nirāmisā**ti kelesāmisarahitā. **Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā**ti kāyacittānaṁ sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānaṁ ekasabhāvena pavattiyā **sahajāta-ajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.**

Tasmiṁ kāye pavattā kāyārammaṇā **sati,** pubbabhāgiyo **satisambojjhaṅgo.** Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppādavasena cetaṁ okkamanaṁ oliyanaṁ kosajjaṁ, tato ativattanaṁ atidhāvanaṁ uddhaccaṁ, tadubhayavidhurā bojjhaṅgupekkhābhūtā anosakkana-anativattanasaṅkhātā majjhattākāratā. Idāni **yatheva hī**ti-ādinā tameva majjhattākāraṁ upamāya vibhāveti. **Tudanaṁ vā** patodena. **Ākaḍḍhanaṁ vā** rasminā. **Natthi** na kātabbaṁ atthi. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekekasmiṁ citte vipassanāvasena saha uppajjanakā. **Nānārasalakkhaṇā**ti nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. **Vuttatthāneva** sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṁ[1] ānāpānārammaṇā aparāparaṁ pavattasatiyo ārammaṇasīsena tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti **lokiyā,** tā vaḍḍhamānā **lokiyaṁ** catubbidhampi **satipaṭṭhānaṁ paripūrenti. Vijjāvimuttiphalanibbānan**ti vimuttīnaṁ phalabhūtaṁ tehiyeva veditabbaṁ kilesanibbānaṁ, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnaṁ adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṁ. Paripūraṇañcassa ārammaṇaṁ katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojjhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakaṁ gahetvā **"iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṁ kathitan"**ti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṁ kathitaṁ. **Thero**ti mahādhammarakhitatthero. **Aññattha evaṁ hotī**ti aññasmiṁ lokiyalokuttaradhammānaṁ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṁ lokiyaṁ āgataṁ. Idha lokuttaraṁ āgatanti kathetabbaṁ hoti. **Lokuttaraṁ upari āgatan**ti vijjāvimuttiṁ paripūrentīti evaṁ lokuttaraṁ upari desanāyaṁ āgataṁ, tasmā lokiyā eva bojjhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā

1. Ma-Ṭṭha 1. 88 piṭṭhe.

kathetabbā lokuttarānaṁ bojjhaṅgānaṁ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Tappaṭisaraṇānaṁ kāmāvacarasattānaṁ paṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmaguṇā, gehe sitā ārabbha pavattiyā allīnāti **gehassitā. Sarantī**ti vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvatīti vuccati. **Saṅkappā**ti yekeci micchāsaṅkappā, byāpādavihiṁsāsaṅkappādayopi kāmaguṇasitā evāti. **Gocarajjhattasmiṁyevā**ti pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Taṁ hi dhammavasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato "gocarajjhattan"ti vuttaṁ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṁ **kāyagatāsatiṁ.** Satisīsena taṁsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādike taṁtaṁkoṭṭhāse samathavatthubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā, tathāpariggahite vā te ārabbha aniccādimanasikāravasena pavattākāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjhaṁ dassento **"kāyapariggāhikan"**ti-ādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsatipaṭṭhānasutte[1] **cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā,** cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṁ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādīsu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṁ catunnaṁ jhānānaṁ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsatibhāvanā.

156. **Tassa bhikkhuno**ti yo kāyagatāsatibhāvanāya vasībhūto, tassa bhikkhuno. **Sampayogavasena vijjaṁ bhajantī**ti sahajāta-aññamaññamissayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjaṁ bhajanti, tāya saha ekībhāvamīva gacchantīti attho. **Vijjābhāge**

---

1. Dī 2. 234; Ma 1. 73 piṭṭhesu.

vijjākoṭṭhāse vattantīti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse vattanti. **Tāhi sampayuttadhammā** phassādayo. Nanu cettha vijjānaṁ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṁ vijjābhāgiyatā, sā taṁnimittāya vijjāya upacarīyatīti. **Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā**ti aṭṭhasu vijjāsu ekaṁ "vijjā"ti gahetvā itarā tassā bhagatāya "vijjābhāgiyā"ti veditabbā. Saddhiṁ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyamassa abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbaṁ. **Āpopharaṇan**ti paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṁ āpopharaṇaṁ nāma. Dibbacakkhuñāṇassa kiccaṁ pharaṇanti katvā, dibbacakkhu-atthaṁ vā ālokapharaṇaṁ **dibbacakkhupharaṇan**ti daṭṭhabbaṁ. Ubhayasmimpi pakkhe samuddaṅgamānaṁ kunnadīnaṁ samuddantogadhattā tesaṁ cetasā phuṭatā veditabbā. **Kunnadi**ggahaṇañcettha kañcimeva kālaṁ sanditvā tāsaṁ udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāranti kilesuppattiyā avasaraṁ, taṁ pana vivaraṁ chiddanti ca vuttaṁ. **Ārammaṇan**ti kilesuppattiyā olambanaṁ. **Yāva pariyosānā**ti mattikāpuñjassa yāva pariyosānā.

158. **Abhiññāyā**ti iddhividhādi-abhiññāya. **Sacchikātabbassā**ti paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādidhammassa. **Abhiññāva kāraṇan**ti āha "sacchikiriyāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākaṭā"ti. **Mariyādabaddhā**ti udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṁ viya katāya icchiticchite kāle sukhena paccavekkhitabbattā. **Patiṭṭhākatāyā**ti sampattīnaṁ patiṭṭhābhāvaṁ pāpitāya. **Anuppavattitāyā**ti bhāvanābahulīkārehi anuppavattitāya. **Paricayakatāyā**ti āsevanadaḷhatāya suciraṁ paricayāya. **Susampaggahitāyā**ti sabbaso ukkaṁsaṁ pāpitāya. **Susamāraddhāyā**ti ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesaṁ suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Saṅkhārupapattin**ti vipākakkhandhasaññitānaṁ saṅkhārānaṁ uppattiṁ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṁ etasmiṁ pade icchitabbanti **"saṅkhārānaṁyeva upapattin"**ti vatvā tena nivattitaṁ dassento **"na sattassā"**ti āha. Tena satto jīvo uppajjatīti micchāvādaṁ paṭikkhipati. Evaṁ uppajjanakadhammavasena uppattiṁ dassetvā idāni uppattijanakadhammavasenapi taṁ dassetuṁ **"puññābhisaṅkhārena vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha kāmesu puññābhisaṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṁ sutte gahitāti. **Puññābhisaṅkhārena vāti vā**-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato "āneñjābhisaṅkhārenā"ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṁ kiccaṁ āgataṁ, āneñjābhisaṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisaṅkhāraggahaṇeneva gahitoti daṭṭhabbaṁ. Keci pana "puññāneñjābhisaṅkhārenā"ti paṭhanti. **Bhavūpagakkhandhānan**ti sugatibhavūpagānaṁ upādānakkhandhānaṁ.

161. **Lokikā vaṭṭanti** kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhāvūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṁ tādisaṁ buddhavacanabāhusaccaṁ āmisapariccāgo kammassakatāñāṇaṁ kammaphaladiṭṭhi ca ime **saddhādayo** veditabbā. **Ṭhāpetī**ti paṇidahanavasena ṭhapeti. Paṇidahatīti hi ayamettha attho. **Patiṭṭhāpetī**ti tattha suppatiṭṭhitaṁ katvā ṭhapeti. **Saha patthanāyā**ti "aho vatāhaṁ -pa- upapajjeyyan"ti evaṁ pavattapatthanāya saha. **Saddhādayovā**ti yathāvuttā saddhādayo eva **pañca dhammā** upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi visiṭṭhabhavūpaharaṇaṭṭhena vihārā nāmāti. **Tasmiṁ ṭhāne**ti tasmiṁ upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṁsamaṅgīpuggalo upapattiṁ maggati gavesati etenāti **maggo.** Paṭipajjati etāyāti **paṭipadā.** Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggahaṇeneva gahitā, tasmā avadhāraṇaṁ kataṁ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeneva tassā gahaṇanti keci. Cittatarayuttagatinibbattanadhammavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṁ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo pattanā cāti ime dhammā sahakārino bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesaṁ maggādibhāvo vutto.

Tenāha **"yassa hī"**ti-ādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṁ visesentā gatiṁ niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇaṁ aniyataṁ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcettha **"kammaṁ katvā"**ti vuttaṁ, kammāyūhanato pana pageva patthanaṁ ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. **Kammaṁ katvā**ti cettha "tāpetvā bhuñjati, bhutvā sayatī"ti-ādīsu viya na kālaniyamo, kammaṁ katvā yadā kadāci patthanaṁ kātuṁ vaṭṭatīti ca idaṁ cārittadassanaṁ viya vuttaṁ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchijjati, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyametvā uppāditā. Tena vuttaṁ **"yassa pañca dhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā"**ti.

165. **Sabbasovā**ti "idaṁ kāḷakaṁ sāmaṁ setaṁ haritaṁ maṇḍalaṁ aparimaṇḍalaṁ caturaṁsaṁ[1] paripuṇṇaṁ khuddakaṁ mahantan"ti-ādinā sabbasova **pākaṭaṁ hoti.**

167. **Sundaro**ti kāḷakādidosarahitatāya sobhano. **Ākarasampanno** sampanna-ākaruppattiyā. **Dhovanādīhī**ti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnaṁ satasahassaṁ attano vase vattanato **satasahasso.** Tassa pana tattha obhāsakaraṇaṁ pākaṭanti āha **"ālokapharaṇabrahmā"**ti. Ayameva nayo heṭṭhā "sahasso brahmā"ti-ādīsupi. **Nikkhena katan**ti nikkhaparimāṇena jambonadena kataṁ. Nikkhaṁ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇaṁ nāma catudharaṇanti vadanti. **Ghaṭṭanamajjanakkhamaṁ na hoti** parittabhāvato. **Atirekenā**ti pañcasuvaṇṇa-atirekena nikkhappamāṇaṁ asampattena. **Vaṇṇavantaṁ pana na hoti** avipulatāya uḷāraṁ hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva **pharusadhātukaṁ khāyati.** **Tāsū**ti tāsu bhūmīsu, yatthā sākhā vaḍḍhitvā ṭhitā. **Te**ti suvaṇṇaṅkurā. **Pacitvā**ti tāpetvā. **Sampahaṭṭhan**ti samujjalīkatanti āha **"dhotaghaṭṭitamajjitan"**ti, tambamattikalepaṁ katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitañca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

---

1. Anuttacaṁ (Ka)

Etadevāti ālokaṁ vaḍḍhetvā ettha ālokapharaṇameva. Atha vā yaṁ dibbacakkhupharaṇaṁ, ālokapharaṇampi **etadeva.** Yattakaṁ hi ṭhānaṁ yogī kasiṇālokena pharati, tattakaṁ ṭhānaṁ dibbacakkhuñāṇaṁ phusatīti dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṁ dassitamevāti attho. **Sabbatthā**ti sabbasmiṁ "pharitvā"ti āgataṭṭhāne. **Avināsentenā**ti asambhinnena.

Kasiṇapharaṇaṁ viyāti kasiṇobhāsena pharaṇaṁ viya **dissati** upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti **"nikkhopamme sarīrapharaṇaṁ viya dissatī"**ti vuttaṁ. **Aṭṭhakathā nāma natthī**ti pāḷipadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṁ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanaṁ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṁ **paṭikkhipitvā.** Yathā hi vattabbaṁ, tathā avatvā "viyā"ti vacanaṁ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṁ byāmappabhā byāmappadese sabbakālaṁ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno **sarīrapharaṇaṁ** sarīrābhāya pattharaṇaṁ **sabbakālikaṁ. Cattārimāni** itarāni pharaṇāni **avināsetvā** aññamaññamabhinditvā **kathetabbaṁ. Pharaṇapadasseva vevacanaṁ** "adhimuccaneneva pharaṇan"ti. **Pattharatī**ti yathāvuttaṁ pharaṇavasena pattharati. **Jānātī**ti adhimuccanavasena jānāti.

169. **Ādayo**ti **ādi**-saddena subhe saṅgaṇhāti. **Ābhā**ti dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṁ gahetvā sādhāraṇato vuttaṁ. Tato **subhā**ti tatiyajjhānabhūmike. Tenāha **"pāṭiyekkā devā natthī"**ti-ādi. Sādhāraṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṁ parittaṁ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, maṇītañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṁ. **Subhā**ti etthāpi eseva nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha **"vehapphalādivārā pākaṭāyevā"**ti.

Kāmāvacaresu nibbattatūti-ādinā saddhādīnaṁ ajjhānavipassanānaṁ kathaṁ tadadhiṭṭhānaṁ hotīti āsaṅkati. Itaro saddhādīnaṁ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṁ adhiṭṭhānaṁ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṁ nibbānañca āvahantīti dassento **"ime pañca**

dhammā"ti-ādimāha. Tattha **sīlan**ti sambhārasīlaṁ. Anāgāmī samucchinna-orambhāgiyasaṁyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṁ na sakkoti, ariyabhūmīsu eva nibbattati yathūpacitajhānakammunāti āha **"anāgāmi -pa- nibbattatī**"ti. **Uparimaggan**ti aggamaggaṁ bhāvetvā. **Āsavakkhayan**ti sabbaso āsavānaṁ khayaṁ pahānaṁ pāpuṇāti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

3. Suññatavagga

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Kālaparicchedaṁ katvā**ti samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo, thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṁ kālaparicchedaṁ karoti "ettake kāle vītivatte idaṁ nāma bhagavato kātabban"ti. So tattakaṁyeva samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṁ sandhāya vuttaṁ "kālaparicchedaṁ katvā"ti. **Suññātāphalasamāpattiṁ appetvā**ti etena itare "na sotāpannasakadāgāmī phalasamāpattiṁ samāpajjantī"ti vadanti, taṁ vādaṁ paṭisedheti. **Suññato**ti attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahiṁsu. Sekkhānaṁ hi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaññānaṁ appahīnattā, tasmā so thero suññatākathaṁ sotukāmo jāto. **Dhurena dhuraṁ paharantena viyā**ti rathadhurena rathadhuraṁ paharantena viya katvā ujukameva suññatā -pa- vattuṁ na sakkāti yojanā. **Ekaṁ padan**ti ekaṁ suññatāpadaṁ.

Pubbepāhanti-ādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabāhullaṁ pakāsetīti dassento **"paṭhamabodhiyampī"**ti āha. **Eko**ti-ādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanatthaṁ. **Sotun**ti aṭṭhiṁ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā sotumpi. **Uggahetumpī**ti yathābhūtaṁ dhammaṁ dhāraṇaparipucchāparicayavasena hadayena uggahitaṁ suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya avinaṭṭhe kātumpi. **Kathetumpī**ti vitthārena paresaṁ dassetumpi sakkā. **Tatthā**ti migāramātupāsāde. **Kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā**ti thambhādīsu ukkiritvā katānaṁ kaṭṭharūpānaṁ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṁ potthakarūpānaṁ, bhittipasse cittakammavasena viracitānaṁ cittarūpānañca katā niṭṭhapitā. **Vessavaṇamandhātādīnan**ti paṭimārūpena katānaṁ vessagaṇamandhātusakkādīnaṁ. **Cittakammavasenā**ti ārāmādicittakammavasena. **Saṇṭhitampī**ti avayavabhāvena saṇṭhitaṁ hutvā ṭhitampi. **Jiṇṇapaṭisaṅkharaṇatthan**ti jiṇṇānaṁ niyyūhakūṭāgārapāsādāvayavānaṁ abhisaṅkharaṇatthāya tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne rahassasaññāṇena ṭhapitaṁ. "Paribhuñjissāmī"ti

tasmiṁ tasmiṁ kicce viniyuñjanavasena **paribhuñjitabbassa. Etaṁ vuttan**ti "ayaṁ migāramātupāsādo suñño"ti-ādikaṁ vuttaṁ.

Niccanti sabbakālaṁ rattiñca divā ca. **Ekabhāvaṁ ekaṁ asuññatan**ti paccatte upayogavacanaṁ, ekattaṁ eko asuññatoti attho. **Gāmoti pavattanavasenā**ti gehasannivesavīthicaccarasiṅghāṭakādike upādāya gāmoti lokuppattivasena. **Kilesavasenā**ti tattha anunayapaṭighavasena. **Eseva nayo**ti iminā "pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṁ manussasaññan"ti imamatthaṁ atidisati. Ettha ca yathā gāmaggahaṇena gharādisaññā saṅgahitā, evaṁ manussaggahaṇena itthipurisādisaññā saṅgahitā. Yasmā rukkhādike paṭicca araññasaññā tattha pabbatavanasaṇḍādayo antogadhā, tasmā tattha vijjamānampi taṁ vibhāgaṁ aggahetvā ekaṁ araññaṁyeva paṭicca araññasaññaṁ manasi karoti. **Otaratī**ti anuppavisati. **Adhimuccatī**ti nicchinoti. **Pavattadarathā**ti tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḷārikadhammappavattisiddhā darathā. **Kilesadarathā**ti anunayapaṭighasambhavā kilesadarathā. **Dutiyapade**ti "ye assu darathā manussasaññaṁ paṭiccā"ti imasmiṁ pade. Manasikārasantatāya "nāyaṁ pubbe viya oḷārikā dhammappavattī"ti saṅkhāradassanadarathānaṁ sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha **"pavattadarathamattā atthī"**ti.

Yaṁ kilesadarathajālaṁ, taṁ imissā darathasaññāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattaṁ avasiṭṭhaṁ hoti, vijjamānameva atthi idanti pajānātīti yojanā. **Suññatānibbattī**ti suññatanti pavatti. Suññatāsahacaritaṁ hi suññaṁ, idha suññatāti vuttā.

177. **Assā**ti bhagavato **evaṁ** idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. **Accantasuññatan**ti "paramānuttaran"ti vuttaṁ arahattaṁ desessāmīti. **Araññasaññāya visesānadhigamanato**ti "araññaṁ araññan"ti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, "pathavī"ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Evaṁ sante**ti evaṁ vapite sāli-ādayo **sampajjanti. Dhuvasevanan**ti niyatasevanaṁ pārihāriyakammaṭṭhānaṁ. **Paṭiccā**ti ettha "sambhūtan"ti vacanaseso icchitoti āha **"paṭicca sambhūtan"**ti. Pathaviṁ paṭicca sambhūtā hi saññāti.

Pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, na pakatipathaviyaṁ. **Tassā**ti pathavīkasiṇassa. **Tehī**ti[1] gaṇḍādīhi. **Suṭṭhu vihatan**ti yathā valīnaṁ lesopi na hoti, evaṁ sammadeva ākoṭitaṁ. Nadītaḷākādīnaṁ tīrappadeso udakassa ākaraṭṭhena kūlaṁ, unnatabhāvato uggataṁ kūlaṁ viyāti **ukkūlaṁ,** bhūmiyā uccaṭṭhānaṁ. Vigataṁ kūlanti **vikkūlaṁ,** nīcaṭṭhānaṁ. Tenāha "**uccanīcan**"ti. **Ekaṁ saññan**ti ekaṁ pathavītisaññaṁyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṁ nimittānaṁ abhāvena "animittan"ti vuccati, tāni dassetuṁ "**niccanimittādivirahito**"ti vuttaṁ. **Catumahābhūtikaṁ** catumahābhūtanissitaṁ. **Saḷāyatanapaṭisaṁyuttaṁ** cakkhāyatanādisaḷāyatanasahitaṁ.

183. **Vipassanāya paṭivipassanan**ti dhammānañca puna vipassanaṁ. **Idhā**ti attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṁ vadatīti āha "**ariyamagge ceva ariyaphale cā**"ti. **Upādisesadarathadassanatthan**ti sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avisiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṁdassanatthaṁ. Yasmā visayato gāmasaññā oḷārikā, manussasaññā sukhumā, tasmā **manussasaññāya gāmasaññaṁ nivattetvā.** Yasmā pana manussasaññāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araññasaññā sukhumā, tasmā **araññasaññāya manussasaññaṁ nivattetvā.** Pathavīsaññādinivattane kāraṇaṁ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. **Anupubbenā**ti maggappaṭipāṭiyā. Niccasārādīnaṁ sabbaso avatthutāya accantameva suññattā **accantasuññatā.**

184. **Suññataphalasamāpattin**ti suññatavimokkhassa phalabhūtattā, suññatānupassanāya vasena samāpajjitabbattā ca suññataphalasamāpattinti laddhanāmaṁ arahattaphalasamāpattiṁ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṁ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharamānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggahaṇaṁ akatvā "**etarahipi buddhabuddhasāvakasaṅkhātā**"icceva vuttaṁ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Tesaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Chavivaṇṇena so kāḷo,** na nāmena. **Palālasanthāroti-ādīnī**ti **ādi-**saddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṁ gahaṇaṁ. **Gaṇabhikkhūnan**ti gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṁ.

Yadi saṁsayo nāma natthi, "sambahulā nu kho"ti idaṁ kathanti āha **"vitakkapubbabhāgā"**ti-ādi. Tattha vitakko pubbabhāgo etissāti **vitakkapubbabhāgā, pucchā.** Sā "sambahulā no ettha bhikkhūviharantī"ti vacanaṁ, vitakko pana "sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī"ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṁ nu-kāro vuttoti dassento āha **"vitakkapubbabhāge cāyaṁ nu-kāro nipātamatto"**ti. Kiñcāpi gacchanto disvā "sambahulā no ettha bhikkhū viharantī"ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho "na kho Ānanda bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo"ti-ādi[1] uparidesanāvasena matthakaṁ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho visuṁ vinicchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ tathā pucchati. Tathā hi vuttaṁ "jānantāpi tathāgatā pucchantī"ti[2]. Tenāha **"ito kirā"**ti-ādi.

Yathā nadī-otiṇṇaṁ udakaṁ yathāninnaṁ pakkhandati, evaṁ sattā dhātuso saṁsandanti, tasmā **"gaṇavāso nadī-otiṇṇa-udakasadiso"**ti vuttaṁ. Idāni tamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"nirayatiracchānayonī"**ti-ādi vuttaṁ. Kuruvindādinhānīyacuṇṇāni saṇhasukhumabhāvato nāḷiyaṁ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭhantīti āha **"cuṇṇabharitā nāḷi viyā"**ti. **Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānī**ti sattasatasahassādhikāni paññāsa kulānaṁyeva satasahassāni, manussānaṁ pana vasena satta koṭiyo tadā tattha vasiṁsu.

Tato cintesi, kathaṁ? Kāmañcāyaṁ lokapakati, mayhaṁ pana sāsane ayuttova soti āha **"mayā"**ti-ādi. **Dhamman**ti sabhāvasiddhaṁ. **Saṁvego**ti sahottappañāṇaṁ vuccati. **Na kho panetaṁ sakkā** gilānupaṭṭhāna-ovādānusāsani-ādivasena samāgamassa icchitabbattā. **Gaṇabhedanan**ti gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṁ.

---

1. Ma 3. 152 piṭṭhe.
2. Vi 1. 7 piṭṭhe.

186. **Kataparibhaṇḍan**ti pubbe katasaṁvidhānassa cīvarassa vuttākārena paṭisaṅkharaṇaṁ. **No**ti amhākaṁ. **Anattamano**ti anārādhitacitto.

Sakagaṇena sahabhāvato **saṅgaṇikā**ti āha **"sakaparisasamodhānan"**ti. **Gaṇo**ti pana idha janasamūhoti vuttaṁ **"nānājanasamodhānan"**ti. **Sobhati** yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti **nikkhamo,** evaṁ nikkhamavasena uppannaṁ **sukhaṁ.** Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti **paviveko.** Pavivekavasena uppannaṁ **sukhaṁ.** Rāgādīnaṁ upasamāvahaṁ sukhaṁ **upasamasukhaṁ.** Maggasambodhāvahaṁ sukhaṁ **sambodhisukhaṁ**[1]. Nikāmetabbassa, nikāmaṁ vā lābhī **nikāmalābhī.** Nidukkhaṁ sukheneva labhatīti **adukkhalābhī.** Kasiraṁ vuccati appakanti āha **"akasiralābhīti vipulalābhī"**ti.

Samāyikanti samaye kilesavimuccanaṁ accantamevāti sāmāyikaṁ ma-kāre
a-kārassa dīghaṁ katvā. Tenāha **"appitappitasamaye kilesehi vimuttan"**ti. **Kantan**ti aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamanīyaṁ manorammaṁ. **Asāmāyikaṁ** accantavimuttaṁ.

Ettāvatāti-ādinā saṅgaṇikārāmassa visesādhigamassa antarāyikabhāvaṁ anvayato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā vodānadhammānaṁ anuppattihetukā, saṁkilesadhammānaṁ uppattihetukā ca.

Te paṭhamaṁ "saṅgaṇikārāmo"ti-ādinā vibhāvetvā itaraṁ vibhāvetuṁ **"idāni dosuppattiṁ dassento"**ti-ādi vuttaṁ. "Aṭṭhiñca paṭiccanhāruñca paṭicca cammañca paṭicca maṁsañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṁ gacchatī"ti-ādīsu[2] viya idha **rūpa**saddo karajakāyapariyāyoti **"rūpanti sarīran"**ti āha. "Nāhaṁ Ānanda -pa- domanassupāyāsā"ti kasmā vuttaṁ, nanu kāye ca jīvite ca anapekkhacittānaṁ āraddhavipassakānampi asappāyavajjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṁ hotīti? Saccaṁ, taṁ pana yo kallasarīraṁ nissāya dhammasādhanāya anuyuñjitukāmo hoti, tasseva dhammasādhanatāvasena. Dhammasādhanabhāvaṁ hi apekkhitvā asappāyaṁ vajjetvā sappāyavasena posetvā suṭṭhutaraṁ

---

1. Sambodhasukhaṁ (Ka) 2. Ma 1. 248 piṭṭhe.

hutvā anuyuñjanato kāyassa pariharaṇaṁ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vinoditabbo tādisoti. **Upāligahapatino**ti etthāpi "dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātenā"ti ānetvā yojetabbaṁ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya **parisāya majjhe nisinnopi** ekantavivekajjhāsayattā **ekakova.** Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṁ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṁ **"rūpādīnaṁ saṅkhatanimittānan"**ti vuttaṁ. Ativiya santatarapaṇītatamabhāvena visesato sinoti bandhatīti **visayo,** so eva sasantatipariyāpannatāya **ajjhattaṁ.** Kiṁ pana tanti āha **"suññatanti suññataphalasamāpattin"**ti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha **"vivekaninnenā"**ti-ādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavaṭṭhāniyānañca dhammānaṁ tattha vigatattā tesaṁ vasena **vigatantena,** evaṁbhūtaṁ tesaṁ byantibhāvaṁ pattanti pāḷiyaṁ "byantībhūtenā"ti vuttaṁ. Uyyojanaṁ vissajjanaṁ, taṁ etassa atthi, uyyojeti vissajjetīti vā uyyojanikaṁ, yasmā na sabbakathā uyyojanavaseneva pavattati, tasmā vuttaṁ **"uyyojanikapaṭisaṁyuttan"**ti.

Telapākaṁ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnakālo na atikkamitabbo, evaṁ attano samāpatti**kālaṁ anatikkamitvā.** Yathā hi kusalo vejjo telaṁ pacanto taṁ taṁ[1] telakiccaṁcintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṁ upadhāretvā pacati, evaṁ bhagavā dhammaṁ desento veneyyānaṁ ñāṇaparipākaṁ upadhāretvā taṁ taṁ kālaṁ anatikkamitvā dhammaṁ desetvā parisaṁ uyyojento ca **vivekaninneneva cittena uyyojeti. Dve pañcaviññāṇānipi** tadabhinīhatamanoviññāṇavasena **nibbānaninnāneva.** Buddhānaṁ hi saṅkhārānaṁ suṭṭhu pariññātatāya paṇītānampi rūpādīnaṁ āpāthagamane pageva itaresaṁ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhitattassa viya sīlajalaṭṭhānaninnatā nibbānaninnameva cittaṁ hoti tassa ativiya santapaṇītabhāvato.

---

1. Tikaṁ (Ka)

188. **Ajjhattamevā**ti idha jhānārammaṇaṁ adhippetanti āha **"gocarajjhattamevā"**ti. **Idha niyakajjhattaṁ** suññataṁ. Apaguṇapādakajjhānaṁ hi ettha "niyakajjhattan"ti adhippetaṁ vipassanāvisesassa adhippetattā. **Niyakajjhattaṁ** nijjīvanissattataṁ, anattatanti[1] attho. **Asampajjanabhāvajānanenā**ti idāni me kammaṭṭhānaṁ vīthipaṭipannaṁ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādakajjhānaṁ gahitanti āha **"appaguṇapādakajjhānato"**ti-ādi. **Na pakkhandati** sammā na samāhitattā. So pana "ajjhattadhammā mayhaṁ nijjaṭā nigumbā hutvā na upaṭṭhahanti, handāhaṁ bahiddhādhamme manasi kareyyaṁ, ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā"ti **parassa -pa- manasi karoti.** Pādakajjhānavasena viya sammasitajjhānavasenapi ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha **"arūpasamāpattiyaṁ nu kho kathanti āneñjaṁ manasi karotī"**ti. **Na me cittaṁ pakkhandatī**ti mayhaṁ vipassanācittaṁ vīthipaṭipannaṁ hutvā na vahatīti. **Pādakajjhānamevā**ti vipassanāya pādakabhūtameva jhānaṁ. **Punappunaṁ manasi kātabban**ti punappunaṁ samāpajjitabbaṁ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. **Avahante** nipuṇābhāvena chedanakiriyāya appavattante. Samāpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṁ samathavipassanāvihārenāti āha **"kammaṭṭhāne manasikāro vahatī"**ti.

189. **Sampajjati me**ti vīthipaṭipattiyā pubbenāparaṁ visesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. **Iriyāpathaṁ ahāpetvā**ti yathā parissamo nāgacchati, evaṁ attano balānurūpaṁ tassa kālaṁ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpathaṁ ahāpetvā. **Sabbavāresū**ti ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana visesaṁ tattha tattha vadanti. **Idaṁ vuttan**ti idaṁ "iminā vihārenā"ti-ādivacanaṁ vuttaṁ.

190. Kāmavitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgāti āha **"vitakkapahānena dve magge kathetvā"**ti. **Kāmaguṇesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ. **Kismiñcideva kilesuppattikāraṇe**ti tassa puggalassa

---

1. Gocarajjhattattā nidinisattatanti anantataṁ (Ka)

kilesuppattikāraṇaṁ sandhāya vuttaṁ, aññathā sabbepi pañca kāmaguṇā kilesuppattikāraṇameva. Samudācaratīti **samudācāro**ti āha **“samudācaraṇato”**ti. So pana yasmā cittassa, na sattassa, tasmā vuttaṁ pāḷiyaṁ “cetaso”ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca a-kāro katoti āha **“evaṁ sante etan”**ti.

191. **Anusayo**ti mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi anusayo **pahīyati** arahattamaggena. **Vuttanayenevā**ti “tato maggānantaraṁ phalaṁ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṁ jānāti, tassa jānanena sampajāno hotī”ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti **kusalāyatikā.** Tenāha **“kusalato āgatā”**ti. Taṁ pana nesaṁ kusalāyatikattaṁ upanissayavasena hoti sahajātavasenapīti tadubhayaṁ dassetuṁ **“seyyathidan”**ti-ādi vuttaṁ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā, atha kasmā visesena “lokuttarā”ti vuttanti āha **“loke uttarā visiṭṭhā”**ti. Tena lokiyadhammesu uttamabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa uttaraṇatoti dasseti. Yaṁ kiñci mahaggatacittaṁ mārassa visayo akāmāvacarattā, pageva taṁ vipassanāya pādakabhūtaṁ suvikkhālitamalanti āha **“jānituṁ na sakkotī”**ti. **Eko ānisaṁso atthi** bhāvanānuyogassa sappāyadhammakathāpaṭilābho.

192. **Etadatthan**ti kevalassa sutassa atthāya. **Sappāyāsappāyavasenā**ti kasmā vuttaṁ, nanu sappāyavasena dasakathāvatthūni āgatānīti? Saccametaṁ, asappāyakathāvajjanapubbikāya sappāyakathāya vasena āgatattā **“sappāyāsappāyavasena āgatānī”**ti vuttaṁ. **Sutapariyattivasenā**ti sarūpena tattha anāgatānipi dasakathāvatthūni suttageyyādi-antogadhattā **“sutapariyattivasena āgatānī”**ti vuttaṁ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā **imasmiṁ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni. Attho**ti sāmaññattho.

193. **Anu-āvattantī**ti anu anu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsanādivasena anukūlayanti. **Mucchanataṇhan**ti paccayesu mucchanākāraṁ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha **"pattheti pavattetī"**ti. **Kilesūpaddavenā**ti kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṁ mahānatthakaraṇato "upaddavo"ti vuccanti. Attano abbhantare uppannena kilesūpaddavena antevāsino upaddavo **antevāsūpaddavo,** brahmacariyassa upaddavo **brahmacārupaddavo**ti imamatthaṁ **"sesupaddavesupi eseva nayo"**ti iminā atidisati. **Guṇāmaraṇaṁ kathitaṁ,** na jīvitamaraṇaṁ.

Appalābhāti appamattakalābhī visesānaṁ. **Evaṁ vutto**ti yathāvuttabrahmacārupaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṁ vutto. Ācariyantevāsikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsanavasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhinivesassa sithilavāyāmabhāvato, svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakaraṇato. Tenāha **"sāsane panā"**ti-ādi.

196. **Tasmā**ti idaṁ pubbaparāpekkhaṁ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha **"yasmā"**ti-ādi. Mittaṁ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo **mittavatā,** tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha **"mittapaṭipattiyā"**ti. **Sapattavatāyā**ti etthāpi eseva nayo.

Dukkaṭadubbhāsitamattampīti iminā pageva itaraṁ vītikkamantoti dasseti. Sāvakesu hitaparakkamanaṁ ovādānusāsanīhi paṭipajjananti āha **"tathā na paṭipajjissāmī"**ti. **Āmakamattan**ti kulālabhājanaṁ vuccati. **Nāhaṁ tumhesu tathā paṭipajjissāmī**ti kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṁ tumhesu kevalaṁ jānāpento na paṭipajjissāmi. **Niggaṇhitvā**ti nīharitvā. **Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā** lokuttaraguṇānaṁ adhiṭṭhānabhāvato. Sesaṁ suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā ca nipātā hontīti yathārahaṁ taṁtaṁvibhatti-atthadīpakā, idha paccattavacano **yatra**saddo, **hi**saddo hetu-attho, **nāma**saddo acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya **"acchariyatthe nipāto"**ti vuttaṁ. Ekaṁsato panetaṁ padattayaṁ. Tathā hi vakkhati "yatrāti nipātavasena anāgatavacanan"ti. **Papañca**saddo heṭṭhā vutto. **Chinnavaṭume**ti iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha **"vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṁ vuccatī"**ti. **Nipātavasena** yatrasaddayogena. **Anāgatavacanan**ti idaṁ anāgatavacanasadisattā vuttaṁ. Anāgatatthavācī hi anāgatavacanaṁ, attho cettha atītoti. **Anussarī**ti idaṁ anussaritabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ "na anussarissatī"ti saddapayogassa atītavisayattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesaṁ buddhānaṁ anussaraṇaṁ hotiyeva.

Khattiyajaccāti-ādikālato paṭṭhāya asambhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. **Brahmajaccā**ti brāhmaṇajaccā. **Evaṁgotte**pi eseva nayo. **Lokiyalokuttarasīlenā**ti pāramitāsambhūtena buddhāveṇikattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. **Evaṁsīlā**ti anavasesasīlānaṁ visuṁ paccavekkhaṇakaraṇena evaṁsīlāti anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṁ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha **"heṭṭhā samādhipakkhānaṁ dhammānaṁ gahitattā vihāro gahitovā"**ti, tasmā samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṁ **"idaṁ hī"**ti-ādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaphalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaññā "evaṁdhammā evaṁpaññā"ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṁ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṁ upādāya "evaṁvimuttā"ti ettha puna gahitā, tathā "evaṁdhammā"ti ettha gahitāpi samādhipakkhammo dibbabrahma-āneñja-ariyavihārasaṅkhātaṁ attano pavattivisesaṁ upādāya "evaṁvihārī"ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṁ

pavattikālepi kilesānaṁ paṭippassaddhi na taṁ-ānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṁ samucchinnattāti āha **“maggānubhāvena kilesānaṁ paṭippassaddhante uppannattā”**ti. Yo yaṁ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati visaṁsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṁ vimuttatā? Visaṁsaṭṭhābhāvato eva. Taṁ hi pakatiyāva sabbaso kilesehi visaṁsaṭṭhaṁ vinissaṭaṁ suvidūravidūre ṭhitaṁ, tasmāssa tato nissaṭattā nissaraṇavimutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha **“nibbānan”**ti-ādi.

199. Ime **tathāgatassa acchariya-abbhutadhammā,** na sāvakavisayā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṁ karonto **“taṁ bhiyyoso mattāya paṭibhantū”**ti āha. **Sato sampajāno**ti ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṁ anāmasitvā gativibhāgena taṁ dassetuṁ **“dve sampajaññānī”**ti-ādi vuttaṁ. **Aṭṭha vare gaṇhanto**ti ettha kathaṁ varaṁ devatā deti, parassa dīyamānañca taṁ kathaṁ parassa samijjhatīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṁ kammaṁ katokāsaṁ yassa tadapadesena phalaṁ vipaccati, evaṁ devatāya tassa varaṁ dinnaṁ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammassa paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbaṁ. Tāni vipaccane ekanti kānipi appesakkhā devatā “ayamassa patthanā samijjhissati, no”ti na jānanti, sakko pana paññavā tāni ekaccaṁ jānātiyeva. Tena vuttaṁ **“sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto”**ti-ādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannassa sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisandhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. **Aññāhi** devatāhi **asādhāraṇajānanaṁ hoti** dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devāti-ādinā bodhisattassa tattha sampajaññeneva ṭhitabhāvaṁ byatirekamukhena vibhāveti. **Āhārūpacchedena kālaṁ karontī**ti idaṁ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṁ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṁ ajjhāpannānaṁ tiṭṭhantānaṁ sampajaññābhāvo hotiyeva. **Kiṁ tathārūpaṁ**

ārammaṇaṁ natthīti yathārūpaṁ uḷāraṁ paṇītañca ārammaṇaṁ paṭicca te devā saṁmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṁ tathārūpaṁ uḷāraṁ paṇītañca ārammaṇaṁ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajaññānubhāvaṁ vibhāvetuṁ codanaṁ samuṭṭhāpeti. Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhigganhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi "sato sampajāno"ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paññābalena hoti, bodhisatto ca mahāpañño, tasmā tattha tattha bhave tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena **"sesattabhāvesu kiṁ yāvatāyukaṁ na tiṭṭhatī"**ti codeti. Itaro **"āma na tiṭṭhatī"**ti paṭijānitvā **"aññadā hī"**ti-ādinā tattha kāraṇamāha. "Idha na bhavissāmī"ti adhimuccanavasena kālakiriyā **adhimuttikālakiriyā.** Pāramidhammānaṁ hi ukkaṁsappattiyā tasmiṁ tasmiṁ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṁ adhippāyo samijjhanti, citte viya kammesu ca tesaṁ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṁ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṁ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayaṁ mahāsatto imasmiṁyeva kappe nānājātīsu aparihīnajjhāno kālaṁ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṁ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha **"ayaṁ kālakiriyā aññesaṁ na hotī"**ti. **Sabbapāramīnaṁ pūritattā**ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhave catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūtassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhuppatti viya ca ito paraṁ mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavanaṁ nāma natthīti yāvatāyukaṭṭhānaṁ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṁ. Ayaṁ hettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānī**ti cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvā**ti ettha **amilāta**ggahaṇeneva tāsaṁ mālānaṁ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbaṁ.

Bāhirabbhantarānaṁ rajojallānaṁ lesassapi[1] abhāvato devānaṁ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṁ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **"vatthesupi eseva nayo"**ti. **Neva sītaṁ na uṇhan**ti yassa sītassa patīkāravasena adhikaṁ seviyamānaṁ uṇhaṁ, sayameva vā kharataraṁ hutvā adhibhavantaṁ sarīre sedaṁ uppādeyya, tādisaṁ neva sītaṁ na uṇhaṁ hoti. **Tasmiṁ kāle**ti yathāvutte maraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenā**ti muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṁ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṁ.** Kesānaṁ palitabhāvo **pāliccaṁ. Ādi-**saddena valittacataṁ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti,** na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitā**ti anabhirati, sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogānaṁ visesato rucijanakānaṁ[2] upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā "sampati jātā kīdisena puññakammena idha nibbattā"ti cintetvā "iminā nāma puññakammena idha nibbattā"ti jānanti, evaṁ atītabhave attanā kataṁ ekaccaṁ aññampi puññaṁ[3] jānantiyeva mahāpuññāti āha **"ye mahāpuññā"**ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikan**ti na niyyānāvahaṁ sattānaṁ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha **"tadā hi sattā ussannakilesā hontī"**ti. Etthāha "kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū"ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesaṁ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṁ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṁ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṁ buddhānubhāvaṁ devānubhāvatova loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaggāhaṁ[4] na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. "Brahmaloke nuppajjantī"ti etthāpi

1. Lepassa (Dī-Ṭī 2. 21 piṭṭhe.)
2. Duvijānanānaṁ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)
3. Attanā kataṁ aññadāpi vā ekaccaṁ puññakammaṁ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)
4. Issaraguttaggāhaṁ (Dī-Ṭī 2. 22 piṭṭhe.)

eseva nayo. Sattānaṁ tādisagāhavimocanatthaṁ hi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṁyeva uppajjanti, na devasugatiyaṁ, manussasugatiyaṁ uppajjantāpi opapātikā na honti sati ca opapātikūpapattiyaṁ vuttadosānativattanato, dhammaveneyyānaṁ atthāya dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṁ atthāya dhātūnaṁ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṁ parinibbānato uddhaṁ sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhave ca mahābodhisattā manussabhāvassa pākaṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi[1] na abhinikkhamanti, kiṁ vā etāya kāraṇacintāya, sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṁ manussabhūtānaṁyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānanti ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinīhāropi manussabhūtānaṁyeva ijjhati, na itaresaṁ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeyeva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu "yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeyeva uppajjati, tasmā jambudīpeyeva uppajjantī"ti, "tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṁ tattheva labbhamānato"ti. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti[2]—yasmā purimabuddhānaṁ mahābodhisattānaṁ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvakabodhisattānaṁ sāvakabodhiyā abhinīhāro sāvakapāramīnaṁ sambharaṇaṁ paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṁ cakkavāḷe jambudīpeyeva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṁ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvakādiveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṁ jambudīpeyeva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇoti tesaṁ uttamapurisānaṁ tattheva uppatti sampatticakkānaṁ viya aññamaññupanissayato aparāparaṁ vattatīti daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṁ passatī"**ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṁ vattabbaṁ.

Idāni[3] **ca khattiyakulaṁ lokasammataṁ** brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. **Rājā me pitā bhavissatīti kulaṁ passi** pituvasena kulassa

---

1. ...pāramiyopi (Ka)
2. Ayaṁ panettha dhammatā (Ka)
3. Dī-Ṭī 2. 23 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

niddisitabbato. **Dasannaṁ māsānaṁ upari satta divasānīti passi** tena attano antarāyābhāvaṁ aññāsi, tassā ca tusitabhave dibbasampatti-paccanubhavanaṁ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṁ pana tā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṁ bhāvinañca sambuddhabhāvaṁ jānantīti? Mahesakkhānaṁ devatānaṁ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānasaṁvibhāge anekavāraṁ dasasahassacakkavāḷavāsidevatāsannipāto ahosi.

Cavāmīti pajānāti cuti-āsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṁviditattā. **Cuticittaṁ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittharabhāvato. Tathā hi taṁ cutūpapātañāṇassapi avisayo eva. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyo**ti āvajjanakkamo, yasmā ekavāraṁ āvajjitamattena ārammaṇaṁ nicchinituṁ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṁ dutiyaṁ tatiyañca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha "**dutiyatatiyacittavāreyeva jānissatī**"ti. Cutiyā puretaraṁ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṁ me āsannanti jānanato "**cutikkhaṇepi cavāmīti pajānātī**"ti vuttaṁ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṁ na jānāti.** Nikantiyā uppattito parato **asukasmiṁ ṭhāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti,** dutiyajavanato paṭṭhāya jānātīti vuttovāyamattho. **Tasmiṁ kāle**ti paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassī kampatī**ti ettha kampanakāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṁ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṁ somanassikāva hontīti tesaṁ paṭhamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇaṁ aṭṭhakathāyaṁ[1] vuttaṁ. **Mahāsīvatthero pana** yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṁ hitasukhavidhānatapparā, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjhupekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Purepuṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame**

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 23; Abhi-Ṭṭha 1. 307; Ma-Ṭṭha 4. 124 piṭṭhesu.

divaseti āsāḷhīpuṇṇamāya. **Idaṁ supinan**ti idāni vuccamānākāraṁ supinaṁ. **Nesaṁ deviyo**ti mahārājūnaṁ deviyo.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṁ. **Sace agāraṁ ajjhāvasissatī**ti-ādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṁ yāthāvato pavedesuṁ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. **Ṭhitakāva nikkhamanti** dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti **okkamatī**ti vuttanti āha **"okkanto hotīti attho"**ti. **Evaṁ hotī**ti evaṁ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṁ "paṭisandhicittaṁ na jānātī"ti. Dasasahassacakkavāḷa-pattharaṇena vā **appamāṇo.** Ativiya samujjalabhāvena **uḷāro. Devānubhāvan**ti devānaṁ pabhānubhāvaṁ. Devānaṁ hi pabhaṁso obhāso adhibhavati, na tesaṁ[1] ādhipaccaṁ. Tenāha **"devānan"**ti-ādi.

Rukkhagacchādinā kenaci na haññatīti **aghā,** abādhā. Tenāha **"niccavivaṭā"**ti. **Asaṁvutā**ti heṭṭhā upari ca kenaci na pihitā. Tenāha **"heṭṭhāpi appatiṭṭhā"**ti. Tattha **pi-**saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṁvutā lokantarikā, evaṁ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṁ abhavato asaṁvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkhuviññāṇaṁ na jāyati** ālokassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi "tena obhāsena aññamaññaṁ sañjānantī"ti[2] vuttaṁ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṁ pubbavidehavāsīnaṁ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṁ uggamanavasena, evaṁ sesadīpesupīti āha **"ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyantī"**ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. **Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi** iminā nayena daṭṭhabbaṁ. **Pabhāya**

---

1. Na deve (Ka)

2. Ma-Ṭṭha 4. 161 piṭṭhe.

nappahontīti attano pabhāya obhāsituṁ na abhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakappamāṇe ākāse vicaraṇato **"cakkavāḷapabbatassa vemajjhena carantī"**ti vuttaṁ.

Vāvaṭāti khādanatthaṁ gaṇhituṁ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivaṭṭitvā. **Cijjitvā**ti mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā **chijjitvā. Accantakhāre**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvaṁ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṁ kappasaṇṭhāna-udakaṁ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṁ pathavīsandhārakaṁ kappavināsaka-udakaṁ viya khāraṁ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesaṁ vā pāpakammabalena petānaṁ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṁ **"accantakhāre udake"**ti. **Samantato**ti sabbabhāgato chappakārampi.

202. **Catunnaṁ mahārājūnaṁ vasenā**ti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmaññena.

203. **Sabhāvenevā**ti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṁ pakaticārittavasena vuttaṁ "manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṁ uppajjeyyā"ti, bodhisattamātu pana devesupi tādisaṁ cittaṁ nuppajjateva, yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṁ nuppajjati, evaṁ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha **"pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī"**ti.

Pubbe "kāmaguṇūpasaṁhitaṁ cittaṁ nuppajjatī"ti vuttaṁ, puna "pañcāhi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī"ti vuttaṁ, kathamidaṁ aññamaññaṁ na virujjhatīti āha **"pubbe"**ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepo**ti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha **"purisādhippāyavasenā"**ti. **Ārammaṇapaṭilābho**ti rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. **Kilamatho**ti khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. **"Tirokucchigataṁ passatī"**ti vuttaṁ,

kadā paṭṭhāya passatīti āha **"kalalādikālaṁ atikkamitvā"**ti-ādi. Dassane payojanaṁ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttenā**ti daharena mandena uttānaseyyakena. **Yaṁ taṁ mātū**ti-ādi pakaticārittavasena vuttaṁ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṁ bodhisattagabbho parihāraṁ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṁ pariharati. **Puratthābhimukho**ti mātu puratthābhimukho. Idāni tiro kucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṁ bāhirañca kāraṇaṁ dassetuṁ **"pubbe katakamman"**ti-ādi vuttaṁ. **Assā**ti deviyā. **Vatthun**ti kucchiṁ. Phalika-abbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena[1] ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṁ bodhisattaṁ passati, kimevaṁ bodhisattopi mātaraṁ aññañca purato rūpagataṁ passati, noti āha **"bodhisatto panā"**ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha **"na hi antokucchiyaṁ cakkhuviññāṇaṁ uppajjatī"**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati, kevalaṁ āyuparikkhayeneva kālaṁ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. **Bodhisattena vasitaṭṭhānaṁhī**ti-ādinā tattha kāraṇamāha. **Apanetvā**ti aggamahesiṭṭhānato nīharitvā. **Anurakkhituṁ na sakkotī**ti sammā gabbhaparihāraṁ nānuyuñjati, tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṁ hotī**ti gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu **majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse.** Bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṁ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasammati.

Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṁ sattamāsajātato vuddhi-avayavo, ekacce pana

---

1. Patanubhāvena (Dī-Ṭī 2. 28 piṭṭhe.)

cammapadesā vuddhiṁ pāpuṇantā ghaṭṭanaṁ na sahanti, tena **so na jīvati.** Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā. Dukkhassa hi balavabhāvato taṁ dukkhaṁ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti. **Upavijaññā**ti upagatavijāyanakālā. **Sakalanagaravāsino**ti kapilavatthuṁ parivāretvā ṭhitesu Devadahādīsu chasu nagaresu vasantā.

Devā naṁ paṭhamaṁ paṭiggaṇhantīti lokanāthaṁ mahāpurisaṁ mayameva paṭhamaṁ paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahumānā attano pītiṁ pavedento **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno** ādito[1] paṭiggaṇhanti. **Sūtivesan**ti sūtijaggandhātivesaṁ. **Eke**ti uttaravihāravāsino. **Macchakkhisadisaṁ** chavivasena.

206. **Ajinappaveṇiyā**ti ajinacammehi sibbetvā katapaveṇiyā. **Mahātejo**ti mahānubhāvo. **Mahāyaso**ti mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambadhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesaṁ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvā**ti gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. **Udakenā**ti gabbhāsayagatena udakena **amakkhito nikkhama**ti sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasseva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṁ ṭhānaṁ visuddhaṁ paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṁ vāyantaṁ tiṭṭhati. **Udakavaṭṭiyo**ti udakakkhandhā.

207. **Muhuttajāto**ti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāne**ti anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevā**ti taṁ ṭhānaṁ upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṁ. **Sahassamaṇḍalan**ti tesaṁ upari patiṭṭhitaṁ anekasahassamaṇḍalahīrakaṁ. **Marū**ti devā.

---

1. Adiṭṭhāva (Ka)

Na kho panevaṁ daṭṭhabbanti sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha **"mahāsatto hī"**ti-ādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesuṁ. **Sadisopi natthī**ti tumhākaṁ idaṁ vilokanaṁ visiṭṭhe passituṁ idha tumhehi sadisopi nattho, kuto uttaritaroti āhaṁsu. **Sabbapaṭhamo**ti sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha paṭhamasaddo. Tenāha **"itarānī"**ti-ādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhānañhi devānaṁ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahosi, itare pana tesaṁ vacanaṁ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṁsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesaṁ visesādhigamānaṁ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento **"ettha cā"**ti-ādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṁ catu-iddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṁ** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena **gamanassa pubbanimittaṁ. Sattapadagamanaṁ** sattabojjhaṅgādigamanassa **pubbanimittaṁ,** visuddhachattadhāraṇaṁ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa **pubbanimittaṁ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni** pañcavidhavimuttiguṇaparivāratāya **pubbanimittaṁ,** anāvaṭa**disānuvilokanaṁ** anāvaṭañāṇatāya **pubbanimittaṁ,** "aggohamasmī"ti-ādivacanaṁ **appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittaṁ, ayamantimā jātī**ti āyatiṁ jātiyā abhāvakittanā **anupādi -pa- pubbanimittanti veditabbaṁ,** tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṁ taṁ nimittaṁ abyabhicārinimittanti daṭṭhabbaṁ. **Na āgato**ti imasmiṁ sutte aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā anāgatataṁ sandhāya vuttaṁ. **Āharitvā**ti tasmiṁ tasmiṁ sutte aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahassilokadhātu kampīti pana idaṁ satipi idha pāḷiyaṁ āgatatte vakkhamānānamacchariyānaṁ mūlabhūtaṁ dassetuṁ vuttaṁ, evaṁ aññampīdisaṁ daṭṭhabbaṁ. **Tantibaddhā vīṇā, cammabaddhā bheriyo**ti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṁ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhijjiṁsū**ti pādesu

baddhaṭṭhānesuyeva bhijjiṁsu. **Vigacchiṁsūti** vūpasamiṁsu. **Sakatejobhāsitānīti** ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsitāni ahesuṁ. **Na pavattīti** na sandī. **Vāto na vāyīti** kharo vāto na vāyi, mudusukho pana sattānaṁ sukhāvaho vāyi. **Pathavīgatā ahesuṁ** uccaṭṭhāne ṭhātuṁ avisahantā. **Utusampannoti** anuṇhāsītatāsaṅkhātena utunā sampanno. Vāmahatthaṁ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṁ **apphoṭanaṁ.** Mukhena usseḷanaṁ saddamuñcanaṁ **seḷanaṁ.** **Ekaddhajamālā ahosīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassiṁsu, sūriye dibbamāne eva tārakā obhāsiṁsu, acchaṁ vippasannaṁ udakaṁ pathavito ubbhijji, bilāsayā darisayā tiracchānā āsayato nikkhamiṁsu, rāgadosamohāpi tanu bhaviṁsu, pathaviyaṁ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṁ āpāthamagamaṁsu, sattānaṁ cutupapātā nāhesunti imesaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni mahābhinīhārasamaye uppannāni dvattiṁsa pubbanimittāni, tāni anavasesāni tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavīkampādīsu evaṁ pubbanimittabhāvo veditabbo, na kevalaṁ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṁ** sabbassa ñeyyassa titthikaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṁyeva imasmiṁ yeva ekacakkavāḷe sannipāto kenaci anussāhitānaṁyeva ekappahāreneva sannipatitvā **dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṁ, paṭhamaṁ devatānaṁ paṭiggahaṇaṁ** dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānaṁ paṭiggahaṇaṁ tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato **āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṁ.** Vīṇānaṁ sayaṁ vajjanaṁ parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṁ.** Bherīnaṁ vajjanaṁ cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṁ.** **Andubandhanādīnaṁ chedo** mānavinibandhachedanassa **pubbanimittaṁ, supaṭṭanasampāpuṇanaṁ** atthādi anurūpaṁ atthādīsu ñāṇassa bhedādhigamassa **pubbanimittaṁ.**

Nibbānarasenāti kilesānaṁ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassāti** sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanaṁ kissa pubbanimittanti āha **"dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassā"**ti. Ākāsādi-appatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṁ

pahāya **sakuṇānaṁ pathavīgamanaṁ** tādisaṁ micchāgāhaṁ pahāya sattānaṁ **pāṇehi** ratanattaya**saraṇagamanassa pubbanimittaṁ. Devatānaṁ apphoṭanādīhi kīḷanaṁ** pamodanuppatti-**udānassa** bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa **pubbanimittaṁ. Dhammavegavassanassā**ti[1] desanāññāṇavegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittaṁ.** Kāyagatāsativasena laddhajjhānaṁ pādakaṁ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo **kāyagatāsati-amatapaṭilābho** tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā **khudāpipāsāpīḷanābhāvo** pubbanimittaṁ vutto. **Ariyaddhajamālāmālitāyā**ti sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālitabhāvassa **pubbanimittaṁ.** Yaṁ panettha anuddhaṭaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Etthāti "sampatijāto"ti-ādinā āgate imasmiṁ ṭhāne. **Vissajjitova,** tasmā amhehi idha apubbaṁ vattabbaṁ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṁ gacchantopi mahāsatto ākāsena gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṁ dhammatāti idaṁ **niyativādavasena** kathanaṁ. "Pubbe purimajātīsu tādisassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī"ti idaṁ **pubbekatakammavādavasena** kathanaṁ. Imesaṁ sattānaṁ upari īsanasīlatāya yathāsakaṁ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṁ attano phalassa nibbattanaṁ, mahāpurisopi sadevakaṁ lokaṁ abhibhavituṁ samatthena uḷārena puññakammunā nibbattito tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṁ nimmānaviseso, yadidaṁ mahānubhāvatā. Yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṁ **issaranimmānavādavasena** kathanaṁ. Evaṁ **taṁ taṁ bahuṁ vatvā** kiṁ imāya pariyāyakathāyāti **avasāne** ujukameva evaṁ **byākāsi.** Sampatijāto pathaviyaṁ kathaṁ padasā gacchati, evaṁmahānubhāvo ākāsena maññe gacchatīti parikappanassa vasena **ākāsena gacchanto viya ahosi.** Sīghataraṁ pana sattapadavītihārena gatatthā dissamānarūpopi **mahājanassa adissamāno viya ahosi.** Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena **alaṅkārapaṭiyattho viya, soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsī**ti veditabbaṁ,

---

1. Dhammameghavassanassa (Aṭṭhakathāyaṁ.)

buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **buddhena viya -pa- attamanā ahosi.**

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṁ ye ye saṅkhāre vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭividitā supākaṭā hatthatale āmalakaṁ viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi. **Anokāsagate**ti pariggahassa anokāsakāle pavatte. **Nippadese**ti niravasese. **Okāsappatte**ti ṭhānagamanādikāle uppanne, te hi sammasanassa yogyakāle uppattiyā okāsappattāti adhippāyo. **Sattadivasabbhantare**ti idaṁ buddhānaṁ pākatikasammasanavasena vuttaṁ, ākaṅkhantā pana te yadā kadāci uppannasaṅkhāre sammasantiyeva. Sesaṁ suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā "dvittiṁsā"ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṁ katvā **bāttiṁsā**ti vuccati, evaṁ ettha bā-kārādesaṁ katvā bākuloti samaññā ahosi, sāyaṁ tassa anvatthasaññāti dassetuṁ **"tassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sīsaṁ nhāpetvā**ti maṅgalatthaṁ mahāgaṅgāya sīsaṁ nhāpetvā. **Nimujjanavasenā**ti jaṇṇupamāṇe udake thokaṁyeva nimujjanavasena. **Chaḍḍetvā palātā** maraṇabhayatajjitā. **Pahariyamānā maranti,** na jālena bandhitamattena. **Dārakassa tejonā**ti dārakassa puññatejena. **Nīhaṭamattova mato,** tassa maraṇatthaṁ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā. **Tan**ti macchaṁ. **Sakalamevā**ti paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyatīti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena **piṭṭhito phālentī. Dārakaṁ labhatī**ti ugghosanavasena bheriṁ carāpetvā. **Pavattiṁ ācikkhi,** attano puttabhāvaṁ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātākātuṁ na sakkā** jananībhāvato. **Macchaṁ gaṇhantāpī**ti macchaṁ kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhāntā ca tappariyāpannaṁ sabbaṁ gaṇhāti

nāmāti āha **"vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthī"**ti. **Ayampi amātā kātuṁ na sakkā** sāmikabhāvato. **Dārako ubhinnampi kulānaṁ dāyādo hotu** dvinnaṁ puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmattena kilesānaṁ asamucchijjanato vītikkamituṁ kāmasaññā uppannāpubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha "evañca kho maṁ āvuso kassapa pucchitabban"ti.

210. **Niyametvā**ti taṁtaṁvāre sesavārena niyametvā. **Kammapathabhedako**ti kammapathavisesakaro. Tattha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copanappatto kammapathappatto nāma hoti, manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena pavatta-abhijjhāsahagato, evaṁ kāmasaññāti, tathā byāpādavihiṁsāvitakkasaññāti **thero "ubhayampetaṁ kammapathabhedakamevā"ti āha.** Kammapathaṁ appattaṁ saññaṁ sandhāya "saññā uppannamattāvā"ti vuccamāne vitakkitampi samānaṁ kammapathaṁ appattameva, ubhayassa pana vasena suttapadaṁ pavattanti therassa adhippāyo.

211. **Āyūhanakamman**ti attanā āyūhitabbakammaṁ. **Lomakiliṭṭhānī**ti kiliṭṭhalomāni, kiliṭṭhaṁsūnīti attho. Kimevaṁ bhogesu paranimmitabhave vasavattidevānaṁ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccayalābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha **"anacchariyañcetan"**ti. Kulūpakatherānametaṁ kammaṁ, thero pana kadācipi kulūpako nāhosi.

Gaddūhanamattanti goduhanamattakālaṁ. Idha pana sakalo goduhano adhippetoti dassento **"gāviṁ -pa- kālamattampī"**ti āha. **Nibandhī**ti[1] nibaddhadātabbaṁ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya **raṇo,** saṁkileso. **Aññā udapādīti panāha,** tasmā arahattaṁ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā vacanaṁ paṭijānanaṁ viya hotīti āha **"apicā"**ti-ādi.

---

1. Nibaddhanti (Ka)

212. Avāpurati dvāraṁ etenāti **avāpuraṇaṁ.** Paṭhamasaṅgahato pacchā desitattā **dutiyasaṅgahe saṅgītaṁ.** Sesaṁ suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Phuseyyā**ti ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā **labheyyā**ti adhigaccheyya. **Evaṁpaṭipanno**ti "appamatto ātāpī pahitatto"ti vuttappakārena paṭipanno. **Ajānanakoṭṭhāseyevā**ti avadhāraṇena attani kataṁ dosāropanaṁ nivatteti.

214. **Appanā-upacāran**ti appanañcave upacārañca pāpetvā kathesīti atthaṁ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanā-upacaro, taṁ pāpetvā kathesīti attho.

Nikkhimatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṁ, nikkhamo eva **nekkhammo,** paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṁ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha **"duvidhepi kāme paribhuñjamāno"**ti. **Duvidhepī**ti hīnapaṇītādivasena duvidhe.

215. **Kūṭākāran**ti gāḷhasāṭheyyaṁ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. **Dantagamanan**ti dantehi nibbisevanehi gandhabbagatiṁ. **Pattabbaṁ bhūmin**ti sammākiriyāya laddhabbasampattiṁ.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṁ **vilaṅghakaṁ,** aññamaññahatthaggahaṇaṁ. Tenāha **"hatthena hatthaṁ gahetvā"**ti.

217. **Gahetuṁ samattho**ti gaṇikārahatthinīhi upalāpetvā araññahatthiṁ vacanavasena gahetuṁ samattho. **Atipassitvā** atiṭṭhānavasena passitvā. **Etthagedhā**ti etasmiṁ arañña nāgavane pavattagedhā. **Sukhāyatī**ti sukhaṁ ayati pavatteti, "sukhaṁ haratī"ti vā pāṭho. **Ḍiṇḍimo** ānako. **Nahitasabbavaṅkadoso**ti apagatasabbasāṭheyyadoso. **Apanīyakasāvo**ti apetasārambhakasāvo.

219. **Pañcakāmaguṇanissitasīlānan**ti akusalānaṁ. **Gehassitasīlānan**ti vā vaṭṭasannissitasīlānaṁ.

222. **Esa nayo sabbatthā**ti "majjhimo, daharo"ti āgatesu upamāvāresu, "thero"ti-ādinā āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṁkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova anayoti veditabbo. Sesaṁ suviññeyyameva.

Dantabhūmikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Āsañcepi karitvā**ti "imināhaṁ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṁ devaññataro vā, dukkhato vā mucceyyan"ti patthanaṁ katvā cepi caranti, **abhabbā**[1] **phalassa adhigamāya** taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. **Anāsañcepi karitvā**ti vuttanayena patthanaṁ akatvā. **Abhabbā phalassa adhigamāya** aniyamitabhāvato. Paṇidhānavasena hi puññaphalaṁ niyataṁ nāma hoti, tadabhāvato kataṁ puññaṁ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayaṭṭhānehi vuttaṁ, catutthapakkho sammāvatāro[2] iti catukoṭiko pañho jālavasena āhaṭo, tattha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṁ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṁ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhā nāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṁ carati, tassa yathādhippāyaphalaṁ samijjhatīti na vattabbaṁ ayoniso brahmacariyassa ciṇṇattā, yo pana sammattaṁ purakkhatvā brahmacariyaṁ carati, tassa yathādhippāyaṁ brahmacariyaphalaṁ na samijjhatīti na vattabbaṁ yoniso brahmacariyassa ciṇṇattā. Tena vuttaṁ **"āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṁ carantī"**ti-ādi. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Abhabbo (Ka)
2. Catutthapakkhe tabbiparītato (?)

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Upasaṅkamitvā evamāhaṁsū**ti vuttaṁ upasaṅkamanakāraṇaṁ dassento **"tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosī"**ti āha. **Avirādhitan**ti avirajjhanakaṁ. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṁ tattha avirajjhanakaṁ, taṁ taṁyeva paṭibhātūti yojanā. **Jhānamevā**ti appamāṇajjhānameva, "cetovimuttī"ti pana vuttattā **cittekaggatāyeva evaṁ vuccatī**ti upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvatā majjhanhike kāle chāya pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā **"rukkhamūlan"**ti vuccatīti evaṁ vuttaṁ **ekarukkhamūlappamāṇaṭṭhānaṁ. Kasiṇanimittena ottharitvā**ti kasiṇārammaṇaṁ jhānaṁ samāpajjanto **tasmiṁ kasiṇa -pa- viharatī**ti vutto. **Ābhogo natthi** jhānakkhaṇe. Kāmaṁ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi, tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggatanti keci. Idāni tāsaṁ cetovimuttīnaṁ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamānabhedaṁ dassetuṁ **"etthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Nimittaṁ na vaḍḍhati** vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṁ viya ākāsabhāvanāya **ugghāṭanaṁ na jāyati. Tāni jhānānī**ti brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato **abhiññānaṁ pādakāni na honti.** Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṁ anadhiṭṭhānatāya **nirodhassa pādakāni na hontī**ti. Kammavaṭṭabhāvena kilesavaṭṭavipākavaṭṭānaṁ tiṇṇaṁ vaṭṭānaṁ paccayabhāvo **vaṭṭapādakatā.** Upapajjanavaseneva taṁ taṁ bhavaṁ okkamati etehīti **bhavokkamanāni.** Dutiyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ugghāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. **Evan**ti yathāvuttena nimittāvaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. **Nānatthā**ti nānāsabhāvā. **Evan**ti appamāṇamahaggatasaddavacanīyatāya **nānābyañjanā.** Kāmañcettha appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhāvūpapattikāraṇaṁ dassetuṁ sakkā, aṭṭhakathāyaṁ pana kasiṇajhānatova nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṁ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhayesampi sādhāraṇabhāvato.

232. **Evaṁ vutto**ti asatipi tathārūpe ābhoge "parittābhāti pharitvā adhimuccitvā viharatī"ti vutto. Appamāṇaṁ katvā kasiṇaṁ vaḍḍhentassa kasiṇavaḍḍhanavasena bahulīkārasambhavo siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccanīkadhammānaṁ sammā aparisodhane vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṁ dassento **"suppamatte vā"**ti-ādimāha. Jhānassa appānubhāvatāya eva tannimittā pabhāpi appatarā aparisuddhāva hotīti āha **"vaṇṇo -pa- saṁkiliṭṭho cā"**ti. Dutiyanayo vuttavipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā, parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṁ pabhāmaṇḍalakampi parittameva siyāti adhippāyo. **Vipulaparikamman**ti vipulabhāvena parikammaṁ. Sesaṁ tatiyacatutthanayesu vattabbaṁ paṭhamadutiyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṁ yadi lohitaṁ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṁ. **Ābhānānattan**ti parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṁ. **Accinānattan**ti tejodhātussa dīghādivasena vemattatā. **Abhinivisantī**ti abhirativasena nivisanti nisīdanti tiṭṭhanti. Tenāha **"vasantī"**ti.

234. Ābhanti dibbantīti **ābhā**ti āha **"ābhāsampannā"**ti. **Tadaṅgenā**ti vā tassā parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṁ, taṁ pana atthato bhavūpapattikāraṇamevāti āha **"tassā bhavūpapattiyā aṅgenā"**ti. **Kāyālasiyabhāvo** tandi-ādīnaṁ hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. **Pāramiyo**ti mahāsāvakasaṁttanikā sāvakapāramiyo pūrento. **Brahmaloke**ti brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṁ paṭilabhi. **Vuttampi cetaṁ** theragāthāsu. **Avokiṇṇan**ti aññehi asammissanti attho. **Pubbe sañcaritan**ti atītabhavesu jātivasena sañcaraṇaṁ mama, sañcaritanti taṁ mamassāti attho. Sesaṁ suviññeyyameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Tasmā**ti atthakāmattā evamāha, na bhagavato vacanaṁ anādiyanto. Ye pana tadā satthuvacanaṁ na gaṇhiṁsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṁsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenapi janena na diṭṭoti yena ubhajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādi-antarikatāya vā na diṭṭho. **Damanatthan**ti tehi upāsakehi nimmadabhāvaṁ āpāditānaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ damanatthaṁ. **Ṭhapayiṁsū**ti yo imesaṁ bhikkhūnaṁ deti, tassa sataṁ daṇḍoti, sahassanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva[1] nānāsaddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ṭhitopi **"ahaṁ bālo"ti na maññati. Bhiyyo cā**ti attano bālabhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca bhaṇḍanassa upari phoṭo viya saṁghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṁ **na maññi** naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocaro etesanti **vācāgocarā** hutvā. **Mukhāyāman**ti vivādavasena mukhaṁ āyametvā bhāṇino. **Na taṁ jānantī**ti taṁ kalahaṁ na jānanti. Kalahaṁ karonto ca taṁ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṁ dassetuṁ āha **"evaṁ sādīnavo ayan"**ti. Ayaṁ kalaho nāma attano paresañca atthajāpanato anatthuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca **sādīnavo,** sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. **Porāṇo**ti purimehi buddhādīhi āciṇṇasamāciṇṇatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaññaṁ na paccupaṭṭhāpenti.

Tathā pavattaverānanti aṭṭhichinnādibhāvaṁ nissāya upanayavasena cirakālaṁ pavattaverānaṁ.

---

1. Sārattha-Ṭī 3. 350 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṁ pana idaṁ na siyāti **paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṁ** vuttā. Sīhabyagghādike **pākaṭaparissaye** rāgadosāmike **paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā.**

Mātaṅgo araññe **mātaṅgaraññe**ti saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṁ tassa mahattavibhāvanatthanti āha **"nāgoti mahantādhivacanametan"**ti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti "evaṁ nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino"ti-ādīsu[1].

238. **Kira**saddo anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnavo pageva pariññāto, na tena satthā nibbiṇṇo hoti, tasmiṁ pana antovasse keci buddhaveneyyā nāhesuṁ, tena aññattha gamanaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ damanupāyoti pālileyyakaṁ uddissa gacchanto ekavihāriṁ āyasmantaṁ bhaguṁ, samaggavāsaṁ vasante ca Anuruddhattherādike sampahaṁsetuṁ Anuruddhattherassa ca imaṁ upakkilesovādaṁ dātuṁ tattha gato, tasmā **kalahakārake kirassā**ti etthāpi **kira**saddaggahaṇe eseva nayo. **Vuttanayameva** gosiṅgasālasutte[2].

241. "Yathā kathaṁ panā"ti vuttapucchānaṁ pacchimabhāvato **"atthi pana voti pacchimapucchāyā"**ti vuttaṁ, na puna "atthi pana vo"ti pavattanassa pucchanassa atthibhāvato. **So pana** lokuttaradhammo. **Therānan**ti anuruddhattherādīnaṁ natthi. **Parikammobhāsaṁ pucchatī**ti dibbacakkhuñāṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṁ parikammobhāsaṁ pucchati. **Parikammobhāsan**ti parikammasamādhinibbattaṁ obhāsaṁ, upacārajjhānasañjanitaṁ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammatthaṁ obhāsakasiṇaṁ bhāvetvā upacāre ṭhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto, taṁ sandhāyāha **"obhāsañceva sañjānāmāti parikammobhāsaṁ sañjānāmā"**ti. Yattake hi ṭhāne dibbacakkhunā rūpagataṁ daṭṭhukāmo, tattakaṁ ṭhānaṁ obhāsakasiṇaṁ pharitvā ṭhito,

---

1. Khu 1. 127; Vi 3. 500 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 266; Ma-Ṭṭha 2. 241 piṭṭhādīsu.

taṁ obhāsaṁ tattha ca rūpagataṁ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjiṁsu. Tena vuttaṁ **"obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpānan"**ti. Yasmā pana tesaṁ rūpagataṁ passantānaṁ parikammavāro atikkami, tato obhāso antaradhāyi, tasmiṁ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṁ upacārajjhānaṁ, rūpagataṁ passantānaṁ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṁ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṁ kāraṇaṁ ādikammikabhāvato therā na maññiṁsu, tasmā vuttaṁ **"nappaṭivijjhāmā"**ti.

Nimittaṁ paṭivijjhitabbanti kāraṇaṁ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuñāṇe theraṁ patiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. **Kiṁ na āḷulessantī**ti kiṁ na byāmohessanti, byāmohessanti evāti attho. **Vicikicchā udapādī**ti dibbacakkhuno yathā-upaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya "idaṁ nu kho rūpagataṁ kiṁ, idaṁ nu kho kin"ti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṁsayo uppajji. **Samādhi cavī**ti vicikicchāya uppannattā parikammasamādhi vigacchi. Tato eva hi parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṁ na passi. **Na manasi karissāmī**ti manasikāravasena me rūpāni upaṭṭhahiṁsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī ahosi, taṁ pana tuṇhībhāvappattiṁ sandhāyāha **"amanasikāro udapādī"**ti.

Tathābhūtassa amanasikārassa abhāvaṁ āgamma **uppilaṁ udapādi. Vīriyaṁ gāḷhaṁ paggahitan**ti thinamiddhachambhitattānaṁ vūpasamanatthaṁ accāraddhavīriyaṁ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha **"uppilaṁ uppannan"**ti. **Tato**ti sithilavīriyattā. **Patameyyā**ti ativiya khinnaṁ bhaveyya. Taṁ mamāti patthanā-abhibhavanīyamanasīsena jappetīti **abhijappā,** taṇhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā **nānattasaññā.** Ativiya upari katvā nijjhānaṁ pekkhanaṁ **atinijjhāyitattaṁ.**

243. **Parikammobhāsamevā**ti parikammasamuṭṭhitaṁ obhāsameva. **Na ca rūpāni passāmī**ti obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Visayarūpamevā**ti tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visayabhūtaṁ rūpagatameva manasi karomi.

Kasiṇarūpānaṁ vasenettha obhāsassa parittatāti āha **“parittaṭṭhāne obhāsan”**ti. **Parittāni rūpānī**ti katipayāni, sā ca nesaṁ parittatā ṭhānavasenevāti āha **“parittakaṭṭhāne rūpānī”**ti. “Appamāṇañcevā”ti-ādinā vutto **dutiyavāro.** Obhāsaparittataṁ sandhāya parikammasamādhi “paritto”ti vutto tasseva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. **Tasmiṁ samaye**ti tasmiṁ parittasamādhino uppannasamaye. **Dibbacakkhupi parittakaṁ hoti** parittarūpagatadassanato.

245. **Dukatikajjhānasamādhin**ti catukkanaye dukajjhānasamādhiṁ, pañcakanaye tikajjhānasamādhinti yojanā. **Dukajjhānasamādhin**ti catukkanaye tatiyacatutthavasena dukajjhānasamādhiṁ, pañcakanaye catutthapañcamavasena dukajjhānasamādhiṁ. **Tikacatukkajjhānasamādhin**ti catukkanaye tikajjhānasāmādhiṁ, pañcakanaye catukkajjhānasamādhinti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṁ samādhiṁ. **Tadantogadhā**ti sappītikādisabhāvā. Kāmaṁ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiññāṇaṁ, pacchimayāme dibbacakkhuñāṇaṁ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhavesiyeva, vipassanāpādakāni pana ñāṇāni sandhāya **“pacchimayāme”**ti vuttaṁ, tenāha **“bhagavato hī”**ti-ādi. **Pañcamajjhānassā**ti pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko **maggo natthi. So**ti pañcakanayo bhagavato lokiyo ahosi. **Etan**ti etaṁ “savitakkampi savicāraṁ samādhiṁ bhāvemī”ti-ādivacanaṁ. **Lokiyalokuttaramissakaṁ sandhāya vuttaṁ,** na “lokiyaṁ vā lokuttarameva vā”ti. Sesaṁ suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Etehī**ti ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthatamāha. **Tānevā**ti lakkhaṇāni eva. **Tassā**ti bālassa. “Ayaṁ bālo”ti nimīyati sañcānīyati etehīti **bālanimittāni. Apadānaṁ** vuccati vikhyātaṁ kammaṁ. **Ducintitādīni** ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti **bālāpadānāni.**

Abhijjhādīhi duṭṭhaṁ dūsitaṁ cintetīti **ducintitacintī.** Lobhādīhi duṭṭhaṁ bhāsitaṁ musāvādādiṁ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī.** Tesaṁ tesaṁyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṁ pāṇātipātādiṁ karotīti **dukkaṭakammakārī.** Tenāha "**cintayanto**"ti-ādi. Tāni upanissāya jātanti tajjaṁ. Tato eva tesaṁ sāruppaṁ anurūpanti **tassāruppaṁ.** Tenāha "**tajjātikan**"ti-ādi. **Kacchamānāyā**ti kathiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṁ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsannakāle cittassa āpāthaṁ āgacchantāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhahanti, tasmā vuttaṁ "**olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahantī**"ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittassa gocarabhāvaṁ gacchatīti āha "**tasmiṁ upaṭṭhānākāre āpāthagate**"ti.

249. **Na sakkāti na vadatī**ti etena dvepi paṭisedhā pakati-atthāti ayamattho vutto hoti. **Na sukarā**ti pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkarañca tāva upāyena sakkā kātunti dassento āha "**na sukaraṁ panā**"ti-ādi. **Tenā**ti vinivijjhitvā gamanena aññamaññaṁ saṁvijjhanena. **Assā**ti corassa. **Ito uttaripī**ti majjhanhikasamayaṁ sāyanhasamayañca sattisatena.

250. **Saṅkhampi na upetī**ti iminā saṅkhātabbamattaṁ natthīti dīpitaṁ hotīti āha "**gaṇanāmattampi na gacchatī**"ti. **Upanikkhepanamattampī**ti etthāpi eseva nayo. **Kalabhāgan**ti kalānaṁ saṅgaṇanakoṭṭhāsaṁ. Tenāha "**satimaṁ kalan**"ti-ādi. **Olokitamattampī**ti upanikkhepanavasena olokanamattakampi. **Taṁ kammakāraṇan**ti taṁ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṁ catunnampi passānaṁ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāḷiyaṁ pana ekapassavasena āgatā. **Gehassā**ti mahato gehassa. **Sabbato**ti sabbāvayavato. **Sampajjalite** ekajālībhūte. **Supakkuthitāyā**ti suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṁ sādhāraṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti **ayopākārapariyatto**[1], parikkhitto.

1. Ayopākārapariyanto (Pāḷiyaṁ.)

Yamakagoḷakāti dārakānaṁ kīḷanayugaḷā. **Evampi dukkho**ti yathāvutta-ussadanirayavasenapi sotaghānajivhākāyamanogocaratāvasenapi iminā ākārena dukkhoti.

251. **Dantehi ullehitvā**ti uttaradantehi añchitvā. Rasavasena atitto assādo **rasādo.** Tenāha **"rasagedhena paribhuttaraso"**ti.

252. **Durūpo**ti virūpo. **Duddaso**ti teneva virūpabhāvena aniṭṭhadassano. **Lakuṇḍako**ti rasso. **Paviṭṭhagīvo**ti khandhantaraṁ anupaviṭṭhagīvo. **Mahādaro**ti vipulakucchi. Yebhuyyena hi lakuṇḍakā sattā rassagīvā puthulakucchikāva hontīti tathā vuttaṁ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṁ **"ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā"**ti. **Kuṇī**ti hatthavikalo vuccatīti āha **"ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā"**ti. Vātādinā upahatakāyapakkho idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha **"pakkhahatoti pīṭhasappī"**ti. **Dukkhānupabandhadassanatthan**ti aparāparajātīsu vipākadukkhassa anupabandhavasena pavattidassanatthaṁ.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsanaṁ etenāti **kali,** jutaparājayo. So eva gahasadisatāya[1] **"kaliggaho"**ti vutto. **Adhibandhan**ti kuṭumbassa adhivutthassa mūlabhūtassa attano bandhitabbataṁ. Tenāha **"attanāpi bandhaṁ nigaccheyyā"**ti[2]. Bālabhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti nirayagāmikammakāritāti **"niraye nibbattati"**cceva vuttaṁ. Taggahaṇeneva pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpāyesu aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. **Vuttānusārenā**ti "bālo ayan"ti-ādinā vuttassa atthavacanassa "paṇḍito ayan"ti etehi lakkhīyatīti-ādinā anusārena. **Manosucaritādīnaṁ vasenā**ti cintento anabhijjhā-abyāpādasammādassanaṁ sucintitamev cintetīti-ādinā manosucaritānaṁ tiṇṇaṁ sucaritānaṁ vasena yojetabbāni.

1. Gehasadisatāya (Ka)
2. Attanopi bandhanaṁ gaccheyya (Ka)

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposathaṁ[1] vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṁ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṁ, samādānavasena taṁ etassa atthīti **uposathiko,** tassa. Tenāha **"samādinna-uposathaṅgassā"**ti. **Tadā**ti tasmiṁ kāle, yasmiṁ pana kāle cakkavattibhāvasaṁvattaniyadānasīlādipuññasambhāra-samudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kāladīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmiṁ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṁ satasahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṁ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṁ uppajjati, tadā eva. Tenāha **"pāto -pa-dhammatā"**ti. (Tattha **damo** indriyasaṁvaro, **saṁyamo** sīlasaṁvaro)[2].

Vuttappakārapuññakammapaccayanti cakkavattibhāvāvahadāna-damasaṁyamādipuññakammahetukaṁ. **Nīlamaṇisaṅghāṭasadisan**ti indanīlamaṇisañcayasamānaṁ. **Dibbānubhāvayuttattā**ti dassanīyatā manuññaghosatā ākāsagāmitā obhāsavissajjanā appaṭighātatā rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā. **Sabbehi ākārehī**ti sabbehi sundarehi ākārehi. **Paripūran**ti paripuṇṇaṁ. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panāḷīti chiddaṁ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. **Nābhipanāḷiparikkhepapaṭṭesū**ti nātiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḷiparikkhepapaṭṭe ca. **Suvibhattāvā**ti aññamaññaṁ asaṁkiṇṇattā suṭṭhu vibhattā. Paricchedalekhantaresu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti **ādi-**saddena mālākammādiṁ saṅgaṇhāti. **Surattā**ti-ādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṁ paṭikkhipati, **suddha**ggahaṇena saṁkiliṭṭhataṁ, **siniddha**ggahaṇena lūkhataṁ. Kāmaṁ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṁ asandhikaṁva nibbattaṁ, sabbatthakameva pana kevalaṁ

---

1. Dī-Ṭī 2. 139 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. ( ) Idaṁ Dī-Ṭī 2. 194 piṭṭhe natthi.

pavāḷavaṇṇova na sobhatīti[1] pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṁ ahosi, taṁ sandhāya vuttaṁ **“sandhīsu panassā”**ti-ādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. **Dasannaṁ dasannaṁ arānamantare**ti dasannaṁ dasannaṁ arānaṁ antarasamīpe padese. **Chiddamaṇḍalacitto**ti maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. **Sukusalasamannāhatassā**ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggū**ti manoramo. **Rajanīyo**ti suṇantānaṁ rāguppādako. **Kamanīyo**ti kanto. **Samosaritakusumadāmā**ti olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassā**ti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṁ passānaṁ vasena **“dvinnampi nābhipanāḷīnan”**ti vuttaṁ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehī**ti yehi dvīhi sīhamukhehi. Puna **yehī**ti muttākalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṁ avahitāni kurumānaṁ. Cando purato, cakkaratanaṁ pacchāti evaṁ **pubbāpariyena** pubbāparabhāgena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjara-āsanne**[2] tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṁ. **Sukhena sakkā**ti kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṁ.

Nānāvirāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhacittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṁ. **Ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte**ti āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṁ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. **Sulabhāhārūpakaraṇo**ti sukhen eva laddhabbadhaññagorasadārutiṇādibhojanasādhano. **Paracakkan**ti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nindijanano. Āgataṁ vā āgamanaṁ, tena nandatīti **āgatanandano.** Gamanena socetīti **gamanasocano. Upakappethā**ti uparūpari kappetha saṁvidahatha,

---

1. Pavāḷavaṇṇena ca sobhatīti (Dī-Ṭī 2. 195 piṭṭhe.)
2. Uttarasīhapañjarasadiseti (Dī-Ṭī 2. 195 piṭṭhe.)

upanethāti attho. **Upaparikkhitvā**ti hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyika-ādīnavatopi vīmaṁsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṁ vibhūtaṁ karontīti **vibhāvino,** paññavanto. **Anuyantā**ti anuvattakā. **Ogacchamānan**ti osīdantaṁ. **Yojanamattan**ti vitthārato yojanamattaṁ padesaṁ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṁ ogacchati. Tenāha **"mahāsamuddatalan"**ti-ādi. **Ante cakkaratanaṁ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṁ.

257. Puratthimo samuddo pariyanto assāti **puratthimasamuddapariyanto,** puratthimasamuddaṁ pariyantaṁ katvā. **Cāturantāyā**ti cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. **Haricandanādīhī**ti **ādi**-saddena catujjātiyagandhādiṁ saṅgaṇhāti. **Āgamanaṁ cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṁ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi ṭhitattā **sattapatiṭṭho. Itaresaṁ** amaccādīnaṁ cintayantānaṁ **na āgacchati. Apanetvā**ti attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na sahanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṁ. **Ubhosu antesū**ti heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantato**ti dvinnaṁ kañcanapadumānaṁ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvā**ti suvisuddhe muttāmaye jālake patiṭṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

“Itthiratanaṁ pātubhavatī”ti vatvā assa pātubhavanākāraṁ dassetuṁ **“maddarājakulato vā”**ti-ādi vuttaṁ. Maddaraṭṭhaṁ kira abhirūpānaṁ itthīnaṁ uppattiṭṭhānaṁ. **Saṇṭhānapāripūriyā**ti hatthapādādisarīrāvayavānaṁ susaṇṭhitatāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpan**ti sarīraṁ. **Dassanīyā**ti surūpabhāvena passitabbayuttā. **Somanassavasena cittaṁ pasādeti** yoniso cintentānaṁ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattā**ti kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṁ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṁ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādi-akatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṁ sarīrasampattivasena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenapi te dassetuṁ **“abhirūpā vā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṁ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo. Evaṁ manussānaṁ dibbarūpatāsampattipīti **“appattā dibbavaṇṇan”**ti vuttaṁ. **Kāyavipattiyā**ti sarīradosassa. **Abhāvo**ti accanatameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhuttuṁ vihatassa. **Satavihatassā**ti ca idaṁ kappāsapicuvasena vuttaṁ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti.** Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaḍḍhā viyāti āsanagatena agginā daḍḍhā viya. **Paṭhamamevā**ti aññakiccato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Taṁ taṁ attanā rañño kātabbakiccaṁ kiṁ karomīti pucchitabbatāya kiṁ karaṇanti paṭissāvetīti **kiṅkārapaṭissāvinī.**

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭhajātiko, itthiratanassa pana taṁ natthīti dassetuṁ **“svāssā”**ti-ādi vuttaṁ. **Guṇā**ti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenā**ti tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasaṁvattaniyapurimakammassa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasaṁvattaniyaṁ puññakammaṁ tādisassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha **“cakkavattino puññaṁ upanissāyā”**ti. Etena

sesaratanesupi tesaṁ visesānaṁ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbaṁ. Pubbe ekadesavasena labbhamānapāripūrī rañño **cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā.**

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanapātubhāvato pubbepi.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanissāya.

260. **Kaṭaggaho** vuccati jayaggaho sakānaṁ paṇānaṁ kaṭabhāvena atthasiddhivasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha **"jayaggāhenā"**ti. **Ekappahārenevā**ti ekappayogeneva satasahassāni adhigaccheyyāti yojanā. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Dve agārāti-ādī**ti **ādi-**saddena "sadvārā[1] -pa- anuvicarantepī"ti etamatthaṁ saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurasutte[2] vitthāritaṁ veditabbaṁ. "Dibbena cakkhunā"ti-ādi pana Visuddhimagge[3] tathā vitthāritampi suttasaṁvaṇṇanā hotīti katvā **"assapurasutte vitthāritamevā"**ti vuttaṁ.

262. **Nirayato paṭṭhāya desanaṁ devalokena osāpetī**ti saṁkilesadhammehi saṁvejetvā[4] vodānadhammehi niṭṭhāpento. Dutiyaṁ pana vuttavipariyāyena veditabbaṁ, tadidaṁ veneyyajjhāsayavisiṭṭhanti daṭṭhabbaṁ. Idāni saṅkhipitvā vuttamatthaṁ vivarituṁ **"sace"**ti-ādi vuttaṁ. **So**ti bhagavā.

---

1. Sannadvārā (Ka)
2. Ma 1. 347; Ma-Ṭṭha 2. 224 piṭṭhesu.
3. Visuddhi 2. 33 piṭṭhe.
4. Anubhavitvā (Ka)

Ekacce therāti[1] andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pālenti tato niggantumappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā.** Nerayikānaṁ narakadukkhena pariyonaddhāya alaṁ samatthāti vā **nirayapālā. Tan**ti "natthi nirayapālā"ti vacanaṁ. **Paṭisedhitamevā**ti "atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā"ti-ādinā nayena **abhidhamme**[2] paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṁ, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha **"yathā hī"**ti-ādi. Etthāha "kiṁ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā"ti. Kiñcettha—yadi tāva nerayikā, ime nirayasaṁvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkhaṁ anubhaveyyuṁ, tathā sati aññesaṁ nerayikānaṁ yātanāya[3] asamatthā siyuṁ, "ime nerayikā, ime nirayapālā"ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṁ bhayasantāsā na siyuṁ. Atha anerayikā, nesaṁ tattha kathaṁ sambhavoti? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisaṁvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisaṁvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā[4]. Tathā hi vadanti sabbatthivādino—

"Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā.
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā"ti[5].

Tattha yadeke vadanti "yātanādukkhaṁ paṭisaṁvedeyyuṁ, atha vā aññamaññaṁ yāteyyun"ti-ādi, tayidaṁ asāraṁ[6] nirayapālānaṁ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā kathaṁ dāhadukkhaṁ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṁ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ.

---

1. Anuṭī 3. 149; Aṁ-Ṭī 2. 112 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Abhi 4. 430 piṭṭhe.
3. Ghātanāya (Ka)
4. Nidukkhajātikattā (Ka)
5. Anuṭī 3. 149; Aṁ-Ṭī 2. 112 piṭṭhesupi.
6. Ākāsaromaṭṭhanaṁ (Anuṭī 3. 149 piṭṭhe.)

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṁsamānaṁ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṁ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṁ ekaccassa aniṭṭhaṁ, ekaccassa ca aniṭṭhaṁ ekaccassa iṭṭhaṁ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti "natthi kammavasena tejasā parūpatāpanan"ti-ādi, tadapāhataṁ hoti. Yaṁ pana vadanti "anerayikānaṁ nesaṁ kathaṁ tattha sambhavo"ti niraye nerayikānaṁ yātanāsabbhāvato. Nerayikasattayātanāyogyaṁ hi attabhāvaṁ nibbattentaṁ kammaṁ tādisanikantivināmitaṁ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṁ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ.

Kathaṁ aññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṁ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṁ paneke vadanti "asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhādayo cā"ti, tampi tesaṁ matimattaṁ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca sattakiccaṁ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṁ pānīyanivārakānaṁ daṇḍādihatthapurisānampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṁ natthi. [1]Supinopaghātopi atthi, kiccasamatthatā pana appamāṇaṁ[1] dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṁ panettha laddhaparihāraṁ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṁ na, asiddhattā. Nerayikānaṁ kammavipākato[2] nirayapālāti asiddhametaṁ, vuttanayena pana pāḷito ca tesaṁ sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattuṁ "sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghātī atthi kiccasabbhāvato[3]

1-1. Supinopaghātepi sattakiccasamatthatā appamāṇaṁ (?)

2. Kammavipāko (Aṁ-Ṭī 2. 114; Anuṭī 3. 150 piṭṭhesu.)

3. Atthakiccasabhāvato (Aṁ-Ṭī 2. 114; Anuṭī 3. 150 piṭṭhesu.)

ojāhārādirakkhasasantati viyā"ti. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṁ tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikatā. Ye pana vadanti "bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā 'narakapālā'ti samaññaṁ labhantī"ti, tadasiddhaṁ ujukameva pāḷiyaṁ "atthi nirayesu nirayapālā"ti[1] vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṁ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesaṁ bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṁ atthibhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṁ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni[2] paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṁ appahīnasammohavipallāsānaṁ vādavīmaṁsā[3], evaṁ "attheva niraye nirayapālā"ti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Sati ca nesaṁ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṁ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṁ rājabhāvato rañño. Tenāha **"yamarājā nāma vemānikapetarājā"**ti. **Kammavipākan**ti akusalakammavipākaṁ. **Vemānikapetā**ti kaṇhasukkavasena missakakammaṁ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṁ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṁ pana kammānurūpaṁ kadāci puññaphalaṁ, kadāci apuññaphalaṁ paccanubhavanti. Yesaṁ pana ariyamaggo uppajjati, tesaṁ maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṁ. Apuññaphalaṁ pubbe viya kaṭukaṁ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṁ mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājā**ti ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavaseneva veditabbo. **Dvāresū**ti avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha **"jātisabhāvo"**ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadācipi vigacchatīti āha **"aparimutto jātiyā"**ti-ādi.

---

1. Abhi 4. 430 piṭṭhe. 2. Vedanādike eva (Ka) 3. Tadalaṁvīmaṁsā (Ka)

263. Idāni jātiyā devadūtabhāvaṁ niddhāretvā dassetuṁ **"daharakumāro"**ti-ādi vuttaṁ. **Atthato evaṁ vadati nāmā**ti vācāya avadantopi atthāpattito evaṁ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Evaṁ tumhākampi jāti āgamissatī**ti evaṁ saṁkiliṭṭhajeguccha asamatthadaharāvatthā jāti tumhākaṁ āgamissati. Kāmañcāyaṁ āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha **"jāti āgamissatī"**ti. Tenevāha **"iti tassā -pa- karothā"**ti. **Tenā**ti tena kāraṇena, viññūnaṁ vedavatthubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṁ dasseti, **bāhubalan**ti pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṁ, **java**ggahaṇena vegassa pavattisamatthataṁ. **Antarahitā** naṭṭhā. Sesaṁ paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṁ dukkhaṁ ādahatīti byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena **byādhinā. Abhihato**ti bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma "hatthacchedādibhedā adhikapīḷā karīyati etāyā"ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbaṭṭhena kammanti **mammakāraṇā,** yātanākammanti attho.

266. **Bahu pāpaṁ katan**ti bahuso pāpaṁ kataṁ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bāhū**ti vā mahantaṁ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati "bahu vata kataṁ assā"ti-ādīsu, garukanti vuttaṁ hoti. **So**ti garukaṁ bahulaṁ vā pāpaṁ katvā ṭhito **niraye nibbattatiyeva,** na yamapurisehi yamassa santikaṁ nīyati. **Parittan**ti pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṁ, purimasmiṁ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṁ abahulanti. Yathāvuttamatthaṁ upamāya vibhāvetuṁ **"yathā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kattabbamevā**ti daṇḍameva. **Anuvijjitvā** vīmaṁsitvā. **Vinicchayaṭṭhānan**ti aṭṭakaraṇaṭṭhānaṁ. **Parittapāpakammā**ti dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyanti girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṁ. **Aggijālasaddan**ti "paṭapaṭā"ti pavattamānaṁ aggijālāya saddaṁ sutvā "māyā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā"ti **attano pūjitapaṭaṁ anussari. Pañcahipi na saratī**ti balavatā pāpakammena byāmohito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. **Tuṇhī hoti** kammāraho ayanti tattha patīkāraṁ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanāsatamevāti vadanti. **Navanavayojanikā hoti** puthulato. Mahānirayassa mahantattā tatthāpi bhittisataṁ[1] yojanasahassaṁ hotīti ussadassa[2] sabbassa parikkhepato **"dasayojanasahassaṁ hotī"**ti vuttaṁ.

268. **Jhāyatī**ti paṭipākatikaṁ hoti. **Tādisamevā**ti purimasadisattā "ubbhataṁ sadisameva hotī"ti evaṁ vuttaṁ. **Bahusampatto**ti vā bahuṭṭhānaṁ atikkamitvā puratthimadvāraṁ sampatto hoti.

Channaṁ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ubbhatānaṁ channaṁ jālānaṁ. Sattānaṁ nirantaratā nirayasaṁvattaniyakammakatānañca bahubhāvato jālānaṁ tāva sattānañca nirantarattā avīci hotu, dukkhassa pana kathaṁ nirantaratāti taṁ dassento **"kāyadvāre -pa- ekaṁ dukkhasahagatan"**ti-ādimāha. Tattha āvajjanaṁ sampaṭicchanaṁ santīraṇaṁ voṭṭhabbanaṁ dve tadārammaṇacittānīti **cha upekkhāsahagatāni. Evaṁ santepī**ti yadipi tattha upekkhāsahagatacittānipi pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā, dukkhavedanā pana balavatarā nisitanisitena tikhiṇena satthena nirantaraṁ sarīraṁ chindantī viya dukkhaṁ upanentī viya tā vedanā abhibhavantī ajjhottharantī uppajjantī nirantarā viya hoti. Tenāha **"anudahanabalavatāyā"**ti-ādi. **Upekkhāvedanā**ti vā tattha ativiya aniṭṭhaphalatāya aniṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādipariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṁ dukkhassa nirantaratāya **avīcī**ti veditabbaṁ.

---

1. Mahānirayassa samantā ussādā, tatthāpi ekekaṁ (?) 2. Sa-ussadassa (?)

269. **Eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati,** kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya. **Hatthigīvappamāṇā** pariṇāhena. **Ekadoṇikanāvāppamāṇā** āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva padumapattāni. **Heṭṭhā khuradhārā**ti heṭṭhābhūmiyaṁ nikkhittā, vettalatāyo ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha **"so tattha dukkhā"**ti-ādi. **Kusatiṇānī**ti kusatiṇajātitāya tathā vuttāni. **Kharavālikā**ti kharā tikhiṇakoṭikā siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. **Dante samphusetī**ti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipituṁ na sakkā, evaṁ suphusite karoti. **Tambalohapānato paṭṭhāyā**ti vuttakāraṇato paṭilomatopi evaṁ kammakāraṇānaṁ kāraṇamāha. **Dutiyenā**ti kuṭhārīhi tacchanena. **Tatiyenā**ti vāsīhi tacchanena. **Avijahitameva** saṁvegahetutāya lokassa mahato atthassa saṁvattanato.

271. **Hīnakāyaṁ** hīnaṁ vā attabhāvaṁ upagatā. **Upādāne**ti catubbidhepi upādāne. Taṁ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha **"taṇhādiṭṭhigahaṇe"**ti. Sambhavati jarāmaraṇaṁ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha **"jātiyā maraṇassa ca kāraṇabhūte"**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **"anupādiyitvā"**ti.

Sabbadukkhātikkantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkhaṁ atikkantā eva honti carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti **bhaddekarattaṁ,** vipassanaṁ paribrūhento puggalo. Tenāha **"vipassanānuyogasamannāgatattā"**ti. Taṁ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā "bhaddekarattassa vo bhikkhave uddesañca vibhaṅgañca desessāmī"ti. Desetabbamatthaṁ uddisati etenāti **uddeso,** saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānaṁ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti **mātikā**ti vuccati, tasmāha **"uddesanti mātikan"**ti. Uddiṭṭhamatthaṁ vibhajati etenāti **vibhaṅgo,** vitthāradesanā. Tenāha **"vitthārabhājaniyan"**ti "yathā-uddiṭṭhamatthaṁ vitthārato bhājeti vibhajati etenā"ti katvā.

Uppādādikhaṇattayaṁ patvā atikkamaṁ atikkantaṁ **atītaṁ.** Taṁ pana atthato vigataṁ khandhapañcakanti āha **"atīte khandhapañcake"**ti. **Taṇhādiṭṭīhi nānugaccheyyā**ti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā "niccan"ti-ādinā viparītagāhavasena atītesu rūpādīsu micchā-atinivisanaṁ parāmāso diṭṭhābhinandanā, evaṁ "niccan"ti-ādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchā-abhinivisanaṁ parāmāso diṭṭhi kammasamādānaṁ diṭṭhipatthanāti taṁ paṭikkhipanto āha **"taṇhādiṭṭhīhi na pattheyyā"**ti. **Yadatītan**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. Tena "apattan"ti padaṁ saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanaṁ. Tenāha **"yasmā cā"**ti. Tatthāyamadhippāyo "atītaṁ taṇhādivasena nābhinanditabbaṁ sabbaso avijjamānattā sasavisāṇaṁ viya, tathā anāgatampi na patthetabban"ti. Tattha siyā—atītaṁ nābhinanditabbaṁ abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāki? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha **"yasmā"**ti-ādi. Tattha **pahīnan**ti nissaṭṭhasabhāvaṁ. **Niruddhan**ti bhaggaṁ. **Atthaṅgatan**ti vināsaṁ. **Appattan**ti sabhāvaṁ uppādādikaṁ asampattaṁ. **Ajātan**ti na jātaṁ. **Anibbattan**ti tasseva vevacanaṁ.

Yattha yatthāti yasmiṁ yasmiṁ khaṇe, yasmiṁ yasmiṁ vā dhammapuñje uppannaṁ, taṁ sabbampi asesetvā. **Araññādīsu vā**ti **vā**-saddo aniyamattho.

Tena araññe vā rukkhamūle vā pabbatakandarādīsu vāti ṭhānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritaṁ dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha **"asaṁhīraṁ asaṁkuppanti idaṁ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṁ vuttan"**ti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjatīti āha **"vipassanā hī"**ti-ādi. Kiṁ etāya pariyāyakathāyāti nippariyāyatova asaṁhīraṁ asaṁkuppaṁ dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādi vuttaṁ. Kathaṁ pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha **"punappunan"**ti-ādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesaṁ[1] ārammaṇampi atthato anubrūhitaṁ nāma hoti bahulaṁ manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanaṁ **ātāpanaṁ,** tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanaṁ **paritāpanaṁ,** tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. **Tassa senā**ti tassa maccuno sahakaraṇaṭṭhena senā viyāti senā. **Saṅgaro**ti-ādīsu mittākāraggahaṇena sāmapayogamāha. **Lañja**ggahaṇena lañjadānaṁ, tena dānappayogaṁ. **Balarāsī**ti hatthi-assādibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyaṁ catubbidhopi upāyayogena sampavattīyati. Tattha tattha ca saṅgaṁ āsattiṁ arati detīti **saṅgaro** pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānanavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakaṁ uṭṭhānavīriyasampannaṁ. Saparahitasīvanalakkhaṇena asādhubhāvaparammukhabhāvagamanena vā **santo.**

273. **Manuññarūpavaseneva evaṁrūpo ahosin**ti atītaṁ anvāgameti tattha nandiyāsamanvānayanato. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. **Kusalasukhasomanassavedanāvasenā**ti kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekaṁ vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti **"taṇhaṁ samanvāneti"** icceva vuttaṁ. **Hīnarūpādi -pa- na maññati** amanuññopi samāno samanuññabhāvasseva vasena maññanāya pavattanato. **Nānupavattayati** vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

---

1. Tassa (Ka)

274. Uḷārasundarabhāvamukheneva anāgatesupi rūpādīsu taṇhādiṭṭhikappanā pavattatīti āha **"evaṁrūpo -pa- veditabbā"**ti.

275. **Vattabbaṁ siyā**ti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṁ byatirekamukhena patiṭṭhapetuṁ "atītaṁ na nvāgameyyā"ti uddesassa "kathañca bhikkhave atītaṁ anvāgametī"ti-ādinā[1] vibhaṅgo vutto, evaṁ "paccuppannañca yo dhamman"ti-ādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena "kathañca -pa- vattabbaṁ siyā"ti vuttaṁ. Tayidaṁ paramagambhīraṁ satthudesanānayaṁ anupadhāretvā coditaṁ, yasmā "paccuppannañca yo dhamman"ti-ādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṬikkhepavasena "kathañca bhikkhave paccuppannesū"ti vibhaṅgadesanā sampavattati. Tenāha **"yasmā panā"**ti-ādi. Tattha **tassā evā**ti vipassanāya eva. **Abhāvaṁ dassetuṁ saṁhīratīti mātikaṁ uddharitvā**ti kathetukamyatāya mātikāvasena paduddhāraṁ katvā "idha bhikkhave asutavā sutavā"ti ca ādinā **vitthāro vutto. Vipassanāya abhāvato**ti vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitatāya taṇhādiṭṭhīhi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhīyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṁ saṁsārasamuddaṁ ānīyati. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Sesaṁ suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappākasanā samattā.

---

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmiṁyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṁ appanaṁ paṭisallānaṁ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha **"paṭisallānā vuṭṭhito"**ti-ādi. **Jānantova** bhagavā **kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ pucchi.** Vuttaṁ hetaṁ "jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī"ti-ādi[2].

---

1. Ma 3. 226 piṭṭhe.
2. Vi 1. 7 piṭṭhe.

278. **Sādhukāramadāsī**ti sādhusaddaṁ sāvesi. Taṁ pana pasaṁsā hotīti pasaṁsattho sādhusaddo. Tenāha **"desanaṁ pasaṁsanto"**ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggatākaraṇaṁ sampahaṁsanaṁ, kevalaṁ guṇasaṁkittanavasena thomanā pasaṁsāti ayametesaṁ viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapaṁ udakaṁ etassāti **tapodā,** rahado. Tenāha **"tattodakassa rahadassā"**ti. Saṅkhepena vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"Vebhārapabbatassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tato** udakarahadato, taṁ rahadaṁ upanissāyāti attho. Nāgabhavanāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayena sambaddho hoti. Tena vuttaṁ **"tapodā nāma nadī sandatī"**ti. **Edisā**ti kuthitā uṇhā, anvatthanāmavasena tapodāti ca vuccatīti attho. **Petaloko**ti petānaṁ vasanaṭṭhānaṁ paccekanirayaṁ sandhāyāha. **Imassa pana ārāmassā**ti tapodārāmassa. **Tato**ti tapodāsaṅkhātanadito. **Mahā-udakarahado**ti mahā-udakabharitaṁ pallalaṁ.

280. **Samiddho**ti uḷāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādibrahmacariyo, so eva **ādibrahmacariyako.** Tenāha **"pubbabhāgappaṭipattibhūto"**ti. "Atītaṁ anāgataṁ paccuppannan"ti addhabhedamukhena saṅkhatadhammabodhavacanaṁ.

282. Kāmaṁ khandhādivasena vibhajanaṁ sādhāraṇaṁ, paṭhamadutiyacatutthasuttesu pana khandhavasena vibhajanaṁ katvā idha tathā akatvā evaṁ desanāya ṭhapanaṁ tato aññathā āyatanavasena vibhajanatthaṁ. Evaṁ vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā honti, ayaṁ kirettha bhagavato ajjhāsayo therena nayato gahitoti dassetuṁ **"imasmiṁ kirā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dvādassāyatanavaseneva mātikaṁ ṭhapesī**ti lokiyāni dvādasāyatanāni eva

sandhāya mātikaṁ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattaṁ, evaṁ yadi bhagavatā idhāpi vibhajanaṁ icchitaṁ siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭiṁ paviṭṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajanaṁ bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā thero vibhaji. Tenāha **“nayaṁ paṭilabhitvā evamāhā”**ti. **Bhāriyaṁ katan**ti dukkaraṁ kataṁ. **Apade padaṁ dassitaṁ** ākāse padaṁ kataṁ sādhāraṇassa atthassa visiṭṭhavisayatāya dassitattā. **Nikantiviññāṇan**ti nikantitaṇhāya sampayuttaṁ viññāṇaṁ “chandarāgappaṭibaddhaṁ hotī”ti vacanato. **Manoti bhavaṅgacittaṁ** manodvārikajavanānaṁ dvārabhūtaṁ.

283. **Patthanāvasena ṭhapesī**ti patthanāvasena cittaṁ pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttasuttavaṇṇanāya līnatthappākāsanā samattā.

---

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitalomo lomaso, ayaṁ pana appatāya **lomasako**ti āha **“īsakalomasākāratāyā”**ti, lomasako aṅgiko **lomasakakaṅgiyo,** paṭhamo kakāro appattho, dutiyaṁ pana padavaḍḍhanameva. **Rattakambalasilāyan**ti rattakamabalavaṇṇasilāyaṁ. **Oruyhā**ti ākāsato otaritvā. Pāṭihāriyaṁ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato **manussapathe na vasanti.**

Dasahi cakkavāḷasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. **Sannipatitāhi devatāhī**ti karaṇavacanaṁ. Paññāpayogamandatāya **paṭivijjhituṁ asakkontānaṁ devānaṁ** ñāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṁ **saṁvegajananatthaṁ -pa- abhāsi. Tatrā**ti tasmiṁ devasannipāte, tissaṁ vā desanāyaṁ. **Devattassā**ti devabhāvassa, dibbasampattiyāti attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti **bhaddekarattiyā.**

Savanamukhena byañjanato atthaso ca upadhāraṇaṁ uggaṇhananti āha **“tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā”**ti. Vācuggatakaraṇaṁ pariyāpuṇananti āha **“vācāya sajjhāyaṁ karonto pariyāpuṇāti nāmā”**ti. Ganthassa pariharaṇaṁ dhāraṇaṁ, taṁ pana paresu

patiṭṭhāpanaṁ pākaṭaṁ hotīti āha **“aññesaṁ vācento dhāreti nāmā”**ti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya.

Līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā[1]

289. **Aṅgasubhatāyā**ti aṅgānaṁ hatthapādādisarīrāvayavānaṁ sundarabhāvena. Yaṁ apaccaṁ kucchitaṁ muddhaṁ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle muddhadhātukā hontīti vuttaṁ **“taruṇakāle vohariṁsū”**ti. **Adhipatittā**ti issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṁ. **Paṇḍito gharamāvase**ti yasmā appatarepi byayamāne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṁ akatvā ayameva uppādento gharāvāsaṁ anatiṭṭheyyāti lobhādesitamatthaṁ vadati.

Dhanalobhena -pa- nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānayoni vā. Vuttaṁ hetaṁ “nimittassādagathitaṁ vā bhikkhave viññāṇaṁ tiṭṭhamānaṁ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṁ vā, tasmiṁ samaye kālaṁ kareyya, dvinnaṁ gatīnaṁ aññataraṁ gatiṁ vadāmi nirayaṁ vā tiracchānayoniṁ vā”ti[2]. **Niraye nibbattissati** katokāsassa kammassa paṭibāhituṁ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandha-adhomukhabhāvaṁ sandhāya **“onāmetvā”**ti vuttaṁ. Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṁ sandhāyāha **“brahmaloke nibbatto”**ti. **Taṁ pavattiṁ pucchī**ti sutametaṁ mayā “mayhaṁ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti, etaṁ Bhotā gotamena vuttanti, kimidaṁ vuttanti imaṁ pavattiṁ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṁ, tatheva vatvā. **Avisaṁvādanatthan**ti “todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto”ti attano vacanassa avisaṁvādanatthaṁ, visaṁvādanābhāvadassanatthanti adhippāyo.

---

1. Subhasuttavaṇṇanā (Ka)

2. Saṁ 2. 377 piṭṭhe.

ñātomhi imināti iminā mama puttena mayhaṁ purimajātiyaṁ pitāti evaṁ ñāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṁ disvā bhukkaraṇaṁ pana purimajātisiddhavāsanāya. **Bhavapaṭicchannan**ti bhavantarabhāvena paṭicchannaṁ. **Nāma**-saddo sambhāvane. **Paṭisandhi-antaran**ti aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṁ gatiṁ. **Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,** tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisaṅkhari, evaṁ kirassa ahosi "imesaṁ sattānaṁ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti, na kho panetaṁ yuttaṁ 'aṅgapaccaṅgāni yāva tesaṁ tesaṁ kāraṇan'ti, tasmā bhavitabbamettha aññeneva kāraṇena, samaṇo gotamo taṁ kāraṇaṁ vibhajitvā kathessati, evāyaṁ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissatī"ti. Apare pana bhaṇanti "tiracchānagataṁ manussaṁ vā āvisitvā icchitatthakasāvanaṁ nāma mahāmantavijjāvasena hoti, tasmā na ettāvatā samaṇassa gotamassa sabbaññutā sunicchitā hoti, yaṁ nūnāhaṁ kammaphalamassa uddissa pañhaṁ puccheyyaṁ, tattha ca me cittaṁ ārādhento pañhaṁ byākarissati, evāyaṁ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchatī"ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṁ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṁ ādiyantīti **kammadāyādā,** attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṁ pana kammadāyajjaṁ kāraṇopacārena vadanto **"kammaṁ etesaṁ dāyajjaṁ bhaṇḍakanti attho"**ti āha yathā "kusalānaṁ bhikkhave dhammānaṁ samādānahetu evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī"ti[1]. Yavati phalaṁ sabhāvato[2] bhinnampi abhinnaṁ viya missitaṁ hoti etenāti **yonī**ti āha **"kammaṁ etesaṁ yoni kāraṇan"**ti. Mamattavasena bajjhati saṁbajjhatīti **bandhu,** ñāti sālohito ca. Kammaṁ pana ekantasambandhamevāti āha **"kammaṁ etesaṁ bandhū"**ti. **Patiṭṭhā**ti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṁ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṁ kattuṁ sajjituṁ asamatthabhāvato. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ **visuddhimaggasaṁvaṇṇanāyaṁ**[3] vuttanayena veditabbaṁ. **Kammamevā**ti kasmā avadhāritaṁ, nanu kilesāpi sattānaṁ hīnapaṇītabhāvakāraṇaṁ, na

1. Dī 3. 48 piṭṭhe.
2. Esānisaṁsabhāvato (Ka)
3. Visuddhi-Ṭī 2. 328, 381 piṭṭhādīsu.

kevalanti? Saccametaṁ, kilesapayogena vipākavaṭṭaṁ nibbattaṁ kammapavattitamevāti katvā vuttaṁ. **"Kathitassa atthaṁ na sañjānāsī"**ti[1] saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahākāruṇiko paresaṁ ñāpanatthameva dhammaṁ desetīti āha **"mānanissito kiresā"**ti-ādi.

290. **Samattenā**ti pariyattena, yathā taṁ phalaṁ dātuṁ samatthaṁ hoti, evaṁ katena, upacitenāti attho. Tādisaṁ pana attano kicce anūnaṁ nāma hotīti āha **"paripuṇṇenā"**ti. **Samādinnenā**ti ettha samādānaṁ nāma taṇhādiṭṭhīhi gahaṇaṁ parāmasananti āha **"gahitena parāmaṭṭhenā"**ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti **paṭipadā,** kammaṁ. Tathā hi taṁ "kammapatho"ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṁ upaghātakameva siyāti upapīḷakassa[2] visayaṁ dassetuṁ **"balavakammenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Balavakammenā**ti puññakammena. **Vadati nāmā**ti vadanto viya hoti. **Nibbattāpeyyan**ti kasmā vuttaṁ, nanu upapīḷakasabhāvaṁ kammaṁ janakasabhāvaṁ na hotīti? Sabbametaṁ parikappanavacanaṁ, yathā manussā paccatthikaṁ paṭipakkhaṁ kiñci kātuṁ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṁ dassenti, evaṁ sampadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti—yassidaṁ kammassa vipākaṁ pīḷeti, sace tasmiṁ anokāse eva sayaṁ vipaccituṁ okāsaṁ labheyya, apāyesu eva taṁsamaṅgipuggalaṁ nibbattāpeyya, yasmā taṁ kammaṁ balavaṁ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccituṁ āraddhaṁ, tasmā itaraṁ tassa vipākaṁ vibādhentaṁ upapīḷakaṁ nāma jātaṁ. Etadatthameva cettha "balavakammena nibbattan"ti balavaggahaṇaṁ kataṁ. Kiccavasena hi nesaṁ kammānaṁ etā samaññā, yadidaṁ upapīḷakaṁ upacchedakaṁ janakaṁ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. **Pīḷetvā**ti viheṭhetvā paṭighāṭanādivasena ucchutelayantādayo viya ucchutilādike vibādhetvā. **Nirojan**ti nittejaṁ. **Niyūsan**ti nirasaṁ. **Kasaṭan**ti nissāraṁ. **Parissāyan**ti upaddavaṁ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṁ dassentena tattha **"dārakassā"**ti-ādiṁ vatvā bhogānaṁ vināsanākāraṁ dassetuṁ puna **"dārakassā"**ti-ādi vuttaṁ. **Kumbhadohanā**ti kumbhapūrakhīrā. **Gomaṇḍale**ti goyūthe.

---

1. Naññāsīti (Ka)
2. Upapīḷikassa (Ka)

Aṭṭhusabhagamanaṁ katvāti aṭṭha-usabhappamāṇaṁ padesaṁ paccatthikaṁ uddissa dhanuggaho anuyāyiṁ katvā. **Tan**ti saraṁ. **Añño**ti paccatthiko. **Tattheva pāteyya** accāsannaṁ katvā sarassa khittattā. **Vāḷamacchodakan**ti makarādivāḷamacchavantaṁ udakaṁ.

Paṭisandhinibbattakaṁ kammaṁ janakakammaṁ nāma paripuṇṇavipākadāyibhāvato, na pavattivipākamattanibbattakaṁ. **Bhogasampadādī**ti **ādi**-saddena ārogyasampadādiparivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatāsaṁvattanikena kammunā nibbattāni, aññaṁ dighāyukatākaraṇena upatthambhetuṁ sakkoti, na atidubbaṇṇaṁ appesakkhaṁ nīcakulīnaṁ duppaññaṁ vā vaṇṇavantatādivasena. Tathā hi vakkhati "imasmiṁ pana pañhavissajjane"ti-ādi[1], taṁ pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Purimānīti upapīḷakopacchedakāni. Upapīḷakupaghātā nāma kusalavipākapaṭibāhakāti adhippāyena **"dve akusalānevā"**ti vuttaṁ. **Upatthambhakaṁ kusalamevā**ti ettha yathā janakaṁ ubhayasabhāvaṁ, evaṁ itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnaṁ hi nāgādīnaṁ ito anuppavacchitānaṁ petādīnañca[2] narakādīsu akusalakammavipākassa upatthambhanupapīḷanupaghātanāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresaṁ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti. Yasmiṁ hi kamme kate janakanibbattaṁ kusalaphalaṁ vā akusalaphalaṁ vā byādhidhātusamatādinimittaṁ vibādhīyati, tamupatthambhakaṁ. Yasmiṁ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyaṁ pavattiyañca vipākakaṭattārūpānaṁ uppatti hoti, taṁ janakaṁ. Yasmiṁ pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhāvicchedapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā ca janakasāmatthiyānurūpaṁ parivutticiratarapabandhā hoti, etaṁ upatthambhakaṁ. Tathā yasmiṁ kate janakanibbattaṁ kusalaphalaṁ akusalaphalaṁ vā byādhidhātusamatādinimittaṁ vibādhīyati, taṁ upapīḷakaṁ. Yasmiṁ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānaṁ phalaṁ vicchedakapaccayuppattiyā vicchijjati, taṁ upaghātakanti ayamettha sāro.

---

1. Ma-Ṭṭha 4. 181 piṭṭhe. 2. Anuppadinnayāpanakapetānañca (Aṁ-Ṭī 2. 106 piṭṭhe.)

Tatthāti tesu kammesu. **Upacchedakakammenā**ti āyuno upaghātakakammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti taṁ dassetuṁ **"pāṇātipātinā"**ti-ādi vuttaṁ. **Na sakkoti** pāṇātipātakammunā santānassa tathābhisaṅkhatattā. Yasmiṁ hi santāne nibbattaṁ, tassa tena abhisaṅkhatatā avassaṁ icchitabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammassa āyūhanakkhaṇeyeva pāṇātipāto tādisaṁ sāmatthiyupaghātaṁ karotīti dasseti, tato kammaṁ appaphalaṁ hoti. "Dīghāyukā"ti-ādinā upaghātasāmatthiyena khette uppannasassaṁ viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapattiniyatavisese vipaccituṁ okāse katonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikaṁ pāṇātipātakammaṁ appāyukatthāya niyametīti āha **"paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṁ karotī"**ti. Pāṇātipātacetanāya accantakaṭukavipākattā sanniṭṭhānacetanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato, itare pana na tathā bhāriyāti āha **"pubbā -pa- hotī"**ti. Idha pana yaṁ heṭṭhā vuttasadisaṁ, taṁ vuttanayena veditabbaṁ.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. **Purato**ti pubbadvārato. **Pacchato**ti pacchimavatthuto. **Pavaṭṭamānā**ti parijanassa, devatānaṁ vā desena pavaṭṭamānā. **Parehī**ti purātanehi parehi. **Sammukhībhāvan**ti sāmibhāvavasena paccakkhattaṁ. **Āharitvā denti** iṇāyikā. **Kammantā**ti vaṇijjādikammāni. **Apāṇātipātakamman**ti pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṁ kammaṁ, pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. **Dīghāyukasaṁvattanikaṁ hoti** vipākassa kammasarikkhabhāvato. **Iminā nayenā**ti iminā appāyukadīghāyukasaṁvattanikesu kammesu yathāvuttena taṁsaṁvattanikavibhāvananayena.

Viheṭhanakammādīnipīti **pi**-saddena kodha-issāmanakamaccherathaddha-aviddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. **Tathevā**ti yathā pāṇātipātakammaṁ atthato evaṁ vadati nāmāti vuttaṁ, tatheva **vadamānāni viya.** "Yaṁ yadevātipatthenti, sabbametena labbhatī"ti[1] vacanato yathā sabbakusalaṁ sabbāsaṁ sampattīnaṁ upanissayo, evaṁ sabbaṁ akusalaṁ sabbāsaṁ vipattīnaṁ upanissayoti **"upapīḷanena nibbhogataṁ āpādetvā"**ti-ādi

1. Khu 1. 10 piṭṭhe.

vuttaṁ. Tathā hi pāṇātipātakammavasenapi ayaṁ nayo dassito. **Aviheṭhanādīnī**ti ettha **ādi**-saddena akkodhana-anissāmanadāna-anatimānaviddasubhāvena pavattakammāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti **issāmanako**ti āha **"issāsampayuttacitto"**ti. **Upakkosanto**ti akkosavatthūhi akkosanto. **Issaṁ bandhatī**ti issaṁ anubandhati issāsahitameva cittaṁ anupavatteti. **Appesakkho**ti appānubhāvo appaññāto. Tenāha **"na paññāyatī"**ti. Sā panassa appānubhāvatā parivārābhāvena pākaṭā hotīti āha **"appaparivāro"**ti.

294. **Macchariyavasena na dātā hotī**ti sabbaso deyyadhammassa abhāvena na dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṁ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṁ khettavasena matthakappattaṁ dassetuṁ **"buddhaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. Aññepi mātupitujeṭṭhabhātarādayo abhivādanādi-arahā santi, tesu thaddhādivasena karaṇaṁ nīcakulasaṁvattanikameva. Na hi pavatte sakkā kātunti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammassa visayo esoti dasseti. Tenāha **"paṭisandhimeva panā"**ti-ādi.

296. **Aparipucchanenā**ti aparipucchāmattena niraye na nibbattati, aparipucchāhetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāḷiyaṁ "na paripucchitā hotī"ti-ādi vuttanti dassento **"aparipucchako panā"**ti-ādimāha. **Yathānusandhiṁ pāpesī**ti desanaṁ yathānusandhiniṭṭhānaṁ pāpesi. Sesaṁ vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammassa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha **"moghanti tucchaṁ aphalan"**ti. **Tathaṁ bhūtan**ti saccasaddassa atthamāha.

Paribbājako pana “saccan”ti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalaṁ hi kammaṁ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. **Idañca** “moghaṁ kāyakamman”ti-ādi vacanaṁ. **Taṁ gahetvā**ti paramparāya gahetvā. **Esā**ti potaliputto paribbājako. **Abhisaññānirodhakathaṁ sandhāya vadati.** Sāpi hi titthiyānaṁ antare pākaṭā jātāti. **Thero**ti samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṁ, tato ca aññathāva dosāropanabhayena[1] gahetvā tato bhagavantaṁ thero rakkhatīti adhippāyena paribbājako “parirakkhitabbaṁ maññissatī”ti avocāti āha **“parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitabban”**ti. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṁ. Kamman**ti sañcetanikassapi kammassa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṁ.

Saṅkhatasaṅkhāratāya rūpameva **“tilamattampi saṅkhāran”**ti vuttaṁ. Tenāha **“maṁcakkhunāva passatī”**ti. **Samāgamadassanaṁ sandhāyā**ti katthacipi tassa dassanaṁ sandhāya, na pariññādassanaṁ. Tenāha bhagavā “kuto panevarūpaṁ kathāsallāpan”ti.

299. **Vaṭṭadukkhan**ti saṁsāradukkhaṁ. **Kilesadukkhan**ti kilesasambhavarāgapariḷāhadukkhaṁ. **Saṅkhāradukkhan**ti yadaniccaṁ, taṁ dukkhanti evaṁ vuttadukkhaṁ. **Sace bhāsitaṁ bhaveyyā**ti imaṁ īdisaṁ dukkhaṁ sandhāya āyasmatā samiddhinā bhāsitaṁ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇaṁ yuttamevāti adhippāyo.

300. **Ummaṅgan**ti ummujjanaṁ, kathāmuḷhena[2] antarā aññāṇavisayapañhā[3] ummaṅgaṁ. Tenāha **“pañhā-ummaṅgan”**ti. **Neva dibbacakkhunā**ti kasmā vuttaṁ. Na hi taṁ ayoniso ummujjanaṁ dibbacakkhuvisayanti? Kāmaṁ cetaṁ na dibbacakkhuvisayaṁ, dibbacakkhuparibhaṇḍañāṇavisayaṁ pana siyāti tathā vuttaṁ. **Adhippāyenevā**ti udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṁ ayoniso ummujjanaṁ aññāsi. **Sannisīdituṁ** pubbe nisinnākārena sannisīdituṁ **na sakkoti.** Samiddhittherena anabhisaṅkhatasseva atthassa kathitattā **“yaṁ abhūtaṁ, tadeva kathessatī”**ti vuttaṁ. Tenāha “ayoniso ummujjissatī”ti. **Tisso vedanā pucchitā** “kiṁ so vediyatī”ti avibhāgena vediyamānassa jotitattā. Sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṁ.**

---

1. Dosāropanavasena (Ka) 2. Yathālaṭṭhena (Ka) 3. Aññeyyavisesaññāya (Ka)

Tenāha **"sukhavedanāya paccayabhūtan"**ti. **Sesesū**ti "dukkhavedaniyan"ti-ādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha "kusalato"ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. **Etthā**ti etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. **Adukkhamasukhampī**ti **pi**-saddeha iṭṭhārammaṇe sukhampīti imamatthaṁ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkhamasukhaṁ janeti, atha kasmā "dukkhasseva jananato"ti vuttanti āha **"sā pana vedanā"**ti-ādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṁ. Yathā hi "kāyena vācāya manasā"ti ettha yathālābhaggahaṇavasena manasā sukhavedaniyaṁ adukkhamasukhavedaniyanti ayamattho arūpāvacara-kusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanato, ayañca nayo heṭṭhā "adukkhamasukhampī"ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantasaṁvaṇṇanā hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. Tena ettha dukkhavedaniyaṁ pavattivaseneva vaṭṭatīti. **Etassā**ti dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjamānattā etassa vasena sabbaṁ sukhavedaniyaṁ adukkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattuṁ vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. **Mahākammavibhaṅgañāṇan**ti mahati kammavibhajane ñāṇaṁ, mahantaṁ vā kammavibhajanañāṇaṁ. Bhājanaṁ nāma niddeso, ayaṁ pana uddesoti katvā āha **"katame cattāro -pa- mātikāṭṭhapanan"**ti.

301. **Pāṭiyekko anusandhi** yathā-uddiṭṭhassa mahākammavibhaṅga-ñāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha **"idaṁ hī"**ti-ādi. **Idaṁ ārammaṇaṁ katvā**ti idha "pāṇātipātiṁ adinnādāyin"ti-ādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṁ kammavibhaṅgaṁ ārabbha. **Imaṁ paccayaṁ labhitvā**ti tasseva vevacanaṁ. **Idaṁ dassanaṁ gaṇhantī**ti idaṁ "atthi kira bho pāpakāni kammāni, natthi kira bho pāpakāni kammānī"ti ca ādīni hatthidassaka-andhā viya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṁ kilesānaṁ ātāpanavasena **ātappaṁ,** tadeva padahavasena

padhānaṁ, punappunaṁ yuñjanavasena **anuyogo,** tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti **appamādo,** sammā yoniso manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**ti vuccatīti adhippāyena **"pañcapi vīriyasseva nāmānī"**ti āha. **Appamādo** vā satiyā avippavāso. Yasmiṁ manasikāre sati tassa dibbacakkhuñāṇaṁ ijjhati, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho daṭṭhabbo. **Cetosamādhin**ti dibbacakkhuñāṇasahagataṁ cittasamādhiṁ. Tenāha **"dibbacakkhusamādhin"**ti. **Aññathā**ti akusalakammakaraṇato aññathā, taṁ pana kusalakammakaraṇaṁ hotīti āha **"ye dasannaṁ kusalānaṁ kammapathānaṁ pūritattā"**ti. **Diṭṭhithāmenā**ti diṭṭhivasena diṭṭhibalena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhivasena dhammasabhāvaṁ atikkamitvā parāmāsena. **Adhiṭṭhahitvā**ti "idameva saccaṁ, moghamaññan"ti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. **Ādiyitvā**ti daḷhaggāhaṁ vahetvā. **Voharatī**ti attano gahitaggahaṇaṁ paresaṁ dīpento voharati.

302. **Tatrānandā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Idampī**ti idaṁ vacanaṁ, "tatrānandā"ti evamādivacanampīti attho. **Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṁ** tassa aniddesabhāvato. **Assā**ti mahākammavibhaṅgañāṇassa **mātikāṭṭhapanameva** dibbacakkhukānaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha **"ettha panā"**ti-ādi. Tattha **ettha panā**ti "tatrānandā"ti-ādipāṭhe. **Etesaṁ dibbacakkhukānan**ti etesaṁ heṭṭhā catūsupi vāresu āgatānaṁ dibbacakkhukānaṁ. **Ettakā**ti ekacciyā saccagirā. **Anuññātā**ti anujānitā. **Ananuññātā**ti paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṁ ananuññātabhāvamattaṁ. **Tatrānandā**ti-ādike **tatrā**ti niddharaṇe bhummanti dassento **"tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesū"**ti āha. **Idaṁ vacanaṁ** "atthi kira bho -pa- vipāko"ti idaṁ evaṁ vuttaṁ. **Assā**ti tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. **Aññenākārenā**ti "yo kira bho"ti-ādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. **Dvīsu ṭhānesū**ti "atthi kira bho -pa- vipāko"ti ca, "apāyaṁ -pa- nirayaṁ upapannan"ti ca imesu dvīsu pāṭhamadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. Imesu dvīsu pāṭhapadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. **Tīsu ṭhānesū**ti "yo kira bho -pa- nirayaṁ upapajjati", "yampi so -pa- te sañjānanti", "yampi so yadeva -pa- moghamaññan"ti

imesu tīsu pāṭhapadesesu. **Ananuññātā** tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā "aññathā hi Ānanda tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇan"ti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṁ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādi-atthena Tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṁ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṁ kammaṁ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. **Tato**ti tato kariyamānakammato pubbe. **Khando**ti kumāro. **Sivo**ti issaro. **Pitāmaho**ti brahmā. **Issarādīhī**ti issarabrahmapajāpati-ādīhi. **Visaṭṭho**ti nimmito. **Micchādassanenā**ti micchādassanavasena. **Yan**ti yaṁ kammaṁ. **Tatthā**ti tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ paṭisaṁvedetīti yojanā. **Upapajjitvā**ti dutiyabhave nibbattitvā. **Aparasmiṁ pariyāye**ti aññasmiṁ yattha katthaci bhave.

Ekaṁ kammarāsinti pāṇātipātādibhedena ekaṁ kammasamudāyaṁ. **Ekaṁ vipākarāsin**ti tasseva aṅgena ekaṁ vipākasamudāyaṁ. **Iminā**ti yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. **Tayo**ti "pubbe vāssa taṁ kataṁ hotī"ti-ādinā vuttā tayo. **Dve vipākarāsī**ti diṭṭhadhammavedaniyo aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṁ pana tena diṭṭhaṁ, tasmā "dve"ti vuttaṁ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti **diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī,** tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti **tayo vipākarāsī. Imāni satta ṭhānānī**ti yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. "Imassa nāma kammassa idaṁ phalaṁ nibbattan"ti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā **"dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhan"**ti vuttaṁ. Paṭhamaṁ vuttanayena tatyo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato **"paccattaṭṭhānānī"**ti vuttaṁ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbaṁ, vaḍḍhinimittaṁ. Na bhabbaṁ **abhabban**ti āha **"bhūtavirahitan"**ti. Attano phale bhāsanaṁ dibbanaṁ **ābhāsanan**ti āha **"ābhāsati abhibhavati paṭibāhatī"**ti. **Balavakamman**ti mahāsāvajjaṁ kammaṁ garusamāsevitādibhedaṁ. **Āsanne**ti maraṇe, abhiṇhaṁ upaṭṭhānena

vā tassa maraṇacittassa **āsanne. Balavakamman**ti garusamāsevitatādivasena valavaṁ kusalakammaṁ. **Dubbalakammassā**ti attano dubbalassa. **Āsanne kusalaṁ katan**ti idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammassa upaṭṭhānākārena. **Tassā**ti tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtaṁ hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṁ kiñci kammaṁ yassa kassaci vipākassa kāraṇaṁ katvā gaṇhanti hatthidassaka-andhādayo viya diṭṭhamattābhinivesinoti **"aññatitthiyā -pa- upaṭṭhātī"**ti vuttaṁ. **Itarasmin**ti bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbaṁ abhabbābhāsanti imasmiṁ dvaye. **Eseva nayo** paṭhamadutiyapuggalavasena purimānaṁ dvinnaṁ kammānaṁ yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena ayemeva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānaṁ dvinnaṁ kammānaṁ yojanānayo. Tatiyassa hi kammassa kusalattā tassa ca sagge nibbattattā tattha kāraṇabhūtaṁ kusalaṁ hutvā upaṭṭhāti, tathā catutthassapi kammassa kusalattā, tassa pana niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṁ aññatitthiyānaṁ akusalaṁ hutvā upaṭṭhātīti. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Veditabbānī**ti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkhasamatikkāmāya honti, tathā vedanaṁ adhippetanti āha **"sahavipassanena maggena jānitabbānī"**ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammohato jānanaṁ daṭṭhabbaṁ. Sesapadesupi eseva nayo. Mano savisesaṁ upavicarati ārammaṇe pavattati etehīti **manopavicārā,** vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittaṁ pavattati, na tabbirahitaṁ. Tenāha **"vitakkavicārā"**ti-ādi. Sattā pajjanti etehi yathārahaṁ vaṭṭaṁ vivaṭṭañcāti

sattapadā, gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānaṁ damana-ācariyā **yoggācariyā.** Tenāha **"dametabbadamakānan"**ti. **Sesan**ti vuttāvasesaṁ ekasattatividhaviññāṇaṁ saphassarūpakasseva adhippetattā.

305. **Idhā**ti imissaṁ chaviññāṇakāyadesanāyaṁ. Manodhātuttayavinimuttameva manoviññāṇadhātūhi veditabbaṁ.

Cakkhumhi samphassoti cakkhuṁ nissāya uppanno samphasso. Tenāha **"cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetaṁ adhivacanan"**ti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṁ na hoti, evaṁ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṁ **"cakkhuviññāṇenā"**ti. Tena pāḷiyaṁ **cakkhunā**ti nissayamukhena nissitakiccaṁ vuttanti dasseti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. "Upavicarati"cceva kasmā vuttaṁ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccaṁ atthi, so panettha taggatikoti āha **"vitakko taṁsampayutto cā"**ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṁ vitakkavicārānaṁyevettha kiccanti **"vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā"**ti vuttaṁ. Somanassayutto upavicāro **somanassūpavicāro** yathā "ājaññaratho"ti āha **"somanassena saddhin"**ti-ādi.

306. Upavicārānaṁ upassayaṭṭhena gehaṁ viyati gehaṁ, rūpādayoti āha **"gehassitānīti kāmaguṇanissitānī"**ti. Niccasaññādinikkhamanato nekkhammaṁ vipassanāti **"nekkhammassitānīti vipassanānissitānī"**ti vuttaṁ. **Iṭṭhānan**ti kasivaṇijjādivasena pariyiṭṭhānanti āha **"pariyesitānan"**ti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmitabbānaṁ mano rametīti **manoramānaṁ.** Lokena āmasīyatīti **lokāmisaṁ,** taṇhā tāya gahetabbatāya iṭṭhabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca **paṭisaṁyuttānaṁ. Atīte kathaṁ uppajjati** ārammaṇika-anubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṁ anussaraṇaṁ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṁ **"yathāhan"**ti-ādi vuttaṁ.

Aniccākāranti hutvā abhāvākāraṁ. **Vipariṇāmavirāganirodhan**ti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṁ bhaṅgañca. Aṭṭhakathāyaṁ pana yasmā uppannaṁ rūpaṁ tenevākārena na

tiṭṭhati, atha kho uppādāvatthāsaṅkhātaṁ pakatiṁ vijahati, vijahitañca jarāvatthāya tato vigacchati, vigacchantañca bhaṅguppattiyā nirujjhatīti imaṁ visesaṁ dassetuṁ **"pakativijahanenā"**ti-ādi vuttaṁ. Kāmañcettha "yathābhūtaṁ sammappaññāya passato"ti vuttaṁ, anubodhañāṇaṁ pana adhippetaṁ vīthipaṭipannāya vipassanāya vasenāti **"vipassanāpaññāyā"**ti vuttaṁ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati "chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate"ti-ādi. **Saṅkhārānaṁ bhedaṁ passato**ti sabbesaṁ saṅkhārānaṁ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṁ vīthipaṭipannena vipassanāñāṇena passato. Tenāha **"saṅkhāragatamhi tikkhe"**ti-ādi. Tattha **saṅkhāragatamhī**ti saṅkhāragate visayabhūte. **Tikkhe**ti bhāvanābalena indriyānañca samatāya tibbe. **Sūre**ti paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, tesañca abhibhavanasamatthatāya visade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṁ vikkhambhanavasena vūpasantatāya **santacittassa,** saṁsāre bhayassa ikkhanato **bhikkhuno,** uttarimanussadhammasannissitattā **amānusī ratī**ti vivekarati nekkhammarati. **Yato yato**ti yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. **Khandhānaṁ udayabbayan**ti pañcapādānakkhandhānaṁ uppādañca bhaṅgañca. **Amatantaṁ vijānatan**ti vijānantānaṁ viññūnaṁ āraddhavipassanānaṁ taṁ pītipāmojjaṁ amatādhigamahetutāya amatanti veditabbaṁ.

Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe iṭṭhārammaṇe yathārahaṁ chasu dvāresu āpāthagate. Visaye cetaṁ bhummavacanaṁ.

307. **Paccuppannan**ti santatipaccuppannaṁ. **Anuttaravimokkho nāma arahattaṁ** idha adhippetaṁ ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṁ pana tattha pitaṁ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṁ arahattaṁ ārammaṇaṁ hoti, na ca taṁ ārabbha pihā pavattatīti? Ko vā evamāha "arahattaṁ ārammaṇaṁ katvā pihaṁ upaṭṭhapetī"ti. Anussutiladdhaṁ pana parikappasiddhaṁ arahattaṁ uddissa patthanaṁ ṭhapeti, tattha cittaṁ paṇidahati. Tenāha bhagavā "kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmī"ti. **Āyatanan**ti arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṁ, taṁ panetaṁ

domanassaṁ patthanaṁ paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānaṁ saha vutti atthi. **Patthanāmūlakattā**ti iminā upaṭṭhāpayato padassa hetu-atthajotakatamāha. **Evan**ti “kudāssu nāmā”ti-ādinā vuttākārena. **Ussukkāpetun**ti yathā maggena ghaṭeti, evaṁ ussukkāpetuṁ.

308. **Aññāṇupekkhā**ti aññāṇasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma, tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma, sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti tampi nivattento **“akhīṇāsavassāti attho”**ti āha. **Āyatiṁ vipākaṁ jinitvā**ti appavattikaraṇavasena sabbaso āyatiṁ vipākaṁ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma, tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma, sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti tampi nivattento **“akhīṇāsavassevāti attho”**ti āha. Apassantassa rūpanti pāḷito padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Pāḷiyaṁ pubbe “puthujjanassā”ti vatvā puna “assutavato puthujjanassā”ti vacanaṁ andhaputhujjanassāyaṁ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṁ. Gehassitā upekkhā hi yaṁ kiñci ārammaṇavatthuṁ apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṁ **“iṭṭhārammaṇe āpāthagate”**ti. Aññāṇena pana tattha ajjhupekkhanākārappatti hoti. Tenāha **“guḷapiṇḍake”**ti-ādi.

Iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassāti idaṁ yebhuyyena sattānaṁ iṭṭhe rajjanaṁ, aniṭṭhe dussananti katvā vuttaṁ. Ayonisomanasikāro hi taṁtaṁārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṁ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṁ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṁ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṁ. **Asamapekkhane**ti asamaṁ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṁ ārammaṇassa gahaṇe.

309. **Pavattanavasenā**ti uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. **Nissāya ceva āgamma cā**ti āgamanaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte

ca katvā. **Atikkantāni nāma honti** vikkhambhanena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṁ gahetvā "**sarikkhakeneva sarikkhakaṁ jahāpetvā**"ti vuttaṁ. Idhāpi pahāyakaṁ nāma pahātabbato balavameva, saṁkilesadhammānaṁ balavabhāvato sātisayaṁ pana balavabhāvaṁ sandhāya "**idāni balavatā**"ti-ādi vuttaṁ. Balavabhāvato vodānadhammānaṁ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṁ jotitaṁ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā "**upekkhākathā veditabbā**"ti vuttaṁ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakiṇṇakasaṅkhārasammasanaṁ sandhāya "**suddhasaṅkhāre ca pādake katvā**"ti. **Upekkhāsahagatā**ti bhāvanāya paguṇabhāvaṁ āgamma kadāci ajjhupekkhanavasenapi hi sammasanaṁ hotīti. Pādakajjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṁ somanassasahagatabhāvato "**vuṭṭhānagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā**"ti niyametvā vuttaṁ. **Upekkhāsahagatā hotī**ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhānādīnī**ti **ādi**-saddena arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. **Purimasadisāvā**ti purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. **Idaṁ sandhāyā**ti yaṁ catutthajjhānādipādakato eva upekkhāsahagataṁ vuṭṭhānagāminivipassanaṁ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṁ, idaṁ sandhāya. **Pahānan**ti cettha samatikkamalakkhaṇaṁ veditabbaṁ.

Etaṁ visesaṁ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṁ[1]. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti **vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā. Puggalajjhāsayo**ti pādakajjhānassa sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa "aho vata mayhaṁ pañcaṅgikaṁ jhānaṁ bhaveyya caturaṅgikan"ti-ādinā pubbe pavatta-ajjhāsayo. **Tesampi vāde**ti ettha paṭhamatheravāde. **Ayameva -pa- niyame**ti tato tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa

---

1. Avijjāṭṭhānabhūtaṁ āviñjhaṭhānabhūtaṁ (Ka)

pādakajjhānātikkantānaṁ aṅgānaṁ asamāpajjitukāmatā virāgabhāvanābhāvato itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca dutiyajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṁtaṁjhānikāva. Evaṁ sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṁ yojetabbo. Tenāha **"tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāva niyametī"**ti. **Vuttāva,** tasmā na idha vattabbāti adhippāyo.

310. **Nānattā**ti kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha **"anekappakārā"**ti. **Nānattasitā**ti rūpasaddādinānārammaṇanissayā. **Ekattā** ekasabhāvā jātibhūmi-ādivibhāgābhāvato. **Ekārammaṇanissitā**ti ekappakāreneva ārammaṇe pavattā. **Heṭṭhā aññāṇupekkhā vuttā** "bālassa muḷhassā"ti-ādinā[1]. **Upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati** "upekkhako viharatī"ti-ādinā[2]. **Dve upekkhā gahitā** dvinnampi ekattā, ekajjhaṁ gahetabbato, nānattasitāya upekkhāya pakāsitabhāvato ca.

Aññāṇupekkhā aññā saddādīsu tattha tattheva vijjamānattā. **Rūpesū**ti ca iminā na kevalaṁ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kasiṇarūpānipīti āha **"rūpe upekkhābhāvañca aññā"**ti-ādi. Ekattasitabhāvopi idha ekattavisayasampayogavaseneva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṁ **"yasmā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tenevāha **"tatthā"**ti-ādi. **Sampayuttavasenā**ti sampayogavasena. Ākāsānañcāyatanaṁ nissayatīti **ākāsānañcāyatananissitā,** ākāsānañcāyatanakhandhanissitā. **Sesāsupī**ti viññāṇañcāyatananissitādīsupi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya vipassanupekkhāya. **Rūpāvacaravipassanupekkhan**ti etthāpi eseva nayo. Tāya kāmarūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā, tebhūmakadhammā, tesaṁ bhāvo **tammayatā,** taṇhā, yassa guṇassa vasena atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti āha **"tammayatā nāma**

1. Ma 3. 261 piṭṭhe. 2. Ma 3. 264 piṭṭhe.

taṇhā"ti. **Atammayatā** tammayatāya paṭipakkhoti katvā. **Vipassanupekkhan**ti "yadatthi yaṁ bhūtaṁ, taṁ pajahati upekkhaṁ paṭilabhatī"ti[1] evamāgataṁ saṅkhāravicinane majjhattabhūtaṁ upekkhaṁ.

311. **Yadariyo**ti ettha **da-**kāro padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca **ya-**saddoti dassento **"ye satipaṭṭhāne ariyo"**ti āha. Kāmaṁ "ariyo"ti padaṁ sabbesampi paṭividdhasaccānaṁ sādhāraṇaṁ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇikattā **"ariyo sammāsambuddho"**ti vuttaṁ. Na hi paccekabuddhādīnaṁ ayamānubhāvo atthi. **Tīsu ṭhānesū**ti na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsanti ekacce sussūsantīti vā, sussūsantīti vā paṭipannāpaṭipannānaṁ sāvakānaṁ paṭipattisaṅkhātesu tīsu satipaṭṭhānesu. **Satiṁ paṭṭhapento**ti paṭighānunayehi anavassutattā tadubhayanivattattā sabbadā satiṁ upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccaṁ upaṭṭhitasatitā, na itaresaṁ āveṇikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṁ dassento **"saddahitvā sotuṁ na icchantī"**ti āha. **Na aññā**ti "na aññāyā"ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha **"na jānanatthāyā"**ti. Sattu ovādassa anādiyanameva **vokkamanan**ti āha **"atikkamitvā -pa- maññantī"**ti.

Gehassitadomanassavasenāti idaṁ idha paṭikkhipitabbamattadassanapadaṁ daṭṭhabbaṁ. Nekkhammassitadomanassassapi satthu pasaṅgavasena "na ceva attamano hotī"ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti taṁ paṭisedhento **"appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo"**ti. Tassa setughātohi tathāgatānaṁ. Yadi evaṁ kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha **"appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṁ vuttan"**ti. **Paṭigha-avassavenā**ti chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. **Uppilāvito**ti na evamattho daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. **Paṭipannakesū**ti idaṁ adhikāravasena vuttaṁ, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇaṁ nattheva. **Etaṁ vuttan**ti etaṁ "attamano ceva hotī"ti-ādivacanaṁ

---

1. Ma 3. 15; Aṁ 2. 450 piṭṭhesu.

vuttaṁ sāvakānaṁ sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārādhanāya sambhavato.

312. **Damito**ti nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito. Iriyāpathaparivattanavasena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhā-anassa idhādhippetattā sāritānaṁ hatthidammādīnaṁ ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha **"anivattitvā dhāvanto ekaṁyeva disaṁ dhāvatī"**ti. **Kāyena anivattitvāvā**ti kāyena aparivattitvā eva. **Vimokkhavasena aṭṭha disā vidhāvati,** na puratthimādidisāvasena. **Ekappahārenevā**ti ekanīhāreneva, ekasmiṁyeva vā divase ekabhāgena. "Pahāro"ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcettha jhānasamāpajjanavasena akalaṅkamappatisātaṁ javanacittapavattanti āha **"samā pajjatiyevā"**ti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisanaṁ **uddeso,** vibhajanaṁ **vibhaṅgo**ti āha **"mātikañca vibhajanañcā"**ti. **Tuleyyā**ti-ādīni cattāripi padāni paññāvevacanāni. Atha vā **tuleyyā**ti tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggahādividhinā parituleyya. **Tīreyyā**ti tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyāsamāpanavasena tīreyya. **Pariggaṇheyyā**ti tathāsamāpanno ānisaṁse assāda-ādīnave ca vicineyya. **Paricchindeyyā**ti paricchindabhūtena ñāṇena atthaṁ paricchinditvā jāneyya. **Ārammaṇesū**ti rūpādiputhuttārammaṇesu. **Nikantivasenā**ti nikāmanavasena apekkhāvasena. **Tiṭṭhamānan**ti pavattamānaṁ. **Gocarajjhatte**ti jhānārammaṇabhūte. Taṁ hi bhāvanācittenābhibhuyya avissajjitvā gayhamānaṁ ajjhataṁ viya hotīti "gocarajjhattan"ti vuccati. Bhāvanaṁ āraddhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanaṁ vissajjetvā cittasaṁkocavasena saṇṭhitaṁ nāma, tadabhāvena **asaṇṭhitaṁ** nāma hotīti "ajjhattaṁ asaṇṭhitan"ti vuttanti dassento **"gocarajjhatte nikantivasena**

asaṇṭhitan"ti āha. Tathā hi vakkhati "nikantivasena hi atiṭṭhamānaṁ hānabhāgiyaṁ na hoti, visesabhāgiyameva hotī"ti. **Aggahetvā**ti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggahetvā. Tathā aggahaṇeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. **Avasesassa ca dukkhassā**ti sokādidukkhassa. **Avasesassa ca dukkhassā**ti vā jātijarāmaraṇasīsena vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṁsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittaṁ.** Rāgādivasena taṁ anudhāvatīti **rūpanimittānusārī.**

318. **Nikantivasena asaṇṭhitan**ti apekkhāvasena saṇṭhitaṁ nikantiṁ pahāya pavattamānaṁ upari visesāvahatoti. Tenāha **"nikantivasena hī"**ti-ādi.

320. **Aggahetvā aparitassanā**ti pañcupādānakkhandhe "etaṁ mamā"ti-ādinā taṇhādiggāhavasena upādiyitvā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. **Kathaṁ panesā anupādāparitassanā hotī**ti mahātherassa adhippāyaṁ vivarituṁ codanaṁ samuṭṭhapeti. **Upādātabbassa abhāvato**ti tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanaṁ. **Yadi hī**ti-ādi tassa samatthanaṁ. **Upādāparitassanāva assa** tathā upādātabbassa tatheva upādinnattā. **Evan**ti niccādi-ākārena. **Upādinnāpī**ti gahitaparāmaṭṭhāpi **anupādinnāvahonti** ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. **Diṭṭhivasenā**ti micchādiṭṭhiyā gahaṇākāravasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. **Atthato**ti paramatthato. **Anupādāparitassanāyeva nāma hoti** upādātabbākārassa abhāvena taṁ anupādiyitvā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṁ aññathā pavattaṁ parivattati, atha kho pakatijahanena sabhāvavigamena nassati bhijjati. **Vipariṇatan**ti aññathattaṁ gataṁ vinaṭṭhaṁ. **Kammaviññāṇan**ti abhisaṅkhāraviññāṇaṁ. "Rūpaṁ attā"ti-ādimicchāvāhavasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa **bhedānuparivatti hoti.** Vipariṇāmaṁ anugantvā viparivattanataṁ ārabbha pavattaṁ vipariṇāmānuparivattaṁ,

tato samuppannā paritassanā **vipariṇāmānuparivattajā paritassanā**ti dassento āha **“vipariṇāmassa -pa- paritassanā”**ti. **Akusaladhammasamuppādā cā**ti “yaṁ ahu vata me, taṁ vata me natthī”ti-ādinā pavattā akusalacittuppādadhammā. **Khepetvā**ti pavattituṁ appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. **Bhayatāsenā**ti bhāyanavasenapi cittutrāsena. **Taṇhātāsenā**ti tassanena. **Savighāto**ti cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkhena **sadukkho. Maṇikaraṇḍakasaññāyā**ti rittakaraṇḍaṁyeva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. **Aggahetvā paritassanā**ti gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiyamevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. **Kammaviññāṇameva natthi** sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukhena khīṇāsavassa sabbaso kilesābhāvaṁ dasseti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Gehassitavasenā**ti kilesanissitavasena anurodhavasena. **Neva ukkhipeyyā**ti na anuggaṇheyya. **Na avakkhipeyyā**ti gehassitavasena virodhavasena na niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṁsanavasena yathābhūtaguṇakathanaṁ nevussādanā vajjābhāvato, tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtadosakathanaṁ na apasādanaṁ. **Sabhāvamevā**ti yathābhūtasabhāvameva kassaci puggalassa anādesakaraṇavasena **katheyya** seyyathāpi āyasmā subhūtitthero. **Vinicchitasukhan**ti “ajjhattaṁ anavajjan”ti-ādinā visesato vinicchitasukhāya hoti. **Parammukhā avaṇṇan**ti svāyaṁ rahovādo pesuññūpasaṁhāravasena pavatto idhādhippetoti āha **“pisuṇavācanti attho”**ti. Khīṇātīti **khīṇo,** yo bhāsati, yañca uddissa bhāsati, dvepi hiṁsati vibādhatīti attho, taṁ khīṇavādaṁ. Svāyaṁ yasmā kilesehi ākiṇṇo saṁkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṁ

“ākiṇṇaṁ saṁkiliṭṭhaṁ vācan”ti. Tena avasiṭṭhaṁ tividhampi vacīduccaritamāha. **Adhiṭṭhahitvā**ti “idameva saccan”ti ajjhosāya. **Ādāyā**ti paggayha. **Vohareyyā**ti samudācareyya. **Lokasamaññan**ti lokasaṅketaṁ.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṁhitattā **kāmapaṭisandhi,** kāmasukhaṁ. Tenāha **“kāmūpasaṁhitena sukhenā”**ti. **Sadukkho**ti vipākadukkhena saṁkilesadukkhena sadukkho. **Tathā sapariḷāho**ti vipākapariḷāhena ceva kilesapariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissarituṁ adatvā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena satte saṁyojetīti saṁyojanaṁ, visesato bhavasaṁyojanaṁ taṇhāti āha **“taṇhāyetaṁ nāman”**ti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṁyojanattaṁ sādhenti nāma sabbaso saṁyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṁ “avijjānīvaraṇānaṁ bhikkhave sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānan”ti[1].

Imaṁ catukkanti “ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṁ anuyuttā, ye attakilamathānuyogaṁ anuyuttā”ti evamāgataṁ imaṁ catukkaṁ nissāya. **“Etadagge ṭhapito”**ti vatvā taṁ nissāya ṭhapitabhāvaṁ vitthārato dassetuṁ “**bhagavato hī**”ti-ādi vuttaṁ. **Ussādanā-apasādanā paññāyanti** tathāgatena vinetabbapuggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. **Ayaṁ puggalo -pa- ācārasampannoti vā natthi** paresaṁ anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. **Parammukhā avaṇṇan**ti nindiyassa dosassa nindanaṁ. Na hi kadāci nindiyo pasaṁsiyo hoti, taṁ pana kālaṁ ñatvāva kathetabbanti āha **“yuttapattakālaṁ ñatvāvā”**ti. **Khīṇavādepi eseva nayo** tassa rahovādena samānayogakkhamattā.

330. **Ghātīyatī**ti vadhīyati. **Saddopi bhijjati** nassati, bhedo hotīti attho. **Gelaññappatto**ti khedaṁ parissamaṁ patto. **Apalibuddhan**ti dosehi ananupatitaṁ.

---

1. Saṁ 1. 387, 388 piṭṭhesu.

331. **Abhinivissa voharatī**ti evametaṁ, na ito aññathāti taṁ janapadaniruttiṁ abhinivisitvā samudācarati. **Atidhāvanan**ti samaññaṁ nāmetaṁ lokasaṅketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṁ.

332. **Aparāmasanto**ti anabhinivisanto samaññāmattatova **voharati.**

333. **Mariyādabhājanīyan**ti yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññamaññaṁ saṅkarabhāvavibhājanaṁ. Raṇanti sattā etehi kandanti akandantāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā, rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhanibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti, saha raṇehīti **saraṇo.** Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu niruḷho. Tenāha **"sarajo sakileso"**ti. Pāḷiyaṁ pana "sadukkho eso dhammo"ti-ādinā āgatattā kāmasukhānuyogādayopi "saraṇo"ti vuttāti dukkhādīnaṁ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṁ akusalānaṁ saraṇatā ca veditabbā. **Araṇo**ti-ādīnaṁ padānaṁ vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Vatthuṁ sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṁ attānaṁ visodheti, nirodhasamāpattiyā vatthuvisodhanaṁ nirodhaṁ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṁ paccekabuddhānaṁ Mahākassapattherādīnaṁ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṁ. Tenāha **"tathā hī"**ti-ādi. **Tathevā**ti iminā "piṇḍāya caranto"ti-ādiṁ upasaṁharati. Mettābhāvanāya mudubhūtacittabahumānapubbakaṁ dentīti "Subhūtitthero dakkhiṇaṁ visodhetī"ti vuttaṁ. Tena dāyakatopi dakkhiṇāvisuddhiṁ dasseti vatthusodhanaṁ pana paṭibhāgato. **Evaṁ pana kātuṁ sakkā**ti sāvakānampi kimevaṁ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānaṁ sāvakesu ciṇṇavasībhāvo sambhavatīti pucchati. Itaro aggasāvakamahāsāvakesu kiṁ vattabbaṁ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento **"āma sakkā"**ti-ādimāha. Sesaṁ suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātuvubhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukaṁ pukkusātikulaputtaṁ uddissa gamananti katvā vuttaṁ **"turitagamanacārikan"**ti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphāsukaṁ aniṭṭhaṁ **sace natthi. So**ti pubbupagato. **Dinnaṁ dinnameva vaṭṭatī**ti ekavāraṁ dinnaṁ dinnameva yuttaṁ, na puna dātabbanti adhippāyo. **Kataṁ katamevā**ti saṅgahatthaṁ kataṁ anucchavikakammaṁ katameva, na taṁ puna viparivattetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtabhāvo paripuṇṇo evāti āha **"jātikulaputtopi ācārakulaputtopī"**ti. **Tatrā**ti tasmiṁ takkasīlato āgamane. **Aṅke nipannadārakaṁ viya janaṁ toseti** tuṭṭhiṁ pāpeti. **Ratanāni uppajjanti** pabbatasamuddādisannissitattā paccantadesassa. **Dassanīyan**ti dassaneneva sukhāvahaṁ. **Evarūpan**ti dassanīyaṁ savanīyañca.

Anagghakambale mahagghakambale. **Sārakaraṇḍake**ti candanasārādisāramayakaraṇḍake. **Likhāpetvā** ukkirāpetvā. **Lākhāya vaṭṭāpetvā**ti mukhaṁ pidahitvā lākhāparikammaṁ kāretvā.

Anto dussabhaṇḍikaṁ atthīti aññāsi nātigarukabhāvato. **Anagghā ahesun**ti vaṇṇasampattiphassasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesuṁ, mahāpuñño rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṁ "kinnu kho pesemī"ti kasmā vīmaṁsaṁ āpajjīti āha **"apica kho panā"**ti-ādi. **So**ti bimbisāro rājā **vicinituṁ āraddho** ratanassa anekavidhattā uttaruttariñca paṇītatarādibhāvato. **Suvaṇṇarajatādī**ti suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveḷuriyādi. **Indriyabaddhan**ti cakkhādi-indriyapaṭibaddhaṁ. **Padesan**ti guṇavasena ekadesaṁ na pāpuṇāti.

Sāmaṁ saccānaṁ abhisambuddhatāsāmaññena **"buddharatanampi duvidhan"**ti vuttaṁ. **Buddharatanasamaṁ ratanaṁ nāma natthi,** yasmā pana imasmiṁ loke parasmiṁ vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṁyeva pavattatīti katvā vuttaṁ **"ghosopī"**ti-ādi.

Rājā tuṭṭho cintesi "tattha avijjamānaṁyeva pesetuṁ laddhan"ti. **Tasmā**ti yasmā paripuṇṇaṁ ekadivasampi tasmiṁ padese buddhānaṁ

āvāsapariggaho natthi, tasmā. **Pubbadisāmukhan**ti pubbadisābhimukhaṁ sīhapañjaraṁ. Tenassa suvibhūtālokataṁ dasseti.

Evaṁ anaññasādhāraṇassa bhagavato īdiso samudāgamoti dassetuṁ **"evaṁ dasa pāramiyo pūretvā"**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṁ phalasampadāti dassetuṁ **"tusitabhāvanato"**ti-ādi vuttaṁ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca sattatiṁsabodhipakkhiyasaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha **"sattatiṁsa bodhipakkhiye ekadesena likhitvā"**ti. Cūḷasīlādīni **brahmajāle**[1] āgatanayena veditabbāni. **Chadvārasaṁvaraṁ satisampajaññan**ti manacchaṭṭhānaṁ dvārānaṁ saṁvaraṇavasena sattaṭṭhānikaṁ satisampajaññaṁ. Dvādasappabhedaṁ cīvarādi**catuppaccayasantosaṁ.** Araññarukkhamūlādīnañca vibhagaṁ bhāvanānukūlaṁ **senāsanaṁ.** "Abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā vuttaṁ **nīvaraṇappahānaṁ. Parikamman**ti kasiṇādiparikammaṁ. Pāḷiyaṁ āgatanayena **aṭṭhatiṁsa kammaṭṭhānāni.** Visuddhipaṭipāṭiyā **yāva āsavakkhayā** imaṁ paṭipattiṁ **ekadesena likhi. Soḷasavidhan**ti soḷasavidhatāvanāya payogaṁ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṇhasukhumaratanaparisibbite kilañjamayasamugge. **Bahi vatthena veṭhetvā**ti paṭhamaṁ sukhumakambalena veṭhetvā paṭipāṭiyā tettiṁsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasammajānadinā **sodhitamattakameva hotu,** kadalipuṇṇaghaṭaṭhapanadhajapaṭākussāpanādi-alaṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho. **Rājānubhāvena paṭiyādethā**ti mama rājānurūpaṁ sajjetha, alaṅkarothāti attho. **Antarabhogikānan**ti anuyuttarājamahāmattānaṁ. **Javanadūte**ti khippaṁ gacchantakadūtapurise. Tāḷehi saha avacarantīti **tāḷāvacarā.**

Raññā paṇṇākāraṁ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā **paṇṇākāraṁ uccaṭṭhāne ṭhapetvā sayaṁ nīcāsane nisinno. Nāyaṁ aññassa ratanassa bhavissatī**ti ayaṁ parihāro aññassa maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi abhisaṅkhatattā.

---

1. Dī 1. 4 piṭṭhe.

Balavasomanassaṁ uppajji ciratanakālaṁ buddhasāsane bhāvitabhāvanatāya vāsitavāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva samujjalamānaparipakkatihetukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. **Dvejjhavacanan**ti dveḷhakabhāvo. **Antaraṁ karotī**ti dvinnaṁ pādānaṁ antaraṁ taṁ lekhaṁ karoti, ekena pādena atikkamīti attho. **Tassā gatamaggenā**ti tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsitāya gatamaggena. **Taṁ pana lekhan**ti pukkusātinā katalekhaṁ. **Paṇṇacchattakan**ti tālapattamuṭṭhiṁ.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumāsambhāvena. Tadā satthāraṁyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto "pucchissāmī"tipi cittaṁ na uppādesi "ettha nu kho satthā vasatī"ti parivitakkasseva abhāvato rājagahaṁ pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato **satthā kahaṁ vasatīti pucchi.** Satthu ekakasseva nikkhamanaṁ, pañcacattālīsa yojanāni padasā gamanañca dhammapujāvasena katanti daṭṭhabbaṁ. Dhammapūjāya ca buddhānaṁ āciṇṇabhāvo heṭṭhā vitthāritoyeva. Buddhasotaṁ pana paṭicchādetvā aññātakavesena tattha gamanaṁ tassa kulaputtassa vissatthavasena maggadarathapaṭipassambhanatthaṁ. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi dhammadesanāya bhājanaṁ na hotīti. Tathā hi vakkhati "nanu ca bhagavā"ti-ādi.

Uruddhanti visālanti keci. **Atirekariyojanasatan**ti-ādinā anvayato byatirekato ca maccheravinayane sabrahmacārīnaṁ ovādadānaṁ. **Accantasukhumālo**ti-ādinā satthu dhammagāravena saddhiṁ kulaputtassapi dhammagāravaṁ saṁsandati sametīti dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvaṁ vibhāvento aññesampi bhabbarūpānaṁ kulaputtānaṁ yathārahaṁ saṅgaho kātabboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. **Ānubhāvenā**ti iddhānubhāvena yathā so sotapathaṁ na upagacchati, evaṁ vūpasametuṁ sakkoti. **Avibbhantan**ti vibbhamarahitaṁ nilloluppaṁ. **"Bhāvanapuṁsakaṁ panetan"**ti vatvā tassa vivaraṇatthaṁ **"pāsādikena iriyāpathenā"**ti vuttaṁ. Itthambhūtalakkhaṇe etaṁ karaṇavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenāha **"yathā iriyato"**ti-ādi.

Amanāpo hoti passantānaṁ. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyaṁ dvinnaṁ ūrusandhīnaṁ, dvinnañca jāṇusandhīnaṁ vasena **catusandhikapallaṅkaṁ. Na patiṭṭhātī**ti nappavattati, "kaṁsitvan"ti-ādinā apucchite katāpavatti eva na hoti. **Appatiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatī**ti tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppajjati. **Itī**ti tasmā. **Kathāpatiṭṭhāpanatthaṁ** kathāpavattanatthaṁ, kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā "adiṭṭhapubbakaṁ kathamahaṁ jāneyyan"ti sabhāvameva kevalaṁ attano ajjhāsayameva katheti, na pana sadevakassa lokassa supākaṭaṁ sabhāvasiddhaṁ buddharūpakāyasabhāvaṁ. Atha vā **sabhāvameva kathetī**ti "idamevan"ti jānantopi tadā bhagavato ruciyā tathāpavattamānaṁ rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti[1] adhippāyo. Tenāha **"tathā hi nan"**ti-ādi, vipassanālakkhaṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. **"Pubbabhāgapaṭipadaṁ akathetvā"**ti vatvā pubbabhāgapaṭipadāya akathane kāraṇaṁ pubbabhāgapaṭipadañca sarūpato dassetuṁ **"yassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. Aparisuddhāyapi pubbabhāgapaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti **"yassa hi -pa- aparisuddhā hoti"**cceva vuttaṁ. Pubbabhāgapaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha **"sīlasaṁvaraṁ -pa- imaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ ācikkhatī"**ti. **Yānakiccaṁ sādheti** maggagamanena akilantabhāvasādhanattā. Cirakālaṁ paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṁ **sāmaṇerasīlampi paripuṇṇaṁ** akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṁ pubbahetuttā "sīlan"ti vuccati.

Dhātuyo paramatthato **vijjamānā,** paññattimatto **puriso avijjamāno.** Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṁ vipassanaṁ kathento "chadhāturo"ti avijjamānappadhānaṁ desanaṁ ārabhīti āha **"bhagavā hī"**ti-ādi. **Katthaci** "tevijjo chaḷabhiñño"ti-ādīsu **vijjamānena avijjamānaṁ dasseti. Katthaci** "itthirūpaṁ bhikkhave purisassa cittaṁ pariyādāya tiṭṭhatī"ti-ādīsu[2] **avijjamānena vijjamānaṁ dasseti. Katthaci**

---

1. Taddhavikkhambhantipi bhavitabbaṁ, aṭṭhavikkhanti potthakesu.
2. Aṁ 1. 1 piṭṭhe.

"cakkhuviññāṇaṁ sotaviññāṇan"ti-ādīsu[1] **vijjamānena vijjamānaṁ dasseti. Katthaci** "khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṁ saṁvāsaṁ kappetī"ti-ādīsu[2] **avijjamānena avijjamānaṁ dasseti.** Idha pana vijjamānena avijjamānaṁ dasseti. "Chadhāturo"ti hi samāsattho avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha **"vijjamānena avijjamānaṁ dassento"**ti. Puggalādhiṭṭhānāyettha desanāya kāraṇaṁ dassetuṁ **"sace hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Upaṭṭhāpeyyā**ti "dhātuyo" icceva kulaputtassa cittaṁ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṁ dhammaṁ deseyyāti attho. **Sandehaṁ kareyyā**ti asati purise ko karoti, ko paṭisaṁvedeti, dhātuyo evāti kiṁ nu kho idaṁ, kathaṁ nu kho idanti saṁsayaṁ uppādeyya. **Sammohaṁ āpajjeyyā**ti caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṁ viya desiyamāne atthe sammohaṁ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā **desanaṁ sampaṭicchituṁ na sakkuṇeyya. Evamāhā**ti evaṁ "chadhāturo"ti āha.

Yaṁ tvaṁ purisoti sañjānāsīti yaṁ rūpārūpadhammasamūhaṁ pabandhavasena pavattamānaṁ adhiṭṭhānavisesavisiṭṭhaṁ "puriso satto itthī"ti-ādinā tvaṁ sañjānāsi, **so chadhāturo.** Santesupi chadhātuvinimuttesu dhātvantaresu sukhāvaggahaṇatthaṁ tathā vuttaṁ taggahaṇeneva ca tesaṁ gahetabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. **Sesapadesū**ti "chaphassāyatano"ti-ādipadesupi. Cattāri adhiṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti **caturādhiṭṭhāno,** adhitiṭṭhati patiṭṭhahati etenāti **adhiṭṭhānaṁ,** yesu patiṭṭhāya uttamatthaṁ arahattaṁ adhigacchati, tesaṁ paññādīnaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Tenāha **"svāyaṁ bhikkhū"**ti-ādi. **Etto**ti vaṭṭato. **Vivaṭṭitvā**ti vinivaṭṭitvā apasakkitvā. **Etto**ti vā etehi chadhātu-ādīhi. Ettha hi niviṭṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. **Patiṭṭhitan**ti ariyamaggādhigamavasena suppatiṭṭhitaṁ. Evaṁ hi sabbaso paṭipakkhasamucchindanena tattha patiṭṭhito hoti. **Maññassavā nappavattantī**ti chahipi dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha **"nappavattantī"**ti. Yasmā

1. Abhi 2. 49 piṭṭhe.
2. Dī 1. 91 piṭṭhe.

māne sabbaso samucchinne asamucchinno anupasanto kileso nāma natthi, tasmā āha **"muni santoti vuccatī"**ti. Rāgaggi-ādīnaṁ nibbānena **nibbuto.**

Paññaṁ nappamajjeyyāti "divasaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetī"ti-ādinayappavattāya[1] appamādappaṭipattiyā samādhivipassanāpaññaṁ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṁ samathavipassanābhāvanamāha. **Saccamanurakkheyyā**ti saccānurakkhanāpadesena sīlavisodhanamāha, sacce ṭhito samādinnasīlaṁ avikopetvā paripūrento samādhisaṁvattaniyataṁ karoti. Tenāha **"vacīsaccaṁ rakkheyyā"**ti. **Kilesapariccāgaṁ brūheyyā**ti tadaṅgādivasena kilesānaṁ pariccajanavidhiṁ vaḍḍheyya. **Kilesavūpasamanaṁ sikkheyyā**ti yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṁ na janenti, evaṁ kilesānaṁ vūpasamanavidhiṁ sikkheyya. **Paññādhiṭṭhānādīnan**ti lokuttarānaṁ paññādhiṭṭhānādīnaṁ. **Adhigamatthāyā**ti paṭilābhatthāya.

347. **Pubbe vuttānan**ti "caturādhiṭṭhāno, yattha ṭhitaṁ maññassavā nappavattantī"ti[2] evaṁ pubbe vuttānaṁ.

348. **Vattabbaṁ bhaveyyā**ti niddesavasena vattabbaṁ bhaveyya. **Ādīhī**ti evamādīhi. **Kiccaṁ natthi** kiccābhāvato. **Uppaṭipāṭidhātukan**ti ayathānupubbikaṁ. **Yathādhammavasenevā**ti desetabbadhammānaṁ yathāsabhāveneva. **Sappāyaṁ dhutaṅgan**ti attano kilesaniggaṇhanayoggaṁ dhutaṅgaṁ. **Cittarucitan**ti attano cittapakatiyā ācariyehi virocetabbaṁ, cariyānukūlanti attho. **Hatthipadopamasuttādīsū**ti **ādi**-saddena Vusuddhimaggadhātuvibhaṅgādiṁ saṅgaṇhāti.

354. **Ayampetthā**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena "athāparaṁ upekkhāyeva avasissatī"ti uparidesanaṁ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṁ yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā

---

1. Ma 1. 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṁ 2. 323; Aṁ 1. 112; Abhi 2. 258; Khu 7. 294 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 282 piṭṭhe.

niddesopi bhavissatīti yathānusandhinayo vijjatīti? Na, viññāṇadhātuniddesanayena desanāya appavattattā. Tenāha **"heṭṭhato"**ti-ādi. **Yaṁ vā panā**ti-ādinā pana desanāya sānusandhitaṁ vibhāveti. Na hi buddhā bhagavanto ananusandhikaṁ desanaṁ desenti. **āgamanīyavipassanāvasenā**ti yassā pubbe pavattattā āgamanīyaṭṭhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena. **Kammakārakaviññāṇan**ti "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti evaṁ vipassanākiccakārakaṁ vipassanāsahitaṁ viññāṇaṁ. **Viññāṇadhātuvasenā**ti yathā-uddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena. **Satthu kathanatthāyā**ti satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena kathanatthāya. Akathitabhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhavigamena tassa cittassa parisuddhatāti āha **"nirupakkilesan"**ti. Upakkilesānaṁ pana pahīnabhāvato **pariyodātaṁ.** Samudayavasena **udayadassanatthañceva** paccayanirodhavasena **atthaṅgamadassanatthañca.** Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṁ.** Tenāha **"sukhavedanāya paccayabhūtan"**ti.

360. **Rūpakammaṭṭhānampi** catudhātuvavatthānavasena, **arūpakammaṭṭhānampi** sukhadukkhavedanāmukhena **paguṇaṁ jātaṁ.**

Satthu kathanatthaṁyeva avasissatīti "kulaputtassa paṭivijjhanatthan"ti vuttamevatthaṁ nisedheti, tasmā vuttamevatthaṁ samatthetuṁ **"imasmiṁ hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kulaputtassa rūpāvacarajjhāne**ti kulaputtena adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha **"bhikkhu paguṇaṁ tava idaṁ rūpāvacaracatutthajjhānan"**ti. Yaṁ kiñci suvaṇṇatāpanayogyaṁ aṅgārabhājanaṁ idha "ukkā"ti adhippetanti āha **"aṅgārakapallan"**ti. **Sajjeyyā**ti yathā tattha pakkhittasuvaṇṇañca tappati, evaṁ paṭiyādiyeyya. **Nīhaṭadosan**ti vigatībhūtakāḷakaṁ. **Apanītakasāvan**ti apagatasukhumakāḷakaṁ.

Ariyamagge patiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme virajjatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena **"kasmā panā"**ti-ādinā cedanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsayavasena tāva catutthajjhānupekkhāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāraṁ vadanto **"kulaputtassā"**ti-ādimāha.

361. **Tadanudhammanti** tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṁ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgapaṭipadanti attho. Tenāha **"rūpāvacarajjhānan"**ti. **Taggahaṇāti** tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. **Ito uttarinti** "viññāṇañcāyatanan"ti-ādīsu.

362. **Tassevāti** arūpāvacarajjhānassa. Etaṁ pana savipākaṁ arūpāvacarajjhānaṁ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhataṁ. Pakappitanti** paccayavasena savihitaṁ. **Āyūhitanti** sampiṇḍitaṁ. **Karontena karīyatīti** paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṁ viya na niccaṁ na sassataṁ, atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **tāvakālikaṁ.** Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametaṁ rūpāvacaradhammesu ādīnavavibhāvanaṁ. **Dukkhe patiṭṭhitanti** saṅkhāradukkhe patiṭṭhitaṁ. **Atāṇanti** cavanasabhāvāditāya tāṇarahitaṁ. **Aleṇanti** tato arakkhattā līyanaṭṭhānarahitaṁ. **Asaraṇanti** appaṭisaraṇaṁ. **Asaraṇībhūtanti** sabbakālampi appaṭisaraṇaṁ.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti **"khandhaṁ vā sīsaṁ vā gahetuṁ adatvā"**ti vuttaṁ. **Evamevāti** etthāyaṁ upamāsaṁsandanā—cheko bhisakko viya sammāsambuddho, visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa visaṁ ṭhānato cāvetvā upari āropanaṁ viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhave nikantiṁ pariyādāya arūpajjhāne bhavanaṁ, bhisakkassa visaṁ otāretvā pathaviyaṁ pātanaṁ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkāpanayanaṁ.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṁ anadhigatassa. **Appaṭiladdhassevāti** tassa vevacanaṁ. **Sabbametanti** "aniccaṁ adhuvan"ti-ādinā vitthārato vuttaṁ sabbametaṁ **ādīnavaṁ. Ekapadeneva "saṅkhatametan"ti kathesi** saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinnattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṁ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha **"na rāsiṁ karotī"**ti. Abhisaṅkharaṇaṁ nāma cetanābyāpāroti āha **"na abhisañcetayatī"**ti. Taṁ pana phaluppādanasamatthatāya phalena kappananti āha **"na kappetī"**ti. Sace abhisaṅkhāracetanā uḷārā, phalamahattasaṅkhātāya vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha **"vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā"**ti. **Buddhavisaye ṭhatvāti**

bhagavā attano buddhasubuddhatāya sīhasamānavuttitāya ca desanaṁ ukkaṁsato sāvakehi pattabbaṁ visesaṁ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṁ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha "**arahattanikūṭaṁ gaṇhī**"ti. Yadi kulaputto attano -pa- paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṁ gaṇhīti āha "**yathā nāmā**"ti-ādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalādhigamato uttari upari. **Assā**ti kulaputtassa. **Kathentassa** bhagavato dhamme **neva kaṅkhā na vimati** paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. **Ekaccesu ṭhānesū**ti tathāvineyyaṭhānesu. Tathā hi ayampi kulaputto anāgāmiphalaṁ patvā bhagavantaṁ sañjāni. Tena vuttaṁ "**yato anenā**"ti-ādi.

363. **Anajjhositā**ti anajjhosanīyāti ayamatthoti āha "**gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṁ na yuttā**"ti.

364. Rāgova anusayo **rāgānusayo,** so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbataṁ labhatīti vuttaṁ "**sukhavedanaṁ ārabbha rāgānusayo uppajjeyyā**"ti. Na pana tassa uppādanaṁ atthi khaṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Itaran**ti adukkhamasukhadevanaṁ. **Visaṁyutto**ti kenaci saññojanena asaṁyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti **kāyakoṭikaṁ. Dutiyapade**ti "jīvitapariyantikan"ti imasmiṁ pade. **Visevanassā**ti upādānassa. **Sītībhavissantī**ti padassa "nirujjhissantī"ti attho vutto, kathaṁ pana vadiyitānaṁ dvādasasu āyatanesu nirujjhanaṁ sītibhāvappattīti codanaṁ sandhāyāha "**kilesā hī**"ti-ādi. **Samudayapaṇhenā**ti mahāsatipaṭṭhāne[1] samudayasaccanirodhapañhena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītibhāvo nāma vedanānirodhamattena adhippeto, tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṁ accantanirodhasaṅkhāto sītibhāvopi kilesasamucchedenevāti āha "**vedayitānipī**"ti-ādi.

1. Dī 2. 246; Ma 1. 84 piṭṭhesu.

365. **Idaṁ opammasaṁsandanan**ti ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telaṁ viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭaṁ, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanaṁ viya kammakilesānaṁ anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanaṁ.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgapaṭipadābhūtā tayā paguṇasamādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. **Uttaritarā**ti visiṭṭhatarā. **Evaṁ samannāgato**ti ettha **evaṁ**-saddo idaṁsaddatthavacanoti āha **"iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānenā"**ti. Sabbaṁ vaṭṭadukkhaṁ khepetīti **sabbadukkhakkhayo,** aggamaggo, taṁpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha **"sabbadukkhakkhaye ñāṇaṁ nāma arahattamagge ñāṇan"**ti. **Arahattaphale ñāṇaṁ adhippetaṁ** vuttanayena sabbadukkhakkhaye sante tannimittaṁ vā uppannañāṇanti katvā. **Tassā**ti "evaṁ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhiṭṭhānena samannāgato hotī"ti vuttabhikkhuno.

366. **Hī**ti yasmā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhakkhaye ñāṇanti arahattaphalañāṇaṁ adhippetaṁ. **Saccanti paramatthasaccaṁ nibbānaṁ,** na maggasaccaṁ. Kāmaṁ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopanīyatāya akuppā, "sacce ṭhitā"ti pana vacanato **"akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā"**ti āha. **Vitathan**ti naṭṭhaṁ, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisaṁ uppādāvatthāya jātaṁ, tato aññādisanti attho. Tathā hi taṁ jarāmaraṇehi parimusitabbarūpatāya "musā"ti vuttaṁ. Tenāha **"mosadhammanti nassanasabhāvan"**ti. **Taṁ avitathan**ti taṁ vuttanayena avitathaṁ nāma, **taṁ sabhāvo** sabbakālaṁ teneva labbhanato. **Samathavipassanāvasena vacīsaccato**ti samathavipassanāvasena yaṁ visuddhimattaṁ vacīsaccaṁ, tato. **Dukkhasaccasamudayasaccehi** tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṁ yathāsakaṁ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccaṁ nibbānameva **uttaritaraṁ. Tasmā**ti nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhī,** khandhā kāmaguṇā ca. Upadahanti dukkhanti **upadhī,** kilesābhisaṅkhārā. **Paripūrā gahitā parāmaṭṭhā**ti pariyattabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmaṭṭhā. **Samathavipassanāvasena kilesapariccāgato**ti vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṁ pariccajanato. **Uttaritaro** visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. **Āghātakaraṇavasenā**ti cetasikāghātassa uppajjanavasena. **Byāpajjanavasenā**ti cittassa vipattibhāvavasena. **Sampadussanavasenā**ti sabbaso dussanavasena. **Tīhi** padehi. Yadi arahattamaggena kilesānaṁ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṁ, arahattamaggeneva nesaṁ vūpasamo upasamādhiṭṭhānaṁ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajahanaṁ anuppattidhammatāpādānaṁ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṁ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṁ upasamoti ayametesaṁ viseso.

369. **Maññitan**ti maññanā, "etaṁ mamā"ti-ādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanataṇhāgāhādīnaṁ sādhāraṇabhāvato **ayamahan**ti ettha **ahan**ti diṭṭhimaññanādassanaṁ, sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva "ayan"ti iminā gahitoti āha **"ayamahanti ekaṁ taṇhāmaññitameva vaṭṭatī"**ti. **Ābādhaṭṭhenā**ti paṭipīḷanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṁ tathā hoti. **Antodosaṭṭhenā**ti abbhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṁ attabhāvo dukkhatāmūlāyatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanirodhabhaṅgehi uddhamuddhaṁ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena "maññitaṁ gaṇḍo"ti vutto. **Anupaviṭṭhaṭṭhenā**ti anupavisitvā hadayamāhacca adhiṭṭhānena. Maññitaṁ hi pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato sallaṁ. **Khīṇāsavamuni** sabbaso kilesānaṁ santattā, tato eva pariḷāhānaṁ parinibbutattā vūpasantattā **santo** upasanto **nibbutoti vuccati. Yattha ṭhitan**ti yasmiṁ asekkhabhūmiyaṁ ṭhitaṁ. Yadi bhagavā attano desanāñāṇānurūpaṁ desanaṁ pavattapeyya, mahāpathaviṁ pattharantassa viya ākāsaṁ pasārentassa viya anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesaṁ

ṭhitākāraṁ[1] anuppūraṁ vicinantassa viya desanā pariyosānaṁ na gaccheyya, yasmā panassa vineyyajjhāsayānurūpameva desanā pavatti, na tato paraṁ aṇumattampi vaḍḍhati, tasmā vuttaṁ **"sabbāpi dhammadesanā saṁkhittāva, vitthāradesanā nāma natthī"**ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthārakathāti āha **"samantapaṭṭhānakathāpi saṁkhittāyevā"**ti. Sannipatitadevaparisāya ajjhāsayānurūpameva hi tassāpi pavatti, na satthudesanāñāṇānurūpanti. **Yathānusandhiṁ pāpesi** yathā-uddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. **Vipañcitaññū -pa- kathesi** nātisaṅkhepavitthāravasena desitattā.

370. **Aṭṭhannaṁ parikkhārānan**ti nayidamanavasesapariyādānaṁ, lakkhaṇavacanaṁ panetaṁ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi "mayhaṁ iddhimayaparikkhāralābhāya paccayo hotū"ti patthanaṁ paṭṭhapetvā pattacīvarā, pattaṁ, cīvarameva vā dinne carimabhave iddhimayaparikkhāro nibbattatīti vadanti. **Adinnattā**ti kecivādo. Tenāha **"kulaputto"**ti-ādi. **Okāsābhāvato**ti upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha **"kulaputtassa āyu parikkhīṇan"**ti. **Udakatittha -pa- āraddho** paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. **Siṅgena vijjhitvā ghātesi** purimajātibaddhā ghātatāyāti vadanti.

Mānusaṁ yoganti[2] manussattabhāvaṁ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti "yogo"ti vuccati. **Upaccagun**ti upagacchiṁsu. **Upako**ti-ādi tesaṁ nāmāni.

Gandhakaṭṭhehīti candanāgarusaḷaladevadāru-ādīhi gandhadārūhi. Sesaṁ suviññeyyameva.

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Pariccantassa asantakāraṁ (Ka)
2. Mānusaṁ dehaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ.)

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Ācikkhanā**ti "idaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ, ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipādā ariyasaccan"ti-ādito kathanaṁ. **Desanā**ti tasseva atthassa atisajjanaṁ pabodhanaṁ. **Paññāpanā**ti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṁ paccakkhato dassanā, tesaṁ vā santāne patiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha "**dukkhasaccādīnaṁ ṭhapanā**"ti. **Paṭṭhapanā**ti patiṭṭhāpanā[1]. Yasmā paṭṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanaṁ upagacchantī viya hoti, tasmā vuttaṁ "**paññāpanā**"ti, jānāpanāti attho. **Vivaṭakaraṇā**ti desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇaṁ. **Vibhāgakiriyā**ti yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇaṁ. **Pākaṭabhāvakaraṇan**ti agambhīrabhāvāpādanaṁ. Aparo nayo—catusaccasaññitassa atthassa paccekaṁ sarūpato dassanavasena idanti-ādito sikkhāpanaṁ kathanaṁ **ācikkhanā,** evaṁ parasantāne pabhodhanavasena pavattāpanā **desanā,** evaṁ vineyyānaṁ cittaparitosajananena tesaṁ buddhiparipācanaṁ "**paññāpanā**"ti vuccati. Evaṁ paññāpentī ca sā desiyamānaṁ atthaṁ veneyyasantāne pakārato ṭhapeti patiṭṭhapetīti "**paṭṭhapanā**"ti vuccati. Pakārato ṭhapentī pana saṁkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhidhānato "**vivaraṇā**"ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato "**vibhajanā**"ti, vuttassa vitthārenābhidhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato **uttānīkamman**"ti vuccati. Tenāha "**pākaṭabhāvakaraṇan**"ti, hetūpamāvasenatthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅgahavatthuvasena pākaṭo hotīti āha "**āmisasaṅgahenā**"ti-ādi. Janetā janettīti āha "**janikā mātā**"ti. Vuddhiṁ parisaṁ āpādetīti **āpādetā.** Tenāha "**posetā**"ti. Idāni dvinnaṁ mahātherānaṁ yathākkamaṁ sabrahmacārīnaṁ bhagavatā vuttehi janikaposikamātuṭṭhāniyehi saṅgāhakataṁ vitthārato dassetuṁ "**janikamātā hī**"ti-ādi vuttaṁ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhigamo hotīti "**paccattapurisakārenā**"ti vuttaṁ. Paṭhamamaggo eva hi sāvakānaṁ ekantato ghosāpekkhoti. **Pattesupīti pi**-saddena pageva appattesūti dasseti.

---

1. Sampāpanā (Ka)

Bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha **"accharāsaṅghātamattampī"**ti. **Janetā**ti janako, thero pana ariyāya janayitā. **Āpādetā**ti vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmiṁ saccadvaye sammasanaggahaṇaṁ lokiyattā tassa, itarasmiṁ tassa aggahaṇaṁ lokuttarattā.

Kāmehi nikkhanto saṅkappo **nekkhammasaṅkappo.** Svāyamassa tato nikkhamanattho tesaṁ paṭipakkhabhāvato tehi visaṁsaggato virajanato samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṁ **"kāmapaccanīkaṭṭhenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kāmapadaghātan**ti yathā kāmo padaṁ patiṭṭhaṁ na labhati, evaṁ hananaṁ, kāmasamucchedanti attho. Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto, ariyaphalaṁ, tasmiṁ **kāmavivittante. Eseva nayo**ti iminā "byāpādapaccanīkaṭṭhenā"ti-ādiyojanaṁ atidisati. Sabbe cete nekkhammasaṅkappādayo nānācittesu labbhantīti yojanā. Yadi ekacitte labbhanti, kathaṁ tividhamicchāsaṅkappānaṁ samugghātoti āha **"tatra hī"**ti-ādi. **Na nānā labbhatī**ti iminā tividhakiccakāritaṁ sammāsaṅkappassa dasseti. Kiccavasena hi tassa nāmassa lābho. Sammāvācādīnampi maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukiccakāritāya catubbidhanāmāditā veditabbā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Mahāpajāpatigotamī**ti ettha **gotamī**ti tassa gotamagottato āgataṁ nāmaṁ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṁ vivarituṁ **"nāmakaraṇadivase panassā"**ti-ādi vuttaṁ. Mahatiṁ uḷāraṁ pajaṁ jananaposanehi parirakkhatīti **mahāpajāpati.** Paribhogavasena na haññatīti[1] **ahataṁ. Sippikānan**ti tantavāyānaṁ. **Vāyanaṭṭhānan**ti vīnaṭṭhānaṁ. **Tāni maṁ na tosenti** kāyikassa puññassa abhāvato. Tenāha **"sahatthā**

---

1. Na hantīti (Ka)

katameva maṁ tosetī"ti. **Pisitvā** nibbattanaṁ katvā. **Pothetvā**ti sukhumabhāvāpādanatthaṁ dhanukena netvā. **Kālānukālañca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṁ aggahesi** ekadivasanti adhippāyo. Evaṁ hi "ekadivasaṁ pana -pa- akāsī"ti purimavacanena taṁ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeva cetanāti. **Saṁghe gotami dehi -pa- saṁgho cā**ti idameva suttapadaṁ. **Saṁghe gotami dehī**ti saṁghassa dānāya niyojesi, tasmā saṁghova dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. **Yadi evan**ti-ādinā tattha byabhicāraṁ dasseti. **Rājamahāmattādayo**ti-ādinā tattha byatirekato nidassanaṁ āha. **Mahantatarā bhaveyyun**ti ānubhāvādinā mahantatarā bhaveyyuṁ, na ca taṁ atthīti. **Tasmā**ti yasmā guṇavisiṭṭhahetukaṁ dakkhiṇeyyataṁ anapekkhitvā attano dīyamānassa dāpanaṁ labhati, tasmā. **Mā evaṁ gaṇhā**ti "sammāsambuddhato saṁghova dakkhiṇeyyo"ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṁ suttapadaṁ dassento **"nayimasmiṁ loke -pa- vipulaphalesinan"**ti āha. Svāhamattho ratanasutte[1] "yaṁ kiñci vittan"ti gāthāya, Aggapasādasuttādīhi[2] ca vibhāvetabboti. Tenāha **"satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī"**ti.

Gotamiyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṁ hitāya sukhāya anuppādanato na taṁ garutaraṁ saṁghassa pādāpane kāraṇanti āha **"pacchimāya janatāyā"**ti-ādi. **Vacanatopī**ti tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha **"na hī"**ti-ādi.

Satthā saṁghapariyāpannova īdise ṭhāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayaṁ saṁghapariyāpannatā, kathaṁ saṁghe pūjite satthā pūjito nāma siyāti adhippāyo. **Tīṇi** saraṇagamanāni tayo eva aggapasādāti vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyyānurūpāni hi liṅgavacanāni. **Na ruhati** ayāthāvapaṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. **Na vattabbametaṁ "satthā saṁghapariyāpanno"ti** satthubhāvato. Sāvakasamūho hi

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 255 piṭṭhe Itivuttake.

saṁgho. Saṁghagaṇe hi satthā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi samannāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa sattapadavītihāragamanaṁ dhammatāvasena jātaṁ, paraṁ tadaññadaharasadisī paṭipattīti āha **"hatthapādakiccaṁ asādhentesū"**ti.

378. **Paccūpakāraṁ na sukaraṁ vadāmi** anucchavikakiriyāya kātuṁ asakkuṇeyyattā. Abhivādenti etenāti **abhivādanaṁ.** Vandamānehi antevāsikehi ācariyaṁ "sukhī hotū"ti-ādinā abhivādenti nāma. Tena vuttaṁ **"abhivādanan"**ti. **Tadabhimukho -pa- vanditvā nipajjati** seyyathāpi āyasmā sāriputto. Kālānukālaṁ upaṭṭhānaṁ bījayanapādasambāhanādi **anucchavikakammassa karaṇaṁ** nāma. **Anucchavikaṁ kiriyaṁ kātuṁ na sakkotiyeva,** yasmā ācariyena katassa dhammānuggahassa antevāsinā kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upetiyevāti. Tena vuttaṁ **"na suppatikāraṁ vadāmī"**ti.

379. **Pāṭipuggalikaṁ dakkhiṇaṁ ārabbha samuṭṭhitaṁ** "taṁ me bhagavā paṭiggaṇhatū"ti mahāpajāpatigotamiyā vacanaṁ nimittaṁ katvā desanāya uṭṭhitattā. Na kevalañca tassā eva vacanaṁ, atha kho **Ānandattheropi -pa- samādapesi,** tasmā vibhāgato **cuddasasu -pa- hotīti dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi.** Tattha patipaccekaṁ puggalaṁ dīyatīti **pāṭipuggalikaṁ.** Paṭhamasaddo yathā aggattho, evaṁ seṭṭhapariyāyopīti āha **"jeṭṭhakavasenapī"**ti. **Aggā** uttame khette pavattattā. **Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva** sabbaso sammāvikkhambhitarāgādikilesattā. Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṁ. Tenevāha "tiṇadosāni khettāni, rāgadosā ayaṁ pajā"ti-ādi[1]. Yasmā pana savāsanaṁ sabbaso samucchinnakilesehi tato eva sabbaso appaṭihatañāṇacārehi anantāparimeyyaguṇagaṇādhārehi sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhiṇeyyo natthi, tasmā **"paramadakkhiṇāyevā"**ti sāsaṅkaṁ vadati. Yasmā pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī

---

1. Khu 1. 64 piṭṭhe Dhammapade.

eva hoti lokiyābhiññānaṁ aṭṭhasamāpatti-adhiṭṭhānattā, tasmā **"lokiyapañcābhiññe"** icceva vuttaṁ, na "aṭṭhasamāpattilābhimhī"ti tāya avuttasiddhattā. **Gosīladhātuko**ti gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasīloti attho. Tenāha **"asaṭho"**ti-ādi. Tena na alajjidhātuko pakatisiddho idha puthujjanasīlavāti adhippetoti dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṁ asaṅkaratova paricchindanto. Kathaṁ pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno vipāko paricchinno hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi asaṁkiṇṇabhāvadīpanato, etadatthameva pubbe asaṅkaraggahaṇaṁ kataṁ. **Guṇavasenā**ti lakkhaṇasampannādiguṇavasena. **Upakāravasenā**ti bhogarakkhādi-upakāravasena. **Yaṁ posanatthaṁ dinnaṁ, idaṁ na gahitaṁ** dānalakkhaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi attano deyyavatthupariccāgo dānaṁ bhayarāgaladdhukāmakulādivasena sāvajjābhāvato. **Tampi na gahitaṁ** ayāvadatthatā-aparipuṇṇabhāvena yathādhippetaphaladānāsamatthabhāvato. **Sampattassā**ti santikāgatassa. Tena sampattipayojane anapekkhataṁ dasseti. **Phalaṁ paṭikaṅkhitvā**ti "idaṁ me dānamayaṁ puññaṁ āyatiṁ sukhahitabhāvāya hotū"ti-ādinā phalaṁ paccāsīsitvā. Tenassa phaladāne namiyataṁ dasseti, **yāvadatthan**ti iminā paripuṇṇaphalataṁ. **Sataguṇā**ti ettha **guṇa**saddo na "guṇena nāmaṁ uddhareyyan"ti-ādīsu[1] viya sampatti-attho, "taddiguṇan"ti-ādīsu viya na vaḍḍhanattho, "pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā"ti-ādīsu[2] viya na koṭṭhāsattho, "antaṁ antaguṇan"ti-ādīsu[3] viya na antabhāgattho, atha kho ānisaṁsatthoti dassento **"satānisaṁsā"**ti āha, te ānisaṁse sarūpato dassetuṁ **"āyusatan"**ti-ādi vuttaṁ. **Sataguṇā**ti vā satavaḍḍhikāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nipparitasaṁ karotī**ti āyu-ādīnaṁ ānisaṁsānaṁ aparittāsaṁ karoti. Atha vā **nipparitasaṁ karotī**ti āyu-ādinimittaṁ aparittāsaṁ karoti. Atha vā **nipparitasaṁ karotī**ti āyu-ādīni

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 304 piṭṭhe Suttanipāte.
3. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Khu 1. 2 piṭṭhādīsu.

tato uttarimpi āhārādihetu aparittāsaṁ karoti. Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā **“bhavasatepi vutte ayamevattho”**ti vuttaṁ. **Sabbatthā**ti “puthujjanadussīle”ti-ādīsu sabbavāresu. **Nayo netabbo**ti “āyusahassaṁ vaṇṇasahassan”ti-ādiko nayo.

Sāsanāvataraṇaṁ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhanittharaṇatthaṁ, tañca maggapaṭivedhanaṁ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamanaṁ sikkhāpadasamādānaṁ pabbajjā upasampadā sīlaparipūraṇaṁ adhicittasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha **“tisaraṇaṁ gato upāsakopī”**ti-ādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya riyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo, tathā nibbedhabhāgiyaṁ sīlaparipūraṇaṁ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu patiṭṭhānaṁ antamaso saraṇādigamanampi nibbedhabhāgiyaṁ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti “sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipattī”ti vuttā. Tattha anañña sādhāraṇa vijjācaraṇādi asaṅkhyeyya-aparimeyya guṇa samudayapūrite bhagavati saddhamme sariyasaṁghe uḷāratarabahumānagāravataṁ gato “sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṁgho”ti tapparāyaṇatādi-ākārappatto ñāṇaparisodhito pasādo saraṇagamananti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṁ puññakkhettasampattiyā mahapphalaṁ mahānisaṁsameva hotīti āha **“tasmiṁ dinnadānampi asaṅkhyeyyaṁ appameyyan”**ti. Tayidaṁ saraṇaṁ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṁ, tādisassa pana pañcasīlaṁ ajjhāsayasampatti-upathambhito kāyavacīsaṁyamoti tattha dinnaṁ tato uttarimahapphalanti, dasasīlaṁ pana paripuṇṇuposathasīlaṁ, tattha dinnaṁ mahapphalanti **“tato uttari mahapphalan”**ti vuttaṁ. Sāmaṇerasīlādīnaṁ pana uttari visiṭṭhatārādibhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinnā, tasmiñca khaṇe kathaṁ dātuṁ paṭiggahetuñca sambhavatīti codeti **“kiṁ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṁ dātun”**ti. Itaro tādise sati samayeti dassento **“āmasakkā”**ti paṭijānitvā **“āraddhavipassako”**ti-ādinā tamatthaṁ vivarati. **Tasmiṁ khaṇe**ti tasmiṁ pakkhipanakkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa

dinnadānaṁ phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṁ visesoti āha **"tatthā"**ti-ādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṁ appabahubhāvo saṁvaṭṭaṭṭhāyī-asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṁ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṁ tena tena odhinā saṁkilesadhammānaṁ pahīyamānattā vodānadhammānaṁ vaḍḍhamānattā apariyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, pariyositakiccattā phalasamaṅgīnaṁ paripuṇṇaguṇatāti taṁtaṁmaggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṁ khettātisayatā veditabbā. Heṭṭhimaheṭṭhimehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṁ maggaṭṭhānaṁ, phalaṭṭhehi phalaṭṭhānaṁ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṁ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmaṁ cettha buddhappamukhe ubhatosaṁghe kevale ca bhikkhusmāghe dānaṁ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṁghe, taṁ pana buddhappamukha-ubhatosaṁgheneva saṅgahitanti aviruddhaṁ. **Na pāpuṇanti** mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṁ.

"Tathāgate parinibbute ubhatosaṁghassa" icceva vuttattā **"kiṁ panā"**ti-ādinā cedeti. Itaro parinibbute tathāgate taṁ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṁ dassetuṁ **"ubhatosaṁghassā"**ti-ādi vuttaṁ. "Ettakāyeva bhikkhū, uddisathā"ti evaṁ paricchedassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṁ khettapariyāpannānaṁ vasena **aparicchinnakamahābhikkhusaṁghe.**

Gottaṁ vuccati sādhāraṇanāmaṁ, **matta**saddo luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṁ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno.** Tenāha **"nāmamattasamaṇā"**ti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṁhato samaṇagaṇo **saṁgho,** tasmā saṁgho dussīlo nāma natthi. **Guṇasaṅkhāyā**ti ānisaṁsagaṇanāya, mahapphalatāyāti attho. **Kāsaṁva -pa- asaṅkhyeyyāti vuttā** saṁghaṁ uddissa dinnattā. Yathā pana saṁghaṁ uddissa dānaṁ hoti, taṁ vidhiṁ dassetuṁ **"saṁghagatā dakkhiṇā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **cittīkāran**ti gāravaṁ.

Saṁghato na puggalato. **Aññathattaṁ āpajjatī**ti "imassa mayā dinnaṁ saṁghassa dinnaṁ hotī"ti evaṁ cittaṁ anuppādetvā "saṁghassa dassāmī"ti

deyyadhammaṁ paṭiyādetvā sāmaṇerassa nāma dātabbaṁ jātanti aññathattaṁ āpajjati, tasmā tassa dakkhiṇā saṁghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. **Nibbematiko hutvā**ti "kiṁ nu kho mayā imassa dinnaṁ hoti vā, na vā"ti vimatiṁ anuppādetvā "yo panā"ti-ādinā vuttākārena karoti.

Tatthāti-ādinā vuttassevatthassa pākaṭākaraṇatthaṁ vatthuṁ nidasseti **"parasamuddavāsino"**ti-ādinā. **Opuñjāpetvā** paribhaṇḍaṁ kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāsaṁghassā**ti kāsāvakaṇṭhāsamūhassa. **Ko sodhetī**ti mahapphalabhāvakaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesaṁ hatthe dinnaṁ, tesaṁ vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā "tadāpāhaṁ Ānanda saṁghagataṁ dakkhiṇaṁ asaṅkheyyaṁ appameyyaṁ vadāmī"ti[1] ca vuttaṁ, tasmā kammavaseneva dakkhiṇāvisuddhiṁ pucchati. Itaro ariyasaṁghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭhaṁ katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṁghe vasena dakkhiṇāvisuddhiṁ dassento **"sāriputta -pa- sodhentī"**ti vatvā puna "ye keci arahanto sodhentī"ti dassento **"apicā"**ti-ādimāha. **Therā ciraparinibbutā**ti idaṁ ajjatanānampi ariyānaṁ sāvakataṁ dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbaṁ, na uddissa puññakaraṇe sati akaraṇappattiyā. Evaṁ hi "asītimahātherā sodhentī"ti idaṁ suvuttaṁ hoti, na aññathā.

"Saṁghagatāya dakkhiṇāyā"ti kāmañcetaṁ sādhāraṇavacanaṁ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento **"atthi buddhappamukho saṁgho"**ti-ādimāha. **Na upanetabbo**bhagavato kāle bhikkhūnaṁ abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya uḷārabhāvato, etarahi tadabhāvato. **Etarahi saṁgho -pa- na upanetabbo**ti ettha nayānusārena attho vattabbo. **Tena teneva samayenā**ti tassa tassa kālassa sampattivipattimukhena paṭipattiyā uḷārataṁ anuḷāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmiṁ samaye saṁghagatā dakkhiṇā itarasmiṁ samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. **Saṁghe cittīkāraṁ kātuṁ sakkontassā**ti suppaṭipannatādiṁ saṁghe āvajjitvā

1. Ma 3. 299 piṭṭhe.

saṁghagatena pasādena, saṁghassa sammukhā viya tasmiṁ puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnaṁ mahapphalataraṁ saṁghato uddisitvā gahitattā, "saṁghassa demī"tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā "sotāpanne dinnaṁ mahapphalataran"ti evamādiṁ atidisati. **Ādi-**saddena uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitaṁ. **Mahapphalatarameva.** Tenāha bhagavā "na tvevāhaṁ Ānanda kenaci pariyāyena saṁghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṁ dānaṁ mahapphalataraṁ vadāmī"ti[1]. Yadi khīṇāsave dinnadānato saṁghato uddisitvā gahitadussīlepi dinnadānaṁ mahapphalaṁ, evaṁ sante "sīlavato mahārāja dinnaṁ mahapphalaṁ, no tathā dussīle"ti idaṁ kathanti āha **"taṁ imaṁ nayaṁ pahāyā"**ti-ādi. Saṁghato uddisitvā gahaṇavidhiṁ pahāya dussīlasseva gahaṇavasena vuttaṁ. **Imasmiṁ catukke daṭṭhabban**ti imassa padassa vasena daṭṭhabbaṁ. Tattha hi "paṭiggāhakā honti dussīlā pāpadhammā"ti āgataṁ.

381. **Vusujjhatī**ti na kilissati, mahājutikārī mahāvipphārā hotīti attho. **Sucidhammo**ti rāgādi-asucividhamanena sucisabhāvo. **Na pāpadhammo**ti na nihīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti, tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṁ dānapāramiyā matthakaṁ gaṇhantaṁ mahāpathavīkampanasamatthaṁ jātaṁ, svāyaṁ dānaguṇo vessantaramahāraññā kathetabboti.

Uddharatīti bahulaṁ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati, tasmā natthi mayhaṁ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṁ. **Pāpitakāleyevā**ti "idaṁ dānaṁ asukassa petassa hotū"ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. **Assā**ti petassa. **Pāpuṇī**ti phalasamāpattiyā vasena pāpuṇi. Ayaṁ hi pete uddissa dāne dhammatā.

---

1. Ma 3. 299 piṭṭhe.

Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya uḷārajjhāsayataṁ, buddhappamukhassa ca bhikkhusaṁghassa ukkaṁsagataguṇavisiṭṭhataṁ sandhāyāha **"asadisadānaṁ kathetabban"**ti.

Asārampi khettanti sārahīnaṁ dukkhettaṁ. **Samaye**ti kasanārahe kāle. **Paṁsuṁ apanetvā**ti nissāraṁ paṁsuṁ nīharitvā. **Sārabījānī**ti sabhāvato abhisaṅkhārato ca sārabhūtāni bījāni. **Patiṭṭhapetvā**ti vapitvā. **Evan**ti yathā kassako attano payogasampattiyā asārepi khette phalaṁ adhigacchati, evaṁ sīlavā attano payogasampattiyā dussīlassapi datvā phalaṁ mahantaṁ adhigacchati. **Iminā upāyenā**ti iminā paṭhamapade vuttanayena. **Sabbapadesū**ti sabbakoṭṭhāsesu **visujjhanaṁ** vuttaṁ, tatiyapade pana visujjhanaṁ paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggaṁ dānacetanāya kenaci upakkilesena anupakkiliṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha **"bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato"**ti, "ubhinnampī"ti vacanaseso. **Khīṇāsavo dānaphalaṁ na saddahatī**ti idaṁ tassa appahīnakilesajanassa viya kammakammaphalānaṁ saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttaṁ, yato arahā "asaddho akataññū ca -pa- poriso"ti[1] thomīyati. Asaddahanaṁ anumānapakkhikaṁ, anumānañca saṁsayapubbakaṁ, nissandiddho ca kammakammaphalesu paccakkhabhāvaṁ gato. Temeva hi nicchitabhāvasiddhaṁ nissandiddhataṁ sandhāya **"dānaphalaṁ saddahantā"**ti-ādi vuttaṁ. Yadi evaṁ tena katakammaṁ kammalakkhaṇappattaṁ hotīti āha **"khīṇāsavenā"**ti-ādi. Tenevāha **"nicchandarāgattā"**ti, etañca lakkhaṇavacanaṁ, kenaci kilesena anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. **Assā**ti khīṇāsavassa dānaṁ.

Kiṁ pana sammāsambuddhenāti-ādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi coditā, **Sāriputtattherenā**ti-ādinā pana paṭiggāhakatoti vadanti, tadayuttaṁ sāvakassa mahapphalabhāve saṁsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha sādhāraṇavasena nicchitattā saṁsayavatthu.

---

1. Khu 1. 27 piṭṭhe Dhammapade.

Tenāha "**sammāsambuddhena -pa- vadantī**"ti. **Sammāsambuddhaṁ hī**ti-ādi yathāvutta-atthassa kāraṇavacanaṁ. **Añño dānassa vipākaṁ jānituṁ samattho nāma natthi** sabbaso sattānaṁ kammavipākavibhāgajānanañāṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā "yasmā ca kho bhikkhave sattā na jānanti, dānasaṁvibhāgassa vipākaṁ yathāhaṁ jānāmi, tasmā adatvā bhuñjantī"ti-ādi[1]. Etena ettha ñāṇavisodhanaṁ nāma kathitaṁ, na dakkhiṇāya visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti, sammāsambuddhena sāriputtattherassa dinnadānaṁ sabbaso upakkilesavisuddhiyā ñāṇassa ca ativiya uḷārattā mahānubhāvaṁ nāma siyā mahātejavantañca, na mahapphalaṁ tesaṁ santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṁ paripuṇṇaphalaṁ na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento "**dānaṁ hī**"ti-ādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanaṁ, catūhi sampadāhi sahagatā sahitaṁ katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhigatapuggalavasena. Tenāha "**deyyadhammassa dhammenā**"ti-ādi. **Tasmiṁyeva attabhāve**ti yasmiṁ attabhāve taṁ dānamayaṁ puññaṁ uppannaṁ, tasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedanīyaṁ hutvā vipaccatīti attho. **Pubbacetanādivasenā**ti sanniṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavīthicetanāvasena, aññathā sanniṭṭhāpakavīthiyaṁyeva pubbacetanādivasenāti vattabbaṁ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedanīyabhūtā tasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ deti, na itarā. **Mahattatā**ti pubbābhisaṅkhāravasena ñāṇasampayogādivasena cetanāya uḷāratā. **Khīṇāsavabhāvenā**ti yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena. **Vatthusampannatā**ti ettha yathā paṭighasaññānānattasaññānaṁ vigamena dibbavihārānaṁ vasena, byāpādasaññādīnaṁ vigamena brahmavihārānaṁ vasena, sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṁ vigamena āneñjavihārānaṁ vasena, sabbaso niccasaññādīnaṁ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya riyavihārānaṁ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṁtaṁsamāpattisamāpajjanena santānassa nirodhasādhanatā taṁ divasaṁ nirodhassa

1. Khu 1. 207 piṭṭhe Suttanipāte.

sādhanatā nāma. **Vatthusampannatā**ti sabbaso nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā icchitā, na sabbaso anavasesasaññānirodhatāyāti āha **"taṁ divasaṁ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatā"**ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṁ sandhāya **"taṁ divasan"**ti vuttaṁ. Yaṁ panettha atthato avibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Adhimattagilāno**ti adhikāya mattāya maraṇassa āsannatāya tiviya gilānoti attho. Tenāha **“maraṇaseyyaṁ upagato”**ti. **Akhaṇḍaṁ akāsi** gahapatino satthari paramapemattā. **Yattakaṁ cassā**ti “sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā”ti vuttaṁ yattakaṁ assa gahapatissa.

384. **Osakkantī**ti parihāyanti. **Ottharantī**ti abhibhavanti. Usmā nāma kammajatejodhātu, sā saha jīvitindriyanirodhā pariyādiyati, yāva tā āyu-usmā vattanti tāva maraṇantikā vedanā vattanteva viññāṇassa aniruddhattā. Tenāha **“yāva usmā”**ti-ādi.

385. **Tīhi gāhetī**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāhehi. **Paṭibāhituṁ** vikkhambhetuṁ. **Cakkhuṁ tīhi gāhehi na gaṇhissāmī**ti mānaggāhapaṭikkhepamukhena cakkhusmiṁ aniccānupassanāti dasseti. Aniccānupassanāya hi sati appatiṭṭho mānaggāho, dukkhānupassanāya sati appatiṭṭho taṇhāggāho, anattānupassanāya sati appatiṭṭho diṭṭhiggāhoti, gāho ca nāma oḷāriko, tasmiṁ vigatepi nikanti tiṭṭheyyāti taṁ vijahāpetukāmena “na ca me cakkhunissitaṁ viññāṇaṁ bhavissatī”ti vuttanti āha **“viññāṇañcāpi me cakkhunissitaṁ na bhavissatī”**ti. **Sabbaṁ kāmabhavarūpan**ti kāmabhūmipariyāpannaṁ sabbaṁ rūpakkhandhamāha, “kāmarūpabhavarūpan”ti vā pāṭho, so yutto imassa vārassa eva anavasesapañcavokārabhavapariyāpannato. Tathā hi upari catuvokārabhavo anavasesato vutto.

386. **Idhalokan**ti ettha saṅkharalokavisayoti adhippāyena **“vasanaṭṭhānaṁ vā”**ti-ādi vuttaṁ, tañca kho paṭhamadutiyavārehi idhaloko gahitoti katvā. Paṭhamadutiyavārehi pana idhaloko paralokoti vibhāgena vinā pañcavokārabhavo gahito, tathā tatiyavāre pañcavokārabhavo catuvokārabhavo ca gahitoti puna diṭṭhadhammasamparāyavasena taṁ vibhajitvā dassetuṁ **“na idhalokan”**ti-ādi

vuttaṁ. Idhalokanti ca sattasaṅkhāravaseneva gahitaṁ. Sabbampi saṅkhāravasena pariggahetvā dassetuṁ **"yampi me diṭṭhan"**ti-ādi vuttanti keci. **Aparitassanatthaṁ** taṇhāparitassanāya anupādanatthaṁ. Yassa diṭṭhadhammoti vuccati, tassa pana abhāvato **"manussalokaṁ ṭhapetvā sesā paralokā nāmā"**ti vuttaṁ. Yesaṁ pana "idhalokan"ti iminā sattalokassapi gahaṇaṁ icchitaṁ, tesaṁ[1] matena "manussalokaṁ ṭhepetvā"ti yojanā.

387. **Allīyasī**ti attabhāve bhogesu ca apekkhaṁ karosīti attho. **Evarūpī**ti yādisī tadā dhammasenāpatinā kathitā, evarūpī. **Dhammakathā na sutapubbā**ti yathākathitākārameva sandhāya paṭikkhepo, na sukhumagambhīrasuññatāpaṭisaṁyuttatāsāmaññaṁ. Tenāha **"evaṁ panā"**ti-ādi.

Mayā gatamaggameva anugacchasīti dānamayapuññabhāvasāmaññaṁ gahetvā vadati, na bodhisattadānabhūtaṁ dānapāramitaṁ. **Na paṭibhātī**ti ruccanavasena citte na upatiṭṭhati. Tenāha **"na ruccatī"**ti. Tathā hesa vaṭṭābhiratoti. Ujumaggāvahā vipassanā bhagavatā panassa kathitapubbā.

388. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isi, asekkhā sekkhā kalyāṇaputhujjanā ca, isīnaṁ saṁgho, tena nisevitanti **isisaṁghanisevitaṁ.** Kāmaṁ tassa vihārassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena nisīdananipajjanāya rukkhalatādivasena bhūmisayādivasena ca anaññasādhāraṇā mahatī ramaṇīyatā attheva, sā pana gehassitabhāvena ariyānaṁ cittaṁ tathā na toseti, yathā ariyānaṁ nisevitabhāvenāti āha **"paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṁ kathetvā"**ti. Tenāha bhagavā "yattha arahanto viharanti, taṁ bhūmirāmaṇeyyakan"ti[2]. Apacayagāminī cetanā sattānaṁ suddhimāvahatīti āha **"kammanti maggacetanā"**ti. Catunnaṁ ariyasaccānaṁ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṁ vikkhambhanaṭṭhena ca **vijjā,** maggasammādiṭṭhīti āha **"vijjāti maggapaññā"**ti. **Samādhipakkhiko dhammo** nāma sammāvāyāmasatisamādhayo. Tathā hi vijjābhāgiyo samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṁ tassa atthīti **sīlanti** āha **"sīle patiṭṭhitassa jīvitaṁ uttaman"**ti. **Diṭṭhisaṅkappo**ti sammāsaṅkappo. Tattha sammāsaṅkappassa upakārakabhāvena

1. Tena (Ka)

2. Khu 1. 72; Khu 2. 344; Saṁ 1. 234 piṭṭhesu.

vijjābhāgo. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati, yathā sammāsaṅkappo paññākkhandhena saṅgahito, evaṁ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti. Tenāha **"Dhammoti vāyāmasatisamādhayo"**ti. "Dhammo"ti hi idha sammāsamādhi adhippeto "evaṁ dhammā te bhagavanto ahesun"ti-ādīsu[1] viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā maggapariyāpannā eva, te sabbepi gahitāti. Tenāha **"etena aṭṭhaṅgikena maggenā"**ti.

Upāyenāti yana vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo, tena **samādhipakkhiyaṁ** vipassanādhammañceva maggadhammañca. "Ariyaṁ vo bhikkhave sammāsamādhiṁ desessāmi sa-upanisaṁ saparikkhāran"ti[2] hi vacanato sammāsamādhi-ādayo maggadhammāpi samādhipakkhiyā. **Vicineyyā**ti vīmaṁseyya, bhāveyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhummavacanaṁ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṁ visuddhi. Tenāha **"tasmiṁ ariyamagge visujjhatī"**ti. **Pañcakkhandhadhammaṁ vicineyya,** pañcupādānakkhandhe vipasseyya. Tesu hi vipassiyamānesu vipassanā ukkaṁsagatā. Yadaggena dukkhasaccaṁ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṁ pahānapaṭivedhena, nirodhasaccaṁ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṁ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, evaṁ accantavisuddhiyā sujjhati. Tenāha **"evaṁ tesu catūsu saccesu visujjhatī"**ti. Idhāpi nimittatthe bhummavacanaṁ. Saccesu vā paṭivijjhiyamānesūti vacanaseso.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṁ, avadhāraṇanti attho. **Sāriputtovā**ti ca avadhāraṇaṁ tassa sāvakabhāvato sāvakesu sāriputtova seyyoti imamatthaṁ dīpeti. **Kilesa-upasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesūpasamoti dasseti, yassa sāvakassa visaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṁ "yopi pāraṅgato bhikkhu, etāgaparamo siyā"ti idaṁ kathanti? Tesaṁ tesaṁ buddhānaṁ sāsane paññāya pāramippattasāvakavasenetaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Atha vā "natthi vimuttiyā nānattan"ti[3] vacanato sāvakehi vimuttipaññāmattaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tenāha **"pāraṅgatoti nibbānaṁ gato"**ti-ādi. Sesaṁ suviññeyyameva.

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Dī 2. 7; Ma 3. 160; Saṁ 3. 138 piṭṭhesu. 2. Ma 3. 116 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 3. 54; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesu.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Channo**ti idaṁ tassa nāmanti āha **"evaṁnāmako thero"**ti. Yassa pana satthārā parinibbānakāle brahmadaṇḍo āṇatto, ayaṁ so na hotīti dassento āha **"na abhinikkhamanaṁ nikkhantatthero"**ti, lokanāthassa abhinikkhamanakāle kapilapurato nikkhantoti attho. **Gilānapucchakā**ti gilānassa pucchanakā, gilānabhāvassa avatthaṁ sotukāmāti attho. Sasanato hiṁsanato **satthan**ti āha **"jīvitahārakasatthan"**ti.

390. Upavajjaṁ etassa natthīti **anupavajjaṁ,** karajakāyaṁ katvā āyatiṁ uppattirahitanti attho. Tenāha **"anuppattikan"**ti.

391. **Khayavayaṁ ñatvā**ti saṅkhāragataṁ khaṇabhaṅgaṁ netvā ñāṇena yāthāvato ñatvā. **Netaṁ mamā**ti dukkhato samanupassanā saṅkhāresu diṭṭhesu mamaṁkārābhāvato. **Nesohamasmī**ti aniccato samanupassanā aniccato tesu diṭṭhesu ahaṁkārābhāvato. **Na meso attā**ti anattato samanupassanā anattato tesu diṭṭhesu attaggāhābhāvatoti āha **"netaṁ mama -pa- attāti samanupassāmī"**ti.

393. **Tasmā puthujjano**ti yasmā sabbaso pariññātavatthuko dukkhavedanaṁ adhivāsetuṁ asakkonto nāma natthi, tasmā puthujjano, kevalaṁ pana adhimāneneva "nābhikaṅkhāmi jīvitaṁ, pariciṇṇo me satthā, nirodhaṁ disvā"ti vadatīti adhippāyo. **Idampī**ti idampi "nissitassa calitan"ti-ādi. Taṇhānissitabhāvena hi āyasmā channo māraṇantikaṁ vedanaṁ adhivāsetuṁ asakkonto ito cito parivattanto calati vipphandati, tasmā "nissitassa calitan"ti-ādi manasikātabbaṁ, tena idaṁ sabbaṁ taṁ vipphanditaṁ na bhavissatīti adhippāyo. **Kappa**saddo kālapariyāyopi hoti, na kālavisesavācako evāti āha **"niccakappanti niccakālan"**ti. Yathā appahīnataṇhādiṭṭhiko puggalo taṁnissito allino, evaṁ tāhipi nissito amuttabhāvatoti āha **"taṇhādiṭṭhīhi nissitassā"**ti. **Calitan**ti yathā yathā asamāraddhāya sammāpaṭipattiyā ādīnavavasena calantaṁ pana yasmā ariyassa vinaye virūpaṁ calitaṁ hoti, tasmā āha **"vipphanditaṁ hotī"**ti. Tādise

pana papañcavikkhambhanavasena cittassa calite asati bhāvanāya vīthipaṭipannatāya kilesapaṭippassaddhi eva hotīti āha "calite asati passaddhī"ti. Tena vuttaṁ **"kilesapassaddhi nāma hotī"**ti.

Bhavantaraṁ disvā namanaṭṭhena **nati.** Tenāha **"natiyā asatīti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asatī"**ti. **Paṭisandhivasena āgati nāmā**ti paṭisandhiggahaṇavasena bhavantarato idheva āgamanaṁ nāma, **cutivasena** cavanavasena ito bhavantarassa **gamanaṁ nāma na hoti** āgatigatiyā asati katūpacitassapi kammassa uppattiparikappavasena pavattiyā abhāvatā. **Cavanavasenā**ti nibbattabhavato cavanavasena **cuti,** āyatiṁ upapajjanavasena upapāto na hoti. Yato gati āgati cavanaṁ upapāto na hoti, tato eva nevidha, na huraṁ, na ubhayamantarena, kāyassa gahiyā āgatiyā ca abhāvato sabbaso cutūpapāto natthi, tena na idhaloke ṭhitoti vattabbo, na paraloke ṭhitoti vattabbo, na ubhayamantarena ṭhitoti vattabbo. Tenāha **"nayidha loke"**ti-ādi. Tattha idhalokaparalokavinimuttassa saṁsaraṇapadesassa ābhāvato "na ubhayamantarenā"ti vuttoti ubhayapariyāpanno na hotīti paṭikkhipanto **"na ubhayattha hotī"**ti āha. **Ayameva anto**ti yo idhaloke paraloke ca abhāvo avijjamānatā anuppajjanaṁ, ayameva sakalassa dukkhamūlassa anto pariyosānaṁ.

394. **Kaṇṭhanāḷiṁ chindī**ti nāḷiṁ chindituṁ ārabhi. **Tasmiṁ** chindituṁ āraddhakkhaṇe chedo ca vattati, **maraṇabhayañca okkami** avītarāgabhāvato, tato eva **gatinimittaṁupaṭṭhāti.** "Sopi nāma sabrahmacārīnaṁ anupavajjataṁ byākaritvā sarāgamaraṇaṁ marissatī"ti saṁviggamānaso **saṅkhāre** aniccādivasena **pariggaṇhanto. Arahattaṁ patvā**ti pubbe bahuso vipassanāya udayabbayañāṇaṁ pāpitattā tāvadeva arahattaṁ patvā arahattaphalapaccavekkhaṇānantaraṁ kaṇṭhanāḷicchedapaccayā jīvitanirodhena **samasīsī hutvā parinibbāyi.** Na hi antimabhavikassa arahattaṁ appatvā jīvitantarāyo hoti. **Therassā**ti āyasmato channattherassa. **Byākaraṇenā**ti hetumhi karaṇavacanaṁ "byākaraṇena hetunā"ti. Tannimittaṁ hi thero

vīriyaṁ paggaṇhanto vipassanaṁ ussukkāpeti. **Iminā**ti "atthi bhante"ti-ādivacanena. **Thero**ti āyasmā Sāriputtatthero. **Pucchatī**ti bhante tathā kulasaṁsaggapasuto kathaṁ parinibbāyissatīti pucchati. "Pubbe kulesu saṁsaṭṭhavihārī"ti sabrahmacārīnaṁ paññātassapi **imasmiṁ** "honti hete sāriputtā"ti-ādinā bhagavato vuttaṭ**ṭhāne asaṁsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi.** Pakkampi nipakkaṁ viya sammāpaṭipajjamānāpi keci asaññatā upaṭṭhahanti. Sesaṁ suviññeyyameva.

Channovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Anantarasutte "paṭisallānāti phalasamāpattito"ti vuttaṁ tattha dhammasenāpatino ariyavihārassa adhippetattā, idha pana akatakiccassa paṭisallānaṁ nāma kāyavivekoti āha **"paṭisallānāti ekībhāvā"**ti. "Cakkhuviññeyyā rūpā"ti panettha viññeyyarūpaṁ vijānantassa dvārabhūtaṁ cakkhunti ubhayaṁ ajjhattikaṁ bāhirañca āyatanaṁ abhinanditādisāmaññena **tañce**ti ettha **taṁ**-saddena ekajjhaṁ paccāmaṭṭhanti āha **"tañceti taṁ cakkhuñceva rūpañcā"**ti. Yaṁ panettha viññeyyasaddena jotitaṁ viññāṇaṁ taṁsampayuttadhammāti tadubhayaṁ "manoviññeyyā dhammā"ti padena kathitamevāti idha na gahitaṁ. Esa nayo sesesupi. **Samodhānenā**ti sahāvaṭṭhānena, cittena nandiyā taṇhāya saha pavattiyā cittasahuppattiyāti attho. Tenāha "uppajjati nandī"ti. **Pañcakkhandhadukkhassa samodhānan**ti pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhasaccassa pañcavokāre sahappavatti hoti. Yasmā dukkhaṁ uppajjamānaṁ channaṁ dvārānaṁyeva vasena uppajjati, tathā samudayoti, tasmā āha **"iti chasu dvāresū"**ti-ādi. Kilesavaṭṭassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭassa ca kathitattā āha **"vaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassetī"**ti. **Dutiyanaye**ti "santi ca kho"ti-ādinā vutte dutiye desanānaye. **Pāṭiyekko anusandhī**ti na yathānusandhi nāpi ajjhāsayānusandhīti adhippāyo, pucchānusandhissa pana idha sambhavo eva natthīti. **Sattasu ṭhānesū**ti akkosane paribhāsane pāṇippahāre leḍḍuppahāre daṇḍappahāre satthappahāre jīvitāvoropaneti imesu sattasu. "Bhaddakā vatime"ti-ādinā khantipaṭisaṁyuttaṁ **sīhanādaṁ nadāpetuṁ.**

396. **Caṇḍā**ti kodhanā, tena dūsitacittatāya duṭṭhāti vuttā. **Kibbisā**ti pāpā. **Pharusā**ti īsakampi pasādasinehābhāvena luddā. Pharusavacanatāya vā **pharusā,** tathābhūtā pana luddā nāma honti, tasmā vuttaṁ **"kakkhaḷā"**ti. **Idañca te**ti "hatthacchedaṁ nāsikacchedan"ti evamādiṁ idañca aniṭṭhaṁ karissāmāti bhayadassanena tajjessanti.

Ghaṭikamuggarenāti daṇḍānaṁ kira aggapasse ghaṭākāraṁ dassenti, tena so "ghaṭikamuggaro"ti vuccati. **Ekatodhārādinā** satthena karavālakhaggādinā. **"Indriyasaṁvarādīnaṁ etaṁ nāman"**ti vatvā yattha yattha indriyasaṁvarādayo "damo"ti vuttā, taṁ pāṭhapadesaṁ dassento **"saccenā"**ti-ādimāha. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameti saṁvaretīti **indriyasaṁvaro,** damo. Rāgādipāpadhamme dameti upasametīti **damo,** paññā. Pāṇātipātādikammakilese dameti upasameti vikkhambhetīti **damo,** uposatho. Byāpādavihesādike dameti vinetīti **damo**ti āha **"imasmiṁ pana sutte khanti 'damo'ti veditabbā"**ti. **Upasamoti tasseva** damassa **vevacanaṁ,** tasmā damo ca so byāpādādīnaṁ vinayanaṭṭhena tesaṁyeva upasamanaṭṭhena upasamo cāti **damūpasamo,** adhivāsanakhanti.

397. Tattha khantiyaṁ katādhikāro taṁ janapadaṁ gantvā mahājanassa avassayo hoti, tasmā tadassa apadānaṁ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvetuṁ **"ko panesa puṇṇo"**ti-ādi āraddhaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ sunāparantajanapade. **Asappāyavihāran**ti bhāvanābhiyogassa na sappāyaṁ vihāraṁ.

Dve bhātaroti avibhattasāpateyyā avibhattavohārasaṁyogā. Tenāha **"tesū"**ti-ādi. **Janapadacārikaṁ caranto** bhaṇḍaṁ gahetvā janapadesu vikkayaṁ karonto.

"Buddhapūjaṁ dhammapūjaṁ saṁghapūjaṁ karissāmā"ti **tanninnā.** **Aṭṭhimiñjaṁ āhacca aṭṭhāsī**ti "buddho"ti vacanaṁ assutapubbaṁ sotapathaṁ upagataṁ anappakaṁ pītisomanassaṁ samuṭṭhāpentaṁ pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṁ āhacca aṭṭhāsi. **Vissajjitan**ti vikkiṇanavasena viniyojitaṁ. **Kammaṭṭhānaṁ na upaṭṭhātī**ti bhāvanāvīthiṁ na otarati. **Mayhaṁ asappāyo**ti mayhaṁ kammaṭṭhānabhāvanāya sappāyo upakāro na hoti.

Koci caṅkamituṁ samattho nāma natthi mahatā samuddavīcisaddena upaddutattā bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. Tenāha **"samuddavīciyo"**ti-ādi. **So**ti makuḷavihāro.

Uttamajavena gacchamānā yathādhippetaṁ maggaṁ atikkamitvā **aññataraṁ dīpakaṁ pāpuṇi.**

Uppādikaṁ uṭṭhapetvāti mahāvātamaṇḍalasamuṭṭhāpanena tasmiṁ padese mahāsamuddaṁ saṁkhobhento mahantaṁ uppādaṁ uṭṭhapetvā.

Thero "amhe āvajjeyyāthā"ti kaniṭṭhassa vacanaṁ saritvā antarantarā āvajjeti, tasmā tadāpi āvajjeti, taṁ sandhāya vuttaṁ **"tasmiṁyeva khaṇe āvajjitvā"**ti. **Sammukhe**ti sīsaṭṭhāne. **Paṭivedesun**ti pavedesuṁ, upāsakā mayanti paṭijāniṁsu. **Iminā**ti iminā mayhaṁ pariccattakoṭṭhāsena. **Maṇḍalamāḷan**ti muṇḍamaṇḍalamāḷasadisaṁ paṭissayaṁ. **Paricārakā**ti[1] avasesagāmino.

Saccabandhassa okāsaṁ karonto **"ekūnapañcasatānan"**ti āha. **Taṁ divasaṁ -pa- aggahesi,** tena so thero paṭhamaṁ salākaṁ gaṇhantānaṁ etadagge ṭhapito.

Vāṇijagāmaṁ gantvāti vāṇijagāmasamīpaṁ gantvā. **Buddhakolāhalan**ti buddhānaṁ upagamma sattānaṁ uppajjanakutūhalaṁ.

Mahāgandhakuṭiyaṁyevāti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiyaṁyeva. **Paricaritabban**ti upaṭṭhātabbaṁ.

Gandhakaṭṭhānīti candana-agarusalaḷādīni sugandhakaṭṭhāni. Sesaṁ suviññeyyamevāti.

Puṇṇovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Saṁghassa bhāraṁ akāsi** upāyena nandakattherassa ovādena vinetabbānaṁ bhikkhunīnaṁ vinayatthaṁ. Tenāha **"imaṁ panā"**ti-ādi.

---

1. Idaṁ padaṁ Aṭṭhakathāyaṁ na dissati.

pariyāyati pavattatīti **pariyāyo,** paṭipāṭīti āha **"pariyāyenāti vārenā"**ti. **Assā**ti Nandakattherassa. **Vadāpesi** aññehi attano anokāsabhāvaṁ. **Pariyāyena ovadantī**ti ovadituṁ samatthā bhikkhuniyo vārena ovadanti. Idaṁ pariyāyena ovadanaṁ. **Cittaṁ ekaggaṁ hoti pasīdati** pubbacariyasiddhena gāravabahumānena gehassitapemavasena.

Gotamīti mahāpajāpatigotamī. **Seṭṭhissā**ti bārāṇasiseṭṭhino.

Teti paccekabuddhe. **Kiṁ nu khoti pucchi** ciratarakālaṁ puññakiriyāya paribhāvitasantānatāya, paccekabuddhesu ca gāravabahumānatāya. **Duggatehipi sakkā kātun**ti duggatehipi yathāvibhavaṁ katā kuṭi tumhākaṁ vasituṁ sakkāti pucchi.

Hatthakammaṁ dethāti hatthakammaṁ katvā dethāti attho. **Ānisaṁsaṁ ācikkhitvā**ti "tādisānaṁ mahesīnaṁ kataṁ veyyāvaccaṁ amhākampi dīgharattaṁ hitāya hoti, āvāsadānañca nāma mahapphalaṁ mahānisaṁsaṁ nibbattaṭṭhāne mahāsampatti-āvahaṁ bhavissatī"ti-ādinā ānisaṁsaṁ ācikkhitvā. **Gāḷhena ovādena tajjetvā**ti "imesu nāma karontesu tvaṁ kasmā na karosi, mama jeṭṭhakadāsassa bhariyabhāvaṁ na jānāsi, sabbehipi kariyamānassa hatthakammassa akaraṇe tuyhaṁ idañcidañca dikkhaṁ āgamissatī"ti bhayena tajjetvā. **Sataṁ sataṁ hutvā**ti sataṁ sataṁ dāsaputtā ekajjhaṁ hutvā ekañca ekañca kuṭiṁ katvā adāsi. **Caṅkamanādiparivāran**ti caṅkamanarattiṭṭhānadivāṭṭhānabhojanādiparivāraṭṭhānasahitaṁ. **Jaggitvā** upaṭṭhāpetvā. **Vissajjāpesī**ti pariccajāpesi. **Parivattāpetvā**ti cetāpetvā. **Ticīvarānī**ti sahassagghanikāni ticīvarāni katvā adāsi. **Kālena kālan**ti kāle kāle, kismiñci kāleti attho. **Rajje ṭhitassā**ti sabbabhūtūpakārarajje ṭhitassa.

Nandakattheropīti tadā jeṭṭhakadāso etarahi nandakatthero pabbajitvā arahattaṁ patto. **Jeṭṭhakadāsidhītā -pa- aggamahesiṭṭhāne ṭhitā**ti mahāpajāpatigotamiṁ sandhāya vadati. **Ayamāyasmā nandako**ti ayameva samudāgamato āyasmā nandakatthero. **Etāva tā bhikkhuniyo**ti etāvatā samudāgamato pañcasatā bhikkhuniyo.

399. **Hetunā**ti ñāyena aviparītapaṭipattiyā. Pubbabhāgā hi purimā purimā paṭipadā pacchimāya kāraṇaṁ. **Yāthāvasarasato diṭṭhan**ti yathābhūtasabhāvato paccakkhaṁ viya.

401. **Taṁsabhāvaṁ taṁsabhāvan**ti tassā vedanāya paccayabhāvena anurūpaṁ.

403. **Paṭhamataraṁyeva aniccā**ti tassāpi chāyāya aniccabhāvo paṭhamataraṁyeva siddho. Na hi kadāci aniccaṁ nissāya pavattaṁ kiñci niccaṁ nāma atthīti.

404. **Anupahanitvā**ti avināsetvā. Kathaṁ pana maṁsakāyaṁ cammakāyañca avināsetvā itaresaṁ kantanaṁ hotīti byatirekamukhena dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Cammaṁ alliyāpento**ti camme laggāpento cammapaṭibaddhaṁ karonto. **Cammaṁ baddhaṁ baddhaṁ katvā**ti vivarakāle na phālento cammabaddhe katvā. **Evaṁ akatvā**ti evaṁ maṁsacammakāyānaṁ vināsanaṁ akatvā, vilimaṁsādivikantanena aññamaññaṁ vivecetvā. Tattha **vilimaṁsan**ti cammanissitamaṁsaṁ, paṭicchannakilomakanti ca vadanti. **Nhārū**ti sukhumanhāru. **Bandhanan**ti cammamaṁsānaṁ sambandhaṁ. Tenāha **"sabbacamme laggavilipanamaṁsamevā"**ti. **Antarakilesamevā**ti antare citte jātattā sattasantānantogadhatāya abbhantarabhūtakilesameva.

405. **Tajjaṁ vāyāman**ti nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Tathā hi purisena kuṭhārinā chejjaṁ chindite chejjaṭṭhānassa sallakkhaṇaṁ icchitabbaṁ, tassa paṭighātabhāvo icchitabbo, kāyapariḷāhābhāvo icchitabbo, tassa avaṭṭhānaṁ icchitabbaṁ, kiccantare ajjhupekkhaṇaṁ icchitabbaṁ, evaṁ paññāya kilese chindantassa yogino vīriyabalena saddhiṁ satipītipassaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgaṁ icchitabbanti āha **"evaṁ na vinā chahi -pa- sakkotī"**ti.

407. **Tena kāraṇenā**ti yena tāsaṁ bhikkhunīnaṁ sā dhammadesanā sappāyā, āsevanamandatāya pana ajjhāsayena paripuṇṇasaṅkappā na jātāyeva, puna tathā desanāya sati āsevanabalavatāya paripuṇṇasaṅkappā bhavissanti, tena kāraṇena tvampi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sabbapacchimikā**ti sabbāsaṁ kaniṭṭhā sotāpannā, anariyā tattha kāci natthīti attho. Tenāha **"sesā pana -pa- khīṇāsavā cā"**ti. **Yadi evan**ti akhīṇāsavāpi tādisā bhikkhunī atthi, evaṁ sati sukkhavipassakabhāvenapi sati khīṇāsavabhāve ariyassa vinaye aparipuṇṇasaṅkappāvāti adhippāyena codeti **"kathaṁ paripuṇṇasaṅkappā"**ti. Itaro ajjhāsayapāripūriyāti kāraṇaṁ vatvā **"yassa hī"**ti-ādinā tamatthaṁ vivarati. **Ajjhāsayapāripūriyā**ti tattha adhippāyapāripūriyā, na sabbaso guṇapāripūriyāti adhippāyo. Tenāha **"kadā nu kho"**ti-ādi. Etena pādakajjhānasammasitajjhānānaṁ visadisatāya puggalassa vipassanākāle pavatta-ajjhāsayavasena ariyamagge bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṁ visesatāti ayamattho dīpitoti veditabbo. Sesaṁ suviññeyyameva.

Nandakovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Vimuttiṁ paripācentī**ti kilesānaṁ paṭippassaddhivimuttibhūtaṁ arahattaṁ sabbaso pācenti sādhenti nibbāpentīti **vimuttiparipācanīyā. Dhammā**ti kāraṇadhammā. Tenāha **"visuddhikāraṇavasenā"**ti, arahattasaṅkhātāya visuddhiyā sampādanavasenāti attho. Saddhindriyādayo visujjhamānā maggapaṭipāṭiyāva sabbaso assaddhiyādīhi cittaṁ vimocentā aggaphalavimuttiṁ sampādenti. Tesaṁ pana visuddhi bālaparivajjanena paṇḍitapayirupāsanena pasādāvahadhammapaccavekkhaṇāya ca hoti, tato idha pannarasa dhammā adhippetāti dassento **"vuttaṁ hetan"**ti-ādimāha.

Tattha **assaddhe puggale**ti saddhārahite puggale. Te hi nissāya na kadāci saddhā sambhavati, tesaṁ pana diṭṭhānugati-āpajjanena aññadatthu asaddhiyameva vaḍḍhati, tasmā te paṭibhayamaggo viya dūrato vajjetabbā. **Assaddhiyan**ti ca saddhāya paṭipakkhabhūtā asaddheyyavatthusmiṁ adhimuccanākārena pavattā saṁkilesadhammā veditabbā. **Saddhe puggale**ti saddhāsampanne puggale. Te hi nissāya saddheyyavatthusmiṁ anuppannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṁ

vepullaṁ āpajjati. **Saddheyyavatthū**ti ca buddhādīni ratanāni kammakammaphalāni ca. **Sevato**ti labbhamānaṁ saddhāsampadaṁ uppādetuṁ vaḍḍhetuñca nisevato. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **sevato** upasaṅkamato. **Bhajato** tesaṁ paṭipattiyaṁ bhattiṁ kubbato. **Payirūpāsato**ti tesaṁ ovādānusāsanikaraṇavasena upaṭṭhahato. **Pasādanīyasuttantā** nāma buddhādiguṇapaṭisaṁyuttā pasādāvahā sampasādanīyasuttādayo. Te hi paccavekkhato buddhādīsu anuppannā pasannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṁ vepullaṁ āpajjati. **Imehi tīhākārehī**ti imehi yathāvuttehi tīhi kāraṇehi. Paṭipakkhadūrībhāvato paccekaṁ sūpahārato ca āsevanaṁ bhāvanaṁ labhanti. **Saddhindriyaṁ vusujjhati** maggaphalāvahabhāvena acchati visuddhiṁ pāpuṇāti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ayaṁ pana viseso—**kusīte**ti alase sammāpaṭipattiyaṁ nikkhittadhure. **Āraddhavīriye**ti paggahitavīriye sammāpaṭipanne. **Sammappadhāne**ti anuppannānaṁ akusalānaṁ anuppādanādivasena pavatte cattāro upāyappadhāne. **Paccavekkhato** paṭipattiṁ avekkhato. Te hi paccavekkhato līnaṁ abhibhavitvā sammadeva ārambhadhātu-ādi anuppannānaṁ vidhinā satisampadāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṁvattati. **Asamāhite** bhantamigabhantagoṇasappaṭibhāge vibbhantacitte. **Samāhite** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca sammadeva samāhitacitte. **Jhānavimokkhe**ti savitakkasavicārādijhānāni paṭhamādivimokkhe ca. Tesaṁ hi paccavekkhaṇā uparūpari accantameva samādhānāya saṁvattati. **Duppaññe**ti nippaññe, ariyadhammassa uggahaparipucchāsavanasammasanābhāvena sabbaso paññārahite ca. **Paññavante**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samannāgate. **Gambhīrañāṇacariyan**ti gambhīraṁ khandhāyatanadhātusaccapaṭiccasamuppādādibhedaṁ ñāṇassa caritabbaṭṭhānaṁ, yattha vā gambhīraññāṇassa caritaṁ pavattati. Tattha hi paccavekkhaṇā sammohaṁ vidhamati, anuppannāya paññāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṁvattati. **Suttantakkhandhe**ti suttasamūhe.

Pubbe saddhindriyādīnaṁ visuddhikāraṇāni "vimuttiparipācanīyā dhammā"ti vuttānīti idha saddhādike aññe ca dhamme dassento **"aparepī"**ti-ādimāha. Tattha saddhādīnaṁ vimuttiparipācanīyatā dassitā eva,

aniccasaññādīnaṁ pana vimuttiparipācanīyatāya vattabbameva natthi vipassanābhāvato. Tenāha **"ime pañca nibbedhabhāgiyā saññā"**ti. **Kalyāṇamittatādayo**ti kalyāṇamittatā sīlasaṁvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikā paññā ime kalyāṇamittatādayo pañca dhammā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Meghiyasuttasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1] vuttanayena veditabbo. **Lokaṁ volokentassā**ti buddhaveneyyasattalokaṁ buddhacakkhunā visesato olokentassa.

419. Āyasmato rāhulassa indriyānaṁ paripakkattā saddhiṁ paṭṭhapitapatthanā devatā udikkhamānā tiṭṭhanti "kadā nu kho uttari āsavānaṁ khaye vinessatī"ti, yadā pana satthā evaṁ parivitakkesi, tāvadeva samānajjhāsayatāya sabbakālaṁ taṅkhaṇaṁ āgamentiyo tā devatāyo taṁ samavāyaṁ disvā ekasmiṁ andhavanasmiṁyeva sannipatitā. Upālissa gahapatino dīghanakhaparibbājakassa catusaccadhammesu dassanakiccena pavatto sotāpattimaggoti tesu suttesu[2] **paṭhamamaggo "dhammacakkhun"ti vutto** tassa dassanatthassa sātisayattā, brahmāyuno pana phalañāṇāni heṭṭhimāni tīṇi sātisayānīti **brahmāyusutte**[3] **tīṇi phalāni "dhammacakkhun"ti vuttāni.** Idaṁ panettha āyasmato rāhulassa maggañāṇaṁ phalañāṇañca dassanattho sātisayo, tāhi ca devatāhi yaṁ ñāṇaṁ adhigataṁ, taṁ sātisayamevāti vuttaṁ **"imasmīṁ sutte catāro maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbānī"**ti. Kiṁ pana sāvakānaṁ saccābhisamayañāṇe atthi koci visesoti? Āma atthi, so ca kho pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya pavattiyākāravisesena labheyya kāci visesamattā. Svāyamattho **abhidhamme** "no ca kho yathā diṭṭhippattassā"ti saddhāvimuttato diṭṭhippattassa kilesappahānaṁ pati visesakittanena dīpetabbo. Kiṁ pana āyasmā rāhulo viya tā devatā sabbā ekacittā pageva cattāri phalāni adhigaṇhiṁsūti? Noti dassento **"tattha hī"**ti-ādimāha. Kittakā pana tā devatāti āha **"tāsañca panā"**ti-ādi.

Rāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Udāna-Ṭṭha 200 piṭṭhādīsu. 2. Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 217 piṭṭhe. 3. Ma 2. 334 piṭṭhe.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Ādimhi kalyāṇan**ti ādikoṭṭhāse kalyāṇaṁ etassāti vā ādikalyāṇo, taṁ **ādikalyāṇaṁ,** ādikalyāṇabhāvo ca dosavigamena icchitabbo. Yaṁ hi sabbaso vigatadosaṁ, taṁ paripuṇṇaguṇameva hotīti **"niddosan"**ti vuttaṁ. **Katvā**ti ca padaṁ **"kalyāṇaṁ katvā bhaddakaṁ katvā"**ti purimapadadvayenapi yojetabbaṁ. Desanākāro hi idha kalyāṇasaddena gahito. Tenevāha "desetabbadhammassa kalyāṇatā dassitā hotī"ti, dutiye pana atthavikappe desetabbadhammassa kalyāṇatā mukhyeneva kathitā itarassa atthāpattito. **Majjhekalyāṇaṁ pariyosānakalyāṇan**ti etthāpi eseva nayo. Ayañca desanāya thomanā buddhānaṁ āciṇṇasamāciṇṇāvāti dassetuṁ **"iti bhagavā ariyavaṁsan"**ti-ādi vuttaṁ. Dhammaggahaṇampi desanāya thomanā evāti **"navahi padehī"**ti vuttaṁ.

Vedanā yāthāvato jānanaṁ, tañca maggakiccaṁ, tassa upāyo vipassanāti-āha **"sahavipassanena maggena jānitabbānī"**ti. Pariññābhisamayādikiccena nibbattiyā asammohato ca paṭivijjhitabbo. **Tebhūmakacittameva kathitaṁ** sammasanaṭṭhānassa adhippetattā. Esa nayo dhammāyatanādīsupi. Dhammāyatanassa vā āyatanabhāvato **bahiddhā**gahaṇaṁ, na sabbaso anajjhattabhāvato. **Vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā**ti chattiṁsavipākavedanaṁ nissāya evaṁ assādentī anubhaveyyanti akusalajavanakkhaṇato uppannataṇhā.

422. **Pāṭiyekko anusandhī**ti yathānusandhi-ādīnaṁ asambhavatoti adhippāyena vuttaṁ. **Heṭṭhā**ti viññāṇaphassavedanātaṇhānaṁ paccayāyattavuttibhādassanena cakkhāyatanādīnaṁ rūpāyatanādīnañca paccayāyattavuttitā dīpitā apaccayuppannassa paccayābhāvato, yañca paccayāyattavuttikaṁ, taṁ aniccaṁ uppādasambhavato, yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattāti khandhapañcake ca channaṁ chakkānaṁ vasena ghanavinibbhogakaraṇena atthato anatthalakkhaṇaṁ vibhāvitaṁ, na sarūpatoti sarūpatopi taṁ vibhāvetukāmo teneva chachakkānaṁ vasena ghanavinibbhoganayena byatirekato ca anvayato ca dassento bhagavā "cakkhu attāti yo vadeyyā"ti-ādimāhāti

yathānusandhikāva desanā vibhāvitā. Tenāha **"heṭṭhā kathitānaṁ hī"**ti-ādi. Heṭṭhā pana channaṁ chakkānaṁ vasena vinibbhogadassanamattaṁ, na anattalakkhaṇaṁ[1] vibhāvitaṁ, idha pana sarūpato anattalakkhaṇaṁ vibhāvitanti adhippāyena anusandhantarabhāvajotanā. Yadipi anattabhāvo nāma catūsupi saccesu labbhateva, sabbepi hi dhammā anattā, ime panettha dvepi nayāsammasanavasena pavattāti vuttaṁ **"dvinnaṁ saccānaṁ anattabhāvadassanatthan"**ti. **Na upapajjatī**ti upapattisaṅkhātayuttiyā na sametīti ayamettha atthoti āha **"na yujjatī"**ti. Attavādinā "nicco dhuvo sassato"ti abhimato, cakkhuñca uppādavantatāya aniccaṁ, yaṁ paccayāyattavuttitā, tasmā "cakkhu attāti yo vadeyyaṁ, taṁ na upapajjatī"ti-ādi. Sakkāyavatthu cakkhu anattā aniccabhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhuṁ aniccaṁ paccayāyattavuttibhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhu paccayāyattavutti uppādādisambhavato seyyathāpi ghaṭo. **Vigacchatī**ti bhaṅga-uppattiyā sabhāvāvigamena vigacchati. Tenāha **"nirujjhatī"**ti.

424. Yasmā kilesavaṭṭamūlakaṁ kammavaṭṭaṁ, kammavaṭṭamūlakañca vipākavaṭṭaṁ, kilesuppatti ca taṇhādiggāhapubbikā, tasmā **"tiṇṇaṁ vā gāhānaṁ vasena vaṭṭaṁ dassetun"**ti āha. Yasmā pana taṇhāpakkhikā dhammā samudayasaccaṁ, cakkhādayo dukkhasaccaṁ, tasmā vuttaṁ **"dvinnaṁ saccānaṁ vasena vaṭṭaṁ dassetun"**ti. **Taṇhāmānadiṭṭhiggāhāva veditabbā** sakkāyagāminipaṭipadāya adhippetattā. "Etaṁ mamā"ti-ādinā gahaṇamevettha anupassanāti āha **"gāhattayavasena passatī"**ti.

Tiṇṇaṁ gāhānaṁ paṭipakkhavasenāti taṇhādiggāhapaṭipakkhabhūtānaṁ dukkhāniccānattānupassanānaṁ vasena, tāhi vā tiṇṇaṁ gāhānaṁ paṭipakkhavasena viniveṭhanavasena anuppādanavasenāti attho. Paṭipakkhavasena vivaṭṭaṁ dassetunti yojanā. **Sakkāyanirodhagāminī paṭipadā**ti ettha nirodhadhammo sarūpeneva dassitoti āha **"nirodho -pa- dassetun"**ti. **Paṭisedhavacanānī**ti paṭikkhepavacanāni.

425. Taṇhādīnaṁ anupādiyanavacanāni **taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni** taṇhādiṭṭhīnaṁyeva abhinandanādivasena pavattisabbhāvato. Appahīnattho

1. Anattadassanaṁ (Ka)

anusayatthoti āha “**anusetīti appahīno hotī**”ti. Ariyamaggena hi appahīno thāmagato rāgādikileso anusayo kāraṇalābhe sati uppajjanārahabhāvato. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. **Vaṭṭadukkhakilesadukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa ceva kilesadukkhassa ca. Sa-upādisesanibbānaṁ hi kilesadukkhassa antakaraṇaṁ, anupādisesanibbānaṁ vaṭṭadukkhassa.

426. **Tesan**ti anusayānaṁ. **Paṭikkhepavasenā**ti pajahanavasena, appavattikaraṇavasenāti attho. **Avijjaṁ pajahitvā**ti anavasesato avijjaṁ appavattidhammataṁ āpādetvā. Kāmaṁ heṭṭhimamaggañāṇampi avijjāpahāyinī vijjā eva, taṁ pana ñaṇaṁ avijjāya anavasesappahāyakaṁ na hoti, aggamaggañāṇe pana uppanne avijjāya lesopi nāvasissatīti tadeva avijjāya pahāyakanti āha “**arahattamaggavijjaṁ uppādetvā**”ti.

427. Sayameva tathāgate attano buddhānubhāvena desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṁ pattāti **anacchariyametaṁ,** atha kiṁ acchariyanti āha “**iman**”ti-ādi. **Kathentepī**ti ettha **iti**saddo pakārattho, imināva pakārenāti attho. **Pattā evā**ti saṭṭhi bhikkhū arahattaṁ pattā evāti yojanā. **Etampi anacchariyaṁ,** satthu sammukhā sāvakā samudāgamā mahābhiññā pabhinnasambhidā tathā tathā sappāṭihāriyaṁ dhammaṁ desentīti. Tenāha “**mahābhiññappattā hi te sāvakā**”ti.

Mahāmaṇḍapeti lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusannipāto jātoti tesaṁ pahonakavasena kate mahati sāṇimaṇḍapeti[1] vadanti. **Tesupi ṭhānesū**ti tesu yathāvuttamahāmaṇḍapādīsu ṭhānesu. Mahāthero atthīti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Devattherassa guṇe sutvā pasannamānaso mahāthero, tathāpi vattasampattiyā pasīditvā “**tvaṁ pana nhāpehī**”ti āha.

Heṭṭhāpāsādeti ca kalyāṇiyamahāvihāre uposathāgāre heṭṭhāpāsāde ekadā, uparipāsāde ekadā kathesīti. Cūḷanāgassa tathā mahatī parisā devatānubhāvena abhiññāpādanaṁ ahosīti

1. Sāvakamaṇḍapeti (Ka)

keci. Thero pana mahiddhiko ahosi, tasmā tāva mahatiṁ parisaṁ abhiññāpesīti apare.

Tato tatoti tassaṁ tassaṁ disāyaṁ. **Ekovā**ti[1]ekacco eva, na bahuso, katipayāva puthujjanā ahesunti attho. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Chachakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Mahantāni saḷāyatanāni adhikicca pavattattā **mahāsaḷāyatanikaṁ,** mahantatā ca tesaṁ mahantaṁ lokasannivāsaṁ abhibyāpetvā ṭhitattā ayoniso gayhamānānaṁ mahato anatthāya saṁvattanato, yoniso gayhamānānaṁ mahato atthāya hitāya sukhāya saṁvattanato ca daṭṭhābbā. **Jotakan**ti bodhakaṁ.

429. Sikhāppattāya vipassanāya jānanampi yathābhūtajānanameva maggena jānanassa āsannakāraṇabhāvatoti āha **"sahavipassanena maggena ajānanto"**ti. **Vuḍḍhiṁ gacchantī**ti paccayasamodhānena bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsapāḷiyā aparāparaṁ parivuddhiṁ gacchanti. Evaṁbhūtā paguṇabhāvamāpāditā samathavipassanādhammā viya suṭṭhutaraṁ vasībhāvaṁ pāpitā jhānābhiññā viya ca vasībhūtā hutvā uparūpari brūhentīti āha **"vasībhāvaṁ gacchantī"**ti. Tathā hi te kadāci bhavapatthanāya anuppāditāyapi appahīnabhāvenevassā tiṭṭhanti, akusalā dhammāva yebhuyyena dassanāyatanena vināsadassanato pavattanti parivaḍḍhanti ca. **Pañcadvārikadarathā**ti pañcadvārikajavanasahagatā akusaladarathā. Evaṁ **manodvārikadarathā** veditabbā. **Santāpā**ti darathehi balavanto sampayuttadhammānaṁ nissayassa ca santāpanakarā[2]. **Pariḷāhā**ti tatopi balavatarā tesaṁyeva paridahanakarā[3].

430. **Pañcadvārikasukhaṁ,** na kāyappasādasannissitasukhameva. **Manodvārikasukhan**ti manodvārikacittasannissitasukhaṁ, na yaṁ kiñci cetasikasukhaṁ tassa

---

1. Ekekova (Aṭṭhakathāyaṁ.) 2. Santāpanākārā (Ka) 3. Paridahanākārā (Ka)

kāyikasukhaggahaṇeneva gahitattā. **Pañcādvārikajavanena samāpajjanaṁ vā vuṭṭhānaṁ vā natthī**ti idaṁ manodvārikajavanena tassa sambhavaṁ dassetuṁ maggassa vasena vuttaṁ, na pana tappasaṅgasaṅkānivattanatthaṁ. Viññattimattampi janetuṁ asamatthaṁ samāpajjanassa kathaṁ paccayo hoti, buddhānaṁ pana bhagavantānaṁ hotīti ce? Tathāpi tassa āsannaṭṭhāne pañcadvārikacittappavattiyā asambhavo eva tādisassa pubbābhogassa tasmiṁ kāle asambhavato. Eteneva yā kesañci ariyadhamme akovidānaṁ ghaṭasabhāvādīsu buddhitulyakāritāpatticodanā, sā paṭikkhittāti daṭṭhabbā taṁtaṁpurimābhogavasena tena tena pañcadvārikābhiniyatamanoviññāṇassa parato pavattamānamanoviññāṇena tasmiṁ tasmiṁ atthe vaṇṇasaṇṭhānādivisesassa vinicchinitabbato. **Uppannamattakameva hotī**ti pañcadvārikajavanaṁ tādisaṁ kiñci atthanicchayakiccaṁ kātuṁ na sakkoti, kevalaṁ uppannamattameva hoti. **Ayan**ti "ādīnavānupassino"ti-ādinā vuttā.

431. **Kusalacitta -pa- bhūtassā**ti vuṭṭhānagāminivipassanāsahagatakusalacittassa sampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbasuddhikā**ti magguppattito, vipassanārambhatopi vā pubbeva suddhā. Tenāha **"ādito paṭṭhāya parisuddhāva hontī"**ti. **Sabbatthakakārāpakaṅgānī**ti sīlavisodhanassa cittasamādhānassa vipassanābhiyogassa maggena pahātabbakilesapahānassāti sabbassapi maggasambhārakiccassa kārāpakaṅgāni. **Aṭṭhaṅgiko vā**ti paṭhamajjhāniko vā aṭṭhaṅgiko, dutiyajjhāniko vā **sattaṅgiko hoti.**

Imameva suttapadesaṁ gahetvāti "yā tathābhūtassa diṭṭhī"ti-ādinā sammādiṭṭhi-ādīnaṁ pañcannaṁyeva tasmiṁ ṭhāne gahitattā lokuttaramaggo pañcaṅgikoti vadati. **So**ti tathā vadanto vitaṇḍavādī. **Anantaravacanenevā**ti "yā tathābhūtassa diṭṭhī"ti-ādivacanassa "evamassāyan"ti-ādinā anantaravacanena. **Paṭisedhitabbo**ti paṭikkhipitabbo. "Ariyo aṭṭhaṅgikomaggo"ti hi idaṁ vacanaṁ ariyamaggassa pañcaṅgikabhāvaṁ ujukameva paṭikkhipati. Yadi evaṁ "yā tathābhūtassa diṭṭhī"ti-ādinā tattha pañcannaṁ eva aṅgānaṁ gahaṇaṁ kimatthiyanti āha **"uttari cā"**ti-ādi. **Sammāvācaṁ bhāveti** ariyamaggasamaṅgī. Tenāha **"micchāvācaṁ pajahatī"**ti. Yasmiṁ

hi khaṇe sammāvācā bhavanāpāripūriṁ gacchati, tasmiṁyeva micchāvācā pajahīyatīti. **Saheva viratiyā pūrenti** samucchedaviratiyā vinā dukkhapariññādīnaṁ asambhavato. **Ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti** parisuddhe sīle patiṭṭhitasseva bhāvanāya ijjhanato. Yathāvuttamatthaṁ ganthantarenapi samatthetuṁ "**subhaddasuttepi cā**"ti-ādi vuttaṁ. **Anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato,** na pañcaṅgikoti adhippāyo.

Sammāsati maggakkhaṇe kāyānupassanādicatukiccasādhikā hotīti taṁ catubbidhaṁ katvā dassento "**maggasampayuttova cattāro satipaṭṭhānā**"ti āha, na catumaggasampayuttatāvasena. Esa nayo **sammappadhānā**dīsupi. Aññamaññānativattamānā yuganaddhā yuttā viya ariyamaggayuganaddhā aññamaññaṁ paṭibaddhāti yuganaddhā. Tenāha "**ekakkhaṇikayuganandhā**"ti. Ariyamaggakkhaṇe eva hi samathavipassanā ekakkhaṇikā hutvā samadhuraṁ vattanti. Tenevāha "**ete hī**"ti-ādi. **aññasmiṁ khaṇe samāpatti, aññasmiṁ vipassanā**ti idaṁ tesaṁ tattha tattha kiccato adhikabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ, na aññathā. Na hi paññārahitā samāpatti, samādhirahitā ca vipassanā atthi. **Ariyamagge pana ekakkhaṇikā** samadhuratāya ekarasabhāvenāti attho. **Phalavimuttī**ti arahattaphalavimutti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Samavisamaṁ carantī**ti kāyasamādiṁ samaññeva, kāyavisamādiṁ visamaññeva caranti karonti paṭipajjanti. Taṁ pana samavisamaṁ aññamaññaṁ viruddhattā visadisattā na ekasmiṁ kāle sambhavatīti āha "**kālena samaṁ kālena visaman**"ti. **Samacariyampi hi etan**ti pubbe samacariyāya jotitattā vuttaṁ.

437. Ākaronti adhippetamatthaṁ ñāpenti pabodhentīti **ākārā,** ñāpakakāraṇanti āha "**ke ākārāti kāni kāraṇānī**"ti.

Anubuddhiyoti anumānañāṇāni. Taṁ hi yathādiṭṭhamatthaṁ diṭṭhabhāvena anveti anugacchatīti "anvayā"ti vuccati. **Haritatiṇacampakavanādivasenā**ti haritakambalādisadisatiṇādivasena vitthāritakanakapaṭādisadisavikasitacampakavanādivasena. Ādi-saddena cettha kīcakaveṇusaddamadhurasaphalāphalavasena saddarasānaṁ atthibhāvo veditabboti. Campakavaseneva pana phassagandhānampi atthibhāvo vuttoti. Tenāha **"rūpādayo pañca kāmaguṇā atthī"**ti. **"Itthirūpādīni sandhāyetaṁ kathitan"**ti vatvā indriyabaddhā vā hontu rūpādayo anindriyabaddhā vā, sabbepi cete kilesuppattinimittatāya kāmaguṇā evāti codanaṁ sandhāya visabhāgitthigatā rūpādayo savisesaṁ kilesuppattinimittanti dassento **"tāni hī"**ti-ādimāha.

Tattha **tānī**ti rūpādīni. **Hi**-saddo hetu-attho. Tena yathāvuttamatthaṁ samattheti "yasmā purisassa cittaṁ pariyādāya tiṭṭhanti, tasmā "itthirūpādīni sandhāya etaṁ kathitan"ti. **Purisassa cittan**ti purisassa catubhūmakaṁ kusalacittaṁ **pariyādāya** gahetvā antomuṭṭhigataṁ viya katvā. "Hatthikāyaṁ pariyādiyitvā"ti-ādīsu[1] hi gahaṇaṁ pariyādānaṁ nāma, "aniccasaññā bhāvitā bahulīkatā sabbaṁ kāmarāgaṁ pariyādiyatī"ti-ādīsu[2] khepanaṁ pariyādānaṁ, idha ubhayampi vaṭṭati. Idāni yathāvuttamatthaṁ sutteneva sādhetuṁ **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"nāhaṁ bhikkhave"**ti-ādīsu **na**-kāro paṭisedhattho. **Ahan**ti bhagavā attānaṁ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Aññan**ti idāni vattabbaṁ itthirūpato aññaṁ. **Ekarūpampī**ti ekampi rūpaṁ. **Samanupassāmī**ti ñāṇassa samanupassanā adhippetā, heṭṭhā **na**-kāraṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. Ayaṁ hettha attho "ahaṁ bhikkhave sabbaññutaññāṇena sabbaso olokento aññaṁ ekarūpampi na samanupassāmī"ti. **Yaṁ evaṁ purisassa cittaṁ pariyādāya diṭṭhatī**ti yaṁ rūpaṁ rūpagarukassa purisassa sabbampi kusalacittaṁ pavattituṁ appadānavasena pariyādiyitvā gahetvā khepetvā ca tiṭṭhati. **Yathayidaṁ itthirūpan**ti itthiyā rūpakāsaṁ. **Rūpa**-saddo khandhādi-anekatthavācako, idha pana itthiyā catusamuṭṭhāne rūpāyatane vaṇṇadhātuyaṁ daṭṭhabbo. "Ittirūpaṁ bhikkhave purisassa cittaṁ pariyādāya

---

1. Saṁ 1. 85 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 126 piṭṭhe.

tiṭṭhatī"ti idaṁ purimasseva daḷhīkaraṇatthaṁ vuttaṁ, purimaṁ "yathayidaṁ bhikkhave itthirūpan"ti idaṁ opammavasena vuttaṁ, idaṁ pariyādānabhāve nidassananti daṭṭhabbaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Dhammasenāpatino paṭisallīyanassa adhippetattā, upari ca pāḷiyaṁ "suññatāvihārena kho ahaṁ bhante etarahi bahulaṁ viharāmī"ti[1] vuttattā **"paṭisallānāti phalasamāpattito"**ti āha.

Vippasannānīti visesato pasannāni. **Okāsavasenā**ti indriyānaṁ patiṭṭhitokāsavasena. Nanu tāni indriyāni sabhāvato vippasannāni hontīti? Saccaṁ honti. Na hidaṁ tādisaṁ pasannataṁ sandhāya vuttaṁ, idaṁ pana santapaṇītasamāpattisamuṭṭhitānaṁ paccupaṭṭhitānaṁ cittajarūpānaṁ vasena sesatisantatirūpānaṁ seṭṭhataraṁ paṇītabhāvāpattiṁ sandhāya vuttaṁ. **Phalasamāpattito**ti suññatānupassanāvasena samāpannaphalasamāpattito. Mahantānaṁ buddhādīnaṁ purisānaṁ vihāro **mahāpurisavihāro.** Tenāha **"buddha -pa- vihāro"**ti. **Vihārato paṭṭhāyā**ti parikkhitte ca vihāre parikkhepato paṭṭhāya, aparikkhitte ca parikkhepārahaṭṭhānato paṭṭhāya. Keci pana "vihārabbhantarato paṭṭhāyā"ti vadanti. **Yāva gāmassa indakhīlā**ti gāmassa abbhantarindakhīlo. **Gehapaṭipāṭiyācaritvā**ti piṇḍāya caritvā. **Yāvanagaradvārena nikkhamanā**ti nagaradvārena yāva nikkhamanapadesā. **Yāva vihārā**ti yāva vihārabbhantarā. **Paṭikkantamaggo**ti nivattanamaggo. Ārammaṇe paṭihaññanākārena pavattamānampi paṭighasampayuttaṁ citte paṭihanantaṁ viya pavattatīti āha **"citte paṭihaññanakilesajātan"**ti. **Divasañca rattiñca anusikkhantenā**ti etaṁyeva rāgādippahāyiniṁ sammāpaṭipattiṁ divā ca rattiñca anu anu sikkhantena uparūpari vaḍḍhentena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā**ti ettha kāmaguṇāppahānaṁ nāma tappaṭibaddhachandarāgappahānaṁ. Tathā hi vuttaṁ "tiṭṭhanti citrāni tatheva

---

1. Ma 3. 343 piṭṭhe.

loke, athettha dhīrā vinayanti chandan"ti. **Ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā**ti ekasseva bhikkhuno "pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā"ti-ādinā pāḷiyaṁ āgatā nānāpaccavekkhaṇā honti. **Nānābhikkhūnan**ti visuṁ visuṁ anekesaṁ bhikkhūnaṁ. **Paccavekkhaṇā nānā**ti vuttanānāpaccavekkhaṇā. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"paccavekkhatī"**ti vuttaṁ, kathaṁ pana paccavekkhatīti āha **"pahīnā nu kho"**ti-ādi. **Vīriyaṁ paggayhā**ti catubbidhasammappadhānavīriyaṁ ārabhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā. Maggānantaraṁ anāgāmiphalaṁ patvāti vacanaseso. **Phalānantaraṁ maggan**ti tasmiṁ anāgāmimagge ṭhito pahalasamāpattito vuṭṭhāya aggamaggatthāya vipassanaṁ ārabhitvā tasmiṁyeva āsane na cireneva vipassanaṁ ussukkāpetvā arahattamaggaṁ gaṇhanto nirodhadhammānuppattiyā vipassanāparivāsābhāvato phalānantaraṁ maggappatto nāma hotīti katvā.

Tato vuṭṭhāyāti maggānantaraphalato vuṭṭhāya. Maggānantarato hi vuṭṭhito maggato vuṭṭhito viya hotīti tathā vuttaṁ. **"Phalānantaraṁ maggan"**ti ettha phalaṁ anantaraṁ etassāti phalānantaraṁ. "Phalānantaraṁ maggan"ti padadvayenapi anāgāmimaggaphalāni ceva vadatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nīvaraṇādīsupi eseva nayo**ti ettha "pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā"ti-ādinā yojanā veditabbā. **Etesan**ti ettha etesaṁ nīvaraṇapañcupādānakkhandhasatipaṭṭhānādīnaṁ. **Pahānādīnī**ti pahānapariññābhāvanāsacchikiriyā. **Nānāpaccakkhaṇā hotī**ti tā paccavekkhaṇā nānāti adhippāyo. **Etāsu pana paccavekkhaṇāsū**ti etāsu kāmaguṇapaccavekkhaṇādīsu dvādasasu paccavekkhaṇāsu. **Ekaṁ paccavekkhaṇaṁ paccavekkhati** dvādasasu nayesu ekeneva kiccasiddhito. **Añño** bhikkhu. **Ekan**ti[1]aññaṁ paccavekkhati. Aññattho hi ayaṁ **eka**-saddo "ittheke"ti-ādīsu[2] viyāti. Nānābhikkhūnaṁ pana ekā paccavekkhaṇā, nānābhikkhūnaṁ nānāpaccavekkhaṇāti evaṁ catukkapaccavekkhaṇampi ettha sambhavati, imassa pana dvayassa vasena abhisamayo natthīti tadubhayaṁ aṭṭhakathāyaṁ na uddhaṁṭaṁ. Sesaṁ suviññeyyameva.

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

---

1. Ekantikato (Ka)
2. Ma 3. 18, 22 piṭṭhesu.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṁnāmake**ti "gajaṅgalā"ti evaṁ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimapadesassa mariyādaṭṭhānabhūte nigame. **Suveḷu nāma** nicalarukkhoti vadanti. Tato aññaṁ evāti pana adhippāyena **"ekā rukkhajātī"**ti vuttaṁ. Cakkhusotānaṁ yathāsakavisayato nivāraṇaṁ damanaṁ indriyabhāvanā, tañca kho sabbaso adassanena asavanenāti āha **"cakkhuhā rūpaṁ na passati, sotena saddaṁ na suṇātī"**ti. Sati hi dassane savane ca tāni adantāni abhāvitānevāti adhippāyo. Cakkhusotāni ca asampattaggāhitāya durakkhitānīti brāhmaṇo tesaṁyeva visayaggahaṇaṁ paṭikkhipi. **Asadisāyā**ti aññatitthiyasamayehi asādhāraṇāya. **Ālayan**ti kathetukāmatākāranti attho.

454. **Vipassanupekkhā**ti āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṁ aniccabhāvādivicinane majjhattabhūtā vipassanāsaṅkhātā upekkhā. Sā pana yasmā bhāvanāvisesappattiyā heṭṭhimehi vipassanāvārehi santā ceva paṇitā ca, pageva cakkhuviññāṇādisahagatāhi upekkhāti, tasmā āha **"esā santā esā paṇītā"**ti. **Atappikā**ti santapaṇītabhāvanārasavasena tittiṁ na janeti. Tenevāha—

"Suññāgāraṁ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṁ vipassato"ti[1].

Itīti evaṁ vakkhamānākārenāti attho. **Ayaṁ bhikkhū**ti ayaṁ āraddhavipassako bhikkhūti yojanā. **Cakkhudvāre rūpārammaṇamhī**ti cakkhudvāre āpāthagate rūpārammaṇe. **Manāpan**ti manāpabhāvena pavattanakaṁ. **Majjhatte manāpāmanāpan**ti iṭṭhamajjhatte manāpabhāvena amanāpabhāvena pavattanakaṁ manāpāmanāpaṁ nāmāti. Tenāha ("Neva manāpaṁ na amanāpan"ti)[2]. Iminā manāpabhāvo gahito, "neva manāpan"ti iminā manāpabhāvo majjhatto ca ubhayaṁ ekadesato labbhatīti **"manāpāmanāpan"**ti vuttaṁ. Evaṁ ārammaṇe labbhamānavisesavasena tadārammaṇassa cittassa pākatikaṁ pavatti-ākāraṁ dassetvā idāni tappaṭisedhena

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade. 2. ( ) Ayaṁ pāṭho Aṭṭhakathāyaṁ natthi.

ariyassa vinaye anuttaraṁ indriyabhāvanaṁ dassetuṁ **"tassa rajjituṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatrāyaṁ yojanā—tassa cittaṁ iṭṭhe ārammaṇe rajjituṁ vā aniṭṭhe ārammaṇe dussituṁ vā majjhatte ārammaṇe muyhituṁ vā. **Adatvā**ti nisedhetvā. **Pariggahetvā**ti parijānanavasena ñāṇena gahetvā ñātatīraṇapahānapariññāhi parijānitvā. **Vipassanaṁ majjhatte ṭhapetī**ti anukkamena vipassanupekkhaṁ nibbattetvā taṁ saṅkhārupekkhaṁ pāpetvā ṭhapeti. **Cakkhumā**ti na pasādacakkhuno atthitāmattajotanaṁ, atha kho tassa atisayena atthitājotanaṁ "sīlavā"ti-ādīsu viyāti āha **"cakkhumāti sampannacakkhu visuddhanetto"**ti.

456. **Īsakaṁ poṇe**ti majjhe uccaṁ[1] hutvā īsakaṁ poṇe, na antantena vaṅke. Tenāha **"rathīsā vaya uṭṭhahitvā ṭhite"**ti.

461. **Paṭikūle**ti amanuññe ārammaṇe. **Appaṭikūlasaññī**ti na paṭikūlasaññī. Taṁ pana appaṭikūlasaññitaṁ dassetuṁ **"mettāpharaṇena vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha paṭikūle aniṭṭhe vatthusmiṁ sattasaññite mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṁhārena vā saṅkhārasaññite pana dhātuso upasaṁharena vāti yojetabbaṁ. **Appaṭikūlasaññī viharatī**ti hitesitāya dhammasabhāvacintanāya ca nappaṭikūlasaññī hutvā iriyāpathavihārena viharati. **Appaṭikūle** iṭṭhe vatthusmiṁ sattasaññite kesādi-asucikoṭṭhāsamattamevāti **asubhapharaṇena vā**ti asubhato manasikāravasena. Idaṁ rūpārūpamattaṁ aniccaṁ saṅkhatanti **aniccato upasaṁhārena vā.** Tato eva "dukkhaṁ vipariṇamadhamman"ti manasi karonto **paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesū**ti "paṭikūle ca appaṭikūle cā"ti-ādinā āgatesu sesesu dvīsu padesu. Tattha hi iṭṭhāniṭṭhavatthūni ekajjhaṁ gahetvā vuttaṁ yathā sattānaṁ paṭhamaṁ paṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā gahaṇākāravasena avatthantarena vā appaṭikūlato upaṭṭhāti. Yañca appaṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā paṭikūlato upaṭṭhāti, tadubhayepi khīṇāsavo sace ākaṅkhati, vuttanayena appaṭikūlasaññī vihareyya paṭikūlasaññī vāti.

---

1. Papañcaṁ (Ka)

Tadubhayaṁ abhinivajjetvāti sabhāvato bhāvanānubhāvato ca upaṭṭhitaṁ ārammaṇaṁ paṭikūlasabhāvaṁ appaṭikūlasabhāvaṁ vāti taṁ ubhayaṁ pahāya aggahetvā. Sabbasmiṁ vatthusmiṁ pana **"majjhatto hutvā viharitukāmo kiṁ karotī"**ti vatvā tattha paṭipajjanavidhiṁ dassento **"iṭṭhāniṭṭhesu -pa- domanassito hotī"**ti āha. Idāni yathāvuttamatthaṁ paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṁ **"vuttaṁ hetan"**ti-ādimāha. Tassattho heṭṭhā vuttanayo eva. **Sato**ti sativepullappattiyā satimā. **Sampajāno**ti paññāvepullappattiyā sampajānakārī. **Cakkhunā rūpaṁ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena, cakkhunā vā karaṇabhūtena rūpaṁ passitvā. **Neva sumano hoti** gehassitasomanassapaṭikkhepena nekkhammapakkhikāya kiriyāsomanassavedanāya.

Imesu cāti "aññathā ca panĀnanda ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī"ti-ādinā[1], "kathañcĀnanda sekho hoti paṭipado"ti-ādinā[2], "kathañcĀnanda ariyo hoti bhāvitindriyo"ti-ādinā[3] ca āgatesu tividhesu nayesu. **Manāpaṁ amanāpaṁ manāpāmanāpan**ti ettha **manāpa**ggahaṇena somanassayuttakusalākusalānaṁ, **amanāpa**ggahaṇena domanassayutta-akusalānaṁ, **manāpāmanāpa**ggahaṇena tabbidhurupekkhāyuttānaṁ saṅgahitattā paṭhamanaye **"saṁkilesaṁ vaṭṭati, nikkilesaṁ vaṭṭatī"**ti vuttaṁ. Paṭhamanaye hi puthujjanassa adhippetattā saṁkilesakilesavippayuttampi yujjati. Dutiyanaye pana **"so -pa- aṭṭīyatī"**ti-ādivacanato **"paṭhamaṁ saṁkilesaṁ vaṭṭatī"**ti vuttaṁ. Sekkhassa adhippetattā cassa appahīnakilesavasena **"saṁkilesampi vaṭṭatī"**ti vuttaṁ. Tatiyanaye arahato adhippetattā **"tatiyaṁ nikkilesameva vaṭṭatī"**ti vuttaṁ. Sekkhavāre pana "cakkhumā puriso"ti-ādikā upamā ekameva atthaṁ ñāpetuṁ āha, tasmā cakkhudvārassa uppanne rāgādike vikkhambhetvā vipassanupekkhāya patiṭṭhānaṁ ariyā indriyabhāvanāti. Paṭhamanayo vipassakavasena āgato, dutiyo sekkhassa vasena, paṭhamadutiyo ca sekkhaputhujjanānaṁ mūlakammaṭṭhānavasena, tatiyo khīṇāsavassa

1. Ma 3. 348 piṭṭhe. 2. Ma 3. 350 piṭṭhe. 3. Ma 3. 351 piṭṭhe.

ariyavihāravasena āgato. Paṭhamanaye ca puthujjanassa vasena, dutiyanaye sekkhassa vasena kusalaṁ vuttaṁ, tatiyanaye asekkhassa vasena kiriyābyākataṁ vuttanti ayaṁ viseso veditabbo.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca saḷāyatanavaggavaṇṇanā.

Uparipaṇṇāsaṭīkā samattā.

Majjhimapaṇṇāsaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Uparipaṇṇāsaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā